

बीमा समाचार र विचार

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

बीमा समाचार र विचार

५५ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, २०८०

संरक्षक

श्री सूर्य प्रसाद सिलवाल, अध्यक्ष

सल्लाहकार

श्री राजु रमण पौडेल, कार्यकारी निर्देशक

प्रकाशन मण्डल

श्री पुजन ढुंगेल (अधिकारी), निर्देशक

श्री पुष्पा कुँवर, उप निर्देशक

श्री गोविन्द चिमौरिया, प्रेस सल्लाहकार

श्री जमुना अर्याल (आचार्य), सहायक निर्देशक

सम्पादन

श्री ध्रुव तिमिल्सना, उप निर्देशक

श्री निर्मल अधिकारी, उप निर्देशक

श्री पुनम ज्ञवाली (श्रेष्ठ), उप निर्देशक

श्री हृदयश्वर पण्डित, उप निर्देशक

श्री केदार नाथ भट्ट, सहायक निर्देशक

श्री वसन्त प्रसाद बोहरा, तथ्याङ्कशास्त्री

प्रकाशक

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

कुपण्डोल, ललितपुर

फोन नं. १-५४३८७४३, ५४२१०७९

वेबसाइट : www.nia.gov.np

इमेल: info@nia.gov.np

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

नेपाल बीमा प्राधिकरण आफ्नो स्थापनाको ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेको उपलक्ष्यमा प्राधिकरणका अध्यक्ष, संचालक समितिका सदस्यहरू, कार्यकारी निर्देशक, कर्मचारीहरू तथा बीमा क्षेत्रमा आवद्ध सबैमा सुख, शान्ति, समृद्धि र उत्तरोत्तर प्रगतिको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

प्राकृतिक प्रकोपलगायत मानवीय जीवन तथा सम्पत्तिमा हुने क्षति विरुद्ध आर्थिक सुरक्षण प्रदान गर्न तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि बीमा एक वैज्ञानिक एवम् प्रभावकारी उपकरण सिद्ध भैसकेको छ। विश्वका विकसित मुलुकहरूले आजको आर्थिक विकास र समृद्धि प्राप्त गर्नुमा बीमा क्षेत्रको विकाससमेत एक महत्वपूर्ण आधार रहेको कुरालाई मध्यनजर गर्दै राष्ट्रको आर्थिक तथा सामाजिक विकास एवम् उन्नतिको लागि हरेक नागरिकसम्म बीमा सेवाको सर्वसुलभ उपलब्धताको सुनिश्चितता अपरिहार्य छ।

निष्पक्ष, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बीमा बजारको विकास र प्रभावकारी नियमन गर्दै बीमकहरूलाई आम बीमितहरूप्रति जिम्मेवार बनाउन, बीमा क्षेत्रको वित्तीय-पारदर्शिता र सामाजिक उत्तरदायित्व कायम गर्न, गुणस्तरीय तथा भरपर्दो सेवामार्फत बीमितको हकहित संरक्षण तथा वित्तीय समावेशीकरणको लागि प्राधिकरणले निर्वाह गर्दै आएको अभिभावकीय भूमिका प्रशंसनीय छ। नेपालको संविधान, प्रचलित कानून तथा बीमा ऐनको दायरामा रही नेपालको बीमा बजारलाई थप सुदृढ बनाउन नेपाल सरकार सदैव प्रतिवद्ध रहेको तथ्यसमेत स्मरण गराउन चाहन्छु।

अर्थतन्त्रका विभिन्न उत्पादनमूलक एवम् सेवामूलक क्षेत्रहरूको समानुपातिक विकासको लागि क्षेत्रगत नीतिहरूको निर्माण र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अपरिहार्यतालाई महशुस गर्दै बीमा क्षेत्रको लागि आवश्यक राष्ट्रिय बीमा नीतिलाई यथाशीघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउन एवम् नेपाल सरकारको आगामी आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा बीमा क्षेत्रको विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्न सरकारबाट पहल गरिने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु।

अन्त्यमा, गरिब र न्यून आय वर्ग एवम् क्षेत्रहरूमा बीमाको पहुँच वृद्धि गर्न, छिटो छरितो ढंगबाट सहज रूपमा दावी भुक्तानी पाउने व्यवस्था गर्न, बीमा क्षेत्रमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धा एवम् संस्थागत सुशासन कायम गर्न, विश्व बीमा बजारका आधुनिक उपकरणहरूको प्रयोगमार्फत आम नागरिकले बीमाबाट थप लाभ लिनसक्ने वातावरण सिर्जना गर्दै बीमा मार्फत सरकारको आर्थिक दायित्व न्यूनीकरण गर्न प्राधिकरण, सम्बद्ध निकायहरू तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको बलियो साथ र सहयोगको अपेक्षा गर्दै प्राधिकरणको ५५ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

Yavs
पुष्प कमल दाहाल 'प्रचण्ड'

मा.डा.प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

नेपालको बीमा क्षेत्रको नियमनकारी निकाय नेपाल बीमा प्राधिकरण आफ्नो स्थापनाको ५४ वर्ष पूरा गरी ५५ वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा प्राधिकरणका अध्यक्ष, कार्यकारी निर्देशक तथा कर्मचारीहरू लगायत बीमा क्षेत्रसँग सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

सामाजिक तथा भौतिक सुरक्षाको भरपर्दो र विश्वसनीय साधन एवं जोखिम व्यवस्थापनको आधुनिक वित्तीय औजारको रूपमा रहेको बीमा व्यवसायको महत्त्व राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा दिन प्रतिदिन बढ्दो अवस्था छ। नेपालको बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाई बीमा व्यवसायको प्रभावकारी नियमन सहित बीमितको हक हित संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी पाएको बीमा क्षेत्रको नियामक निकाय प्राधिकरणले शहरी क्षेत्रमा मात्र नभई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बीमा सेवाको पहुँच बढाउनेतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्न आवश्यक छ।

जोखिमको रक्षा कवचको रूपमा रहेको बीमा व्यापार मात्र नभई सेवा पनि हो भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दै मानव जीवन तथा भौतिक पूर्वाधार, कृषिक्षेत्र, उद्योग व्यवसाय लगायतका सम्पत्तीमा हुने आर्थिक क्षतिलाई क्षतिपूर्ती प्रदान गर्दै सरकारको आर्थिक दायित्व न्यूनीकरण गर्न प्राधिकरण, सम्पूर्ण बीमकहरू एवं सम्बद्ध निकायहरू आपसी समन्वय एवं दृढ संकल्पका साथ अघि बढ्नसक्नु भन्ने कामना गर्दछु। पछिल्लो समयमा बीमा क्षेत्रमा देखिएका विकृति निवारण, बीमकको लगानी एवं सम्पत्तीको सुरक्षाको पूर्ण प्रत्याभूति, बीमक कम्पनीहरूको नियमित लेखापरीक्षण देखि बीमा भूक्तानीसम्मका क्रियाकलापहरूमा कानून एवं नागरिकप्रतिको वित्तीय उत्तरदायित्वको स्तर विश्वस्तरीय तुल्याउन यस प्राधिकरणको भूमिका प्रभावकारी हुन जरूरी छ।

हाल प्राधिकरणले बीमा क्षेत्रको समग्र विकासका लागि राष्ट्रिय बीमा नीति र सो अन्तर्गत प्रदेश तथा स्थानीय बीमा नीति ल्याउनेतर्फ देखाएको अग्रसरतामा सरकारले आगामी दिनमा बीमा क्षेत्रलाई थप महत्त्व र प्राथमिकता दिने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दै प्राधिकरणको ५५ औं वार्षिक उत्सवको अवसरमा प्रकाशन हुन लागेको "बीमा समाचार र विचार विशेषाङ्क" बाट मुलुकको बीमा लगायत वित्तीय क्षेत्रको वास्तविक अवस्थाको जानकारी प्राप्त हुने विश्वास लिएको छु।

अन्तमा, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रतिपादित बीमाका नवीनतम सिद्धान्तहरूलाई अबलम्बन गर्दै नागरिकको आवश्यकता अनुरूप बीमा गर्ने व्यवस्था मिलाउन, स्थानीयस्तरमै जीवन तथा निर्जीवन बीमा गर्ने र दाबी भुक्तानी पाउने व्यवस्था गर्न, बीमा क्षेत्रको संस्थागत सुशासन कायम गर्न, बीमा क्षेत्रको अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हटाउन, बीमा तथा पुनर्बीमा कम्पनीहरूलाई सवल बनाउन र बीमा क्षेत्रका लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा प्राधिकरणले आगामी दिनमा ठोस कदम चाल्ने विश्वास लिएको छु। प्राधिकरणको ५५ औं वार्षिकोत्सवको यस विशेष अवसरमा पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दै समग्र बीमा क्षेत्रको विकासमा यहाँहरूको उल्लेखनीय भूमिका रहनेछ भन्ने कामना समेत गर्दछु।

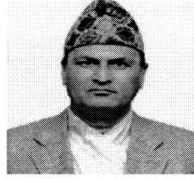
डा. प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

नेपाल बीमा प्राधिकरण

NEPAL INSURANCE AUTHORITY

प्रतिबद्धता

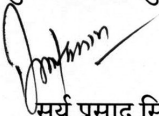

नेपाल बीमा प्राधिकरण मिति २०८० साल जेठ १ गते आफ्नो स्थापनाको ५४औं वर्ष पूरा गरी ५५औं बर्षमा प्रवेश गरेको सु-अवसरमा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, प्राधिकरणका सञ्चालकज्युहरु, पूर्व अध्यक्षज्युहरु, कर्मचारीहरु, बीमित, बीमक, बीमा सभ्येर, बीमा अभिकर्ता लगायत बीमा क्षेत्रसँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरु सबैलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

वित्तीय प्रणालीको एउटा महत्वपूर्ण आधारस्तम्भको रूपमा रहेको नेपालको बीमा क्षेत्रले विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै आ.व. २०७९/८० को तेस्रो त्रैमासिकको अन्त्यसम्ममा कुल जनसंख्याको ४४ प्रतिशत जनतासम्म बीमाको पहुँच पुर्याउन सफल भएको छ। लामो समयको निरन्तर प्रयासको फलस्वरूप मिति २०७९ कार्तिक २२ गते देखि बीमा ऐन, २०७९ लागू भई तत्कालिन बीमा समिति नेपाल बीमा प्राधिकरणमा रुपान्तरण भएसँगै बीमा क्षेत्रमा छुट्टै उत्साह तथा उमंग छाएको महसुस भएको छ। यसै सिलसिलामा प्राधिकरणले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रचलित बीमाका नवीनतम सिद्धान्त एवं मान्यताहरु अवलम्बन गर्दै बीमासँग सम्बन्धित कानूनहरु समयसापेक्ष परिमार्जन गर्ने कार्यलाई तिब्रता दिएको छ। साथै, ग्रामीण क्षेत्र तथा न्यून आय भएका वर्गलाई बीमाको दायरामा ल्याउन, छिटो छरितो रूपमा सहज र सरल ढंगबाट दावी भुक्तानीको व्यवस्था गरी जनविश्वास अभिवृद्धि गर्न तथा बीमा प्रति जनचेतना जगाउन प्राधिकरणले छ वटा प्रदेशहरुमा प्रादेशिक कार्यलय सञ्चालनमा ल्याएको छ भने बीमकहरुको प्रादेशिक कार्यालयको स्थापना र अधिकार प्रत्यायोजन मार्फत थप जिम्मेवार बन्नुपर्ने व्यवस्था लागू गरेको छ।

प्राधिकरणले बीमा क्षेत्रमा वित्तीय सुशासन कायम गर्न, बीमा कम्पनीहरुको चुक्ता पूँजी बृद्धि गरी बीमा क्षेत्रमा भएका अस्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई न्युनीकरण गर्न तथा बीमाको गुणस्तरलाई बृद्धि गर्न बीमा कम्पनीहरु एक अर्कामा गाभ्ने तथा गाभ्ने कार्यलाई प्रोत्साहित गरेको छ। बीमा क्षेत्रमा जोखिममा आधारित पूँजी तथा जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धतिलाई लागू गर्नका लागि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग सहकार्य भईरहेको छ। बीमालाई प्रविधि मैत्री बनाई अनलाइन मार्फत बीमा अभिकर्ता तथा सभ्येर दर्ता तथा नवीकरण गर्ने व्यवस्थाको सुरुवात भई बीमा क्षेत्रमा डिजिटलाइजेसनको लागि प्राधिकरणले ठोस कदम चालिसकेको छ। साथै, व्यवस्थित, नियमित, प्रतिष्पर्धि तथा विश्वसनीय बीमा व्यवसायको आधार तयार गर्न प्राधिकरणले बीमा ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिम बीमित हित संरक्षण कोष, बीमा सूचना केन्द्र, बीमा एकेडेमी, बीमा विकास कोष स्थापनाको लागि आवश्यक गृहकार्य गरिरहेको छ।

अन्त्यमा, बीमा क्षेत्रमा सुशासन र स्वस्थ प्रतिष्पर्धाको वातावरण कायम गर्न तथा यस क्षेत्रको विकास र विस्तारमा प्राधिकरण सदैव लागिरहने प्रतिबद्धताका साथ बीमा क्षेत्रलाई वर्तमान अवस्थामा पुर्याउन आ-आफ्नो ठाँउबाट योगदान पुर्याउनुहुने सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दै प्राधिकरणको ५५ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

सूर्य प्रसाद सिलवाल
अध्यक्ष

सम्पादकीय

नेपाल बीमा प्राधिकरण २०८० साल जेठ ०१ गते आफ्नो स्थापनाको ५४ वर्ष पूरा गरी ५५औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद उपलक्ष्यमा बीमा समाचार र विचार प्रकाशन उपसमितिको तर्फबाट सम्पूर्ण बीमा प्राधिकरण परीवारलाई शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

कोरोना भाइरसको प्रभावका कारण सुस्ताएको अर्थतन्त्रमा तरलता संकट, बढ्दो ब्याजदर तथा आयात तथा निर्यातमा आएको मन्दीले देश आर्थिक संकटतिर धकेलिदै गएको परिप्रेक्षमा प्राधिकरणले बीमकहरूलाई सबल र सक्षम बनाई समग्र बीमा क्षेत्रमा वित्तीय स्थिरता ल्याउन तथा आम नेपालीहरूमा बीमा प्रति जनचेतना अभिवृद्धि गरी बीमाको पहुँच वृद्धि गर्नु अपरिहार्य छ । संस्थागत सुशासन र वित्तीय पारदर्शितालाई केन्द्रमा राखी बीमा सम्बन्धि काम कारबाही अघि बढाउन एवं बीमित हित रक्षा गरी बीमा बजारको साख वृद्धि गर्न एक अब्बल नियमनकारी निकायको रूपमा स्थापित भईसकेको नेपाल बीमा प्राधिकरणले आगामी दिनमा पनि थप उर्जाको साथ आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका खातिर लम्किरहोस भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्दछौ ।

प्राधिकरणले हरेक वर्षभैँ यस वर्ष पनि वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा बीमा समाचार र विचार विशेषांक प्रकाशन गरेको गर्न लागेको छ । व्यस्तताका बाबजुद पनि यो विशेषांकको लागि महत्वपूर्ण शुभकामना सन्देश उपलब्ध गराई हामिलाई माया गर्नुहुने सम्मानिय प्रधानमन्त्रीज्यू, माननीय अर्थ मन्त्रीज्यू, श्रीमान् अध्यक्षज्यू लगायत आफ्नो अमूल्य लेखरचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण लेखक एवं विशेषज्ञज्यूहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै बीमा, बैंक, धितोपत्र बजार, प्रशासन, सुचना प्रविधि लगायत विभिन्न क्षेत्र र विषयहरू समावेश भएको यस विशेषांक पाठक वर्गका लागि एक मूल्यवान स्रोत साबित हुनेछ भन्ने विश्वास लिएका छौ ।

बीमा समाचार र विचार विशेषांक प्रकाशन गर्न मूलभूत रूपमा प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने नेपाल बीमा प्राधिकरणका अध्यक्ष श्री सुर्य प्रसाद सिलवालज्यू प्रति सम्पादक मण्डल हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछौ । प्रकाशनको क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुभाषण दिनुहुने प्राधिकरणका कार्यकारी निर्देशक, श्री राजु रमण पौडेलज्यू तथा निर्देशकज्यूहरू लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी साथिहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दै प्राधिकरणको ५५औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा नेपालको समग्र बीमा बजारको विकास र विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान गर्न सदैव प्रयत्नशील रहने नेपाल सरकार, नेपाल बीमा प्राधिकरण, प्राधिकरणका पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरू, सम्पूर्ण बीमक एवं बीमकका कर्मचारीहरू, बीमा कम्पनीका लगानीकर्ताहरू, सभैयर, अभिकर्ता लगायत सरोकारवाला सबैमा हार्दिक शुभकामनाको साथै उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना समेत गर्दछौ ।

अन्त्यमा, यस विशेषांकलाई सकेसम्म शुद्ध र पठनीय बनाउने प्रयास गरिएको छ । तथापी, केही कमी कमजोरी भएमा सम्पूर्ण पाठकहरूबाट सुभाषणको अपेक्षा गर्दै आगामी दिनमा सुधार गर्दै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौ ।

सम्पादन मण्डल

द्रष्टव्य: यस विशेषांकमा प्रकाशन भएका लेख रचनाहरू लेखकका निजी विचार हुन ।

बीमा व्यवसायको मुलभुत सुचकाङ्क

आ.व. २०७८/७९ को अन्तसम्ममा जीवन बीमा १९, निजीवन बीमा २० र पुनबीमा कम्पनी २ गरी नेपालमा कुल ४१ वटा बीमा कम्पनी रहेकामा नेपाल बीमा प्राधिकरणले बीमा व्यवसाय लाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धि तथा विश्वसनीय बनाउन, बीमकहरूले पुँजी वृद्धि गर्नुपर्ने प्रावधान बमोजीम आवा। २०७९/८० को सुरुवात संगै बीमकहरू गाभ्ने र गाभिने क्रम सुरु भई हाल बैशाख मसान्तसम्म जम्मा जीवन बीमा १५, निजीवन बीमा १५, पुनबीमा २ र यस चालु आ.व. मा आवेदन माफत ७ वटा लघुबीमा (३ जीवन लघुबीमा र ४ वटा निजीवन लघुबीमा) कम्पनीहरूले पुर्व स्वीकृत लिएका मध्ये बैसाख मसान्तसम्ममा २ वटा जीवन लघुबीमा (क) गार्डियन माईक्रो लाईफ ई. लि. (ख) क्रेष्ट माईक्रो लाईफ ई. लि. र २ वटा निजीवन लघुबीमा (क) नेपाल माईक्रो ई. क. लि. (ख) प्रोटेक्टिभ माईक्रो ई. क. लि. गरि जम्मा ४ वटा लघु बीमा कम्पनीहरूले ईजाजत प्राप्त गरी नेपालमा कुल ३६ वटा बीमा कम्पनी पुगेका छन्। त्यसैगरी लगानीको आधारमा सरकारी लगानीको ३, स्वदेशी लगानीको २८, विदेशी कम्पनीको शाखा कार्यालय ३ र संयुक्त लगानीको २ बीमा कम्पनीहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

बीमा कम्पनीहरूको स्वामित्व संरचना

स्वामित्व	कम्पनीको प्रकृति			जम्मा
	जीवन	जीवन निजीवन	पुनबीमा	
सरकारी	१	१	१	३
स्वदेशी लगानी	१२	११	१	२४
विदेशी	१	२	-	३
संयुक्त लगानी	१	१		२
जम्मा	१५	१५	२	३२

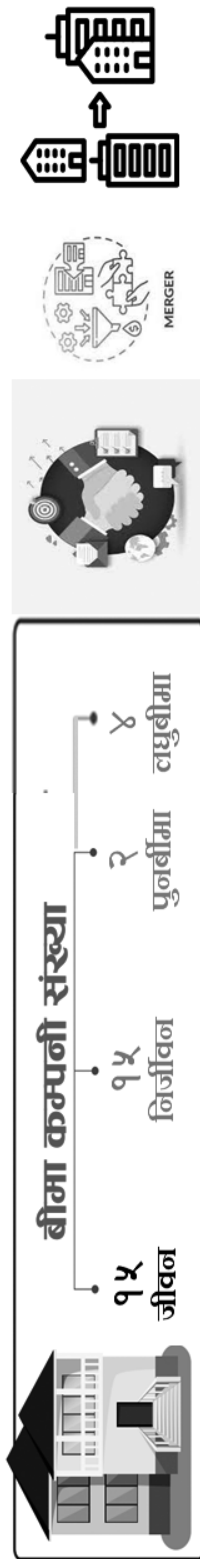
द्रष्टव्यः

संयुक्त लगानी

- लाइफ इन्स्योरेन्स कपीरेशन (ने) लि. (जीवन)
- सगरमाथा लुम्बिनी इन्स्योरेन्स कं. लि. (सलिको) निजीवने

विदेशी बीमकको शाखा कार्यालय

- क) मेट लाइफ एलिको जीवन
- ख) नेशनल इन्स्योरेन्स कं. लि. निजीवन
- ग) ओरियण्टल इन्स्योरेन्स कं. लि. निजीवन

आ.व. २०७३/७४
 जीवन: ९ वटा
 निर्जीवन: १७ वटा
 पुनर्बीमा: १ वटा

आ.व. २०७४/७५
 जीवन: १८ वटा
 निर्जीवन: २० वटा
 पुनर्बीमा: १ वटा

आ.व. २०७५/७६
 जीवन: १९ वटा
 निर्जीवन: २० वटा
 पुनर्बीमा: १ वटा

आ.व. २०७६/७७
 जीवन: १९ वटा
 निर्जीवन: २० वटा
 पुनर्बीमा: १ वटा

आ.व. २०७७/७८
 जीवन: १९ वटा
 निर्जीवन: २० वटा
 पुनर्बीमा: २ वटा

आ.व. २०७९/८० मा बीमकहरूको गाभने प्रक्रियाको सुरुवात

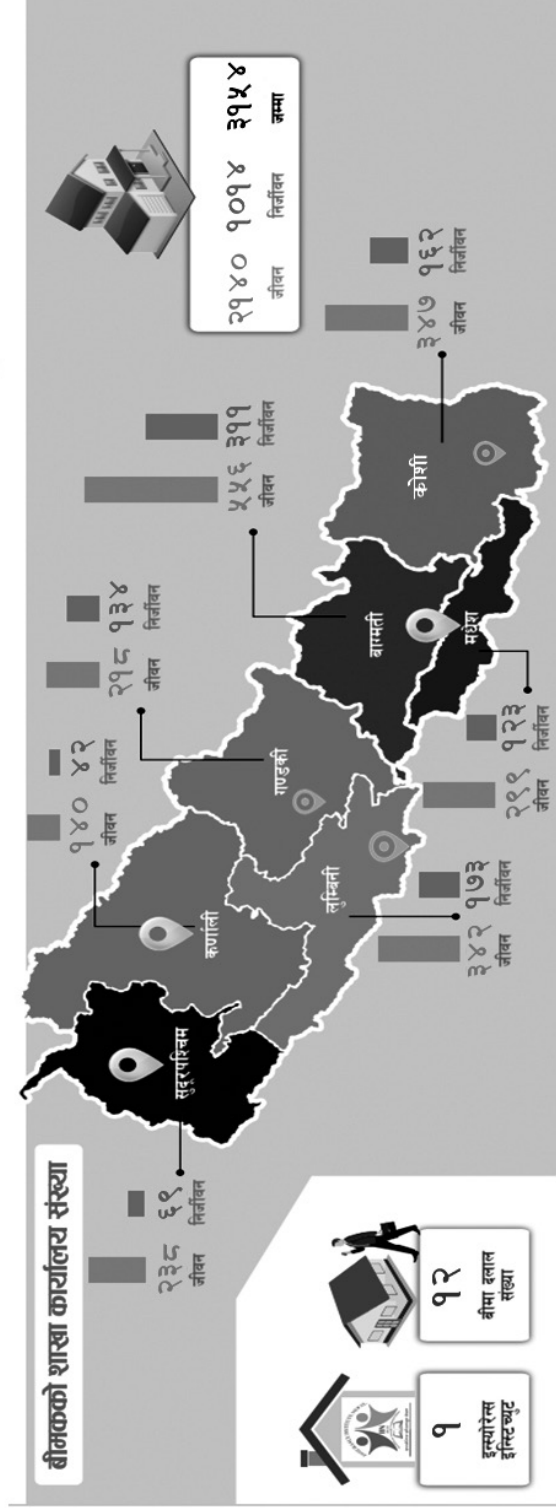
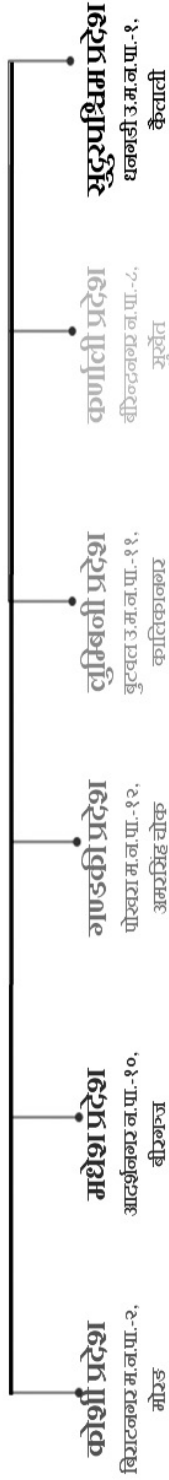
- २०७९ श्रावण १ गते: हिमालयन ज.ई. र एभरेष्ट इ. मर्ज भई हिमालयन एभरेष्ट इ.लि. भएको।
- २०७९ कात्तिक ७ गते: सानिमा ज.ई. र जनरल इ. मर्ज भई सानिमा जिआईसी इ.लि. भएको।
- २०७९ पौष ७ गते: सुर्या ला.इ. र ज्योती लाइफ इ. मर्ज भई सुर्यज्योति लाइफ इ. क. लि.भएको।
- २०७९ फागुन १७ गते: सिद्धार्थ इ. र प्रिमियर इ. मर्ज भई सिद्धार्थ प्रिमियर इ.लि. भएको।
- २०७९ फागुन २९ गते: सगरमाथा इ. र लूम्विनी ज.इ. मर्ज भई सगरमाथा लूम्विनी इ.क.ली. भएको।
- २०७९ चैत्र ९ गते: सानिमा ला.ई. र रिलायन्स ला.ई. मर्ज भई सानिमा रिलायन्स इ.ली. भएको।
- २०८० बैसाख २६ गते: गुराँस ला. इ., प्राइम ला. इ. र युनियन ला.इ. मर्ज भई हिमालयन ला.इ.ली. भएको।
- २०८० बैसाख २७ गते: आईएमई जनरल इ. र प्रूडेन्सियल इ.क.मर्ज भई आईजीआई प्रूडेन्सियल इ.ली. भएको।

आ.व. २०७८/७९
 जीवन: १९ वटा
 निर्जीवन: २० वटा
 पुनर्बीमा: २ वटा

आ.व. २०७९/८०
 जीवन: १७ वटा
 निर्जीवन: १७ वटा
 पुनर्बीमा: २ वटा
 लघुबीमा: ४ वटा

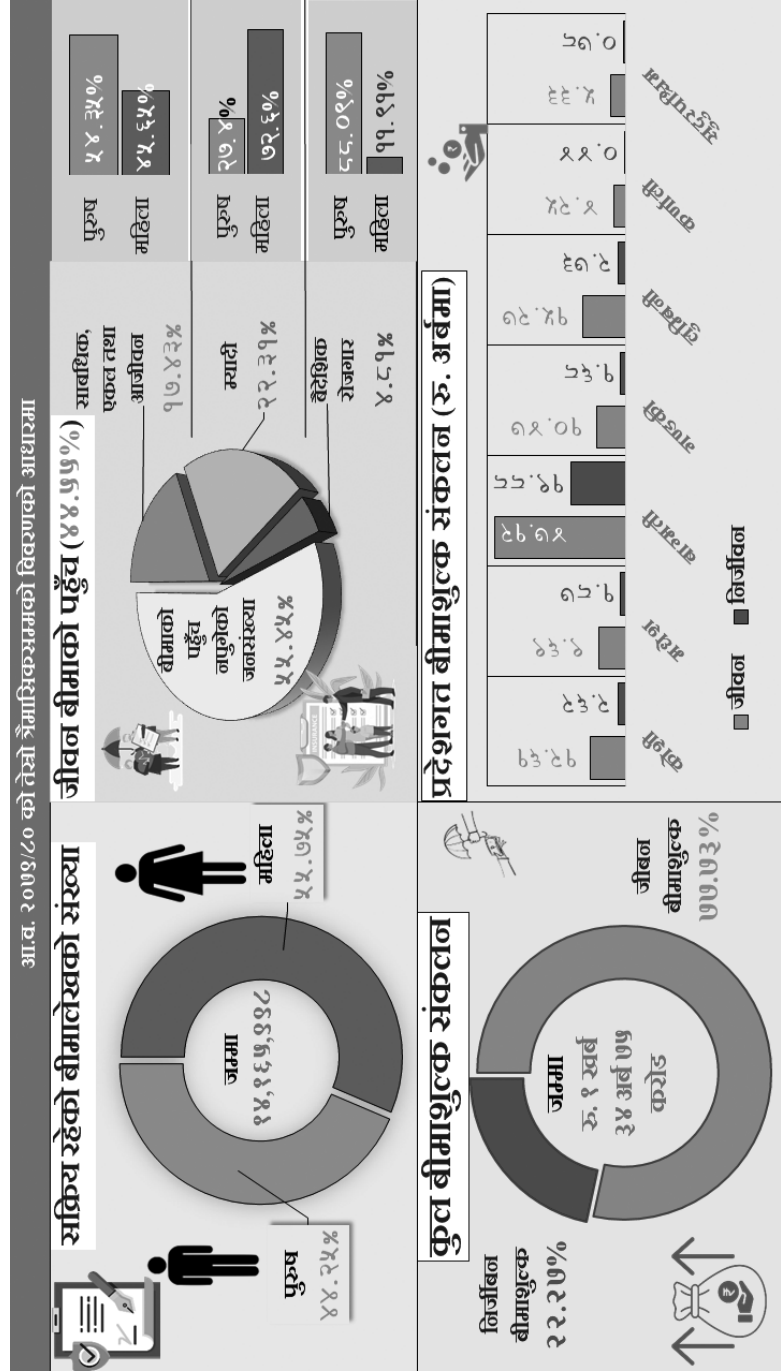
१. प्राधिकरणको प्रादेशिक कार्यालय, बीमकको शाखा संख्या, बीमा दलाल र बीमा इन्स्टिच्युट बीमा क्षेत्रको छुट्टै नियामकका रूपमा पहिलो पटक बिस। २०२६ सालमा बीमा बोर्ड (बिमा समिति) स्थापना भएको थियो जुन बीमा ऐन, २०७९ लागू भएसँगै नेपाल बीमा प्राधिकरणमा परिणत भएको छ । नेपाल बीमा प्राधिकरणले सातवटा प्रदेशमध्ये कोशी, मधेस, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ६ वटा प्रादेशिक कार्यालयहरू स्थापना गरेको छ । चालु आ।व। को चैत्र मसान्तसम्मको सबै जीवन तथा निजीवन बीकमहरूको शाखा कार्यालय संख्या, बीमा दलाल र बीमा इन्स्टिच्युटहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ।

नेपाल बीमा प्राधिकरणको प्रादेशिक कार्यालय

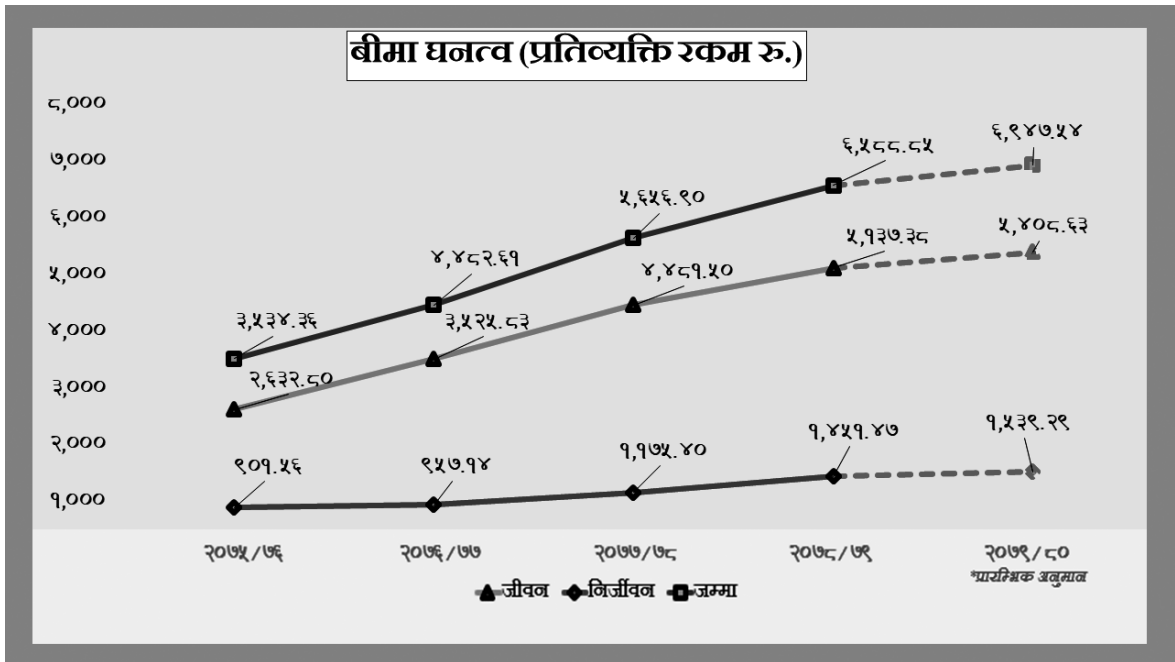
२. बीमालेख, बीमाको पहुँच र कुल बीमाशुल्क संकलन

चालु आ.व. २०७९/८० को चैत्र मासान्तसम्म १ करोड ४१ लाख ६५ हजार ९९८ वटा जीवन बीमालेख सक्रिय रहेका छन् भने यस आ.व. मा २१ लाख ६६ हजार ३२८ वटा निजीवन बीमालेख जारी भएका छन्। राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयले प्रकाशित गरे को २०७८ सालको जनसंख्याको आधारमा हाल चैत्र मसान्त सम्मको जनसंख्या र सक्रिय बीमालेखको गणना गर्दा ४४.५५% जनसंख्यामा बीमाको पहुँच पुगेको छ भने ५५.४५% जनसंख्या बीमाको पहुँच बाहिर रहेको पाईएको छ । यस आव को तेस्रो त्रैमासिक सम्म (चैत्र मसान्तसम्म) जीवन तर्फ रू. १ खर्ब ४ अर्ब ७३ करोड (७७.७३%) र निजीवन तर्फ ३० अर्ब १ करोड (२२.२७%) गरि कुल बीमाशुल्क संकलन रू। १ खर्ब ३४ अर्ब ७५ करोड रहेको छ । बीमालेख संख्या, बीमाको पहुँच, कुल बीमाशुल्क संकलनको वित्त विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

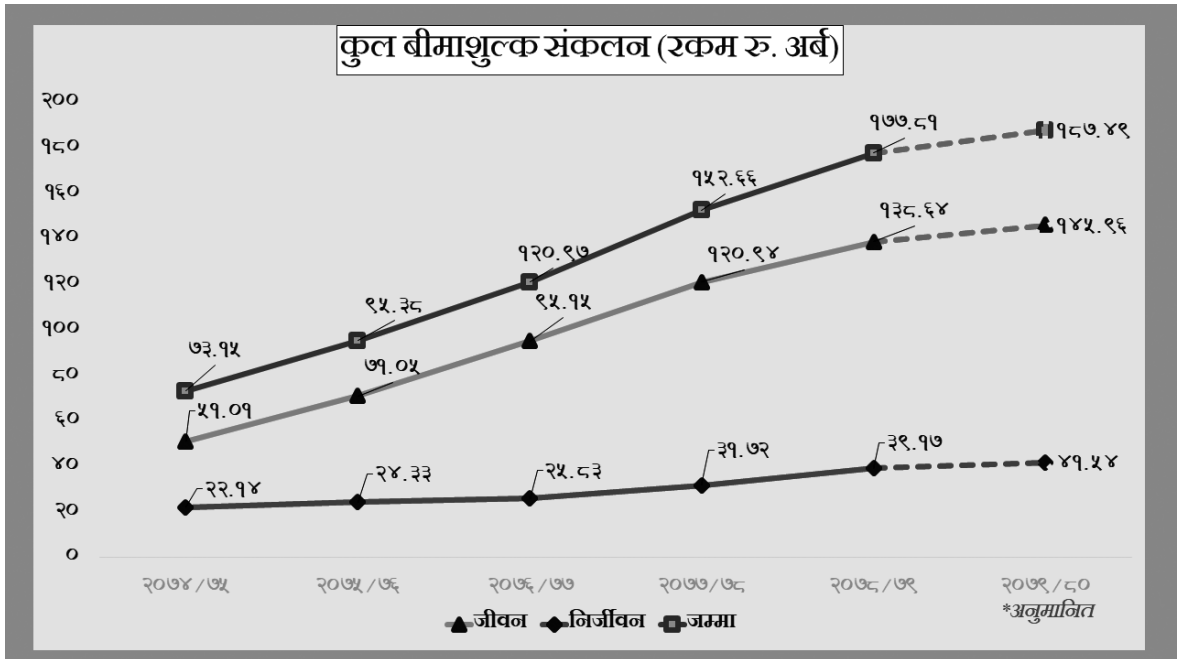
३. बीमा घनत्व

बीमाको घनत्व वार्षिक कुल बीमाशुल्क संकलनलाई देशको कुल जनसंख्या संग तुलना गरि गणना गर्ने गरिन्छ। तल उल्लेखित ग्राफमा प्रस्तुत गरको पाँच आ.व. को बीमाको घनत्व लाइ गणना गर्दा आ.व. २०७५/७६ मा जीवन बीमा तर्फ रु २ हजार ६३३ प्रतिव्यक्ति र निजीवन तर्फ रु. ९०२ प्रतिव्यक्ति गरि जम्मा रु ३ हजार ५३४ प्रतिव्यक्ति रहेकोमा आ.व. २०७९/८० को असार मसान्तसम्ममा जीवन बीमा तर्फ रु ५ हजार ४०९ प्रतिव्यक्ति र निजीवन तर्फ रु. १ हजार ५३९ प्रतिव्यक्ति गरि जम्मा रु ६ हजार ९४८ प्रतिव्यक्ति हुने अनुमान गरिएको छ ।

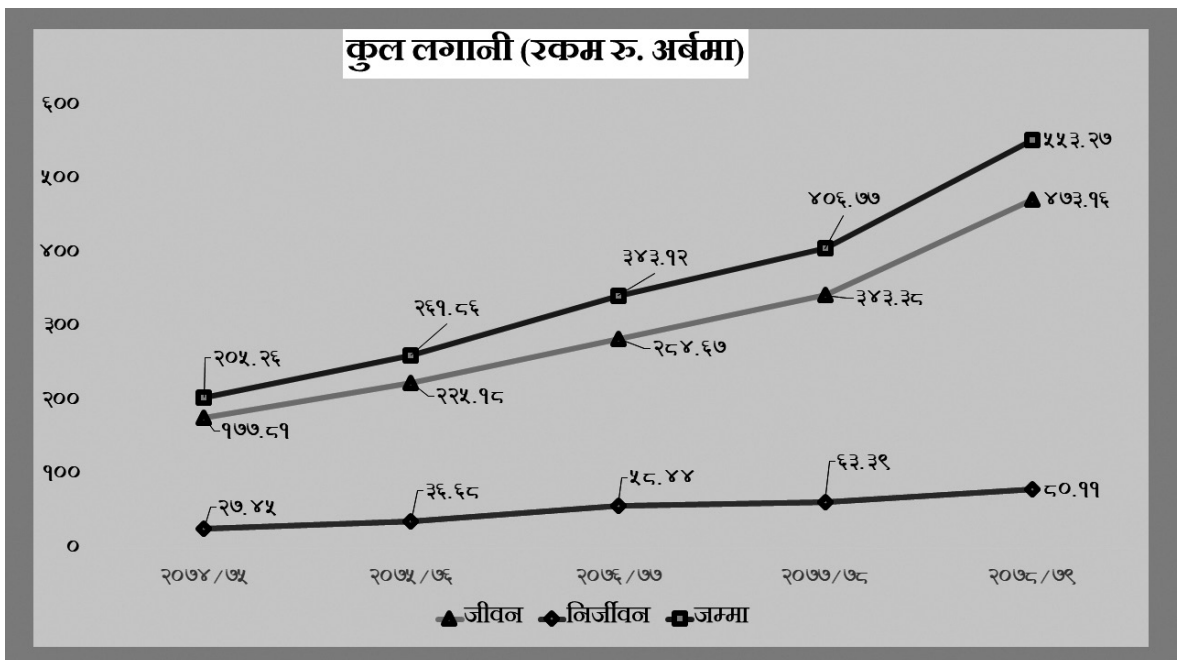
४. बीमाशुल्क संकलन

बिगत पाँच आर्थिक वर्ष मा कूल बीमाशुल्क संकलनको अवस्था हेर्दा आ.व. २०७४/७५ मा जीवन बीमा तर्फ रु. ५१ अर्ब १ करोड र निजीवन तर्फ रु. २२ अर्ब १४ करोड गरि जम्मा रु. ७३ अर्ब १५ करोड रहेकोमा आ.व. २०७८/७९ मा जीवन बीमा तर्फ १ खर्ब २० अर्ब ९४ करोड र निजीवन तर्फ रु. ३१ अर्ब ७२ करोड गरि जम्मा रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ८१ करोड रहेको थियो भने आ.व. २०७९/८० को असार मसान्त सम्ममा कुल बीमाशुल्क संकलन जीवन बीमा तर्फ रु १ खर्ब ४५ अर्ब ९६ करोड र निजीवन तर्फ रु. ४१ अर्ब गरि जम्मा १ खर्ब ८७ अर्ब ४९ करोड हुने अनुमान गरिएको छ ।

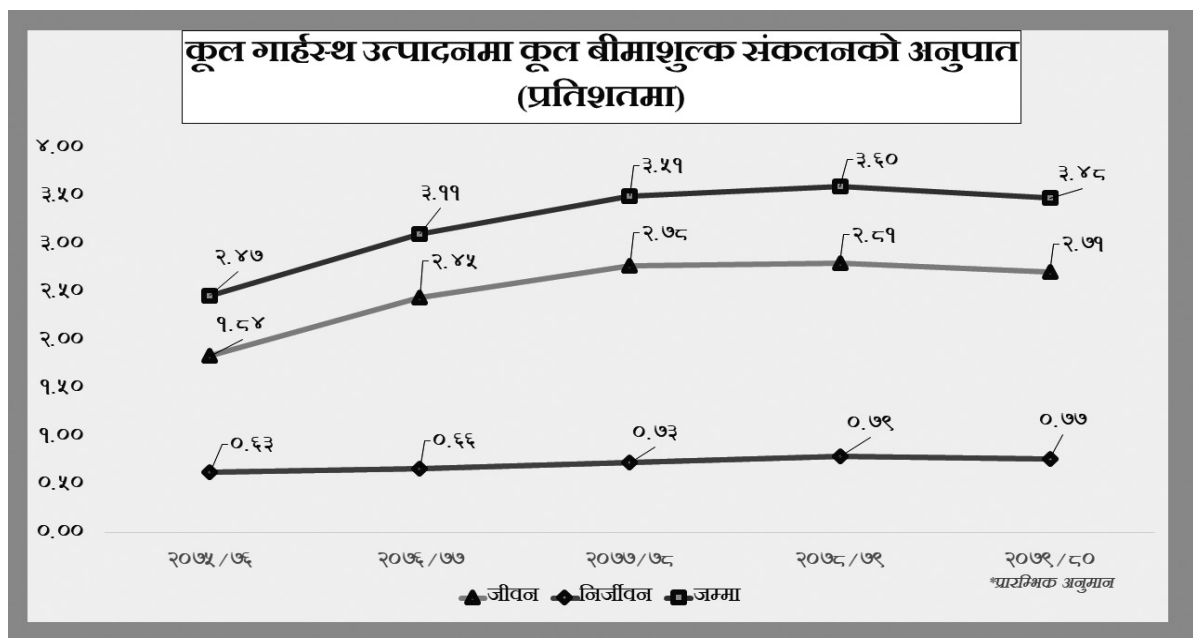
५. कुल लगानी

बिगत पाँच आर्थिक वर्ष मा कुल लगानीको अवस्था हेर्दा आ.व. २०७४/७५ मा जीवन बीमा तर्फ रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ८१ करोड र निजीवन तर्फ रु। २७ अर्ब ४५ करोड गरि जम्मा रु. २ खर्ब ५ अर्ब २६ करोड रहेकोमा कुल लगानीको रकम बृद्धि भई आ.व. २०७८/७९ मा जीवन बीमा तर्फ ४ खर्ब ७३ अर्ब १६ करोड र निजीवन तर्फ रु. ८० अर्ब ११ करोड गरि जम्मा रु. ५ खर्ब ५३ अर्ब २७ करोड रहेको छ ।

६. कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कूल बीमाशुल्क संकलनको अनुपात

कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कूल बीमाशुल्क संकलनको अनुपातले बीमा क्षेत्रको विकास लाई प्रतिनिधित्व गर्ने गर्दछ। वि. सं. २०८० बैसाख महिनामा राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयले प्रकाशित गरेको कूल गार्हस्थ उत्पादनको प्रारम्भिक विवरणको आधारमा चालु आ.व. को अन्तसम्मको बीमाशुल्क संकलनको अनुमानित विवरण सहित पाँच आ.व. मा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कूल बीमाशुल्क संकलनको अनुपातलाई गणना गर्दा आ.व. २०७५/७६ मा जीवन बीमा तर्फ १.८४% निजीवन तर्फ ०.६३% गरि जम्मा २.४७% रहेकोमा आ.व. २०७८/७९ मा जीवन बीमा तर्फ २.८१/ र निजीवन तर्फ ०.७९% गरि जम्मा ३.६०% रहेको थियो भने आ.व. २०७९/८० को असार मसान्तसम्ममा कुल बीमाशुल्क संकलनको बृद्धिदरमा कमि भई ५.४५% मा कायम हुने अनुमान संगै उक्त कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपातमा कमि हुन गई जीवन बीमा तर्फ २.७१% र निजीवन तर्फ ०.७७% गरि जम्मा ३.४८% हुने प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।

पछिल्लो समय कोभिड-१९ को महामारी, युक्रेन रसिया युद्ध र विश्वव्यापी मन्दीका कारण नेपाली बीमा बजारमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अन्त्यमा नेपाली बीमा कम्पनीले संकलन गरेको कुल बीमाशुल्क संकलनको बृद्धिदर १६.४८ प्रतिशतले बढेर रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ८१ करोड रहेको र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको अनुपात ३.६० प्रतिशत पुगेको थियो भने यस चालु आ.व.मा उच्च स्तरको मुद्रास्फीति ७.८७ प्रतिशत, न्युन आर्थिक बृद्धि १.८६ प्रतिशत ले अर्थतन्त्रमा देखिएको मन्दीका कारण यस चालु आ.व. को मसान्तसम्म मा नेपाली बीमा बजारमा कुल बीमाशुल्क संकलनको बृद्धिदर ५.४५ प्रतिशत मा सिमित भई १ खर्ब ८७ अर्ब ४९ करोड पुग्ने र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको अनुपात ३.४८ प्रतिशत कायम हुने प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।

चालू आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट सम्पादन भएका मुख्य मुख्य कार्यहरू

नेपालको बीमा नियमनकारी निकाय 'नेपाल बीमा प्राधिकरण' मिति २०८० साल जेठ १ गते स्थापनाको ५४ वर्ष पूरा गरी ५५ औं वर्षमा प्रवेश गर्दै छ । नेपालको बीमा नियमनकारी निकायका रूपमा बीमा ऐन, २०२५ बमोजिम वि.सं. २०२६ सालमा बीमा समिति स्थापना भएको थियो । सो ऐनलाई प्रतिस्थापन गर्दै वि.सं. २०४९ सालमा आएको बीमा ऐन, २०४९ ले बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, विकसित, नियमित र नियन्त्रित गर्नका लागि बीमा समितिलाई स्वायत्त संस्थाको रूप दियो । गतवर्ष २०७९ सालमा सङ्घीय संसद्बाट बनेको बीमा ऐन, २०७९ लागू भएको मिति २०७९ कात्तिक २२ गतेदेखि तत्कालीन बीमा समिति 'नेपाल बीमा प्राधिकरण' भई नेपालको बीमा क्षेत्रको नियमनकारी निकायका रूपमा कार्य गर्दै आएको छ । नेपाल सरकारको बीमा सम्बन्धी सल्लाहकार समेत रहेको प्राधिकरण हाल बीमा ऐन, २०७९ बाट प्राप्त थप अधिकार सहित स्वायत्तताको अभ्यास गर्दै अगाडि बढिरहेको छ ।

प्राधिकरणको ५५ औं वार्षिकोत्सवको यस अवसरमा प्राधिकरणका काम कार्यवाहीमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, अन्य सरकारी निकायहरू, वित्तीय क्षेत्रका नियामक निकायहरू, बीमकहरू, बीमासँग प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू लगायत सम्पूर्ण शुभेच्छुकहरूप्रति प्राधिकरण हार्दिक आभार प्रकट गर्दै भविष्यमा पनि निरन्तर सहयोगको अपेक्षा गर्दछ ।

प्राधिकरणले चालू आर्थिक वर्ष २०७९/८० को हालसम्म सम्पादन गरेका मुख्य मुख्य कार्यहरू सङ्क्षेपमा निम्नानुसार रहेका छन् :

१. बीमा नियमावली, २०७९

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट बीमा ऐन, २०७९ कार्यान्वयनका सन्दर्भमा बीमक, सम्बन्धित निकाय, सरोकारवाला सङ्घसंस्था र विज्ञहरूका सुभावाहरू समेतका आधारमा बीमा नियमावलीको मस्यौदा तयार गरी हाल मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिने कार्य भइरहेको छ ।

नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपनि बीमा नियमावली, २०७९ कार्यान्वयनमा आउने छ ।

२. राष्ट्रिय बीमा नीति, २०७९

नेपाल बीमा प्राधिकरणले राष्ट्रिय बीमा नीतिको मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिई स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार, पेश गरेको छ । नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त भएपछि बीमा नीति कार्यान्वयनमा आउनेछ ।

३. नेपाल बीमा प्राधिकरणको दोस्रो रणनीतिक योजना, सन् २०२३-०२७

प्राधिकरणको दोस्रो रणनीतिक योजना, सन् २०२३-२०२७ यही २०७९ साल चैत २ गतेदेखि कार्यान्वयनमा आएको छ । "बीमाको प्रवर्द्धन : बीमितको हित संरक्षण" भन्ने मूल विषय रहेको रणनीतिक योजनामा बीमा क्षेत्रको विकास, जोखिममा आधारित पूँजी तथा सोल्भेन्सी, नियमनकारी क्षमताको सबलता, बीमा क्षेत्रमा जवाफदेहिता तथा पारदर्शिता, बीमाको पहुँच विस्तार तथा समावेशिता, बीमाप्रति

जनविश्वास अभिवृद्धि, मानवीय स्रोत तथा पूर्वाधारको विकास र स्वदेशी तथा विदेशी सम्बन्ध विस्तार सम्बन्धी मुख्य आठवटा रणनीतिहरू रहेका छन् ।

रणनीतिक योजनामा उल्लेख गरिएका विषयवस्तुहरू प्राधिकरणको वार्षिक कार्ययोजनामा समावेश गरी चरणबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ ।

४. बीमा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन

नेपाल बीमा प्राधिकरणद्वारा मिति २०८० साल जेठ २५ गतेदेखि २७ गतेसम्म काठमाडौंमा बीमा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन आयोजना गर्न लागिएको छ । “Asian Insurance Meet-Building Resilience of Insurance towards Emerging Risk” विषयक उक्त सम्मेलनको सह-आयोजकको रूपमा International Association of Insurance Supervisors (IAIS), Asian Development Bank (ADB) / Access to Insurance Initiative (A2ii) रहेका छन् ।

सम्मेलनमा बीमा क्षेत्रको विद्यमान अवस्था तथा देखापरेका जोखिमहरू र सोको निवारणका लागि अवलम्बन गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, जलवायु परिवर्तन र सोको प्रभाव, पुनर्बीमाको अवस्था, विभिन्न देशका बीमा नियामक निकायका काम कारवाही, विद्यमान चुनौती र बीमा क्षेत्रको दीर्घो विकासका लागि चाल्नुपर्ने कदम लगायतका बीमा क्षेत्र सम्बन्धी समग्र विषयमा कार्यपत्र पेश गर्ने र छलफल एवं आपसी अनुभव आदान प्रदान गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

तीन दिनसम्म आयोजना हुने उक्त सम्मेलनमा विभिन्न देशका बीमा लगायत वित्तिय क्षेत्रका नियामक निकायका पदाधिकारीहरू, नेपालका बीमा कम्पनीका पदाधिकारीहरू, बीमासँग सम्बन्धित सरकारी निकायका पदाधिकारी, बीमा विज्ञ तथा बीमा मध्यस्थकर्ता र अन्य बीमा सेवा प्रदायक संघ संस्थाका पदाधिकारीहरू लगायतको सहभागिता रहनेछ ।

५. बीमाको दायरा

नेपाल सरकार, नेपाल बीमा प्राधिकरण, बीमा कम्पनीहरू र सम्बद्ध निकाय एवम् सङ्घ संस्थाहरूको सामूहिक प्रयासबाट पछिल्ला वर्षहरूमा देशमा बीमाको दायरामा उल्लेख्यरूपले बढ्दै गएको छ । चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा बीमाको दायरामा आउने जनसङ्ख्या (म्यादी, लघुम्यादी र वैदेशिक रोजगार बीमालेख समेत) बढेर ४४.५५ प्रतिशत पुगेको छ ।

६. बीमाशुल्क सङ्कलन

चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा बीमा कम्पनीहरूबाट जीवन बीमाशुल्क सङ्कलन २.१४ प्रतिशतले बृद्धि भई रु १ खर्ब ४ अर्ब ७३ करोड ४८ लाख र निर्जीवन बीमाशुल्क सङ्कलन ४.५८ प्रतिशतले बढेर रु ३० अर्ब १ करोड ४८ लाख पुगेको छ । यस अवधिमा कूल बीमाशुल्क सङ्कलन २.६७ प्रतिशतले बढेर रु १ खर्ब ३४ अर्ब ७४ करोड ९६ लाख पुगेको छ ।

यसैगरी, चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा बीमा कम्पनीहरूबाट कूल जीवन बीमालेख १ करोड ४१ लाख ६५ हजार ९९८ र कूल निर्जीवन बीमालेख २१ लाख ६६ हजार ३२८ को सङ्ख्यामा जारी भएका छन् । गत आर्थिक वर्षको चैतको तुलनामा यस अवधिमा जारी भएको कूल जीवन बीमालेख २०.१४ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ भने कूल निर्जीवन बीमालेख ०.४२ प्रतिशतले न्यून रहेको छ ।

७. बीमा दाबी फछ्यौट

प्राधिकरणको निरन्तरको प्रयासका कारण बीमा दाबी भुक्तानीमा सुधार भई चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा जीवनतर्फ करिव रु २१ अर्ब ७१ करोड र निर्जीवनतर्फ करिव रु १८ अर्ब २४ करोड गरी कूल रु ३९ अर्ब ९५ करोड बीमा दाबी फछ्यौट भएको छ । गत आर्थिक वर्षमा जीवनतर्फ करिव रु ४४ अर्ब ६० करोड र निर्जीवनतर्फ करिव रु १८ अर्ब ८२ करोड गरी कूल रु ६३ अर्ब ४२ करोड बराबरको दाबी फछ्यौट भएको थियो ।

८. बीमा दाबी फछ्यौट हुन बाँकी

यस्तै, चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा जीवन बीमानतर्फ करिव रु १ अर्ब ४६ करोड र निर्जीवन बीमातर्फ करिव रु १७ अर्ब ३० करोड गरी कूल रु २८ अर्ब ७६ करोड बीमा दाबी फछ्यौट गर्न बाँकी रहेको छ । गत आर्थिक वर्षमा भने जीवन बीमातर्फ करिव रु ६ अर्ब ४० करोड र निर्जीवन बीमातर्फ २२ अर्ब ७५ करोड गरी कूल रु २९ अर्ब १५ करोड बीमा दाबी फछ्यौट हुन बाँकी रहेको थियो ।

९. बीमकहरूका शाखा

चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा बीमा कम्पनीहरूको शाखा कार्यालयहरूको सङ्ख्या ३ हजार १५४ र कर्मचारी सङ्ख्या ११ हजार ४५३ रहेको छ । बीमकहरूको मर्जरका कारण बीमा कम्पनीका शाखा कार्यालय र कर्मचारी सङ्ख्यामा गतवर्षको तुलनामा केही कमी आएको छ ।

१०. GDP मा कूल बीमा शुल्कको अनुपात

चालू आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्ममा कूल गार्हस्थ उत्पादन ९९९० मा कूल बीमाशुल्क सङ्कलनको अनुपात करिव ३.४८ प्रतिशत पुग्ने प्रक्षेपण गरिएको छ । गत आर्थिक वर्षमा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कूल बीमाशुल्क सङ्कलनको अनुपात करिव ३.६० प्रतिशत रहेको थियो ।

११. मर्जर तथा एक्वीजिशन

प्राधिकरणले बीमा कम्पनीहरूको चुक्तापूँजी बृद्धिको निर्णय गरे पश्चात् चुक्तापूँजी पुन्याउनका लागि यही २०८० साल वैशाख मसान्तसम्ममा १० वटा निर्जीवन बीमा कम्पनी मर्जर भई ५ वटा र ७ वटा जीवन बीमा कम्पनी मर्जर भई ३ वटा भएका छन् । यससँगै अब बीमकको सङ्ख्या ४१ बाट घटेर ३२ वटा कायम भएको छ ।

मर्जर भएका निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू

क्र.सं.	एक आपसमा मर्जरमा गएका निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू	मर्जर भएपछि बनेका निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू	संयुक्त कारोबार शुरू मिति
१.	हिमालयन जनरल इस्योरेन्स कं.लि.	हिमालयन एभरेष्ट इस्योरेन्स कं.लि.	२०७९/०४/०१
	एभरेष्ट इस्योरेन्स कं.लि.		

२.	सानिमा जनरल इन्स्योरेन्स कं.लि. जनरल इन्स्योरेन्स (नेपाल) कं.लि.	सानिमा जीआईसी इन्स्योरेन्स कं.लि.	२०७९/७/१४
३.	प्रिमियर इन्स्योरेन्स कं.लि. सिद्धार्थ इन्स्योरेन्स कं.लि.	सिद्धार्थ प्रिमियर इन्स्योरेन्स कं.लि.	२०७९/११/१७
४.	सगरमाथा इन्स्योरेन्स कं.लि. लुम्बिनी जनरल इन्स्योरेन्स कं.लि.	सगरमाथा लुम्बिनी इन्स्योरेन्स कं.लि.	२०७९/११/२९
५.	आइएमई जनरल इन्स्योरेन्स लि. पुडेन्सियल इन्स्योरेन्स कं.लि.	आइजीआई प्रुडेन्सियल इन्स्योरेन्स लि.	२०८०/०१/२७

मर्जर भएका जीवन बीमा कम्पनीहरू

क्र.सं.	एक आपसमा मर्जरमा गएका जीवन बीमा कम्पनीहरू	एक आपसमा मर्जर भएपछि बनेका जीवन बीमा कम्पनीहरू	संयुक्त कारोवार शुरू मिति
१.	सूर्या लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि. ज्योति लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि.	सूर्यज्योति लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि.	२०७९/०८/१५
२.	रिलायन्स लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि. सानिमा लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	सानिमा रिलायन्स लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि.	२०७९/१२/०९
३.	प्राइम लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि. युनियन लाइफ इन्स्योरेन्स लि. गुराँस लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि.	हिमालयन लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	२०७९/०१/२६

१२. बीमक दर्ता तथा बीमा व्यवसाय संचालन सम्बन्धी (दोस्रो संशोधन) निर्देशिका, २०८०

प्राधिकरणले बीमक दर्ता तथा बीमा व्यवसाय संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७३ लाई मिति २०८० साल वैशाख ३ गते संशोधन गरी 'बीमक दर्ता तथा बीमा व्यवसाय संचालन सम्बन्धी (दोस्रो संशोधन) निर्देशिका, २०८०' जारी गरेको छ ।

निर्देशिकामा मिति २०७९ साल चैत मसान्तभित्र चुक्तापूँजी कायम गर्न नसक्ने बीमकले मनासिव कारण सहित निवेदन दिएमा प्राधिकरणले यस निर्देशिका बमोजिमको चुक्तापूँजी मिति २०८० साल असार मसान्तभित्र कायम गर्नेगरी म्याद थप गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

१३. बीमकको लगानी सम्बन्धी निर्देशन

प्राधिकरणले बीमा क्षेत्रबाट हुने लगानीलाई व्यवस्थित, लाभदायी र सुरक्षित बनाउन तथा राष्ट्रिय पूर्वाधारका क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न बीमकको लगानी सम्बन्धी निर्देशनहरू जारी गरेको छ ।

प्राधिकरणबाट जारी लगानी सम्बन्धी निर्देशनहरूमा 'लघुनिर्जीवन बीमकको लगानी निर्देशन, २०७९', 'लघुजीवन बीमकको लगानी निर्देशन, २०७९', 'पुनर्बीमकको लगानी निर्देशन, २०७९', 'निर्जीवन बीमकको लगानी निर्देशन, २०७९' र 'जीवन बीमकको लगानी निर्देशन, २०७९' रहेका छन् ।

प्राधिकरणबाट जारी निर्देशनहरू बमोजिम बीमकहरूले सम्बन्धित सरकारी निकायबाट स्वीकृति प्राप्त घरजग्गा व्यवसाय, कृषि उत्पादन तथा वितरण, शीत भण्डार, पर्यटन उद्योग, जलविद्युत र सौर्य ऊर्जा लगायतका नवीकरणीय ऊर्जा परियोजना, विद्युत्लाइन, केवलकार, सडक, शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी गर्न पाउने छन् ।

१४. बीमकको शाखा कार्यालय स्थापना सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९

प्राधिकरणले प्राधिकरणबाट इजाजतपत्र प्राप्त बीमकको शाखा कार्यालय स्थापना गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित बनाउने उद्देश्यले 'बीमकको शाखा कार्यालय सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९' जारी गरेको छ । प्राधिकरणबाट मिति २०७९ साल चैत १६ गते जारी मार्गदर्शनमा बीमकहरूले बीमको दायरामा नआएका, बीमकहरूको उपस्थिति न्यून रहेका र कुनै पनि बीमा कारोवार गर्ने इकाई नभएका गाउँपालिका वा नगरपालिकामा शाखा कार्यालय खोल्न प्राथमिकता दिनुपर्ने उल्लेख छ ।

बीमकहरूका प्रदेश कार्यालय र शाखा तथा उपशाखा कार्यालयबाट कृषि, पशुपन्छी तथा अन्य बीमा सेवा समेत प्रदान गर्नुपर्ने, शाखा कार्यालयलाई कम्तीमा साना बीमा दाबी भुक्तानी, जोखिमाड्कन, बीमा बजारीकरण र कार्यालय व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकारहरू प्रत्यायोजन गर्नुपर्ने, कार्यबोझ अनुसार कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्था गरिएका छन् ।

१५. विदेशमा बीमकहरूले शाखा कार्यालय स्थापना गर्नसक्ने सम्बन्धी व्यवस्था

प्राधिकरणले जारी गरेको 'बीमकका शाखा कार्यालय सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९' मा बीमकहरूले विदेशमा शाखा तथा सम्पर्क/प्रतिनिधि कार्यालय स्थापना गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । बीमकहरूले विदेशमा शाखा कार्यालय वा सम्पर्क/प्रतिनिधि कार्यालय स्थापना गर्न प्राधिकरणबाट पूर्वस्वीकृति लिनुपर्ने, शाखा वा सम्पर्क/प्रतिनिधि कार्यालय खोल्न चाहेका मुलुकले तोकेका मापदण्ड अनुस्यू सहमति लिई अन्तिम स्वीकृतिका लागि प्राधिकरण समक्ष निवेदन दिनुपर्ने, सम्बन्धित देशको नियामक निकायले तोकेको पूँजी पूरा गर्नुपर्ने र त्यस्तो पूँजी विदेशी मुद्रामा लगानी गर्न कानून बमोजिम सम्बन्धित निकायको स्वीकृतिपत्र प्राधिकरणमा पेश गर्नुपर्ने लगायत व्यवस्था निर्देशिकामा रहेका छन् ।

१६. जीवन बीमकको बीमाङ्की मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७७ संशोधन

प्राधिकरणले बीमकहरूको सम्पत्ति तथा दायित्व मूल्याङ्कन गर्न र बीमितहरूको हित संरक्षण गर्न 'जीवन बीमकको बीमाङ्की मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७७' संशोधन गरेको छ । संशोधित निर्देशिकामा बीमितको हित संरक्षण गर्नका लागि फ्युचर बोनस सम्बन्धी व्यवस्था थप गरिएको छ । उक्त व्यवस्था बमोजिम आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा फ्युचर बोनस जम्मा ३५ प्रतिशत व्यवस्था गर्न सबै जीवन बीमा कम्पनीहरूलाई प्राधिकरणले निर्देशन दिएको छ । निर्देशिका लागू भएको मितिबाट ५ वर्षभित्र फ्युचर बोनस ५० प्रतिशत पूरा गर्नुपर्नेछ ।

१७. Own Risk Solvency Assessment (ORSA), 2023 (२०७९) निर्देशिका

प्राधिकरणले मिति २०७८/१०/१२ गते जारी गरेको "Risk Based Capital and Solvency

Directive, 2022” निर्देशिकामा बीमकहरूको जोखिम पहिचान गरी सोको न्यूनीकरण गर्नका लागि बीमकहरूले Own Risk and Solvency Assessment (ORSA) गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस अनुसार, बीमा कम्पनीहरूले आफ्नो जोखिम बहन क्षमताको मूल्याङ्कन आफैँले गरी सोल्भेन्सीको अवस्था र पूँजीको पर्याप्तता विश्लेषण गरी समयमै जोखिम न्यूनीकरण र निराकरण गर्न नीति निर्माण गरी आवश्यक कार्य गर्नका लागि ORSA गर्नु पर्दछ । उक्त निर्देशिका सन् २०२५ को मार्च सम्ममा पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा आउनेछ । विश्व बीमा बजारमा समेत जोखिम व्यवस्थापन गर्न ORSA ले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गरेको छ ।

१८. जीवन बीमालेख सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९

प्राधिकरणले बीमालेख स्वीकृति प्रक्रियालाई सरलीकृत र व्यवस्थित बनाई एकस्मिता कायम गर्नका लागि 'जीवन बीमालेख सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९' जारी गरी गरेको छ । मिति २०७९ साल चैत १९ गतेदेखि जारी भएको निर्देशिकामा बीमकले बीमालेख तयार गर्नुअघि बजार अनुसन्धान प्रतिवेदन, लाभ-लागत विश्लेषण, जोखिमको पहिचान, आँकलन तथा जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी योजना, बजारीकरण योजना र व्यासायिक योजना तयार गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्था गरिएका छन् । बीमकहरूले तयार गर्ने बीमालेखको प्रस्तावित नाम बजारमा प्रचलनमा रहेका बीमालेखहरू भन्दा फरक हुनुपर्ने, नेपालको परिवेश सुहाउँदो बीमालेख हुनुपर्ने, बचत प्रकृतिको तथा पेन्सन/एन्युइटी प्रकृतिको बीमालेख तयार गर्दा अनिवार्यरूपमा मृत्यु जोखिम समेत बहन गर्नेगरी तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था निर्देशिकामा गरिएको छ ।

यसैगरी, बीमा गर्न चाहने व्यक्तिको आर्थिक क्षमता र पुनर्बीमाको पर्याप्तताका आधारमा बीमाङ्क रकम निर्धारण गर्नुपर्ने, न्यूनतम बीमा अवधि पाँच वर्ष कायम गरी बीमालेख तयार गर्नुपर्ने, बालबालिकाको बीमा गर्दा प्रस्तावकको समेत अनिवार्यरूपमा जोखिम बहन गर्ने प्रावधान सहित बीमालेख तयार गर्नुपर्ने, रु पाँच लाखभन्दा बढी वार्षिक वा एकल बीमाशुल्क तिर्ने गरी बीमालेख बिक्री गर्दा बीमाशुल्क भुक्तानी गर्ने व्यक्तिको आम्दानीको स्रोत खुलेको कागजात अनिवार्यरूपमा लिनुपर्ने लगायतका व्यवस्था निर्देशिकामा रहेका छन् ।

१९. सदाचार नीति, २०७९

प्राधिकरणले बीमा व्यवसायमा सदाचारयुक्त पद्धतिलाई संस्थागत गर्ने र सदाचारितालाई बीमा व्यवसाय संचालनको अभिन्न अङ्ग बनाउने लक्ष्यका साथ 'सदाचार नीति, २०७९' मिति २०७९ साल माघ १२ गतेदेखि लागू गरेको छ ।

सदाचार नीतिमा राष्ट्रको हित प्रवर्द्धन हुनेगरी बीमा व्यवसाय संचालन गर्ने, व्यवसाय संचालन गर्दा सार्वजनिक हितको संरक्षण एवम् सम्वर्द्धनमा विशेष ध्यान दिने, व्यासायिक स्वस्थ प्रतिस्पर्धामा विश्वास गर्ने, व्यासायिक पारदर्शितालाई बढावा दिने, बीमाशुल्क लगायतका आम्दानीहरू बीमक, बीमित र लगानीकर्ताको हितमा परिचालन गर्ने लगायतका सदाचारका नियमहरू बीमकका पदाधिकारीहरूले पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेका छन् ।

नेपाल बीमा प्राधिकरणका पदाधिकारी, संचालक समितिका सदस्य र कर्मचारीहरू, बीमक, बीमकका पदाधिकारी र कर्मचारी, बीमा सर्भयर तथा बीमा अभिकर्ताहरूमा सदाचार नीतिको पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२०. बीमकको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR)

प्राधिकरणले 'बीमकको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी (चौथो संशोधन) निर्देशिका, २०७९' जारी गरी बीमकको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (Corporate Social Responsibility-CSR) सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ ।

यही २०७९ साल माघ १० गते जारी गरिएको निर्देशिकामा बीमकले CSR सम्बन्धी कार्यमा क्रियाशील हुन प्रत्येक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफाको एक प्रतिशत रकम छुट्याई 'संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोष' खडा गरी जम्मा गर्नुपर्ने छ ।

कोषमा जम्मा भएको रकम शिक्षा, स्वास्थ्य, दैवीप्रकोप व्यवस्थापन, पिछडिएका वर्गको आय आर्जन क्षमता अभिवृद्धि, बीमा साक्षरता, अति विपन्न र सीमान्तकृत बर्गका लागि शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा बीमा गर्न र प्राकृतिक प्रकोपबाट विपन्न बर्गको हुनसक्ने क्षतिको बीमाद्वारा रक्षावरण गर्न खर्च वा प्रत्यक्ष अनुदान दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

बीमकले CSR सम्बन्धी खर्च गर्दा एकै भौगोलिक क्षेत्र तथा विषय (शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत) मा मात्र सीमित नभई विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा विषयहरूमा न्यायोचित ढङ्गले खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने, कम्पनीको ब्राण्ड प्रवर्द्धनमा खर्च गर्न नपाइने, कम्पनीका संचालक समितिका सदस्यहरूलाई व्यक्तिगत तथा राजनीतिक लाभ हुनेगरी खर्च गर्न नपाइने व्यवस्था समेत निर्देशिकामा गरिएको छ ।

२१. बीमा दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन (दोस्रो संशोधन), २०७९

प्राधिकरणले 'बीमा दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन, २०७६' मा समयसापेक्ष संशोधन गरी 'बीमा दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन (दोस्रो संशोधन), २०७९' मिति जारी गरेको छ । मिति २०७९ साल माघ १२ गते जारी गरिएको निर्देशिकामा निर्जीवन बीमातर्फ रु २ लाखसम्मको दाबी र बाली, पशुपन्छी, कृषि तथा लघुबीमातर्फ रु ५० हजारसम्मको दाबीलाई सानो दाबी मानी यथाशीघ्र फछ्यौट गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

सानो दाबी भुक्तानीका लागि न्यूनतम प्रमाणहरू प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र फछ्यौट गरिसक्नुपर्ने र त्यसरी गरिएको दाबी भुक्तानीको त्रैमासिक विवरण सहितको प्रतिवेदन प्रत्येक तीन महिना समाप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र प्राधिकरण समक्ष बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२२. आईपीओ निष्काशन अनुमति

प्राधिकरणले नेटवर्थको दुई गुणाभन्दा बढी नहुने गरी प्रिमियममा आईपीओ निष्काशन गर्न विभिन्न चारवटा जीवन बीमा कम्पनीलाई सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरेको छ । कम्पनी ऐन, २०६३ मा रहेको प्रिमियममा आईपीओ निष्काशन गर्न मिल्ने व्यवस्था बमोजिम प्राधिकरणले सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरेको हो ।

स्वीकृति पाउने जीवन बीमा कम्पनीहरूमा रिलायवल नेपाल लाइफ इन्स्योरेन्स कम्पनी, सिटिजन लाइफ इन्स्योरेन्स कम्पनी, सन नेपाल लाइफ इन्स्योरेन्स कम्पनी र आईएमई लाइफ इन्स्योरेन्स कम्पनी रहेका छन् ।

२३. बीमा मध्यस्थकर्ता (अभिकर्ता) परीक्षा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९

प्राधिकरणले बीमा ऐन, २०७९ बमोजिम 'बीमा मध्यस्थकर्ता (अभिकर्ता) परीक्षा संचालन

सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९' जारी गरेको छ । बीमा व्यवसायको विकासका लागि समय सापेक्ष दक्ष जनशक्ति छनौट गर्नका लागि निर्देशिका जारी गरिएको हो । सोही निर्देशिका अनुस्यू अभिकर्ताको परीक्षा संचालनका लागि आवश्यक कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

२४. अनलाइन प्रणाली मार्फत बीमा अभिकर्ता व्यवस्थापन

प्राधिकरणले बीमा ऐन, २०७९ मा भएको समान किसिमको 'एक बीमक एक बीमा अभिकर्ता' को व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि अनलाइन प्रणाली मार्फत एक बीमक एक बीमा अभिकर्ता व्यवस्थापन गर्ने कार्य शुरू गरेको छ । यसबाट विभिन्न अनलाइन भुक्तानी सेवा प्रदायहरूबाट नवीकरण दस्तूर भुक्तानी गरी बीमा मध्यस्थकर्ता (बीमा अभिकर्ता र सर्भेयर) को इजाजतपत्र नवीकरणको व्यवस्थालाई अभै सहज भएको छ ।

यस व्यवस्था अन्तर्गत प्राधिकरणमा बीमा कम्पनीहरू मार्फत अनलाइन प्रणालीका माध्यमबाट हालसम्म १,७२,२३४ को संख्यामा बीमा अभिकर्ताले स्थायी लेखा नम्बर समेत आवश्यक कागजात समावेश गरी आ-आफ्नो विवरण अद्यावधिक गराएका छन् । बीमा अभिकर्ताको इजाजतपत्र अद्यावधिक गर्नका लागि योग्य देखिएका बीमा अभिकर्ताको सङ्ख्या २,२१,८५० रहेकोमध्ये १,७२,२३४ को अद्यावधिक भएको र बाँकी ४९,६१६ को भने अद्यावधिक गर्ने कार्य प्रक्रियामा रहेको छ ।

अनलाइन प्रणालीमा बीमा अभिकर्ताले प्रविष्ट गरेको स्थायी लेखा नम्बर ९९६०० का आधारमा अध्ययन गर्दा समान प्रकृतिका दुई वा दुईभन्दा बढी बीमा कम्पनीमा कार्य गर्ने बीमा अभिकर्ताहरूको सङ्ख्या ५,०४५ रहेको पाइएको छ ।

यसैगरी, करिव १,३०० बीमा सर्भेयरमध्ये इजाजतपत्र नवीकरणका लागि अनलाइनबाट आवेदन दिएका ९२८ को इजाजतपत्र नवीकरणको प्रक्रियामा रहेको छ । अनलाइन प्रणाली मार्फत बीमा अभिकर्ता र सर्भेयरको इजाजतपत्र नवीकरण भएको जानकारी इमेल र कःक मार्फत सम्बन्धितलाई जानकारी दिने व्यवस्था समेत मिलाइएको छ ।

२५. खाद्यान्नबाली बीमालेख

प्राधिकरणले उत्पादनमा आधारित खाद्यान्नबाली बीमालेख जारी गरेको छ । मिति २०७९ फागुन ११ गते जारी गरिएको 'खाद्यान्नबाली बीमालेख' मा यसअघि प्रचलनमा रहेको धानबाली (लागतमा आधारित) र चैतेधानबाली (सामूहिक) बीमालेखका प्रावधानहरू समेत समावेश गरिएका छन् ।

खाद्यान्नबाली बीमालेख अन्तर्गत धान, मकै, गहुँ, जौ र कोदोबालीको बीमा गर्न सकिन्छ । यस बीमालेखले आगलागी, हुरी बतास, आँधीबेहरी, तुफान, अतिवृष्टि वा बेमौसमी वर्षा, असिना वा हिउँ, बाढी वा डुवान, खडेरी, तुसारो, भुकम्प, पहिरो वा भू-स्खलन, रोग वा कीरा तथा जङ्गली जनावरको आक्रमण लगायतका जोखिमबाट हुने क्षतिको आर्थिक रक्षावरण गर्दछ ।

खाद्यान्नबालीको बीमा सामूहिक रूपमा पनि गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । धान र कोदो बालीको हकमा रोपण गरेको ३० दिनभित्र र मकै, गहुँ तथा जौबालीको हकमा बीऊ छरेको सात दिनपछि ३० दिनभित्र बीमा गरिएको हुनुपर्नेछ र खाद्यान्न बालीमा क्षति भएमा क्षतिको तीन दिनभित्र

बीमितले बीमकलाई जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था खाद्यान्न बाली बीमालेखमा रहेको छ । यसैगरी, खाद्यान्नबाली बीमालेखले कृषकको दुर्घटना बीमा वापत बीमाङ्क रकम रु दुई लाख बराबरको समेत रक्षावरण गर्दछ । धान, मकै र गहुँ बालीको हकमा बीमाङ्क रकमको पाँच प्रतिशत र जौ तथा कोदो बालीको हकमा बीमाङ्क रकमको तीन प्रतिशत बीमाशुल्क कायम गरिएको छ भने कृषकको

दुर्घटना बीमा वापत प्रति बीमालेख रु पाँच सय कायम गरिएको छ ।

यसैगरी, प्राधिकरणबाट पशुधन बीमालेख र माछा बीमालेख संशोधनको तयारी भइरहेको छ । साथै, दलहन, स्याउ, ओखर र आँपको बीमालेख निर्माणको कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

२६. लघुबीमा कम्पनी स्थापना

प्राधिकरणले न्यून आय भएका बर्ग र पिछडिएका क्षेत्रलाई लक्षित गरी लघुबीमा व्यवसाय गर्न हरेक प्रदेशमा एक एकवटा गरी सातवटा लघुबीमा कम्पनी स्थापनाका लागि सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरेको छ । स्वीकृति पाउनेमा तीनवटा लघु जीवन बीमा कम्पनी र चारवटा लघु निर्जीवन बीमा कम्पनी रहेका छन् ।

प्राधिकरणबाट इजाजपत्र लिएका गार्डियन माइक्रो लाइफ इन्स्योरेन्स लि., विराटनगर, नेपाल माइक्रो इन्स्योरेन्स कं. लि., चितवन, क्रेष्ट माइक्रो लाइफ इन्स्योरेन्स लि., सुर्खेत र प्रोटेक्टिभ माइक्रो इन्स्योरेन्स लि., धनगढी संचालनमा आएका छन् ।

२७. लघुबीमा निर्देशन, २०७९

प्राधिकरणले लघुबीमा व्यवसायको विकास, प्रवर्द्धन तथा व्यवस्थापन गरी बीमा मार्फत न्यून आय भएका बर्गको जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नका लागि लघुबीमा निर्देशन, २०७९ जारी गरेको छ ।

लघुबीमा निर्देशन, २०७९ जारी भएको मिति २०७९ चैत १३ गतेदेखि नै लागू भएको निर्देशनमा देशका गरीब, न्यून आय भएका बर्ग, पिछडिएका क्षेत्रका बासिन्दा तथा सीमान्तकृत समुदायलाई लक्षित गरी बीमकले लघुबीमा व्यवसाय गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

बीमकले जीवन लघुबीमाको हकमा कुनै एक वा सोभन्दा बढी अवधिको र निर्जीवन लघुबीमाको हकमा एक वर्ष वा सोभन्दा कम अवधिका लागि मात्र लघुबीमालेख जारी गर्नसक्ने, बीमितबाट पूरा बीमाशुल्क प्राप्त नगरी लघुबीमालेख जारी गर्न नपाइने, बीमकले प्रत्यक्ष वा लघुबीमा अभिकर्ता मार्फत लघुबीमा गराउनसक्ने, लघुबीमा जोखिमाङ्कन नीति तयार गर्नुपर्ने, सामूहिक लघुबीमालेख जारी गर्न सकिने, लघु निर्जीवन बीमकले अधिकतम रु ५० लाख र लघु जीवन बीमा कम्पनीले रु पाँच लाखभन्दा कम बीमाङ्क भएको जीवन लघुबीमा गर्नसक्ने लगायतका व्यवस्था लघुबीमा निर्देशनमा रहेका छन् ।

२८. मुद्दा फछ्यौट

प्राधिकरणले बीमितले बीमकविरुद्ध प्राधिकरणमा दर्ता गरेका मुद्दाहरूको प्राथमिकताका साथ फछ्यौट गर्दै आएको छ । हालसम्म प्राधिकरणमा दर्ता भई फछ्यौट हुन बाँकी रहेका कूल २८० मुद्दामध्ये चालू आर्थिक वर्षको हालसम्मको अवधिमा ६८ मुद्दा फछ्यौट भएका छन् । जसमध्ये, ४५ वटा मुद्दा फैसलाबाट र २३ वटा मुद्दा सहमतिबाट फछ्यौट भएका हुन् भने २१२ वटा मुद्दा विचाराधिन रहेका छन् ।

२९. goAML सफ्टवेयर कार्यान्वयन

नेपाल बीमा प्राधिकरणले बीमा क्षेत्रमा हुनसक्ने शङ्कास्पद लगानी नियन्त्रण गर्नका लागि सबै बीमा कम्पनीहरूले goAML सफ्टवेयर कार्यान्वयनमा ल्याई शङ्कास्पद कारोवारहरूका बारेमा अनिवार्यरूपमा वित्तीय जानकारी इकाई (FIU) मा पठाउनुपर्ने व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड

दिंदै आएको छ । त्यसका लागि नयबी सफ्टवेयर अनिवार्यरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन बीमकहरूलाई निर्देशन दिइएको छ ।

३०. बीमहरूको स्थलगत निरीक्षण

प्राधिकरणले बीमकहरूबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धा भई बीमा व्यवसायको विकास तथा विस्तारको वातावरण सिर्जना गरी बीमित हित संरक्षण तथा बीमकमा सुशासन कायम गर्न चालू आर्थिक वर्षको हालसम्ममा १६ वटा जीवन बीमक, १४ वटा निर्जीवन बीमक र दुईवटा पुनर्बीमकको स्थलगत निरीक्षण गरेको छ । निरीक्षण प्रतिवेदनको गाम्भीर्यतालाई हेरेर बीमकहरूलाई आवश्यक निर्देशन र कारवाही गर्ने गरिएको छ ।

३१. गुनासो सुन्ने अधिकारी

प्राधिकरणले बीमा सम्बन्धी जनगुनासाहरूलाई प्रभावकारीरूपले सम्बोधन गर्नका लागि प्राधिकरणको केन्द्रीय कार्यालय, कुपण्डोल, ललितपुरमा गुनासो सुन्ने अधिकारीको व्यवस्था गरेको छ ।

३२. प्रदेश कार्यालयहरू

प्राधिकरणले चालू आर्थिक वर्षमा थप तीन प्रदेशमा समेत प्रदेश कार्यालयहरू स्थापना गरेसँगै देशका छवटा प्रदेशमा प्राधिकरणका प्रादेशिक कार्यालयहरू स्थापना भएका छन् । जस अनुसार, कोशी प्रदेशको विराटनगर, मधेश प्रदेशको बीरगञ्ज, गण्डकी प्रदेशको पोखरा, लुम्बिनी प्रदेशको बुटवल, कर्णाली प्रदेशको सुर्खेत र सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनगढीमा प्राधिकरणका प्रादेशिक कार्यालयहरू संचालनमा रहेका छन् । बागमती प्रदेशमा भने प्राधिकरणको केन्द्रीय कार्यालयबाट नै कार्य सम्पादन हुँदै आएको छ ।

प्राधिकरणका प्रदेश कार्यालयहरूबाट बीमा कम्पनीहरूको स्थलगत निरीक्षण, अनुगमन र नियमन, बीमितको गुनासो निरूपण, बीमाको पहुँच बृद्धिका लागि सम्बन्धित निकायसँगको समन्वय एवम् सहकार्य र बीमा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन लगायत कार्य सम्पादन हुँदै आएका छन् ।

३३. प्रदेश र स्थानीय तहमा बीमा सम्बन्धी अन्तरक्रिया

प्राधिकरणले बीमा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा बीमा सचेतना कार्यक्रम संचालनलाई निरन्तरता दिँदैआएको छ । त्यस क्रममा प्राधिकरणको केन्द्रीय कार्यालयका साथै प्रदेश कार्यालयहरूबाट प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, बीमा कम्पनीका प्रदेश तथा शाखा कार्यालयका कर्मचारी, उद्योगी व्यवसायी, प्रहरी, यातायात व्यवसायी, विद्यार्थी लगायत सरोकारवालाहरूसँग बीमा सम्बन्धी अन्तरक्रिया एवम् छलफल कार्यक्रम आयोजना गरिएका छन् ।

चालू आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा प्राधिकरणको केन्द्रीय कार्यालयबाट ३१ वटा र प्राधिकरणका कोशी प्रदेश कार्यालयबाट ८ वटा, मधेश प्रदेश कार्यालयबाट १४ वटा, गण्डकी प्रदेश कार्यालयबाट १० वटा, लुम्बिनी प्रदेश कार्यालयबाट ५ वटा, कर्णाली प्रदेश कार्यालयबाट १५ र सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालयबाट १७ वटा बीमा सम्बन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् ।

३४. विश्वव्यापी मुद्रा सप्ताह

प्राधिकरणको आयोजनामा विश्वव्यापी मुद्रा सप्ताह (Globe Money Week, 2023) का अवसरमा मिति २०७९ साल चैत ६, ८ र १२ गते काठमाडौं र ललितपुरका विभिन्न स्थानमा बीमा साक्षरता सम्बन्धी कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन् ।

कार्यक्रमहरूमा मुद्राको महत्त्व र सही प्रयोग, जीवन तथा सम्पत्तिमा आइपर्ने आर्थिक जोखिमहरू न्यूनीकरणका लागि अपनाउनुपर्ने बीमा लगायतका वित्तीय सुरक्षणका उपकरणहरू, बीमाको परिचय र महत्त्व लगायतका विषयमा जानकारी दिइएको थियो । कार्यक्रमहरूमा विभिन्न विद्यालयका विद्यार्थीहरू, साना किसान र कृषि सहकारी संस्थाका पदाधिकारीहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

३५. बीमा सम्बन्धी जानकारीमूलक कार्यक्रमहरू प्रसारण

बीमा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले रेडियो नेपाल, रेडियो सगरमाथा र नेपाल एफ.एम. बाट बीमा सम्बन्धी जानकारीमूलक सन्देशहरूको प्रसारण शुरु गरिएको छ ।

जस अनुसार, रेडियो नेपालबाट हरेक हप्ताको आइतबार बिहान ७ बजेको समाचारपछि बीमा सचेतना कार्यक्रम, रेडियो सगरमाथाबाट प्रत्येक मङ्गलबार विहान ७:३० बजे बीमा साक्षरता कार्यक्रम र नेपाल एफ.एम. बाट हरेक हप्ताको बुधबार बेलुका ६:३० बजे बीमा जागरण कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आएका छन् ।

चालू आर्थिक वर्षमा पनि नेपाल टेलिभिजनबाट हरेक हप्ताका मङ्गलबार, बिहिवार र शनिवार प्रत्येक समाचार अगाडि बीमा सम्बन्धी जानकारीमूलक बीमा सन्देशहरू (बीमा दोहोरी गीत र एनिमेशन) प्रसारणलाई समेत निरन्तरता दिइएको छ ।

अन्त्यमा, बीमा जोखिम व्यवस्थापनको महत्पूर्ण वित्तीय औजारका रूपमा रहेको छ । मानव जीवन तथा सम्पत्तिमा कुनै पनि समयमा आइपर्ने जोखिमका कारण हुने आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्ति बीमाबाट हुने भएकाले देशका हिमाल, पहाड, तराई मधेश सबै क्षेत्रमा बीमाको पहुँच विस्तार गर्ने कार्यमा सम्बद्ध सबैबाट सदाभै योगदान पुग्ने नै छ भन्ने विश्वास प्राधिकरणले लिएको छ । साथै, सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारका तर्फबाट समेत सक्नेलाई बीमा गर्न अनिवार्य गर्ने र नसक्नेको बीमा गरिदिने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यसो भयो भने बीपद्का बेलामा हुने क्षतिको क्षतिपूर्ति बीमा कम्पनीहरूबाट नै हुने सुनिश्चित हुन्छ । त्यसका लागि सरकारबाट थप रकमको व्यवस्था गर्नु आवश्यक पर्दैन र त्यस्तो रकम अन्य सामाजिक कार्यमा सदुपयोग गर्न सकिन्छ । कतिपय प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबाट सबै नागरिकको दुर्घटना बीमा गरेर यस कार्यको थालनी समेत भइसकेको छ । साथै, सरकारीस्तरबाट सरकारी भवन तथा सम्पत्ति, साँस्कृतिक सम्पदाहरू र ठूला पूर्वाधार आयोजनाहरूको बीमा गर्नु आवश्यक छ । यसबाट एकातिर सरकारी भवन तथा सम्पत्ति, साँस्कृतिक सम्पदा र आयोजनाहरूको जोखिम विरुद्ध आर्थिक सुरक्षण हुन्छ भने अर्कातिर नागरिकहरूलाई बीमा गर्न प्रोत्साहन मिल्छ भन्ने हाम्रो विश्वास रहेको छ ।

बीमा प्राधिकरणको ५५औँ बार्षिकोत्सवका अवसरमा प्राधिकरणलाई अमूल्य राय, सल्लाह एवम् सुझाव दिनुहुने सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू, माननीय अर्थमन्त्रीज्यू, श्रीमान् सचिवज्यूहरू, प्राधिकरणका सञ्चालकज्यूहरू, नियामक निकायका प्रमुखज्यूहरू, प्राधिकरणका पूर्वअध्यक्षज्यूहरू, बीमकका अध्यक्ष तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरू लगायत सम्पूर्ण शुभचिन्तक एवम् शुभेच्छुकहरूलाई नेपाल बीमा प्राधिकरण हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ ।

विषयसूची

क्र.सं.	लेखक	विषय	पेज नं.
लेख रचना (नेपाली खण्ड)			
१	दीपेन्द्र बहादुर क्षेत्री	अल्मलिएको आर्थिक विकासको अभ्यास	१
२	कृष्णहरि बाँस्कोटा	बीमा क्षेत्रको सुधारका लागि सुभावहरु	६
३	डा. विष्णु राज उप्रेती	नेपालमा सार्वजनिक नीति र यसको प्रभावकारिता	१२
४	डा. रेवत बहादुर कार्की	संरचनात्मक समस्यामूलक अर्थतन्त्रलाई कसरी सुधार्ने ?	२१
५	डा. नवराज अधिकारी	नेपालको धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था र सुधार तथा विकासका मुद्दाहरु	३१
६.	डा. हीरामणि घिमिरे	विकासको प्राथमिकीकरण : व्यावहारिक र अवधारणात्मक चुनौतीहरु	४०
७.	डा. वासुदेव शर्मा	सार्वजनिक-निजी साभेदारी र नेपालको अवस्था	४७
८.	लक्ष्मी विलास कोइराला	पेशागत नैतिकता : सविधान र निजामती सेवाको सन्दर्भ	६०
९.	कमल प्रसाद रेग्मी र खुस्बु रेग्मी	नेपालको बीमा नियमनकरी निकायमा बीमाङ्कको भूमिका	६९
१०.	दिनेश कुमार लाल	बीमा दाबी भुक्तानीका समस्या र चुनौती तथा समाधानका लागि प्राधिकरणबाट भएका प्रयासहरु	८३
११.	डा. भम कुमार विश्वकर्मा	सार्वजनिक नीति : परिदृश्य र प्रक्रियाको पुनर्प्राप्तीकरण	९०
१२.	डा. डिजन भट्टराई	नेपाली अर्थतन्त्रका प्रवृत्ति र आगामी बाटो	१०१
१३.	शिवराज सेढाई	समावेशी विकासको नेपाल अवधारणा र अपेक्षित समृद्धि	१०९
१४.	सुवास कोइराला	बीमकको मर्जरपश्चात् कर्मचारी व्यवस्थापन : समस्या र समाधान	११५
१५.	ईश्वर प्रधान	जीवन बीमा व्यवसायमा बीमा अभिकर्ताको भूमिका	१२२
१६.	भीम राज उप्रेती	नेपालमा पूँजीगत खर्च : एक समीक्षा	१२७
१७.	रामप्रसाद गजुरेल	सार्वजनिक नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन	१३२
१८.	कुसुम शर्मा	मधेश प्रदेशमा बीमाको अवस्था	१४५
१९.	ऋषि राम पण्डित	सूचना प्रविधिमा आधारित सार्वजनिक सेवा प्रवाह आजको आवश्यकता	१५३
२०.	जुनारबाबु बस्नेत	स्वास्थ्य बीमाको आयाम	१५९
२१.	अर्जुन निरौला	सामाजिक सुरक्षा प्रणाली र कर्मचारी सञ्चय कोष	१६५
२२.	गजेन्द्र बुढाथोकी	नेपाली अर्थतन्त्रका बहुआयामिक समस्या	१७३
२३.	जमुना अर्याल	बीमा व्यवसाय विस्तारका लागि स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यको अपरिहार्यता	१७९
२४.	केदार नाथ भट्ट	नेपालमा विकास योजना: तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन	१८५

२५.	टेकराज पाण्डेय	नेपालमा बीमाको विकासक्रम र नयाँ बीमा ऐन, २०७९ का विशेषताहरू	१९०
२६.	अन्जना शर्मा	सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था र सुधारका क्षेत्र	१९८
२७.	विनोद भुसाल	कर्णाली प्रदेशमा बीमाको अवस्था : एक सङ्क्षिप्त सिंहावलोकन	२०७
२८.	मेलिना खरेल	नेपाली अर्थतन्त्र र बीमा	२१५
२९.	मिलन विश्वकर्मा	मर्जरले बीमा क्षेत्रमा ल्याउने क्रान्ति	२२०
३०.	विश्वराज भट्टराई	नेपालमा बैङ्किङ्ग तथा बीमा क्षेत्रमा मर्जर : एक उपादेयता	२२४
३१.	कविता पाण्डेय	बीमामा हुने ठगी, यसको असर र समाधानका उपायहरू	२३०
३२.	रिना खत्री	नेपाली बीमा क्षेत्रको अवस्था र अबको कार्यदिशा	२३७

लेख रचना (अंग्रेजी खण्ड)

S.N.	Name	Subjects	Page No.
1.	Rabindra Ghimire	Multifaced of Insurance, Emerging Concepts, Trends, Challenges and Opportunities: Global Perspectives and Nepalese Milieu	245
2.	K Subrahmanyam	Appointed Actuary system in Nepal	257
3.	Nirmala Malla	Actuarial Valuation of Life Insurance Company- Regulatory Perspective	262
4.	Devendra Dhital	2008 Global Financial Crisis: General Overview	268
5.	Keshab Sharma, Dr. Swotandra Dangi, Er. Saroj Paudel, Basanta Bohora	Existing Agriculture Insurance Practice in Nepal	272
6.	Sushma Paudel	Intrinsic Motivation and It's Role in Behavioural Change	280
7.	Milan Raj Nepali	Cyber Security Situation in Nepal	287
8.	Roshan Kumar Mahaseth	Corporate Governance: A Theoretical Aspect	303
9.	Sudha Kafle	Emerging Issues in Insurance Industry	309
10.	Subip Poudel	Agri-Insurance; the Big Pillar of Nepalese Economy	314
11.	Romila Sharma	Know Your Right and Responsibilities as an Insurance Buyer	321
12.	Bipana Panthi	Human Resource Management on Merger &	327
13.	Jeevan Hari Acharya	Overview of The Nepal Insurance Authority: <i>Promoting Insurance Industry Growth & Regulation for Consumer Protection.</i>	v

विशेषाङ्क, २०८०

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

नेपाली खण्ड Nepali Part

विशेषाङ्क, २०८०

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

विशेषाङ्क, २०८०

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

नेपाली खण्ड Nepali Part

विशेषाङ्क, २०८०

नेपाल बीमा प्राधिकरण
NEPAL INSURANCE AUTHORITY

दीपेन्द्र बहादुर क्षेत्री
पूर्वउपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग
पूर्वगभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैङ्क

अल्मलिएको आर्थिक विकासको अभ्यास

राज्य संयन्त्र निरन्तर आर्थिक, सामाजिक उन्नयनका लागि तल्लीन छ । राज्यले मात्र केही गर्न सक्दैन, निजीक्षेत्र भन् क्रियाशील हुनुपर्छ भन्ने मान्यता प्रबल छ । संविधानले अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र - सहकारीलाई पनि आर्थिक विकासको आधारभएको मान्यता दिएको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य र खाद्य सुरक्षा हककै रूपमा परिभाषित गरिएको छ । सर्सर्ति हेर्दा कुनै पनि क्षेत्रका व्यक्ति वा संस्थालाई फुर्सद देखिन्छ । तर, जन अपेक्षा चुलिएकै कारणले होला, उपलब्धीप्रति जनमानसमा सन्तुष्टि पाइन्छ । यसको कारण शून्य उपलब्धीका कारण भन्नुभन्दा पनि सीमित बर्गमा प्रतिफल केन्द्रित हुने प्रवृत्तिले हो भन्न सकिन्छ । दोस्रो पक्ष विगतका सङ्कीर्ण शासन व्यवस्थामा वाक् स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लागेका कारण उद्घाटित हुन नसकेका रहस्य अब नीति नियम पुऱ्याएर हुने बेदख्खलीप्रतिको असन्तुष्टि मान्न सकिन्छ । यस आलेमा मुलुकमा सामाजिक आर्थिक विकासका क्रममा सार्वजनिक भएका अव्यवस्थाका कारण मुलुकले भोग्नुपरेको स्थितिको आँकलन र समाधानका उपायको चर्चा गरिनेछ ।

(क) संरचनागत व्यवस्था :

आर्थिक विकासका लागि योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको संरचना आवश्यक छैन भन्ने बलशाली धारणा हुँदाहुँदै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्न राष्ट्रिय विकास परिषद्, राष्ट्रिय योजना आयोग कार्यरत छन् । आयोग सरकारको आर्थिक सल्लहकार पनि भएकाले सरकार परिवर्तनसँगै पदाधिकारी बदलिने चलनले उक्त विचारलाई बल पुऱ्याएको छ । वित्तीय स्रोतले नाफाका लागि बाटो निश्चित गर्छ । स्रोत अभाव भएका ठाउँमा बचत रहेका क्षेत्रबाट स्रोत र साध नपुगी छाड्दैन । त्यसका लागि योजना चाहिँदैन भन्ने नव दारवादको मन्त्रणा सदा वित्तीय स्रोतको अभाव हुने मुलुकका लागि फलदायी हुँदैन । मुलुकको आवश्यकता र स्रोतको उपलब्धताका आधारमा प्राथमिकता प्राथमिकता तोकदा प्रतिफल प्राप्ति र सामाजिक न्यायमा बल मिल्छ । हाल १६ औं योजनाको तर्जुमामा आयोग लागिरहेको र जलवायु परिवर्तनले ल्याएका नूनौती र जनशक्ति पलायनको परिमाणबाट परनिर्भर बन्नुपर्ने स्थितिसँग जुध्ने रणनीतिको खोजीमा छ ।

प्रत्येक आर्थिक वर्षका लागि खर्च गरिने क्षेत्र र वित्तीय स्रोतको आकलन गरी जेष्ठ १५ मा सङ्घीय संसदमा बजेट पेश गर्ने सम्बैधानिक व्यवस्था छ । त्रीवर्षीय खर्चको आँकलन मध्यमकालीन खर्च संरचनाको माध्यमबाट गरिन्छ । चालू, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्था (ऋण भुक्तनी, थप गर्ने आदि) शीर्षकका लागि अधिकतम सीमा आयोगको स्रोत समिति, जहाँ अर्थसचिव, गभर्नर र लेखा नियन्त्रकको समेत प्रतिनिधित्व हुन्छ, ले गर्दछ । सो आधारमा वेदेशिक स्रोत अन्तर्गत ऋण, अनुदानन परिचालन गर्न र राजस्व प्राप्तिको आँकलन हुन्छ । नेपाल दक्षिण एसियामा उच्च राजस्व उठ्ने मुलुकमा पर्दछ ।

राजस्व र कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात २२ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक गतिविधि सामान्य नभए राजस्वको उक्त स्थिति हुँदैनथ्यो भन्न सकिन्छ ।

बाह्य स्रोतमा द्विपक्षीय मित्रराष्ट्रहरूबाट प्राप्त हुने ऋण र अनुदान पर्दछ । औद्योगिक राष्ट्रहरूले अल्पविकसित देशहरूको उन्नतिका लागि आफ्नो राष्ट्रिय आयको ०.७५ प्रतिशत अनुदान दिने प्रतिवद्धता अनुसार प्राप्त हुने रकम हो । तर पछिल्ला वर्षहरूमा अनुदानभन्दा ऋणमा नै द्विपक्षीय वित्तीय स्रोतमा दाताहरूले जोड दिने गरेका छन् । बहुपक्षीय स्रोत अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू - विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष पर्दछन् । कोषले विनिमय दर, मौद्रिक नीतिमा सघाउ पुऱ्याउन केन्द्रीय बैङ्कलाई कर्जा प्रदान गर्दछ भने तालिमका लागि अनुदान दिन्छ । अन्य दुई बैङ्कले ऋणमा जोड दिई नगन्य अङ्क अनुदान दिन्छन् । हालको स्थितिमा वैदेशिक अण २०७९ पौष मसान्तसम्म रु. १० खर्ब ४५ अर्ब ९३ करोड पुगेको छ ।

आन्तरिक ऋणलाई पनि महत्वपूर्ण स्रोतका रूपमा लिइन्छ, यद्यपि यस्तो ऋणले निजीक्षेत्रले प्राप्त गर्नसक्ने रकम विस्थापित गर्ने भएकाले सार्वजनिक वित्तमा अर्कै दृष्टिले हेरिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अर्धवार्षिक अवधिसम्म रु. ९ खर्ब ६७ अर्ब ९२ करोड आन्तरिक ऋण मौजदात छ । वर्तमान जनसङ्ख्या २ करोड ९१ लख ६४ हजार ५७८ रहेको आधारमा प्रतिव्यक्ति कूल सार्वजनिक ऋण रु. ६९ हजार ५१ पर्न आउँछ ।

बजेट निर्माण महत्वकाङ्क्षी हुने र कार्यान्वयन खासगरी पूँजीगत खर्च कम हुने प्रवृत्ति लामो समयसम्म दोहोरिँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को कूल बजेट रु. १७ खर्ब ९४ अर्ब प्रस्ताव गरिएकोमा ६ महिनाको प्रगतिका आधारमा पुनरावलोकन गरी संशोधित रकम रु. १५ खर्ब ५० अर्ब कायम गरिएको थियो । संशोधित रकम चालू खर्चतर्फ प्रस्तावित रकमको ८६.३७ प्रतिशत, पूँजीगत खर्चको ८२.५१ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्थामा ९३.०७ प्रतिशत मात्र कायम गरिएको थियो । यो प्रवृत्ति विगतका वर्षहरूमा पनि देखिन्थ्यो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अनुमानित खर्च रु. १६ खर्ब ३३ अर्बमध्ये ८०.२२ प्रतिशत अर्थात् रु. १३ खर्ब १० अर्ब यथार्थ खर्च भएको थियो । चालू खर्चमा अनुमानको ८९.५८ प्रतिशत, पूँजीगत खर्चतर्फ ५७.१५ अर्थात् रु. २ खर्ब १६ अर्ब र वित्तीय व्यवस्थातर्फ ७३.६२ प्रतिशत अर्थात् रु. १ खर्ब १९ अर्ब बेरुजु भएको तथ्य महालेखा परीक्षकको ६० औं प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको छ । खर्च भएको बजेटको रकमको आधारमा बरुजु ९.०८ प्रतिशत हुन आउँछ । अघिल्ला वर्षहरूको बाँकी बेरुजु समेत जोडदा सञ्चित बेरुजु रु. ९ खर्ब ६० हुन आउँछ । यो रकम कूल गार्हस्थ उत्पादनको १९.७८ प्रतिशत हुन आउँछ । बजेट परिचालनमा देखिएको डरलाग्दो परिस्थिति हो । बजेट लिएका लक्ष्य प्राप्त गर्न बेरुजुको उक्त अङ्कले कसरी मद्दत गर्ला ?

(ख) प्रक्रियागत व्यवस्था :

वित्तीय स्रोतको अधिकतम सदुपयोग होस्, प्रतिफल पनि लक्ष्य अनुसार प्राप्त होस् भन्नाका लागि मध्यमकालिन खर्च संरचना अनुसरण गरिन्छ । यसअन्तर्गत कति खर्च गर्ने, कुन कुन स्रोतबाट खर्च व्यहोर्ने भन्ने आँकलन तीन वर्षका लागि गरिन्छ । सोही अनुसार समावेश हुने परियोजना निश्चित गरिन्छ । कुन स्रोतबाट खर्च व्यहोर्ने विषय पनि निर्धारित हुन्छ ।

संचालन गरिने आयोजनाका प्राथमिकताका आधार तोकिन्छ । खासगरी गरिबी निवारणमा योगदान पुग्ने, उत्पादन वृद्धिद्वारा राष्ट्रिय आयमा वृद्धि गर्ने, लैङ्गिक र जातजातीहरू पछौटेपन हटाउन

मद्दत गर्ने र दुर्गम क्षेत्रको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउनेखाले परियोजना पहिलो प्राथमिकतामा राखिन्छ । दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकतामा भने नगण्य सङ्ख्यामा परियोजना रहने हुँदा बर्गीकरण व्यवहारिक नभएको टिप्पणी पनि गरिन्छ ।

राष्ट्रिय गौरवका योजना घोषणा गरी वित्तीय स्रोत, जनशक्ति र माथिल्लो तहबाट विशेष निगरानी राख्ने हिसावले ल्याइएको हो । राजनीतिक परिवर्तनले सामान्य किसिमले परियोजना संचालनमा कठिनाई आएकोले शुरुमा १८ आयोजनाबाट आरम्भ भएकोमा बढी सङ्ख्या थप र आङ्शिक कटौती गरी हाल सङ्ख्या २४ रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा चालू, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्था गरी रु. ९८ अर्ब ९८ करोड छुट्याइएकोमा पौष मसान्तसम्म जम्मा १५.१६ प्रतिशत अर्थात रु. १५ अर्ब ८ लाख खचए भएको छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको कार्यान्वयनको यो स्थिति कमजोर देखिन्छ ।

चालू पन्ध्रौं योजनाबाट कार्यान्वयनमा समावेश गर्दा निश्चित मापदण्ड पूरा गरी 'प्रोजेक्ट बैङ्क' मा जम्मा गर्ने नीतिगत व्यवस्था छ । प्राजेक्ट बैङ्कको सूचीमा राखिएका परियोजना मात्र कार्यान्वयनमा ल्याउने व्यवस्थाले परियोजनाको सु-संचालन, समयमा सम्पन्न हुन सजिलो पर्ने भए पनि शक्तिको आडमा अन्यथा हुने कुरा बेमौसममा रकमान्तर गरेजस्तै अनियमित काम हो ।

नीति नियम ठीकठाक देखिन्छन् । मन्त्रालय तहमा आयोजनासँग सम्बन्धित कामकाजमा परी आएका अड्चन बारे छलफल हुन्छ । त्यसपछि राष्ट्रिस्तरको समस्या समाधान समिति, जुन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा हुन्छ, ले समीक्षा गरी अवरोध हटाउन र आवश्यक कदम उठाउन निर्देशन दिन्छ । अनुगमनका लागि योजना आयोगमा छुट्टै महाशाखा छ । अर्थ मन्त्रालय र प्रधान मन्त्रालयले निश्चित रकम माथिका आयोजनाको अनुगमन कुनै पनि बेला गर्नसक्ने प्रावधान छ ।

(ग) क्षेत्रगत रूपका परिदृश्य :

सैद्धान्तिक र कानूनी व्यवस्थामा चुस्तदुरुस्त र खोटेरहित देखिने हाम्रो विकास अभ्यास किन अल्मलिइरहेको छ भन्ने पहिचानको खाँचो छ । केही सामाजिक क्षेत्रको चर्चा गरौं ।

शिक्षा : बजेट विनियोजनमा सबैभन्दा बढी रकम शिक्षामा छुट्टिने गर्छ । मुलुकभर ७२ हजार ८९५ विद्यालय (सबै प्रकारका) मा ८१ लाख ६ हजार ३२९ विद्यार्थी छन् । माध्यमिकसम्म शिक्षा निःशुल्क छ । पुस्तक वितरण (निःशुल्क) का लागि आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा स्थानीय तहमा २ अर्ब ९२ करोड ३४ लाख विनियोजन भएको छ । तर विगत चार वर्ष (२०७८/७९) सामुदायिक विद्यालयमा २० प्रतिशत विद्यार्थी घटे । तर निजी तथा संस्थागतमा ४७.५५ प्रतिशत विद्यार्थी बढेको तथ्य सार्वजनिक भएको छ । विश्वविद्यालयको सङ्ख्या थपिँदै छ, तर विदेशमा अध्ययन गर्न जाने उद्देश्यले अनुमति लिनेको सङ्ख्या बढेकाले निश्चित क्षेत्रमा वाहेक अनुमती जारी नगर्ने नीति लिइँदैछ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मात्र १ लाखभन्दा बढीले भाषा अध्ययन लगायतका विषयमा विदेशमा पढ्ने अनुमित लिएका थिए । अब उच्च शिक्षामा सीमित गरिँदैछ । देशका विश्वविद्यालयमा निर्दिष्ट गरिएको सङ्ख्यामा विद्यार्थी भर्ना नहुने समस्या बढेको छ ।

स्वास्थ्य : स्वास्थ्य क्षेत्र संविधानले जनतालाई हकका रूपमा प्रदान गरेको क्षेत्र हो । तर नवउदारीकरणको चपेटामा फसेको क्षेत्र स्वास्थ्य पनि भएकाले संवैधानिक हकको खिल्ली उडेको अनुभूति गरिन्छ । स्वास्थ्य बीमाको माध्यमबाट सहज र पहुँचयोग्य बनाउने, न्यूनतम रकम व्यहोरी रु. १० लाखसम्मको स्वास्थ्य बीमा योजना महत्वाकाङ्क्षी देखिएको छ । विपन्न बर्ग, दुर्गम क्षेत्रका जनताको

बीमाशुल्क सरकारले व्यहोरिदिने व्यवस्था भए पनि सेवाको स्तर ज्यादै निम्न भएकाले बीमितको सङ्ख्या घट्दै गएको छ । हालै मात्र दन्तपीडाले ग्रसित नागरिक देशको प्रतिष्ठित सार्वजनिक अस्पताल पुगे । सामान्य टिकट लिई घण्टौं कुरेपछि डाक्टरले एक्सरे गर्ने सल्लाह दिए । रु. ५०० शुल्क सहित एक्सरे गरेपछि २०७९ सालको चैत २८ गते उपचारमा गएका पीडितलाई २०८० सालको चैत २ गते सम्पर्क गर्न आउने लिखित सल्लाह दिइयो । सार्वजनिक अस्पतालको सेवाको हालको एउटा नमूना उदारहरण मात्र हो । निजी अस्पतालमा विदेशमा जाँदा लाग्ने खर्चसँग तुलना गरी शुल्क असुलिन्छ । कुनै क्षेत्रमा उल्लेख्य उपलब्धी पनि छ । मृगौला प्रत्यारोपण लगभग शतप्रतिशत सफलताको सुखद सन्देश पनि छ ।

सामाजिक सुरक्षा : कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुसार विपन्न, आर्थिकरूपले कमजोर ठानिएका र जेष्ठ नागरिकहरूलाई राज्यले सहयोग गर्ने व्यवस्थामा विकृति पलाएको छ । राजनीतिक लाभ लिन दायरा बढाउँदै जाँदा - उमेर ७० बाट ६८ मा भार्दा र रकम वृद्धि गर्दै जाँदा झण्डै १ खर्ब वार्षिक व्ययभार सामाजिक सुरक्षा भत्तामा पर्न गएको छ । त्यसमा पनि सम्पन्न र राज्यकोषबाट अन्य सुविधा पाउनेले पनि जेष्ठ नागरिक भत्तामा मोह नछाड्दा सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा नै जोखिममा पर्ने अवस्था आएको छ । हालै मात्र अर्थका पदाधिकारीले राजस्वको उद्गीमा आएको ह्रासले सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्न बाधा परेको सन्देश सार्वजनिक गरेबाट नीतिगत प्रतिगमनको आशङ्का बढेको छ ।

भौतिक पूर्वाधार निर्माण : विकास भनेको सडकको निकास भन्ने भाष्य सामान्य भएको छ । बाटो निर्माणको देशव्यापी अभियानलाई डोजर आतङ्कको सङ्ज्ञा दिइन्छ । चालक सडक निर्माणका अभियन्ता हुन् । बजेट निकास र खर्च गर्ने स्थानीय निकायका अधिकाङ्ग पदाधिकारी या त उपभोक्ता समितिका मतियार हुन् या डोजर मालिक । यो संस्कृतिले अलभ्य वित्तीय स्रोतको अपव्यय वातावरण - बाढी पहिरोले विनाश र पानीको स्रोतको विश्रुङ्खला जन्माएको छ । अर्कोतर्फ ठूला परियोजना समयमा सम्पन्न नगर्दा लागत बढ्ने, निर्माणमा फड्को मार्नुपर्ने स्थितिमा अल्फनबीमा रोइलिएर प्राविधिक जनशक्ति खुम्चिने भइरहेको छ । सार्वजनिक खरीद नियमावली, २०६४ ल्याइएकोमा हालसम्म नौपटक संशोधन भइसकेको छ । एकै आर्थिक वर्षमा पाँच पटक संशोधन भएको सो नियमावलीले निर्माणलाई स्तरीय, मितव्ययी र समयनिष्ठ बनाउनुको सट्टा निहित स्वार्थपूर्ति गर्ने संयन्त्र मात्र बन्न पुगको पुष्टि ती परियोजना समयमा सम्पन्न नभएबाट हुन्छ ।

हवाई मैदान (एयरपोर्ट) निर्माणमा होड भौतिक पूर्वाधार निर्माणको नमूना व्यङ्ग्य हो । मुलुकमा ५३ हवाई मैदान छन्, तिनमा उडान गर्ने जहाजको सङ्ख्या ५३ (अब त ५१) मात्र छ । त्यस्ता पनि कहिल्यै उडान नहुने हवाई मैदानको सङ्ख्या दर्जनभन्दा माथि छ । गाउँमा ठूलो समथर गौचरन देख्यो कि हवाइजहाज उतार्ने सपना बोक्ने प्रभावशाली नेता भउका ठाउँमा यस्तै हवाई मैदान बन्ने गरेका छन् । तर, बढ्दो भाडा दर र त्यो सेवा प्रयोग गर्नसक्ने आर्थिक क्षमता त्यस भेगका जनताको छ छैन ? भनी गम नखाने बरु आफ्नो राजनीतिक यात्रामा अविराम रच्ने उद्देश्यले निर्माण भएका यी विमानस्थलले राज्यको दुर्लभ वित्तीय स्रोतको अपव्यय भएको छद्म । यो क्रम मागको चापका आधारमा बढ्ने आशङ्का गरिन्छ । व्यवहारिक निर्णय नभए थप नोकसानीमा फस्नुपर्ने स्थिति सिर्जना हुनसक्नेछ ।

जनसङ्ख्या र विकासको उल्टो प्रवृत्ति : हालै प्रकाशित जनसङ्ख्याको तथ्याङ्कले विकास कार्यक्रम र जनसङ्ख्याको बसाइसराईको उल्टो प्रवृत्ति देखाएको छ । विकास गाउँतर्फ लम्कने र जनता शहरतर्फ लाग्ने । ग्रामीण क्षेत्रमा बसोवास गर्ने ३६.८१ प्रतिशत जनसङ्ख्याको तुलनामा शहरी

क्षेत्रमा ६३.१९ प्रतिशत छ । भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा सवैभन्दा बढी तराईमा ५०.२७ प्रतिशत बसोवास गर्दछन् भने पहाडमा ४३.०१ प्रतिशत र हिमाली क्षेत्रमा ६.७३ प्रतिशत छ । अधिकाङ्श विकास निर्माणका योजना दुर्गम क्षेत्रलाई मूलधारमा ल्याइनुपर्छ भन्ने दृष्टिले स्थानीय तहलाई बजेट विनियोजन हुने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा स्थानीय निकायलाई समानीकरण, सशर्त, विशेष र समपुरक अनुदान गरी कूल रु. ४ खर्ब ३० करोड विनियोजन भएको वित्तीय सङ्घीयताको कार्यक्रम अनुसार अर्द्धवार्षिक अवधिमा रु. १ खर्ब ८४ अर्ब हस्तान्तरण भएको छ । स्थानीय तहमार्फत गरिने खर्चबाट विकास निर्माणमा भौगोलिक र आर्थिक सन्तुलनको अपेक्षा गरिन्छ । तर महालेखा परीक्षकको ५९ औं प्रतिवेदन हेर्ने हो भने छ स्थानीय तहको बेरुजु रु. १ खर्ब ३६ अर्ब बराबर छ । यो खर्च भएको स्थानीय तहको लेखापरीक्षण गरिएको कूल १० खर्ब ५१ ऋब (बक्यौता ५५ समेतको) १२.९४ प्रतिशत हो ।

समीक्षा र सुझाव : विपन्नता, विभेदीकरण, विकासमा भौगोलिक तहमा र बर्गीय तहमा असमानता भैरहेको मुलुकले राजनीतिक फड्को जति मान्यो त्यति आर्थिक विकासको रफ्तार लिनसकेको छैन । पेश गरिएका विवरणले सैद्धान्तिक आधार र व्यवस्थापकीय दृष्टिले प्रयत्नहरू भएका छन् भन्ने देखिन्छ । दशकको औषत आर्थिक विकासको दर ४.१ प्रतिशत मात्र रहनु पर्याप्त छैन । त्यसमाथि वितरणको असमानताले जनताको आकाङ्क्षालाई विचलित बनाइदिँदा वैदेशिक रोजगारमा जानेको सङ्ख्या बढेको छ । स्वदेशमा श्रमशक्तिको अभाव हुनु, वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त विप्रेषण उत्पादनमूलक र पूँजीगत लगानीमा सम्बोधित हुन नसकेको कारणले अर्थतन्त्रमा संगतयोग्य नतिजा प्राप्त हुन सकेको छैन ।

अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन राज्यले गर्ने प्रत्येक रूपियाँको खर्चले प्रतिफल दिन सक्नुपर्छ भन्ने धारणा हरेक जिम्मेवार पदाधिकारी र नागरिकमा हुन सक्नुपर्छ । स्रोत सीमित छ, असीमित आकाङ्क्षा लिने मानवीय प्रवृत्तिलाई पूर्ण सन्तुष्टि नभए पनि पुष्टियोग्य नतिजा दिन नसके समयले नपखिर्ने तथ्य पनि जगजाहेर छ । त्यसैले अबको कार्यभार अल्पविकसित देशबाट विकासशीलमा स्तरोन्नति, दीगो आर्थिक विकाकसका लक्ष्यको सन् २०३० सम्मा प्राप्तिभै सीमित नरही हरेक अवसरको उपयोगमा जुक्ति लगाउनु पर्छ । छिमेकी मुलुकको जनसङ्ख्या, उनीहरूको प्रविधि विकास र प्रयोगमा फड्को मार्दै विश्व नेतृत्वमा आर्थिक र रणनीतिक जिम्मेवारीमा बढिरहेको अवस्थामा तिनका सानातिना आवश्यकताको आपूर्तिमा टेवा दिनसक्ने भएमा पनि नेपालका लागि पर्याप्त अवसर हुनेछ । कृषिमा दीगोपन, पशुपन्छीको विकासमा ध्यान दिनसके पनि मुलुकले सार्जक योगदान छिमेकीलाई दिनसक्ने अवसर छ । प्रविधिमैत्री नीतिबाट सो असम्भव पनि छैन ।

उक्त आधारमा पर्याप्त अध्ययन अनुसन्धान मार्फत निश्चित प्रतिफल दिने परियोजनामा लगानी गर्ने पद्धतिको विकासका लागि गम्भीर रूपको दृढताको आवश्यकता छ । मुलुकको पछौटेपन, विपन्नता र जनसाङ्ख्यिकीय लाभ लिन शिक्षा नीतिमा व्यवहारिक पक्षमा ध्यान दिइनुपर्छ । देशका स्रोत पूर्ण उपयोगका निम्ति दक्ष जनशक्तिको जोहो गरी एक पुस्ताले समर्पण भाव दिने हो भने प्रगति असम्भव पनि छैन । मियो विषय राजनीति भए पनि राम्रो अर्थनीतिले टेवा नदिए गम्भीर सङ्कट भोग्नुपर्ने यथार्थ मनन् गरी आ-आफ्नो क्षेत्रमा जिम्मेवारीपूर्ण इमान्दारिता कायम गर्ने अटोट गरौं ।

(लेखमा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्क अर्थ मन्त्रालय, महालेखा परीक्षकका प्रतिवेदनमा आधारित छन्)

कृष्णहरि बाँस्कोटा
पूर्वअर्थसचिव, नेपाल सरकार

बीमा क्षेत्रको सुधारका लागि सुभावाहरू

बीमा क्षेत्रलाई आर्थिक सम्बृद्धिको वाहकका रूपमा बुझिन्छ । साथै, बीमा क्षेत्रलाई विश्वव्यापीरूपमा अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा पनि बुझ्ने गरिन्छ । यथार्थमा बीमा क्षेत्रको बहुपक्षीय लाभ भए पनि यसको समुचित प्रचार प्रसार भएको पाइन्छ । जसका कारण बाध्यात्मक अबस्थामा मात्रै यसको उपयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

बीमाको उद्देश्य :

बीमाको मूल ध्येय प्राकृतिक तथा सामाजिक जोखिम विरुद्ध आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्नु हो । यसर्थ, मुलुकका सबै आर्थिक क्रियाकलापलाई बीमाको दायराभित्र समेट्नु पर्छ । साथै, आम सर्वसाधारणलाई पनि आकस्मिक र जीवन बीमाको दायरामा ल्याउनुपर्छ । वास्तवमा बीमा क्षेत्रको व्यापक कार्यान्वयनबाट मुलुकको सन्तुलित र दिगो आर्थिक विकास सम्भव हुन्छ भन्ने कुरा नीति निर्माण तहमा रहेकाले आत्मसात् गर्न जरूरी छ ।

बीमा प्राधिकरण :

बीमा क्षेत्रमा नियमनकारी निकायको भूमिका निर्वाह गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरण स्थापनाको व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस निकायले सुपरीवेक्षण र अर्धन्यायिक कामको माध्यमद्वारा बीमा कम्पनीमा सुशासन कायम गर्नुपर्छ । जसको जगमा आम जनमानसमा बीमाप्रति पूर्ण विश्वास जागृत गराउन सकिनेछ । यस अतिरिक्त, नेपालमा स्थापित पुनर्बीमा कम्पनीको स्तरोन्नति गर्दै जानु पर्छ । यसबाट पुनर्बीमाका लागि विदेशिने रकम रोकिनेछ । यसैगरी, बीमाको महत्वबारे बुझाउन बीमा बिषयको अध्ययन अध्यापन हुनेगरी विश्वविद्यालयमा छुट्टै विभाग खडा गर्ने वा उच्च शिक्षासहितको तालीम दिने एउटा छुट्टै बीमा तालीम प्रतिष्ठान स्थापना गर्न जरूरी छ ।

बीमाका भ्रमहरू :

बीमा क्षेत्रमा रहेका अनेकन् भ्रमलाई चिर्नुपर्छ । बीमा कम्पनीका सम्बन्धमा केही मानिसहरूको बुझाइ यी निजी व्यवसाय हुन् भन्ने छ । भट्ट हेर्दा यो सही जस्तो पनि महशूस हुन्छ । यथार्थमा, आम बीमा कम्पनीको व्यवसायिक रकम भनेको ग्राहकस्वी जनताले बुझाएको रकम हो । यो केवल निजीक्षेत्रले व्यवस्थापन गरेको सार्वजनिक कम्पनी मात्रै हो । यस्ता कुराको स्पष्टताका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरण र यस क्षेत्रका विज्ञहरू अग्रसर हुनुपर्छ ।

बीमामा जनआकर्षण :

आम जनतालाई बीमाप्रति आकर्षित गर्न बीमा कम्पनीहरूले पनि विशेष अभियान संचालन गर्नुपर्छ । यसका लागि बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना इन्स्योरेन्स पोलिसी, स्कीम र प्रडक्टस्का बारेमा आम जनतालाई व्यापकस्वमा सही र सत्य सूचना प्रवाह गर्नुपर्छ । प्रत्येक बीमालेख (पोलिसी) ले समेटेका र नसमेटेका जोखिमहरू आम ग्राहक/उपभोक्ता/सेवाग्राही जनतालाई जस्ताको तस्तै जानकारी दिनुपर्छ । यी सबै प्रचार प्रसारको कामका लागि खर्च गर्न नसक्ने बीमा कम्पनीहरू मर्जरमा जानुपर्छ । हामीलाई धेरै बीमा कम्पनी चाहिएको होइन, आम नेपालीलाई समेट्ने गरी अभियानात्मक काम गर्नसक्ने राष्ट्रव्यापी संजाल भएका बीमा कम्पनी चाहिएको हो भनी बुझ्न ढिला गर्नु हुँदैन ।

नेपालमा बीमाको आरम्भ :

वि. सं. २०२५ सालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना भई वि.सं. २०२९ सालदेखि जीवन बीमाको सेवा प्रवाह आरम्भ भएको हो । हाल करिब डेढ दर्जनको संख्यामा रहेका बीमा कम्पनीहरूले जीवन बीमाको काम गरिराएका छन् । यी जीवन बीमा कम्पनीहरूले जीवन कोष (लाइफ फण्ड) को अवस्था के छ ? सोको लगानी र सुरक्षाको प्रत्याभूति के हो ? यी सूचना ग्राहकलाई प्रवाह गर्नुपर्छ । साथै यस्ता बीमा कम्पनीहरूले अभिकर्ताको कर्तव्य, दायित्व र आचरणबारे ग्राहकलाई सुसूचित गर्नुपर्छ ।

नेपालमा निर्जीवन बीमा वि. सं. २००४ सालमा नेपाल इन्स्योरेन्स कं. लि. बाट आरम्भ भएको हो । हाल करिब डेढ दर्जन कम्पनीहरूले यो सेवा प्रवाह गरिराएका छन् । निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूले खासगरी मोटर बीमा, अग्नि बीमा लगायतका बीमालेखहरू जारी गर्ने गरेका छन् । यी सबै बीमालेखले के के जोखिम समेट्छन् र के के जोखिम समेट्दैनन् भनी ग्राहकलाई जानकारी दिनुपर्छ । बीमाशुल्क दर (ट्यारिफ रेट) के हो ? कसरी निर्धारण भएको छ ? कसरी बीमा गर्ने व्यक्ति/संस्था लाभान्वित हुन्छन् भनी व्याख्यात्मक सूचना प्रवाह गर्नुपर्छ ।

विश्वसनीयता बढाउने :

नन्लाइफ इन्स्योरेन्स कम्पनीहरूले बीमा दाबी फर्छ्यौटको स्थिति के छ ? दाबी सङ्ख्या कति छ ? दाबी फर्छ्यौट नहुनुका कारण के हुन् ? भनी सार्वजनिक जानकारी दिनुपर्छ । यसबाट ग्राहकमा विश्वास बढ्छ । कम्पनीहरूको स्वविवेकी अधिकारको प्रयोग घट्छ । मुलाहिजा गर्नु नपर्ने हुन्छ । बीमाकर्ता आम मानिसको आकर्षण बढ्ने हुन्छ । यसैगरी, कृषि, पशुधन तथा बाली बीमाको प्रभावकारीताका बिषयमा आफ्ना गतिविधिस्त्री सूचना प्रवाह गर्नुपर्छ । सूचना नै शक्ति हो भन्ने कुरा बीमा क्षेत्रले हेक्का राख्नुपर्छ । यसरी काम गर्दा नेपालमा जीवन बीमा र निर्जीवन बीमाको कार्यले तीव्रता लिनेमा ढुक्क हुन सकिन्छ ।

नियन्त्रण र व्यवस्थापन :

खुल्ला सिमानाका कारण विशेषगरी भारतीय कम्पनीले नेपालभित्र प्रवेश गरी बीमा गराउने गरेका छन्, यसलाई पूर्णतः रोक्नुपर्छ । बीमा कम्पनीहरूको साधारणसभा समयमा भइरहेको छैन । यसको व्यवस्थापनमा कडाई गर्नुपर्छ । बजार बिस्तारको नाममा जथाभावी स्कीम जारी गर्ने कार्यलाई

पनि नियन्त्रण गर्नुपर्छ । बीमा कम्पनीहरूको प्रबर्द्धनमा संचालन भैइरहेको अघोषित ठेकेदारी प्रथालाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ । बीमा कम्पनीहरूको जथाभावी खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्छ । बीमा व्यवसायका क्षेत्रमा बीमा अभिकर्ता र बीमा सर्भेयरहरूको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । यिनीहरूको भूमिकालाई पनि प्रभावकारी तुल्याउनु पर्छ ।

कानूनमा परिमार्जन :

वीमाका क्षेत्रमा कानूनी व्यवस्थामा पनि समयानकूल परिवर्तन गरिएको छ । हाल मुलुकमा वीमा ऐन, २०७९ लागू भैरहेको छ । यस ऐनको प्रस्तावनामै वीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी र विश्वसनीय तुल्याउने ध्येय राखिएकाले वीमा कम्पनीहरू यसतर्फ विशेष जिम्मेवार हुनुपर्छ । यसको अनुगमन वीमा प्राधिकरणले गर्नुपर्छ र प्राधिकरणको काममा विशेषगरी अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंकको विशेष सहयोग उपलब्ध हुनुपर्छ ।

प्राधिकरणका कामहरू :

वीमा ऐनमा प्राधिकरणका विशेष कामहरू तोकिएका छन् । तिनमा प्राधिकरण खरो उत्रिनु पर्छ । जसअनुसार, वीमाका क्षेत्रमा प्राधिकरणले उपयुक्त नीति निर्माणमा सरकारलाई सल्लाह दिनुपर्छ । यस्तो व्यवसायिक सल्लाह सरकारले कार्यान्वयनमा पनि ल्याउनु पर्छ । संघीय सरकारले बार्षिक वजेट मार्फत आर्थिक नीति घोषणा गरेपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति ल्याउने प्रचलन छ । यसैगरी, वीमा प्राधिकरणले संक्षिप्त भएपनि वार्षिक वीमा नीति जारी गर्नुपर्ने अभिमत अधि सार्न चाहन्छु ।

सिफारिशको निष्पक्षता :

यसैगरी, वीमा प्राधिकरणले नया वीमा कम्पनीहरूलाई ईजाजत दिने वा खारेजी गर्ने लगायतमा सिफारिश गर्ने गरेको छ । यस्मा पूर्ण व्यवसायिकता अबलम्वन गर्नुपर्छ । यस्ता सिफारिशमा कुनैपनि हालतमा वीमा प्राधिकरण विवादमा आउनु हुदैन । वीमा क्षेत्रमा अध्ययन, तालीम संचालन लगायतका रचनात्मक कामको जिम्मेवारी पनि प्राधिकरणको कांधमा रहेको छ । यसलाई पूरा गर्न प्राधिकरणले त्रिभुवन विश्व विद्यालयसंग विशेष संभौता गरी यस क्षेत्रमा उच्च शिक्षाको आरम्भ गर्नुपर्छ । साथै, आफुले मात्रै तालीम संचालन नगरी तालीम दिन सक्षम संस्थाहरूलाई स्वीकृति दिई यस विषयलाई व्यापकता दिनुपर्छ ।

संचालक सदस्यको भूमिका :

वीमा प्राधिकरणको संचालक सदस्यमा अर्थ मन्त्रालय र कानून मन्त्रालयको प्रतिनिधि रहने व्यवस्था छ । यी दुई सदस्यले वीमा प्राधिकरण र नेपाल सरकार बीच पुलको काम गर्नुपर्छ । यसरी सरकारसंग समन्वय बृद्धि गर्न सक्दा नै प्राधिकरण बढि प्रभावकारी देखिईने हुन्छ । यसैगरी, प्राधिकरणमा जीवन वीमा र निर्जीवन वीमाका विज्ञ दुई जना पनि संचालक सदस्यमा नियुक्ति हुने गरेका छन् । यी दुई सदस्यले प्राधिकरणको अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन सोच निर्माण गर्न र कार्यक्रम तर्जुमा गर्न विशेष दख्खल राख्नुपर्छ । यी सदस्यहरूले असल अभ्यास भएका मुलुकको भ्रमण गरी नेपालको वीमा प्राधिकरणलाई पनि विश्व बजारमा चिनाउन विशेष भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ ।

प्राधिकरणको स्वच्छता :

वीमा प्राधिकरण एक नियमनकारी निकाय हो । यस्को स्वच्छताले यस्को प्रतिष्ठा निर्माण गर्छ । जसलाई पुष्टि गर्न ऐनको दफा १५ मा नियमनकारी अवसरको दुरुपयोग गर्न नहुने कुरा लेखिएको छ । जस्को पालना प्राधिकरणका अध्यक्ष, संचालक सदस्य र आम कर्मचारीले मन, वचन र कर्मले गर्नुपर्छ । प्राधिकरणमा रहेर कसैले पनि आफुलाई व्यक्तिगत लाभ हुने र अरुलाई हानी हुने वदनियत राखेर काम गर्नु हुदैन । यी सबै उच्च आचरणका लागि यस्ता नियामक निकायमा काम गर्ने सबै पदाधिकारी र कर्मचारीलाई विशेष सुविधा दिने प्रचलन छ । यस्ता विषयमा कर्मचारीतन्त्रले असल अभ्यासका मुलुकहरुको अवलोकन भ्रमण गरी संचालक समिति र नेपाल सरकार समक्ष आवश्यक सुभाब दिन सक्रिय हुनुपर्छ । साथै, कानूनी व्यवस्था बमोजिम स्वार्थ बाभिएको विषयमा पदाधिकारी र कर्मचारी लगायत कोही पनि सोको निर्णय प्रक्रियामा संलग्न हुनु हुदैन ।

समिति उपसमिति गठन :

वीमा ऐनमा प्राधिकरणको कामलाई प्रभावकारी तुल्याउन समिति, उपसमिति लगायत गठन हुने व्यवस्था छ । यस्को भरपूर उपयोग गर्नुपर्छ । यस अन्तर्गत वार्षिक बजेट र कार्यक्रम तर्जुमा गर्न समिति गठन गर्नुपर्छ । वीमा प्राधिकरणले वीमा क्षेत्रमा निरन्तर सुधारका लागि सुभाब दिन अर्को समिति गठन गर्नुपर्छ । वीमा कम्पनीहरुले सम्पादन गरेका काम कारवाहीवाट समाजमा परेको असरको पृष्ठपोषण गर्न पनि समिति गठन गर्नुपर्छ । प्राधिकरणमा काम गर्ने कर्मचारीको पीरमर्काको सुनुवाई गर्ने समिति पनि गठन गर्नुपर्छ । प्राधिकरणले वर्षेनी वीमा दिवस मनाउन विभिन्न समिति र उपसमिति गठन गर्नुपर्छ । यस्ता समितिमा प्राधिकरणकै पदाधिकारी र कर्मचारीको अलावा यस क्षेत्रका विज्ञहरुलाई समेत समेट्दा प्राधिकरणको दायरा, प्रभावकारिता र विश्वसनीयता बृद्धि हुने कुरा विर्सनु हुदैन ।

प्राधिकरण कोष :

वीमा ऐनमा एक प्राधिकरण कोष रहने व्यवस्था छ । यसलाई प्रभावकारीरूपमा संचालन गर्नुपर्छ । यस कोषको पूर्ण सदुपयोग गर्नुपर्छ । मूलकुरो यस कोषबाट तलव लगायतका अनिवार्य दायित्व व्यहोर्नुका साथै वीमा क्षेत्रलाई नयाँ उचाईमा लैजाने गरी अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्छ । विशेषगरी नेपालबाट कति रकम वीमाको नाममा विदेशिने गरेको छ ? वीमाको लाभका कारण अर्थतन्त्र कसरी चलायमान भैरहने गर्दछ ? उद्योगी र व्यापारीले वीमा नगर्दा व्यहोर्नु परेका नोक्सानीहरुको आकार कत्रो छ ? यी र यस्ता विषयमा प्राधिकरणले वर्षमा कम्तिमा एकदर्जन क्षेत्रमा लामा वा छोटो अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्छ ।

आर्थिक अनुशासन :

वीमा प्राधिकरणले आफ्नो आम्दानी र खर्चको विवरण दुरुस्त राख्नु पर्छ । यस्का खर्चहरु सामान्यतः बेरुजु हुनु हुदैन । यस्का खर्चहरु मापदण्ड विपरित हुनै सक्तैनन् । कारण, यो नियामक निकाय हो र प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्षरूपमा सबै बीमा कम्पनीहरुका लागि प्राधिकरणको कारोवार आर्दश र अनुशरणयोग्य हुनुपर्छ । यस्ले सरकारी आर्थिक कारोवार र कानूनको अनुशरण गर्नुपर्छ । यस्ले खर्च

मितव्ययीता अबलम्बन गर्नुपर्छ । यस्को आन्तरिक लेखापरीक्षण हुनुपर्छ । यस्को तोकिए अनुसारको वार्षिक लेखापरीक्षण हुनुपर्छ । यसरी वित्तीय कारोवारमा प्राधिकरणले उच्च अनुशासन कायम गर्नुपर्छ । यस्का काम कारवाही उपर कहि कतैबाट पनि औला उठउन नसकिने हुनुपर्छ ।

वीमा क्षेत्रको नियमन :

एनमा ईजाजत नलिई वीमा व्यवसाय गर्न नपाउने व्यवस्था छ । यस्को सुनिश्चितता वीमा प्राधिकरणले गर्नुपर्छ । यस्मा प्राधिकरण सफल पनि छ । यसैगरी, यस क्षेत्रमा कारोवारहरू गर्नु पूर्व स्वीकृति लिनु पर्ने कानूनी प्रावधान छ । यस्मा पनि प्राधिकरणको अनुगमन एवं नियन्त्रण प्रणाली सक्षम देखिएको छ । यसलाई भविष्यपर्यान्त चुस्त र दुरुस्त राख्नु पर्छ ।

प्रस्तुत सन्दर्भमा वीमा व्यवसायको स्वीकृति दिने, संचालन गराउने लगायतका विषयमा प्राधिकरणलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोग गर्दा कसैलाई पनि नजिक र टाढा गर्नु हुदैन । यस्का लागि आन्तरिक कार्यसंचालन विधि (एसओपी) को अक्षरशः पालना गर्नुपर्छ । यस्तो कार्यविधिलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्दै जानुपर्छ । जस्ले उत्कृष्ट काम गर्ने वीमा व्यवसायी पुरस्कृत हुने र खराव काम गर्ने दण्डित हुने सन्देश दिन प्राधिकरण सफल हुनुपर्छ । यी सबै कामलाई प्रभावकारी तुल्याउन वीमा प्राधिकरणले आफ्नो नीतिगत स्पष्टता र कार्यान्वयनका लागि चुस्त, दुरुस्त र उत्प्रेरित कर्मचारीतन्त्रको निर्माणका लागि विशेष परिश्रम गर्नुपर्छ ।

सुझावहरू :

अन्त्यमा, बीमा क्षेत्रको नियामक निकायका रूपमा रहेको नेपाल बीमा प्राधिकरणले विशेष सक्रियता र क्रियाशीलताका साथ यस क्षेत्रको चौतर्फी विकासका लागि पहल गर्नुको विकल्प छैन । प्राधिकरणले पहल गर्नुपर्ने क्षेत्रहरू धेरै छन् । तथापि, यसलाई प्राथमिकीकरण गर्दा पहिलो कुरा, नेपालमा बीमा बारे जानकारी राख्ने नागरिकको सङ्ख्या निकै कम छ । यसर्थ, यस विषयमा प्रचार प्रसार गर्नुका विद्यालयको अतिरिक्त पाठ्यक्रममा यी विषयलाई समेट्ने लगायतको पहल हुनुपर्छ ।

दोस्रो कुरा, नेपालमा बैङ्क र बीमा कम्पनीहरू निजीक्षेत्रबाट संचालित छन् । तर यिनीहरूको नियमन नेपाल राष्ट्र बैङ्क र नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट गरिने हुँदा यी संस्थाहरू आफ्नो मनमौजीले संचालन हुन पाउदैनन् । यथार्थमा, आम बीमा कम्पनीहरूको व्यवसायिक रकम भनेको ग्राहकस्त्री जनताले बुझाएको रकम हो । यो केबल निजीक्षेत्रले व्यवस्थापन गरेको सार्वजनिक कम्पनी हो भनी आम जनतालाई बुझाउँदा यसप्रतिको विश्वसनीयतामा बृद्धि हुनेछ ।

तेस्रो कुरा, बीमा क्षेत्रमा सर्भेयरहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसर्थ, प्राधिकरणले तिनीहरूको काम, कर्तव्य, दायित्व र आचरणबारे विशेष निर्देशिका जारी गर्नुपर्छ । ती आम जनताप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ । यसैगरी, बीमा व्यवसायका क्षेत्रमा बीमा अभिकर्ताहरूको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ । यी अभिकर्ताहरू कुन कुन बीमा कम्पनीसँग आबद्ध छन् भन्ने सूचना सार्वजनिक हुनुपर्छ । यसबाट आम ग्राहकलाई सहजता पुग्छ । यस अतिरिक्त, बीमा व्यवसायको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको बीमा सर्भेयरहरू हुन् । यिनको दर्ता सङ्ख्या भने पाँच सयको हाराहारीमा छ । आम नागरिकले प्रत्येक सर्भेयरलाई कतिवटा घटनाको सर्भे गर्न तोकिएको छ भन्ने जानकारी पाउनु पर्छ । यी कुराहरूमा प्राधिकरणले विश्वव्यापी अनुभव समेतका आधारमा आगामी पाइला चाल्नुपर्छ ।

चौथो कुरा, बीमा प्राधिकरणले सुपरीवेक्षण र अर्धन्यायिक कामको माध्यमद्वारा बीमा कम्पनीमा सुशासन कायम गर्नुपर्छ । यसका लागि प्राधिकरणले समयानुसार कडाई पनि गर्नुपर्छ । साथै, नेपालमा स्थापित पुनर्वीमा कम्पनीको स्तरोन्नतिमा ध्यान दिनुपर्छ ।

पाँचौं कुरा, सरकारको वित्तीय नीति र नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक नीतिमा निश्चित कामका लागि बीमा अनिवार्य हुनुपर्ने प्रावधान राख्न प्राधिकरणले विशेष पहल गर्नुपर्छ । यस अतिरिक्त, यसपूर्व पनि यस पङ्क्तिकारले दिएका निम्न १० वटा सुझाव हालका दिनमा पनि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिँदा तिनको संक्षिप्तमा पुनरावृत्ति गर्न चाहन्छु । ती हुन :

१. नेपाल बीमा प्राधिकरणका पूर्वनिर्देशनहरूको पुनराबलोकन गर्न नितान्त जरूरी छ । ती एक अर्कासँग बाभिएका छन् ।
२. बीमा कम्पनीहरूको साधारणसभा समयममा भइरहेको छैन । यसको कारण पहिचान गरी समस्या समाधान गर्नुपर्छ ।
३. प्राधिकरणबाट जारी भएको सुशासन निर्देशिकामा परिमार्जन गर्नुपर्छ । सो निर्देशिकामा सानातिना कुरा पनि परेका छन् ।
४. केही बीमा कम्पनीबाट बजार बिस्तारको नाममा जथाभावी स्कीम जारी भएका छन् । यी कुरामा प्राधिकरण कठोर हुनुपर्छ ।
५. बीमा अभिकर्ताहरू ठेकेदारी प्रथामा चलेको अनुभूति भएको छ । यसको नियन्त्रण गर्नुपर्छ ।
६. दुईवर्ष नपुगी कर्जा नदिने भनिए पनि पोलिसीमा बैङ्कले ऋण दिन थालेका छन् । यसर्थ, नेपाल राष्ट्र बैङ्कसँग समन्वय गर्नुपर्छ ।
७. बीमा कम्पनीहरूको खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्छ । अन्यथा, बीमित ठगिने र मध्यस्थकर्ता मोटाउने हुन्छ ।
८. बीमालेखमा एकरूपता छैन । यसमा प्राधिकरणबाट एकरूपता कायम गर्नुपर्छ ।
९. एकमुष्ट प्रिमियम तिरेर बीमा गर्ने प्रचलन पनि चलेको सुनिएको छ । बीमा भनेको थोरै थोरै प्रिमियम तिरेर भविष्य सुरक्षित बनाउने हो । यसर्थ, बीमाको सिद्धान्त विपरितका कार्यमा नियामक निकायले नियन्त्रण गर्नुपर्छ ।
१०. यसरी बीमा क्षेत्रको प्रबर्द्धनका लागि नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैङ्क र नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट समान प्रयास हुनुपर्छ । साथै, बीमा कम्पनीहरू पनि निरन्तर सुधारका लागि प्रतिबद्ध हुनुपर्छ ।

यसरी माथि उल्लेख गरिएका सुझावहरूको कार्यान्वयनबाट बीमा क्षेत्र आजको अबस्थाबाट निकै अधिसर्ने कुरामा ढुक्क हुन सकिन्छ ।

डा. बिष्णु राज उप्रेती
नीति अनुसन्धानकर्ता

नेपालमा सार्वजनिक नीति र यसको प्रभावकारीता

१. सार्वजनिक नीति

सार्वजनिक नीतिलाई विभिन्न तरिकाले परिभाषित गर्न सकिन्छ । व्यावहारिक अवधारणगतस्तरमा भन्दा सार्वजनिक नीति भन्नाले पूर्वाधार विकास तथा निर्माण, शासकीय सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, समसामयिक ज्वलन्त सवालहरू लगायत राज्य, नागरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसंग समेत सरोकार राख्ने सार्वजनिक महत्त्वका विषयमा सरकारको कार्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा लैजाने माध्यम हो (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९, विश्वकर्मा, २०७८, उप्रेती, २०७७, पाठक, उप्रेती र खडका, २०७८, (Rijal & Upreti, 2022) । त्यसैले सार्वजनिक नीतिले मूलतः राज्यबाट प्रदान गरिने सार्वजनिक सेवाको प्रवाहलाई समानता, समन्यायिकता र समान सहभागिताको आधारमा समाजसम्म पुऱ्याउने औजार, माध्यम तथा विधिको काम गर्नु पर्दछ (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९) ।

सार्वजनिक नीति भन्नाले सरकारले के गर्ने के नगर्ने भन्ने विषयमा गरेको घोषणा, अटोट, प्रतिवद्धता, उद्देश्य, कार्यनीति तथा रणनीति सहितको आधिकारिक दस्तावेजलाई बुझिन्छ । अर्को तरिकाले सार्वजनिक नीतिलाई परिभाषित गर्दा सामाजमा तत्काल देखिएका र भविष्यमा देखिनसक्ने समस्यालाई सम्बोधन गर्ने अवधारणा र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने कार्यक्रम सहितको सरकारको संस्थागत दस्तावेजलाई सार्वजनिक नीति भनिन्छ । त्यसैगरी, आम सरोकारका चासो र मुद्दालाई सम्बोधन गर्न तथा राष्ट्रहितलाई प्रवर्द्धन गर्न राज्यले अख्तियार गर्ने कार्य सञ्चालनका आधार, विधि तथा कार्ययोजनाको समग्र दस्तावेजलाई सार्वजनिक नीतिको नामले चिनिन्छ । (पाठक, उप्रेती र खडका, २०७८) ।

२. सार्वजनिक नीति प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारणहरू

सार्वजनिक नीति सार्वजनिक सेवा प्रवाहसंग सम्बन्धित भएको हुँदा यसको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयन आजको आवश्यकता हो । यद्यपि, नेपालमा सार्वजनिक नीति नीतिनिर्माता र सरोकारवालाको अपेक्षा अनुसार प्रभावकारी बन्न सकिरहेका छैनन् । सार्वजनिक नीति किन प्रभावकारी बन्न सकिरहेका छैनन् भन्ने विषय नीति निर्माता, अध्येता र आम सरोकारवालाको चासो र चिन्ताको विषय बनिरहेको छ । यसै सन्दर्भमा नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानका तत्कालिन कार्यकारी अध्यक्ष डा. विष्णु राज उप्रेतीको नेतृत्वमा करिब २१ महिना लगाएर गरेको अनुसन्धानबाट सार्वजनिक नीति अपेक्षाकृतस्तरमा प्रभावकारी

हुन नसक्नुका कारणको पहिचान गरेको छ । करिब तीन दर्जन सार्वजनिक नीतिहरूको अध्ययन तथा समीक्षाको माध्यमबाट पहिचान गरिएका सार्वजनिक नीति प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारणहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९):

२.१) नीति निर्माणमा अनुसन्धानले प्राथमिकता नपाउनु

नेपालमा अनुसन्धान नीति निर्माणको अभिन्न अङ्ग बनिसकेको छैन, तर विकसित देशहरूमा वर्षौंको अध्ययनपछि मात्रै नीति बन्ने गरेका छन् । नीतिले केवल तत्कालको विषयलाई मात्रै होइन भविष्यको परिदृश्य र नीति कार्यान्वयनका पूर्वशर्तहरूको समेत प्रक्षेपण गर्नुपर्ने हुन्छ, जुन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित छ । अनुसन्धानले प्रमाण जुटाउँछ, प्रमाणमा आधारित नीति कार्यान्वयनयोग्य हुन्छ, नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मात्रै अपेक्षित परिणाम दिन्छ र त्यसको प्रभाव देख्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि, काठमाडौंका सडक बनाउँदा ५० वर्षको प्रक्षेपण गर्न सकेको भए अहिलेको 'ट्राफिक जाम' भोग्नुपर्ने थिएन । अनुमानको भरमा बनाएको नीति कार्यान्वयनमै जान नसक्ने, कार्यान्वयनमा गए पनि अपेक्षित परिणाम दिन नसक्ने र कतिपय अवस्थामा विपरित परिणाम समेत आउन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

२.२) सरोकारवाला तथा जनप्रतिनिधिको अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनु र चासोको विषय बन्न नसक्नु

नेपालमा ऐन तथा कानून र नीति निर्माण गर्ने पृथक प्रक्रिया छ । सामान्यतः ऐन तथा कानूनको प्रारम्भिक मस्यौदा सरकारी तथा गैरसरकारी विधेयकको रूपमा संसदको कुनै एक सदनमा पेस हुने भएको हुँदा त्यसपछिका दफाबार छलफल लगायत सम्पूर्ण प्रक्रियामा जनप्रतिनिधिहरूको सक्रिय सहभागिता हुन्छ, सबै सरोकारवाला, सञ्चार जगत् लगायतको चासो हुन्छ । तर, सार्वजनिक नीति कुनै मन्त्रालयको आवश्यकताको आधारमा मन्त्रालयकै कर्मचारीको सक्रिय सहभागिता वा परामर्शदाता मार्फत बनेर मन्त्रिपरिषद्बाट अनुमोदन भएपछि स्वतः कार्यान्वयनको चरणमा जान्छ । सार्वजनिक नीति निर्माणको प्रक्रियामा जनप्रतिनिधिको सहभागितालाई अनिवार्य नठानिनु र त्यसका बारेमा स्वयम् जनप्रतिनिधिहरूले समेत चासो राख्ने अभ्यास नभएका कारण नीति कार्यान्वयनको सवालमा, को उत्तरदायी हुने ? भन्ने विषय गौण बन्न पुग्यो । परिणामतः सार्वजनिक नीतिहरू अपेक्षितरूपमा प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकिरहेका छैनन् ।

२.३) नीति र कानूनको बीचमा तादात्म्य नमिल्नु

नीतिले दृष्टिकोण बोकेको हुन्छ भने कानूनले त्यसको कार्यान्वयनलाई सहजीकरण र नियमन गर्दछ । ऐन, कानून, कार्यविधि, नियमावली सबै नीतिका अभिन्न अङ्ग हुन् । त्यसकारण, कार्यपालिकाले बनाउने नीति र व्यवस्थापिकाले बनाउने कानूनको बीचमा तादात्म्य मिल्न आवश्यक छ । नीति बनेपछि मात्रै त्यसको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक ऐन बनाउने अभ्यासको विकास गर्नुपर्दछ । नीति कार्यान्वयनको सवालमा देखिएको एउटा समस्या भनेको कानून र नीतिको बीचमा तादात्म्य नमिल्नु पनि हो, जसले नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई न्यूनीकरण गर्छ वा नीति नै कार्यान्वयनमा जान नसक्ने अवस्था समेत सिर्जना हुन्छ ।

२.४) नीतिप्रति न्यून जनचासो

सार्वजनिक नीति सबैको साभा चासोको विषय हो, हुनुपर्दछ । हरेक नीतिले व्यक्तिको, समाजको र समग्रमा राष्ट्रकै हितलाई सर्वोपरी राखेको हुन्छ, राख्नुपर्दछ । नीतिप्रति सरोकारवाला बेखबर हुनु भनेको नीति निर्माता र कार्यान्वयनकर्तालाई कम जवाफदेही बनाउनु हो । नीति कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ, नीतिले आम सरोकारका मुद्दालाई सम्बोधन गर्छ वा गर्दैन, नीति कार्यान्वयनका लागि राज्यले स्रोतको व्यवस्थापन गरेको छ वा छैन भन्ने विषयमा जनचासो बढ्दै जाने हो भने त्यसले राज्यमाथि दबाब सिर्जना गर्दछ । त्यसका विपरित, समाजमा सार्वजनिक नीतिप्रतिको न्यून जनचासो वा नीतिप्रतिको बुझाइ नै कमजोर हुँदा नीति कार्यान्वयनको सवाल फितलो बन्दै गएको छ ।

२.५) समन्वयको अभाव

सार्वजनिक नीति बहुआयामिक प्रकृतिको हुन्छ । कुनै एउटा विषय तथा क्षेत्रको नीति अन्य निकाय तथा विषयसँग पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षस्वरूपमा सम्बन्धित हुन्छ । उदाहरणको लागि, कृषि नीतिको सम्बन्ध उद्योग, सिंचाई, वन, भूमि व्यवस्था, भौतिक पूर्वाधार लगायतका मन्त्रालय र तत्तत् अन्तर्गतका नीतिसँग हुन्छ । तर, नेपालमा नीति निर्माण गर्दा अन्तरमन्त्रालय, अन्तरनिकाय र अन्तरनीतिको बीचमा समन्वय हुनेगरेको छैन । परिणामतः एउटा नीति र अर्को नीति, एउटा मन्त्रालय र अर्को मन्त्रालय, एउटा निकाय र अर्को निकायको बीचमा उत्पन्न टकरावको कारण तथा सुभ्रूभू र चुस्त समन्वयको अभावमा कतिपय नीति अलपत्र पर्ने वा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन नहुने अवस्था विद्यमान छ ।

२.६) कानून तथा स्रोतको सुनिश्चितताको अभाव

केही नीतिहरू मौजुदा कानून र प्रणालीबाटै कार्यान्वयनमा जाने खालका हुन्छन् । तर दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने, संरचनात्मक, मात्रात्मक र गुणात्मक रूपान्तरण ल्याउने खालका नीति कार्यान्वयनका पूर्वशर्त हुन्छन् । ऐन तथा कानून, जनशक्ति, वित्तीय स्रोत, पूर्वाधार, उपकरण तथा प्रविधि, सङ्गठनात्मक संरचना लगायतका पूर्वशर्तहरूको सुनिश्चितता नभएका नीतिहरू कार्यान्वयनमा जान सक्दैनन् । त्यसर्थ, कतिपय नीतिहरू नीति निर्माणकै क्रममा नीति कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको सुनिश्चितता नगरिएका कारण प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकिरहेका छैनन् ।

२.७) कर्मचारीको बारम्बार सख्या हुनु

प्रणालीमा स्थिरता प्रभावकारी नीति कार्यान्वयनको अर्को एउटा महत्त्वपूर्ण शर्त हो । तर, नेपालमा प्रणालीगत अस्थिरताका कारण नीति कार्यान्वयनमा जिम्मेवार अधिकारीहरूको बारम्बार सख्या हुने परिपाटी संस्कारकै रूपमा विकास भएको छ । त्यतिमात्रै नभएर राजनीतिक आस्थाका आधारमा समेत कर्मचारी सख्या गर्ने परिपाटी छ । बारम्बार कर्मचारी सख्या गर्ने परिपाटीले जवाफदेहिता लिन नपर्ने मनोविज्ञानको सिर्जना गर्ने भएको हुँदा नीति कार्यान्वयनमै यसको असर पर्ने गरेको छ ।

२.८) जवाफदेहिताको अभाव

जवाफदेहिताले कार्यसम्पादनको स्तर वृद्धि गर्छ र कर्तव्य बोध गराउँदछ । जवाफदेहिताको अभावमा नीति कार्यान्वयन गर्ने व्यक्ति तथा निकाय कर्तव्यच्युत हुँदै जान्छन् । संविधान, ऐन तथा

कानून कार्यान्वयन नभएको खण्डमा अदालतको ढोका ढक्ढक्याउन पाइन्छ र जिम्मेवार व्यक्ति तथा निकायलाई कानूनी रूपमै जवाफदेही बनाउन सकिन्छ । यद्यपि, सार्वजनिक नीति कार्यान्वयन नहुँदा, नगर्दा वा कार्यान्वयनमा आलटाल गर्दा जिम्मेवार व्यक्ति तथा निकायलाई जवाफदेही बनाउने प्रणालीको विकास गरिएको छैन । यसले सार्वजनिक नीति कार्यान्वयनको सवालमा सम्बद्ध व्यक्ति तथा निकायलाई स्वच्छाचारी छाडिदिएको छ ।

२.९) नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको अभाव

समाज गतिशील हुन्छ । गतिशील समाज, परिवेश र समस्याले गतिशील नीतिको माग गर्दछन् । त्यसकारण, सार्वजनिक नीतिहरू पनि परिवर्तित सन्दर्भमा गतिशील हुन आवश्यक छ । तर, नीति कार्यान्वयनको नियमित र व्यवस्थितरूपमा अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा गरी आवश्यकताको आधारमा नीति संशोधन गर्ने, अनावश्यक देखिएका नीतिहरू खारेज गर्ने, आवश्यकताको आधारमा नयाँ नीति निर्माण गर्ने प्रणालीको विकास हुन सकेको छैन । परिणामतः कतिपय मौजुदा सार्वजनिक नीतिहरू समयसापेक्ष हुन सकिरहेका छैनन् ।

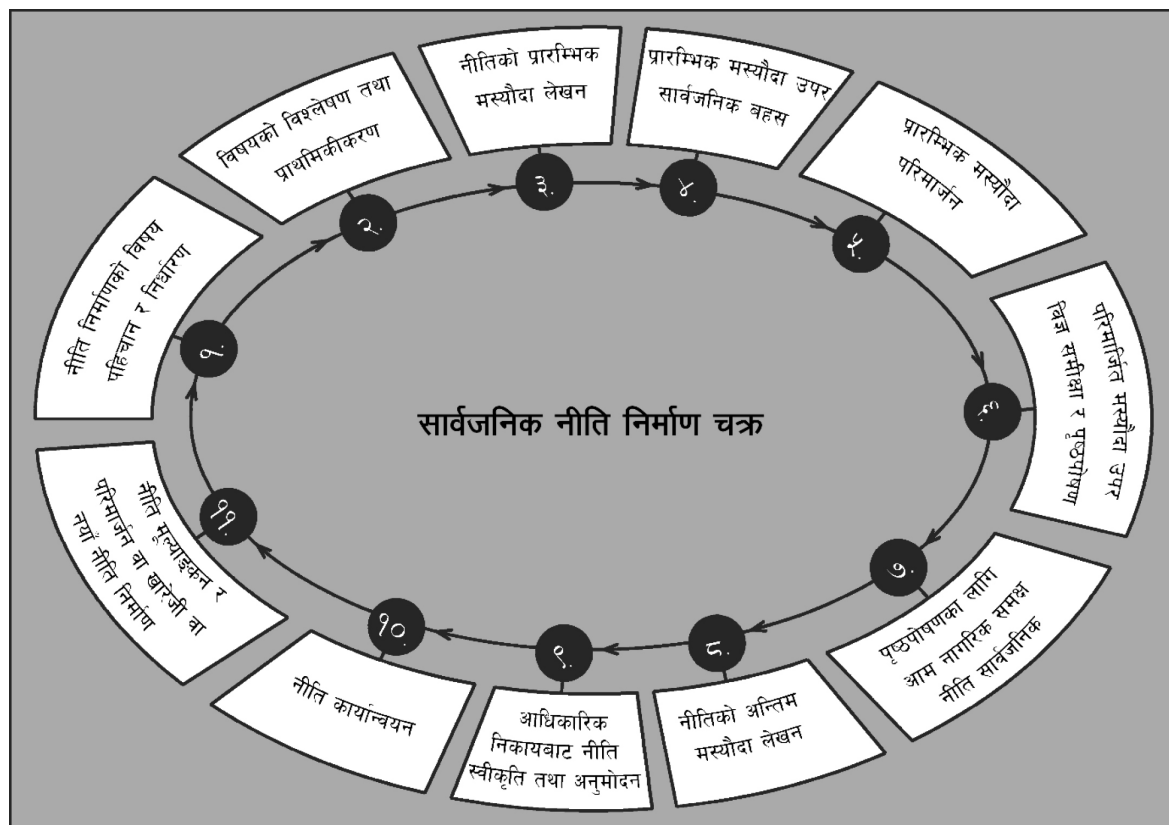
३. सार्वजनिक नीति प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

सार्वजनिक नीति भनेको राज्यका सेवाहरूलाई व्यवस्थित ढङ्गले प्रवाह गर्ने अनिवार्य माध्यम तथा औजार हुन् । राज्य सञ्चालनका आधारका रूपमा रहेका नीतिहरू वैज्ञानिक, व्यवहारिक र कार्यान्वयनयोग्य हुन आवश्यक छ । नीतिलाई कार्यान्वयनयोग्य, वैज्ञानिक र व्यवहारिक बनाउने माध्यम भनेको चाहिँ नीति निर्माणमा सरोकारवालाको स्वामित्व र अपनत्वको विकास, अनुसन्धान र तथ्यको अधिकतम उपयोग नै हो । सरोकारवालाले स्वामित्व लिएका र अध्ययन तथा अनुसन्धानमा आधारित तथ्यपरक नीतिहरू मात्रै सहजसुकरूपमा कार्यान्वयनमा जाने सम्भावना रहन्छ, जसले शासनको प्रभावकारिता, राज्यप्रति जनविश्वास, राष्ट्रिय एकता र अखण्डता लगायत राष्ट्रिय स्वार्थ तथा राष्ट्रिय समृद्धि हासिल गर्ने विषयलाई प्रवर्द्धन गर्दछ (उप्रेती, २०७७) ।

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानले नेपालको सार्वजनिक नीतिको प्रभावकारिता बढाउन तयार गरेका, यहाँ प्रस्तुत गरिएका सार्वजनिक नीति निर्माणको चक्र र खाकाहरूको प्रयोगबाट नेपालको सार्वजनिक नीतिलाई बढी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

३.१ सार्वजनिक नीति तर्जुमा चक्र

सार्वजनिक नीति निर्माणका सम्भावित कमी कमजोरीलाई सम्बोधन गर्दै कार्यान्वयनमुखी, नतिजामुखी तथा सरोकारवालाको स्वामित्व र अपनत्व सुनिश्चित गर्नको लागि सार्वजनिक नीति तर्जुमा गर्दा 'नीति चक्र' मा आधारित भएर नीति बनाउनु पर्दछ (हेर्नुहोस् तलको चित्र) । नीति चक्र भन्नाले अनुसन्धान वा प्रमाण र आवश्यकतामा आधारित भएर गरिने नीति निर्माण, नीति कार्यान्वयन, नीतिको मूल्याङ्कन, यसको परिमार्जन, खारेजी वा नयाँ नीतिको निर्माण निरन्तर रूपमा चलिरहने प्रक्रियालाई बुझ्नुपर्दछ ।

श्रोत: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान(२०७९)

३.२ सार्वजनिक नीति तर्जुमाको खाका अर्थात ष्छसंरचना

नीति निर्माणको सन्दर्भमा सार्वजनिक नीतिको संरचनाले ठूलो महत्त्व हुन्छ । नीतिको संरचना कस्तो हुनुपर्दछ र नीतिमा कुन कुन विषयहरू पहिचान गरी समावेश गर्नुपर्दछ भन्ने कुराले नीति कार्यान्वयनलाई प्रभाव पार्दछ । नीति संरचना प्रष्ट हुन सक्यो भने नीतिले सम्बोधन गर्नुपर्ने विषयवस्तु छुट्ने सम्भावना कम हुन्छ । एउटा निश्चित संरचनामा बाँधिएर नीति निर्माण गर्दा नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत, नीति कार्यान्वयन गर्दा आइपर्ने सम्भावित चुनौती लगायतका विषयलाई सम्बोधन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, नीति संरचनाले अन्तरनीति द्वन्द्व, अन्तर नीति समन्वय र अन्तर निकाय समन्वयको विषयलाई समेत समेट्न सहयोग पुऱ्याउँछ (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९, विश्वकर्मा, २०७८, उप्रेती, २०७७, पाठक, उप्रेती र खडका, २०७८, (Rijal & Upreti, 2022)।

नीति संरचनाको अर्को महत्त्व भनेको नीति एकस्रता हो । संरचनाका हिसाबले नीतिहरूमा एकस्रता कायम गर्न सकियो भने निश्चित मापदण्डको आधारमा नीति समीक्षा तथा पुनरावलोकन गर्न सकिन्छ, जसले नीतिलाई प्रभावकारी बनाउँछ । नीति समीक्षा प्रभावकारी बन्न सकेन भने नीति गतिशील बन्न सक्दैन, समय र परिवेशका आधारमा गतिशील बन्न नसक्ने नीतिहरू क्रमशः असान्दर्भिक बन्दै जान्छन् (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९)। तलको तालिकामा दिइएको नीति तर्जुमाको खाका यर्थात संरचनाको प्रयोगले नेपालको सार्वजनिक नीति सुधारमा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ (नीति अनुसन्धान

प्रतिष्ठान, २०७९, विश्वकर्मा, २०७८, उप्रेती, २०७७, पाठक, उप्रेती र खडका, २०७८, (Rijal & Upreti, 2022)।

सार्वजनिक नीतिका विषयवस्तु	विषयवस्तुको व्याख्या
१. पृष्ठभूमि	विषयवस्तुको परिचय, क्षेत्र र महत्त्वको छोटो विश्लेषणात्मक प्रस्तुतीकरण समावेश गर्ने । यस अन्तर्गत पाँच उपशीर्षक रहेका छन् ।
१.१. ऐतिहासिक सन्दर्भ	सम्बद्ध क्षेत्रमा विगतमा भएका प्रयासहरूको परिणामको छोटो वस्तुगत समीक्षा (एक-दुई हरफमा) समावेश गर्ने । लामो विवरण नराख्ने ।
१.२. वर्तमान अवस्थाको समीक्षा	नीतिगत क्षेत्र अन्तर्गत वर्तमान अवस्थाहरूको छोटो समीक्षा समावेश गर्ने ।
१.३. समस्या, चुनौती र अवसर	क्षेत्रगत समस्या, चुनौती र सम्भावित अवसरहरूको स्पष्ट बुँदागत रूपमा पहिचान समावेश गर्ने ।
१.४. नीति निर्माणको आवश्यकतापहिचान	उपशीर्षक १.३ को आधारमा नीति निर्माण गर्नुपर्नाको औचित्यसहित त्यसका लागि पहिचान गरिएका प्रमुख क्षेत्रहरू समावेश गर्ने ।
१.५. विधि	नीति निर्माण गर्दा अवलम्बन गरिएका चरणवद्ध विधिहरू उल्लेख गर्ने ।
१.६. परिभाषा	नीतिको विषय, त्यसले समेट्ने क्षेत्र र दायरा र अनेकार्थ नलाग्ने गरी नीतिमा उल्लेख भएका महत्पूर्ण अवधारणाहरूको परिभाषा समावेश गर्ने ।
२. नीति-मार्गदर्शन	नीतिलाई मार्गदर्शन वा निर्देशित गर्ने मुख्य दृष्टिकोण समावेश गर्ने । यस अन्तर्गत चार उपशीर्षक रहेका छन् ।
२.१. नीति निर्माणका मार्गदर्शक सिद्धान्त तथा आधारहरू	सार्वजनिक नीति निर्माणका लागि संवैधानिक, कानुनी तथा नैतिक मार्गदर्शन र आधार सिर्जना गर्ने विषयहरू, जस्तै: संविधान, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता लगायतका प्रावधान र प्रस्तावित नीतिको सम्बन्ध उल्लेख गर्ने ।
२.२. दूरदृष्टि	नीति निर्माणको दीर्घकालीन सोच समावेश गर्ने ।
२.३. लक्ष्य	नीतिमार्फत प्राप्त गर्न चाहेको प्रतिफलको आँकलन नाप्न सकिने गरी (कम्तीमा पनि न्यूनतमदेखि अधिकतम रेञ्ज खुलाई समावेश गर्ने) ।

२.४. उद्देश्य	नीतिका लक्ष्य केन्द्रित प्रमुख गन्तव्य मापन गर्न सकिने गरी समावेश गर्ने ।
३. नीति-मार्गदर्शनका प्रमुख अङ्गहरू	नीतिका प्रमुख प्रावधानहरू, रणनीति तथा कार्यनीतिहरू (उपशीर्षक ३.१ देखि ३.३ सम्म) लाई समेट्ने गरी निर्देशनात्मक अनुच्छेद समावेश गर्ने ।
३.१. नीति प्रावधानहरू (Policy Statements)	नीतिका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि तयार पारिएका प्रमुख कार्यान्वयनयोग्य प्रावधानहरू बुँदागतस्वरूपमा समावेश गर्ने ।
३.२. रणनीतिहरू	नीति प्रावधान (Policy Statement) कार्यान्वयनका लागि निर्धारण गरिएका लक्ष्य केन्द्रित रणनीतिहरू बुँदागत मापन गर्न सकिने गरी समावेश गर्ने । हरेक नीति प्रावधानका एक वा एकभन्दा बढी रणनीति हुनेछन् ।
३.३. कार्यनीतिहरू	रणनीति कार्यान्वयनका प्रष्ट मापन गर्न सकिने (मात्रात्मक रूपमा) कार्ययोजनाहरू समावेश गर्ने । हरेक रणनीतिका लागि एक वा एकभन्दा बढी कार्यनीति हुनसक्छन् ।
४. नीति कार्यान्वयनका आधारहरू	नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वसर्तहरू जस्तै: स्रोत, साधन, वित्त, जनशक्ति तथा प्रविधि लगायतका विषयहरू (उपशीर्षक ४.१ देखि ४.७ सम्म) को महत्त्वलाई सङ्क्षेपमा समावेश गर्ने ।
४.१. संस्थागत संरचना र जनशक्ति	नीति कार्यान्वयन गर्ने निकाय/सङ्गठन तथा जनशक्ति के के हुन् ? भन्ने कुरा प्रष्ट पहिचान र प्रमुख कार्यादेश/क्षेत्र उल्लेख गरी समावेश गर्ने ।
४.२. वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन	नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूँजी व्यवस्थापनको प्रष्ट पहिचान र प्रक्षेपण सहित समावेश गर्ने ।
४.३. भौतिक पूर्वाधार, उपकरण तथा प्रविधि	नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक संरचना, औजार तथा उपकरण र प्रविधिको पहिचान गरी समावेश गर्ने ।
४.४. कानुनी व्यवस्था	नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक ऐन, नियमावली तथा कार्यविधि प्रष्ट पहिचान सहित समावेश गर्ने । नयाँ कानून निर्माण गर्नुपर्ने वा विद्यमान कानून परिमार्जन गर्नुपर्ने भए सो को समय समेत उल्लेख गरी समावेश गर्ने ।

४.५. अन्तरनीति समन्वय	नीति कार्यान्वयनको सन्दर्भमा जोडिन आउने अन्य नीतिहरू र सोसंग सम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरूको नीतिसंगको सम्बन्ध, प्रष्ट पहिचानसहित समान्वयको सुनिश्चितताको प्रावधान समावेश गर्ने । परस्पर विरोधी प्राबधानहरू भए त्यसलाई मिलाउनेबारे समयसीमा सहित प्रस्ट उल्लेख पर्ने ।
४.६. अन्तर मन्त्रालय समन्वय	नीति कार्यान्वयनको सन्दर्भमा जोडिन आउने विभिन्न मन्त्रालयहरू वा निकायहरूसंगको समन्वयको बारेमा भूमिका र जिम्मेवारी प्रष्ट उल्लेख भएको संयन्त्र प्रष्ट उल्लेख गर्ने । यो संयन्त्रको काम, कर्तव्य र दायित्व समेत उल्लेख गर्ने ।
४.७. जोखिम व्यवस्थापन	नीति कार्यान्वयनका क्रममा आइपर्ने सम्भावित जटिलता, चुनौती र तिनीहरूको न्यूनीकरणका उपायहरू पहिचान सहित समावेश गर्ने ।
५. नीति अनुगमन, समीक्षा तथा पुनरावलोकन	नीतिको अनुगमन, मूल्याङ्कन, समीक्षा तथा पुनरावलोकन (उपशीर्षक ५.१ देखि ५.२ अन्तर्गतका विषयवस्तुलाई समेट्ने गरी) को निर्देशनात्मक महत्त्व स्पष्ट रूपमा सङ्क्षेपमा चर्चा गर्ने, जसले नीति समीक्षकलाई मार्गदर्शन गरोस् ।
५.१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	नीति कार्यान्वयन तथा प्रभावको अनुगमन र मूल्याङ्कनको स्पष्ट प्राबधान र मुख्य सूचकाङ्क समावेश गर्ने, जसले उपशीर्षक ५.२ को आधार तयार पार्दछ ।
५.२. नीति समीक्षा तथा पुनरावलोकन	नीतिको निरन्तरता, संशोधन, खारेजी वा नयाँ नीति निर्माण (उपशीर्षक 'क' र 'ख' लाई समेट्ने गरी) को महत्त्व दर्शाउने गरी हरेक पाँच पाँच वर्षमा नीति समीक्षाको प्रावधान सूचकाङ्क सहित राख्ने ।
(क) नीति समीक्षाका आयामहरू	नीति समीक्षाका क्षेत्र तथा दायरा के के हुन् भन्ने कुरा यस अन्तर्गतका उपशीर्षकलाई पृष्ठपोषण गर्ने गरी समावेश गर्ने ।
१. विषयवस्तु	यस खण्डमा नीति समीक्षाका विषयवस्तु के के हुन् र यसका सूचकाङ्क के के हुन् ? सो उल्लेख गर्ने ।
२. प्रक्रिया	यस खण्डमा नीति निर्माणको प्रक्रियाको महत्त्व र यस अन्तर्गत कुन् कुन् प्रक्रियको समीक्षा गर्ने भन्ने प्रावधान सूचकाङ्क सहित समावेश गर्ने ।

३. कार्यान्वयन	यस खण्डमा नीति कार्यान्वयन समीक्षाको महत्त्व र कार्यान्वयन समीक्षाका सम्भावित आधारहरूको विषय र सम्भावित सूचकाङ्कहरू समावेश गर्ने ।
४. प्रभाव	यस खण्डमा नीति कार्यान्वयनको परिणामले पारेको प्रभावको महत्त्व र प्रभाव मापकका सम्भावित सूचक समावेश गर्ने ।
(ख) नीति समीक्षाका परिणामहरू	यस खण्डको उपशीर्षकको उद्देश्यलाई समेट्ने गरी निर्देशनात्मक व्याख्या र परिणामका सूचकहरू समावेश गर्ने ।
१. निरन्तरता/परिमार्जन	यस खण्डमा कस्तो अवस्थामा नीतिले निरन्तरता पाउनुपर्ने हो वा कस्तो अवस्थामा नीति संशोधन गर्नुपर्ने हो सोको निर्देशनात्मक व्याख्या समावेश गर्ने ।
२. नीति खारेजी	यस खण्डमा कस्तो अवस्थामा नीति खारेजी गर्नुपर्ने सोको निर्देशनात्मक व्याख्या समावेश गर्ने ।
३. नयाँ नीति तर्जुमा	यस खण्डमा कस्तो अवस्थामा सम्बन्धित क्षेत्र र विषयमा नयाँ नीति निर्माण गर्नुपर्ने हो सोको निर्देशनात्मक व्याख्या समावेश गर्ने ।

श्रोत: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान(२०७९)

सन्दर्भ:

- ◆ नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान । (२०७९) । सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया ।
- ◆ पाठक, प्रताप कुमार, उप्रेती, विष्णु राज र खडका, दीपक कुमार । (२०७८) । सार्वजनिक नीति तर्जुमा दिग्दर्शन । काठमाडौं: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।
- ◆ विश्वकर्मा, भम कुमार । (२०७८ असोज ८) । संवैधानिक विकासक्रममा संविधानवाद । गोरखापत्र, ४ ।
- ◆ उप्रेती, विष्णु राज । (२०७७ मंसिर २९) सार्वजनिक नीति निर्माण र अनुसन्धान । नागरिक, ४ ।
- ◆ Rijal, M.R., & Upreti, B.R. (2022). Reflecting on Public Policy Landscape in Nepal. [PRI Publication No. 044]. Kathmandu: Policy Research Institute.

डा. रेवत वहादुर कार्की
अर्थविद् तथा पूर्वअध्यक्ष,
नेपाल धितोपत्र बोर्ड

संरचनात्मक समस्यामूलक अर्थतन्त्रलाई कसरी सुधाने ?

१. पृष्ठभूमि

नेपालको अर्थतन्त्रको अवस्था कस्तो छ ? भन्ने पक्ष विपक्षमा बहस भइरहेको छ । गठवन्धनका पूर्वअर्थमन्त्रीले वाह्य क्षेत्रमा सामान्य सुधार आएको आधारमा अर्थतन्त्र राम्रो स्थितिमा छोडेको दावी गरेका छन् भने केन्द्रीय बैङ्क - नेपाल राष्ट्र बैङ्क (ने.रा. बैङ्क) ले पनि आफूले लिएको नीतिगत कारण हालै पत्रकार सम्मेलननै गरी वाह्य क्षेत्रमा व्यापक सुधारसहित अर्थतन्त्रमा सुधार भएको भनी दावी गरिरहेको छ । तर वास्तवमा स्थिति भनेजस्तो र दावी गरको भन्दा धेरै फरक रहेको छ । बाह्य क्षेत्रमा केही सुधार आए तापनि अन्य क्षेत्रहरूको स्थितिमा खास सुधार आएको छैन, वरु सबल भनिएको बैङ्किङ्ग क्षेत्र धरासयी हुँदैगएको देखिन्छ । सतहगत नभई गौणस्तरमा र संरचनात्मक मूल्याङ्कन गर्ने हो भने अर्थतन्त्र साच्चिकै कमजोर र सङ्कटोन्मुख अवस्थामा छ । करीव सात दशकको योजनावद्ध र प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात्को तीन दशक बढीको प्रयासको बावजूद पनि नेपाल अभै विश्वका ४६ कम आय मुलुक अर्थात् गरिव देशभित्रै पर्दछ । अर्थतन्त्र दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्या पार गरेर माथि उठ्न सकेको छैन । यही परिप्रेक्षमा सङ्कटोन्मुख अर्थतन्त्र, यसको अवस्था र संरचनात्मक समस्याहरूलाई विश्लेषण गरी यथार्थमा कसरी सुधान सकिन्छ भन्ने बारेमा कार्यान्वयन गर्न सकिने हिसावले व्यवहारिक सुझावहरूमा यो लेख केन्द्रित गर्ने जमर्को गरेको छु ।

२) सङ्कटोन्मुख अर्थतन्त्र र समष्टिगत स्थिति

अर्थतन्त्रमा सुधार भनिए तापनि यसको स्थिति सुधारिएको होइन, बरु खस्किएको अर्थात् सङ्कटोन्मुख छ । वाह्य क्षेत्रमा केही अल्पकालिन सुधार आए तापनि अन्य क्षेत्रहरूको स्थितिमा खास सुधार आएको छैन, बरु सबल भनिएको बैङ्किङ्ग क्षेत्र धरासयी भएको देखिन्छ । सतहगत नभई गौणस्तरमा र संरचनात्मक मूल्याङ्कन गर्ने हो भने अर्थतन्त्र साच्चिकै कमजोर अवस्थामा अर्थात् सङ्कटोन्मुख अवस्थामा छ । करीव सात दशकको योजनावद्ध र प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात्को तीन दशक बढीको प्रयासको बावजूद आर्थिक वृद्धि औषत चार साढे चार प्रतिशतको हाराहारीमा नै रही विश्वका कम आय मुलुकको स्तरबाटमाथि उठ्न सकेको छैन । अर्थतन्त्र वास्तवमै दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्याबाट माथि उठ्न सकेको छैन ।

अर्थतन्त्र दीर्घकालीन र संरचनात्मकस्तरमा कमजोर रहेको छ । कोभिडबाट अर्थतन्त्र पुनर्थापित नभइसकेको हुँदा समष्टिगत आर्थिक गतिविधि अभै शिथिल छन् । तैपनि अर्थतन्त्र चलायमान भएकोले

यो आ.व. २०७९/८० मा करीव चार प्रतिशतको हाराहारीमा आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान छ । यस आ.व. को प्रथम ८ महिनामा औषत मुद्रास्फीति गत वर्षको ५.३ प्रतिशत विन्दुबाट ५.१ प्रतिशतले वढी ८ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको छ । कूल राजस्वमा ५५ वर्षमा पहिलो पटक २०/२२ प्रतिशतको ऐतिहासिक ह्रास हुनाले बढ्दो चालु खर्च पनि धान्न नसकेको स्थितिमा नपुगेको मात्र होइन, चालु खर्चभन्दा कम भई कूल खर्चभन्दा दुई खरब नपुगेको स्थिति छ । पूँजीगत खर्च पहिलो छ महिनामा १३/१४ प्रतिशत र नौ महिनामा करीव ३३ प्रतिशतको न्यून वृद्धिले सरकारी वित्तक्षेत्र सङ्कटपूर्ण छ । Evergreening loan policy ले गर्दा अधिक खराब कर्जा (Non performing loan-NPL) बढ्दै गई प्रथम नौ महिनामा गतवर्षको सोही अवधिको तुलनामा शतप्रतिशतभन्दा बढीले उच्च वृद्धि भएको छ । यसले बैङ्किङ्ग क्षेत्र सङ्कटपूर्ण हुँदै गएको छ भने बाह्य क्षेत्रमा अल्पकालीन सुधार भए पनि कमजोर निर्यातको कारणले यसलाई स्थायीरूपमा सुधार गर्ने दीर्घकालीन समस्या छ ।

उपर्युक्त समष्टिगत कमजोर स्थिति रहेको छ भने अर्कोतिर २०५१ सालपछि सधैं नीतिगत अस्थिरता, अभै कमजोर आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार, दीगो आर्थिक विकास गर्ने स्थायी क्षमता विकास हुन नसक्नु, सानोतिनो समस्याबाट पनि अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल प्रभाव पर्नु, भूपरिवेष्टताले गर्दा उच्च उत्पादन लागत हुनु, भ्रष्टाचार र विचौलियाको हस्तक्षेप, अविवेकशील नियमनहरूको बाहुल्यता, अभै न्यून सिचाइ सुविधाका कारणले मौसममाथिको कृषि निर्भरता इत्यादि संरचनात्मक कारण तथा समस्याहरू छन् । यसले गर्दा अर्थतन्त्र साँच्चिकै सङ्कटोन्मुख अवस्थामा रहेको भन्नु अतिशयोक्ति हुने छैन ।

३. अर्थतन्त्रको क्षेत्रगत स्थिति

अर्थतन्त्रको स्थिति एक दुई क्षेत्रको एकाङ्की विश्लेषण गरेर हुँदैन । यसका चारै क्षेत्र (अर्को अर्थमा चारै खाता) - वास्तविक, सरकारी वित्त, वित्तीय क्षेत्र र वैदेशिक व्यापार तथा भुक्तानी क्षेत्र (बाह्य) को आधारमा समष्टिगत स्थितिको समीक्षा गर्न आवश्यक छ । यस आधारमा अर्थतन्त्र सङ्कटोन्मुख अवस्थामा रही धेरै संरचनात्मक समस्याहरूबाट गुज्रिरहेको देखिन्छ । अब अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रहरूको सुधारको प्रयास आवश्यक छ ।

क) वास्तविक क्षेत्र: यो क्षेत्र नै दीर्घकालीन र संरचनात्मक रूपमा कमजोर रहेको छ । उदार आर्थिक नीतिमा विचलनका साथै नीतिगत अस्थिरता, निर्यात तथा उद्योगभन्दा आयात र व्यापार गर्न सहज नीति, कमजोर पूर्वाधार, लगानीको भरपर्दो आधार कूल गार्हस्थ बचत जी.डी.पी. को १० प्रतिशतभन्दा कम हुनु, अति कमजोर सुशासन, अनुकूल लगानी वातावरणको अभावमा कूल लगानीमा तीन चौथाई र जी.डी.पी. मा ८० प्रतिशत योगदान गर्ने निजीक्षेत्र र विदेशी लगानी निरूत्साहित देखिन्छ । सरकारी राहतको अभावमा कोभिडको असरले रोजगार र व्यवसाय गुमाएका अधिकाङ्श साना व्यवसायी पुनर्स्थापित हुन नसकिरहेको स्थितिको साथै कोभिडपछि हालसम्म पाँच वर्षमा मुख्यतः आर्थिक सङ्कटले गर्दा आत्महत्या ३३ हजार पुगेको डरलाग्दो स्थिति एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ लामो तरलता सङ्कट, अति न्यून पूँजीगत खर्च र अस्थिर नीति तथा नियमनले गर्दा आर्थिक गतिविधि सुस्ताएकै छ । ३८ प्रतिशत मात्र सिचाइ सुविधाले गर्दा अभै मौसममाथि निर्भरता पचासौं वर्षदेखि रासायनिक मलको अनियमित आपूर्ति, पर्याप्त सहूलियतको अभाव र न्यून आधुनिकीकरणले गर्दा अर्थतन्त्रको आधारस्तम्भ कृषिको

प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर भई दशकौंसम्म पनि कृषिको औषत वृद्धि २/३ प्रतिशतभन्दा माथि उक्लिन सकेको छैन भने छिमेकी चीनमा ओपनडोर पोलिसी र भारतमा उदारीकरण लागू भएपश्चात् भूपरिवेष्ठित सानो अर्थतन्त्रको उच्च लागतको उत्पादनशील उद्योगको विकासलाई सीमित गरेको छ । बैङ्किङ्ग कर्जाले उत्पादनलाई सघाइरहेको स्थिति छैन । पर्यटन सहितका सेवा व्यवसाय पनि त्यति फस्टाउन सकिरहेका छैनन् । यस्तो अवस्थाले गर्दा शुक्रका वर्षमा उदार नीतिको प्रभाव, राम्रो मौसम, भूकम्पकीय निर्माण, लोडसेडिङ्ग बन्द र बन्द हडताल न्यून इत्यादिले कुनै कुनै वर्षमा केही उल्लेख्य आर्थिक वृद्धि देखिए तापनि विगत तीन दशकको औषत वृद्धि ४/४.५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । यसको अर्थ हो, आर्थिक वृद्धिको जग अझै कमजोर रहेको छ ।

कोभिडबाट अर्थतन्त्र पुर्नथापित नभइसकेको हुँदा समष्टिगत आर्थिक गतिविधि अझै शिथिल छ, तापनि अर्थतन्त्र पूर्णगतिमा नभए तापनि चलायमान चाँही भइरहेको छ । यसै परिप्रेक्षमा विश्व बैङ्क र एसियाली विकास बैङ्कले यस आ.व. २०७९/८० मा जी.डी.पी. चार प्रतिशतको हाराहारीमा हुने अनुमान गरेका छन् । यस आ.व. २०७९/८०को आ.व. को प्रथम ८ महिनामा औषत मुद्रास्फीति गत आर्थिक वर्षको ५.३ प्रतिशत विन्दुबाट ५० प्रतिशतभन्दा उच्चले बढी ८ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको छ, जबकि हाम्रो मूल्य वृद्धिमा करीव ४० प्रतिशत असर गर्ने भारतीय मुद्रास्फीति सन् २०२३ को जनवरी र फेब्रुअरीमा करीव ६ प्रतिशत विन्दुमा मात्र रहेको छ । मुख्य क्षेत्रको रूपमा रहेको वास्तविक क्षेत्र यस्ता धेरै दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्याले प्रताडित देखिन्छन् ।

ख) सरकारी वित्त: अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र सरकारी वित्तको स्थिति कमजोर रहँदै आएकोमा हालसाल भन् भयावह हुँदै गइरहेको छ । विगत धेरै वर्षदेखि राजस्व सामान्यतया १६/१७ प्रतिशतले वढिरहेकोमा चालु आ.व. को प्रथम ९ महिनासम्ममा गतवर्षको सोही अवधिमा भन्दा २० प्रतिशतले कम भई वढ्दो चालु खर्च पनि धान्नेभन्दा पनि निकै कम भएको स्थिति सिर्जना भएको छ, जबकि पहिले राजस्वले चालु खर्च जेनतेन धानी पूँजीगत खर्चलाई पनि केही सहयोग गरेको थियो । आर्थिक बृद्धि वढाउनमा योगदान गर्ने पूँजीगत खर्च (सङ्घीय) पछिल्लो तीनै आ.व. को प्रथम ६ महिनामा न्यून प्रशोचण क्षमताले गर्दा १३/१४ प्रतिशत र नौ महिनामा करीव ३३ प्रतिशतको न्यून वृद्धि हुनले सङ्कटपूर्ण स्थितिको सङ्केत गर्दछ । त्यस्तै बढ्दो सङ्घीय चालु खर्च र धान्ने नसक्ने प्रदेशको बढ्दो खर्चलाई रोक्न पनि नसक्ने र सङ्घीय तथा प्रदेशको पूँजीगत खर्च बढाउन पनि नसक्ने स्थिति एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ वैदेशिक सहायता सहितको सार्वजनिक ऋण विगत ३/४ वर्षमा दोब्बर (जी.डी.पी. को ४०/४२ प्रतिशत) पुगेको मात्र होइन यस्तो कर्जा अधिकाङ्श अनुत्पादनशील छ । द्विपक्षीय ऋण मिनाह भए बाहेक सावौं व्याज भुक्तानी (डेब्ट सभिसिङ्ग) बढ्दो छ । महालेखाले रु दुई खरबभन्दा बढी वार्षिक बेरुजु देखाउनु र अर्कोतर्फ अरबौं गैरबजेटरी निकासाले सरकारी खर्च प्रणालीको नाँगो तस्विर दर्शाउँछ । यस्ता धेरै संरचनात्मक समस्या भई सरकारी वित्त निकै सङ्कटपूर्ण स्थितिमा रहेको छ ।

ग) वित्तीय क्षेत्र: सवल भनिएको वित्तीय/बैङ्किङ्ग क्षेत्र पनि धरासयी हुँदैगएको देखिन्छ । अर्थतन्त्रको क्षमताभन्दा बढीले बैङ्क तथा वित्तीय (वैवि) संस्थाको चुक्ता पूँजी वृद्धि गरिनु, कोभिडका समयमा नियमन खुकुलो गर्नु तर जोखिममा आधारित नियामकको सुपरिवेक्षण कमजोर रहनु, लामो तरलता सङ्कट, विना सुविधा अनिवार्य प्राथमिक क्षेत्रमा लगानी निर्देशन, बैवि संस्थाको इमान्दारिता कम भई

सदावहार राम्रो (एभरग्रेनिङ्ग) ऋण अधिकाङ्श हुनु, कहिले निर्देशनबाट ब्याजदर तोक्नु, कहिले उच्च ब्याज हुँदाहुँदै ब्याज अभै बढ्दैछ भनी मौद्रिक निकायले नै राजनीतिक, हस्तक्षेपकारी र इराशनल रूपमा विचलित नियमन गर्नु जस्ता कारणहरूले यो क्षेत्र निकै जोखिमपूर्ण भएको छ । आर्थिक वृद्धिमा खासै असरविना आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा जी.डी.पी. सँगको बैङ्किङ्ग कर्जा अनुपात ४६ प्रतिशतबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सय प्रतिशत पुग्नाले अति जोखिमपूर्ण कर्जा विस्तार देखाउँछ । आफ्नो कमजोरी नदेखाई अर्थात् पानीमाथिको ओभाना भई ने.रा. बैङ्कको एक अध्ययनले पनि बैङ्कहरू आक्रामक ऋण प्रवाहमा लागेकोले प्रणालीगत जोखिम बढ्दै गएको देखाएको छ । मौद्रिक निकायको इन्कसिष्टेण्ट नियमले गर्दा पूँजीवजार ध्वस्त जस्तै छ, अर्कोतर्फ गरिवी निवारण र सामाजिक परिचालनमा विशेष योगदान गर्ने लघुवित्त अफ्यारो अवस्थामा छ । त्यस्तै बीमा नियमनमा चुस्तता नहुँदा बीमा क्षेत्र पनि समस्यामूलक भएको छ, भने सहकारी क्षेत्र त कोभिडपछि हाल निकै समस्यामा रहेको छ । यसरी समग्रमा वित्तीय क्षेत्र निकै तनावपूर्ण स्थितिमा छ ।

औपचारिक तथ्याङ्ककै आधारमा पनि २०७९ साल पुसमा बैङ्किङ्ग क्षेत्रको निष्कृत कर्जा गतवर्षको रु ४६ अरबबाट रु १०० अरब पुगेको छ, जुन प्रतिशतको आधारमा १.२ प्रतिशत विन्दुबाट करीव १.१७ प्रतिशतले बढी २.५ प्रतिशत विन्दुमा र प्रथम नौ महिनामा ३ प्रतिशत नाघेको छ । त्यस्तै बैङ्किङ्ग क्षेत्रको रु ४६ खर्बको कूल कर्जामध्ये करीव रु १९ खर्ब (४० प्रतिशत) कर्जा जोखिमपूर्ण चालुपूँजी कर्जाको रूपमा साथै रु दुई खर्ब (१७ प्रतिशत) सहूलियत कर्जा वक्यौता/जोखिमपूर्ण रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । कोभिडपछि बढ्दै गएको ऋणीहरूको कालोसूचि सङ्ख्या अघिल्लो वर्षको ४,८८० बाट २०७८/७९ मा भण्डै तेब्बरले बढी १३,५१० पुगु अति जोखिमपूर्ण स्थितिको सङ्केत हो । विकसित देश सरहको नेपालको उक्त न्यून निष्कृत कर्जाको औपचारिक तथ्याङ्कलाई आइ.एफ.एफ. ले विश्वास नगरी बैङ्किङ्ग क्षेत्र जोखिमपूर्ण छ भनी चेतावनी दिएको छ । यो स्थितिले निष्कृत कर्जा एक चौथाईमाथि रही यो क्षेत्र निकै जोखिमपूर्ण भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । नेपालको वित्तीय प्रणाली यस्तो जोखिमपूर्ण स्थितिमा सन् २००८ को विश्व वित्तीय सङ्कटमा पनि थिएन । यस्तो प्रणालीगत जोखिमले वित्तीय प्रणालीमा अनिश्चितता बढ्न गई अर्थतन्त्रलाई नै धरासयी पार्ने हुनाले बेलैमा सतर्क हुनु आवश्यक छ ।

घ) वैदेशिक व्यापार तथा भुक्तानी क्षेत्र (वाह्य): वाह्य क्षेत्र निरन्तर संरचनात्मक समस्याबाट सवभन्दा पिडित क्षेत्र हो । शोधनान्तर तथ्याङ्क आ.व. २०३१/३२ बाट प्रकाशन शुरु गर्दादेखि नै आयात निरन्तर उच्च हुँदै आएको तर निर्यात वृद्धि कम भई निरन्तर व्यापार घाटा बढी हालका वर्षहरूमा जी.डी.पी. को एक तिहाईभन्दा बढीले बढ्दै जानु खतरापूर्ण स्थिति हो । आर्थिक वर्ष २०५१/५२ मा आयातमा निर्यातको अङ्श ३७ प्रतिशत थियो भने हालका वर्षहरूमा यो अङ्श ७/८ प्रतिशतको दयनीय स्थितिमा छ । शोधनान्तर स्थितिको चालु खातामा कुनै वर्षमा बचत भएको अपवाद बाहेक निरन्तर घाटामा जानु अर्को संरचनात्मक समस्या हो । शोधनातरमा पनि विप्रेषण, अनुदान र वाह्य ऋणले गर्दा सामान्तया बचत हुने तर यी शीर्षकमा रकम कम आउनासाथ बेलाबेलामा शोधनान्तर घाटा पनि हुँदै आइरहेको छ । औपचारिक आयात नियन्त्रण, आइ.एम.एफ. सहितको बाह्य ऋण र विप्रेषणको वृद्धिले चालु आ.व. को प्रथम पाँच महिनामा शोधनान्तरमा रु ४६ अरब र आठ महिनामा रु १४८ अरब बचत भई अल्पकालीन सुधारको साथै ८/९ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात गर्ने विदेशी विनिमयको स्टक निर्यात-आय प्रवाह

अति कमजोर रहेको हुँदा वाह्य क्षेत्र कमजोर भएमा सिद्धि नेपाल जस्तो आयातवेष्ठित मुलुकमा धेरै समय लाग्दैन । तसर्थ आयातलाई उल्लेख्यरूपमा विस्थापित गर्दै निर्यातयोग्य वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र निर्यात उच्च बनाई शोधनान्तर स्थिति स्थायी समाधान गर्ने कार्य निकै चुनौतीपूर्ण छ । माथि, चारै क्षेत्रको विश्लेषणबाट दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्याले अर्थतन्त्र सङ्कटोन्मुख छ ।

४) नीतिगत तथा संरचनात्मक समस्या

नीतिगत विचलन र अस्थिरता एकातिर छ भने अर्कोतिर धेरै संरचनात्मक समस्याहरू छन्, जसले गर्दा अर्थतन्त्रलाई दीर्घकालीन र संरचनात्मकरूपमा कमजोर भई सङ्कटोन्मुख बनाएको छ । २०४७ सालदेखि लागू भएको उदार आर्थिक नीतिमा केही विचलन आए पनि हालसम्म यही नीतिले गर्दा जेनतेन अर्थतन्त्र चलिरहेको हुँदा उदार नीति र निजीकरण नीतिमा केही सुधार सहित नीतिगत स्थिरतामा आवश्यक छ, जवकि भारतमा हङ्ग पार्लियामेण्टको सरकार हुँदा पनि उदारसहित नीतिगत स्थिरताले देशको धेरै विकास गरेको छ भने एक दलीय कम्युनिष्ट देश चीनमा निजीकरण सहितको उदार नीतिको स्थिरताले विकासमा कायापलट भएको छ । २०५१ सालको मध्यावधिक चुनावपछि देशमा धेरै नीतिगत अस्थिरता र विचलन भएको छ । अर्कोतर्फ २०५१ सालपछिका केही अपवादका सरकार बाहेक सबै दलका सरकारले प्रणालीगत सुधारभन्दा सत्तामा मात्रै ध्यान दिएका छन्, जसबाट अर्थतन्त्र यस्तो अवस्थामा आइपुगेको छ । तर पनि प्रमुख दलहरूले अर्थतन्त्रको क्षमता ख्याल नगरी निवारण घोषणापत्रमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता बृद्धिसहितका विभिन्न सुविधाहरू दिने प्रतिवद्धता गर्नु अनुचित हो । हालको गठवन्धन सरकारले घट्टो राजस्वको समस्या हुँदाहुँदै केही सुविधा घोषणा गर्नु र सतही खर्च कटौतीको प्रस्ताव गरेको देख्दा यो सरकारले पनि अर्थतन्त्रको समस्यामा खासै ध्यान दिएको देखिँदैन । यस्ता कमजोरीका बाजुद पनि अर्थतन्त्र यनकेन चलिरहेको छ भनी अभै यसमाथि खेलवाड गरिनुहुन्न । कुशासनले गर्दा दक्षिण एसियाको सबभन्दा राम्रो अर्थतन्त्र भएको देश श्रीलङ्काको हालको हालतबाट नसिकने ? यही कुशासनको कारणले पाकिस्तान र अफगानिस्तानको नाजुक स्थिति एकातर्फ छ भने विश्वका सबलमध्येको देश बेलायत समेत एउटा ब्रेकिजटको नीतिले कमजोर स्थितिमा पुगेको छ । अर्थतन्त्रले धान्न नसक्ने गरी सामाजिक सुरक्षा सहित कर कटौती सुविधा दिँदा अर्को युरोपियन देश स्पेन पनि केही वर्षअघि आर्थिक सङ्कटमा परेको ख्याल गर्न चुक्नु हुन्न ।

यी सबै समस्या र अनुभवको आधारमा अब यहाँ पनि अर्थतन्त्रमा प्रणालीगत सुधार गर्नु ढिला गर्न हुँदैन । दलहरूले राजनीतिक समस्यामा रातारात संविधान संशोधन र सर्वदलीय सहमति गरेका छन्, तर आर्थिक एजेण्डामा भने अहिलेसम्म कुनै सहमतिको प्रयास नहुनु अर्को विडम्बना नै हो । हाल कुनै दलको पनि बहुमत नभएको हुँदा विभिन्न सरकारहरूको गठन हुने र सरकारपिच्छे गुण दोष नहेरी नीति परिवर्तन हुने हुँदा विदेशी सहित सबै लगानी, यसको वातावरण र सेवा व्यवसाय प्रभावित भएको स्थिति छ । तसर्थ आर्थिक एजेण्डामा सर्वदलीय सहमति अत्यावश्यक छ, जवकि भारत सहित अन्य केही देशमा यहाँ जस्तो सरकारैपिच्छे नीति परिवर्तन नभई स्थिर हुँदा देशले विकासमा फड्को मारेको हाम्रो सामु छ । तसर्थ नीतिगत स्थिरता आर्थिक विकासको गति बढाउन पूर्वशर्त नै हो ।

संरचनात्मक समस्याहरू धेरै छन्, जसमध्ये केहीलाई माथि विश्लेषणको क्रममा पनि उल्लेख गरिसकिएको छ । लगानीको भरपर्दो आधार कूल गार्हस्थ बचत तथा लगानी न्यून, अनुकूल लगानीको

वातावरणको अभाव, न्यून सिचाइ सुविधा (करिव ३८ प्रतिशत) ले गर्दा अभै मौसममाथि निर्भरता, पचासौं वर्षदेखि रासायनिक मलको अनियमित आपूर्ति, पर्याप्त सहलियतको अभाव र न्यून आधुनिकीकरणले गर्दा अर्थतन्त्रको आधारस्तम्भ कृषिको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभै कमजोर भई यसको स्तर माथि उक्लिन सकेको छैन भने छिमेकी चीनमा ओपनडोर पोलिसी र भारतमा उदारीकरण लागूभए पश्चात् भूपरिवेष्टित सानो अर्थतन्त्रको उच्च लागतको उत्पादनशील उद्योगको विकासलाई सीमित गरेको छ । कमजोर राजनीतिक नेतृत्व, राजनीतिक अस्थिरता, अभै कमजोर आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार, दीगो आर्थिक विकास गर्ने स्थायी क्षमता विकास हुन नसक्नु, विकासमूलक प्रशासन हुन नसक्नु, सानोतिनो समस्याबाट पनि अर्थतन्त्रलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्नु, भूपरिवेष्टताले गर्दा उच्च उत्पादन लागत हुनु, भ्रष्टाचार र विचौलियाको हस्तक्षेप तथा कमजोर सुशासन, प्रभावकारी नियमनको अभाव इत्यादि धेरै संरचनात्मक समस्याहरू छन्, जसले अर्थतन्त्रलाई माथि उठाउन सकेको छैन । त्यसैले यी समस्याहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै लैजानु आवश्यक छ ।

यसरी संरचनात्मक समस्याहरूले गर्दा सङ्कटपूर्ण हुँदैगएको अर्थतन्त्रलाई सुधार्न यहाँ केही व्यवहारिक सुभावहरू दिने प्रयास गरिएको छ ।

५) सङ्कटपूर्ण हुँदैगएको अर्थतन्त्रलाई कसरी सुधार्ने ?

यी संरचनात्मक समस्याहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । अब पनि वर्तमान सङ्कटपूर्ण स्थितिलाई न्यून आँकलन गरी सम्बोधन गर्न गम्भीर नभएमा केही समय पश्चात् नै मुलुकको अर्थतन्त्र सम्हाल्ने गाह्रो हुनेगरी डामाडोल हुने देखिन्छ । जस्तो, दक्षिण एसियामा राम्रो आर्थिक स्थिति रहेको श्रीलङ्काको अर्थतन्त्र हाल डामाडोल छ । तसर्थ सरकारले अब अर्थतन्त्रका वित्तीय र वाह्य क्षेत्रका समस्यालाई केन्द्रविन्दुमा राखी अर्थतन्त्रका चारै क्षेत्र सम्बोधन हुनेगरी देहाय बमोजिम तत्कालीन, अल्पकालीन, मध्यकालीन सुधार कार्यक्रम (स्टिमुलस प्याकेज) तैयार गरी कार्यान्वयन गराउनु उपयुक्त हुनेछ ।

सरकारले उदाहरणीय कार्य गरेर देखाएपछि मात्र जनताले विश्वास गर्छन् । यस सम्बन्धमा तत्कालीनलाई खर्च घटाउने र आयात नियन्त्रणको सन्दर्भमा सरकारले देहाय बमोजिमका केही खर्च कटौती र आयात नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउने तथा अन्य सुधारका कार्यक्रमहरू आवश्यक छन् । खर्च कटौती गर्ने सम्बन्धमा सरकारले आफै मितव्ययी भई उदाहरण बनेर यसको शुस्वात गर्नुपर्ने पनि जरूरी छ । यस सन्दर्भमा दुई कार्यक्रमको सुभाव गरिन्छ :

क) तत्कालीन सुधार गर्ने कार्यक्रम - खर्च कटौती र अन्य सुधार,

ख) समष्टिगत अल्पकालीन तथा मध्यकालीन सुधार कार्यक्रम

क) तत्कालीन सुधार गर्ने कार्यक्रममा :

i) खर्च कटौती गरी मितव्ययी नीति अपनाउने :

१. नेपाल सरकार र सरकारी स्वामित्वका संस्थाहरूमा बैठक भत्ता ५० प्रतिशत कटौती गर्ने ।
५. त्यस्तै अन्य प्रकारका भत्ता तथा सुविधाहरूलाई कटौती गर्ने ।
६. नेपाल सरकार र सरकारी स्वामित्वका संस्थाहरूमा एक तिहाई इन्धन बजेट घटाउने ।

७. चालु खर्च पुनरावलोकन गरी काममा बाधा नहुने गरी उल्लेख्य घटाउने ।
८. आयातमूलक चालू खर्चलाई आवश्यकता हेरी फ्रिज गर्ने ।
९. नयाँ शुरु गर्ने आयोजना (पूँजीगत खर्च) हाललाई फ्रिज गर्ने ।
१०. सरकार वा सरकारी संस्थाहरूले आयोजना गर्ने पार्टी अत्यावश्यक बाहेक गर्न नपाउने गर्ने ।
११. अत्यावश्यक बाहेक सबै विदेश भ्रमण रोक्ने ।
१२. प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूलाई पनि यसै अनुसार खर्च घटाई मितव्ययी नीति मार्फत सुधार गर्न लगाउने । साथै तलको कार्यक्रमानुसार पनि सुधार गर्न लगाउने व्यवस्था गर्ने ।

क अनुसार तत्कालीन सुधार गर्ने कार्यक्रममा

ii) तत्कालीन गर्नुपर्ने अन्य सुधार :

१. सारा संयन्त्र प्रयोग गरी पूँजीगत खर्च उल्लेख्य बढाउन विशेष कार्यक्रम नै ल्याउने ।
२. जनताले अनुभव गर्नेगरी सार्वजनिक सेवामा तत्कालीन सुधार गर्ने ।
३. पर्यटक आकर्षण गर्न संभव भएसम्म पूरै छूट वा ५० प्रतिशतसम्म छूट दिने व्यवस्था गर्ने ।
४. स्वदेशी कच्चापदार्थ प्रयोग गर्ने अर्थात् व्याकवार्ड लिङ्केज भएका नेपालमा उत्पादित वस्तुहरूको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिने र यस्ता स्वदेशी वस्तु प्रयोगमा अभियान चलाउने ।
५. अत्यावश्यक बाहेक विलासिताका वस्तुको आयातमा पूर्ण प्रतिवन्ध र अर्धविलासिताका वस्तुहरूको आयातमा नियन्त्रण गर्ने ।
६. विलासी गाडी प्रतिवन्ध गरी विद्युतीय सवारीसाधन तथा विद्युत प्रयोग सहित आयात प्रतिस्थापन गर्ने ।
७. होटेलमा स्वदेश वस्तु प्रयोगमा अनिवार्य वा आयात प्रतिस्थापन गरी होटेल व्यवसायबाट विदेशी मुद्रा खूद आर्जन वढाउने ।
८. निष्क्रिय कर्जा अधिक बढी सङ्कटोन्मुख बैङ्किङ्ग प्राणालीको अन्तर्राष्ट्रिय स्वतन्त्र विज्ञ फर्मद्वारा मूल्याङ्कन गरी सुधार, सुशासन कायम गर्ने विशेष व्यवस्था गर्ने ।
- ९) राजस्वका विद्यमान श्रोतलाई परिचालन गरी राजस्व बढाउने नीति लिने ।
- १०) सरकारले खर्च कटौती अर्थात् मितव्ययी नीति अपनाउनुका साथै सार्वजनिक सेवामा तत्कालीन सुधार गरी सरकार उदाहरण बनेपछि जनता तथा निजीक्षेत्रका लागि सामाजिक सुधार ऐन अनुसार मितव्ययीरूपमा खर्च गर्न कडिकडाऊ गर्ने व्यवस्था गर्नु पनि उपयुक्त हुनेछ । यसले तत्कालीन र अल्पकालका लागि सङ्कटोन्मुख देश र अर्थतन्त्रलाई लाभान्वित गर्नेछ । यसरी पहिलो चरणको सुधार गर्न सकिन्छ ।

ख) समष्टिगत तत्कालीन/अल्पकालीन, मध्यकालीन सुधार कार्यक्रम

यो समष्टिगत सुधार कार्यक्रम लागू गर्नेगरी सुधारको निम्न वमोजिमको बृहद खाका तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक देखिन्छ भने अर्कोतर्फ यी संरचनात्मक समस्याहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै लैजानुपर्नेमा पनि त्यतिनै प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

१) आर्थिक एजेण्डामा सर्वदलीय सहमति कायम गर्ने :

यसमा समावेश हुनुपर्ने विषयहरू :

- १.१) २०४७ सालदेखि लागू भएको उदार आर्थिक नीतिमा केही विचलन आए पनि हालसम्म यही नीतिले गर्दा जेनतेन अर्थतन्त्र चलिरहेको हुँदा उदार नीति र निजीकरण नीतिमा केही सुधार सहित नीतिगत स्थिरतामा आवश्यक छ, जवकि भारतमा हङ्ग पार्लियामेण्टको सरकार हुँदा पनि उदारसहित नीतिगत स्थिरताले देशका धेरै विकास गरेको छ भने एक दलीय कम्युनिष्ट देश चीनमा निजीकरण सहितको उदार नीतिको स्थिरताले विकासमा कायापलट भएको छ ।
- १.२) सामाजिक सुरक्षा खर्च अर्थतन्त्रले धान्न नसक्नेगरी वार्षिक दुई खरबभन्दा बढी भइसकेको हुँदा अर्थतन्त्रको क्षमतानुसार सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रदान गर्न र त्यसलाई आर्थिक हैसियतका आधारमा विवेकीकरण गर्ने ।
- १.३) पछिल्लो सार्वजनिक खर्च पुरावलोकन आयोगको सिफारिशलाई पुनरावलोकन गरी दुई चरणमा सरकारी खर्च कटौती गर्ने, साथै धान्नै नसक्ने प्रदेशको बढ्दो खर्चलाई घटाउने ।
- १.४) हालै श्रीलङ्काले लिएको आधा सेना घटाई खर्च कटौती गर्ने नीतिको सन्दर्भमा नेपालमा माओवादी द्वन्दलाई दृष्टिगत गरी बढेको सुरक्षा खर्च कूल एक खरबको हाराहारी (चालु खर्चको करीव ११ प्रतिशत) भएको र अब द्वन्द समाप्त भएको साथै दुईतिर विशाल शक्तिशाली देश भएको परिप्रेक्षमा सुरक्षा खर्च पुनरावलोकन गरी पाँच वर्षमा व्यापक घटाउने ।
- १.५) न्यून लगानी र न्यून पूँजीगत खर्च वढाउन स्पष्ट मापदण्ड बनाउने ।
- १.६) कृषिलाई प्रतिस्पर्धात्मक र आधुनिकीकरण गर्न, निर्यात वढाउन र आयात प्रतिस्थापन गर्न मापदण्ड बनाउने ।
- १.७) रिजरभवायरमा आधारित १,२०० मेगाबाटको वूढीगण्डकी आयोजना कार्यान्वयनमा सरकारपिच्छे निर्णय उल्टाउँदा हालसम्म कार्यान्वयन नहुँदा यस्ता रिजरभवायर सहितका राष्ट्रिय महत्वका ठूला आयोजनामा सहमति गर्ने ।
- १.८) राजनीतिक नियुक्ति पाएका नियामक निकाय सहितका सार्वजनिक पदाधिकारीले राजनीति गर्न नपाउने ।
- १.९) कालो सूचीमा नेपाल पर्न लागेको हुँदा स सम्बन्धी आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने र कार्यान्वयन पक्षमा तत्कालीन जोड दिने इत्यादि ।
- २) विलासी गाडी तथा विलासी सामानहरूको आयात प्रतिबन्ध गरी विद्युतीय सवारीसाधन तथा विद्युत प्रयोग सहित आयात प्रतिस्थापनलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- ३) सार्वजनिक खर्च पुरावलोकन आयोगको सिफारिश अनुसार तत्कालीनलाई ५० प्रतिशत सुभाव कार्यान्वयन र अवाञ्छनीय चालु खर्च कटौती र मितव्ययी नीति मार्फत तीन खरव खर्च घटाउने,
- ४) पूँजीगत खर्च उल्लेख्य बढाउन सारा सरकारी संयन्त्र तथा निजीक्षेत्रलाई प्रयोग गर्ने ।
- ५) वैविसंस्थाको नियामकले हालको नियन्त्रणात्मक र इन्कन्सिटेण्ट र अस्थिर नीति र माइक्रो म्यानेजमेण्टमा तत्कालीन सुधार गरी बजार संयन्त्र र स्वस्थ नियमनलाई बढावा दिदै बलियो

- रिस्कवेस्ट सुपरिवेक्षण गरी विनाभेदभाव कडा कारवाही गर्ने र वित्तीय सङ्कट हुनबाट बचाउन सरकार र नियामकले विशेष कार्यक्रम घोषणा गर्ने,
- ६) शुल्देखि हालसम्म प्रतिपर्यटक दैनिक औषत खर्च ५० अमेरिकी डलरबाट बढ्न नककेको हुँदा अन्य केही देशमा जस्तै दैनिक २०० अमेरिकी डलर अनिवार्य खर्च तेश्रो देशका पर्यटकले गर्नुपर्ने र भुटानको जस्तै प्रोत्साहनमूलक प्याकेज टुर आयोजना गरी स्तरीय पर्यटक भित्र्याउने नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक छ ।
 - ७) कोभिडको मारमा परेका र बैङ्किङ्ग सुविधाबाट बञ्चित घरेलु तथा साना व्यवसायीलाई केही राहतको कार्य त पुनरोत्थान गर्ने तथा सबै प्रक्रियालाई सरलीकरण गरी आकर्षक सुविधा मार्फत घर घरमा उद्योगको अभियान चलाउने ।
 - ८) निर्यात बढाउन विशेष व्यवस्थाको साथै निर्यात प्रवर्द्धन जोनमा विशेष प्याकेज मार्फत उद्योग खोल्ने वंगलादेशमा जस्तै व्यवस्था गर्ने ।
 - ९) सिंचाइ सुविधा बढाउन विशेष कार्यक्रम ल्याई कृषि खेती अभियान संचालन गर्ने ।
 - १०) विदेशी लगानीका सम्पूर्ण बाधक तत्वहरू तत्कालीन हटाई सजिलो र आकर्षक रूपमा यस्तो लगानी भित्र्याउने ।
 - ११) राजस्वका विद्यमान श्रोतलाई परिचालन र करको दायरा बढाई राजस्व वढाउने नीति लिने ।
 - १२) नेपालको सङ्कटपूर्ण अवस्था देखाई कार्यान्वयमा बलियो प्रतिवद्धता सहित विदेशी सहायता भित्र्याउन पहल गर्ने, साथै रेटिङ्ग गरी निजी क्षेत्रलाई समेत पनि वैदेशिक ऋण ल्याउन र विदेशमा बीमा सहितको सेवा बढाउन विशेष व्यवस्था गर्ने ।
 - १३) युकेन/रूस युद्धबाट पर्ने असरलाई दृष्टिगत गरी चारै क्षेत्रमा अन्य आवश्यक तत्कालीन र अल्पकालीन प्रोग्रामहरू लागू गरी त्यसको असर कम गर्ने व्यवस्था समेत गर्नु आवश्यक छ । यो व्यवहारिक सुधारको छोटो खाका भए तापनि यसलाई सरकारले साँच्चिकै इमान्दार भएर कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ ।

६. निष्कर्ष

सतहगत नभई गौणरूपमा र संरचनात्मक मूल्याङ्कन गर्ने हो भने अर्थतन्त्र साँच्चिकै कमजोर अवस्थामा अर्थात् सङ्कटोन्मुख अवस्थामा छ भन्दा पनि परक पर्देन । करीव सात दशकको योजनावद्ध र प्रजातन्त्रको पुर्नस्थाना पश्चातको तीन दशक बढीको प्रयासको बावजुद आर्थिक वृद्धि औषत चार साढे चार प्रतिशतको हाराहारीमा नै रही विश्वका कम आय भएका मुलुकको स्तरबाट माथि उठ्न सकेको छैन । अर्थतन्त्र वास्तवमै दीर्घकालीन संरचनात्मक समस्या पार गरेर माथि उठ्न सकेको छैन । मौसममाथिको कृषिको अति निर्भरता, छिमेकी चीनमा ओपनडोर पोलिसी र भारतमा उदारीकरण लागू भएपश्चात् भूपरिवेष्टित सानो अर्थतन्त्रको उच्च लागतको उत्पादनशील उद्योगको विकासलाई सीमित कमजोर राजनीतिक नेतृत्व, राजनीतिक अस्थिरता, अभै कमजोर आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार, दीगो आर्थिक विकास गर्ने स्थायी क्षमता विकास हुन नसक्नु, विकासमूलक प्रशासन हुन नसक्नु, सानोतिनो समस्याबाट पनि अर्थतन्त्रलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्नु, भूपरिवेष्टिताले गर्दा उच्च उत्पादन लागत, भ्रष्टाचार

र विचौलियाको हस्तक्षेप तथा कमजोर सुशासन, उचित नियमनको अभाव इत्यादि धेरै संरचनात्मक समस्याहरूले अर्थतन्त्रलाई नै नराम्रो गरी गाँजेको छ ।

यी संरचनात्मक समस्याहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यकता रहेको छ, अर्थतन्त्र हाँक्ने सरकार र नियामक निकायहरू यसको समाधानतर्फ गम्भीर हुनु आवश्यक छ । अहिले नै वर्तमान सङ्कटपूर्ण स्थितिलाई सम्बोधन गर्न नसकिएमा केही समय पश्चात् मुलुकको अर्थतन्त्र सम्हाल्ने गाह्रो हुनेगरी डामाडोल हुने देखिन्छ । जस्तो दक्षिण एसियामा राम्रो आर्थिक स्थिति रहेको श्रीलङ्काको अर्थतन्त्र हालसालू डामाडोल छ । तसर्थ, सरकारले अब अर्थतन्त्रका वित्तीय र बाह्य क्षेत्रका समस्यालाई केन्द्रविन्दुमा राखी अर्थतन्त्रका चारै क्षेत्र सम्बोधन हुनेगरी माथि उल्लेख भए वमोजिम तत्कालीन, अल्पकालीन, मध्यकालीन सुधार कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन गराउन उपयुक्त हुनेछ । यसलाई कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गरेमा हालको सङ्कटपूर्ण अवस्थाको सम्बोधन मात्र हुने होइन, यसबाट अर्थतन्त्रको पुनरोत्थान भई आर्थिकस्तर समेत माथि उक्लन्थ्यो भन्ने लाग्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- ◆ अर्थ मन्त्रालयका आर्थिक सर्भेक्षण र बजेट वक्तव्यहरू ।
- ◆ नेपालको पन्ध्रौँ योजना २०७५, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- ◆ A Survey Report on Foreign Direct Investment in Nepal (2018/19), Nepal Rastra Bank, Economic Research Department April, 2021
- ◆ नेपाल राष्ट्र बैङ्कका आर्थिक प्रतिवेदन, मौद्रिक नीति सहित अन्य प्रकाशनहरू ।
- ◆ अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैङ्कका websites
- ◆ Google website
- ◆ 'नेपालको अर्थतन्त्रका आयामहरू' पुस्तक : लेखक : डा. रेवत वहादुर कार्की ।
- ◆ अर्थतन्त्र र लगानी, वैदेशिक लगानी, एफ.डि.आई. वेवसाइटहरू ।
- ◆ लोकतन्त्रको पक्षमा नेपाली अर्थ राजनीतिका चरण र चुनौती, २०६३ : लेखक : डा रामशरण महत
- ◆ अर्थशास्त्रका विभिन्न पुस्तकहरू ।
- ◆ International Investments ,1996: Writer: Bruno Solnik
- ◆ Investments sixth Edition 2003: Writers: William F. Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffrey V. Balley
- ◆ Globalization and Growth 2005: Writer Richard H.K. Vietor

डा.नवराज अधिकारी
कार्यकारी निर्देशक
नेपाल धितोपत्र बोर्ड ।

नेपालको धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था र सुधार तथा विकासका मुद्दाहरू

१. पृष्ठभूमि

देशको अर्थतन्त्रको विकास तथा विस्तारमा अन्य कुराहरूका अतिरिक्त वित्तीय स्रोत साधनको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । वित्तीय स्रोत साधनले वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र उपभोगलाई बढाउने तथा गतिशील बनाउने गर्दछ । अन्य स्रोत साधन जस्तै वित्तीय स्रोत साधन समेत व्यक्ति तथा संस्था, ठाउँ तथा समय अनुसार फरक फरक परिमाण तथा लागतमा उपलब्ध हुने गर्दछ । वित्तीय स्रोत साधनको उपलब्धतालाई सहज गराउन तथा यसको प्रयोग लागतमा कमी ल्याउनका लागि देशमा वित्तीय प्रणालीको आवश्यकता पर्दछ । वित्तीय प्रणालीले बजार तथा वित्तीय संस्थाहरू मार्फत् बचतकर्ता र पूँजी आवश्यकता पूरा गर्न चाहाने पक्षहरूबीच सम्बन्ध स्थापित गरी बचतलाई लगानी मार्फत् वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र उपभोगका लागि परिचालन गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । वित्तीय स्रोतको परिचालन जति बढी दक्ष एवम् प्रभावकारी हुन्छ उतिनै खर्च तथा बचत गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरू प्रोत्साहित हुने र सोही अनुसार ठूलो परिमाणमा बचत तथा खर्च गर्नसक्ने वातावरणको विकास भई देशमा आर्थिक गतिविधिहरूमा बृद्धि तथा समग्र अर्थतन्त्रको विकास तथा विस्तार हुने गर्दछ ।

वित्तीय प्रणालीमा विशेषगरी नियमन निकाय, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू, गैरबैङ्किङ्ग वित्तीय संस्थाहरू, बीमा सेवा, धितोपत्र बजार, मुद्रा बजार, वस्तुको फ्यूचर्स (कमोडिटी डेरिभेटिभ्स) बजार आदि हुने गर्दछन् । वित्तीय प्रणालीलाई बैङ्कमा आधारित वित्तीय प्रणाली र बजारमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । बैङ्कमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्था जस्ता वित्तीय मध्यस्थहरूको पूँजी परिचालनमा महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ भने बजारमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा पूँजी परिचालनमा बजार अर्थात् धितोपत्र बजारको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । बजारमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा दीर्घकालीन वित्तीय स्रोत साधनको परिचालन प्रत्यक्ष रूपमा हुन्छ भने बैङ्कमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा पूँजी परिचालन वचतकर्ता (Savers) र पूँजी प्रयोगकर्ता (Users) बीच बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू जस्ता मध्यस्थ मार्फत् अतिरिक्त ब्याजदर (Spread interest rate) लिई अप्रत्यक्ष रूपमा हुने गर्दछ । यसर्थ बैङ्कमा आधारित वित्तीय प्रणालीमा पूँजी परिचालन प्रक्रिया अप्रत्यक्ष तथा लामो र बढी लागत लाग्ने प्रकृतीको हुन्छ भने बजारमा आधारित वित्तीय प्रणाली अर्थात् धितोपत्र बजार मार्फत् पूँजी परिचालन प्रणाली प्रत्यक्ष, गतिशील एवम् न्यून लागतयुक्त हुने गर्दछ । धितोपत्र बजार मार्फत् स-सानोरूपमा छरिएर रहेको बचतलाई सर्वसुलभ रूपमा सङ्कलन गरी ठूलो परिमाण एवम् दीर्घकालीनरूपमा पूँजी परिचालन कार्य संभव हुनेहुँदा आधुनिक विश्व अर्थतन्त्रमा धितोपत्र बजारलाई दीर्घकालीन पूँजी परिचालनको गतिशील एवम् प्रभावकारी संयन्त्र मानिन्छ ।

वि.सं. २०३३ मा सेक्युरिटी खरिद बिक्री केन्द्रको स्थापना भई नेपालमा धितोपत्र बजारको संस्थागत विकासको औपचारिक शुरुवात भई वि.सं. २०५० देखि बजार पूर्वाधार र बजार नियमनको छुट्टाछुट्टै स्पष्ट व्यवस्था सहित संगठितरूपमा धितोपत्र बजारको विकास विस्तार कार्यलाई अगाडि बढाइएको भए तापनि हाल विभिन्न बजार पूर्वाधार तथा कानूनी व्यवस्थाहरूको न्यूनतम व्यवस्था भएकोमा यसलाई विश्व परिवेशको नियमन तथा सुपरिवेक्षण व्यवस्था, बजार पूर्वाधारहरूको व्यवस्था, औजारहरूको व्यवस्था, लगानीकर्ता शिक्षा तथा सचेतना अभिवृद्धि, बजारमा आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग, बजारको अन्तर्राष्ट्रिय आवद्धता, नियमनको सुदृढ एवम् प्रभावकारी व्यवस्था आदिको सन्दर्भमा हेर्दा नेपालको धितोपत्र बजार हालसम्म पनि विकासको पूर्वउदीयमानको चरण (Pre-emerging stage) मा नै रहेको देखिन्छ ।

२. धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था

बैशाख ९, २०८० सम्ममा धितोपत्रको प्राथमिक निष्काशनमा आस्वा तथा सि-आस्वा प्रणालीको प्रयोग भई कूल ५६ बैङ्क वित्तीय संस्थामार्फत् देशको सम्पूर्ण ७७ जिल्लाका ७३९ स्थानीय तहमा प्राथमिक बजारको पहुँच अभिवृद्धि भएको छ भने धितोपत्रको दोस्रो बजारमा सेवा प्रदान गर्ने धितोपत्र दलाल व्यवसायीको काठमाडौँ उपत्यकामा ५० वटा मुख्य कार्यालय तथा काठमाडौँ उपत्यका बाहिर ४४ जिल्लाको ९५ स्थानमा शाखा विस्तार र काठमाडौँ उपत्यकामा मर्चेन्ट बैङ्करको कूल सङ्ख्या ३१ तथा उपत्यका बाहिर नौ शाखाहरू सञ्चालनमा आई धितोपत्र व्यवसाय सेवा देशव्यापी हुदै गएको छ । साथै, देशमा एक स्टक एक्सचेञ्ज तथा सोमा सूचीकृत हुने कम्पनीहरूको कूल सङ्ख्या २४९ रहेको छ भने एक धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवा प्रदायक तथा यस अन्तर्गत निक्षेप सदस्य (Depository Participant) को सङ्ख्या ८३ रहेको छ । धितोपत्र बजारका अन्य पूर्वाधारहरूमा १९ सामूहिक लगानी कोष प्रबन्धक (Fund Manager), तीन शाख मूल्याङ्कन संस्था (ऋचभमष्ट च्वतप्लन ब्नभलअथ), एक धितोपत्र व्यापारी, नौ प्राइभेट इक्यूटी तथा भेञ्चर फण्ड प्रबन्धक र धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा निष्काशन हुने धितोपत्रको स्वतन्त्र मूल्य निर्धारण व्यवस्थाका लागि १३१ योग्य संस्थागत लगानीकर्ता समेत गरी नेपालमा धितोपत्र बजार सम्बन्धी ६३४ कम्पनी तथा सेवा प्रदायकहरूको उपस्थिति रहेको छ । धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवा प्रदायक संस्था सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग लि.मा कूल ४२ सामूहिक लगानी योजना, कूल ७१ सरकारी तथा संस्थागत ऋणपत्र, कूल ५१ राफसाफ सदस्य, कूल ४२ सेयर रजिष्ट्रार एवम् ट्रान्सफर एजेन्ट दर्ता हुनुका साथै उक्त संस्थामा कूल ५६,४१,५५७ डी-म्याट एकाउन्ट, कूल ४७,१८,१४७ मेरो सेयर प्रयोगकर्ता तथा डी-म्याट भएको कूल सेयर सङ्ख्या १०,०२,७१,७२,२९० रहेको छ ।

पछिल्लो पाँच वर्षमा धितोपत्र बजारको प्रवृत्ति हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा पब्लिक लिमिटेड कम्पनीहरूले बोर्डबाट सबैभन्दा बढी रु१ खर्ब ८ अर्ब ७४ करोड तथा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सबैभन्दा कम रु३३ अर्ब ६५ करोड रकम बराबरको धितोपत्र सार्वजनिक निष्काशन गरी पूँजी परिचालन गर्न अनुमति प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै, धितोपत्रको कारोवार मूल्य तथा बजार पूँजीकरण (बजार मूल्य) हेर्दा पछिल्लो पाँच वर्ष अवधिको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सबैभन्दा बढी धितोपत्र कारोवार मूल्य

तथा बजार पूँजीकरण क्रमशः रु१४ खर्ब ५४ अर्ब ४४ करोड तथा रु४० खर्ब १० अर्ब ९६ करोड र आर्थिक वर्ष २०७४/७५मा सबैभन्दा कम कारोवार मूल्य तथा बजार पूँजीकरण क्रमशः रु१ अर्ब १० अर्ब ७ करोड तथा रु१४ खर्ब ३५ अर्ब १४ करोड कायम भएको देखिन्छ । त्यस्तै, पछिल्लो पाँच वर्षको अवधिको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सबैभन्दा बढी २८८३.४१ बिन्दू बजार परिसूचक (नेप्से) कायम भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा सबैभन्दा कम बजार परिसूचक १२१२.३६ बिन्दू भएको थियो । यसरी बजारका मुख्य सूचकाङ्कहरूको विगत पाँच वर्षको प्रवृत्तिको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा धितोपत्र बजार निकै उतारचढावयुक्त रहेको स्पष्ट हुन्छ । बजारको अस्वभाविक उतारचढावको बाबजूद धितोपत्र बजारबाट विगत पाँच वर्षमा वार्षिक औषत रु५९ अर्ब ११ करोड रकम सार्वजनिक निष्काशन मार्फत् पूँजी परिचालन अनुमति, रु६ खर्ब ७ अर्ब ६० करोड ८३ लाख रकमको धितोपत्रको दोस्रो बजार कारोवार हुनुका साथै धितोपत्र बजारबाट नेपाल सरकारलाई पूँजीगत लाभकर वापत वार्षिक औषत् रु५ अर्ब ८० करोड राजस्व योगदान भएको देखिन्छ ।

३. धितोपत्र बजारको सुधार तथा विकासका मुद्दाहरू

धितोपत्र बजारको आकार तथा बजार सहभागितामा भएको बृद्धि अनुसार बजार सहभागी तथा लगानीकर्ताहरूको बजार पूर्वाधारको व्यवस्था, सुशासन अभ्यासमा सुधार र लगानी औजार तथा सेवा प्रवाहको क्षेत्र विस्तारको अपेक्षा समेत बढ्दै गएको देखिए तापनि सोही अनुसार बजारमा सुधार तथा विकास भएको देखिँदैन । बजारमा हालसम्म पनि अन्तर्राष्ट्रियस्तरको धितोपत्र कारोवार प्रणाली, राफसाफ तथा फर्छ्यौट प्रणाली, स्वचालित एकीकृत बजार सुपरिवेक्षण प्रणाली, अक्सन मार्केट (Auction markets), सेक्युरिटीज लेन्डिङ्ग एण्ड वरोइङ्ग (Securities lending and borrowing) को व्यवस्था, धितोपत्र कारोवार राफसाफ सुनिश्चितता कोष (Settlement Guarantee Fund), इन्डेक्स फण्ड (Index fund), स्वचालित ओ.टि.सी. बजार (Automated OTC Markets), धितोपत्र व्यवसायीको आधिकारिक प्रतिनिधि (Authorised Representative), साना तथा मझौला कम्पनीहरूको सेयर कारोवार गर्नका लागि आवश्यक एसएमईज् प्ल्याटफर्म (SMEs platform) जस्ता आवश्यक न्यूनतम बजार पूर्वाधारहरूको व्यवस्था नहुनुका साथै बजारमा सुदृढ कानुनी पूर्वाधार तथा कानुन प्रवलीकरणको सुदृढ व्यवस्था समेत हुन नसकिरहेको अवस्था छ ।

देशमा वित्तीय क्षेत्र तथा यसमार्फत् परिचालित सम्पत्तिहरूको आकारमा दुर्त गतिमा बृद्धि हुँदै गई हाल देशको कूल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा वित्तीय सम्पत्ति करिब दुईगुणा भइसकेको भए तापनि सोही अनुसार देशमा उत्पादनशील गतिविधिहरूमा बृद्धि भई देशको अर्थतन्त्रको समेत विकास हुनुपर्नेमा सो हुन नसकिरहेको अवस्था छ । वित्तीय क्षेत्रमार्फत् परिचालित पूँजीको लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा अपेक्षितस्तरमा नभैरहेको, सहज, उच्च तथा शिघ्र प्रतिफल प्राप्तीका लागि गैर उत्पादनमूलक क्षेत्रमा ठूलो परिमाणमा पूँजी परिचालन भई देश दिन प्रतिदिन उपभोगमुखी अर्थतन्त्र (Consumption based economy) अर्थात् अधिकाङ्श वस्तु तथा सेवामा परनिर्भर अर्थतन्त्रको स्तरमा विकसित हुँदै गएको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा बास्तविक क्षेत्र (Real sector) को उपस्थिति न्यूनमात्रामा हुँदा धितोपत्रको दोस्रो बजार परिसूचकले देशको समग्र अर्थतन्त्रको मापनयन्त्र (Barometer) स्तरमा काम गर्न सहिरहेको छैन । देशको बैङ्किङ्ग क्षेत्रमा तरलता तथा ब्याजदर निकै उतारचढावयुक्त हुने गरेको

छ भने धितोपत्र बजारमा समेत बजार परिसूचक, दोस्रो बजार कारोवार रकम तथा बजार पूँजीकरण अत्यन्त उतारचढावयुक्त हुने गरेको देखिन्छ । यसले गर्दा देशको समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थिरता तथा दीगो विकासमा समेत समस्या उत्पन्न हुनसक्ने र देशमा समय समयमा आउन सक्ने स्वास्थ्य सङ्कट तथा आर्थिक सङ्कटमा वित्तीय क्षेत्र सङ्कटपूर्ण हुनसक्ने संभावना समेत बढ्दै जाने देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालको धितोपत्र बजारको सुधार तथा विकासका मुद्दाहरू देहाय बमोजिमका बुँदाहरूमा संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

क) बजार तथा नियमन संरचना सम्बन्धी व्यवस्थाहरूमा सुधार

वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधानको व्यवस्था बमोजिम नेपाल सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यको रूपमा परिभाषित भएको र सोही अनुसार सङ्घीय गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय भई नेपालमा हाल सात प्रदेश तथा ७५३ स्थानीय तहको संरचना र वित्तीय सङ्घीयता कार्यान्वयनमा आइसकेकोले विकसित परिवेश अनुसार धितोपत्र बजारको विकास तथा विस्तार गर्नुपर्ने भएको छ । यसका लागि मुख्यरूपमा धितोपत्र बजार तथा नियमनको संजाल देशका सबै प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा पुऱ्याई धितोपत्र बजार तथा नियमन सेवाको पहुँच बृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ । लागत, लगानी, बजार तथा प्रतिफलको दृष्टिकोणबाट हेर्दा धितोपत्र बजारको पहुँच सबै स्थानीय तहमा अपेक्षा अनुसार पुऱ्याउन सम्बन्धित सबैको विशेष पहल तथा सक्रियताको आवश्यकता पर्दछ । बदलिँदो परिवेश अनुसार धितोपत्र बजारको नियमन र सरकारको धितोपत्र बजार सम्बन्धी नीति तथा प्राथमिकता र नेपाल धितोपत्र बोर्डको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा सबै प्रदेशको चासो तथा सम्लग्नता बढाई देशको संघीय संरचना अनुसार उपयुक्त नियमन तथा नीतिहरू लागू गर्ने कार्य र बोर्डको प्रादेशिक संरचना तयार गर्ने कार्य क्रमशः अगाडि बढाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

धितोपत्र बजारमा विगतदेखिनै विभिन्न संरचनात्मक तथा पूर्वाधार सम्बन्धी कमी कमजोरीहरू रही बजारको प्रभावकारी नियमन तथा संचालन नभैरहेको सन्दर्भमा त्यसमा सुधारका लागि आवश्यक सकृयता बढाउने कार्यमा विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ । धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजार नियमन निकाय नेपाल धितोपत्र बोर्ड सम्बन्धी ऐनमा भएको संरचनात्मक कमीकमजोरीका कारण बोर्ड संरचनामा हालसम्म पनि नेपाल उद्योग बाणिज्य महासंघ तथा नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको प्रतिनिधित्व हुँदा व्यावसाय तथा नियमन जिम्मेवारीबीच हित बाकिने कार्य (Conflict of interest) हुन गई बोर्डको बजार नियमन कार्य प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । बोर्डको नियमनलाई सुदृढ बनाउन धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा बोर्ड सम्बन्धी व्यवस्थाहरूमा संशोधन वा नयाँ ऐनको व्यवस्था गरी बोर्ड संगठनबाटै कार्यकारी तहको प्रतिनिधित्व बढाई बोर्ड संरचना (संचालक समिति) लाई थप व्यवसायिक बनाउन आवश्यक छ ।

त्यस्तै धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा धितोपत्र बोर्डको नियमन तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी स्वायत्तता सम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था तथा प्रभावकारी नियमनका लागि आवश्यक अधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको अभाव हुँदा बजारमा गलत गतिविधि गर्ने बजार सहभागी तथा लगानीकर्ताको वैकिङ्ग अभिलेख (Banking record) मा बोर्डको पहुँच हुने तथा बोर्डले बजार प्रशिक्षण संस्था स्थापना गर्न सक्ने देखिदैन । त्यस्तै, अन्तर्राष्ट्रिय धितोपत्र कारोवारका लागि बजार खुला गर्ने, बजार गतिविधिहरूको अनुसन्धान तथा तहकीकात गर्ने सम्बन्धमा बजार सम्बन्धी जानकारी तथा तथ्याङ्क सम्बन्धित विदेशी

नियमन निकायलाई उपलब्ध गराउन सक्ने सम्बन्धमा समेत धितोपत्र सम्बन्धी ऐनमा स्पष्ट व्यवस्थाहरू नहुँदा बोर्डलाई आफ्नो तथा बजारको स्तर अभिवृद्धि गरी अन्तर्राष्ट्रिय आवद्धता बढाउनमा समेत कठिनाई परिरहेको अवस्था रहेको छ । बजार पूर्वाधार नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज तथा सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेडमा हालसम्म पनि सम्बन्धित ऐन नियमको व्यवस्था विपरित सरकार तथा बजारको स्वामित्व तथा व्यवस्थापन कायमै रहेको छ । यस्ता संरचनात्मक कमी कमजोरीहरूको कारणले सम्बन्धित संस्थाहरूको सुशासन अभ्यास तथा व्यवसायिकतामा अपेक्षित सुधार नहुनुका साथै नियमन प्रभावकारिता समेत बढ्न नसक्दा देशको धितोपत्र बजार सुदृढ तथा सशक्तस्वमा विकसित हुन र लगानीकर्ताहरूको बजारमा मनोबल बढ्न सकिरहेको छैन । यसमा सुधारका लागि धितोपत्र बजारमा तत्काल छिमेका देश तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुस्यू नियमन निकाय तथा बजार सम्बन्धी छुट्टाछुट्टै ऐन नेपाल धितोपत्र बोर्ड सम्बन्धी ऐन र धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी ऐन तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, अन्य आवश्यक नियमावलीहरूको अतिरिक्त धितोपत्रको भित्री कारोवारलाई निरूत्साहित गर्न तथा यस्ता कारोवारलाई कानूनी दायरामा ल्याउन भित्री कारोवारमा बन्देज नियमावली तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ख) नियमन तथा सुपरिवेक्षण क्षमता अभिवृद्धि

नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐनले नेपाल राष्ट्र बैङ्कलाई स्वायत्तस्वमा संचालन तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमनका लागि आवश्यक सुदृढ व्यवस्थामार्फत् पर्याप्त अधिकार प्रदान गरेकाले बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन प्रभावकारी हुन सकेको छ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रका अन्य नियमन निकाय नेपाल राष्ट्र बैङ्क तथा बीमा प्राधिकरण सम्बन्धी ऐनहरूमा जस्तै धितोपत्र सम्बन्धी ऐनमा नियमन निकायलाई स्वयत्तस्वमा संचालन तथा नियमनका लागि सुदृढ एवम् स्पष्ट व्यवस्थाहरू नहुँदा वित्तीय क्षेत्रका अन्य नियमन निकायहरू जस्तै बोर्ड स्वयत्तस्वमा संचालन हुन नसक्नुका साथै नियमन कार्य समेत प्रभावकारी हुन सकेको देखिदैन । धितोपत्र बजार तथा बीमा सेवा सम्बन्धी सुदृढ नियमन व्यवस्थाहरू समावेश भएका नयाँ ऐनहरूको यथाशिघ्र तर्जुमा तथा विधायन प्रकृया पूरा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट सम्बन्धित नियमन निकायहरूमा योग्य एवम् दक्ष कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्न तथा कर्मचारीहरूको सेवालाई दीर्घकालीन बनाउन आवश्यक वित्तीय सुविधाहरूको समेत व्यवस्था गर्न सहज हुने र नियमन निकायहरूलाई पन्याप्त अधिकार प्राप्त हुँदा बजारमा गलत तथा अस्वच्छ गतिविधिहरू गर्ने तथा नियमन व्यवस्थाहरूको परिपालना नगर्ने पक्षहरूलाई नियमन निकायले आवश्यक कारबाही गर्ने कार्य अगाडि बढाई निरूत्साहित गर्न समेत सहज हुनेछ । साथै, बोर्डमा पन्याप्त सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरूको व्यवस्था गरी बोर्डका गतिविधिहरूलाई स्वचालित बनाउने तथा बोर्डमा एकीकृत स्वचालित बजार सुपरिवेक्षण प्रणाली (Integrated Automated Market Surveillance System) को व्यवस्था गरी बोर्डको संचालन, बजार नियमन तथा सुपरिवेक्षण क्षमता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

ग) बजार पूर्वाधार सम्बन्धी व्यवस्थाहरूमा सुधार

नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. को विद्युतीय कारोवार प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरका Stock भ्दअजबलनभ हस्को सिस्टमको संपरीक्षण गरेको विज्ञ संस्थाबाट प्रणाली संपरीक्षण (System Audit) तथा सुरक्षा संपरीक्षण (Security Audit) गराउने र अन्तर्राष्ट्रियस्तर निर्धारण संस्थाको प्रमाणपत्र (ISO Certification) प्राप्त गर्ने कार्य गरी कारोवार प्रणालीलाई Stable तथा च्भषिदभि बनाउन

आवश्यक आवश्यक छ । साथै, सिडिएससीले ऋणपत्र कारोवारको राफसाफ तथा फछ्यौटको लागि उच्च स्तरको आधुनिक राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणाली खरिद वा विकास गरी सूचिकृत ऋणपत्रको स्वचालित कारोवारको राफसाफ तथा फछ्यौट कार्य T+0 हुने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । सिडिएससीको राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणालीमा उल्लिखित सुधार गरिएमा सरकारी ऋणपत्र तथा संस्थागत ऋणपत्रको एकीकृत स्वचालित दोस्रो बजार कारोवार हुने वातावरण समेत बन्नेछ । सक्रिय ऋणपत्र बजारका कारण दीर्घकालिन ब्याजदर संरचना (Term structure of interest rate or Yield curve) निर्माण भई भावी व्याजदर पूर्वानुमान गर्न सहज हुने, ऋणपत्रमा लगानी गर्ने वा नगर्ने निर्णय लिन तथा ऋणपत्र निष्काशनमार्फत् पूँजी संकलन सम्बन्धी निर्णय लिन सहज हुने र यसबाट धितोपत्र बजारमा स्थायित्व आउन तथा विश्वसनीयता अभिवृद्धि हुनमा सहयोग पुग्नेछ । सूचीकरणको योग्यता नपुगेका, नयाँ तथा साना पब्लिक कम्पनीहरूको धितोपत्र कारोवार र ऋणपत्रको समेत सर्वसुलभ कारोवारको लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरको छुट्टै एक स्वचालित ओ टि सी बजार कारोवार प्रणाली स्थापना तथा विकास गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

बजार सम्बन्धी अध्ययन/अनुसन्धान कार्यलाई प्रोत्साहित गरी बजार सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमलाई परिष्कृत गरी बजार तथा नियमन सुधार कार्यलाई गतिशिल बनाउन धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरूको केन्द्रीयस्तरमा व्यवस्थापन गर्न धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमयसम्बन्धी केन्द्रीय तथ्याङ्क बैङ्क स्थापना गरी बजारसम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको उच्च व्यवस्थापन कार्य गर्न आवश्यक छ ।

धितोपत्रको दोस्रो बजार कारोवारका लागि ष्चर को व्यवस्था अनिवार्य हुने तर यसको केन्द्रीय व्यवस्था नहुँदा प्रत्येक व्यावसायीसंग कारोवार गर्दा प्रत्येक पटक छुट्टाछुट्टै KYC सम्बन्धी आवश्यकता पूरा गर्नुपर्दा KYC सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था पूरा गर्ने कार्य खर्चिलो एवम् अव्यवहारिक हुनुको साथै KYC को दक्ष एवम् प्रभावकारी व्यवस्थापन समेत हुन नसकेकोले धितोपत्र बजार गतिविधिहरूमा दक्षता एवम् प्रभावकारिता बढाउनका लागि समेत केन्द्रीय स्तरको KYC व्यवस्थापन प्रणालीको व्यवस्था गर्न KYC Registrant Agency-KRA स्थापनाका लागि आवश्यक व्यवस्था गरी स्थापना गर्न/गराउन आवश्यक देखिन्छ । धितोपत्रको दोस्रो बजारलाई थप गतिशिल बनाउन एवं धितोपत्र कारोवार पश्चात हुने राफसाफ तथा फछ्यौटमा यदाकदा कुनै प्राविधिक कारणहरूले सेयरको कमी वेशी हुँदा सोको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न Auction market को व्यवस्था गर्न समेत आवश्यक देखिन्छ । यसले गर्दा कहिलेकाही बिक्रीकर्ताले धितोपत्र दिन नसक्दा सम्बन्धित धितोपत्र दलाल व्यवसायी Close out मा परी व्यवसायी निरूत्साहित हुनु परिरहेको हालको अवस्थामा समेत सुधार आई बजार थप प्रतिस्पर्धी हुनमा समेत सहयोग पुग्नेछ ।

(घ) बजार औजारहरूमा विविधिकरण र व्यवसायीको कार्य क्षेत्र विस्तार

धितोपत्र बजारको सङ्गठित विकास तथा स्पष्ट नियमनको शुर्वात भएको ३० वर्ष भईसक्दा पनि इक्विटी डेरिभेटिभ्स बजारको शुर्वात हुन नसकेका कारण धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूले जोखिम व्यवस्थापन गर्नका लागि इक्विटी डेरिभेटिभ्स कारोवारको सुविधा प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने बजारले डेरिभेटिभ्स औजारको कारोवारबाट प्राप्त गर्नसक्ने गतिशीलता प्राप्त

गर्न सकेको छैन । धितोपत्र औजारहरूमा विविधिकरण ल्याई जोखिमप्रति विभिन्न धारणा राख्ने लगानीकर्ताहरूका लागि धितोपत्र बजार आकर्षक बनाउनका लागि हाललाई Equity index, Trading of rights, Exchange traded funds-ETF, Mutual funds linked private retirement scheme, Convertible debenture, Convertible preferred stock, Securities lending and borrowing, Intraday transaction, Share buyback आदिको व्यवस्था गरी धितोपत्र बजार औजारहरूमा विविधिकरण ल्याउने र धितोपत्र व्यवसायीहरूको कार्यक्षेत्र तथा धितोपत्र बजार विस्तार गर्न आवश्यक छ । बजार औजारहरूमा विविधिकरण ल्याउने क्रममा सर्वप्रथम उच्च तरलता र कम जोखिम वा कम उतारचढाव हुने सेयरहरूको एउटा छुट्टै इन्डेक्स गणना गरी त्यसलाई आधार बनाएर Equity index औजार तयार गरी संचालनमा ल्याउन सकिन्छ । यसले बजारमा लगानीकर्ताहरूलाई जोखिम प्रतिको चाहाना एवम् जोखिम बहन गर्ने क्षमता अनुसार उपयुक्त पोर्टफोलियो व्यवस्थापन गरी लगानीलाई विविधिकरण मार्फत् जोखिमलाई घटाउने एवं प्रतिफल बढाउने अवसर उपलब्ध हुनेछ । मर्चेण्ट बैंकिङ्ग व्यवसायबाट लगानी व्यवस्थापन (Portfolio management) अलग गरी उक्त सेवालाई धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवामा समावेश गर्ने र धितोपत्र दलाल व्यावसायीलाई धितोपत्र व्यापारी सेवा समेत दिन सक्ने व्यवस्था गरी धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवाको कार्यक्षेत्र विस्तार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

ड) धितोपत्र बजारमा वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरू तथा संस्थागत लगानीकर्ताको प्रवेश तथा बजारमा स्थायित्व

धितोपत्र बजारमा निष्काशन कर्ता तथा सूचिकृत कम्पनीहरूमा हालसम्म पनि बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको बाहुल्यता रहेको छ । विद्युत क्षेत्र बाहेक अन्य उत्पादन तथा सेवा क्षेत्रका अधिकांश कम्पनीहरू हालसम्म धितोपत्र बजार मार्फत् पूँजी परिचालन गर्ने तथा धितोपत्र सूचीकरण गराउने काममा उदासिन रहेको देखिन्छ । यसले गर्दा धितोपत्र बजार परिसूचकले देशको अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रको यथार्थ प्रतिनिधित्व गर्न अर्थात् धितोपत्रको बजार परिसूचकले देशको अर्थतन्त्रको मापन यन्त्र (Economic Barometer) को रूपमा कार्य गर्न सकिरहेको छैन । यसर्थ बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र बाहेक अन्य क्षेत्र अर्थात् वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई धितोपत्र बजारमा आकर्षित गर्न सरल एवम् सुदृढ नियमन व्यवस्था तथा कर छुट लगायतका वित्तीय प्रोत्साहनको व्यवस्था समेत गर्न आवश्यक छ । त्यस्तै, धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशनमा बुक बिल्डिङ्ग विधि मार्फत स्वतन्त्र मूल्य निर्धारण प्रकृत्यालाई विश्वसनीय बनाई यसलाई प्रभावकारीरूपमा लागू गर्न सकिएमा डाबर नेपाल, एसियन पेन्टस्, सूर्य नेपाल, एनसेल जस्ता कम्पनीहरूले धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशन गरी पूँजी परिचालन गर्ने वातावरण बन्ने देखिन्छ । धितोपत्रको स्वतन्त्र संस्थागत लगानीकर्ताहरूको प्रवेश नगन्यरूपमा हुंदा धितोपत्र बजारमा धितोपत्रको मूल्य तथा कारोवार परिमाण लगायत विधिन्न किसिमको अस्थिरता बढ्दै गएको छ । यसमा सुधार ल्याउन सभौतित बचत परिचालन गर्ने कर्मचारी संचय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष तथा बीमा कम्पनीहरूको धितोपत्र बजारमा लगानी बढाउन बजारमा आवश्यक सुधार गरी विश्वसनीय बढाउन आवश्यक देखिन्छ ।

(च) लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था

लगानीकर्ताहरूको सहभागीता तथा विश्वास विनाको धितोपत्र बजार प्रतिस्पर्धी एवम् दीगो हुन सक्दैन । धितोपत्र बजार नियमनको प्रमुख उद्देश्यनै लगानीकर्ताहरूको हक हितको रक्षा गर्नु भएको सन्दर्भमा लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको चुस्त दुस्त व्यवस्था हुन आवश्यक हुन्छ । लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको हालको व्यवस्था तथा अभ्यास अपेक्षितरूपमा चुस्त दुस्त भएको देखिदैन । यसमा सुधारका लागि धितोपत्र व्यवसाय सेवासम्बन्धी गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गर्न सूचिकृत कम्पनी सम्बन्धी गुनासो सूचिकृत कम्पनीलाई, धितोपत्र व्यवसाय सम्बन्धी गुनासो धितोपत्र व्यवसायीहरूलाई, सामूहिक लगानी योजना तथा शाख मूल्याङ्कन सम्बन्धी गुनासा क्रमशः सामूहिक लगानी योजना तथा शाख मूल्याङ्कन संस्थालाई, धितोपत्र कारोवार सम्बन्धी गुनासो समाधानका लागि स्टक एक्सचेञ्ज र कारोवार पश्चात्को राफसाफ तथा फछर्यौट सम्बन्धी गुनासो समाधानका लागि सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग कम्पनी लिमिटेड (सिडिएससी) लाई ठोस निर्देशन दिनुका साथै नियमनसम्बन्धी गुनासो समाधान तथा बजारका अन्य पक्षहरूबाट समाधान नभएका गुनासाहरू समाधानका लागि समाधान नभएको वा नगरेको प्रमाण सहित बोर्डमा गुनासा राख्न सकिने व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ । बोर्डमा गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गर्न आवश्यक SEBON complaints redress system (SCORES) विकास गरी संचालनमा ल्याउने र बोर्डबाट सर्वसाधारण लगानीकर्ताहरूलाई गुनासाहरू व्यवस्थित एवम् उपयुक्त तरिकाले राख्ने सम्बन्धमा आवश्यक सचेतना समेत अभिवृद्धि गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

(छ) सुधार तथा विकासका अन्य मुद्दाहरू

नेपालको धितोपत्र बजारमा सुधार ल्याउनका लागि गर्नुपर्ने अन्य सुधारहरूमा लगानीकर्ता शिक्षा तथा व्यावसायिकता अभिवृद्धिका लागि एक छुट्टै तथा विशिष्ट संस्थागत व्यवस्था गर्नुपर्ने, बजारसम्बन्धी सूचना प्रवाहमा सुधार ल्याई बजारको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने, भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारको सुपरिवेक्षण गरी यस्ता कारोवार विरुद्ध कानून प्रवलीकरण गर्नुपर्ने, नियमन निकाय तथा बजार संचालकको आन्तरिक सुशासनमा सुधार ल्याउनुपर्ने, बोर्डको सूचना प्रविधि नीति, २०७६ मा गरिएका व्यवस्थाहरू प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, धितोपत्र बजारमा Nepal Financial Reporting Standards (NFRS) प्रभावकारीरूपमा लागू गर्नुपर्ने, धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने कम्पनीहरूलाई बोर्डको नियमनको दायरामा ल्याउनुपर्ने, धितोपत्र बजार नियमन निकायको नियमन हैशियत अभिवृद्धि गर्नका लागि यसको आयमा कर लाग्ने व्यवस्थामा सुधार ल्याउनुपर्ने, नियमन निकायको आफ्नै कार्यालय भवनको निर्माण तथा व्यवस्था गर्नुपर्ने, नियमन निकाय नेपाल धितोपत्र बोर्डले International Organisation of Securities Commissions-IOSCO को साधारण सदस्यता लिई धितोपत्र बजार तथा नियमन निकायको अन्तर्राष्ट्रिय आवद्धता बढाउनुपर्ने, बोर्डमा सूचिकृत कम्पनी तथा व्यवसायीबाट पेश हुने वित्तीय विवरणहरूको पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने, लगानीकर्ताहरूको हकहित प्रबर्द्धनका लागि लगानीकर्ता संरक्षण कोष स्थापना गर्नुपर्ने जस्ता कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

१. कर्मचारी संचय कोष ऐन, २०१९
२. कर्मचारी संचय कोष लगानी नीति, २०७१
३. नागरिक लगानी कोष ऐन, २०४७
४. नागरिक लगानी कोष लगानी नीति, २०७५
५. नेपाल राष्ट्र बैङ्क, १९९६ "नेपाल राष्ट्र बैङ्कको ४० वर्ष (१९५६(१९९६)", काठमाडौं
६. नेपाल राष्ट्र बैङ्क, २०२० "आर्थिक वर्ष २०१८/१९ को वार्षिक प्रतिवेदन", काठमाडौं
७. नेपाल धितोपत्र बोर्ड, २०१७ "नेपाल धितोपत्र बोर्डको २५ वर्ष (१९९३(२०१७)", ललितपुर
८. नेपाल धितोपत्र बोर्ड, २०७९ "आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदन", खुमलटार, ललितपुर
९. नेपाल धितोपत्र बोर्ड, २०७७, "चार वर्षिय रणनीतिक योजना (२०७७।७८-२०८०।८१)", खुमलटार, ललितपुर
१०. योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४
११. सामाजिक सुरक्षा कोषको रकम (वाणिज्य बैङ्कहरूमा) लगानी गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५
<https://sebon.gov.np>
<https://www.epfnepal.com.np>
<https://nlk.org.np>
<https://ssf.gov.np>
<https://nrb.org.np>

डा. हीरामणि घिमिरे
सुशासनविद्

विकासको प्राथमिकीकरण: व्यावहारिक र अवधारणात्मक चुनौतीहरू

नेपालमा अहिले बजेटको पूँजीगत खर्च हुन नसकेको ठूलो गुनासो सुनिन्छ । पूँजीगत खर्च हुन नसकेकै कारण विकासका लक्ष्यहरू हासिल हुन नसकेका हुन् भने हालको तरलता सङ्कट जस्तो समस्या पनि केही हदसम्म यसैसँग जोडिएको छ । चालू आर्थिक वर्ष (२०७९/८०) मा प्रस्तावित रु ३ खरब ८० करोड ३८ लाखको पूँजीगत खर्चमध्ये पहिलो छ महीनामा १४ प्रतिशत मात्र खर्च हुन सकेको छ । दोस्रो छ महीनामा खर्च को यो दर अवश्य बढ्नेछ; तर कार्यक्रमको गुणस्तरको ठूलो मूल्यमा मात्र । प्रदेश र स्थानीयस्तरमा पनि खर्चको स्थिति चिन्ताजनक नै छ । तर यो कुनै नौलो कुरा भने होइन । यो एक दीर्घकालीन रोगकै रूपमा विकसित हुँदै आएको प्रवृत्ति हो । किन त ? यसको प्रमुख कारण हो - विकासका कार्यक्रमहरूमा प्राथमिकीकरणको सर्वथा अभाव । त्यसो त सबैजसो नीति-पत्रहरूमा र स्वयम् बजेटमै पनि पटक-पटक "प्राथमिकता" भन्ने शब्दको प्रयोग हुने गरेको छ । तर यो शब्दको दुस्प्रयोग नै भइरहेकोछ भन्न हिच्किचाउनु पर्दैन । यस सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नै एउटा भनाई छ - "एक असल अर्थ-नीति अक्सर एक खराब 'राजनीति' बन्न पुग्दछ" ("good economics is often bad politics") । अर्थात्, प्रियतावादी राजनीतिको कार्यसूचीभित्र विवेकपूर्ण आर्थिक नीति अटाउन गाह्रो हुन्छ । नेपाल शायद यसको एक ज्वलन्त उदाहरण हो ।

यसका लागि नीतिगत प्रयासहरू भने नभएका होइनन् । भन्डै २० वर्षदेखि अपनाउँदै आएको मध्यकालीन खर्च सरचना अन्तर्गत विकास कार्यक्रमहरूलाई उच्च, मध्यम र सामान्य गरी तीन तहको "प्राथमिकता" मा बर्गीकरण गर्ने गरिएको छ । तर यस प्रणालीले काम गर्न सकेको छैन । हरेक वर्षको बजेटमा ९० प्रतिशतभन्दा बढी कार्यक्रमले "उच्च" प्राथमिकता पाउने गरेका छन् । यसको सोभ्रो अर्थ हो - साँच्चिकै प्राथमिकता कसैले पनि पाउन सकेका छैनन् । यतिले नपुगेर "राष्ट्रिय गौरवका आयोजना" को अभ्यास शुरू गरियो । यसले पनि नतिजा दिन सकेको छैन । हालै आएर आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले विकास कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरणलाई कानूनी रूपमै अनिवार्य गराएर "आयोजना बैङ्क" को अवधारणा भित्र्याएको छ । यसैअनुस्र आयोजना बैङ्कको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगको तत्वावधानमा विभिन्न निर्देशिकाहरू पनि तयार भएका छन् । यस व्यवस्थाको प्रभावकारिताका बारेमा टिप्पणी गरिहाल्नु त हतारो हुन्छ, तर अहिलेसम्मको अनुभव त्यति उत्साहप्रद चाहिँ छैन । खासमा यस्ता प्राविधिक उपागमहरूमा राजनीतिक नेतृत्वको अपनत्व र समर्थन नरहेसम्म यिनले वाञ्छित परिणाम दिन सक्तैनन् भन्ने विश्वकै अनुभवले देखाएको छ । यसैले विकास कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणको अर्थ-राजनीतिक विश्लेषण निकै मिहिन ढंगडले हुनु पर्दछ । यो अभ्यास शुरू गर्न हामी ढिलो गरिरहका छौं ।

तर कुरा 'विकास कार्यक्रम' कस्तो हुने भन्ने मात्र पनि होइन । स्वयम् 'विकास' भनेकै के हो भन्ने प्रश्नले पनि एक सशक्त बौद्धिक विमर्शको माग गरिरहेको छ । 'विकास' को अन्तरवस्तुबारेको बुझाई आफैमा एक गतिशील अवधारणाको रूपमा रहेको छ ।

विकासको गतिशील अवधारणा

विकासको अध्ययनलाई चारवटा सिद्धान्तहरूले प्रभाव पारेका छन् । ती हुन् - आधुनिकतावाद (modernization), परनिर्भरताको सिद्धान्त (dependency theory), अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणाली सम्बन्धी सिद्धान्त (world-systems theory) र विश्वव्यापीकरण (globalization) ।

आधुनिकतावादले खासगरी कम विकसित र विकासोन्मुख मुलुकहरूलाई आफ्नो परम्परागत प्रणालीबाट बाहिर ल्याई आधुनिक प्रणालीमा उभ्याउने कुराको वकालत गर्दछ । यस क्रममा उनीहरूले पश्चिमका विकसित मुलुकहरूको अनुसरण गर्न सक्तछन् र विकसित मुलुकहरूले यस प्रक्रियामा उनीहरूलाई सघाउनु पर्दछ । यस मान्यताको विकास दोस्रो विश्वयुद्धको लगत्तैपछि भएको हो । आज जताततै विकासकै चर्चा छ - सरकारी संस्थाहरूमा, प्राज्ञिक प्रतिष्ठानहरूमा, नागरिक समाजमा र अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूमा । यी चर्चाहरूका माफ विकास शब्दले व्यापकता ग्रहण गर्दै आएको छ । माथि भनिएका चारवटा सिद्धान्तहरूको प्रतिपादन पनि यसै क्रममा भएको हो । आधुनिकताको क्रममा अमेरिकाले "मार्शल प्लान" अन्तरगत युद्धले ध्वस्त पारेको जर्मनीमा आफ्नो विकास र पुनर्निर्माणको कार्यक्रम अगाडि बढायो । आधुनिकताकै जगमा नेपालले पनि आफ्नो विकासको कार्यसूची अगाडि बढायो । 'योजनाबद्ध विकास'को थालनी यसैको एक उदाहरण हो । तर, आधुनिकतावादको प्रयोग सफल हुन सकेन ।

विकासका लागि सहयोगको स्रोत बनेका विकसित मुलुकहरूप्रति गरीव मुलुकहरूको परनिर्भरता बढ्न थालेपछि नै यसै सम्बन्धी नयाँ सिद्धान्तको प्रतिपादन भयो । यसको मान्यता के थियो भने विकसित देशहरू ('core nations') आफ्नो विकास आफै गर्न सक्तछन् जब कि अविकसित देशहरू ('peripheral nations') आफ्नो विकासका लागि वाह्य शक्तिहरूसँग पूर्णतः निर्भर रहन्छन् । खासगरी प्रविधिजन्य क्षमताका कारणले विकसित मुलुकहरू तेस्रो विश्वका अन्य मुलुकहरू माथि हावी हुने गर्दछन् । अनि सामाजिक-आर्थिक प्रणालीहरू माथि पनि उनीहरूको प्रभुत्व विस्तार हुँदै गएपछि यसले नव-उदारवादको स्वस्व लिन्छ । यसलाई सम्बोधन गर्न, पहिलो, कम विकसित मुलुकहरूमा विकासका लागि आन्तरिक बजारको विकास हुनुपर्दछ । दोस्रो, कृषिको स्थानमा उद्योग क्षेत्रको योगदानलाई बढाउँदै लानु पर्दछ । तेस्रो, श्रमिकहरूको ज्यालामा बृद्धि हुनुपर्दछ, जसले आन्तरिक बजारमा समग्र मागलाई बढाउन सकोस् । र चौथो, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा सरकारको भूमिका प्रभावकारी रहनु पर्दछ । यसो हुन सकेन भने गरीव मुलुकहरूले परनिर्भरता मात्र होइन, वाह्य शक्तिहरूको शोषणलाई समेत व्यहोर्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो शोषण खासगरी श्रम र कच्चापदार्थको अनुचित उपयोगमा अभिव्यक्त हुन्छ । तर, यो सिद्धान्त पनि व्यवहार र अनुभवमा आधारित अनुसन्धानमा खरो उत्रन सकेन ।

आधुनिकतावाद र परनिर्भरताको सिद्धान्त दुवैले खास-खास मुलुकहरू (राष्ट्र-राज्य) मा आफ्नो अध्ययन केन्द्रित गरेका थिए । तेस्रो विश्वका मुलुकहरूको विकासको सन्दर्भलाई बुझ्न त्यति मात्र पर्याप्त हुँदैनथ्यो । किनभने यी मुलुकहरू आर्थिक कारोवार, व्यापार-व्यवसाय र राजनीतिक सम्बन्धका

हिसाबले अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीसँग बलियोगरी बाँधिएका थिए । दोस्रो विश्वयुद्धको अन्त्यदेखि सन् १९६० को दशकसम्म आइपुग्दा यो विषय स्पष्ट भइसकेको थियो । यसैले नै प्रसिद्ध अमेरिकी समाजशास्त्री इमानुएल वालरस्टाइनले अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणालीसम्बन्धी सिद्धान्त प्रतिपादन गरे । यसको मुख्य अर्थ के हो भने विभिन्न मुलुकहरू अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणालीसँग गाँसिएका छन्, जसबाट कसैले फाइदा लिन सक्तछन् भने कोहीचाहिँ यही प्रणालीभित्र अरु मुलुकबाट शोषित पनि हुन पुग्दछन् । यसैले, कम विकसित मुलुकहरूको विकासका चुनौती र अवसरलाई राम्ररी बुझ्न अन्तर्राष्ट्रियस्तरका व्यापार, उद्योग र वित्तीय प्रणालीहरूको पनि अध्ययन हुनु पर्दछ । अर्थात्, जसरी एउटा व्यक्तिको उन्नति र प्रगतिको अवस्था बुझ्न उसको वरिपरिको वातावरण र समाजलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ, त्यसरी नै एउटा देशको विकासको अवस्था बुझ्न उसको वरिपरिका क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिहरूलाई बुझ्न आवश्यक हुन्छ । परनिर्भरताको सिद्धान्तले तेस्रो विश्वका मुलुकहरूलाई स्थायीरूपमा नै "आश्रित" हुन्छन् भनेको थियो भने अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणाली सम्बन्धी सिद्धान्तले दुवैखाले मुलुकहरूको उतार-चढाव हुनसक्ने निष्कर्ष निकालेको थियो । सन् १९७० को दशकतिर दक्षिण कोरिया, सिंगापुर, ताइवान र हङ्कङ्गले गरेको आर्थिक प्रगतिलाई त्यसरी नै अर्थात्इएको थियो । यस क्रममा मुलुकहरूको एउटा नयाँ वर्गको पनि उदय भयो । परनिर्भरताको सिद्धान्तले परिकल्पना गरेको "विकसित" (core) र "अविकसित" (peripheral) मुलुकहरूका समूहबाहेक अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणालीको सिद्धान्त अन्तरगत "अर्धविकसित" (semi peripheral) समूह रहेको निष्कर्ष पनि निकालियो ।

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक प्रणालीसम्बन्धी सिद्धान्तलाई विश्वव्यापीकरणको सिद्धान्तले थप परिष्कृत रूपमा प्रस्तुत गर्‍यो । विश्वव्यापीकरणको मुख्य संवाहक बन्थो- सूचना र संचार प्रविधि । यसले मुलुकहरूलाई आर्थिक रूपले मात्र होइन, सामाजिक र साँस्कृतिक रूपमा समेत जोडिदियो । साथै मुलुकहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध अब सरकारको हातमा मात्र रहेन । जनस्तरमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धहरू विकसित हुन थाले । गैरसरकारी क्षेत्रका संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल, यसको एउटा बलियो उदाहरण हो । मानव अधिकार तथा वातावरण संरक्षण जस्ता विकासका क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्थाहरू र तिनका सञ्चालकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा आफ्नै देशको सरकारका नीतिहरूलाई चुनौती दिइरहेको पनि देखिन्छ । यसरी कुनै खास मुलुकको विकासको मुद्दा अब अन्तर्राष्ट्रिय चासोको विषय पनि बनेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय अन्तरनिर्भरताप्रति सबैको रूचि बढ्दै गएको छ ।

विकासमा मानव आकृतिको खोजी

माथि चर्चा गरिएका चारवटै सिद्धान्तहरूमा एक समानता रहेको छ । त्यो के हो भने तिनले विकासलाई मूलतः आर्थिक सम्पन्नतासँग जोडेर हेरेका छन् । आर्थिक सम्पन्नता र उच्च आर्थिक बृद्धिलाई नै तिनले विकासको मापक बनाएका छन् । विकासको यो अवधारणाले दोस्रो विश्वयुद्ध समाप्त भएदेखि सन् १९८० को दशकसम्म अन्तर्राष्ट्रिय वैदिक जगत र नीति निर्माताहरूलाई प्रभाव पार्‍यो । तर १९९० देखि विकासको नयाँ मान्यता स्थापित हुँदै आएको छ, जसलाई हामी मानवकेन्द्रित विकास भन्न सक्तछौं । यो नयाँ सोचाइको नेतृत्व गरेका छन्, नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्री अमर्त्य सेनले । उनले सन् १९८० को दशकमा गरेका अनुसन्धानहरूले के देखाए भने गरिवीका धेरै पाटाहरू रहेका छन्

र आर्थिक आयले मात्र यी सबै पाटाहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्तैन । शिक्षा, स्वास्थ्य र जीवनस्तर जस्ता कुराहरूलाई उदाहरणका रूपमा हेर्न सकिन्छ । यसैले अमर्त्य सेनले मानवीय क्षमताहरूको सुदृढीकरणमा जोड दिए । यो नै पछि आएर मानव विकास सूचकाङ्कका रूपमा स्थापित भयो । सन् १९९० यता संयुक्त राष्ट्र संघले यो सूचकाङ्कको मापन गरी प्रकाशित गर्दै आएको छ । यसलाई अझ विस्तार गर्दै अक्सफोर्ड विश्वविद्यालय र संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको सहकार्यमा बहुआयामिक गरिवी सूचकाङ्क प्रकाशित हुँदै आएको छ । यसले गरिवीका १० वटा आयामहरूलाई समेटेको छ : पोषणयुक्त आहार, बालमृत्युदर, विद्यालयमा बिताइने समय, विद्यालयमा छात्रछात्राको उपस्थिति, खाना पकाउने इन्धन, सरसफाई, पिउनेपानी, बिजुली, आवास र चल सम्पत्ती (रेडियो, टेलिभिजन, कम्प्युटर, गाडी आदि) ।

यी सबै कुराहरूका लागि आर्थिक सम्पन्नता महत्वपूर्ण हुन्छ, तर खाली त्यसले मात्र यी समस्याको सम्बोधन गर्न सक्तैन । आर्थिक स्रोत-साधन वितरण कतिको राम्रोसँग भएको छ भन्ने कुरा पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । अर्थात्, समतामूलक समाजको निर्माण विकास कार्यक्रमको केन्द्रभागमा रहनु पर्दछ । समतामूलक समाजको उद्देश्यमा विश्वव्यापीकरणको सिद्धान्त असाध्यै पछि परेको मानिन्छ । यसको पोल खोल्नेमा अमेरिकी अर्थशास्त्री जोसेफ स्टिग्लिजको नाम अगाडि आउँछ । यसरी सन् १९९० पछि समतामूलक र सर्वपक्षीय विकासको अवधारणाले मान्यता पाउँदै आएको छ ।

मानवकेन्द्रित विकासको अवधारणालाई थप बल पुऱ्याउन अमर्त्य सेनले नै 'स्वतन्त्रता' को नयाँ अर्थ प्रस्तुत गरेका छन्, जसअन्तरगत स्वतन्त्रता विकासको साधन पनि हो र साध्य पनि हो । अर्को शब्दमा, मानिसहरूलाई आफ्नो जीवनको उद्देश्य प्राप्त गर्न दिशामा उपलब्ध हुने छनौटका अवसरहरू (choices), ती अवसरको उपयोग गर्न सक्ने सामर्थ्य र क्षमता (capabilities) र तिनको उपयोगमा अवरोध नहुने व्यवस्था (freedoms) ले मात्र विकासको मापन गर्दछन् । यस अर्थमा सेनले स्वतन्त्रतालाई नै विकास मानेका छन् । उनको पुस्तकको नामै छ - Development as Freedom । स्वतन्त्रता, क्षमता र छनौटका आधारमा विकासको मापन गर्न सजिलो छैन । यसलाई आर्थिक विकासको सूचक मानिएको जीडीपी जसरी हरेक वर्ष हिसाब गरेर निकाल्न पनि गाह्रो हुन्छ, यद्यपि यसका लागि पनि सूचकहरूको विकासचाहिँ भइरहेको छ । मानवकेन्द्रित विकासको लेखाजोखा गर्न हामीले लामो अवधि पर्खनु पर्ने पनि हुन्छ ।

उपभोगवाद र विकास

उपभोगवादले यस्तो सामाजिक-आर्थिक प्रणालीको प्रतिनिधित्व गर्छ, जहाँ वस्तु र सेवाहरूको उपभोग र खपतमा अधिकतम जोड दिइन्छ । यसले चाहिनेभन्दा बढी वस्तु र सेवाहरूको उत्पादनमा जोड दिन्छ र तिनको खपतका लागि मानवीय चाहनालाई बढाउने काम समेत गर्दछ । खपत हुन नसकेका वस्तुहरूलाई फालेर व्यवस्थापन गरिन्छ । औद्योगिक र आर्थिक हिसाबले उपभोग बढाउनु राम्रै होला, तर वातावरणीय हिसाबले अनियन्त्रित उपभोगवाद घातक हुने कुरा अब आएर स्पष्ट हुँदैछ । औद्योगिक उत्पादन र त्यससँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरूको अत्यधिक दोहनले विकासलाई दिगोस्म दिन मुस्किल हुँदै आएको छ । जलवायु परिवर्तनका अत्यासलाग्दा दृश्यहरूले पनि उपभोगवादका समस्याहरूलाई औल्याइरहेका छन् । अध्ययनहरूले के देखाएका छन् भने विश्वको कूल हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा हाम्रो घरायसी उपभोगको योगदान ६० प्रतिशतसम्म रहेको छ । घरायसी उपभोगका वस्तुहरूको उत्पादन

गर्नमा नै विश्वको कूल जमीन र जलको ५० देखि ८० प्रतिशतसम्म उपयोग हुने गर्दछ । दिगो विकास प्रवर्द्धन गर्न र जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा थुप्रै प्रयास र प्रतिबद्धताहरू भएका छन् । तर वस्तु र सेवाहरूको आपूर्ति र उपभोगको प्रणालीमा परिवर्तन नआएसम्म कुनै उल्लेख्य परिणाम निकाल्न कठिन हुनेछ ।

विकासका चार प्रमुख तत्वहरू

विकासको परिकल्पना गर्दा हामीले चार विषयहरूलाई विशेष ध्यान दिनु पर्दछ : आधारभूत आवश्यकता, दिगोपन, आत्मसम्मान र स्वतन्त्रता ।

खाद्यसुरक्षा, आवास, स्वास्थ्य र वैयक्तिक सुरक्षा जस्ता कुराहरू मानिसका आधारभूत आवश्यकता हुन् । यिनको परिपूर्ति नभएसम्म मानवीय क्षमता प्रस्फुटित हुन पाउँदैन । यी कुराहरू प्रत्याभूत गर्न रोजगारीको ठूलो महत्व हुन्छ । रोजगारी आय आर्जन गर्ने हिसाबले मात्र होइन सामाजिक प्रतिष्ठा र सम्पर्कका लागि पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । यही नै रोजगारीको सामाजिक पाटो हो ।

दिगो विकासका लागि दीर्घकालीन दृष्टिकोण आवश्यक हुन्छ । दिगो विकासको पहिलो औपचारिक प्रस्ताव सन् १९८७ मा तयार भएको "Our Common Future" भन्ने ब्रुन्डल्याण्ड रिपोर्टले गरेको हो । यस रिपोर्टका अनुसार "भावी पुस्ताको आवश्यकतालाई असर नपारी वर्तमान पुस्ताको आवश्यकता पूरा गर्ने अभ्यास" नै दिगो विकास हो । खासगरी यसले अत्यधिक दोहनलाई निरूत्साहित गर्दछ ।

आत्मसम्मान विकासको मनोवैज्ञानिक पक्ष हो । मानिसहरूले आफैलाई कसरी हेर्छन् र कतिको महत्व दिन्छन् वा दिँदैनन् भन्ने कुरा नै आत्मसम्मान हो। आत्मसम्मान उच्च हुनु भनेको विकासको लक्षण हो भने आफैलाई हेला गर्ने प्रवृत्ति अविकसित अवस्थाको परिचायक हो । विकासका प्रसँगमा हामी नेपालीहरूले आत्मसम्मान गुमाएको आभास हुन्छ । आफ्नो क्षमता र प्रतिष्ठाभन्दा अरूको 'सहयोग' र कृपामा जोड दिने हाम्रो प्रवृत्ति छ । शायद वैदेशिक सहयोगबाट निर्देशित विकासले हामीलाई बढी नै परमुखापेक्षी बनाएको छ । विकासका साथसाथै आत्मसम्मान बढ्दै गएको अनुभव चिनियाँ, जापानी तथा कोरियाली सामाजिक इतिहासमा पढ्न पाइन्छ ।

स्वतन्त्रताको चर्चा माथि नै गरिसकिएको छ । खासगरी यसले मानिसहरूको आफूलाई मनपरेको सामाजिक, आर्थिक वा राजनीतिक सेवा रोज्न पाउने अवस्थालाई जनाउँछ । यसरी समग्रतामा हेर्दा विकासलाई 'मानवीय सम्भावना साकार गर्ने अवसर' का रूपमा लिन सकिन्छ ।

कोरोनापछिको विश्वमा विकासको सोच

भनिन्छ- इतिहासले कसैलाई केही सिकाउँदैन, यसले इतिहासबाट नसिकनेहरूलाई दण्ड मात्र दिन्छ । कोरोना भाइरसले विश्वमा वितण्डा मच्चाएका घटनाहरू थुप्रै छन्, तर नीति निर्माताहरूले ती अनुभवहरूबाट केही कुरा सिकेको देखिएन । फलस्वरूप जनस्वास्थ्य बाहेक सामाजिक-आर्थिक संरचनामा पनि कोभिड-१९ ले व्यापक प्रभाव पार्दैछ । अर्थात्, हाम्रो विकासको सोच पनि बदलिँदै छ, यद्यपि यसको पर्याप्त सैद्धान्तिकीकरण हुन बाँकी नै छ । विगत तीन वर्षमा विश्वस्तरमा देखिएको यसको प्रभावका आधारमा देखिएका केही उदीयमान प्रवृत्तिहरूको संक्षिप्त चर्चा यहाँ प्रासंगिक नै होला ।

कोभिड-१९ को सवैभन्दा सशक्त धक्का विश्वव्यापीकरणलाई लागेको छ । विश्वव्यापीकरणको सट्टा “स्थानीयकरण” ले महत्व पाउने लक्षण देखिँदैछ । विश्वस्तरमा छरिएका उत्पादन प्रणालीहरू आ-आफ्नो देशभित्रै फर्कने संभावना छ । कम्तीमा पनि आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गर्न चाहिने उत्पादन प्रणाली आफ्नै देशभित्रै स्थापना गर्ने यथासंभव प्रयास सबैले गर्नेछन् । यसैगरी, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहको आपूर्ति श्रृङ्खला (supply chain) को सुदृढीकरणले प्राथमिकता पाउनेछ । राजनीतिक स्वायत्तता बाहेक देशभित्रै पनि स्थानीय तहमा बढी आर्थिक स्वायत्तताको आवश्यकता पर्नेछ । आत्मनिर्भर आर्थिक प्रणाली (Autarky) तर्फ मानिसहरूको आकर्षण बढ्ने संभावना छ । यसलाई महात्मा गान्धीले “स्वराज” भनेका थिए । अर्थात्, राजनीतिक स्वायत्तता र आर्थिक आत्मनिर्भरतायुक्त स्थानीय इकाईहरू । कोभिड-१९ ले बजारी चरित्रको समाज (market society) को औचित्यमा पनि प्रश्न उठाउनेछ । सार्वजनिक क्षेत्रको भूमिका बढ्नेछ (कसैले त यसबाट अधिनायकवादको स्थापना हुने डर पनि देखेका छन्) । तर यसका साथै शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक क्षेत्रहरूमा राज्यको लगानी उल्लेख्य रूपमा बढ्नेछ । यसले सार्वजनिक सेवामा संलग्न हुने मानिसहरूको मनोबल पनि बढाउन सक्नेछ । यसै प्रसँगमा एकजना लेखकले अब “देशभक्ति” को परिभाषा पनि बदलिने दावी गरेका छन् । अहिलेसम्म सुरक्षा संयन्त्रलाई देशका पहरेदार मानिन्थ्यो र देशको सुरक्षामा गरिएको वैयक्तिक योगदानलाई ‘देशभक्ति’ मानिन्थ्यो । अबका नयाँ पहरेदारहरूमा चिकित्सक, नर्स र स्वास्थ्यकर्मीहरू अग्रपङ्क्तिमा आउनेछन् अनि देशभक्तहरूले उनीहरूलाई सघाउनेछन् भन्ने तर्क ती लेखकको रहेको छ । कोरोना भाइरसका विरुद्धको लडाईंमा देखिएको नागरिक समाज र राज्यका निकायहरूबीचको सहकार्यले विस्तारै “नागरिक संघीयता” (civic federalism) लाई अघि बढाउने अनुमान पनि गरिँदैछ । सङ्घीयता भन्नेवित्तिकै हामी राजनीतिक सङ्घीयतालाई बुझ्थौं । “नागरिक सङ्घीयता” ले सङ्घीय प्रणालीमा राजनीतिक दलसँग प्रत्यक्षरूपमा नजोडिएका नागरिकहरूलाई पनि शासकीय प्रणालीमा सहभागी हुने अवसर दिन सक्छ । तर यी अवसरहरूको कसरी उपयोग हुन्छ भन्ने विषयमा नै धेरै कुरा निर्भर गर्दछ ।

तर कोभिड-१९ ले ल्याउने सवैभन्दा ठूलो परिवर्तन भने सूचना प्रविधिको प्रयोगमा देखिनेछ । कैयौं सार्वजनिक र निजी सेवाहरू ‘डिजिटलाइज्ड’ हुनेछन् । सूचना प्रविधिले भूगोल र समयको अवरोधलाई चिन्दैन । यसैले सार्वजनिक तथा निजी सेवाहरू जहाँसुकै र जुनसुकै बेला उपलब्ध हुन सक्नेछन् । यसै पनि हामी चौथो औद्योगिक क्रान्तिका युगमा छौं जसमा जैविक र प्राविधिक प्रणालीहरू एक-अर्काको परिपूरकका रूपमा विकसित हुँदैछन् । उदाहरणका लागि वस्तुहरूको व्यवस्थापनमा इन्टर नेटको प्रयोग (Internet of Things) लाई लिन सकिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि सूचना प्रविधिको दुरुपयोग गरी नागरिकहरूको वैयक्तिक जीवन समेत राज्यप्रणालीले निगरानी गर्ने व्यवस्था (surveillance state) को सिर्जना हुने डर पनि कतिले लिएका छन् । यसका अग्रपङ्क्तिमा छन् प्रसिद्ध भविष्यविद युवा नोआ हारिरी । यसैगरी, प्रविधिमा पहुँच हुने र नहुनेहरूका बीच ठूलो आर्थिक असमानता हुने कुरा पनि विज्ञहरूले औल्याएका छन् ।

अन्त्यमा,

माथि नै चर्चा गरिएजस्तो दोस्रो विश्वयुद्ध पछिको करीव ४५ वर्ष हामीले ‘वस्तुकेन्द्रित विकास’ देख्यौं । अर्थात्, आर्थिक बृद्धि र भौतिक पूर्वाधारमा लगानी । सन् १९९० को दशकदेखि हालसम्मको

विकास 'मानव केन्द्रित' अवधारणाबाट निर्देशित रह्यो । जलवायु परिवर्तन र कोभिड-१९ जस्ता जटिल समस्याका कारणले अब हाम्रो लगानी 'जीवन केन्द्रित' विकासमा जानु पर्नेछ । यसको तात्पर्य विकासका अन्य ढाँचा आवश्यक नै छैनन् भन्ने होइन । कुरा प्राथमिकताको हो र कुरा मूल्य प्रणालीको पनि हो ।

विकासको कार्यसूचीलाई कुन रूपमा अगाडि बढाउने भन्नेमा दुई तहमा सोच्न सकिन्छ- राष्ट्रिय तहमा र सामुदायिक तहमा । राष्ट्रिय तहमा हामी समष्टिगत आर्थिक नीति र त्यसका लागि चाहिने संस्थागत र कानूनी प्रबन्धहरूको व्यवस्था गर्छौं । स्थानीय वा सामुदायिक तहमा भने खासगरी नीति कार्यान्वयनको कस्तो ढाँचा प्रभावकारी होला भनी तथ्य र प्रमाण (evidence) मा आधारित उपागमहरूको खोजी गर्छौं । विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने कुनै सर्वमान्य 'मोडेल' छैन । स्थानीय र राष्ट्रिय सामाजिक-साँस्कृतिक र राजनीतिक परिवेशमा जुन ढाँचा उपयुक्त हुन्छ, त्यसैबाट अगाडि बढ्नुपर्ने हुन्छ । अर्थशास्त्रमा नोबेल पुरस्कार पाएका विज्ञ दम्पती अभिजित बनर्जी र एस्टर डुफ्लोको अनुसन्धाले यस कुरालाई अभै बलियोसँग स्थापित गरेको छ । उनीहरूले विभिन्न ठाउँमा गरेका प्रयोगहरूमा के देखियो भने कुनै समुदायमा अत्युत्तम ठहरिएको नीति र संस्थागत प्रबन्ध अर्को ठाउँमा पनि उत्तिकै प्रभावकारी हुन्छ भन्ने छैन । तर विकास कार्यक्रमले स्थानीय समुदायहरूको सशक्तीकरण गरी उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु पर्छ भन्नेमा चाहिँ व्यापक सहमति छ । स्थानीय तहका विकासका अभ्यासहरू समतामूलक पनि हुन्छन् । यस प्रसँगमा हाम्रा स्थानीय सरकारहरूसमक्ष रहेको सवैभन्दा ठूलो अवसर भनेको सङ्घीयतासँगै जोडिएर आएको स्वायत्तता नै हो । यो राजनीतिक स्वायत्ततालाई स्थानीयस्तरमा आर्थिक अवसरहरू पनि सिर्जना गर्ने ढङ्गबाट अगाडि बढाउनु पर्ने हुन्छ ।

वाशुदेव शर्मा
अर्थविद

सार्वजनिक-निजी साभेदारी र नेपालको अवस्था

सा र्वजनिक-निजी साभेदारीको प्रास्यलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्णा आयामको रूपमा लिइन्छ विभिन्न स्वस्मका साभेदारीहरूको प्रयोग गरी सरकार, निजीक्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र, सामुदायिक क्षेत्र, पेशागत क्षेत्र, उपभोक्ता समूह, प्रयोगकर्ता समूह र आम नागरिकको समन्वय, सहकार्य र सह-अस्तित्व सुनिश्चित गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले विकास निर्माणका कार्यहरू सार्वजनिक-निजी साभेदारीको प्रास्यमा संचालन र व्यवस्थापन गर्नु अहिलेको आवश्यकता हो ।

दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरूबीच कुनै निश्चित उद्देश्य वा लक्ष्य हासिल गर्ने अभिप्रायले गरिने सहमति, सहकार्य, समन्वय र सम्भौतालाई साभेदारी भनिन्छ सार्वजनिक उद्देश्य हासिल गर्न सार्वजनिक र निजीक्षेत्रबीच निश्चित शर्तको अधिनमा रही गरिने सहकार्य साभेदारी हो । सरकारी र निजीक्षेत्रका सङ्घ संस्था, समूह र व्यक्तिबीच सेवा प्रदान गर्ने र त्यसको जोखिम एवम् फाइदा संयुक्तरूपले बहन गर्ने गरी गरिएको संभौतालाई साभेदारीको रूपमा लिइन्छ

सार्वजनिक र निजी संस्थाबीच करारनामा गरी कुनै महत्वपूर्ण आयोजना सम्पादन गर्ने कार्य नै सार्वजनिक-निजी साभेदारी हो । सार्वजनिक निकाय (सरकारी पक्ष) र निजीक्षेत्र (उद्योगी, व्यापारी, व्यवसायी, उद्यमकर्ता, विकासकर्ता, निर्माणकर्ता) बीच सार्वजनिक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि गरिने सहकार्यलाई सार्वजनिक-निजी साभेदारी भनिन्छ सार्वजनिक संस्था र निजी संस्था (सार्वजनिक पक्ष र निजी पक्ष) बीच जोखिम, जिम्मेवारी र प्रतिफल बाँडफाँड गर्ने उद्देश्यले लामो अवधिका लागि गरिने लिखित करारलाई सार्वजनिक निजी-साभेदारीका रूपमा बुझिन्छ

निजी क्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रबीच 4R (Resource, Risk, Responsibility & Reward) अर्थात् स्रोत, जोखिम, जिम्मेवारी र फाइदा दुवै पक्षलाई उचित प्रकारले वितरण गरी दुवै पक्षको जित-जितको अवस्था सिर्जना गर्ने सम्भौता नै सार्वजनिक-निजी साभेदारी हो ।

सार्वजनिक क्षेत्र सरकारद्वारा नियन्त्रित हुन्छ विभिन्न तहका सरकारहरू र सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थाहरूद्वारा गरिने लगानी सार्वजनिक क्षेत्रको दायराभित्र पर्दछन् । मुलुकको समग्र विकासका लागि आवश्यक पर्ने कानून, नीति, नियम, मार्गदर्शन निर्माणमा सरकारको प्रत्यक्ष संलग्नता रहने हुनाले विकास निर्माणका काममा समेत पूर्णरूपमा संलग्न रहेर कार्य गर्नु सहज हुँदैन । त्यस्तै, सार्वजनिक क्षेत्र वा सरकारको दायित्व र जिम्मेवारीमा सम्पादन गरिनुपर्ने काम वा उपलब्ध गराउनु पर्ने सेवा सुविधाको निर्माण, व्यवस्थापन तथा संचालन निजीक्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रको संयुक्त प्रयास र सहभागितामा सम्पन्न

गरी जनतालाई सेवा सुविधाको प्रत्याभूति दिने कार्यलाई उत्तम उपायको रूपमा समेत बुझिन्छ विकासका लागि आवश्यक पर्ने पूँजी, ज्ञान, सीप तथा क्षमता एवम् सूचना प्रविधिको पहुँचका कारण सार्वजनिक क्षेत्र एकलैले राष्ट्रको विकास गर्न सक्दैन । त्यसैले सरकार र निजीक्षेत्रको आपसी सहकार्य समन्वय र साभेदारी आवश्यक हुन्छ

सरकारबाट नियन्त्रण नगरिएको क्षेत्र निजीक्षेत्र हो । निजीक्षेत्रद्वारा सञ्चालित व्यवसायमा आफ्नो पूर्ण लगानी र नियन्त्रण रहन्छ, प्रतिस्पर्धाको वातावरण रहन्छ, कार्यक्षमता र कार्यकुशलता रहन्छ नयाँ सोच जाँगरका साथै नाफाद्वारा उत्प्रेरित हुने वातावरण स्थापित हुन्छ निजीक्षेत्र व्यापक र फराकिलो हुन्छ उद्यमशीलता र जोखिम वहन गर्ने क्षमता पनि हुन्छ त्यसैले सार्वजनिक र निजीक्षेत्रका सकारात्मक पक्षहरूलाई उपयोग गरी देशको आर्थिक विकासमा परिचालन गर्नका लागि सार्वजनिक-निजी साभेदारीका सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको देखिन्छ

सार्वजनिक हितका लागि पूर्वाधार विकास र अन्य सेवा प्रदान गर्न सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा सार्वजनिक क्षेत्रले नियमनमा, गुणस्तरको परिक्षणमा, शुद्धतामा, उत्पादन, प्रतिफल र प्रभावमा परिणाममा (Output/Outcome) र निजी साभेदारले ज्ञान, सीप, सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता, साधन श्रोत तथा क्रियाकलापमा (Input/Activities) मा वढी ध्यान दिने गरी पारम्परिक सार्वजनिक व्यवस्थापनमा भन्दा लगानीको उचित प्रतिफल (Better Value for Money) प्रमाणित गर्न सकिने आधारमा सार्वजनिक र निजी निकायबीच भएको करारीय सम्झौता गर्नु सार्वजनिक-निजी साभेदारीको उद्देश्य रहेको हुन्छ

सार्वजनिक-निजी साभेदारीका पूर्वशर्तहरू (Necessary elements of Public Private Partnership) :

सार्वजनिक क्षेत्र र निजीक्षेत्र फरक फरक उद्देश्य, प्राथमिकता र कार्यक्षेत्र भएका क्षेत्रहरू हुन् । यस्तो साभेदारीमा निजीक्षेत्रका साथै सामुदायिक, पेशागत, सहकारी, उपभोक्ता समूह, प्रयोगकर्ता समूह एवम् अन्य संगठित गैरसरकारी संस्थाको पनि साभेदारी हुनसक्ने हुनाले साभेदारीमा संलग्न हुनचाहने पात्रहरूबीच निश्चित पूर्वशर्तहरू आवश्यक हुन्छन् । यस्ता पूर्वशर्तहरूमा मुख्यतः निम्न गुणहरू हुनु आवश्यक हुन्छ :

- इमान्दारिता (Integrity)
- सामर्थ्य (Capability)
- सक्षमता (Competency)
- वास्तविकता (Reliability)
- विश्वसनीयता (Credibility)
- निरन्तरता (Consistency)
- पारदर्शिता (Transparency)
- उत्तरादायित्व (Accountability)
- सहभागिता (Participation)
- सहकार्य (Collaboration)
- आपसी समन्वय र विकास (Coordination and Trust)

सार्वजनिक-निजी साभेदारीको औचित्य र महत्व

पर्याप्त स्रोत साधनको उपलब्धता नभएको बचत र लगानीको बीचमा ठूलो खाडल रहेको सार्वजनिक क्षेत्रबाट मात्र आवश्यक पर्ने लगानी जुटाउन नसकिने नेपाल जस्तो मुलुकका लागि सार्वजनिक-निजी साभेदारीको औचित्य र महत्वलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट उपयुक्त मान्न सकिन्छ आ-आफ्ना विशिष्टताहरूको पूर्ण उपयोगका साथै निम्न कारणहरूले गर्दा यसको औचित्य एवम् महत्व छ भन्न सकिन्छ र

- सरकारी क्षेत्रको बढ्दो स्रोत साधनको आवश्यकतालाई पूर्ति गर्न,
- विकास लगानीको लागि आवश्यक पूँजी, व्यवस्थापकीय क्षमता, सिर्जनशीलता र प्राबिधिक कमीलाई पूरा गर्न,
- सार्वजनिक र निजीक्षेत्र मिलेर स्रोतको अभाव पूरा गर्न तथा आ-आफ्ना तुलनात्मक लाभका क्षेत्र प्रयोग गर्न,
- जनतालाई सरल, प्रतिष्पर्धी, सुलभ र प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्न,
- राष्ट्रिय आयमा वृद्धि तथा आर्थिक वृद्धि दरमा तीव्रता ल्याउन,
- सार्वजनिक र निजीक्षेत्र मिलेर सेवा सुविधालाई बढी प्रभावकारी बनाउन,
- सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माण तथा सेवा प्रवाहमा निजीक्षेत्रको संलग्नतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न ।
- निजीक्षेत्र संलग्न हुनसक्ने क्षेत्रबाट सरकारी लगानी घटाई सार्वजनिक सेवामा लगानी प्रवर्द्धन गर्न ।
- रोजगारी र आयमा बृद्धि गरी गरीबी न्यूनीकरण तथा आर्थिक सामाजिक समृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउन ।
- निजीक्षेत्रका पूँजी र प्रविधिलाई पूर्वाधार निर्माण र व्यवस्थापन तथा सामाजिक सेवाका क्षेत्रमा लगाउन ।
- सार्वजनिक क्षेत्रको सामाजिक प्रतिष्ठा र निजीक्षेत्रको व्यवसायिक दक्षता प्रवर्द्धन र एकीकरण गरी सेवाको प्रभावकारीता बढाउन ।
- साभेदारहरू प्रतिको सार्वजनिक विश्वास जगाउने र कायम राख्ने वातावरण बनाउन ।
- सार्वजनिक सेवामा निजीक्षेत्रको लगानी आकर्षित गरी सार्वजनिक हितका लागि उपयोग गर्न ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारीका सिद्धान्तहरू

सार्वजनिक हित अभिवृद्धि गर्न आपसी समन्वय, सहकार्य, सहअस्तित्व र सद्भावमा विकास कार्य अघि बढाउन सार्वजनिक-निजी साभेदारी निश्चित सिद्धान्तहरूका आधारमा परिचालन हुन्छ यी सिद्धान्तहरूको पालना सार्वजनिक र निजी दुवै पक्षले गर्नु पर्दछ यी सिद्धान्तहरूको अनुकरणबाट नै सार्वजनिक-निजी साभेदारीले मूर्तस्य लिन सक्दछ

- पारदर्शिताको सिद्धान्त (Principle of Transparency)
- प्रत्यक्ष प्रतिस्पर्धाको सिद्धान्त (Principle of Direct Competition)
- जिम्मेवारी बाँडफाँडको सिद्धान्त (Principle of assigned responsibility)
- जवाफदेहिताको सिद्धान्त (Principle of Accountability)

- समताको सिद्धान्त (Principle of Equity)
- सहभागिताको सिद्धान्त (Principle of Participation)
- सशक्तीकरणको सिद्धान्त (Principle of Empowerment)
- जोखिम व्यवस्थापनको सिद्धान्त (Principle of Risk Management)
- विशिष्टताको सिद्धान्त (Principle of Specificity)

सार्वजनिक-निजी साभेदारीका संभाव्य क्षेत्रहरू (Potential Areas)

पूर्वाधार निर्माण एवम् विकासका लागि आवश्यक पूर्वसंरचनाहरूको विकास सार्वजनिक-निजी साभेदारीका संभाव्य क्षेत्र हुन् । सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५, नियमावली, २०७७ तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलित अभ्यास समेतका आधारमा निम्न पूर्वाधारहरूलाई संभाव्य क्षेत्रको रूपमा लिइएको छ सडक, सुख्ख मार्ग, पुल, नहर, जलासय बाँध, ढल, केवलकार, रेल्वे, ट्राम वे, मेट्रो रेल, मोनोरेल, स्काइरेल, ट्रलिवस, र्यापिड, ट्रान्जिट, सुख्खा बन्दरगाह, जलमार्ग, परिवहन, विसौनीस्थल, बिमानस्थल, अस्पताल, शीत भण्डार, गोदामघर, सार्वजनिक सभागृह, रङ्गशाला, जलविद्युत, जैविक, वायु र सौर्य लगायतका ऊर्जाको उत्पादन, प्रसारण तथा वितरण, पदर्शनीस्थल, मनोरञ्जन पार्क, फोहोरमैला प्रशोधन तथा व्यवस्थापन, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि वित्तीय बजार र पूर्वाधारका संरचनालाई समेत संभाव्य क्षेत्रको रूपमा लिइन्छ विस्तृत रूपमा बुझ्नुपर्दा :

- भौतिक पूर्वाधार र यातायात (सडक, पुल, विमानस्थल, रेलमार्ग, केवलकार, रोपवे, वन्दरगाह आदि) सम्बन्धी ।
- विद्युत क्षेत्र (उत्पादन, प्रसारण र वितरण सम्बन्धी) एवम् अन्य ऊर्जा सम्बन्धी ।
- सूचना र संचार क्षेत्र सम्बन्धी ।
- शहरी तथा ग्रामीण वातावरण (फोहोरमैला व्यवस्थापन, पिउने पानी, सरसफाई, ढल निकास) सम्बन्धी ।
- शिक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी पूर्वाधार तथा अन्य सेवा र पर्यटन पूर्वाधार सम्बन्धी ।
- सामाजिक पूर्वाधारहरू र अन्य सेवा (सभागृह, पुस्तकालय, सामुदायिक भवन, खेलकूद विकास, पार्क उद्यान, स्नान गृह, पार्किङ्ग, सुविधा, दमकल, एम्बुलेन्स, शवदाहगृह आदि) सम्बन्धी ।
- पुरातात्विक, ऐतिहासिक, धार्मिक र पर्यटकीयस्थलको संरक्षण, विकास, व्यवस्थापन र उपयोग सम्बन्धी ।
- बजार पूर्वाधारहरूको विकास, विस्तार र उपयोग सम्बन्धी ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारीको स्वरूपहरू

विभिन्न मुलुकहरूले विभिन्न प्रकृतिका साभेदारीको अभ्यासलाई मुलुकको विकासका लागि परिचालन गरेका छन् । आ-आफ्नो विशिष्टता र सीमिततालाई ख्याल गरी यस्ता स्वरूपको निर्धारण गर्ने गरिन्छ सार्वजनिक-निजी साभेदारीलाई विभिन्न प्राप्तिमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ जस्तै: निर्माण र हस्तान्तरण, निर्माण, संचालन र हस्तान्तरण, निर्माण, स्वामित्व, सञ्चालन र हस्तान्तरण

आदि । सार्वजनिक-निजी साभेदारीको आधारमा विकास निर्माणका कार्यहरू एवं पूर्वाधारहरू संचालन र विकास व्यवस्थापन गर्न निम्न बिधिहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ :

सेवा करार (Service Contract based)

सार्वजनिक क्षेत्रले प्रदान गर्नुपर्ने सेवाहरूमध्ये निजी साभेदारमार्फत प्रदान गर्न सकिने सेवाहरू निश्चित सेवा शुल्क लिई निजी साभेदार मार्फत सेवा प्रदान गर्नेगरी गरिएको करारीय व्यवस्था सेवा करार हो । नेपालमा यो पद्धति निकै समय अघिदेखि नै प्रचलनमा छ ।

व्यवस्थापन करार (Management Contract based)

निजीक्षेत्रलाई निश्चित व्यवस्थापन शुल्क प्रदान गरी सार्वजनिक सङ्गठनको कुनै वा सबै कार्य तथा कुनै सुविधा प्रदान गर्ने कार्यको व्यवस्थापन निजीक्षेत्रमार्फत गराउने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था व्यवस्थापन करार हो । यस्तो करार सार्वजनिक क्षेत्र र निजी संस्था तथा व्यक्तिबीच हुन्छ ।

निर्माण तथा हस्तान्तरण (Build and Transfer based)

पूर्वाधार संरचनाको निर्माण निजीक्षेत्रको पूरा वा आङ्शिक लगानीमा सम्पन्न गरी त्यसको संचालनको आवश्यक ज्ञान सहित निजीक्षेत्रले आफ्नो लगानी एकमुष्ट वा किस्तावन्दीमा पाउने गरी सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्नेगरी गरिएको करारीय व्यवस्थालाई निर्माण तथा हस्तान्तरणको रूपमा बुझिन्छ ।

निर्माण, संचालन तथा हस्तान्तरण (Build, Operate and Transfer based)

पूर्वाधार संरचनाको सम्पूर्ण वा अधिकतम लगानीमा निजी साभेदारले निर्माण गरी निजीक्षेत्रको व्यवस्थापनमा संचालन भई निश्चित अवधिमा उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता भैसकेपछि सार्वजनिक क्षेत्रलाई उक्त पूर्वाधार संरचना र त्यसमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू चालू हालतमा हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरण हो ।

निर्माण, हस्तान्तरण र संचालन (Build, Transfer and Operate based)

कुनै पूर्वाधार संरचनाको विकासका लागि आवश्यक पर्ने अधिकांश वा आङ्शिक लगानी निजीक्षेत्रबाट हुनेगरी त्यसको निर्माण सम्पन्न भए पश्चात् उक्त संरचनाको रेखदेखको मुख्य जिम्मेवारी सार्वजनिक क्षेत्रले लिई निजी साभेदारले उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता लिन एक निश्चित अवधिसम्म त्यसको संचालनको जिम्मेवारी लिन गरी गरिएको करारीय व्यवस्थालाई निर्माण हस्तान्तरण र सञ्चालनको रूपमा बुझिन्छ । यस अन्तर्गत निजीक्षेत्र निर्माणमा संलग्न रहने, निर्माण बापत सेवा शुल्क लिने र गुणस्तरीय निर्माण सम्पन्न भएपछि सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरी सञ्चालन गर्ने कार्य हुन्छ र

विकास, संचालन तथा हस्तान्तरण (Development, Operate and Transfer based)

भइरहेको कुनै सम्पत्ति वा पूर्वाधार संरचनामा कुनै सुविधा थप गर्न वा आवश्यक मर्मत सुधार गरी तत्कालको क्षमतामा विस्तार गर्न वा बढी उपयोगी हुनेगरी विकास गरी संचालन गर्ने र उचित मुनाफासहितको आफ्नो लगानी फिर्ता भएपछि विकास गरिएको संरचना वा सम्पत्ति

सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्नेगरी गरिएको करारीय व्यवस्था विकास सञ्चालन तथा हस्तान्तरण हो ।

❑ **पट्टा (लिज), निर्माण, संचालन तथा हस्तान्तरण (Lease Build, Operate and Transfer based)**

कुनै सार्वजनिक सम्पत्ति लामो अवधिको लागि निजीक्षेत्रले भाडामा लिई सो सम्पत्तिमा तोकिएको पूर्वाधार संरचना निजीक्षेत्रले आफ्नै लगानीमा निर्माण गरी संचालन गर्ने र उचित मुनाफा सहित आफ्नो लगानी फिर्ता भएपछि हस्तान्तरण गर्नेगरी गरिएको करारीय व्यवस्था । प्रायः सार्वजनिक जग्गा, वन तथा अन्य सम्पत्ति पट्टामा दिने प्रचलन छ ।

❑ **निर्माण, स्वामित्वकरण, संचालन तथा हस्तान्तरण (Build, Own, Operate and Transfer based)**

कुनै सेवा प्रदान गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण प्रणालीको स्थापनाको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण लगानी निजी साभेदारबाट हुने र एक निश्चित अवधिसम्म त्यसको स्वामित्व समेत आफैमा राखी निर्माण र संचालन गरी उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता भैसकेपछि त्यसमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण संरचना र सम्पत्तिहरूको स्वामित्व सहित चालू हातलमा सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्नेगरी गरिएको करारीय व्यवस्था । नेपालमा धेरैजसो पूर्वाधार विकासका आयोजना यहि मोडालिटीमा संचालन गर्ने रणनीति लिइएको छ ।

नेपालमा सार्वजनिक-निजी साभेदारीका लागि भएका नीतिगत एवम् संस्थागत प्रयासहरू

सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अभ्यास नेपालमा विभिन्न सामाजिक, धार्मिक एवम् जनउपयोगी क्षेत्रमा कल्याणकारी कार्यहरूमा नेपाली समाजमा परापूर्वकालदेखि नै प्रचलनमा रहेको देखिन्छ । सरकार नियन्त्रित एवम् निर्देशित अर्थव्यवस्थामा निजीक्षेत्रको क्षमता सामर्थ्य र सीपलाई महत्त्व नदिइएको कारण यो अवधारणालाई व्यवस्थित र औपचारिकरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएको थिएन । उदारीकरणको नीति अवलम्बन पश्चात सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणालाई व्यवहारिक रूप दिनका लागि मूलतः निम्न प्रयासहरू भएको पाइन्छ :

- ❑ निजीकरण ऐन, २०५० जारी भएपछि देशको अर्थतन्त्रमा निजीक्षेत्रको संलग्नता ब्यापक हुन पुगेको ।
- ❑ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले दिगो विकासका लागि आधारभूत सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा निजीक्षेत्रलाई सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्ने नीति लिएको ।
- ❑ स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ ले प्रत्येक स्थानीय निकायमा सार्वजनिक-निजीक्षेत्र साभेदारी प्रबर्द्धन समिति रहने ब्यबस्था गरेको ।
- ❑ सार्वजनिक पूर्वाधार संरचना निर्माण, संचालन तथा हस्तान्तरण संबन्धी नीति, २०५७ ले नीतिगत स्पष्टता कायम गर्ने प्रयास गरेको ।
- ❑ सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीति, (स्थानीय निकायको लागि) २०६० तथा निर्देशिका २०६१ जारी भएको ।

- पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा संचालनमा निजी लगानी सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले कानुनी आधार तयार गरेको ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी सुभाष समिति, २०६३ को प्रतिवेदन अनुसार निर्देशिका र कार्यविधिलाई समसामयिक संसोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको ।
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६४ बाट खरिद प्रक्रियालाई ब्यबस्थित गरिएको ।
- आवधिक योजनाहरूमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी, सामुदायिक साभेदारी सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था समावेश गरिएको ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार संरचना निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण सम्बन्धी नीति, २०५६
- नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, पूर्वाधार निर्माण विकास र संचालन नियमावली, २०६६
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- लगानी ऐन र नियमावली २०६८
- राष्ट्रिय योजना आयोगबाट सानिसा श्वेत पत्र, २०६७ जारी भई यस सम्बन्धी अवधारणा, परिभाषा, उद्देश्य, तरिका र कार्यविधिगत स्पष्टता ल्याउने प्रयास भएको ।
- लगानी बोर्ड ऐन र नियमावलीको व्यवस्था तथा लगानी बोर्डको गठन भई सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणा अनुसारका कार्यहरू अगाडी वढाउन थालिएको ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी सम्बन्धी व्यवस्था तथा अन्य नियमन र व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रावधान सहित सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीति, २०७२ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार, सेवाको विकास तथा संचालनमा सार्वजनिक-निजी क्षेत्रको लगानी अभिवृद्धि गर्ने ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार सेवाको विकास, पुनर्निर्माण र संचालनका लागि निजी लगानी आकर्षण हुने वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- निजीक्षेत्रमा रहेको व्यावसायिकता, कार्यकुशलता, उद्यमशीलता र प्राविधिक दक्षताको सार्वजनिक क्षेत्रमा उपयोग गर्ने ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी सम्बन्धी सिद्धान्त र मान्यताहरूलाई राज्यका सबै संभाव्य क्षेत्र, संयन्त्र, अङ्ग र निकायले प्रबर्द्धन गर्ने ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी सम्बन्धी आयोजनाको खरिद तथा स्वीकृति प्रकृयाको सरलीकरण, लाभ तथा जोखिमको न्यायोचित बाँडफाँडरसार्वजनिक लगानीको अङ्ग स्पष्टरसुनिश्चित गर्ने ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी नियमावली, २०७७
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी एकाई र केन्द्रको व्यवस्था

सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीति, २०७२

साभेदारीको अवधारणालाई आवश्यकता अनुरूप परिभाषित गरी निम्न उद्देश्यहरू पूरा गर्न

सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीति, २०७२ कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो ।

- सार्वजनिक-निजी साभेदारी सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, सिद्धान्त र मान्यतालाई राज्यका विभिन्न क्षेत्र, संयन्त्र र अङ्गमा प्रबर्द्धन गर्ने ।
- पूर्वाधार सेवाहरूको विकास, पुनर्निर्माण, व्यवस्थापन र सञ्चालनमा आवश्यक पर्ने पूँजी, साधन, स्रोत, निजी (आन्तरिक वा वाह्य) क्षेत्रबाट लगानी गर्न अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- पूर्वाधार सेवाहरूमा निजीक्षेत्रको व्यावसायिकता, उद्यमशीलता, क्षमता एवम् नवीनतम् प्रविधिलाई मुलुकको सर्वाङ्गिण विकासमा अधिकतम उपयोग गर्ने ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीतिमा निम्न क्षेत्रहरूमा साभेदारीको आवश्यकतालाई औल्याइएको छ :

- भौतिक पूर्वाधार र यातायात (सडक, पुल, विमानस्थल, केवलकार, रोप वे, बन्दरगाह)
- बिद्युत क्षेत्र (उत्पादन, प्रसारण, वितरण),
- सूचना र सञ्चार,
- शहरी तथा ग्रामीण वातावरणीय क्षेत्र (खानेपानी, ढल निकास, सरसफाई, फोहोर व्यवस्थापन),
- शिक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी पूर्वाधार,
- सेवा र सुविधाजन्य शहरी पूर्वाधार ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७७ मा भएको व्यवस्था

यस ऐनले सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय र लगानिकर्ताबीच स्रोत वा प्रतिफल बाँडफाँड तथा जोखिम व्यहोर्ने गरी आपसी सहकार्यमा पूर्वाधार संरचना निर्माण, सञ्चालन, पुनर्स्थापना सम्बन्धी परियोजना साभेदारीमा सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । साथै लगानी स्वीकृती र बोर्ड सम्बन्धी व्यवस्थाका साथै निजी लगानी सम्बन्धी व्यवस्था समेत उल्लेख गरेको छ । सार्वजनिक-निजी साभेदारीलाई व्यवस्थित रूपमा परिचालन गर्न छ अरवभन्दा बढिका आयोजनहरू अनिवार्यरूपमा लगानी बोर्डबाट स्वीकृत गर्ने गरी कार्य अधि बढाउन सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा सञ्चालन हुने आयोजनाहरूका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्न सार्वजनिक-निजी साभेदारी ऐन र नियममा मूलतः अनुपतिपत्र कसरी प्राप्त गर्ने, लगानीको स्वीकृति कसरी प्रदान गर्ने, लगानी बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार के हुने ? अनुगमन तथा सहजीकरण कसरी गर्ने ? सार्वजनिक-निजी साभेदारी एकाई र लगानी एकाई कसरी स्थापित गर्ने ? प्रस्ताव आह्वान, छनौट, संभौता लगायतका विषयहरूका बारेमा स्पष्ट पारिएको छ । यी व्यवस्थाहरूबाट सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा सञ्चालन गरिने आयोजनाको पहिचान, छनौट, प्रस्ताव मूल्याङ्कन, स्वीकृति लगायतका कार्यहरू सम्पन्न गर्न सहज हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अनुभव :

नेपालमा सार्वजनिक-निजी साभेदारीका केही सफल र असफल अनुभवहरू छन् । विशेष गरी काठमाडौँ-तराई द्रुतमार्ग, काठमाडौँ-कुलेखानी-हेटौँडा सुरङ्ग मार्ग, हेटौँडा (भिमफेदी) देखि कुलेखानी

(सिस्नेरी) सुरूङ्ग मार्ग निर्माण र विभिन्न केवुलकार सञ्चालन गर्ने परियोजनाहरू PPP Model मा सञ्चालन गर्ने गरी अघि बढाइएकोमा ऐन नियमाली र न्यून परिपूरक कोषको पर्याप्त व्यवस्था नभएका कारण कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएन । तर विभिन्न जलविद्युतसँग सम्बन्धित, ऊर्जा सम्बन्धित परियोजना र स्थानीय तहले सञ्चालन गरेका परियोजनाहरूमा भने सफलता हासिल भएको छ । उदाहरणको लागि काठमाडौं नगरपालिकाको अनुभव र अन्य सफल परियोजनाहरूलाई निम्न ढङ्गले उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

काठमाडौं महानगरपालिका र अन्य पालिका तथा संस्थाहरूको अनुभव

- काठमाडौं टावर परियोजना (BOOT model) र आधुनिक बस टर्मिनल बनाउने कार्य अघिबढेको छ ।
- आकाशे पुल निर्माणको कार्य अघि बढेको छ । आकाशेपुल निर्माण, संचालन र ब्यबस्थापन । काठमाडौं महानगरपालिकाबाट काठमाडौं टावर निर्माण गर्न पुरानो बसपार्कमा काठमाडौं टावर निर्माण कार्य अघि बढेको छ ।
- काठमाडौं उपत्यका खानेपानी ब्यबस्थापन ।
- सार्वजनिक शौचालय संचालन, हटौंडा ।
- नगरपालिका क्षेत्रमा पार्किङ क्षेत्र विकास र ब्यबस्थापन ।
- काठमाडौं उपत्यका फोहोरमैला ब्यबस्थापन प्रक्रिया प्रारम्भ ।
- वुटवल तथा पोखरामा सौर्यऊर्जावाट सडक वति व्यवस्थापन ।
- जलविद्युत उत्पादन र वितरण सम्बन्धी विभिन्न आयोजनाहरू ।
- त्रिपुरेश्वरमा वर्ल्ड ट्रेड सेन्टर निर्माण तथा संचालन ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा भएका अन्य प्रयासहरू:

- गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल र निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थललाई सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणामा सञ्चालनमा ल्याउनका लागि वृहद सर्भेक्षण, इन्जिनियरिङ अध्ययन गरी संभाव्य लगानीकर्ता साभेदारको खोजी गर्नका लागि प्रस्ताव अघि बढाइएको छ । लगानीकर्तालाई सहयोग गर्ने कोष जुटाइदिने अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको खोजी कार्य अघि बढेको छ ।
- कञ्जपुर र भरतपुर नगरपालिकाहरूद्वारा वसपार्कमा शुल्क सङ्कलन,
- बुटवल नगरपालिकाद्वारा बसपार्क सञ्चालन,
- मेचीनगर नगरपालिकाद्वारा फोहोरमैला सङ्कलन तथा प्रशोधन,

सार्वजनिक-निजी साभेदारीका चुनौतीहरू

नेपालमा सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणालाई मूर्तस्वरुप दिई कार्यान्वयनमा लम्नका लागि निम्न चुनौतीहरू रहेका छन् । यिनै चुनौती, समस्या र जटिलताहरूले यसलाई व्यवहारमा ल्याउन अझै कठिनाईहरू रहेको देखिन्छ । जस्तै - परम्परागत प्रशासनिक सोच र कार्यशैलीलाई परिवर्तन

गरी निजीक्षेत्र र अन्य क्षेत्रसँग सहकार्य गरी कार्य अघि बढाउन सहज देखिंदैन । आपसमा जोखिम, जिम्मेवारी र ज्ञान सीपको सहकार्य गर्नु चुनौतिपूर्ण हुन्छ । त्यस्तै:

- कमजोर पूँजीबजारका कारण पूँजी सङ्कलनमा समस्या ।
- निजीक्षेत्रको रूपमा परिभाषित गरिएका नागरिक समाज, सहकारी, उपभोक्ता समूह, गैरसरकारी संस्था र सेवाग्राहीको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउन नसकिनु ।
- सार्वजनिक क्षेत्र, निजीक्षेत्र र नागरिक समाजबीच विश्वासको सङ्कट देखिनु ।
- सार्वजनिक, निजी र सामुदायिक क्षेत्रले आफ्ना विचार, मान्यता र धारणा राख्ने साभ्ना मञ्चको अभाव हुनु ।
- समन्वय र विश्वासको अभावले जोखिम वहन गर्न नचाहनु ।
- कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था अस्पष्ट र अपर्याप्त हुनु ।
- प्रतिस्पर्धात्मक लगानीको वातावरण बन्न नसक्नु ।
- बैङ्क तथा बित्तीय संस्थाबाट आवश्यक पूँजी जुटाउन नसकिनु ।
- सरोकारवालाहरूको भूमिका, अन्तरसम्बन्ध, उत्तरदायित्व र जिम्मेवारी स्पष्ट नहुनु ।
- अनुगमन मूल्याङ्कन र नियमन पद्धति कमजोर हुनु ।
- सरोकारवालाहरू बीच सार्वजनिक-निजी साभ्नेदारीको धारणामा एकस्यता र स्पष्टता नहुनु ।
- विवाद समाधानको उपयुक्त संयन्त्र र पद्धती निर्माण हुन नसक्नु ।
- नीति, नियम, कानून, सम्भौता आदिको परिचालनको पक्ष कमजोर हुने र निर्णयमा फेरवदलको संभावना भइरहने हुँदा लगानीकर्ता सशङ्कित भइरहने अवस्था हुनु ।
- आयोजनाको स्वस्व निर्धारण, जग्गा प्राप्ति, समन्वय र स्वीकृति, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन ।
- आयोजनाको पहिचान, निर्माण, संचालन तथा हस्तान्तरण जस्ता कार्यमा प्रक्रियागत जटिलता हुनु ।
- जोखिमको विश्लेषण र बाँडफाँड सम्बन्धी उपयुक्त व्यवस्था नहुँदा समस्या सिर्जना हुनु ।
- आयोजनाको छनौट, सम्भाव्यता अध्ययन, उपयुक्तताको लेखाजोखा जस्ता कार्य पारदर्शी नहुनु ।
- विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने लगानीमुखी वातावरण वन्न नसक्नु ।

सार्वजनिक-निजी साभ्नेदारीलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय

नेपालका लागि सार्वजनिक-निजी साभ्नेदारी नयाँ प्रयोगको रूपमा रहेको छ । त्यसैले सार्वजनिक-निजी साभ्नेदारीलाई प्रभावकारी बनाउन निजीक्षेत्र, सरकार र अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूको सहकार्य आवश्यक हुन्छ । साभ्नेदारीलाई प्रभावकारी बनाउन निम्न उपायहरू अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ :

- नीतिगत एवम् कानूनी आधारहरूलाई स्पष्ट र पर्याप्त बनाई निरन्तरताको प्रत्याभूति दिने ।
- सम्वद्ध सबै क्रियाकलाप र सरोकारवालालाई समेट्न सक्ने सरल, पारदर्शी र स्पष्ट कार्यविधि अवलम्बन गर्ने ।
- सूचना प्रणालीलाई अद्यावधिक गरी निगरानी, अनुगमन, मूल्याङ्कन, नियन्त्रण र पृष्टपोषण व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने ।

- ❑ लगानीको निम्ति सुरक्षित वातावरण र लगानीकर्ताको कानूनी एवम् सामाजिक संरक्षणको प्रत्याभूति दिने ।
- ❑ नागरिक समाजको सशक्तीकरण, सामाजिक पूँजीको निर्माण तथा स्थानीय निजी संस्थाहरूको व्यवस्थापन क्षमता बढाउन सहयोग गर्ने ।
- ❑ सार्वजनिक-निजी साभेदारी नीति बमोजिमका संरचना गठन र अन्य प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- ❑ साभेदारीप्रतिको सार्वजनिक चासो र साभेदारप्रतिको विश्वास बढाउने क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने ।
- ❑ साभेदारीका लागि उपयुक्त प्रवर्द्धनात्मक वातावरण, गतिशील संस्थागत व्यवस्था र बहुपक्षीय साभेदारी निर्माण गर्ने ।
- ❑ साभेदारीको अवधारणामा आम सहमति कायम गरी यसलाई राष्ट्रिय वहसको विषय बनाउने ।
- ❑ सबै पक्ष र क्षेत्रलाई समेटि सक्षम र प्रभावकारी अनुगमन संयन्त्र निर्माण गरी क्रियाशील तुल्याउने ।
- ❑ साभेदारीका सिकाई र अनुभवको प्रचार प्रसार र अवलोकनको व्यवस्था गर्ने र कमी कमजोरी हटाउन सामूहिक पहल प्रारम्भ गर्ने ।
- ❑ साभेदारीको प्रक्रियामा नागरिकहरूको सहभागिता र भूमिकालाई स्पष्ट गरिनुपर्ने ।
- ❑ साभेदारी विकासका लागि स्थानीय निकायलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराई स्थानीय तहमा साभेदारी विकासको प्रवर्द्धन गर्ने ।

यी उपायहरू अवलम्बन गर्दै विश्वमा प्रचलित सार्वजनिक-निजी साभेदारीका असल अभ्यासहरूलाई समेत मनन गरी सार्वजनिक-निजी साभेदारी एकाई र लगानी एकाईको स्थापना गरी आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा जोड दिन सकेमा सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणाले मूर्त रूप लिन सक्ने देखिन्छ ।

सार्वजनिक-निजी साभेदारीका लागि लगानी बोर्डबाट प्रस्तावित परियोजना

लगानी बोर्डले यसको स्थापनासँगै उपलब्धिमूलक योजना अघि सारेको छ । परिणामस्वरूप बोर्डअन्तर्गत कार्यान्वयनको चरण, सर्भे तथा अध्ययन, प्रक्योरमेन्टको चरण र अन्य गरी २६ वटा परियोजना छन् । यी परियोजनाको कूल लागत १९ अर्ब ४१ करोड ८६ लाख अमेरिकी डलर अर्थात् २३ खर्ब ३० अर्ब २४ करोड रूपैयाँ छ । लगानी बोर्डअन्तर्गत पाँच परियोजना हाल कार्यान्वयनको चरणमा छन् । कार्यान्वयनमा रहेकामध्ये होङ्सी शिवम् सिमेन्ट उद्योगले उत्पादन समेत थालिसकेको छ भने हवासिन सिमेन्ट उद्योग निर्माणाधीन छ । त्यस्तै, अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना निर्माणाधीन छ । माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना र भेन्चर वेस्ट टु इनर्जी निर्माणको चरणमा छन् । बहुप्रतिक्षित अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना संखुवासभामा बन्दै छ । नौ सय मेगावाटको यो परियोजनाको कूल लागत एक खर्ब ७२ अर्ब रूपैयाँ हो, जसले प्रत्यक्ष रूपमा तीन हजार रोजगारी सिर्जना गर्ने दाबी गरिएको छ । भारतीय कम्पनीले बनाउन लागेको यो परियोजनाबाट तीन खर्ब ४८ अर्ब रूपैयाँ र २१ प्रतिशत

बिजुली निःशुल्क नेपाल सरकारले पाउने सम्झौता भएको छ । त्यस्तै, स्थानीय जनतालाई एक अर्ब ६० करोडको सेयर तथा मासिक ३० युनिट बिजुली निःशुल्क दिने सहमति भएको छ । बूट प्रणालीमा बन्ने यो आयोजना २५ वर्षपछि स्वतः नेपाल सरकारको हुनेछ । यहाँ उत्पादित बिजुली भारत लगेर बेच्ने तयारी छ ।

नौसय मेगावाट क्षमताको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना निर्माणको जिम्मा भारतीय कम्पनी जिएमआरले पाएको छ । सन् २००८ मै निर्माणको समझदारी भएको यस परियोजनाको कार्यान्वयन सुस्त छ र कूल एक खर्ब १६ अर्ब लगात अनुमान गरिएको यस आयोजनाको परियोजना विकास सम्झौता सन् २०१४ मै भएको हो । यसबाट नेपालले कूल चार खर्ब ३१ अर्ब राजस्व प्राप्त गर्ने तथा एक सय आठ मेगावाट विद्युत निःशुल्क प्राप्त गर्नेछ । यस आयोजनाबाट उत्पादन हुनेमध्ये पाँच सय मेगावाट विद्युत बंगलादेश निर्यात हुनेछ, यसका लागि समझदारी भइसकेको छ । यो आयोजना पनि २५ वर्षपछि नेपाल सरकारको स्वामित्वमा आउने छ ।

बोर्डअन्तर्गत कार्यान्वयनमा आएको देशकै ठूलो होड्सी सिमेन्ट उद्योगले उत्पादन सुरु गरेको भन्डै दुई वर्ष बितिसकेको छ । ३६ अर्ब रूपैयाँ लगानीको होड्सी सिमेन्टले दोस्रो चरणको उत्पादन समेत सुरु गर्दैछ । हवासिन नारायणी सिमेन्टले गत आर्थिक वर्षभित्रै उत्पादन सुरु गर्ने लक्ष्य लिएको थियो । तर, गतवर्ष आएको बाढी र यस वर्षको लकडाउनले काम प्रभावित भएको छ । १४ करोड अमेरिकी डलर अर्थात् करिब १६ अर्ब लगानी रहेको यस उद्योगले आगामी ६ महिनाभित्र उत्पादन थाल्ने योजना राखेको छ ।

बोर्डअन्तर्गत सर्भे तथा अध्ययनका चरणमा नौ परियोजना छन्, जसको कूल लागत तीन अर्ब १७ करोड ३७ लाख अमेरिकी डलर अर्थात् करिब तीन खर्ब ८० अर्ब ८५ करोड रूपैयाँ बराबर छ । त्यस्तै, अपर मर्स्याङ्दी-२ जलविद्युत आयोजना, मुक्तिनाथ केबलकार, डोल्मा फन्ड म्यानेजमेन्ट, भेहिकल म्यानुफ्याक्चरिङ एन्ड एसेम्ब्ली प्लान्ट, सिमरा सेज (ब्लक बी एन्ड सी), प्राइभेट फ्रेट टर्मिनल एन्ड बल्क ह्यान्डलिङ फ्यासिलिटिज, चीन-नेपाल फ्रेन्डसिप इन्डस्ट्रियल पार्क, मल्टी मोडल लजिस्टिक पार्क र तमोर हाइड्रोपावर सर्भे तथा अध्ययनका चरणमा छन् । निजगढ विमानस्थल लगायत पाँच ठूला परियोजना लगानीकर्ता खोज्ने प्रक्रियामा छन्, जसको कूल लागत नौ अर्ब ६ करोड २४ लाख अमेरिकी डलर अर्थात् करिब १० खर्ब ८७ अर्ब ४९ करोड रूपैयाँ बराबर छ । निजगढ बाहेक लोअर अरुया हाइड्रोपावर, काठमाडौँ बाहिरी चक्रपथ, पश्चिम सेती र एसआर सिक्स हाइड्रोपावर र इन्टिग्रेटेड एग्रिकल्चर प्रोजेक्टका लागि बोर्डले लगानी जुटाउन विदेशी लगानीकर्तासँग गरिरहेको छलफल विभिन्न चरणमा छन् ।

बाराको निजगढमा प्रस्ताव गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको कूल लागत तीन अर्ब ४५ करोड अमेरिकी डलर अर्थात् करिब चार खर्ब छ । बूट मोडलमा निर्माण गर्न प्राप्त प्रस्तावमध्येबाट स्विट्जरल्यान्डको जुरिच इन्टरनेशनल एयरपोर्ट मात्रै योग्य देखिएको थियो । अहिले बोर्डले जुरि चसँग व्यावसायिक प्रस्ताव माग गरिरहेको छ । लगानी बोर्डले सवा पाँच खर्ब रूपैयाँ लगानीका अन्य सात परियोजना पनि हेरिरहेको छ । खासगरी लगानी सम्मेलनमा आएका प्रस्तावका आधारमा सात परियोजनामा बोर्डले काम गरिरहेको छ । यसअन्तर्गत पाँच सय ५० मेगावाटको नेपाल सोलार, काठमाडौँ स्काई प्रोजेक्ट, एकीकृत राष्ट्रिय कृषि तथा खाद्य परियोजना, कुटुम्साँघु-सूर्यकुण्ड केबलकार, वर्ल्ड

बुद्धिजम एकिजबिसन पार्क, सुनकोसी-सेकेन्ड स्टोरेज प्रोजेक्ट, सुनकोसी-थर्ड स्टोरेज प्रोजेक्ट छन् । यी परियोजनाको लागत कूल चार अर्ब ४८ करोड अमेरिकी डलर अर्थात् पाँच खर्ब ३७ अर्ब ६० करोड रूपैयाँ हुनेछ । बोर्डले भेइकल म्यानुफ्याक्चरिङ तथा एसेम्ब्लिङ परियोजनाका लागि कोरियाको कम्पनी मोट्रेक्स कम्पनी लिमिडसँग प्रारम्भिक हस्ताक्षर गरिसकेको छ । यस परियोजनाको कुल लागत १० करोड ५४ लाख अमेरिकी डलर अर्थात् करिब १२ अर्ब ६४ करोड रूपैयाँ छ । हाल मोट्रेक्ससँग परियोजना विकास सम्झौता (पिडिए) गर्ने तयारी भइरहेको छ । ७५६ मेगावाटको तमोर जलाशययुक्त जलविद्युत् आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययनका लागि जलविद्युत् विकास तथा लगानी कम्पनी (एचआइडिसिएल) र पावर चाइना कर्पोरेसनले अनुमति पाएका छन् । यस परियोजनाको कूल लागत एक अर्ब २१ करोड ७४ लाख अमेरिकी डलर अर्थात् करिब एक खर्ब ४६ करोड रूपैयाँ छ । हाल यस आयोजनाको विस्तृत अध्ययन भइरहेको छ । लगानी बोर्डद्वारा प्रस्तावित यी परियोजनाहरूको सफल कार्यान्वयन हुनसकेमा नेपालमा सार्वजनिक-निजी साभेदारीको रणनीति सफल हुनेमा विश्वस्त रहन सकिन्छ ।

निष्कर्ष :

सार्वजनिक-निजी साभेदारीको रणनीतिलाई आर्थिक सामाजिक एवम् पूर्वाधार विकासको उपयुक्त स्वस्वको रूपमा लिन सकिन्छ । सार्वजनिक क्षेत्र, निजीक्षेत्र र अन्य संगठित एवम् सामूदायिक क्षेत्रको सामूहिक प्रयासलाई एकत्रित गरी स्रोत, साधन, लाभ, जोखिम, उत्तरदायित्व, जिम्मेवारी र जवाफदेहितामा साभेदारी गरी विकास निर्माणका कार्यहरू अघि बढाउनु अहिलेको आवश्यकता हो । यो आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सार्वजनिक-निजी साभेदारीको अवधारणालाई उत्तम विकल्पको रूपमा लिन सकिन्छ । यसको प्रभावकारिता कार्यान्वयन गर्न सकेमा नेपालमा पूर्वाधार विकासले उल्लेख्य गति लिन सक्ने देखिन्छ ।

लक्ष्मी विलास कोइराला
पूर्वसहसचिव, नेपाल सरकार

पेशागत नैतिकता : संविधान र निजामती सेवाको सन्दर्भ

विषय प्रवेश:

पेशा भनेको विशेष क्षमता शैक्षिक योग्यता आवश्यक पेशालाई बुझाउँछ । पेशा काम गर्ने क्षेत्र हो । प्रत्येक पेशाको आफ्नो उद्देश्य र लक्ष्य हुन्छ र सो लक्ष्य प्राप्त गर्न व्यक्ति वा संगठन प्रयत्नशील हुन्छ । अनुशासित व्यक्तिहरूको समूह जसले नैतिक मान्यताको पालना गर्दै उद्देश्य हासिल गर्न आफ्नो ज्ञान, योग्यता र क्षमताको प्रयोग र उपयोग गर्नु पेशा हो । व्यक्ति वा संगठनको निर्धारित उद्देश्य प्राप्त गर्न गरिने प्रयत्न अनुशासित, मर्यादित र कानून सम्मत हुनु वा बनाउनुलाई पेशागत नैतिकता भनिन्छ । पेशागत नैतिकता पेशा र नैतिकताको योग हो ।

नैतिकताको निर्माण

नैतिकताको निर्माण चरणबद्धरूपमा हुने गर्दछ । व्यक्तिको परिवार, छिमेकी, नातेदार तथा कार्यसंगठनसँग आफ्नै स्थापित नैतिक दृष्टिकोण हुन्छ, आफ्नै मूल्य हुन्छ । नैतिकताको पहिलो शिक्षा घर, परिवार र समुदायबाट प्राप्त हुन्छ । व्यक्तिगत नैतिकताको निर्माण घरपरिवार, साथी संगत, अनुभव, परंपरा, संविधान र ऐनकानून तथा संगठनको मूल्य मान्यताबाट भएको हुन्छ । संगठनात्मक नैतिकता नियम कानून, आचार संहिता, नेतृत्वले गरेको सत्प्रयास, चलिआएका मूल्यहरू तथा समाजबाट सिकेको ज्ञानले निर्माण गर्दछ । व्यक्तिगत नैतिकता व्यक्तिको व्यवहारका लागि र पेशागत नैतिकता व्यक्तिको संगठनात्मक व्यवहारका लागि जिम्मेवार हुन्छ ।

कार्यक्षेत्र नैतिकता

हरेक संगठनको आफ्नो नैतिक आचरण संहिता हुन्छ जसले संगठनको निर्णय निर्माण, क्रियाकलाप र व्यवहारलाई मार्गदर्शन गर्दछ । नैतिकता कार्यसम्पादन व्यवहारका मार्गदर्शन वा नैतिक सिद्धान्तहरू हुन्, संगठनको लागि र संगठन बनाउने प्रत्येक व्यक्तिका लागि, जुन देशको कानूनसँग बाझिएको हुदैन । नैतिकता संगठनको मूल्य मान्यता र संस्कृतिसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ । नैतिकता भनेको वास्तवमा नियम र प्रक्रियाको सँगालो हो जुन संगठन र सामजले बनाएको र अपनाएको हुन्छ । मार्टिन लुथर किंग अनुसार नैतिक दर्शन नैतिकताको दर्शन हो । नैतिकता सद्विचारको जननी हो । नैतिकता व्यक्ति व्यक्तिबीच फरक फरक हुन्छ । नैतिकता निरपेक्ष नभएर सापेक्ष हुन्छ । नैतिकता समाजले स्वीकार गरेको मान्यता बाट विकसित भएको हुन्छ । खासमा, नैतिक दर्शनले के सही हो, के न्यायपूर्ण हो, के स्वच्छ हो भन्ने विषयसँग सरोकार राख्दछ ।

कार्यक्षेत्र नैतिकताले कार्यक्षेत्रमा व्यक्तिको भावना, कर्म र व्यवहारलाई मार्गदर्शन गर्दछ । कार्यक्षेत्र नैतिकतालाई पेशागत नैतिकता (Professional ethics) र व्यवसायिक नैतिकता पनि भन्ने गरिन्छ । पेशागत नैतिकता संगठनको नियम, कार्यप्रक्रिया र कर्मचारीको व्यवहार हो, जसले संगठनको पेशागत संस्कृतिलाई उजागर गर्दछ । पेशागत नैतिकताले बदलिदो वातावरणमा व्यक्तिले अरु व्यक्ति वा संगठनसँग गर्ने व्यवहारलाई मार्गदर्शन गर्न विधि प्रदान गर्दछ । ईमान्दारिता, पारदर्शिता, विधिअनुकूल आचरण, आज्ञाकारिता, सम्मानभाव, परिणाममुखी कार्य, पेशागत दक्षता र पेशागत व्यवहारलाई पेशागत नैतिकताका उदाहरण हुन् । खासमा, कार्यक्षेत्र नैतिकतामा कर्मचारीले मनमा कस्तो भावना राख्छ, सेवाग्राहीसँग कस्तो व्यवहार गर्छ, हाकिमसँग कसरी बोल्छ, सहकर्मीसँग कसरी व्यवहार गर्छ, र कसरी ड्रेस लगाउँछ, जस्ता पक्षहरू समावेश हुन्छन् । पेशागत नैतिकताले व्यक्तिमा आत्मीक गुण र उच्च आत्मविश्वास पैदा गरेको हुन्छ । नैतिकताले संगठन र संगठनका सहकर्मी र सेवाग्राहीसँग बलियो संबन्ध स्थापित गरेको हुन्छ ।

नैतिक व्यवहार

नैतिक व्यवहारले संगठनको उद्देश्य हासिल गर्न विधि विधान अनुकूल निष्ठा र ईमान्दारी साथ कार्य सम्पादन गर्ने सुनिश्चितता गर्दछ । पेशागत कार्यक्षेत्रमा के ठिक के बेठिक भन्ने विषय मूलतः व्यक्तिगत हो । नैतिक व्यवहार हेर्ने, देख्ने र बेहोर्नेले मूल्यांकन गर्ने विषय हो । कुनै व्यक्तिको नजरमा ठिक लागेको अर्थात नैतिक लागेको विषय अर्को व्यक्तिको नजरमा बेठिक वा अनैतिक हुन सक्छ । त्यस्तै एउटा समाजको लागि नैतिक भएको विषय अर्को समाजको लागि अनैतिक पनि हुन सक्छ । यसकारण नैतिक व्यवहार रिलेटिभ अर्थात तुलनात्मक हुन्छ ।

अनैतिक व्यवहारका केही प्रतिनिधि उदाहरणहरू

संगठनको समयको दुरुपयोग, कार्यक्षेत्रमा देखाउने अभद्र व्यवहार, कार्यलयबाट सामानहरू चोर्नु वा कार्यालयको सुविधा व्यक्तिगत लाभका लागि प्रयोग गर्नु, भुठ बोल्नु वा भुठा व्यवहार गर्नु, संगठनको ईन्टरनेट नीतिको अवज्ञा गर्नु, सेवाग्राहीबीच भेदभाव गर्ने, खतरनाक काम गर्ने कर्मचारीहरूकालागि सुपरिवेक्षकले सुरक्षा उपाय नलिनु, आफ्नो कार्यक्षेत्र वा जिम्मेवारीमा नपरेको कार्य गर्नु वा निर्णय लिनु, संगठनको नेतृत्व तथा सहकर्मीका विरुट अर्नगल हल्ला चलाउनु, सुपरिवेक्षकलाई सही सूचना प्रवाह नगर्नु, अनैतिक कार्यलाई ढाकछोप गर्ने प्रयत्न गर्नु तथा कार्यालयको कम्प्युटर वा नेटवर्कको प्रयोग व्यक्तिगत फाईदाको लागि गर्नु वा सूचना तोडमरोड गर्नु अनैतिक व्यवहारका केही प्रतिनिधि उदाहरणहरू हुन् ।

नैतिकतापूर्ण छ भन्नेमा तर्कहरू

व्यक्ति स्वार्थन्ध छ भने उ आफ्ना नैतिकता प्रतिकूल काम र क्रियाकलापहरूलाई नैतिक तर्कहरू (Moral Reasoning) गरेर सही बनाउन खोज्दछ । नैतिक संकट वा नैतिक द्विविधाका अवस्थामा वक्ति नैतिक रिजनिङको सन्दर्भमा नैतिक सिद्धान्त र प्रचलित व्यवहारको आड लिन खोज्दछ ।

सामान्यतया, व्यक्ति आफ्नो अनैतिक वा गैरकानूनी कार्यलाई तर्कपूर्ण वा न्यायिक बनाउन प्रायशः चारवटा तर्कहरू अगाडि सार्ने गर्दछ ।

- मैले गरेको काम गैरकानूनी छैन, (It's not really illegal)
- मैले गरेको काम सबैको असल चाहना कै हो, (It's in everyone's best interest.)
- मैले जे गरेकोछु कसैले कहिल्यै थाहा पाउदैन, (No one will never know about it.)
- संगठनले मेरो कामको प्रतिरक्षा गर्नेछ, (The organization will stand behind me.)

यसप्रकार तर्कवितर्क गर्दै अनैतिक कार्यको बचाउ गर्ने प्रवृत्ति समाजमा, संगठनमा र घरमा पाईने र त्यसैले अनैतिक कार्य गर्न उक्साउने गरेको पाईन्छ ।

गीता र नैतिकता

गीताअनुसार व्यक्ति व्यक्तिगत मूल्यबाट बाट प्रेरित हुन्छ र व्यवहार प्रदर्शन गर्दछ । खासमा सर्म्पण, साथित्व, विश्वसनीयता, सदाचार, सम्मान, संरक्षण, निष्पक्षता, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, त्याग ईमान्दारिता, लगाव, माया र कठिन परिश्रम व्यक्तिमा पाईने सकारात्मक मूल्यहरू हुन् । मूल्यले व्यक्तिको व्यवहारलाई परिचालन गर्दछ उसको परिचय दिन्छ । यसकारण व्यक्तिका व्यक्तिगत मूल्यहरू उत्कृष्ट हुनुपर्दछ ।

व्यक्ति दैनिकरूपमा केही न केही कर्म गरिरहेको हुन्छ । गीताअनुसार कर्म गर्ने कार्यसंस्कृति दैवी र असूरी गरी दुई प्रकारको हुन्छ । दैवी कार्यसंस्कृति शुद्धता, भयरहितता, आत्म नियन्त्रित, त्याग भएको र अपेक्षारहित हुन्छ भने आसूरी कार्यसंस्कृति ईगो भएको, व्यक्तिगत ईच्छा उच्च रहेको, अनुचित कार्यसम्पादन गर्न उद्यत हुने प्रवृत्ति भएको र, जनताप्रति असचेत खालको हुन्छ ।

उत्कृष्ट मूल्यमान्यता भएको मान्छेले निष्काम कुनै कार्य सम्पादन गर्नु भनेको उच्च नैतिकताको प्रदर्शन गर्नु हो । गीताले मानिसलाई शरिर र आत्माको ज्ञान प्रवाह गर्दै शरिर नासवान छ र आत्मा अमर छ भन्ने सन्देश दिन्छ । मृत्यु सत्य हो । मान्छे मरणशील छ तर आत्मा नासवान हुदैन । मानिसले जन्मदा पनि केही ल्याएको हुदैन र मरेर जाँदा पनि केही लैजादैन । कोही विरामी पर्नु वा मर्नु वा कुनै प्रिय वा अप्रिय घटना हुनु भनेको नियमित प्रक्रिया हो । तर्सथ, कुनै पनि घटनाप्रति दुःख वा सुख प्रकटको कुनै अर्थ छैन । गीताअनुसार मरणशील संसारमा असल कर्म गर्दै सांसारिक चिन्ता नगरिकन आत्मा र परमात्माको ध्यान, भक्ति र योगमा लिन हुनु जीवनको अर्थ हो, सार्थकता हो ।

व्यक्ति काम, क्रोध, लोभ, मोह, रीस र डरमा रूमलियो भने कर्मबाट बिमुख हुन पुग्दछ । काम, क्रोध, लोभ, मोह, रीस र डरबाट टाढा रहनु उच्च नैतिकता ग्रहण गर्नु हो । व्यक्तिको ज्ञानलाई यी छ वटा खराव आचरणले छोप्यो भने व्यक्ति असल कर्म गर्न सक्दैन । गीताले आचरणलाई धर्मसँग जोडेकोछ । धर्म भनेको असल कर्म हो । गीताअनुसार कर्म गर्नु भनेको कर्तव्य पुरा गर्नु अर्थात जिम्मेवारी निभाउनु हो । जिम्मेवारी पुरा नगर्नु भनेको पाप गर्नु जस्तै हो । कर्मगर्दा फलको आशा गर्नु अर्थात फलप्रति आशक्त हुनु अनैतिकता हो । यसकारण सबैप्रति राग अनुराग नराखिकन निष्काम कर्मप्रेरित भएर कर्म गर्नुपर्दछ ।

गीताले व्यक्तिलाई व्यक्तिगत लाभको अपेक्षा नगरिकन कर्म गर्न दिक्षित गर्दछ । कर्मगर्दा कसैलाई काखा र पाखा गर्नु हुदैन भन्ने शिक्षा र सन्देश पनि दिन्छ । फलको आशक्तिले व्यक्ति असल कर्म गर्नबाट चुक्न सक्छ । कर्मको फल भनेको परिश्रमिकको आशा हो । परिणाम त कर्मले ल्याईहाल्छ ।

यसकारण गीताले शुद्ध मन, सत्य लक्ष्य र उत्कृष्ट प्रक्रियाअनुरूप कर्म गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको हुन्छ ।

बुद्ध धर्म र नैतिकता

बुद्धधर्म कर्म निर्वाण अर्थात मुक्तिको लागि हो भन्ने मान्यता राख्दछ । ईश्वरको सत्ता स्वीकार गर्दैन । बुद्धधर्म न कुनै प्रारम्भ छ न कुनै अन्त भन्ने विश्वास गर्दछ । आत्मा चेतनाको पर्याय हो । आत्मा पहिचान गर्नु भनेको बुद्धत्व प्राप्त गर्नु हो । आत्मा भनेर पहिचान नभएसम्म बुद्धत्व प्राप्त हुदैन र आत्मा पहिचान पनि हुदैन । जो व्यक्ति आफ्नो पहिचान गर्न सक्छ त्यो नै सही व्यक्ति हो । बुद्ध दर्शन अनुसार संसार क्षणिक छ, स्थीर हुदैन र दुःखमय छ । संसारमा सुखभिन्न पनि दुःख छ । दुःख निवारणको लागि कर्म गर्नु आवश्यक छ र कर्म सेवाभावले गर्नु पर्दछ । कामबाट फायदा लिने कुनै लालसा कहिल्यै राख्नु हुदैन । लालसा राख्नु दुःख हो, अज्ञान हो र अबिद्या । आशा गर्नु पनि दुःख हो । दुःखबाट मुक्त हुनु भनेको बुद्धत्व प्राप्त गर्नु हो ।

बुद्ध दर्शन यथार्थवादमा जीवनमा आधारित छ । बुद्ध दर्शनले लालसाबाट मुक्त हुन समान व्यवहार गर्ने सम्यक ज्ञान, ज्ञानार्जन गर्ने सम्यक संकल्प, सत्य बोल्ने सम्यक बोली, सही र भोगविलासविहिन कार्य सम्यक कार्य, जीवन निर्वाहकालागि ईमान्दार कार्य सम्यक आजिविका, आफ्नो मन आत्मा शुद्ध गर्ने सही प्रयास सम्यक प्रयास र ज्ञानको शुद्धता, चेतनाको प्राप्ति र अहंकारको त्याग सम्यक स्मृति गरी सातवटा दर्शन दिएकोछ । त्यस्तै बुद्ध दर्शनले हिंसा, चोरी, भुटो कर्म, यौन दुराचार, विभाजनकारी भाषण, नमिठो कुरा, लालसा, अपत्यारिला गफ, गलत ईच्छा, र गलत विचार त्यागेर उच्च नैतिक जीवन बाँच्नु भनेर आफ्ना अनुयायीहरूलाई ज्ञान प्रवाह गरेकोछ ।

मूल्य र नैतिक व्यवहारबीचको अन्तरसंबन्ध

मूल्य (Values) भनेको कर्म, परंपरा, प्रणाली र व्यवहार हुन् जुन व्यक्तिले बोकेको हुन्छ । हरेक संगठनको आफ्नै मूल्य र नैतिकताको स्तराण्डर्ड हुन्छ । व्यक्तिपिच्छे फरक फरक मूल्य र ईथिक्स हुन्छन् । व्यक्तिको नैतिकता संगठनमा उस्ले पाएको जिम्मेवारीसँग बढी घनिष्ट हुन्छ । संगठनको नैतिकता संगठनको नियम तथा सरकारको कानूनबाट प्रभावित हुन्छ । पेशागत वा कार्यक्षेत्र को नैतिकता गतिशील हुन्छ, ग्राहकसँगको संबन्ध, सूचना प्रविधिको विकास, सरकारी कानून तथा संगठनमा गरिएको परिवर्तन अनुसार परिवर्तन हुन्छन् । सामान्यतया संगठनमा विश्वसनीयता (trustworthiness), ईमान्दारिता (integrity), निस्पक्षता (fairness), जिम्मेवारी (responsibility), उत्तरदायित्व (accountability), भुक्ताव (loyalty), मित्रता (comradely), सम्मान (respect) र ख्याल राख्ने (caring) मूल्यहरू रहेका हुन्छन् ।

पेशागत नैतिकताको महत्व

पेशागत नैतिकता व्यक्ति, समाज वा संगठनको परिचय हो । घर, परिवार, छिमेक, समुदाय तथा कार्यालय जहाँतहीं नैतिकताको आवश्यकता हुन्छ । कार्यक्षेत्रमा नैतिकताले संगठनको उद्देश्य प्राप्त गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । पेशागत नैतिकताले व्यक्तिको मनोवृत्ति र नैतिक व्यवहारलाई घर होस

वा समाज वा पेशामा होस निर्देशित गर्दछ । नैतिकताको प्रोफेशनल जीवनमा भन बढी महत्व छ । कार्यक्षेत्रमा हुने नैतिकताले संगठन र संगठनमा काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई आत्मविश्वासी, गौरवान्वित र इज्जतिलो बनाएको हुन्छ ।

पेशागत नैतिकताले संगठनात्मक मूल्य निर्माण र दिगो पालना हुने, संगठन र कर्मचारीको उत्पादकत्व बृद्धि हुने, टोलिगत कार्य नतिजामूलक बन्ने, कार्यालयको सम्पतिको संरक्षण सुनिश्चितता हुने, कर्मचारी कर्मचारीबीच हार्दिक संबन्ध हुने, कर्मचारीले आफुलाई मूल्यवान संभन्ने, कर्मचारीको मनोबल, सच्चापन र चरित्र उच्च रहने, संगठनको प्रतिष्ठा र ब्राण्ड मूल्य बृद्धि हुने, सकारात्मक संस्कृतिको विकास हुने परिवर्तनको सहज ग्रहण गरिने निर्णय लिन र कार्यान्वयन गर्न सहज हुने, समस्याविहिन कार्य वातावरण बन्ने, पेशामा नकरात्मकताको शून्यता हुने, कानूनी मुद्दाहरू कम हुने, संगठनको नैतिकताको स्तरले संगठनको कार्यसंस्कृति परिस्कृत बन्ने तथा संगठनलाई अपत्यारिलो सफलता हात लाग्ने हुन्छ ।

नेपालको संविधानमा नैतिकता प्रबर्द्धनात्मक व्यवस्था

नेपालको संविधानले नैतिक शासन प्रणालीको परिकल्पना गरेको छ । संविधान आफैमा एक नैति संहिता हो । सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कानूनको प्रयोगमा भेदभाव गर्न नपाईने व्यवस्था रहेको छ । सरकारले कानूनअनुसार मात्र कर लगाउन, उठाउन सक्ने र खर्च गर्ने व्यवस्थाले सार्वजनिक कोषको संरक्षण, सदुपयोगलाई विधिसम्मत हुन अनिवार्य बनाएको छ । सार्वजनिक शासनलाई पारदर्शी बनाउन नागरिकको सूचनामाथिको पहुँच सुनिश्चित गर्न सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन छ । ऐनमा सार्वजनिक निकायमा हुँदै गरेको गलत निर्णय वा कामको बारेमा शंखघोष गर्ने प्रावधान पनि छ ।

संविधानमा तीनै तहका सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि राजस्व र व्ययको वार्षिक अनुमान पेशगर्दा अधिल्लो वर्षमा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्टयाईएको खर्चको रकम र त्यस्तो खर्चअनुसारको लक्ष्य हासिल भयो भएन त्यसको विवरण विधायिकामा पेश गर्ने व्यवस्थाले सरकारको कामकारवाहीलाई परिणाममुखी बनाउन खोजेको छ । संविधानमा सर्वोच्च अदालत लगायत संवैधानिक निकायहरूको वार्षिक प्रतिवेदन विधायिकामा पेश हुने तथा राजनैतिक दलहरूले निर्वाचन प्रयोजनको लागि दल दर्तागर्दा वार्षिक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्थाले सरकार र राजनीतिक दललाई पारदर्शी, नैतिक र सदाचारी बन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नेपाल सरकारको प्रधानमन्त्री र मन्त्री सामुहिकरूपमा संघीय संसदप्रति, प्रदेशको मुख्यमन्त्री र मन्त्रीहरू सामुहिकरूपमा प्रदेश सभाप्रति उत्तरदायी हुने व्यवस्था छ । विधायिकामा शासन सञ्चालनको विषयमा उठेका प्रश्न र आलोचनाहरूको प्रधानमन्त्री, मुख्यमन्त्री र मन्त्रीहरूले जवाफ दिनु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था पनि संविधानमा छ । संविधानमा उत्तरदायित्व वहनको व्यवस्थाले पदाधिकारीलाई जिम्मेवारी पुरा गर्न सचेत, संवेदनशील र कर्तव्यपरायण बनाएको हुन्छ । साथै, समाजमा न्याय, नैतिकता प्रबर्द्धन र न्याय निरूपणलागि संविधानले स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिकाको व्यवस्था गरेको छ ।

शासन सञ्चालनलाई नैतिकवान बनाउने मुख्य आधार शासन वातावरण हो । प्रजातान्त्रिक

शासन, पारदर्शिता, विधिको शासन, समावेशिता, उत्तरदायित्व, नैतिकता, बजेटको मूल्य (भ्यालु अफ मनी), सूचना सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, विश्वसनीय सार्वजनिक सेवा र अनुशासित नागरिक शासन सञ्चालन वातावरणका तत्वहरू हुन् । तर, संविधानले शासन वातावरण प्रजातान्त्रिक बनाएको भए पनि असक्षम, अनैतिक, अनुत्तरदायी राजनीति एवं प्रशासनिक प्रवृत्तिले नैतिकता सँधैँ संकटमा रहेको देखिन्छ ।

सरकारले आफैँले वर्षदिनभित्र यो यो गर्छु भनेर बजेट प्रस्तुतगर्दा गरेको वाचा पुरा नगर्ने हो भने कसरी पो नैतिकता र सुशासन पाउन सकिनेछ ? राजनीतिक उत्तरदायित्वको पालना भयो भएन भनेर कतै लेखाजोखा नहुने, जिम्मेवारी पुरा नगर्दा कोही पनि दण्डित नहुने र पदाधिकारीले पदबाट राजिनामा पनि दिनु नपर्ने प्रवृत्ति र स्थानीय तहको प्रमुख उपप्रमुख गाउँ तथा नगरसभाप्रति उत्तरदायी हुनु पर्ने संवैधानिक बाध्यात्मक व्यवस्थाको अभावले नैतिकता, उत्तरदायित्व र सुशासन ओभरले परेको अनुभूती हुन्छ ।

निजामती सेवामा नैतिकताको व्यवस्था

निजामती सेवालाई नैतिकवान बनाउने विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गरिएको छ । नेपाली समाज एक धर्मनिरपेक्ष समाज हो । सवै धर्म अपनाउने व्यक्तिहरू आ-आफ्नो धार्मिक दर्शनबाट दिक्षित छन् । निजामती सेवालाई नैतिकवान बनाउनको लागि सरकारी सेवामा प्रवेश गर्ने कर्मचारीहरूको योग्यता परीक्षण लोक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ । निजामती सेवा ऐनमा निजामती कर्मचारीहरूको लागि आचरणको व्यवस्था गरिएको छ । कर्तव्यमूखी, शिक्षाप्रद र अनुशासनउन्मुख संहिताको व्यवस्था छ । सार्वजनिक संस्थानहरूका लागि पनि तत् तत् निकायहरूमा काम गर्ने कर्मचारीहरूका लागि पनि आचार संहिताको व्यवस्था गरिएको छ । सुशासन ऐन २०६४ मा कुनै उच्च पदमा रहेको कर्मचारीले सेवामा रहँदा गरेको निर्णय प्रभावित नहोस भन्ने हेतूले सेवाबाट अलग हुने वित्तिकै कुनै गैर सरकारी संस्था वा विदेशी सहयोगदाता संस्थामा नोकरी गर्न नपाईने व्यवस्था पनि गरेको छ ।

कर्मचारीले सेवामा रहँदा अधिकारको दुरुपयोग, अनुचित कार्य वा सार्वजनिक सम्पतिको दुरुपयोग वा आर्थिक अनियमितता नगरोस् भनेर नेपालको संविधानमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था गरिएको छ । लेखापरीक्षणको लागि महालेखा परीक्षकको व्यवस्था छ । मन्त्री तथा संवैधानिक आयोगका पदाधिकारी, समय समयमा राजनीतिक नियुक्त हुने पदाधिकारी तथा प्रत्येक कर्मचारीले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले साठी दिनभित्र सम्पति विवरण बुझाउनु पर्ने व्यवस्था पनि कानूनमा गरिएको छ । सूचनाको हक संवन्धी ऐनको व्यवस्थाले कामकारवाहीमा पारदर्शिता कायम गर्ने, भ्रष्टाचार रोक्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०६४, र निजामती सेवा ऐनमा व्यवस्थापन परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने स्वतन्त्र प्रेसको व्यवस्था पनि रहेको छ ।

निजामती सेवामा अनैतिक व्यवहार

निजामती कर्मचारीको व्यवहार जनप्रिय छैन । कर्मचारीको काम ढीलो छ भन्ने जगजाहेर छ । काम पन्छाउने, कार्यालयमा नबस्ने, कार्यालय समयमा नजाने, अफिसको साधनस्रोत व्यक्तिगत लाभ लिन वा खाँचो टार्न प्रयोग गर्ने, संगठनको कामसँग संबन्धित व्यक्ति वा सेवाग्राहीसँग बसउठ गर्ने, कार्यालयमा

बसेर कार्यालयको नेटवर्क प्रयोग गरी व्यक्तिगत काम गर्ने, कर्मचारीहरू एकआपसमा मर्यादित व्यवहार गर्न नसक्ने, अपारदर्शी, अनुत्तरदायी र गैरजिम्मेवार काम गर्न उद्यत रहने, भ्रष्टाचार गरी सरकारी सम्पति व्यक्तिगत लाभको बनाउने, सामान्य सेवाग्राहीप्रति उचित व्यवहार नगर्ने र कार्यालयको सूचना आपसमा शेयर नगर्ने जस्ता अनैतिक व्यवहारहरू प्रसस्त रहेका छन् । जसले गर्दा निजामती कर्मचारी र निजामती सेवा समाजमा आलोच्य बनेको छ ।

निजामती सेवामा अनैतिक कार्य हुनुका कारणहरू

निजामती सेवा पेशागत नैतिकतामा खरो उत्रन सकेको छैन । सामान्यता नेपाली जनमानसमा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्ने भनेको नै पैसा कमाउन हो भन्ने सोच छ । नेपाली समाजले अनैतिक कार्य वा भ्रष्टाचार गरि धन कमाउनेहरूलाई तिरस्कार गर्ने संस्कृतिको अभाव, कामकारवाहीमा पारदर्शिताको अभाव, जटिल कानूनी व्यवस्था, कमजोर न्याय प्रणाली, कमजोर अनुसन्धान प्रक्रिया, कमिशनखोरी र अमलत कभभपल्लन क्यअपस्थ प्रवृत्तिको वोलवाला प्रमुख कारणहरू हुन् ।

साथै, खर्चिलो राजनीतिक चुनाव, भ्रष्टाचार भैरहेको छ भनेर संगठनभिन्नैवाट आवाज उठाउने संस्कृतिको कमी, गैरकानूनी काम गरिरहेको कर्मचारीलाई हाकिमले कारवाही गर्ने प्रवृत्तिको अभाव, अशिक्षित र सोभा जनता, नैतिक शिक्षा तालिमको कमी, नैतिकवान नेतृत्वको कमी, नास्तिकवादको प्रभुत्व, सरकारी स्रोतसाधनलाई व्यक्तिगत फायदाको लागि गर्ने प्रयोग अधिकारको रूपमा स्थापित, भ्रष्टाचार वा अनैतिक कार्य वा अनियमितता गर्नेहरू सजिलै छुटने परंपरा, कर्मचारी आचरण पालनाको कमी पनि पेशागत नैतिकताका बाधकहरू हुन् ।

संगठनमा नैतिकताको पालना, संरक्षण र प्रबर्द्धन

संगठन वा समस्त प्रशासन प्रणालीमा नैतिक मुद्दाहरूलाई स्पष्ट देख्न नसक्ने (Moral Myopia) र देखे पनि कारवाही वा दण्डित गर्न नसक्ने अवस्था रहेको पाईन्छ । प्रशासन प्रणाली तथा संगठनमा नैतिक समस्या खडा हुनु भनेको समय, स्रोतसाधन, शासन प्रणालीको प्रतिष्ठाको नोक्सानी हुनु हो र जनतामा कर्मचारी प्रणालीप्रति अविश्वास बढ्नु हो । प्रत्येक समाज धार्मिक दर्शनले सिञ्चित छ र कुनै पनि धर्मले कर्म गर्न निषिद्ध गर्दैन र कर्म गर्दा बदमासी गर पनि भन्दैन । यस अवस्थामा किन शासन प्रणाली अनैतिक, भ्रष्ट र अनुत्तरदायी भएर आएको छ ? अध्ययन अनुसन्धानको विषय बनेको छ ।

भनिन्छ, मान्छेको ईमान्दारिताको परख उसलाई पावर (Power) दिएपछि देखाउने व्यवहारले दर्शाउँछ । प्रधानमन्त्री, मन्त्री, मुख्यमन्त्रीले भ्रष्टाचार नगर्ने सदाचारी हुने हो भने कुनै कर्मचारीले भ्रष्ट आचरण गर्ने सक्दैन । पालिकाको मेयर वा अध्यक्ष समयमा अफिस आउने, भ्रष्टाचार नगर्ने हो भने प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले अनैतिक आचरण र व्यवहार गर्ने सक्दैन । यसकारण नैतिकताको पालना नेतृत्वबाट सुरु गर्नुपर्दछ । नैतिकताको प्रबन्ध गर्न नैतिक शिक्षा र तालिमको पनि जरूरत पर्दछ ।

साथै, आफ्नो पदको प्रभावले अर्काको कामलाई प्रभावित गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नुपर्दछ । कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई विशेष लाभ वा सहूलियत दिई अबकाशपछि रोजगारीको लागि सुनिश्चित गर्ने प्रवृत्तिलाई कानूनत नियन्त्रण गरिनुपर्दछ । संगठनमा कर्मचारीका लागि आध्यात्मिकताको ज्ञान र

अभ्यास हुन आवश्यक हुन्छ । कर्मचारीलाई उत्प्रेरित र कर्तव्यनिष्ठ बनाउने संयन्त्रको खोजी र स्थापना गर्न आवश्यक हुन्छ । यदी संगठनको माथिल्लो तहमा नैतिकता कमजोर छ भने त्यो कमजोरी संगठन भरि फैलिन्छ । सम्पूर्ण शासन प्रणाली वा संगठनको सही व्यवस्थापनको लागि ईमान्दार नैतिकवान नेतृत्व (Ethical leadership) को विकास गर्नुपर्दछ । यस किसिमको सत्प्रयासबाट मात्रै संगठनमा नैतिकताको सिञ्चन, पालना र प्रबर्द्धन हुन जान्छ ।

निजामती सेवामा नैतिकताको प्रबर्द्धन गर्न सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने, कर्मचारीका लागि पर्याप्त पारिश्रमिकको व्यवस्था गर्ने, आचार संहिताको जानकारी गराउने र पालनामा जोड दिने, नैतिक व्यवहारलाई पुरस्कृत र अनैतिक व्यवहार देखाउनेलाई सजाय दिने, कार्य वातावरणलाई पारदर्शी र विधि सम्मत बनाउने, कार्यसम्पादनलाई पारदर्शी बनाउने, कर्मचारी सेवाप्रतिउन्मुख र कार्यविधिमा स्वच्छता राख्ने, "न्यूजपेपर टेष्ट" आज व्यक्त अनिश्चितता भोलीको न्यूजपेपरमा कसरी लेखिन्छ सो आधार निर्णय गर्ने, कानूनको भाषा सरल र बोधगम्य बनाउने, विद्यालयतहको शिक्षामा नैतिक विषय पढाउने र महान व्यक्तिहरूको आदर्श जीवनको परिचय दिने तथा समाजमा नैतिक वातावरणको पुनरुत्थान गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

त्यस्तै, कामगर्दा नियम विधिभन्दा नैतिकतालाई प्रार्थमिकता दिने, नैतिक व्यवहारको कार्यसम्पादन मूल्यांकन गर्दा मूल्यांकन गर्ने, नैतिक व्यवहारको लागि कर्मचारीहरूलाई संगठनमा वनाईएका मार्गनिर्देशन, नैतिक स्ट्याण्डर्डको बारेमा सञ्चार गर्ने, कामसँग संवन्धितसँग उपहार लिने प्रथालाई वन्द गर्ने, संगठनमा नैतिक वातावरण, अनुशासित जीवनचर्या र नैतिक संस्कृतिको विकास गर्ने, उच्च पेशागत नैतिक स्ट्याण्डर्ड बनाएर लागू गर्ने, कार्यक्षेत्र नैतिकताको संबन्धमा कर्मचारीबीच पर्याप्त छलफल गर्ने, संगठनमा विभेद र उत्पीडन विरुद्ध नीति बनाउने तथा कुनै पनि कार्य गर्न गरिने निर्णय लिदा तीन पटक सोच्ने गर्नुपर्दछ काम किन गरिदै छ, त्यसको प्रभाव के हुन्छ, त्यसको कार्यान्वयनको संभावनाको बारेमा पटक पटक सोच्नु आवश्यक हुन्छ ।

कर्मचारीले संगठनमा सँधै एक नम्बर नैतिकवान एवं उत्कृष्ट हुन उद्यत हुने (Always strive for excellence), विश्वसनीय बन्ने (Be trustworthy), मित्रवत र सम्मानित बन्ने (Be courteous and respectful), ईमान्दार, खला र पारदर्शी बन्ने (Be honest, open and transparent), सक्षम बन्ने र अद्यावधिक भैरहने (Be competent and improve continually), सँधै नैतिकवान रहने (Always be ethical), सच्चरित्रवान रहने (Always be honorable and act with integrity), विश्वास योग्य बन्ने (Be respectful of confidentiality), असल उदाहरण बनाउने (Set good examples) तथा पूर्ण व्यवसायिक बन्ने (Be Professional) प्रयास गर्ने प्रवृत्तिले पेशागत नैतिकतालाई प्रबर्द्धन गर्दछ ।

नैतिक द्विविधाको व्यवस्थापन

कार्य सम्पादनको दौरान अनेकौ नैतिक संकट वा द्विविधा आउने गर्दछन् । त्यतो अवस्थामा निर्णय लिन निकै कठिन हुन्छ र निर्णय विवादास्पद बन्न पनि पुग्दछ । नैतिक डिलेमाका केही उदाहरणहरू (क) बहुमतमाको पक्षमा निर्णयगर्दा अल्पमत मर्कामा पर्ने, (ख) कानून, नियम र

विधिसम्मत निर्णयगर्दा कतिपय अवस्थामा व्यवहारिक समस्या उत्पन्न हुने र (ग) अधिकार प्राप्तहरूको पक्षमा निर्णयगर्दा अर्को सामान्य पक्षलाई मर्का पर्ने अवस्था नैतिक द्विविधा (ethical dilemmas) का उदाहरण हुन् । नैतिक रूपमा के गरूँ के नगरूँ भन्ने अवस्थामा प्रस्तावित निर्णलाई Newspaper Test गर्न सकिन्छ । संवन्धित पक्षहरूसँग खुला छलफल गर्न सकिन्छ । सामाजिक सञ्जाल वा मिडियामा वादविवाद गराउन सकिन्छ । तर संगठनमा देखिने सबै प्रकारका नैतिक खिलेमाहरू हटाउने जिम्मेवारी सँधै नेतृत्वको हुन्छ ।

उपसंहार

नैतिक दर्शन र सिद्धान्तहरूले केवल सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र दिएको हुन्छ । नैतिकताको पाठको सन्दर्भमा के सही हो भन्दा पनि केलाई आफ्नो अनुकूल बनाउन (Rationalize) खोजिएको हुन्छ महत्वपूर्ण हुन्छ । आफ्नो अनुकूल बनाउने भन्ने कुरा अनैतिक हो । नैतिक ज्ञान तथा व्यक्तिले सिकेका मूल्यहरूलाई कार्यान्वयनमा उतार्न सकेमा नैतिक मूल्य मात्र उच्च हुने होईन संगठनमा नैतिकताको पालना पनि राम्रोसँग हुन जान्छ । धार्मिक दर्शनहरू समाजलाई सही बाटोमा डोऱ्याउन बनेका हुन्छन् । कानूनको उद्देश्य पनि राम्रो समाजको निर्माण गर्नु हो । संगठनका नीति नियम आचार संहिताहरू पनि संगठनमा अनुशासन कायम गर्न बनाईएका हुन्छन् । सवै व्यवस्था हुँदा हुँदै र सो जान्दा जान्दै पनि मानव जीवन, मानवीय व्यवहार, शासन प्रणाली नैतिक स्वभावले सिञ्चन हुन सकेको देखिदैन । समाजमा अनैतिक र अपराधिक कार्यहरू भैरहेको देखिन्छ । संकीर्ण र संक्षिप्त प्रयासले नैतिकतालाई प्रबर्द्धन गर्न सकिदैन । समष्टिरूपमा राज्य, समाज र व्यक्तिको उदात्त सत्प्रयासले कार्यक्षेत्रमा नैतिक मूल्य, नैतिक व्यवहार र नैतिक जीवन प्राप्ति हुन्छ ।

कमल प्रसाद रेग्मी
निर्देशक,
नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपालको बीमा नियमनकारी निकायमा “बीमाङ्गी” को भूमिका

खुम्बु रेग्मी
बीमाङ्की विषय
(स्नातक)
अध्ययनरत, त्रि.वि.वि.

कार्यकारी साराङ्श

विश्वमा सन् १८१९ मा बेलायतदेखि बीमा नियमनमा “बीमाङ्गी” Actuary पेशाको उपयोग गरीए पश्चात् आज बीमा लगायत अन्य जोखिमका क्षेत्रमा समेत “बीमाङ्गी” जनशक्तिको उपयोग हुँदै आएको छ । जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्ने, बीमा व्यावसायहरूको नियमन गर्ने जिम्मेवारी नेपाल बीमा प्राधिकरणमा रहेको, बीमकहरूले जारी गर्ने बीमालेखका प्राविधिक पक्ष तथा “बीमाङ्गीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदन” को स्वीकृति आदि विशेष प्राविधिक कार्यमा पेशागत विशेषज्ञ “बीमाङ्गी” पेशाको राय, परामर्श एवम् सुभाब लई सोको आधारमा नेपालको अर्थतन्त्रको एक खम्बा, बीमा सेवालाई व्यवस्थित, मर्यादित, सुरक्षित, विश्वसनीय, प्रतिस्पर्धी, आधुनिक र समयसापेक्ष बनाउने दिशामा अभ्यास भइरहेको छ । नेपालमा एकजना मात्र योग्य “बीमाङ्गी” भएको तर नेपालको बीमा बजारमा लगभग ४५ जना “बीमाङ्गी” आवश्यक भएको परिदृश्यमा यसको विकास, विस्तारका लागि योजनावद्ध रूपमा अघि बढ्दै, “बीमाङ्गी” को सहज आपूर्तिको व्यवस्थापनमा नेपाल सरकार र विश्वविद्यालयसँग समन्वयन गरी समग्र अर्थतन्त्रको दीगो विकासमा टेवा पुऱ्याउँदा नेपाल सरकार, नियमनकारी निकाय, बीमक, बीमित, सामाजिक सुरक्षा, संचय कोष, नागरीक लगानी कोष, धितोपत्र बोर्ड आदि सर्वत्र पक्षलाई लाभ लाभको अवस्थामा पुऱ्याउन सकिने बिषयमा दुई मत छैन ।

मुख्य मुख्य शब्दावलीहरू :- बीमा, नियमन, बीमाङ्गी, बीमाङ्गीय शिक्षा र पेशा, बीमाङ्गीय सोसाइटी, “बीमाङ्गीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदन” ।

१. भूमिका

प्राकृतिक एवम् मानवीय जोखिमबाट भविष्यमा श्रृजना हुनसक्ने आर्थिक क्षतिलाई व्यवस्थापन गर्ने, गराउने विभिन्न संस्थाहरूमध्ये बीमा सेवा एक उपयुक्त विकल्पका रूपमा रहिआएको कुरा सर्वविदितै छ । यस्ता जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्ने सेवालाई बीमा व्यवसाय (Insurance Business) भनिन्छ । जोखिमको कारोबार गर्ने निकायका रूपमा रहेका बीमा व्यवसायीहरूलाई इजाजत प्रदान गर्ने, सोको नवीकरण गर्ने, ती कम्पनीहरूको कारोबारको अनुगमन, मूल्याङ्कन, निर्देशन, कानूनको उल्लङ्घन गरेमा आङ्शिक तथा पूर्ण कारोबार रोक्का एवम् बीमित लगायत अन्य पक्षमा कानूनको पालनामा उदासिन तथा वेवास्ता गरेमा इजाजत खारेजीसम्मको कार्य गर्नसक्ने निकायलाई बीमा नियमनकारी निकाय (Insurance Regulator) भनिन्छ । विश्वका बीमा कम्पनीहरूलाई इजाजत

दिने र सुपरिभिजन गर्ने नियमनकारी निकायहरूको छाता संगठन (International Association of Insurance Supervisors, IAIS) को, सन् १९९४ मा स्थापना भएको, लगभग २०० सदस्य मध्ये नेपाल संस्थापक राष्ट्रका रूपमा रहेको छ । IAIS ले बीमा क्षेत्रको विकास, विस्तार र व्यवसायिकताका लागि २४ वटा कोर प्रिन्सिपलहरू (Core Principles) को व्यवस्था गरेको छ । राज्यले बीमितको हक, हित (Policy Holder Protection) गर्न, गराउनका लागि कानून बमोजिम बीमा नियमनकारी निकाय (Insurance Regulator) को स्थापना गरी संचालनमा स्वायत्तता दिने कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

नेपालमा समेत बीमा कम्पनी स्थापना भएको लगभग २० वर्षपछि बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, विकसित र नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले बीमा ऐन, २०२५ बमोजिम नियमनकारी निकायका रूपमा बीमा समिति स्थापना भई, बीमा ऐन, २०७९ अनुसार नेपाल बीमा प्राधिकरणका नामले संचालित छ । (बीमा ऐन, २०७९) नेपाल सरकारले चार वर्षका लागि एक कार्यकारी अध्यक्ष सहित चारजना संचालक नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको छ । हाल नेपाल बीमा प्राधिकरण अन्तर्गत १८ जीवन, १८ निर्जीवन र दुई पुनर्बीमा तथा ७ वटा लघु बीमा कम्पनी (संचालनको क्रममा) गरी ४५ वटा कम्पनीहरू संचालनमा रहेका छन् । प्रत्येक कम्पनीमा एक एकजना योग्य "बीमाङ्की" (Actuary)को अनिवार्यता रहन्छ ।

अर्थतन्त्रका चारवटा खम्बामध्ये एक बीमा रहेकोले हाल नेपाली बीमा सेवाले कूल गाहस्थ्य उत्पादन (GDP) मा लगभग ३.५ र सङ्घीय राजस्वमा लगभग ५ प्रतिशत योगदान, एवम् रोजगारीमा लगभग प्रत्यक्ष १५,००० तथा अप्रत्यक्ष एक लाखभन्दा बढीले रोजगारी पाएको अवस्था रहे पनि सङ्घीय सरकारबाट "बीमाङ्की" (Actuary) पेशाको विकासमा ठोस योजनाको कार्य प्रारम्भ नभएको अवस्था छ । (नेपाल बीमा प्राधिकरण, २०२२)

बीमकका वास्तविक जोखिमहरूको अवस्थाको वस्तुनिष्ठ, प्राविधिक पक्षमा प्रारम्भिक एवम् सूक्ष्म विश्लेषण, अनुसन्धान गरी तयार भएका बीमालेख तथा बीमक तर्फबाट नियुक्ती भएका "बीमाङ्की" (Actuary) ले हस्ताक्षर गरी पठाएका "बीमाङ्कीय"मुल्यांकन प्रतिवेदन-Actuarial Valuation Report) सम्बन्धमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले अन्तिम स्वीकृति प्रदान गर्ने कार्यमा "बीमाङ्की" (Actuary) पेशाको अनिवार्यता रहेको बिषय बीमा ऐन, नियमावली, निर्देशिका, निर्णयहरूमा व्यवस्था रहेको छ । त्यसैले नेपाल बीमा प्राधिकरणमा सके बीमालेख विश्लेषण, राय दिने एक र "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) माथि प्राविधिक परामर्श (Consulting) दिनका लागि एक गरी २ पूर्ण योग्य १-Fully Qualified) 'बीमाङ्की' (Actuary) को आवश्यकता देखिन्छ ।

२. लेखमा समेटिने बिषय

नेपालको नियमनकारी निकायमा "बीमाङ्की" (Actuary) को भूमिका सम्बन्धी लेखमा तपशीलका विषयहरू समावेश गरी तयार गरीएको छ :

- नियमनकारी निकाय, बीमा र "बीमाङ्की" पेशाको अवधारणा,
- नियमनकारी निकायमा "बीमाङ्की" पेशाको आवश्यकता र महत्व,
- नेपालको नियमनकारी निकायमामा "बीमाङ्की" पेशाको अवस्था र उपयोगिता ।

२.१ नियमनकारी निकाय, बीमा र "बीमाङ्की" पेशाको अवधारणा

नियमनकारी निकाय, बीमा तथा बीमा व्यवसाय र "बीमाङ्की" पेशाको परिचय, विकासक्रम, यस पेशाको इजाजत दिने निकाय एवम् पेशागत मानदण्ड वा मान्यताहरूको बारेमा उल्लेख गरीनेछ ।

२.१.१. नियमनकारी निकाय

नियमनकारी निकाय (Regulator) भन्नाले संस्थाको दर्ता, इजाजत, नवीकरण, त्यसको अनुगमन, मूल्याङ्कन, निर्देशन, कारोबार रोक्का एवम् इजाजत खारेजीसम्मको अधिकार, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व भएको निकायलाई बुझिन्छ । विश्वमा धेरै प्रकृतिका सेवाहरूका लागि विशेषज्ञ सेवा सहितको नियमनकारी निकायहरू (Regulators) को व्यवस्था राज्यले गरीआएको छ ।

Swiss Re, (2013) बीमा व्यवसायहरूको कारोबार गर्न इजाजत प्रदान, नवीकरण, अनुगमन, मूल्याङ्कन, निर्देशन, आङ्शिक तथा पूर्ण कारोबार रोक्का, इजाजत खारेजीसम्मको कार्य गर्ने निकायलाई बीमा नियमनकारी निकाय (Insurance Regulator) भनिन्छ । बीमा व्यवसायलाई कहिलेबाट नियमनको अभ्यास शुरू भएको हो भन्ने जानकारी लिन इजिप्ट, रोमन, ग्रीक सभ्यतासम्म पुग्नुपर्ने देखिन्छ ।

Daykin, (१९९९) यस्ता नियमनकारी निकायमा विशेष योग्यता, अनुभव भएका प्राविधिक जनशक्तिको माध्यमबाट विशेष गरी बीमितको हक हित संरक्षण गर्ने, गराउने बृहत उद्देश्यले नियमन कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने भएकोले सामान्यतया सबै देशमा सरकारी सेवा दिने संस्थाभन्दा छुट्टै स्वायत्त निकायको रूपमा गठन गर्ने अभ्यास प्रचलनमा रहेको छ ।

बीमा क्षेत्रको नियमनकारी निकायको छाता सङ्गठनका रूपमा रहेको क्षेत्त्र ले जारी गरेका हालै २४ वटा कोर सिद्धान्तको १ नं. मा नियमनकारी निकायको उद्देश्य, काम, कर्तव्य र अधिकारको बारेमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । (International Association of Insurance Supervisors, 2019)

२.१.२. बीमा

प्राकृतिक एवम् मानवीय जोखिमबाट भविष्यमा श्रृजना हुनसक्ने आर्थिक क्षतिलाई व्यवस्थापन गर्ने, गराउने विभिन्न संस्थाहरूमध्ये बीमा सेवा एक उपयुक्त विकल्पका रूपमा रहिआएको कुरा सर्वविदितै छ । यस्ता जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्ने सेवालाई बीमा (Insurance) भनिन्छ ।

अनिश्चितताबाट भविष्यमा आउनसक्ने प्राकृतिक एवम् मानवीय अप्रिय, असामान्य परिस्थितिबाट आर्थिक तथा मानवीय पक्षमा हुनसक्ने क्षतिलाई बीमा (Indurance) भनिन्छ । व्यापार व्यवसायमा अनेक किसिमका जोखिमहरू यत्रतत्र घुमिरहेका हुन्छन् । ती जोखिमहरूलाई पूर्वआँकलन, पहिचाहन र समयमा व्यवस्थापन गर्न सक्नु एक कुशल तथा सफल (Perfect and successful) व्यवस्थापक (Manager) को कार्य अन्तर्गत पर्दछ । बीमाले रक्षावरण गर्ने प्रमुख जोखिमहरू तपशील बमोजिम रहेका छन् :

- संचालन जोखिम (Operational Risk)

- वातारणीय (Environment Risk),
- बजारका जोखिम (Market Risk),
- कानूनी जोखिम (Legal Risk),
- तरलता जोखिम (Liquidity Risk)
- परिपालन तथा नियमनकारी जोखिम (Compliance and Regulatory Risk)
- ब्याजदर जोखिम (Interest Risk)
- ख्याति, शाखसँग सम्बन्धित जोखिम (Goodwill Risk) आदि ।

२.१.२ बीमा व्यवसाय

सामान्यतया बीमा व्यवसायभित्र जीवन, निर्जीवन र पुनर्बीमा व्यवसायलाई समावेश गर्ने गरिन्छ । जीवन बीमा व्यवसाय भन्नाले कुनै व्यक्तिको जीवनसँग सम्बन्धित निजको आयुको आधारमा किस्ताबन्दी रूपमा निश्चित रकम भुक्तानी गर्ने शर्तमा म्याद समाप्त भएपछि (Maturity) वा निजको मृत्यु (Death) भएको अवस्थामा निजले वा निजको हकवालाले तोकिएको रकम बीमाङ्क (Sum Assured) पाउने गरी गरिने करारलाई बुझिन्छ । निर्जीवन बीमा व्यवसाय भन्नाले जीवन बीमा व्यवसाय बाहेक अन्य बीमा व्यवसाय सम्झनु पर्छ ।

Ghimire, (2014) बीमा व्यवसायको अवधारणा ईसापूर्व करिब ३००० वर्ष अघिदेखि नै शूस्वात भई समय समयमा आधुनिक बीमा व्यवसायमा अनेकन विकास तथा परिवर्तनहरू हुँदै आएको छ ।

२.१.३ नेपालमा बीमा व्यवसाय

नेपालमा वि.सं.२००४ सालबाट व्यवसायीक रूपमा नेपाल बैङ्कको सहायक कम्पनीका रूपमा स्थापना भई, हाल नेपाल इन्स्युरेन्स कम्पनीको नामबाट संचालनमा रहेको छ ।

हाल नेपालमा स्वदेशी तथा विदेशी, सरकारी, निजी, जीवन, निर्जीवन, पुनर्बीमा गरी लगभग ३७ वटा संचालनमा तथा ७ वटा लघु बीमा कम्पनी (संचालनको क्रममा) गरी ४४ वटा कम्पनीहरू रहेका छन् ।

बार्षिक बीमाशुल्क लगभग १७८ अर्ब, कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) मा लगभग ३.५ प्रतिशत र सङ्घीय राजस्वमा लगभग ५ प्रतिशत योगदान एवम् प्रत्यक्ष रोजगारीमा लगभग १५,००० तथा अप्रत्यक्ष रूपमा लगभग एक लाखभन्दा बढीले रोजगारी पाइरहेका छन् । (नेपाल बीमा प्राधिकरण,२०७९)

२.१.४ नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपालको बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, विकसित र नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यका साथ २०२५ सालमा बीमा ऐन, २०२५ बाट स्थापना भई हाल बीमा ऐन, २०७९ अनुसार नेपालको बीमा क्षेत्रको नियमनकारी निकायका रूपमा नेपाल बीमा प्राधिकरण संचालनमा रहेको छ । (बीमा ऐन,२०७९)

यसको गठन नेपाल सरकारले नियुक्ति गरेको एक कार्यकारी अध्यक्ष सहित चारजना संचालक रहने कानूनी व्यवस्था छ । हाल नेपाल बीमा प्राधिकरण अर्न्तगत १८ जीवन बीमा कम्पनी, १७ निर्जीवन बीमा कम्पनी र दुई पुर्नबीमा कम्पनीहरू गरी जम्मा ४४ वटा कम्पनीहरू संचालनमा रहेका छन् । भर्खरै

प्राधिकरणले ७ वटा प्रदेशमा मुख्य केन्द्रीय कार्यालय रहने गरी ७ वटा लघुबीमा कम्पनीहरूलाई इजाजत दिएको छ भने कारोबारमा आउन बाँकी छ । प्राधिकरणले चैत्र मसान्तसम्ममा बीमकको पूँजी बृद्धिको नीति लिएकोले धेरै बीमकहरू मर्जरको गृह कार्यमा रहेका छन्, यसका कारण बीमकको सङ्ख्या क्रमशः घट्ने क्रममा छ ।

बीमकका लगभग ३३०० क्षेत्रीय, शाखा, प्रशाखा कार्यालयहरू मार्फत विभिन्न तहका प्राविधिक तथा प्रशासनिक लगभग १५००० कर्मचारीहरू एवम् बीमा मध्यस्थकर्ताले औषत ५० लाख बीमितहरूलाई सेवा पुऱ्याइरहेका छन् । बीमा क्षेत्रले कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) को लगभग ३ प्रतिशत योगदान गरेको छ भने राजस्वमा लगभग पाँच प्रतिशत योगदान गरेको छ । यी सबै कार्यहरूको नियमन, अनुगमन, निर्देशन, विकासको कार्यमा नेपाल बीमा प्राधिकरण कार्यरत रहेको छ । (नेपाल बीमा प्राधिकरण, २०२२)

२.२.३ "बीमाङ्की" (Actuary)

सामान्य अर्थमा "बीमाङ्की" भन्नाले विगतका तथ्याङ्क (Past data) हस्को विश्लेषणबाट भविष्यको पूर्वानुमान (Future forecast) गर्नस जोखिमहरूलाई कार्य प्रकृति अनुसार बीमाङ्की पेशागत मान्यताहरू (Assumptions) का आधारहरूमा "बीमाङ्की" (Actuary) ले विश्लेषण गरी भविष्यमा अपनाउनुपर्ने सावधानी र रणनीतिहरूको बारेमा प्राविधिक राय, सल्लाह एवम् सुभाब दिने गर्दछ । "बीमाङ्की" का प्रमुख पेशागत मान्यता (Assumptions) हरू तपशील बमोजिम रहेका छन् ।

२.२.३.१ 'बीमाङ्की' हरूले अवलम्बन गर्ने पेशागत मान्यताहरू (Assumptions)

"बीमाङ्की" क्षेत्रको कार्य सम्पादनमा अधिकाधिक मात्रामा गणित, तथ्याङ्कशास्त्र र अर्थशास्त्रका विधि, सिद्धान्तहरू र अभ्यासहरूको प्रयोग हुने गर्दछ । यसका अतिरिक्त पेशागत रूपमा स्तरीय विश्लेषणहरूबाट सत्यको नजिक पुग्नका लागि आर्थिक (Economic, Fiscal) र गैरआर्थिक (Demography, Social), मान्यताहरूलाई प्रचलनमा ल्याई यो पेशाका कार्यलाई विश्वसनीय, मर्यादीत र सम्मानित बनाई व्यवहारमा ल्याउन "बीमाङ्की" हरूले अवलम्बन गरेका मुख्य पेशागत मान्यताहरू (Assumptions) तपशील बमोजिम रहेका छन् :

- ब्याजदर (Rate of investment return on the scheme's Assets)
- भविष्यको मुद्रा स्फ्रीति (Future Inflation)
- मृत्युदर (Mortality)
- रोग लाग्ने अवस्था (Morbidity)
- छूटदर (Discount Rate)
- तलब बृद्धि (Salary Increases)
- प्रतिफल दर (Yield Rate) आदि ।

२.२.३.२ नेपाली बीमा कानूनमा बीमाङ्की पेशाको परामर्श

बीमा ऐन, २०४९ को दफा २६ मा व्यवस्था भए बमोजिम बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकले प्रत्येक

तीन वर्षमा एक पटक आफ्नो आर्थिक स्थितिको लेखाजोखा र दायित्वको मूल्याङ्कन (Actuarial Valuation) बीमाङ्कीद्वारा गराई, सो सम्बन्धमा बीमाङ्कीले पेश गरेको प्रतिवेदनको एकप्रति बीमकले तात्कालिन समयमा बीमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था रहेको थियो ।

बीमा ऐन, २०४९ लाई समय सापेक्ष संशोधन गर्ने क्रममा बीमा ऐन, २०७९, कार्तिक २२ मा जारी भई बीमा ऐन, २०४९ खारेज भएको छ । नयाँ बीमा ऐन, २०७९ को दफा ७१ मा व्यवस्था भए बमोजिम प्रत्येक जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकले बचतको बाँडफाँड तथा व्यवस्था (Provision) बीमाङ्कीद्वारा "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) तयार गर्नुपर्ने तथा सो प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले बचतको कम्तीमा ९० प्रतिशत जीवन बीमा कोषमा सार्न स्वीकृत उक्त दफामा प्रष्ट रूपमा लेखिएको छ ।

प्रत्येक तीन वर्षमा एक पटक आफ्नो आर्थिक स्थितिको लेखाजोखा र दायित्वको मूल्याङ्कन (Actuarial Valuation) बीमाङ्कीद्वारा गराई, सो सम्बन्धमा बीमाङ्कीले पेश गरेको प्रतिवेदनको एकप्रति बीमकले नेपाल बीमा प्राधिकरणमा पेश गर्नुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था रहेको थियो । निर्जीवन तथा पुनर्बीमा व्यवसायको "बीमाङ्कीय मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७६" अनुसार प्रत्येक वर्ष यस्तो "बीमाङ्कीय मूल्याङ्कन" गराउने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा सबै बीमकहरूले प्रत्येक वर्ष "बीमाङ्कीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदन" तयार गराई पेश गर्दै आइरहेका छन् ।

२.२.३.३ "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report)

सामान्य अर्थमा "बीमाङ्की" मूल्याङ्कन भन्नाले संस्थाको सम्पत्ति र दायित्वको तुलना गर्ने विधिलाई बुझिन्छ । बीमाङ्की पेशामा तय गरिएका स्तरीय पेशागत मान्यताहरू (Interest Rate, Inflation, Mortality, Morbidity, Discount Rate / Yield Rate) तथा अन्य प्राविधिक पक्षलाई आधार मानी तयार गरिन्छ ।

लेखाका स्तरीय मापदण्डका आधारमा लेखापरीक्षकले तयार गरेको Balance Sheet बाट मापन हुन नसक्ने प्रकृतिका संस्थाको वास्तविक (Actual) सम्पत्ति र दायित्वको पहिचान र विश्लेषण "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) बाट हुने गर्दछ । अर्को शब्दमा वित्तीय संस्थाहरूको सम्पत्ति र दायित्वको मापन गर्ने विधि, औजारका रूपमा "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदनलाई लिने गरिन्छ ।

२.२.३.४ बीमाङ्की पेशा तथा अध्यापनमा नेपाली परिवेश

धेरै दुःखका साथ भन्नैपर्ने हुन्छ, नेपालमा बीमा व्यवसायको लगभग ७५ वर्षे इतिहासमा हालसम्म नेपालमा एकजना मात्र योग्य फेलो बीमाङ्की (Fellow Actuary) रहनुभएको, जो नेपालको बीमा नियमनकारी निकाय बीमा समितिमा कार्यरत रहनुभएको छ । नेपालको यस्तो अभावको परिस्थितिमा समेत नेपालमा बीमाङ्कीको अध्यापन र इजाजत दिने निकाय (Actuarial Society) स्थापनाका लागि ठोस अवधारणागत सोच हुन बाँकी रहेको अर्को दुःखद् समाचार सुनाउनु हाम्रो बाध्यता छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा वि.सं. २०७३ सालबाट पेशागत (Professional) नभई एकेडेमिक (Academic) स्नातकस्तरको अध्यापनको कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ । जसबाट सामान्य प्राविधिकस्तरका जनशक्तिहरू उत्पादन भइरहेका छन् ।

२.२.३.५. बीमाङ्गीय शिक्षा र पेशाका बारेमा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास:

सन् १७६२ तिर बेलायतका गणितशास्त्रीबाट परिकल्पना भए पनि आजसम्म विश्वमा "बीमाङ्गी" हरूको सङ्ख्या अन्य पेशाको तुलनामा अत्यन्तै कम, लगभग एक लाखको सङ्ख्या र भारतमा लगभग चार सय त्रिहत्तर मात्र छन् । जबकि भारतमा मात्र चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट लगभग १२ लाखभन्दा बढी नै रहेका छन् । बेलायत, अमेरिका, अष्ट्रेलिया, चीन, जापान, भारत लगायत धेरै विकसित देशमा बीमाङ्गी पेशाको इजाजत दिने नियमनकारी निकाय (Actuary Society) हरू रहेका छन् । नियमनकारी निकाय गठन नभएका अधिकाङ्श देशमा गैरसरकारी पेशागत सस्थाका रूपमा एसोसिएसनहरू गठन भएका छन्, जसले पेशागत इजाजत नदिइकन पेशाको विकासका लागि राज्य वा सम्बन्धित निकायमा राय, सल्लाह दिने गर्दछन् । बङ्गलादेश, पाकिस्तान, इण्डोनेसिया, नेपाल आदि ।

२.२.३.६ नियमनकारी निकायमा "बीमाङ्गी" पेशाको आवश्यकता र महत्त्व

विश्वमा Equitable Life मा सन् 1762 मा William Morgan ले Actuary को शब्द बीमाको बीमाशुल्क निर्धारण गर्न उपयोग भए पश्चात् यो Actuary पेशालाई जोखिम नियमनकारी कार्यमा उपयोग हुनथाले पश्चात् सन् १८१९ मा Regulation को क्षेत्रमा उपयोग भएका लेख, रचनाहरूमा उपलब्ध छ । (Daykin, 1999) William Morgan बेलायतका गणितशास्त्रीबाट बीमा क्षेत्रको लागि Actuary शब्द प्रयोग भएसँगै विश्वमा क्रमशः Actuary को विकास, अध्ययन, अध्यापन, प्रचार प्रसार भइरहेको छ । विश्वमा "बीमाङ्गी" हरूको सङ्ख्या अत्यन्तै कम तर सबैभन्दा आकर्षक पेशाको रूपमा स्थापित भएको छ । (Hyman and Robertson, 2021)

"बीमाङ्गी" जनशक्ति बीमा क्षेत्र सँगसँगै राज्यको अर्थतन्त्रको विकास तथा चलायमान गर्नको लागि बैङ्किङ, लगानी, धितोपत्र, कोष व्यवस्थापन, राजस्व, खर्च, निभृतिभरण, उपदान आदिको व्यवस्थापनका क्षेत्रमा पनि उत्तिकै उपयोगी, आवश्यक र महत्त्व रहेको छ ।

पछिल्लो समयमा यस पेशालाई गैरआर्थिक क्षेत्र (Non Financial Sector) मा विगतको तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी भविष्य आउनसक्ने नकारात्मक प्रभावको पूर्वअनुमान गर्ने, गराउने कार्यमा समेत "बीमाङ्गी" जनशक्तिको प्रयोग भइरहेको पाइन्छ । सन् २०१५ मा क्यानडाले जलवायु परिवर्तनको असर सम्बन्धमा "बीमाङ्गी" बाट विश्लेषण गराएको प्रतिवेदन सार्वजनिक भएको छ । (International Fellow of Actuary, 2019)

३.९ नेपालमा जोखिमहरूको नियमनमा "बीमाङ्गी"(Actuary) पेशाको अवस्था एवम् उपयोगिता

नियमनकारी निकायले आफ्नो प्रमुख उद्देश्य बीमितको हक हित रक्षा (Policy Holder Protection) गर्नु रहेको हुन्छ । नेपालमा स्वदेशी बीमा कम्पनीहरू स्थापना भए पश्चात् वि.सं २०२५ सालमा नै नियमनकारी निकायका रूपमा बीमा समितिको स्थापना २०२५ सालमा भई हाल बीमा ऐन, २०७९ बमोजिम नेपाल बीमा प्राधिकरणका रूपमा स्वदेशी तथा विदेशी बीमा कम्पनीहरूको नियमन गर्दै आएको छ ।

बीमा ऐन, २०२५ सर्वत्र रूपमा उपलब्ध नभएकोले उक्त ऐनमा प्रष्ट रूपमा "बीमाङ्गी" (Actuary) को परमर्श लिने व्यवस्था भए, नभएको बारे जानकारी नभए तापनि परोक्ष रूपमा जोखिमहरूको नियमन तथा न्यूनीकरणमा "बीमाङ्गी" (Actuary) पेशाको उपयोगिता हुँदै आएको अनुमान धेरै जानकारहरूको

रहेको छ । (धिमिरे, २०१४)

वि.सं. २०४८ सालको आर्थिक उदारीकरणको प्रादुर्भाव पश्चात् जारी भएको बीमा ऐन, २०४९ को दफा २६ मा "बीमाङ्की" (Actuary) व्यवस्था प्रष्ट रूपमा गरेको थियो । (बीमा ऐन, २०४९)

हाल नयाँ बीमा ऐन २०७९ को दफा ७१ मा "बीमाङ्की" बाट 'बीमाङ्कीय' मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) जीवन बीमकबाट अनिवार्य रूपमा गराउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । (बीमा ऐन, २०७९)

प्रत्येक बीमा कम्पनीले "बीमाङ्की" नियुक्ति गर्नुअघिदेखि नियुक्तिसम्म, बीमालेखको विश्लेषण गर्न, जीवन बीमामा 'बीमाङ्कीय' मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report), निर्जीवन बीमामा LAT(Liability Assest Test) सम्मका प्राविधिक तथा प्रसासनिक कार्यमा नेपाल बीमा प्राधिकरणमा "बीमाङ्की" बाट सेवा लिई आवश्यक निर्णय गर्ने, गराउने कानूनी तथा अभ्यास रहिआएको छ । जसलाई तपशील बमोजिम चर्चा गर्न सकिन्छ :

३.१० बीमकका "बीमाङ्की"(Actuary) को नियुक्ति प्रक्रिया :

प्रत्येक बीमकले "बीमाङ्की" नियुक्ति गर्नुअघि नियुक्तिका लागि प्रस्ताव गरेको "बीमाङ्की" को इजाजतको प्रतिलिपि र व्यक्तिगत विवरण सहित नेपाल बीमा प्राधिकरणमा पठाउनु पर्ने, नेपालमा उक्त "बीमाङ्की" को इजाजत र अन्य अभिलेखको पहुँच नभएको अवस्थामा नियुक्ति प्रक्रियामा प्रस्तावित "बीमाङ्की"को इजाजतपत्र स्वीकृति भए नभएको, इजाजत नियमित रूपमा नवीकरण भए, नभएको, पेशागत रूपमा लिनुपर्ने तालिम (COP) लिए, नलिएको र कुनै विभागीय कारवाही भए, नभएको आदिमा छानविन गरी नेपाल बीमा प्राधिकरणले स्वीकृती प्रदान गर्दछ ।

नेपाल बीमा प्राधिकरणले आफ्नो परामर्शदाता "बीमाङ्की" मार्फत त्यस्ता प्रशासनिक सूचना, जानकारीहरूको लिखित विवरण बीमकसँग माग गरी आफ्नो परामर्शदातालाई लिखित रूपमा पठाउने तथा निजले "बीमाङ्की" इजाजत दिने निकाय सोसाइटीमा बुझी प्राधिकरणलाई लिखित जानकारी गराउने छ । सोही आधारमा मात्र बीमकको लागि "बीमाङ्की" नियुक्ति स्वीकृति सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अभ्यास रहिआएको छ ।

३.१०.जीवन बीमकका बीमालेखहरूको प्राविधिक विश्लेषण

प्रत्येक जीवन बीमकले आफूले बजारमा बिक्री गर्न प्रस्ताव गरिएका सबै बीमालेखहरू (Policy) लाई आफ्नो कम्पनीमा नियुक्ति भएको परामर्शदाता "बीमाङ्की" बाट बीमालेख तयार एवम् प्रमाणित गराई, स्वीकृति प्रक्रियाका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरण पठाउनुपर्ने अभ्यास रहेको छ ।

उक्त प्रस्तावित बीमालेखमा बीमाशुल्क, बीमितलाई प्रदान गरिने शर्त, सेवा, सुविधा, प्रशासनिक खर्च, पुरक करार (Rider) आदि प्रचलित बीमा ऐन, नियम, निर्देशिका बमोजिम भए, नभएको सम्बन्धमा प्राविधिक पक्षको सूक्ष्म, अध्ययन, विश्लेषण, मूल्याङ्कन र परामर्श प्रदान गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरणले आफ्नो "बीमाङ्की" लाई लिखित पठाउनुपर्ने अभ्यास रहेको छ । बीमालेखको सेवा, शर्तको आधारमा बीमितले पाउने सेवा, सुविधा प्राप्त गर्ने बिषयमा "बीमाङ्की" ले समेत सुक्ष्म अध्ययन, विश्लेषण गरी नेपाल

बीमा प्राधिकरणलाई लिखित परामर्श उपलब्ध गराउने र सोका आधारमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले उक्त बीमालेख स्वीकृति सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अभ्यास रहि आएको जानकारी विभिन्न लेख, रचना र कम्पनीका कार्यरत कर्मचारीहरूको जानकारीका आधारमा स्पष्ट छ ।

३.१०. 'बीमाङ्कीय' मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) विश्लेषण तथा परामर्श :

प्रत्येक जीवन बीमकले आफ्नो सम्पत्ति तथा दायित्वको मूल्याङ्कन बीमकको "बीमाङ्की" बाट तयार एवम् प्रमाणीत गराई स्वीकृति प्रयोजनार्थ नेपाल बीमा प्राधिकरण पठाउनुपर्नेछ । बीमा ऐन २०७९ को दफा ७१ बमोजिम प्राविधिक पक्षको अध्ययन, विश्लेषण, मूल्याङ्कन, परामर्श प्रदान गराई दिनका लागि आफ्नो "बीमाङ्की" लाई लिखितपत्र नेपाल बीमा प्राधिकरणले पठाउने अभ्यास रहेको छ । प्राधिकरणका "बीमाङ्की" ले विमकको व्यवसायबाट भएको बचतको १० प्रतिशत बीमितको कोष (Policy Holder Protection Fund) मा ब्यवस्था(Provision) गर्ने गरी प्रतिवेदनमा उल्लेख भए,नभएको सम्बन्धमा सूक्ष्म अध्ययन, विश्लेषण गरी प्राधिकरणलाई लिखित परामर्श उपलब्ध गराउने तथा सो परामर्शका आधारमा प्राधिकरणले उक्त 'बीमाङ्कीय' मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) स्वीकृतिमा निर्णय गर्ने अभ्यास रहेको छ ।

३.१० (LAT-Liability Assest Test) विश्लेषण तथा परामर्श :

निर्जीवन कम्पनीमा "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Actuarial Valuation Report) नभई LAT(Liability Assest Test) को प्रतिवेदन तयार गर्ने कानूनी तथा प्रचलन रहेको छ । उक्त प्रतिवेदन प्रत्येक निर्जीवन बीमकले आफ्नो सम्पत्ति तथा दायित्वको मूल्याङ्कन कम्पनीको "बीमाङ्की" बाट तयार गराई माथि जीवनको जस्तै विधि, प्रकृयाबाट स्वीकृतिका लागि नियमनकारी निकायमा पठाउने तथा त्यसको सूक्ष्म अध्ययन, विश्लेषण गरी नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई लिखित परामर्श उपलब्ध गराएका आधारमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले उक्त LAT स्वीकृतिको निर्णय गर्ने अभ्यास प्रचलन रहि आएको छ ।

३.१०. ORSA को विश्लेषण तथा परामर्श :

बीमकको जोखिमलाई पहिचाहन,मापन,अनुगमन र मूल्याङ्कन (Identifying, Measuring, Assessing, and Evaluating) गरी ORSA को निर्देशिकामा उल्लेख भए बमोजिम नेपाल बीमा प्राधिकरणमा पेश गर्न तथा बीमकको व्यवस्थापनका लागि प्राविधिक राय, सल्लाह र परामर्श दिन Actuary आवश्यक रहन्छ । ORSA मा Actuary को प्रमुख भूमिका देहाय बमोजिम रहन्छन् :

- ORSA निर्देशिका, २०७९ को निर्देशन नं. ९ बमोजिम ORSA Policy अन्तर्गत Business Model, Strategic Plan with special consideration of Risk Appetite, Risk Tolerance Limits, 'Economic Available Capital Resources', Actuarial and Financial Risk assessment, Actuarial Assumption and Parameters, Data Quality and Monitoring Mechanisms, IT software and Infrastructure, आदि पक्षको परामर्श दिन,

- ❑ Risk Base Capital / Own Risk Solvency Assessment' निर्देशिका नेपालमा पहिलो पटक लागू भएकोले प्राविधिक 'Business model', 'Economic Available Capital Resources', 'Economic Capital Target' आदि प्राविधिक प्रतिवेदनको तयारी तथा व्याख्या गर्न,
- ❑ निर्देशिकाको निर्देशन नं.१६ (५ ए) अनुसार गठित ORSA समितिलाई प्राविधिक परामर्श उपलब्ध गराउन,
- ❑ बीमकको ORSA अन्तर्गत Gap Analysis गरी प्राधिकरणमा पेश गर्न,
- ❑ समय समयमा नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट माग भएका ORSA सँग सम्बन्धित जानकारी, विवरण र आवश्यक प्राविधिक सुझाव पेश गर्न आदि ।

माथिको विश्लेषणका आधारमा नेपाल बीमा प्राधिकरणमा बीमितको हकहित संरक्षण गर्न, गराउन "बीमाङ्की" को आवश्यकता प्रशासनीक तथा प्राविधिक राय लिई बीमकले माग वा पेश गरेका माग, प्रस्ताव र प्रतिवेदन उपर निर्णय प्रदान गर्न सामान्यतया प्रत्येक चरणमा Actuary को आवश्यकता एवम् अनिवार्यता रहन्छ ।

३.१० नेपाल बीमा प्राधिकरणले नेपाली बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित बनाउन "बीमाङ्की" परामर्श सेवा लिएर कार्य सम्पादनमा भएका मुख्य मुख्य उपलब्धी :

बीमितको हक, हितको संरक्षणमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले "बीमाङ्की" सेवालालाई स्थापनाकालबाटै लिई बीमा सेवालालाई वैज्ञानिक, सर्वसुलभ बनाउँदै आएको छ । पछिल्लो समय देहायका मुख्य प्रयासहरू भएका छन् :

- ❑ नेपाल बीमा प्राधिकरणको विशेष अनुरोधमा नेपालकी एक मात्र योग्य "बीमाङ्की" (Fully Qualified Actuary) प्रेक्षा माथेमालाई नेपाल बीमा प्राधिकरणको परामर्शदाताका रूपमा नियुक्ती गरी उहाँको लामो अनुभवलाई नेपाली बीमा व्यवसायको दीगो विकास र व्यवसायिक बनाउन प्रत्यक्ष रूपमा उपयोग गरेको,
- ❑ उहाँको योग्यता र विशेषज्ञतालाई नेपाली बीमा व्यवसायको नियमनमा भरपुर रूपमा उपयोग गरेको,
- ❑ नेपाल बीमा प्राधिकरण तथा बीमा कम्पनीहरूमा कार्यरत जनशक्तिहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि विविध तालिम, सेमिनार, गोष्ठी, अन्तरक्रिया आदिको सेवा आदान प्रदान गरी सेवालालाई विगतको तुलनामा चुस्त, दुरुस्त, व्यवसायिक बनाएको,
- ❑ बीमकको कार्यसम्पादन उच्च गर्न अनेकन् प्राविधिक पक्षमा परामर्श सेवा प्रदान गराएको,
- ❑ नेपाली बजार सुहाउँदो बीमालेख, व्यवस्था(Provision), "बीमाङ्कीय" प्राविधिक कार्य संचालनमा अन्य देशको अनुभवका आधारमा मानदण्ड एवम् मार्गदर्शन तयार गराएको,
- ❑ एकल बीमालेख, बाल बीमालेखमा Surrender पक्षमा कम्पनीको वित्तीय सुशासन तथा बीमितको हक हित दुवै हुने किसिमबाट परामर्श उपलब्ध गराई सो बमोजिम निर्णयमा प्राविधिक सहयोग लिएको,

- ❑ दक्षिण एसियामा नै दोश्रो रूपमा नेपाली बीमकको लागि जोखिममा आधारित पूँजी (Risk Base Capital) को निर्देशिका जारी गर्ने कार्यमा प्राविधिक सहायता लिएर निर्देशिका जारी गरेको,
- ❑ जोखिममा आधारित पूँजी (Risk Base Capital) को निर्देशिका, २०७८ नेपाली बीमा बजारलाई नौलो तथा प्राविधिक बिषय भएकोले सोको कार्यान्वयनका लागि ORSA, Tool Kits तथा निर्देशिका, २०७९ जारी गरी बीमक तथा नियमनकारी निकायलाई बीमा व्यवसायमा सहजता तुल्याएको ,
- ❑ "बीमाङ्कीय" मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तथा Liability Assest Test को प्रतिवेदन तयारी तथा बिश्लेषण सम्बन्धमा बीमक एवम् नेपाल बीमा प्राधिकरणका जनशक्तिलाई नियमित रूपमा प्राविधिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराएको,
- ❑ जीवन बीमकको भविष्यको बोनस (Future Bonus) सम्बन्धमा अवधारणापत्र तयार गरी नेपालको बीमा बजार अनुकूलको नीति तयार गरी बीमकलाई निर्देशनको लागि प्राधिकरणलाई आवश्यक परामर्श प्राप्त गरेको ,
- ❑ निर्जीवन कम्पनीको LAT(Liability Assest Test) को प्रतिवेदन तयार गर्ने प्राविधिक परामर्श सेवा परामर्श प्राप्त गरेको ,
- ❑ बीमकको NFRS को तयारी तथा कार्यान्वयनको पूर्वाधारमा प्राविधिक परामर्श प्राप्त गरेको,
- ❑ जीवन बीमकको लागि जीवन बीमालेख सम्बन्धी निर्देशिकामा Product Approval Technical Note, Surrender Value Calculation, फ्युचर बोनस (Future Bonus) आदिमा प्राविधिक परामर्श प्राप्त गरेको ,
- ❑ बीमा व्यवसायमा देखिएका "बीमाङ्की" सँग सम्बन्धित अन्य समस्याको समाधानमा राय, सुभाव लिई नियमन कार्यलाई दीगो तथा परिणाममुखी बनाएको आदि ।

५. निष्कर्ष:

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट जोखिमसँग सम्बन्धित ब्यवसायको नियमन गर्न सिद्धान्तिक, कानूनी तथा असल अभ्यासको आधारमा प्राविधिक Actuary जनशक्तिको परामर्श रामवाणका रूपमा अति आवश्यक रहने गर्दछ । विडम्बना, नेपालमा एकमात्र योग्य बीमाङ्की रहेको अवस्थामा लागभग ४५ वटा कम्पनीको नियमन सम्बन्धी कार्य, जसमा ORSA एवम् प्राधिकरणले नियमन गर्न धेरै सङ्ख्यामा अतगबचथ को आवश्यकता पर्दछ ।

अल्पकालमा विदेशबाट नै आपूर्ति गरी नियमन कार्य सम्पादन गर्नुको विकल्प नरहेको अवस्था छ भने मध्यकालमा बीमक र नेपाल बीमा प्राधिकरणका कर्मचारीहरूलाई आङ्शिक तथा पूर्ण छात्रवृत्तिमा विदेशमा अध्ययन गर्न, गराउन सरोकारवालाबाट प्रयास गर्ने, साथै दीर्घकालमा नेपाल सरकार, विश्वविद्यालयहरूको सामूहिक सहकार्यबाट नेपालमा नै यस्ता प्राविधिक अतगबचथ जनशक्ति उत्पादनका लागि नेपालीहरूलाई प्रोत्साहन गर्दै ती उत्पादित जनशक्तिहरूको सहयोग एवम् सहकार्य मार्फत नेपालमा नै यस्ता जनशक्ति उत्पादन गर्ने निकाय (Actuary Society) को क्रमशः स्थापना गर्न कानूनी तथा संरचनागत व्यवस्था मार्फत स्वदेशी नेपाली बीमा व्यवसायको नियमन एवम् संचालन तथा विदेशमा

जनशक्तिको उपयोगबाट विदेशमा बाह्य परामर्श सेवा उपलब्ध गराई विदेशी मुद्रा समेत आर्जन गर्ने बाटोमा सबै पक्ष, निकायले क्रमशः कार्य गर्दै जानु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामाग्रीको सूची (REFERENCES):

- ❑ पौडेल, नगेन्द्र प्रसाद, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरीक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोष : समानता र भिन्नता, कोष, केन्द्रीय कार्यालय, पुल्चोक, ललितपुर कर्मचारी सञ्चय कोष ।
- ❑ बीमा ऐन २०७९, कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल ।
- ❑ बीमा नियमवली २०४९, कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल ।
- ❑ रेग्मी कमल, २०७३, नेपालमा "बीमाङ्की" पेशाको अवस्था, महत्व र आवश्यकता, राष्ट्रिय बीमा संस्थानको प्रकासन, २०७३ ।
- ❑ रेग्मी कमल, रेग्मी खुस्बू, (क) २०७६, नेपालको जीवन बीमामा "बीमाङ्की" पेशाको अवस्था, बीमा समितिको प्रकासन २०७६ ।
- ❑ रेग्मी कमल, रेग्मी खुस्बू, २०७६, (ख) पूर्णबीमा व्यवसायमा "बीमाङ्की" पेशाको महत्व, पुर्नबीमा कम्पनीको स्मारिका २०७८ ।
- ❑ रेग्मी कमल, रेग्मी खुस्बू, २०७९, संचयकोषको सेवामा "बीमाङ्की" पेशाको आवश्यकता, संचयकोष पत्रिका, २०७९ ।
- ❑ सामाजिक सुरक्षा कोष ऐन, २०७४ कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल ।
- ❑ संजीवनी, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको बार्षिक प्रकाशन, अंक १
- ❑ स्वास्थ्य बीमा बोर्ड (२०७२), रणनितिक लक्ष्य र जिम्मेवारी, नेपाल सरकार स्वास्थ्य बीमा बोर्ड ।
- ❑ Adhikari, Narendara Dev, (2000), Insurance Industry in Nepal, "A study on investment policies and practices", MasterDegree Thesis, T.U., Kathmandu.
- ❑ Ahmad, E. (1991). SOCIAL SECURITY AND THE POOR: Choices for Developing Countries. The World Bank Research Observer, 6(1), 105–127. <https://doi.org/10.1093/wbro/6.1.105>,
- ❑ Ahmed, N., Ahmed, Z., & Usman, A. (2011). Determinants of performance: A case of life insurance sector of Pakistan. International Research Journal of Finance and Economics, 61, 123-128.
- ❑ Alsaifi, Mamdoon. 2009. "Linear and Non-linear Techniques for Estimating The Money Demand Function: The Case of Saudi Arabia". Unpublished PhD dissertation, University of Kansas, USA.
- ❑ American Academy of Actuaries [AAA](2004). Fundamentals of current pension funding and accounting for private sector pensions plans.
- ❑ Arena, M. (2006). " Does Insurance Market Activity Promote Economic Growth Country Study for Industrial and Developing Countries." World Bank Policy Research Working Paper No. 4098.

- ❑ Balamurugan, P. (2015). Social security for workers in unorganised sector with special reference to women workers problems and perspectives. Tamil Nadu Dr. Ambedkar Law University. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10603/76677>.
- ❑ Bartlett III, Dwight K. Measures of Actuarial Status for Social Security: Retrospect and Prospect, Transactions of the Society of Actuaries. 1981, XXXIII:541-82.
- ❑ Bartlett III, Dwight K. Measures of Actuarial Status for Social Security: A Sequel. North American Actuarial Journal, 1999, Vol. 3, No. 4, 10–18.
- ❑ Bhatia, Niswan & Sethi, Jyotsna. 2007, Elements of Banking and Insurance, New Delhi. Bikker,
- ❑ Bikker, J. A. (2012) Performance of the life insurance industry under pressure: efficiency, competition and consolidation, Discussion Paper Series nr: 12-19
- ❑ Buckham, David, Jason Wahl, and Stuart Rose. Executive's Guide to Solvency II. 2010, SAS Institute Inc., Cary, North Carolina, USA.
- ❑ Bureau, I. I. (2012). Health Insurance (Non-Life) Data Analysis Report
- ❑ Burgess, R.S.L.; Stern N. (1991) "Social security in developing countries: What, why, who and how?" in Ahmad E., Dreze J., Hills J. and Sen A.K. (eds). Social security in developing countries (Oxford, Clarendon Press).
- ❑ Chalise HN, Lamsal U. Walking and sleep quality of Nepalese older adults residing in an old age home. Gerontology Geriatric Med. 2017; 3: 1-4.
- ❑ Chalise HN, Shrestha S. Situation of the elderly in the Himalayan Kingdom of Nepal. Indian Journal of Social Work. 2005; 66: 136-143.
- ❑ Chalise HN. Social support and its correlation to loneliness and subjective well-being: A cross-cultural study of Nepalese older adults. An unpublished PhD dissertation submitted to Department of Social Gerontology. School of Health Sciences and Nursing. Japan: Graduate School of Medicine, The University of Tokyo. 2007.
- ❑ China's Pension Gap Is Growing as Aging Becomes Economic Risk - Bloomberg. (n.d.). Retrieved July 1, 2022, from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-06-26/china-s-pension-gap-is-growing-and-nobody-wants-to-talk-about-it>.
- ❑ Darzi, T. A. (2011). Financial performance of insurance industry in post liberalization era in India. Doctoral dissertation, University of Kashmir, Srinagar.
- ❑ Das, U. S., Davies, N., & Podpiera, R. (2003). Insurance and issues in financial soundness. IMF Working Paper no. 03/18. Washington D.C.:
- ❑ Drèze, J.; Sen, A. (1991) "Public action for social security: Foundation and strategy", in Ahmed, E. et. al. (eds.) Social security in developing countries, (Oxford; Oxford University Press).
- ❑ Espinosa, O., & Zarruk, A. (2021). The importance of actuarial management in insurance business decision-making in the twenty-first century. British Actuarial Journal, 26, E14. doi:10.1017/S1357321721000155
- ❑ Hyman, Robertson, Risk transfer Report 2021. <https://www.actuarialpost.co.uk/>
- ❑ IFOA, (2020), Drivers of Change, Institute and Faculty of Actuaries

- ❑ ISSA,(2022), Priorities for social security Trends, challenges and solutions, International Social Security Association
- ❑ J. A. (2012). Performance of the life insurance industry under pressure: efficiency, competition and consolidation. DNB Working Paper, 357. Netherlands. Brainard, L. (2008). What is the role of insurance in economic development, Zurich Government and Industry Affairs.
- ❑ Myers, Robert J., Forty Years of Actuarial Responsibilities in the United States Social Security Program, Transactions of the Society of Actuaries, Vol. XXVII, 1975, 155–166.
- ❑ Myers, Robert J., The First United States Government Actuary and His Successors, Transactions of the Society of Actuaries, Vol. VI, Meeting No. 16, October 1954, 488–496.
- ❑ Myers, Robert J., with Richard L. Vernaci, Within the System: My Half Century in Social Security, (Connecticut, ACTEX Publications, 1992).
- ❑ National Academy of Social Insurance briefs or for information on ordering reports, visit www.nasi.org,
- ❑ Rai, R. K., & Singh, P. K. (2012). Janani Suraksha Yojana : the conditional cash transfer scheme to reduce maternal mortality in India – a need for reassessment. WHO South-East Asia Journal of Public Health, 1(4), 362–368. Retrieved from <http://www.searo.who.int/publications/journals/seajph/whoseajphv1n4p362.pdf>
- ❑ Rejda. George E. , Principles of Risk Management and Insurance (2013) 12th Edition
- ❑ Robertson, A. Haeworth, Social Security: What Every Taxpayer Should Know, (Washington, Retirement Policy Institute, 1992).
- ❑ Swiss Re (2013). World insurance report, 2013. Swiss Reinsurance Company Ltd. Retrieved from www.swissre.com
- ❑ Swiss Re (2013). World insurance report, 2013. Swiss Reinsurance Company Ltd. Retrieved from www.swissre.com
- ❑ Websites:
- ❑ <https://www.actuarialpost.co.uk/>
- ❑ <http://www.actuaries.org.uk>
- ❑ <https://www.casact.org/library/astin>
- ❑ <http://www.wiley.co.uk>,

- ❑ <https://www.actuarialpost.co.uk/>
- ❑ <http://www.actuariesindia.org/>
- ❑ <http://actuariesocietyofnepal.org>
- ❑ <https://www.lawinsider.com/actuarial-assumption>

दिनेश कुमार लाल
निर्देशक

नेपाल बीमा प्राधिकरण

बीमा दावी भुक्तानीका समस्या र चुनौती तथा समाधानका लागि प्राधिकरणबाट भएका प्रयासहरू

जोखिम सुरक्षाको भरपर्दो माध्यम बीमा हो । आर्थिक, सामाजिक र प्राकृतिक प्रकोप लगायत विविध कारणबाट हुनसक्ने आर्थिक हानी नोकसानीलाई बीमाले आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्दछ । व्यक्तिको आफ्नो जीवन, सम्पत्ती वा दायित्वमा पर्नसक्ने जोखिमको आर्थिकभार बीमाले बहन गर्दछ । बीमा भविष्यमा हुने जोखिमहरूलाई हस्तान्तरण गर्नका लागि बीमित र बीमा कम्पनीबीच सम्पन्न हुने एक प्रकारको लिखित करार हो । बीमितले बीमा कम्पनीसँग आफ्नो जीवन तथा सम्पत्ति वा दायित्वको बीमा गरिसकेपछि बीमितको मृत्यु, सम्पत्तिमा हानी नोकसानी भएमा बीमकले बीमा लेखको शर्त वमोजिम दावी भुक्तानी गर्दछ । सरकारले बीमालाई अति आवश्यक सेवा अन्तर्गत राखेको छ ।

बढ्दो बीमा बजारसँगै बीमितको सङ्ख्या पनि दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ । बीमाको विकास र विस्तारसँगै समस्या र चुनौतिहरू पनि बढिरहेका छन् । बीमाको प्रमुख समस्या तथा चुनौतिहरूको विश्लेषण गर्दा दावी भुक्तानीलाई अग्रस्थानमा राख्नुपर्ने हुन्छ । वि.सं. २०७९ साल फागुन मसान्तसम्मको तथ्याङ्क हेर्दा निर्जीवन बीमातर्फ कूल ७०,६९९ दावी सङ्ख्या फछ्यौट गर्न बाँकी छ भने जीवन बीमातर्फ २६,७०९ दावी सङ्ख्या फछ्यौट गर्न बाँकी देखिन्छ ।

बीमालेख बीमाको कानुनी दस्तावेज हो, जसमा बीमा सम्बन्धी शर्त सुविधा लगायत सबै जानकारी उल्लेख भएको हुन्छ । तर बीमा गर्नुभन्दा अगाडी बीमालेख पढ्ने बानी नभएका कारण बीमितले आफ्नो आवश्यकताभन्दा फरक किसिमको बीमालेख खरिद गर्दा दावी भुक्तानीमा समस्या आउनसक्ने हुन्छ । बीमितले बीमा गर्ने वस्तुमा कस्ता कस्ता किसिमको जोखिम निहित हुन्छ, त्यसलाई विश्लेषण गरी जोखिमको आधारमा बीमालेख खरिद गर्दा दावी भुक्तानीमा समस्या न्यून हुनसक्छ । बीमितसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क बीमा अभिकर्ताको हुनेहुँदा आर्थिक हैसियत र शारीरिक अवस्थालाई आँकलन गरी बीमा गराउनु अभिकर्ताको नैतिक जिम्मेवारी हो । तर बीमा अभिकर्ताले शारीरिक रोगलाई उजार नगरिदिने, आर्थिक हैसियतभन्दा वढीको बीमा गराइदिने र बीमालेखहरू सम्बन्धी अधुरो जानकारी दिई बीमालेख खरिद गराइदिने कार्यले गर्दा पनि दावी भुक्तानीमा समस्या आएको देखिन्छ ।

बीमा कम्पनीले बीमितको विश्वास जित्न सक्नुपर्छ । बीमा दावी भुक्तानी समयमै सरल तरिकाले बीमितलाई प्रदान गरेमा स्वःस्फूर्तस्वरूपमा बीमाप्रति सर्वसाधारणको विश्वास बढ्दै जान्छ । बीमकले बीमितलाई दिने सुविधा चुस्त र प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । दावी भुक्तानीमा ढिलाई गरेमा मुनाफा बढ्छ भन्ने सोचाईबाट बीमक माथि उठ्नु पर्छ । वास्तवमा दावी भुक्तानीमा ढिलाई गरेर होइन छिटो र छरितो बनाएर एवम् भन्फटरहित सेवा दिएर बीमितलाई आकर्षित गर्ने रणनीति बीमकले अँगाल्नु

पर्छ । बीमाको विश्वास भनेकै दावी भुक्तानी हो । दावी भुक्तानीले बीमकको बजारीकरणमा ठूलो भूमिका खेल्छ । सेवाग्राहीलाई खुशी तुल्याउन सकेमात्र बीमाप्रतिको विश्वासमा वृद्धि भई बीमा बजारको विकास र विस्तार हुनेछ । बीमा दावी भुक्तानीसँग प्रत्यक्षरूपमा कम्पनीको प्रतिष्ठा र ख्याति समेत जोडिएको हुन्छ ।

बीमा दावी भुक्तानीमा देखिएका चुनौती तथा समस्याहरू

१. उपयुक्त जोखिमाङ्कन नहुनु

बीमितले आफ्नो जीवन तथा सम्पत्तिको बीमा गर्दा सत्यतथ्यहरू प्रस्ताव फारममा उल्लेख गरी बीमक समक्ष पेश गर्नुपर्दछ । बीमित स्वयम् वा अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले प्रस्ताव फारम पूर्णरूपमा भर्नु पर्दछ । बीमकले प्रस्ताव फारमलाई मूल्याङ्कन गरी आउनसक्ने जोखिमलाई विश्लेषण गरी बीमाशुल्क लिएर मात्र बीमा गर्नुपर्नेमा बीमकहरूबाट पूर्णरूपमा प्रस्ताव फारम नभरी, बीमाशुल्क नलिई वा घटी लिई बीमा गराउने, बीमा दरको पालना नगर्ने, कतिपय अवस्थामा घटना भइसकेपछि मिलोमितोमा बीमा गर्ने जस्ता कारणले गर्दा भविष्यमा बीमा दावी भुक्तानीमा समस्या आउने गर्दछ । जोखिमाङ्कन सम्बन्धी अद्यावधिक कार्यविधि नहुनु र बीमकहरूबीच अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा भई जोखिमाङ्कन प्रभावकारीरूपमा हुनसक्ने कारणले दाबी भुक्तानीमा समस्या आउने गरेको पाइन्छ ।

२. बीमितमा बीमा सम्बन्धी चेतनाको कमी

बीमा गर्ने वस्तुमा कस्ता प्रकारका जोखिमहरू आउन सक्छन्, सो विषयमा बीमितलाई नै पूर्ण जानकारी हुने हुँदा सोही बमोजिम बीमालेखले रक्षावरण गर्नेगरी बीमालेख खरिद गर्नुपर्दछ । तर बजारमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाका कारण बीमितले सही जानकारीको अभावमा पर्याप्त रक्षावरण हुनेगरी बीमालेख खरीद गर्न नसक्नुले पनि समस्या निम्त्याएको पाइन्छ । स्वतःस्फूर्तरूपमा आफ्नो आवश्यकता पहिचान गरी बीमालेख खरिद गर्नुपर्नेमा वाध्यात्मक रूपमा वा करकापले बीमा गर्दा सही जानकारीको अभावमा दावी भुक्तानीमा समस्या देखिन्छ । तसर्थ आफ्नो जीवनको बीमा गर्दा आम्दानीको निरन्तरतामा विचार पुऱ्याउने र सम्पत्तिको बीमा गर्दा जोखिमको विश्लेषण तथा आफ्नो आवश्यकताका आधारमा बीमा गर्दा समस्या आउँदैन । बीमा बाध्यता होइन, आजको आवश्यकता हो भन्ने जनमानसमा चेतना अभिवृद्धि गर्नु ठूलो चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

३. बीमकको दावी रजिष्टर अद्यावधिक नहुनु

बीमितले बीमा गरेको वस्तुको हानी नोक्सानी भएमा बीमकलाई निवेदन तथा सूचना दिँदा बीमकले क्रमानुसार दावीदर्ता किताबमा अभिलेख गरी सोको जानकारी दावीकर्तालाई दिनुपर्छ । दर्ता किताबमा दावी परेको मिति, दावीकर्ताको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नम्बर, दावीकर्ताको बीमितसँगको सम्बन्ध, दावी सम्बन्धी सूचना गरेको माध्यम, दावी परेको बीमाको विषय, मृत्यु वा क्षति भएको स्थान आदि बीमकले अद्यावधिक राख्नु पर्दछ । तर बीमकको दावी रजिष्टर अद्यावधिक नहुनाले बीमकबाट दावी प्रक्रिया समयमै अगाडि नबढाउनुका साथै अनेक बहानामा बीमितलाई अल्फाउनु जस्ता कारणले दावी भुक्तानी नहुने वा ढिलाई हुनेगरेको देखिन्छ ।

४. तोकिएको समयमा दावी भुक्तानी नहुनु

बीमकले जीवन बीमाको अन्तिम किस्ता भुक्तान गरिसकेको बीमितको नाममा किस्ता भुक्तान गरेको मितिले १५ दिनभित्र त्यस्तो जीवन बीमाको दावी भुक्तानी गर्नको लागि चाहिने बीमालेख कागजातहरू समेत संलग्न राखी दावी भुक्तानी गर्न आउनको निमित्त भुक्तानी पूर्जा (Discharge Voucher) जारी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । बीमितले सो वमोजिम पेश गरेमा बीमकले आवश्यक जाँचवुझ गरी जीवन बीमालेख अवधि भुक्तान भएको सात दिनभित्र निजलाई जीवन बीमाको दावी भुक्तानी दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था भए तापनि बीमकले समयमा भुक्तानी पूर्जा (Discharge Voucher) बीमितलाई जारी नगर्नु वा गरे तापनि बीमितले जानकारी नपाउनु, बीमितले प्रस्ताव फारममा उल्लेख गरेका ठेगाना तथा सम्पर्क नम्बर फरक पर्नु र बीमितले पनि समयमै कागजात पेश नगर्दा दावी भुक्तानीमा ढिलाई भएको देखिएको छ ।

बीमालेखको अवधि समाप्त हुनु अगावै बीमितको मृत्यु भएमा निजले इच्छाएको व्यक्ति भए निजले र कसैलाई पनि इच्छाएको नभए सबैभन्दा नजिकको हकवालाले त्यस्तो बीमा रकम लिनको लागि दावी सम्बन्धी विवरण, बीमितको मृत्यु प्रमाणपत्र, दुर्घटनाबाट बीमितको मृत्यु भएको भए बीमितको मृत्युको कारणका सम्बन्धमा सरकारी चिकित्सकद्वारा गरिएको शव परीक्षण प्रतिवेदन र सो नभए प्रहरी प्रतिवेदन, बीमितसँगको नाता प्रमाणपत्र पेश गर्नु पर्दछ । यसरी निवेदन प्राप्त भएपछि बीमकले आवश्यक छानवीन गरी र आवश्यक भए अन्य कुराहरू समेत बुझी त्यस्ता कागजातहरू प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र दायित्व निर्धारण गरी दावी भुक्तानी लिन आउनको लागि निवेदकको नाममा दावी फर्छ्यौट पूर्जा (Discharge Voucher) जारी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर कतिपय अवस्थामा इच्छाएको व्यक्ति दावी गर्न आउँदा विवाद रहनु, जस्तै दुईजना श्रीमतीले दावी रकम माग गर्नु, बीमायोग्य हित नभएको व्यक्तिलाई इच्छाईदिनु, मृत्यु प्रमाणपत्रमा मिति तथा नाममा फरक पर्नु, बीमितसँगको नातामा विवाद हुनु, प्रहरी प्रतिवेदन फरक फरक किसिमले पेश हुनु जस्ता कारणले दावी भुक्तानीमा समस्या तथा ढिलाई भएको देखिन्छ ।

निर्जिवन बीमातर्फ, निर्जीवन बीमा गर्ने बीमितले बीमालेख बमोजिमको दावी गर्नुपर्ने भएमा त्यससम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू खुलाई बीमक समक्ष निवेदन दिनुपर्ने हुन्छ । यसरी निवेदन प्राप्त भएपछि बीमकले जाँचवुझ गर्न आवश्यक परेमा तुरुन्त सर्भेयर खटाउनुपर्छ । सर्भेयरले आवश्यक जाँचवुझ गरी १५ दिनभित्र बीमकको दायित्व निर्धारण गरी त्यसको विस्तृत विवरण समेतको प्रतिवेदन बीमक समक्ष पेश गर्नु पर्छ र त्यसबारे बीमालेखको शर्त तथा सुविधाको अधिनमा रही बीमितले पाउनसक्ने रकम उल्लेख गरी बीमितलाई जानकारी दिनुपर्छ । सर्भेयरले बीमक समक्ष प्रतिवेदन पेश गरेको साधारणतया २९ दिनभित्र बीमकले दायित्व ठहर गरी बीमितलाई निर्जीवन बीमाको दावी भुक्तानी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर बीमकले समयमा सर्भेयर नखटाउनु, सर्भेयर खटेर गए पनि ढिला गरी घटनास्थलमा पुग्नु, सर्भेयरले एकैपटकमा सबै कागजात तथा विवरण माग नगरी पटक पटक माग गर्नु, भौगोलिक कठिनाईले समयमा सर्भेयर नपुग्नु, बीमितले समयमा कागजात तथा प्रमाण विवरण बुझाउन नसक्नु, दावी पुष्टि गर्ने कागजात तथा अन्य सम्बद्ध कागजात बीमितले उपलब्ध गराउन नसक्नु जस्ता कारणहरूले दावी भुक्तानीमा समस्या भएको पाइन्छ ।

५. सर्भेयरले दिएको प्रतिवेदन बमोजिम दावी भुक्तानी नहुनु

बीमा दावीका सम्बन्धमा सर्भेयरले दिएको प्रतिवेदन बमोजिम बीमकले दावी भुक्तानी नगर्ने गरेको भन्ने आम बीमितको गुनासो रहेको छ । सर्भेयरको प्रतिवेदनमा उल्लेखित दावी रकममा पनि यदाकदा बीमकबाट Bargaining हुनु, जसले गर्दा दावी भुक्तानीमा समस्या देखिन्छ । सर्भेयरले गरेको कामप्रति चित नबुझी अर्को सर्भेयर खटाउनु, जसले गर्दा एकले गरेको कार्यमा अर्कोलाई चित नबुझ्नु जस्ता कारणले पनि दावी भुक्तानीमा ढिलाई हुने गर्दछ ।

६. बीमकका पक्षहरूबीच पर्याप्त समन्वय नहुनु

दावी सम्बन्धमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने पक्षहरू बीमित, बीमक र सर्भेयरबीचको सम्बन्ध र खेल्ने भूमिका अहम् हुन्छ । आफूले गरेको दावीका सम्बन्धमा आवश्यक प्रमाण जुटाउने तथा पुष्टि गर्ने जिम्मेवारी स्वतः बीमितमा निहित हुन्छ भने सर्भेयरले क्षतिको निरीक्षण गरी मूल्याङ्कन सहितको प्रतिवेदन समयमा बीमक समक्ष पेश गर्नु पर्दछ । त्यस्तै, बीमकले पनि प्रतिवेदन बमोजिम आर्थिक क्षतिको जाँचबुझ गरी अप्ट्यारोमा परेका बीमितलाई दावी भुक्तानी गर्नु बीमकको कर्तव्य तथा दायित्व हो । तर यी पक्षहरूबीच पर्याप्त समन्वयको अभावले दावी भुक्तानीमा समस्या देखिन्छ ।

७. नजिर स्थापित भैसकेका दावी समयमा भुक्तानी नहुनु

बीमा ऐन, २०७९ ले बीमा दायित्व निर्धारणका सम्बन्धमा बीमक विरुद्ध बीमितले दिएको उजूरीमाथि निर्णय गर्ने अधिकार नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई रहेको छ । तेश्रो पक्ष बीमा दावी सम्बन्धी नजिर, तेश्रो पक्ष दायित्व अन्तर्गत सवारीधनीमाथि कारवाही भएका बीमा दावी सम्बन्धी नजिर, बीमालेख जारी भइसकेपश्चात् बीमाशुल्क भुक्तानी गरेको नदेखिए तापनि बीमकको करारीय दायित्व बहन गर्नुपर्ने नजिर, एक्सग्रासिया, नन्स्टेण्डर, Act of God Maintenance Period जस्ता नजिर नेपाल बीमा प्राधिकरण, उच्च अदालत र सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय भई स्थापित नजिर लगायत अन्तर्राष्ट्रिय नजिर बमोजिम पनि बीमकबाट दावी भुक्तानी नहुनु वा दाबीमा ढिलाई हुनु । जसले गर्दा बीमित मर्कामा परेको पाइन्छ ।

८. बीमकसँग दावी फर्छ्यौटको स्पष्ट र उपयुक्त योजना नहुनु

बीमकले दावी फर्छ्यौट कार्यविधि बनाई लागू गर्नुपर्छ । बीमकले बीमालेखमा उल्लेख भए बमोजिम बीमा दावी पेश हुन आएमा त्यस्तो दावीको क्षति मूल्याङ्कन गराउनुपर्ने भए सो गराई र क्षति मूल्याङ्कन गराउनु नपर्ने भएमा त्यसरी पेश भएको मितिबाट तोकिएको अवधिभित्र दावी फर्छ्यौट गर्नुपर्छ । तर बीमकले स्पष्ट र उपयुक्त कार्ययोजनाको अभावले दावी भुक्तानीमा ढिलाई हुन जान्छ । बीमकले सङ्गठनात्मक संरचनाभित्र पर्याप्त दक्ष जनशक्ति नियुक्ति गर्न नसक्नाले, जनशक्तिको आभावमा कार्यवोभले भएको जनशक्तिबाट दावी कार्य सम्पन्न हुन नसक्नुको साथै दावी भुक्तानीको लागि बीमकसँग तरलताको समस्या तथा त्रैमासिक ,अर्धवार्षिक वा वार्षिक व्याज आम्दानी हुन्छ भनेर रोकेर राख्नुको साथसाथै भएको मौज्जातबाट दावी भुक्तानी नगर्नु । यसका साथै कस्ता कस्ता प्रकारका दावीहरूलाई कसरी प्राथमिकतामा राखी फर्छ्यौट गर्ने तथा कस्ता दावीहरूलाई कति समय सीमाभित्र फर्छ्यौट गर्ने त्यस्को कार्ययोजना बीमकसँग नहुँदा दावी फर्छ्यौटमा समस्या हुने गर्दछ ।

९. अधिकार प्रत्यायोजन नहुनु

बीमकले बीमालेखमा उल्लिखित अवधिभित्र बीमितलाई दावी भुक्तानी गर्नुपर्दछ । बीमा दावी भुक्तानी मार्गदर्शन, २०७६ ले दावी भुक्तानी गर्ने अधिकार बीमकको सञ्चालक समितिले तोकिदिए वमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । बीमकले गर्ने दावी भुक्तानी सम्बन्धी काम कारवाहीलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सञ्चालक समितिबाट दावी भुक्तानी उप-समिति गठन गर्नुपर्ने हुन्छ । बीमकले सबै दावी भुक्तानीलाई केन्द्रिकृत गर्दा स्वभाविक रूपमा दावी भुक्तानीमा ढिलाई तथा समस्या आउन सक्छ । केन्द्रीय कार्यालय, प्रदेश कार्यालय र शाखा कार्यालयहरूका बीचमा दावी भुक्तानीको अधिकार प्रत्यायोजन हुनु पर्दछ । त्यस्तै दावी भुक्तानीलाई छिटोछरितो फर्छ्यौट गर्न कार्यकारी प्रमुखले दावी भुक्तानी विभागका प्रमुख लगायत प्रदेश प्रमुख र शाखा प्रमुखलाई पनि अधिकार दिनुपर्छ । यसका साथै सञ्चालक समितिले पनि दावी भुक्तानी उपसमितिलाई पर्याप्त अधिकार दिँदा दावी भुक्तानीको निर्णय गर्न सहज हुन्छ । तर विडम्बना केही बीमकहरूमा दावी उपसमिति, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत तथा दावी विभागका प्रमुखहरूलाई न्यून रकमको सीमासम्म अधिकार प्रत्यायोजन भएकाले गर्दा दावी भुक्तानीमा सरलता भएको पाइँदैन । बाली, पशुपन्छी, कृषि तथा लघुबीमातर्फ स-साना दावीलाई अख्तियार प्रत्यायोजन गरी शाखाबाट शीघ्र फर्छ्यौट गर्नुपर्ने व्यवस्था बीमकले गर्नुपर्छ ।

१०. तोकिएको सीमाभन्दा बढी सर्भेयर खटाउनु

दावी भुक्तानी मार्गदर्शन, २०७६ ले नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट सर्भेयरको इजाजतपत्र बहाल रहेको कुनै पनि व्यक्तिले कुनै एक बीमकमा बढीमा पाँचवटासम्म तथा संस्थागत सर्भेयरले १० वटासम्म सर्भे प्रतिवेदन बुझाउन बाँकी रहेको अवस्थामा पुनः सर्भेयर नियुक्ति गर्न पाइने छैन भन्ने स्पष्ट गरेको छ । तर सो व्यवस्था विपरित उल्लेख्य रूपमा सर्भेयरहरूसँग प्रतिवेदन बुझाउन बाँकी हुँदाहुँदै थप सर्भेयरलाई कार्यमा खटाउनुले गर्दा सर्भेयरसँग भएको कार्यवोभले समयमा बीमक समक्ष प्रतिवेदन पेश नगर्दा बीमितले दावी भुक्तानी पाउन समस्या परेको देखिन्छ । केही बीमकहरूले सीमित सर्भेयरहरूलाई मात्र प्रयोग गर्ने गर्दा अरु सर्भेयरले अवसर पनि पाउन नसकेको गुनासो रहेको छ ।

११. पुनर्बीमकबाट पुनर्बीमा करार बमोजिम दावी भुक्तानी नहुनु

पुनर्बीमा गर्ने बीमकले बीमा व्यवसाय गर्ने बीमक र पुनर्बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकबीच भएको पुनर्बीमा करारको आधारमा पुनर्बीमा दावी वापतको रकम भुक्तानी गर्नुपर्छ । पुनर्बीमकबाट Discharge Voucher माग गर्नु, Consideration लगायत पुनर्बीमा सम्झौतालाई आफ्नो अनकूल ब्याख्या गर्नु जस्ता प्रक्रियागत कारणले गर्दा पनि दावी भुक्तानीमा समस्या हुन जान्छ ।

१२. निर्णय कार्यान्वयन नहुनु

नेपाल बीमा प्राधिकरणमा परेका दावी उजूरीमाथि निर्णय भएपछि सो निर्णय अनुसारको फैसलामा बोर्ड सदस्यहरूले हस्ताक्षर गरी निर्णयको प्रति उपलब्ध गराएको मितिबाट तीन कार्य दिनभित्र निर्णय कार्यान्वयनका लागि पक्षहरूलाई पत्राचार गरिए तापनि बीमकले निर्णय कार्यान्वयनको पत्र प्राप्त गरेपश्चात् अनेक बहानामा बीमितलाई दावी भुक्तानी नगर्ने गरेका प्रशस्त उदाहरणहरू नेपालको बीमा बजारमा देखिन्छ । भैसकेको निर्णय बमोजिमको दावी भुक्तानी रकम नदिनु, दिए पनि ढिलो दिनु, दाबीमा वार्गेनिङ्ग गर्नु, प्राधिकरण र उच्च अदालत समेतको फैसला कार्यान्वयन नगर्नु जस्ता दावी

भुक्तानीमा अनेकौं समस्याहरू रहेको देखिन्छ । हुनेखाने र उच्च हैसियत भएका व्यक्तिहरूले तुरुन्तै बीमकबाट दावी पाउने र निमुखा पहुँच नभएका व्यक्तिले दावी भुक्तानी पाउन संघर्ष गर्नुपर्ने अवस्था रहेको भन्ने गुनासाहरू आउने गरेका छन् । निर्णय समयमै कार्यान्वयन नगर्ने बीमकलाई प्राधिकरणबाट उचित कारवाही पनि हुन सकेको छैन । दावी भुक्तानी नै बीमाको विश्वास भएको हुनाले निर्णय वा फैसला भएपछि दावी भुक्तानी गर्नु बीमकको कर्तव्य हो ।

दाबी भुक्तानी फछ्यौटका लागि प्राधिकरणबाट भएका प्रयासहरू

१. बीमालेख बमोजिम दाबी भुक्तानी नदिएको वा घटी दिएको कारणले कुनै बीमक विरुद्ध उजूरी परेमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले अर्धन्यायिक निकायका रूपमा कार्य गरिरहेको छ ।
२. बीमा दाबी भुक्तानीका सम्बन्धमा बीमक र बीमितबीचको विवादमा मध्यस्थता गर्ने गरेको छ ।
३. उजूरकर्ता र बीमकबीच मिलापत्र गराउने कार्य गर्दै आएको छ ।
४. दाबी भुक्तानी नगरेको कारणले बीमितलाई कुनै क्षति हुन गएमा मनासिव क्षतिपूर्ति भराउने आदेश दिने गरेको छ ।
५. बीमकले दाबी भुक्तानी गर्नुपर्ने देखिएमा भुक्तानी गर्नका लागि सम्बन्धित बीमकलाई आदेश दिने गर्दछ ।
६. बीमकले तोकिएको अवधिभित्र दाबी वापतको दायित्व निर्धारण नगरेमा वा मार्का पर्नेगरी दायित्व निर्धारण गरेमा र तोकिएको समयभित्र दायित्व फछ्यौट नगरेमा विषयको प्रकृति तथा गम्भीरता हेरी आर्थिक जरिवाना गर्ने गरेको छ ।
७. बीमा दावी भुक्तानी प्रक्रियालाई छिटोछरितो, पारदर्शी तथा व्यवस्थित बनाई बीमितको हित संरक्षण गर्न प्राधिकरणबाट दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन, २०७६ जारी गरिएको छ ।
८. बीमा दावी भुक्तानीका सम्बन्धमा परेका उजूरीहरूलाई व्यवस्थित तथा न्यायोचितरूपमा फछ्यौट गर्न उजूरी कार्यविधि, २०७६ जारी गरेको छ ।
९. बीमकमा कायम रहेको भुक्तानी हुन बाँकी दावीलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि कार्ययोजना माग गरी विश्लेषण गर्ने गरेको छ ।
१०. प्राधिकरणबाट जारी भएको दाबी भुक्तानी मार्गदर्शनले तोकेको सीमाभन्दा बढी फाइल सर्भेयरसँग बाँकी नरहने व्यवस्थाको पालनाका लागि निर्देशन दिइएको छ ।
११. बीमकले दाबीसँग सम्बन्धित आवश्यक कागजात तथा विवरण उपलब्ध गराउनका लागि ताकेता गर्दा पनि कागजात पेश नगरेको दाबीको हकमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी दाबी भुक्तानीका लागि बीमितलाई सूचित गर्न लगाइएको छ ।
१२. दाबी भुक्तानीका सम्बन्धमा बीमकको सञ्चालक समिति, दाबी उपसमिति, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत लगायत दाबी विभागका प्रमुखसँग त्रैमासिक रूपमा छलफल गरी आवश्यक निर्देशन दिने गरिएको छ ।
१३. बीमकबाट जारी बीमालेखहरू माथि मृत्यु दाबी, परिपक्व बीमालेखको दाबी र अग्रिम भुक्तानी हुन बाँकी दाबी वापतको रकम बीमित वा बीमितिले इच्छाएको व्यक्ति वा बीमितको प्रमाणित नजिकको हकवालाले प्राप्त गर्नेगरी बैङ्क खातामा जम्मा हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

१४. बीमकको दाबी भुक्तानी प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सर्भेयरको रोष्टर तयार गरी सर्भेयरको सङ्ख्या बढाउन निर्देशन दिइएको छ ।
१५. बीमकको दाबी भुक्तानी हुन बाँकी दाबी फाइलहरूलाई फछ्यौट गर्नका लागि समय सीमा सहितको कार्ययोजना पेश गर्न लगाई सो बमोजिम दाबी फछ्यौट भए नभएको मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ ।
१६. बीमकबाट फछ्यौट भएको र हुन बाँकी मासिक, त्रैमासिक र वार्षिक दाबीको विवरण माग गरी विश्लेषण पश्चात् आवश्यक निर्देशन दिने गरिएको छ ।

निष्कर्ष:

बीमा दावी भुक्तानीसँग बीमकको प्रत्यक्षरूपमा सम्बन्ध गाँसिएको हुन्छ । बीमकले बीमालेखमा उल्लेख भए वमोजिम बीमा दावी पेश हुन आएमा त्यस्तो दावीको क्षति मूल्याङ्कन गराउनुपर्ने भए सो गराई र क्षति मूल्याङ्कन गराउनु नपर्ने भए त्यसरी पेश भएको मितिबाट तोकिएको अवधिभित्र बीमितलाई दावी भुक्तानी गरेमा बीमकको प्रतिष्ठा र ख्याती समेत बढ्नेछ । बीमकले दावी भुक्तानी प्रक्रियालाई सरल बनाई छिटोछरितो तवरले दावी भुक्तानी गरी आम जनमानसमा बीमाको आवश्यकता र अपरिहार्यता महशूस गराउन सक्नुपर्छ । बीमको नाममा फर्जी दावीलाई अनुसन्धान गरी निरस्तसाहित गर्नुपर्छ । दावीका सम्बन्धमा आवश्यक प्रमाण तथा कागजात समयमै सर्भेयरलाई उपलब्ध गराई क्षति मूल्याङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु बीमितको नैतिक कर्तव्य हो । सर्भेयरले पनि क्षतिको मूल्याङ्कन गरी प्राप्त प्रमाण एवम् कागजात तथा विवरणका आधारमा तोकिएको समयमा प्रतिवेदन बीमक समक्ष पेश गर्ने र बीमकले आवश्यक जाँचबुझ गरी यथासम्भव छिटोछरितो एवम् भण्फटरहित तवरले दावी भुक्तानी गर्दा समग्र बीमा क्षेत्रको विश्वसनीयता वृद्धि हुनेमा दुई मत छैन ।

डा. भ्रम कुमार विश्वकर्मा
सह-अनुसन्धानकर्ता
नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान

सार्वजनिक नीति : परिदृश्य र प्रक्रियाको पुनर्प्रारूपीकरण

१.१ विषय प्रवेश

सा र्वजनिक नीतिले सरकार र आम नागरिकबीचको सम्बन्धलाई जीवन्तता र गतिशीलता प्रदान गरिरहेको हुन्छ । एकातर्फ, सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन तथा अभ्यास मार्फत् सरकारले आक्तनो व्यवहार प्रकट गर्दछ । अर्कोतर्फ, सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन मार्फत् आम नागरिक राज्य प्रणालीको सेवासँग जोडिने गर्दछन् । त्यसर्थ, विकास तथा पूर्वाधार निर्माण, समृद्धि, सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, शिक्षा, स्वास्थ्य, समसामयिक घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय घटनाक्रम, प्रविधि तथा आविष्कार लगायतका विषयमा सरकारको दृष्टिकोणलाई कार्यान्वयनमा लैजाने औजार हो- सार्वजनिक नीति (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९) । राज्यको उद्देश्य र समाजको अपेक्षा पूरा गर्ने औजारको रूपमा रहेको सार्वजनिक नीतिले कहिलेसम्ममा के, कति र कसरी प्राप्त गर्ने भनेर बोल्नुपर्दछ, मार्गदर्शन गर्नुपर्दछ र विकल्प प्रदान गर्नुपर्दछ (विश्वकर्मा, २०७९) । अर्थात्, सरकारले समग्र देश, आम नागरिक तथा समाजको भलाई र हितको अभिवृद्धिका लागि के गर्दछ भन्ने विषय सार्वजनिक नीति मार्फत प्रकट भइरहेको हुन्छ । सरकारले आक्तनो दायित्व अन्तर्गत प्रदान गर्ने सेवा प्रवाह, समाजले राज्यप्रति राख्ने अपेक्षा तथा राज्यप्रतिको दायित्व, स्वयं राज्यका क्रियाकलाप र समाजलाई नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने विषय नितान्त रूपमा नीतिसँग जोडिने भएको हुँदा राजनीति र सार्वजनिक नीतिको बिचमा गहिरो अन्तरसम्बन्ध हुन्छ । राजनीति दृष्टिकोण सार्वजनिक नीतिको माध्यमद्वारा पनि समाजमा अभ्यास भइरहेका हुन्छन् । यिनै विभिन्न कारणले गर्दा सार्वजनिक नीतिको दायरा, आकार तथा निर्माण लगायतका प्रक्रियालाई राजनीतिले निर्धारण गर्दछ (Matheson, 2016) । त्यसकारण, राजनीति र सार्वजनिक नीतिको बिचमा गतिशील सम्बन्ध स्थापित हुन सक्थो भने त्यसले नीति कार्यान्वयनको बलियो आधार तयार पार्दछ । राजनीतिबाट सार्वजनिक नीतिलाई पृथक गरिदियो भने नीति र नेतृत्वको बिचमा सहसम्बन्ध कायम हुन सक्दैन । परिणामतः नीतिले जुन उद्देश्य पूरा गर्नुपर्ने हो त्यो गर्न सक्दैन ।

सार्वजनिक नीतिमार्फत सरकारले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वलाई व्यवहारमा उतार्ने भएको हुँदा यो राज्यको दर्पण हो, जसमा सरकारले कसका लागि के गर्दै छ, कसरी गर्दै छ, कहिले गर्दै छ, कति गर्दै छ, किन गर्दै छ भन्ने विविध पक्षको तस्बिर देख्न सकिन्छ । राज्यको चरित्र, उद्देश्य तथा राज्यले गर्ने कार्यसम्पादन प्रकट गर्ने दर्पणको रूपमा रहेको सार्वजनिक नीतिलाई विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न कोणबाट परिभाषित गरेका छन् । उदाहरणका लागि, सार्वजनिक नीति "सरकारले के गर्दछ, त्यो

तिनीहरूले कसरी गर्दछन् र त्यसले के फरक पार्छ भन्नेसंग सम्बन्धित छ” (Dye, 2013) । सार्वजनिक नीति सामाजिक समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने विषयमा सरकारको गर्ने वा नगर्ने कामको प्रष्ट मार्गचित्र हो (Kraft & Furlong, 2018) । यो मार्गचित्रले सरकार र आम नागरिक दुवैका क्रियाकलाप र एक अर्काप्रतिको व्यवहार तथा दायित्वलाई गतिशील र अन्तरनिर्भरताको रूपमा स्थापित गर्दछ । त्यसैगरी, राज्यले गरेको प्रतिबद्धतालाई व्यवहारमा उतार्ने औजारलाई सार्वजनिक नीतिको उपमा दिइएको पाइन्छ । “सरकारी पद धारण गर्ने वा प्रभाव पार्ने अख्तियारवालाहरूद्वारा निर्मित आधारभूत निर्णय तथा प्रतिबद्धता र सम्पादन गर्ने कार्यको संयोजनलाई सार्वजनिक नीतिको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ” (Gerston, 2015) । सार्वजनिक नीति समस्या केन्द्रित हुने भएको हुँदा “तुलनात्मक रूपमा स्थिर र उद्देश्यमूलक कामको मार्गचित्र, जसलाई कर्ता तथा कर्ताको समूहले निश्चित समस्या वा चासोका विषयवस्तुलाई सम्बोधन गर्न अपनाउँदछन्” (Anderson, 2003) । यसरी विभिन्न विद्वानहरूले सार्वजनिक नीतिका विषयमा व्यक्त गरेका बिचारको आधारमा एउटा निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ कि सार्वजनिक नीति भनेको सरकारले आक्तनो संवैधानिक, राजनैतिक, सामाजिक, साँस्कृतिक लगायत विभिन्न दायित्व पूरा गर्न वा समाजमा सिर्जना भएका माग र आवश्यकता पूरा गर्न खास खास क्षेत्र वा विषयमा केन्द्रित भएर कार्यसम्पन्न गर्न तयार गरेको एक मार्गचित्र हो (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९) ।

अभ्यास र प्रयोगका हिसाबले “सार्वजनिक नीति” सार्वजनिक सरोकार, चासो तथा बहसको विषय हो । बहस र छलफलले नीतिको विषयमा प्रष्टता र निखारता ल्याउँछ । सार्वजनिक नीतिको मुख्य कर्ता सरकार भएको हुँदा सरकारले कसका लागि के गर्दै छ, किन गर्दै छ र कसरी गर्दै छ भन्ने कुरा सम्बद्ध सरोकारवाला समुदाय तथा वर्गले थाहा पाउनु पर्दछ र स्वयं उनीहरूको त्यो प्रक्रियामा सक्रिय सहभागिता हुनुपर्दछ । यद्यपि, नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक नीतिको विषय निकट विगतसम्म सार्वजनिक बहसको विषय बन्न सकिरहेको थिएन । सार्वजनिक नीति भनेको सरकारले कुनै एउटा कुनामा बसेर कसैलाई थाहा नदिई आक्तनै हिसाबले बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने विषय हो भन्ने भाष्य र बुझाई निर्माण भएको थियो । नीतिप्रतिको त्यसप्रकारको भाष्य र अभ्यासले सार्वजनिक नीति निर्माणको विषय सार्वजनिक चासो, बहस र सहभागिताको साभ्ना मुद्दा बन्न सकिरहेको थिएन । तर, वि.सं. २०७५ सालमा नेपाल सरकारको ‘थिङ्क ट्याङ्क’को रूपमा स्थापित नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानले छोटो अवधिमै सार्वजनिक नीतिको विषयलाई सार्वजनिक बहसको मुद्दा बनाउने दिशामा महत्त्वपूर्ण प्रयास गरिरहेको छ । परिणाम स्वस्व नीति केवल नीति निर्माताको मात्रै विषय होइन, यो सरोकारवाला सबैको समान चासो र समान सहभागिता हुनुपर्ने विषय हो भन्ने मान्यता केही हदसम्म स्थापित भएको छ ।

१.२. सार्वजनिक नीतिको दायरा

सार्वजनिक नीतिको दायरा बृहत् र फराकिलो छ । यसले सामाजिक कल्याण, सुरक्षा शिक्षा, स्वास्थ्य, नागरिक अधिकार, प्रतिरक्षा, वातावरण संरक्षण, कर सङ्कलन (Dye, 2013), विकास निर्माण, सुशासन, संरक्षण, सेवा प्रवाह, व्यापार, लगानी, उत्पादन, वितरण लगायतका क्षेत्रमा सरकारले गर्ने वा नगर्ने भनेर किटना गरिएको विषयलाई समेट्ने भएको हुँदा सार्वजनिक नीतिको क्षेत्र बृहत् र व्यापक छ । सार्वजनिक नीतिको विषयमा विभिन्न विद्वानहरूले व्यक्त गरेको अवधारणाले पनि यसको

फराकिलो दायरालाई इङ्गित गर्दछ, जसको बारेमा यसअघि नै सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ । समाज गतिशील हुन्छ र समाज तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायप्रति सरकारका घोषित र अघोषित, दृश्य र अदृश्य दायित्वहरू हुन्छन् । यिनै दायित्वहरूसँग सार्वजनिक नीतिको सम्बन्ध गाँसिने भएको हुँदा यसको दायरा थप व्यापक बन्न गएको छ ।

सार्वजनिक नीति भनेको कुनै क्षेत्रगत नीति (उदाहरणको लागि, स्वास्थ्य नीति) मात्रै होइन, यसले सरकारले गर्ने कार्यसम्पादनका हरेक विषयलाई जनाउँदछ । संविधान, ऐन, नियमावली, विनियम, अध्यादेश, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, क्षेत्रगत नीतिहरू, मन्त्रालयगत नीतिहरू, मन्त्रीपरिषदबाट हुने निर्णयहरू, विशेष निर्णय/नीतिहरू सबै सार्वजनिक नीति अन्तर्गत पर्दछन् । सबै सार्वजनिक नीति सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको हुँदा सरोकारवाला तथा लक्षित वर्गहरू यसको बारेमा सुसूचित हुन आवश्यक छ ।

१.३. नीतिको वर्तमान अवस्था

सार्वजनिक नीतिले राज्य सञ्चालन तथा सरकारको कार्य सम्पादनका बृहत् विषयलाई समेट्ने भए तापनि यस आलेखमा क्षेत्रगत नीतिको विषयलाई प्राथमिकता दिइएको छ । विकास, सुशासन, सेवा प्रवाह, व्यापार व्यवसाय, लगानी, उत्पादन, वितरण लगायतका विषयमा क्षेत्रगत नीतिको विशेष महत्त्व हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा विशेषगरी, क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिहरू एकपक्षीय रूपमा निर्माण हुने र कार्यान्वयनको पक्ष भने कार्यान्वयन गर्ने अधिकारी तथा निकायको इच्छामा निर्भर रहने विगतको अभ्यासका कारण विकास निर्माण, सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह लगायतका क्षेत्रमा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेन । अर्थात्, सार्वजनिक नीतिहरू स्वयं राज्यको उद्देश्य र समाजको माग बमोजिम प्रभावकारी हुन सकिरहेका छैनन् । कतिपय नीतिहरू दशकौं पुराना भइसक्दा पनि समयसापेक्षा सुधार हुन सकिरहेका छैनन् भने कतिपय नीतिहरू हतार हतारमा जारी गर्ने र दराजमा थन्किएर बस्ने अवस्था पनि छ । नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा अवलम्बन गर्दै आएको प्रक्रियागत शैलीका कारण पनि हाम्रा नीतिहरू अपेक्षाकृति सफल हुन र स्मानतरणकारी बन्न सकिरहेका छैनन् । नेपालमा सार्वजनिक नीतिहरू प्रभावकारी हुन नसक्नुका मुख्य-मुख्य कारणहरूमा अनुसन्धानले प्राथमिकता नपाउनु, नीति निर्माणको प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनु, नीति जनप्रतिनिधिको चासोको विषय बन्न नसक्नु, क्षेत्रगत नीति र कानूनको बिचमा तालमेल नहुनु, नीतिप्रति जनचासो न्यून हुनु, जवाफदेहिता तथा समन्वयको अभाव हुनु, नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानून तथा स्रोतको सुनिश्चितता नहुनु, नीति कार्यान्वयन सम्बद्ध कर्मचारीको बरम्बार सरुवा हुनु, नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा हुन नसक्नु, नीति निर्माणमै स्वार्थको द्वन्द्व देखिनु लगायतका छन् (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९) । नीति प्रभावकारी बन्न नसक्नुका उपरोक्त कारणहरूको बारेमा सङ्क्षेपमा देहाय बमोजिम विवेचना गर्न सकिन्छ-

क) **अनुसन्धानलाई प्राथमिकता नदिनु:** अध्ययन तथा अनुसन्धान नीति निर्माणको मात्रै नभएर नीतिको विषय छनौटको पनि महत्त्वपूर्ण आधार हो । अध्ययन तथा अनुसन्धानले प्रमाण जुटाउँदछ भने प्रमाणले नीति कार्यान्वयन र त्यसले दिने नतिजाको प्रक्षेपण गर्न मद्दत

गर्दछ । साथै, अनुसन्धानले वास्तविक समस्या के हो, समस्या उत्पन्न हुनुको कारण के हो र त्यसलाई समाधान गर्ने सम्भाव्य र उपयुक्त विकल्पहरू के-के हुनसक्दछन् भन्ने विषयको उपायहरू पहिचान गर्दछ । तर नेपालमा विशेष गरी क्षेत्रगत नीतिहरू बनाउँदा विगतदेखि नै प्रमाण (अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित)को उपयोगले प्राथमिकता पाउन सकेन, नीतिहरू केवल अनुमान र कल्पनामै सीमित भए । परिणामतः नीतिहरू प्रभावकारी हुन सकिरहेका छैनन् । अनुमानको भरमा बनाएका नीति कार्यान्वयनमै जान नसक्ने, कार्यान्वयनमा गए पनि अपेक्षित परिणाम दिन नसक्ने, र कतिपय अवस्थामा विपरित परिणाम समेत आउन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

- ख) **सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनु:** नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनको चरणसम्म सरोकार राख्ने वर्ग तथा समुदायको सक्रिय सहभागिताले नीतिप्रति उनीहरूको स्वामित्व र अपनत्व स्थापित गर्दछ । नीतिप्रतिको स्वामित्व र अपनत्व नै नीति कार्यान्वयनको पहिलो शर्त हो । तर, नेपालमा विगतमा अधिकांश नीति निर्माणको सवालमा सरोकारवाला वर्ग तथा समुदाय वेखबर रहे । नीति निर्माण प्रक्रियामा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता हुन नसकेका कारण नीतिप्रति सरोकारवालाको स्वामित्व तथा अपनत्व कमजोर हुनपुग्यो । परिणामतः नीति कार्यान्वयनको विषय कसैको पनि प्राथमिकतामा पर्न सकेन ।
- ग) **जनप्रतिनिधिको चासोको विषय बन्न नसक्नु:** ऐन र क्षेत्रगत नीति निर्माण गर्ने पृथक प्रक्रिया हुन्छ । ऐन विधायिकी प्रक्रियाबाट बन्दछ, जुन प्रक्रियामा जनप्रतिनिधिहरूको सक्रिय सहभागिता हुन्छ । तर, क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिहरू भने कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछन् । अर्थात् कुनै मन्त्रालय वा निकायको आवश्यकताको आधारमा मन्त्रालयकै कर्मचारी वर्गको सक्रिय सहभागिता वा परामर्शदाता मार्फत नीति निर्माण गरिन्छ र मन्त्रीपरिषद्बाट अनुमोदन भएपछि स्वतः कार्यान्वयनको चरणमा जान्छ । क्षेत्रगत सार्वजनिक नीति निर्माणको प्रक्रियामा जनप्रतिनिधिहरूले चासो राख्ने अभ्यास नभएका कारण त्यस्ता नीतिको कार्यान्वयनको सवालमा को उत्तरदायि हुने भन्ने विषय गौण बन्न पुगेको देखिन्छ । परिणामतः सार्वजनिक नीतिहरू अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकिरहेका छैनन् ।
- घ) **क्षेत्रगत नीति र कानूनको बिचमा तालमेलको अभाव:** नीतिले सरकारको दृष्टिकोण बोकेको हुन्छ भने कानूनले त्यसको कार्यान्वयनलाई सहजीकरण र नियमन गर्दछ । त्यसर्थ, ऐन, नियमावली, कार्यविधि र क्षेत्रगत नीतिको बिचमा तालमेल र समन्वय आवश्यक हुन्छ । तर, क्षेत्रगत नीतिभन्दा पहिला ऐन र कार्यविधि समेत बन्ने गरेका उदाहरण छन्, जसले क्षेत्रगत नीति कार्यान्वयनमा व्यवधान सिर्जना गर्दछ ।
- ङ) **नीतिप्रति न्यून जनचासो:** सार्वजनिक नीति सबैको साभ्ना चासोको विषय हो । क्षेत्रगत नीतिले र अन्य नीतिहरूले पनि व्यक्तिको, समाजको र समग्रमा राष्ट्रकै हितलाई सर्वोपरी राखेको हुन्छ, र हुनुपर्दछ । नीतिप्रति सरोकारवाला अथवा लक्षित वर्ग बेखबर हुनु भनेको नीति निर्माता र कार्यान्वयन कर्तालाई जवाफदेही नबनाउनु हो । नीतिमा के छ, नीति कस्का लागि र किन

ल्याइएको हो, नीति कार्यान्वयन भएपछि त्यसले समाजमा के र कस्तो स्मान्तरण ल्याउँछ भन्ने विषयमा सम्बद्ध सरोकारवाला नै सचेत हुन आवश्यक हुन्छ । कतिपय अवस्थामा सकारात्मक जनदबाबले पनि महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ । त्यसका विपरित, समाजमा सार्वजनिक नीतिप्रतिको न्यून जनचासो वा नीतिप्रतिको बुझाइ नै कमजोर हुँदा नीति कार्यान्वयनको सवाल फितलो बन्दै गइरहेको छ ।

- च) **जवाफदेहिताको अभाव:** नीति कार्यान्वयनको विषयमा नीति कार्यान्वयन नगर्ने अधिकारी जवाफदेही बन्नु नपर्ने अहिलेको प्रणाली ठूलो चुनौतीको रूपमा देखिएको छ । जवाफदेहिता नै कार्यसम्पादनको एक आधार हो, यसले कार्यसम्पादनको स्तर वृद्धि गर्छ र कर्तव्य बोध गराउँदछ । जवाफदेहिताको अभावमा नीति कार्यान्वयन गर्ने व्यक्ति तथा निकाय कर्तव्यच्युत हुँदै जान्छन् । नेपालमा नीति कार्यान्वयनको सवालमा सम्बद्ध निकाय तथा अधिकारीहरूलाई कसरी जवाफदेही बनाउने भन्ने समस्या छ ।
- छ) **समन्वयको अभाव:** क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिहरू तथा अन्य नीतिहरू पनि बहुआयामिक प्रकृतिका हुन्छ । कुनै एउटा विषय तथा क्षेत्रको नीति अन्य निकाय तथा विषयसँग पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुन्छ । उदाहरणका लागि, कृषि नीतिको सम्बन्ध उद्योग, सिंचाई, वन, भूमि व्यवस्था, भौतिक पूर्वाधार लगायतका मन्त्रालय र तत्तत् क्षेत्र अन्तर्गतका नीतिसँग हुन्छ । तर, नेपालमा नीति निर्माण गर्दा अन्तरमन्त्रालय, अन्तरनिकाय र अन्तरनीतिको बिचमा पनि समन्वयको अभाव छ, जसले गर्दा नीति कार्यान्वयनको सवालमा स्वार्थको द्वन्द्व हुने, दोहोरो खर्च हुने लगायतका समस्याको सामना गर्नु परिरहेको छ ।
- ज) **कानून तथा स्रोतको सुनिश्चितताको अभाव:** नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत (कानून, जनशक्ति, वित्त, सङ्गठन, प्रविधि, उपकरण, सीप)को प्रक्षेपण तथा व्यवस्थापन गर्न नसक्दा क्षेत्रगत नीति तथा अन्य नीतिहरू पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकिरहेका छैनन् । कतिपय नीतिहरू मौजुदा कानून र प्रणालीबाटै कार्यान्वयनमा जान पनि सक्दछन् भने दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने, संरचनात्मक, मात्रात्मक र गुणत्मक स्मान्तरण ल्याउने खालका नीति कार्यान्वयनका लागि थप स्रोतसाधानको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । तर, अहिलेसम्मको अभ्यासलाई विश्लेषण गर्दा त्यसप्रकारका स्रोतको प्रक्षेपण र सुनिश्चितता नगरी नीति तर्जुमा गर्ने गरेको देखिन्छ । परिणामतः नीति प्रभावकारी बन्न सकिरहेका छैनन् ।
- झ) **कर्मचारीको बारम्बार सरुवा हुनु:** नीति कार्यान्वयन सम्बद्ध कर्मचारीको बारम्बार सरुवा गरिरहने वा भइरहने प्रवृत्तिले नीति कार्यान्वयनको निरन्तरतामा अन्योलता र व्यवधान सिर्जना गरेको देखिन्छ । प्रणाली र स्वयं नीतिमा स्थिरता प्रभावकारी नीति कार्यान्वयनको महत्त्वपूर्ण शर्त हो । तर, नेपालमा प्रणालीगत तथा नीतिगत अस्थिरताका कारण नीति कार्यान्वयनमा सम्बद्ध जिम्मेवार अधिकारीहरूको बारम्बार सरुवा हुने परिपाटी संस्कारकै रूपमा विकास भएको छ । आस्था तथा भनसुनका आधारमा बारम्बार कर्मचारी सरुवा गर्ने परिपाटीले जवाफदेहिता लिन

नपर्ने मनोविज्ञानको सिर्जना गर्ने भएको हँदा यसले नीति कार्यान्वयनमा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ ।

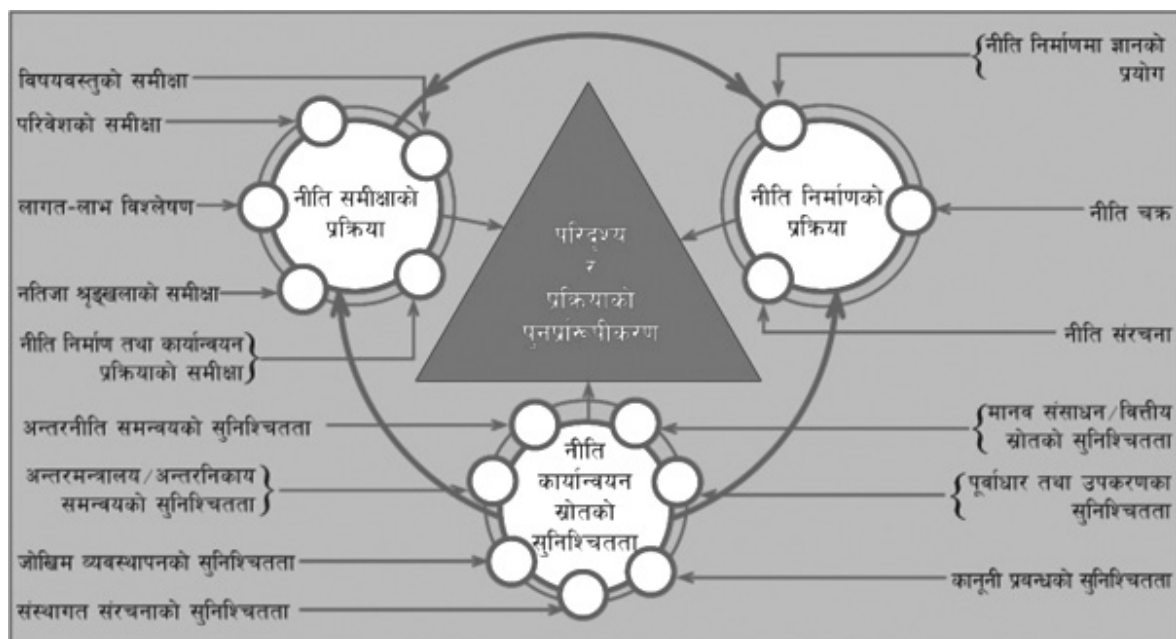
- ज) **नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको अभाव:** नीति कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन, आवधिक मूल्याङ्कन तथा समीक्षा व्यवस्थित हुन नसक्दा विशेषत क्षेत्रगत नीतिहरूको आवश्यकता, औचित्य, प्रभावकारिताको परीक्षण हुन सकिरहेको छैन । मानव समाज आफैमा गतिशील हुन्छ । गतिशील समाज, परिवेश र समस्याले गतिशील नीतिको माग गर्दछन् । त्यसकारण, सार्वजनिक नीतिहरू पनि परिवर्तित सन्दर्भमा गतिशील हुन आवश्यक छ । तर, अधिकांश क्षेत्रगत नीति कार्यान्वयनको नियमित र व्यवस्थित रूपमा अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा गरी आवश्यकताको आधारमा नीति संशोधन गर्ने, अनावश्यक देखिएका नीतिहरू खारेजी गर्ने, आवश्यकताको आधारमा नयाँ नीति निर्माण गर्ने प्रणालीको विकास हुन सकेको छैन ।
- ट) **स्वार्थको द्वन्द्व:** हामी लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको अभ्यास गरिरहेका छौं, तर कतिपय अवस्थामा सरकारले राजनीतिक अभिष्ट पूरा गर्न वा समाजमा राजनीतिक प्रभाव विस्तार गर्न स्वार्थ प्रेरित नीति जारी गर्ने गरेको पनि देखिन्छ । स्वार्थप्रेरित नीतिले समाजमा स्वार्थको द्वन्द्व सिर्जना गर्दछ । उदाहरणको लागि, समाजको माग र आवश्यकताभन्दा फरक ढङ्गले सरकार अघि बढ्न खोजेपछि सरोकारवालाहरूको दबाबकाबीच गुठीसम्बन्धी कानूनलाई एकीकरण र संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५ फिर्ता गर्नु परेको थियो ।

१.४. नीतिको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न के गर्ने ?

नेपालमा सार्वजनिक नीतिहरू प्रभावकारी र नतिजामुखी हुन सकिरहेका छैनन्, यो सत्य हो । प्राज्ञिक, बौद्धिक राजनीतिक तथा स्वयं अभ्यासकर्ताहरू लगायत सम्बद्ध सरोकारवालाहरू पनि सार्वजनिक नीति कार्यान्वयन तथा त्यसबाट प्राप्त प्रतिफलप्रति सन्तुष्ट छैनन् । सरकारले गर्ने दैनिक कार्यसम्पादनका अतिरिक्त दर्जनौं मौजुदा क्षेत्रगत नीतिहरू छन् । तर, ती नीतिहरूले अपेक्षित नतिजा दिन सकिरहेका छैनन् । घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश अत्यन्तै गतिशील छ । गतिशील परिवेशद्वारा सिर्जित समस्याले गतिशील नीतिको माग गर्दछ । एकातर्फ, विकास निर्माण, सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, वातावरण संरक्षण, आतङ्कवादको नियन्त्रण, व्यापार-व्यवसाय सञ्चालन, लगानी, उत्पादन तथा वितरण, वैदेशिक सम्बन्ध सञ्चालन लगायत दर्जनौं विषय सम्बद्ध मौजुदा क्षेत्रगत नीतिको प्रभावकारित वृद्धि ठुलो चुनौतीको रूपमा देखिएको छ । अर्कोतर्फ, अब बन्ने नयाँ नीतिलाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने चुनौती पनि यथावत छ ।

यसै सन्दर्भमा सार्वजनिक नीतिको प्रभावकारिता वृद्धिको विषयमा बहस गरिरहँदा तीन वटा पक्षमा ध्यान पुऱ्याउन जरूरी हुन्छ । यस अन्तर्गत नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोतको सुनिश्चितता, मौजुदा नीतिको समीक्षा र नीति निर्माणको प्रक्रियामा सुधार (चित्र- १) रहेका छन् (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९) । नीतिको प्रभावकारिता वृद्धिका मुख्य तीन वाटा पक्षहरूको बारेमा देहाय बमोजिम सङ्क्षेपमा विवेचना गरिएको छ ।

चित्र- १: नीति निर्माणको परिदृश्य र प्रक्रियाको पुनर्प्रारूपीकरण

स्रोत: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान । (२०७९) । सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया ।

- क) **कार्यान्वयन स्रोतको सुनिश्चितता:** नीति साध्य होइन, साधन हो । नीतिलाई सरकारको लक्ष्य तथा उद्देश्य पूरा गर्ने तथा मानव समुदायमा सिर्जित समस्यालाई सम्बोधन गर्ने औजार तथा माध्यमको रूपमा लिन सकिन्छ । नीतिलाई एक औजारको रूपमा उपयोग गरिने भएको हुँदा जवसम्म नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको यथोचित व्यवस्थापन गरिदैन तबसम्म कुनै विषयमा एक थान नीति तयार हुनु र नहुनुले तात्त्विक फरक पार्दैन । नीतिको विषयवस्तु, क्षेत्र तथा दायरा लगायतका विषयले कार्यान्वयन स्रोतको निर्धारण गर्दछ । तथापि, संस्थागत संरचना, वित्तीय स्रोत, भौतिक पूर्वाधार तथा उपकरण, कानूनी व्यवस्था, अन्तरमन्त्रालय तथा अन्तरनीति समन्वय लगायतका विषयलाई नीति कार्यान्वयनका आधारभूत आवश्यकताको रूपमा लिन सकिन्छ । नीति निर्माण गर्दा वा मौजुदा नीतिहरूको कार्यान्वयनको विषयमा बहस गरिरहँदा सम्बद्ध सरोकारवाला तथा अभ्यासकर्ताहरूले कार्यान्वयन स्रोतको व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक छ ।
- ख) **नीति समीक्षा:** मौजुदा क्षेत्रगत नीतिको प्रभावकारिता वृद्धिको महत्त्वपूर्ण उपाय हो- नीति समीक्षा । समीक्षाले नीतिलाई समयसापेक्ष, समस्या केन्द्रित र गतिशील बनाउँछ । तर, आवधिक रूपमा नीतिको समीक्षा हुन सकेन भने समस्या एकातिर नीति अर्कोतिर हुने सम्भावना रहन्छ । नेपालमा दर्जनौं मौजुदा क्षेत्रगत सार्वजनिक नीतिहरू छन् । मौजुदा नीतिमध्ये कतिपय नीति जारी गरेको दशकौं भइसक्यो, समय र सन्दर्भ अर्कै भइसक्यो, प्रविधिले मात्रात्मक र गुणत्मक फड्को मारिसक्यो, तर त्यस्ता नीतिहरू समीक्षा हुन सकिरहेका छैनन् । अर्को कुरा, कुनै एउटा परिवेश तथा सन्दर्भमा बनाएको नीतिको अर्को परिवेश तथा सन्दर्भमा औचित्य

समाप्त हुन सक्दछ । नीति कार्यान्वयन गर्ने निकायले नीतिको वार्षिक मूल्याङ्कन गर्नुका साथै आवधि रूपमा नीतिको समीक्षा गर्नुपर्दछ । नीति समीक्षा गर्दा मुख्य रूपमा पाँच वटा पक्षमाथि ध्यान दिन जरूरी छ ।

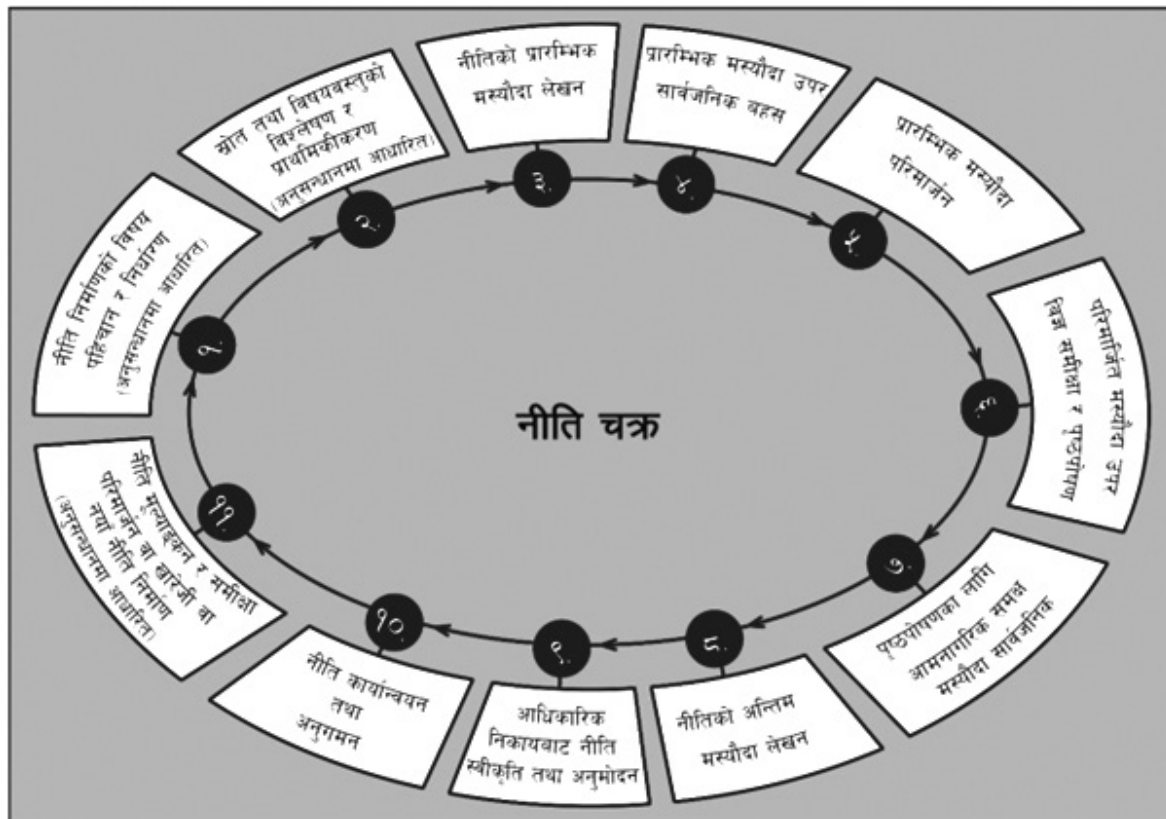
पहिलो, परिवेशको समीक्षा । यस अन्तर्गत नीति निर्माणको परिवेश (सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, अन्य) अन्तर्गत नीतिको आवश्यकता, औचित्य, विषयवस्तुको छनौट लगायतका विषयलाई समेट्नु पर्दछ । दोस्रो, संरचना तथा विषयवस्तुको समीक्षा । संरचना आफैमा गौण विषय हुनसक्दछ, तर संरचनाले नीति कार्यान्वयनको सवालमा लक्ष्मण रेखा कोर्न मद्दत गर्दछ । यसले कम्तिमा पनि क्षेत्रगत नीतिमा हुनुपर्ने अवयवहरूको सुनिश्चितता गर्दछ । त्यसैगरी, विषयवस्तुको समीक्षाले नीतिलाई समयसापेक्ष, समस्या केन्द्रित र गतिशील बनाउन सहयोग गर्दछ । तेस्रो, नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन प्रक्रियाको समीक्षा । प्रक्रिया सही भयो भने त्यसले सही गन्तव्यमा पुऱ्याउँछ । समीक्षा गर्दा नीति प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारणहरूको खोजिनीति गर्नुपर्ने भएको हुँदा प्रक्रियाको समीक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । चौथो, नतिजा श्रृङ्खलाको समीक्षा । नतिजा श्रृङ्खला अन्तर्गत लगानी, प्रतिफल र परिणाम पर्दछन् । सार्थक नीति समीक्षाका लागि यी तीन वटा विषयवस्तुलाई समेट्नु पर्दछ । र, पाँचमै, लागत-लाभ विश्लेषण । राज्यले आक्तना नागरिकका आवश्यकता पूरा गर्न, राज्यको दायित्व पूरा गर्न वा सेवा प्रवाहलाई समन्यायिक तबरबाट नियमित र नियमन गर्न नीतिलाई औजारको रूपमा उपयोग गरिने भएको हुँदा लागत-लाभको दृष्टिकोणबाट मात्रै नीतिलाई हेरिनु हुन्न । तर, नीति समीक्षा गर्दा त्यसको लागत कती हो र त्यसबाट कस्तालाई कती लाभ हुन्छ भन्ने पक्षको पनि समीक्षा गर्नुपर्द ।

ग) **नीति निर्माण प्रक्रियामा सुधार:** विगत लामो समयदेखि नीति निर्माणको विषयलाई साँघुर घेराभित्र सीमित गरियो । सीमित वर्ग (विशेषतः कर्मचारी वर्ग)कै सक्रियतामा नीति बनाउने अभ्यास अवलम्बन गरिदै आइयो । नीति निर्माणमा सरोकारवालाको सहभागितालाई खासै महत्त्व दिइएन । जस्का लागि नीति बनाइएको हो त्यो वर्ग नै बेखबर रहने अवस्था थियो, र अभै छ पनि । त्यसैगरी, नीति निर्माण गर्दा पालना गर्नुपर्ने न्यूनतम प्रक्रिया के के हुन् भन्ने तर्फ पनि चासो राखिएन, नीति निर्माणकर्ताको तजबिजी र स्वविवेकमा नीति बन्दै आए । नीति निर्माणमा अनुसन्धान र प्रमाणको उपयोगलाई महत्त्व दिइएन । परिणामतः नीति कार्यान्वयन, परिणाम र प्रभावका हिसाबले फितलो बन्न पुगे ।

यिनै विविध कारणले गर्दा नीति निर्माण प्रक्रियामा सुधार गर्नु आजको परम आवश्यकता बन्न पुगेको छ । सार्वजनिक नीति निर्माण गर्दा पालना गर्नुपर्ने मापदण्ड अर्थात् नीति चक्र (चित्र-२)ले मात्रै नीति निर्माणको प्रक्रियामा सुधार गर्न सक्दछ । नीति चक्रले नीतिको विषय पहिचानदेखि मस्यौदा लेखान, सरोकारवालसँगको अर्थपूर्ण छलफल, विज्ञ समीक्षा तथा पृष्ठपोषण, नीतिको अन्तिम मस्यौदा तयार, कार्यान्वयन, नीति कार्यान्वयनको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा लगायतका विभिन्न चरणलाई जनाउँदछ । नीति चक्रको अवलम्बनले नीतिमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रमाणको उपयोग, सरोकारवालको सक्रिय सहभागिता, ज्ञान तथा अनुभवको उपयोग, कार्यान्वयन स्रोतको प्रबन्ध लगायत

अन्य आवश्यक पक्षको सुनिश्चितता गर्नुकासाथै नीतिप्रति सरोकारवालाको स्वामित्व र अपनत्व स्थापित गर्दछ ।

चित्र- २: नीति चक्र ।

स्रोत: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान । (२०७९) । सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया ।

“नीति चक्र” विभिन्न मुलुकमा नीति निर्माण गर्ने क्रममा उपयोगमा ल्याएको पाइन्छ । नीति अध्ययन र नीति निर्माणको चरणबद्ध प्रक्रियालाई नै “नीति चक्र” भनिन्छ (Howlett & Ramesh, 2003) । यसले नीति निर्माता र नीति अभ्यासकर्तालाई “नीति निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्ने” (EGU, n.d.) प्रक्रिया सिकाउने भएको हुँदा नीति चक्र नीतिको विषय पहिचान गर्ने, विश्लेषण गर्ने र नीतिका विभिन्न प्रबन्धको कार्यान्वयनमार्फत सरकारद्वारा प्रक्षेपित लक्ष्य प्राप्त गर्ने विषयमा केन्द्रित हुन्छ (Connery, 2010) । नीति चक्रमा आधारित नीति निर्माणको प्रक्रियाका बारेमा सार्वजनिक प्रशासनका विद्वानहरूको बिचमा मतैक्यता भए तापनि त्यसका चरणहरूको बारेमा भने फरकपन पाउन सकिन्छ । उदाहरणको लागि, मुद्दा पहिचान, नीति विश्लेषण, नीति औजार, परामर्श, समन्वय, निर्णय, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन (Connery, 2010), विषयवस्तु निर्धारण, नीति निर्माण, निर्णय, नीति कार्यान्वयन, र नीति मूल्याङ्कन (Howlett & Ramesh, 2003), मुद्दा पहिचान, नीति विश्लेषण तथा नीति औजार, परामर्श, समन्वय, सिफारिस, निर्णय, कार्यान्वयन, र मूल्याङ्कन (Ayres, 2021), आदि ।

नीति चक्र अन्तर्गत नीति निर्माणको प्रक्रियागत तह घटी वा बढी हुनसक्दछन् । यद्यपि, नीति

निर्माणमा नीति चक्रको उपयोगको मुख्य उद्देश्य भनेको नीति निर्माणमा अध्ययन, अनुसन्धान र प्रमाणले प्राथमिकता पाओस्, सरोकारवाला वर्ग तथा समुदायको सहभागित होस्, बहुविधागत ज्ञान र अनुभवको संयोजन होस् र नीति कार्यान्वयनको बलियो आधार तयार होस् भन्ने नै हो । सकेसम्म नियम पालनाको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन विभिन्न छिद्रहरू खोज्ने तथा सार्वजनिक जिम्मेवारी पूरा गर्ने सन्दर्भमा जोखिम उठाउन नचाहने प्रवृत्तिलाई कानूनद्वारा नै जिम्मेवार बनाउनुको विकल्प हुन्न । नेपालमा नीति निर्माणको सन्दर्भमा पनि नीतिलाई बढीभन्दा बढी प्रमाणमा आधारित, सरोकारवाला वर्ग तथा समुदायको सहभागितामूलक र कार्यान्वयनयोग्य बनाउन चित्र- २ को नीति चक्रलाई अवलम्बन गर्न आवश्यक छ ।

१.५. निष्कर्ष

सार्वजनिक नीतिहरू (क्षेत्रगत तथा अन्य नीति) राज्य सञ्चालनका महत्त्वपूर्ण आधार तथा औजारहरू हुन् । सारमा भन्नुपर्दा राज्य सञ्चालन, नियमन र नियन्त्रणको आधार भनेकै नीतिहरू हुन् । राज्यका सेवा तथा सुविधालाई न्यायोचित वितरण गर्न र समाज तथा समुदायका माग, आवश्यकता, गुनासो वा द्वन्द्वलाई सम्बोधन गर्न नीतिलाई औजारको रूपमा उपयोग गरिन्छ । नीतिको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको यसको राजनीतिसँगको साइनो हो । सार्वजनिक नीति र राजनीतिको बिचमा अन्वयोन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । राजनीतिले सार्वजनिक नीतिको विषयवस्तुको विवेचना गर्दछ, सार्वजनिक नीतिको विषयवस्तुमा सामाजिक, आर्थिक तथा राजनैतिक शक्तिहरूको प्रभावको विश्लेषण गर्दछ, विभिन्न संस्थागत व्यवस्थापन तथा राजनैतिक प्रक्रियाको प्रभावको खोजीनीति गर्दछ र समाजमा सार्वजनिक नीतिका परिणामहरूको मूल्याङ्कन गर्दछ (Dye, 2013) । त्यसकारण, सार्वजनिक नीतिको विषय समाज, समुदाय, सरकार र राज्यप्रणालीसँग गाँसिएको हुन्छ ।

सार्वजनिक नीतिहरू समाजमा सिर्जित समस्याको सम्बोधन गर्ने, सरकारको लक्ष्य तथा उद्देश्य पूरा गर्ने, सार्वजनिक सेवा प्रभावलाई सहजीकरण गर्ने, समाजमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने लगायतका उद्देश्यबाट निर्माण गरिएका हुन्छन् । यद्यपि, नेपालको सन्दर्भमा नीतिहरू अपेक्षाकृत प्रभावकारी हुन सकिरहेका छैनन् । नेपालमा नीतिको सवालमा देखिएको यही समस्यालाई सम्बोधन गर्नकै लागि नीति निर्माणको परिदृश्य प्रक्रियामा पुनर्प्राप्तीकरणको आवश्यकता छ । पुनर्प्राप्तीकरणले नीति व्यवस्थापनको सवालमा तीन वटा पक्षमा गर्नुपर्ने सुधारलाई जनाउँदछ- पहिलो, मौजुदा नीतिहरूको समीक्षा मार्फत प्रभावकारी बनाउने, दोस्रो, नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको सुनिश्चितता गर्ने, र तेस्रो, नीति निर्माणको प्रक्रियामा सुधार गर्ने । नीति निर्माणको प्रक्रियामा सुधार भन्नाले नीति निर्माणमा नीति चक्रको अवलम्बनलाई जनाउँदछ । यीनै तीन वटा प्रक्रिया मार्फत नीतिको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान । (२०७९) । *सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया* ।

काठमाडौँ: नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान । (२०७९) । *सार्वजनिक नीति समीक्षाका आयाम र विषयवस्तु* । काठमाडौँ:

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।

विश्वकर्मा, भ्रम कुमार । (३ जेष्ठ २०७९) । सार्वजनिक नीतिको प्रभावकारिता । गोरखापत्र, ४ ।

Anderson, J. E. (2003). *Public Policymaking: An Introduction* (Fifth Edit). Houghton Mifflin Company.

Ayres, R. (2021). Using the policy cycle: Practice into theory and back again. In T. Mercer, R. Ayres, B. Head, & J. Wanna (Eds.), *Learning Policy, Doing Policy: Interactions Between Public Policy Theory, Practice and Teaching* (pp. 182–203). ANU E Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1j9mjmg.16>

Connery, D. (2010). *Crisis Policymaking: Australia and the East Timor Crisis of 1999*. ANU E Press.

Dye, T. R. (2013). *Understanding Public Policy* (Fourteenth). upper Saddle River, NJ 07458.

Gerston, L. N. (2015). *Public Policy Making: Process and Principle* (3rd Edition). Routledge.

Howlett, M., & Ramesh, M. (2003). *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems* (Second). Oxford University Press.

Kraft, M. E., & Furlong, S. R. (2018). *Public Policy: Politics, Analysis, and Alternatives* (Sixth). CQ Press.

Matheson, C. (2016). Politics and Public Policy. In *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* (pp. 1–8). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_1407-1.

नेपाली अर्थतन्त्रका प्रवृत्ति र आगामी बाटो

डा. डिजन भट्टराई
उपसचिव, नेपाल सरकार

१. विषय प्रवेश

नेपालमा इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा भएका विद्रोह, २००७ सालको आन्दोलन, पञ्चायत विरुद्धको जनआन्दोलन, माओवादी जनयुद्ध, २०६२/०६३ को लोकतान्त्रिक आन्दोलन, मधेस आन्दोलनले नेपालमा राजनीतिक रूपमा ठूलो परिवर्तन ल्यायो । नेपाल समावेशी, लोकतान्त्रिक तथा संविधानवादको मूल्य मान्यतामा आधारित, समाजवाद उन्मुख, धर्म निरपेक्ष, सङ्घीय गणतान्त्रिक मुलुकका रूपमा रूपान्तरण भयो । सामाजिक तथा साँस्कृतिक रूपमा पनि नेपाली समाज धेरै उचाइमा पुगिसकेको छ । पुराना रूढिवादी संस्कृतिको अन्त्य र नवीन संस्कृतिको निर्माण प्रक्रियामा अघि बढिरहेको छ । नयाँ नयाँ मूल्यहरू स्थापित हुँदै गइरहेका छन् । महिला, आदिवासी, जनजाति, मधेसी, अपाङ्ग, पिछडिएका क्षेत्रको हक र हितमा कानूनहरू निर्माण भइरहेका छन् तथा निर्माण हुँदै छन् । नेपालको विद्यमान संविधानले जनताका मौलिक हक र अधिकारलाई स्थापित गरेको छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताले पनि जनताका मानव अधिकारको रक्षा गरेको छ । समाजमा भएका सामाजिक विभेद तथा जातीय छुवाछुतका विरुद्ध राज्य कठोर बन्दै गएको छ भने त्यसलाई नियन्त्रण गर्न कानूनहरू निर्माण भएका छन् । वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा पनि उल्लेखनीय कार्य भएको छ । यति हुँदा हुँदै पनि र यी सम्पूर्ण परिवर्तन, क्रान्ति र बिद्रोहका बाबजुद पनि नेपालमा आर्थिक क्रान्ति हुन सकेको पाइँदैन ।

सामन्तवादी राज्यसत्ता र त्यसको सापेक्षतामा रहेको अर्थ प्रणालीमा नै तत्कालीन राजा महेन्द्रले गरेको विर्ता प्रथा उन्मूलन, किपट प्रथा उन्मूलन, जग्गाको हदबन्दी, मोहीयानी हकको व्यवस्था लगायत अर्थ प्रणालीमा गरेका हस्तक्षेपहरू तत्कालीन समयमा भएका क्रान्तिकारी कार्यहरू हुन् ।

अर्थ व्यवस्था समाजको आधार संरचना हो । यही अर्थ संरचनाको जगमा नै कानून, विधिविधान, शिक्षा, साहित्य, कला, संस्कृतिको निर्माण हुन्छ । अर्थ व्यवस्था तथा अर्थ प्रणालीको परिवर्तन राजनीतिक क्रान्तिद्वारा हुन्छ । राजनीतिक क्रान्तिले अर्थ प्रणालीलाई परिवर्तन गर्ने हो भने अर्थ प्रणालीले राजनीतिक व्यवस्थालाई दिगो बनाउने हो । नेपाली जनताहरूले धेरै राजनीतिक परिवर्तन पश्चात पनि अनुभूति हुने गरी जीवनस्तर परिवर्तन हुन सकेन, अपेक्षित विकास हुन सकेन भनेर बारम्बार गुनासो गरिरहेको पाइन्छ । त्यसमा केही हदसम्म सत्यता पनि छ । राजनीतिक क्रान्तिको ध्येय शासन व्यवस्थालाई परिवर्तन गर्ने, सामाजिक साँस्कृतिक रूपान्तरणतर्फ केन्द्रीकृत हुन पुग्यो तर अर्थ प्रणालीलाई

आधारभूत रूपमा परिवर्तन गर्ने गरी न क्रान्ति नै हुन सक्यो न क्रान्ति पश्चात् अर्थ प्रणालीमा परिवर्तन नै ल्याउन सकियो । त्यसैले जनताहरू जहिले पनि त्यही गुनासो गर्छन्, 'जुनसुकै व्यवस्था आए पनि हाम्रो अवस्था उस्ताको उस्तै रहने भो' । यही सन्दर्भमा यस लेखमा नेपाली अर्थ व्यवस्थाका प्रवृत्ति, मूलभूत समस्या तथा तिनको समाधानको उपायहरूको बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. नेपालको अर्थ व्यवस्थाका प्रवृत्ति तथा समस्या

पञ्चायतकालीन अर्थ व्यवस्थाभन्दा अघि नेपाली समाज सामान्तवादी उत्पादन प्रणालीमा आधारित थियो । समाजमा शोषण व्याप्त थियो । पञ्चायतकालीन अर्थ व्यवस्थामा तत्कालीन विश्वमा रहेका शक्ति सम्पन्न राष्ट्रहरू अमेरिका र रसियाका राजनीतिक विचारधारा र त्यसले निर्माण गरेको अर्थ प्रणालीको मिश्रित प्रभाव पर्नुका साथै नेपाली समाजमा वर्षौंदेखि स्थापित भएको सामन्तवादी अर्थ प्रणालीको श्रृंखलामा स्थापित भएको पाइन्छ । तत्कालीन राजा महेन्द्रले विर्ता प्रथा उन्मूलन, किपट प्रथा उन्मूलन, जग्गाको हदबन्दी कायम गर्ने जस्ता केही व्यवस्थाहरू सामन्तवादी भूमि व्यवस्थाका विरुद्धका प्रहार थिए, तर मूलतः समाजको दैनान्दिनी भने सामन्तवादी उत्पादन संरचनामा नै आधारित थियो । पूँजीवादी मुलुकहरूको प्रभावमा व्यक्तिगत उद्यमशीलतालाई सिमित अवसर प्रदान गरिएको थियो भने साम्यवादी मुलुकहरूको प्रभावमा बजार व्यवस्थालाई नियन्त्रण, सार्वजनिक संस्थानको निर्माण लगायतका कार्यहरू भएको पाइन्छ । तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक तथा भौतिक विकासको अवस्थाका कारण त्यसबेला मुलतः कृषिमा आत्मनिर्भर अर्थ प्रणाली भएकाले आजको अर्थ व्यवस्थाका जटिलताहरू विद्यमान थिएनन् ।

वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलन पश्चात् नेपालमा संवैधानिक राजतन्त्र र बहुदलीय प्रजातान्त्रिक प्रणालीको सुस्वात भयो । यो शासकीय व्यवस्थाले पञ्चायती व्यवस्था भन्दा उदार र फरक अर्थव्यवस्थाको माग गर्‍यो । रसियामा कम्युनिष्ट शासनको पतन, उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणको उदयसँगै नेपालमा पनि त्यसको प्रभाव पर्‍यो । विश्व बैङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूले खुला र उदार अर्थव्यवस्था निर्माण गर्दै पूँजीवादी विश्वव्यापीकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय अभियान नै सञ्चालन गर्न थाले । नेपालमा पनि खुला बजार र उदारीकरणका लागि संरचना अनुकूल बनाउन कार्यक्रम सञ्चालन मात्रै गरेनन्, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि यसलाई सर्तका रूपमा समेत राख्न थाले । परिणामस्वरूप नेपालमा उदारीकरण आर्थिक नीति कार्यान्वयनमा आएको पाइन्छ । त्यस अनुकूल औद्योगिक नीति, वाणिज्य नीति, वैदेशिक लगानी नीति, निजीकरण ऐन, प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी ऐन लगायतका नीति तथा ऐनहरूको निर्माण भए । त्यसका साथै बैङ्कको ब्याज दर, मुद्रा दर, पूँजी बजार, व्यवसायको अनुमतिपत्र लगायतका विषयहरू कतिपय स्वतन्त्र रूपमा छाडिए भने कतिपयमा सरकार लचिलो बन्न पुग्यो । अझ सन् २००४ मा नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सङ्गठनको सदस्य भएपछि व्यापार र व्यवसाय अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको परिधिमा आयो । यसले नेपालको बजारलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र व्यवसायको एउटा हिस्साको रूपमा स्थापित गर्‍यो । प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा यो

अर्थ प्रणालीको विकास गरेर लगानीमा अभिवृद्धि गर्ने र उत्पादन बढाई आर्थिक वृद्धिदर तथा आर्थिक विकास गरी गरिबी घटाउने तथा समृद्धिको दिशातर्फ जाने भन्ने उद्देश्य देखिन्छ ।

दशवर्षे जनयुद्ध र १९ दिने जनआन्दोलन पश्चात् वि.सं. २०६३ सालमा आएको लोकतान्त्रिक व्यवस्थाले सामाजिक न्यायमा आधारित समाज व्यवस्थाको निर्माण गर्ने तथा उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणबाट अधिकतम लाभ लिने ढङ्गले अर्थ व्यवस्थाको आधारहरू निर्माणमा जोड दिएको पाइन्छ । तर यसबीचमा बैदेशिक रोजगारीमा नेपालका अधिकाँश युवा, युवतीहरू विदेशिन पुगे । नेपालमा अपेक्षित लगानीको वातावरण बन्न सकेन । विकास निर्माणहरू सुस्त गतिमा रहे । राजनीतिक सङ्क्रमण व्याप्त रह्यो । आर्थिक अनुशासन अपेक्षित रूपमा कायम हुन सकेन । वैदेशिक लगानी अपेक्षाकृत भित्र्याउन सकिएन । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य भएपछिको फाइदालाई राष्ट्रिय हित तथा अनुकूल बनाउन सकिएन । विप्रषणमा आधारित अर्थतन्त्रको विकास भयो, स्वालम्बी अर्थतन्त्रको निर्माण गर्न सकिएन । व्यापार घाटा उच्च रह्यो । उत्पादनमूलक लगानी अपेक्षाकृत हुन सकेन । यसले नेपालका आर्थिक परिसूचकहरू लगभग नकरात्मक दिशामा गएका छन् ।

अहिलेको विद्यमान नेपाली अर्थतन्त्रको प्रकृति हेर्दा उत्पादनका माध्यमबाट नाफा कमाउने प्रणाली अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड बन्न सकेन । बरु बिनिमयका माध्यमबाट नाफा कमाउने प्रणाली अर्थतन्त्रमा हावी बन्न पुग्यो । अर्थ व्यवस्थाका हरेक क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाको विकास हुनुका साटो एकै प्रकृतिका कार्य गर्ने व्यवसायीबीच समिति वा यस्तै संस्थाहरू निर्माण गर्ने र त्यस संस्थाले व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रवृत्ति निर्माण भयो । यसले अघोषित एकाधिकार निर्माण गर्‍यो । जो यो एकाधिकारको प्रणालीमा आवद्ध बन्थ्यो उसले व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्ने अरूले नसक्ने प्रणाली निर्माण भयो । उक्त संस्थाका प्रमुख पदाधिकारीहरू नै समग्र त्यो व्यवसाय क्षेत्रका मालिक जस्ता देखिए । त्यो क्षेत्रमा कम लगानी भएकाहरू पनि राजनीति आड वा गुण्डागर्दीका माध्यमबाट त्यो संस्थाका प्रमुख पदाधिकारी बन्ने र त्यो व्यवसायलाई आफ्नै ढङ्गले सञ्चालन गर्ने, एकाधिकार खडा गर्ने अवस्थामा पुगे । पूँजीवादी अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड भनेको उत्पादनमा आधारित हुन्छ, तर नेपालको अर्थतन्त्र बिना लगानी वा कम लगानी वा बिनिमयको माध्यमबाट मात्रै नाफा कमाउने अवस्थामा पुगेकाले यो दलाल पूँजीवादमा स्मान्तरण हुन पुग्यो । यो नै नेपालको अर्थतन्त्रको एउटा ठूलो चुनौति बन्न पुगेको छ ।

नेपालको अर्थतन्त्रको अर्को समस्या भनेको अनौपचारिक अर्थतन्त्र हो । यहाँ मानिसहरूसँग भएको सम्पतिको यथार्थपरक अभिलेख हुँदैन । यहाँ कर छल्नका लागि कसैले पनि यथार्थपरक अभिलेखाङ्कन गर्दैनन् । यसलाई रोक्न सक्ने प्रणालीगत व्यवस्था गर्न सकेको पाइँदैन । अभ्र कतिपय सन्दर्भमा यसलाई अघोषित बैधानिकता दिएको जस्तो पनि पाइन्छ । सरकारले जग्गा अधिग्रहण गर्ने बेलामा अत्यधिक मूल्याङ्कन गरेर मुआब्जा दिनुपर्छ भने त्यही जग्गा बेचबिखनमा मालपोतको न्यूनतम दररेटमा भइरहेको हुन्छ । यसरी हेर्दा नेपालमा कर नतिरिएका सम्पतिहरू, अभिलेखमा नआएका सम्पतिहरू तथा कारोबार धेरै छन्, जसले गर्दा अर्थतन्त्र राज्यले डोहो-याउन चाहेको दिशामा लग्न गाह्रो हुन्छ । अबैधानिक सम्पति नेपालमा धेरै छ । आज कोही पनि नेपालीलाई उसको सम्पतिको श्रोत

देखाउन लगायो भने कसैले पनि देखाउन सक्ने अवस्था छैन ।

नेपालको अर्थतन्त्रको अर्को समस्या भनेको जग्गा जमिन व्यक्तिको निजी सम्पतिको रूपमा रहनु पनि हो । हामी विकासलाई द्रुत गतिमा अघि बढाउनुपर्छ भन्ने चरणमा छौं, तर विकासको न्यूनतम आधार भनेको जग्गा जमिन हो, जुन हामीलाई सहज रूपमा प्राप्त हुने अवस्थामा छैन । विकासको लागि लान्ने बजेट भन्दा धेरै बजेट हामीलाई जग्गा खरिद गर्न लाग्ने अवस्था पनि देखिएको छ ।

श्रम बजारमा माग र आपूर्तिको सही आँकलन, उत्पादन तथा व्यवस्थापन पनि नेपालको अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण समस्या हो । विश्वविद्यालयले जनशक्ति उत्पादन गरिरहेकै छन् । शिक्षाको क्षेत्रमा सरकारको लगानी धेरै ठूलो छ । तर हाम्रा जनशक्ति कि त खाडीमा वैदेशिक रोजगारमा छन्, कि त अवसरको खोजीमा विकसित देशमा पलायन भएका छन् । उनीहरूले विश्वविद्यालयसम्म नेपाल सरकारले गरेको लगानीमा अध्ययन गरे । उनीहरू पलायन हुने वित्तिकै उनीहरूको ज्ञान, सीप, क्षमताको फाइदा भने विकसित मुलुकले लिए । त्यति मात्र होइन, विदेश जाने नाममा विभिन्न शीर्षकमा नेपाली मुद्रा समेत लिएर गए । अर्कोतर्फ विश्वविद्यालय सकेको विद्यार्थी बेरोजगार भएर खाडी मुलुकमा जानुपर्ने अवस्था पनि त्यस्तै दुःखपूर्ण छ । तर यहाँका खेतका गराहरू बाँझाका बाँझै छन् । उद्योगमा काम गर्ने मजदुर तथा जनशक्ति नपाएर उद्योगले भारत तथा विदेशबाट जनशक्ति ल्याएर काम लगाइ रहेका छन् । यी सबै कुराको मूल कारण भनेको मुलुकमा आवश्यक जनशक्तिको माग र आपूर्तिबीचको सही तालमेल नहुनु हो ।

३. नेपालको अर्थप्रणालीको विद्यमान अवस्था

सामान्यतः अर्थप्रणाली भनेको मूलभूत रूपमा कुनै पनि भौतिक वस्तुहरू जुन मानव उपयोगी हुन्छन् र तिनीहरूले मानवीय जीवनमा प्रत्यक्ष, परोक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछन् । ती वस्तुहरूको उत्पादन, उपभोग, विनिमय, वितरणको व्यवस्थापन हो । जसको माध्यमबाट मानव, समाज, राष्ट्र सम्मुनत दिशातर्फ जान्छ र मानव अनुकूल जीवन यापन सहज बन्छ । नेपालको अर्थप्रणालीको विद्यमान अवस्थाको बारेमा विश्लेषण गर्दा नेपालको उत्पादन, उपभोग, विनिमय, वितरण प्रणालीका साथै आर्थिक विकासका समग्र पक्षलाई विश्लेषण गर्नुपर्छ ।

३.१ उत्पादनको अवस्था

उत्पादनका साधनहरू मूलतः भूमि, पूँजी, श्रम र सङ्गठन नै हुन् । अहिले उद्यमशीलतालाई पनि साधनको रूपमा मान्ने गरेको पाइन्छ । यिनीहरूको आधारमा नेपालमा उत्पादनको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा सकारात्मक अवस्था पाइन्छ । यसका कारणहरू देहाय अनुसार रहेका छन् :

भूमि प्रकृतिको निःशुल्क उपहार हो । यो थप र घट गर्न सकिन्छ । यो निर्माण हुने कुरा पनि होइन । नेपालको वर्तमान अवस्था हेर्दा नेपालका उत्पादनमूलक भूमिहरू सबै व्यक्तिगत सम्पति बनेका छन् । व्यक्तिहरूले त्यसलाई यसरी प्रयोग र बेचबिखन गरेका छन् कि, त्यो उनीहरू आफैले निर्माण गरेको कुनै बस्तु हो । अंशबण्डा लगायत कतिपय नेपाली समाजमा भएको संस्कृतिजन्य व्यवहारले भूमिको खण्डीकरण गरेर त्यसको उत्पादकत्व घटाइ रहेका छन् । आज कुनै पनि कृषि सम्बन्धी ठूला उद्योग खोल्नुपर्‍यो भने जग्गाको अभावले त्यो खोल्न सक्ने अवस्था छैन । राज्यले विकास निर्माण

गर्नुपन्थो भने जमिनको अभावमा विकास गर्न सकिने अवस्था छैन । मुआब्जा दिनु पर्दा पनि सामान्य बेचबिखन हुनेभन्दा पनि चर्को मूल्य तिर्नुपर्ने अवस्था छ, जसले गर्दा नेपालको भूमि सम्बन्धी विद्यमान कानूनले नेपालको विकास र उत्पादनमा अभिवृद्धि गर्न ठूलो अवरोध सिर्जना गरेको छ ।

पूँजी उत्पादनको अर्को महत्वपूर्ण साधन हो । हामीसँग पर्याप्त पूँजी छैन । रेमिटेन्सबाट प्राप्त भएको पूँजीलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन सकिएको छैन । त्यसको कारणमा नेपालीहरू लामो समयसम्म ग्रामीण सामन्ती उत्पादन प्रणालीका माध्यमबाट दासको जस्तो जीवन बिताइरहेका सन्दर्भमा उनीहरू स्वतन्त्र हुन चाहेको देखिन्छ । उनीहरू आफ्नै घर जग्गाको अपेक्षामा रहेका र न्यूनतम आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति हुने अवस्था पनि नरहेकाले उनीहरूको लगानी घर जग्गा र आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्तिमा रहेको देखिन्छ । त्यसका साथै अन्य धेरै कारणले नेपालमा लगानीको अवस्था सिर्जना हुन सकेन । जति लगानीकर्ता छन्, ती सिमित छन् र ती सिमित व्यक्तिको लगानीले मात्रै उत्पादनको सघनता निर्माण गर्नसक्ने अवस्था छैन ।

श्रम पनि उत्पादनको अर्को महत्वपूर्ण र गतिशील साधन हो । मानवीय जीवन र संवेदनाको सापेक्षतामा यसको उपयोग हुने भएकोले यसको उपयोग गर्ने कुरा जटिल छ । यसको उपयोगका सन्दर्भमा एकातर्फ स्वयम् श्रम शक्ति अर्थात् कामदारको जीवन यापनका विषय र उसका व्यक्तिगत स्वार्थलाई ध्यान दिन सक्नुपर्छ भने अर्कोतर्फ उत्पादनको परिणाम र गुणस्तर पनि उत्तिकै प्रधान रहेको हुन्छ । श्रम शक्तिको परिचालन भनेको दुई धारको तरबार जस्तै हो, जसको सही परिचालन भएन भने उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि हुन सक्दैन भने स्वयम् उनीहरूमा ठूलो असन्तुष्टि निर्माण हुनगई देश र राष्ट्रमाथि नै गम्भीर सङ्कट सिर्जना हुन पुग्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा शिक्षा र श्रमबीच तालमेल नहुँदा न शिक्षाको सही उपयोग हुन सक्थो न त गुणस्तरीय श्रम नै प्राप्त हुन सक्थो । आज नेपालीहरू बेरोजगारीको समस्याले ग्रस्त भएका छन् र चुनौति र खतरापूर्ण कार्यका लागि बैदेशिक रोजगारीमा जान बाध्य छन् । माग र आपूर्तिमा आधारित श्रमको व्यवस्थापन हुन नसक्दा नेपालमा श्रम समस्या जटिल भएको छ । यसले समग्र देशको उत्पादन र उत्पादकत्व अपेक्षित बन्न नसक्दा समग्र विकास नै प्रभावित बन्न पुगेको छ ।

वि.सं. २०६३ सालभन्दा पछि नेपाली समाजमा विकास भएको बैदेशिक रोजगारी संस्कृतिले नेपालको आत्मनिर्भर उत्पादन प्रणालीलाई नकरात्मक प्रभाव पारेको छ । बैदेशिक रोजगारी नहुँदा गाउँमा बसेर श्रीमान् श्रीमती सहकार्यमा गाउँको जग्गा जमिनमा परम्परागत ढङ्गले नै भए पनि काम गर्थे । गुजारामुखी नै भए पनि आत्मनिर्भर उत्पादन प्रणालीमा आवद्ध थिए । जब श्रीमान् बिदेशिए, श्रीमती छोराछोरी पढाउने बहानामा शहर पसिन् । गाउँमा वृद्ध बाबु आमा मात्र भए । शहर पसेकी श्रीमती रोजगारमा आवद्ध भइनन्, बरु श्रीमान्ले पठाएको पैसाले गुजारा चलाउन थालिन् । उपभोगका सन्दर्भमा आयतित बस्तुमा बानी पारिन् । परिणामतः दुईजनाको नेपाली माटोमा आवद्ध श्रम एउटा बिदेशमा काम गरेको अवस्थामा रहयो भने एकजना बेरोजगारको अवस्थामा रहयो । निर्माण भएको यस प्रकृतिको संस्कृतिले नेपाली आत्मनिर्भर अर्थ प्रणालीमाथि ठूलो प्रहार गरेको छ ।

नेपाली समाजको शिक्षाले मानिसलाई प्रतिस्पर्धी बन्नुपर्छ भन्ने सिकाई रहेको छ । उद्यमशीलता नेपाली संस्कृतिको सबैभन्दा कमजोर पक्षका रूपमा विकास भएको छ । प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्छ, अरूलाई जित्नुपर्छ, अरूलाई लडाएर मात्र आफू माथि जान सकिन्छ, त्यसैले सधैं हामी हाम्रा नानीबाबुलाई

प्रथम हुनका लागि प्रोत्साहित गरिरहेका छौं । हामीले कहिले पनि हाम्रा नानीबाबुलाई प्रकृति र यसमा विद्यमान बिराट सम्भावनाका विषयमा बुझाउन सकेका छैनौं । हामीले उद्यमशील संस्कृतिको विकास नगरेका कारण नेपाली समाज अरूले उद्यम गरेका क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गरेर कामदार हुन गइरहेका छन् । नेपालको विद्यमान सम्भाव्यतालाई बोध गर्न नसक्दा यसबाट हुने आर्थिक पक्षलाई गुमाइरहेका छौं ।

३.२ उपभोगका सन्दर्भमा

आर्थिक विकासको सम्भाव्यता खोज्दै जाँदा तथा विश्व अर्थप्रणालीसँग आवद्धतामा नेपालको निर्यात अपेक्षित बन्न सकेन, बरु आयात अनपेक्षित उचालियो । परिणामस्वरूप नेपालको व्यापार घाटा उच्च छ । नेपालको मौलिक उत्पादन, रैथाने संस्कृतिलाई संरक्षण गर्न नसक्दा आयातित सामान र संस्कृतिले नेपाली उत्पादन क्षेत्रलाई पुरै धरासायी बनायो । उत्पादन कमजोर भयो । उद्योग कलकारखाना बन्द भए । नेपालीहरू रोजगारीका लागि बिदेशिए । त्यहाँबाट प्राप्त विप्रेषणले विदेशी सामानहरू आयात हुन थाले । आयातित सामानले नेपालीको उपभोग संस्कृतिमा ठूलो परिवर्तन आयो । रैथाने स्वाद र संस्कृतिलाई भुल्न थाले र आयातित स्वाद र संस्कृतिमा आवद्ध हुन पुगे । त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव नेपालको उत्पादन र उपभोग श्रृंखलामा पर्न गयो । यो नेपालको अर्थप्रणालीको ठूलो समस्याका रूपमा विकास भएको छ । नेपालका डाँडा काँडामा बनेका बाटो तथा अन्य भौतिक संरचनाले नेपालका उत्पादनको निर्यात गर्नका लागि भन्दा पनि विदेशी सामग्री आयात गर्नका लागि सहयोगी बनेका छन् । हिमाल तथा पहाडका मानिसहरूले सर्वत, सातु, भुटेका मकै खान भुलेर कोल्डड्रिङ्स, चाउचाउमा अभ्यस्त भए ।

३.३ बिनिमयका सन्दर्भमा

वि.सं. २०६३ सालको जनआन्दोलन पश्चात् बिस्तारै नेपालको अर्थ प्रणाली उत्पादनमा होइन्, बिनिमयमा आधारित उत्पादन प्रणालीको रूपमा बिकास भएको छ । नेपालका उद्योगधन्डाले विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सकेका छैनन् । उद्योग खोल्ने जोखिम पनि नेपालका व्यवसायीले लिन सकेको देखिंदैन । किनकि उद्योग खोल्नभन्दा विदेशी सामान आयात गर्ने प्रणालीको लगानी नेपाली बजारमा सुरक्षित देखिन्छ । थोरै लगानीमा नेपाली बजारमा ठूलो नाफा देखिन्छ । त्यसैले हाल नेपालमा बिनिमयमा आधारित अर्थ प्रणालीको विकास भएको छ । जसले दलाल बर्गलाई जन्म दिएको छ । समयक्रममा नेपालका यी दलालहरू यति शक्तिशाली भएका छन् कि यिनीहरू नेपालमा उद्योग खोल्न नै दिँदैनन् । नेपालमा उद्योग खोलिए यिनको व्यापार धरासायी हुन्छ । त्यसैले यिनीहरूले नीति, कार्यबिधि, कार्यशैली, कर्मचारीतन्त्रको प्रयोग, ट्रेड युनियनका नाममा दादागिरी तथा गुण्डागिरी तथा धम्क्याउने, तर्साउने लगायतका हथकण्डाको उपयोग गरेर नयाँ उद्योग खोल्नका लागि अबरोध सिर्जना गर्छन् । परिणामतः नेपालको आयात उच्च र निर्यात कमजोर छ । यो नेपाली अर्थतन्त्रको ठूलो समस्या हो ।

३.४ बितरणका सन्दर्भमा

उत्पादनका साधन, उत्पादित बस्तुको वितरण प्रणालीमा पनि एकाधिकार व्याप्त छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३३ को गलत प्रयोग गरी पेशागत हक हितका नाममा खोलिएका समिति, संस्था तथा समाजले समग्र त्यस क्षेत्रको व्यवसाय र त्यसको मूल्यमा एकाधिकार कायम गर्न ठूलो भूमिका निर्वाह

गरेको छ । प्रतिस्पर्धात्मक बजारमाथि यसले ठूलो प्रश्नचिन्ह खडा गरेको छ । वितरण प्रणालीलाई पनि स्वचालित र सबै जनताको सहज पहुँचमा पुग्ने गरी निर्माण गरिएको छैन । यसमा पनि बिचौलिया र दलालको बर्चश्व छ । किसानले ५ रुपियाँ मूल्यमा बिक्री गरेको गोलभेंडा उपभोक्ता समक्ष पुग्दा ५० रुपियाँ मूल्य पर्छ । यसले एकातर्फ किसान पनि मर्कामा परेको छन् भने अर्कोतर्फ उपभोक्ता पनि मर्कामा छन् । यसको फाइदा बिचौलियाले लिएका छन् । वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न नसक्दाको परिणाम जनता ठूलो मर्कामा छन् । यो पनि नेपालको अर्थ प्रणालीको ठूलो समस्याका रूपमा रहेको छ ।

४. समाधानका उपायहरू

नेपालको अर्थ प्रणालीमा ठूलो रूपान्तरण जरूरी छ । दलाल पूँजीवादलाई राष्ट्रिय पूँजीवादको रूपमा विकास गरिनुपर्छ । विनिमयमा आधारित अर्थ प्रणालीलाई उत्पादनमा आधारित अर्थ प्रणालीका रूपमा विकास गरिनुपर्छ । उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक बजार प्रणालीको निर्माण गरिनुपर्छ । सहकारीको बिकासमार्फत कृषकको उत्पादनलाई बजार प्रणालीमा आवद्ध गराइनुपर्छ । त्यसका लागि देहायका सुधार जरूरी छ ।

- भूमिको राष्ट्रियकरण गर्ने । यसलाई प्रकृतिको निःशुल्क उपहारका रूपमा मानिसले उपभोग गर्ने । राज्यले नियमन गरी भूमिलाई उत्पादित सामान जस्तै आफूखुशी बिक्री वितरणमा पूर्णरूपले रोक लगाउने । भूमिमा हुने दलालीकरणमा पूर्णरूपमा रोक लगाउने ।
- भूमिको बर्गीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी सबै तहका सरकारको साभ्ना प्रयासमा सबै प्रकृतिका भूमिलाई विशेषताका आधारमा उत्पादनसँग जोड्ने ।
- एउटा परिवारले स्थायी बसोबासका लागि एकै पटकमा दुईवटा भूमिको उपभोग गर्न नपाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षा र संस्कृतिको पुनर्संरचना तथा पुर्ननिर्माण गर्ने । प्रतिस्पर्धाको मनोबिज्ञान विकास गर्ने शिक्षा ढाँचालाई पूर्णरूपमा हटाई कर्मशील, इमान्दार र जिम्मेवार तथा जवाफदेही मनोबिज्ञानको निर्माण गर्ने शिक्षा ढाँचाको निर्माण गर्ने । उद्यमशीलको विकास नै शिक्षाको आधारस्तम्भ हुनुपर्ने ।
- शिक्षा र श्रमबीच सामञ्जस्यता कायम गर्ने । श्रम मन्त्रालयले देशभरीमा तत्काल, अल्पकाल र दीर्घकालमा चाहिने विविध क्षेत्रका श्रम शक्तिको विस्तृत योजना तयार गर्ने र शिक्षा मन्त्रालयले श्रम मन्त्रालयले बनाएको विस्तृत श्रम शक्तिको योजना बमोजिम दक्ष जनशक्तिको निर्माण गर्ने शिक्षा प्रणालीको विकास गरी लागू गर्ने ।
- रैथाने संस्कृतिको अध्ययन गरी नेपाली समाजको मौलिक संस्कृतिको रूपमा विकास गर्ने । यसलाई श्रम, शिक्षा, खानपान, भेषभुषा तथा नेपाली जीवन पद्धतिमा आवद्ध गराउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- सुशासनका माध्यमबाट शासकीय प्रणालीमा सुधार गरी राज्यको नियमनकारी शक्तिको प्रवर्द्धन गर्ने । दण्डहीनतालाई पूर्णरूपमा अन्त्य गर्ने । कानूनको शासनलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- प्रतिस्पर्धालाई नियन्त्रण गर्न प्रयोग भएका वा सहयोगी भएका सबै संघ, संस्थालाई तत्कालै

- खारेज गर्ने ।
- ❑ नेपालको उद्योग तथा व्यापार नीति, कानून तथा कार्यविधिलाई संशोधन गरी उत्पादनमैत्री हुने गरी निर्माण गर्ने ।
 - ❑ नेपालीलाई श्रमिकका रूपमा विदेश जान कडाइ गर्ने । उनीहरूलाई स्वरोजगारको वातावरण तथा लगानीका लागि सरकारले विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । राज्यले आफ्नो नियमनकारी क्षमतामा अभिवृद्धि गरी बजार प्रणालीलाई दलाल तथा बिचौलियाका हातमा जान नदिने । सहकारी क्षेत्रको विकासलाई तीब्रता साथ अघि बढाउने ।
 - ❑ सरकार, आम सर्वसाधारण तथा ठूला व्यापारी सबैको साभ्ना सहकार्यमा कम्पनी खोलेर सबैको लगानीलाई केन्द्रीकृत गरी उत्पादन क्षेत्रलाई अभिवृद्धि गर्ने । पूँजीको सङ्कलनका लागि बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई सबल, सक्षम बनाउने तथा प्रभावकारी नियमन गर्ने ।

५. निष्कर्ष

नेपाली समाज र संस्कृति परम्परागत आर्थिक, सामाजिक प्रणालीबाट आधुनिक आर्थिक, सामाजिक प्रणालीमा विकास भइरहेको छ । विश्व बजारसँग सम्बन्ध सुदृढ हुँदै गइरहेको छ । शिक्षाका साथै राजनीतिक चेतना पनि उच्च गतिमा विकास भएको छ । प्रविधिका माध्यमबाट मानिसमा सूचना, चेतना तथा अपेक्षाको दायरा उच्च भएको छ । मानिसमा महत्वकाङ्क्षा तीब्ररूपमा विकास भएको छ । यस सापेक्षता नेपालको अर्थतन्त्रमा केही विकृत चित्रहरू जबरजस्त देखिएका छन् । उत्पादन, उपभोग, विनिमय तथा वितरण प्रणाली समस्याग्रस्त छन् । हुने र नहुनेबीचको खाडल तीब्ररूपमा बढिरहेको छ । शोषणको नयाँ स्वरूपको विकास भएको छ ।

यस सन्दर्भमा संविधानले परिकल्पना गरेको आदर्श र शोषणबाट मुक्त समाजको निर्माणका लागि केही महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्नु जरूरी छ । भूमिको राष्ट्रियकरण, समाजवादी अर्थ प्रणालीको आधार निर्माण, दलाल पूँजीवादको अन्त्य र राष्ट्रिय पूँजीको विकास, नवीन शिक्षा तथा संस्कृतिको निर्माण, श्रम र शिक्षाबीच माग आपूर्तिको सन्तुलन कायम गरिनु समाधानको बाटो हो ।

शिवराज सेढाई
उपसचिव, नेपाल सरकार ।

समावेशी विकासको नेपाली अवधारणा र अपेक्षित समृद्धि

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ ले बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दैस वगीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरेको छ । साथै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्ने उद्देश्य निर्धारण गरेको छ । यसर्थ समावेशिता र समृद्धि दुबै नेपालका राष्ट्रिय एजेण्डा मात्र होइन हासिल गर्नुपर्ने संवैधानिक वाध्यता एवम राष्ट्रिय आकांक्षा, आवश्यकता र अपेक्षा पनि हुन । यी संकल्प, उद्देश्य र एजेण्डालाई राष्ट्रिय नीतिका रूपमा विकासका मार्गदर्शक सिद्धान्तको रूपमा आत्मसाथ गरिएको छ । पहिले देखि नै अभ्यास गरिदै आएको भएतापनि घोषित रूपमा आठौँ आवधिक योजना देखि नै समावेशी विकासलाई अंगिकार गरिएको थियो । २०६३ को अन्तरिम संविधान र नेपालको संविधान २०७२ ले यी विषयलाई संवैधानिक मान्यता दिए पश्चात मुलुकी विकासका हरेक क्षेत्रमा यसको आन्तरिकीकरण गर्न थालिएको छ ।

परिचय

समावेशिता शब्द 'समावेश' बाट लिईएको हो । समावेशको शाब्दिक अर्थ एकसाथ बस्ने वा मिल्ने काम भन्ने बुझिन्छ । अतः कुनै कारणले छुटेका वर्ग, क्षेत्र, समुदाय र समूहहरूलाई राज्य सञ्चालन संयन्त्रको मूल धारमा समावेश गराईनु एवम मुल प्रवाहीकरण गर्नु नै समावेशिता हो । राज्य सञ्चालन गर्ने शासकहरूले आफ्नो देशमा, क्षेत्रहरूमा रहेका तर राज्य सञ्चालनको भूमिका प्राप्त गर्न छुटेका अन्य समूह, समुदायहरूलाई समावेश गराउन इतिहासको विभिन्न कालखण्डहरूमा विभिन्न नीतिहरू अवलम्बन गर्दै आएको पाईन्छ ।

विकास र समृद्धि उन्नत एवं सभ्य मानवीय अबस्था हो, यस अवस्थामा हरेक कामकार्यवाहीमा ज्ञान र बिबेकको उच्चतम अभ्यास गरिएको हुन्छ । हरेक ब्यक्तिले रोजगारीको सुनिश्चितता, आत्मनिर्भरता एवम आत्मसम्मान महसुस गरेको हुन्छ । वैज्ञानिकका खोज, अध्ययन, अनुसन्धानले नयाँ प्रविधी आविष्कार गरी त्यसको उपयोग मार्फत जनता सम्पन्न र सुखी हुन्छन । समृद्धि मानिसको

बुद्धि, बिबेक, ज्ञान, सृजना, लगाव, प्रतिवद्धता, इमानदारिता, मेहनत, श्रम र उत्पादनमुलक प्रतिफलको उपज हो । समृद्धि आम मानव समुदायको अपेक्षा, आकांक्षा र साध्य हो । समावेशिता निर्दिष्ट व्यक्ति वा समुह वा समुदाय वा वर्गले आफ्नो पहिचान, प्रतिनिधित्व, पहुँच, सहभागिता, सम्मान र मर्यादाको अनुभुति गर्ने मनोवैज्ञानिक विषय हो । सबै वर्ग र समुदायका लागि समान पहुँच, अवसर उपलब्ध गराउनु र विशेषगरी विपन्न वर्ग केन्द्रित भई समृद्धि हासिल गर्न सकेमा समावेशि विकासको लक्ष्य पुरा हुनसक्छ । लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको संस्थागत विकास एवं सुशासनयुक्त शासकीय प्रणाली मार्फत मात्र समावेशी विकास सम्भव छ भन्ने विश्वव्यापी मान्यता रहेको छ । सीमान्तीकृत नागरिकको सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न भई मानव भलाइ प्रवर्द्धन एवं दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु नै समावेशी विकास हो । अतः असमानता र विभेदको अन्त्य गर्दै 'सर्वजन हिताय, सर्वजन सुखाय' को उद्देश्य प्राप्तिका लागि यो अवधारणाको विकास भएको हो ।

समावेशिताले सम्बोधन गर्नुपर्ने क्षेत्र

- लैङ्गिक क्षेत्र (Gender)
- जातियता (Ethnicity)
- राष्ट्रियता (Nationality)
- भूगोल (Geographical Location)
- आर्थिक अवस्था (Economic Status)
- सामाजिक पृष्ठभुमी (Social Background)
- उमेर (Age)
- धर्म (Religion)
- शारिरिक र मानसिक क्षमता (Physical and Mental Capabilities)
- आदि ।

अन्तर-सम्बन्ध

सामाजिक असन्तुलन, असमानता, विभेद र अन्याय समाप्त गरी न्याय, नैतिकता, मर्यादा, प्रतिष्ठा, सभ्य र समानतामा आधारित सामाज निर्माण गर्न, सामाजिक र्स्यान्तरण एवं विकासका खातिर समावेशि विकासको अवधारणा आएको हो । विकास एवम समृद्धि सुन्दा अन्तरसम्बन्धित हुन जस्तो लागे पनि प्रत्यक्षतः पुर्णसम्बन्धित विषय होइनन् । सामान्य अवधारणाका आधारमा विश्लेषण गर्ने हो भने विकास परिवर्तन मात्र हो र यस्तो पतिवर्तन सकरात्मक हुन्छ । समृद्धि विकासको नतिजामुलक उपलब्धी हो र आधुनिक भौतिक विकास, आविष्कार र सामाजिक एवं समग्र मानव विकास र सभ्य समाज निर्माण गर्ने परिकल्पनाको सार्थक स्वरूप पनि हो । लक्षित वर्ग वा समुदायको आवश्यकता र अपेक्षा पुरा गर्ने विकासको नतिजामुलक उपलब्धी उपयुक्त विधी, माध्यम र साधनको उपयोग मार्फत मात्र सम्भव हुन्छ । नतिजा मार्फत सबैलाई पुर्णतः सम्बोधन गर्न समृद्धि नै हासिल हुनु पर्छ । समृद्धि सक्षमको इमान्दार, अटुट, अथक प्रयास र मेहनतबाट मात्र संभव हुन्छ र यसले लक्षित वर्ग लगायत सबैलाई लाभ पुर्याउँछ । सामाजिक समानता र सामाजिक न्यायमा आधारित समतामुलक समाज निर्माण

गर्छ । वस्तुगत एवम यथार्थ विज्ञानको अर्थपूर्ण प्रयोगले नै समृद्धि हासिल हुनसक्छ । विज्ञानमा बलपूर्वक, संतुष्टी लिन वा व्यक्तिगत इच्छाका कारण नभई आवश्यकताले वैयक्तिक ज्ञान सिप र क्षमताको आकर्षण र आविष्कार गर्छ । समावेशिता संतुष्टी, मान सम्मान एवम मर्यादा अनुभुतिको सामाजिक मनोवैज्ञानिक विषय हो । समृद्धि हासिल भएमा मात्र भोको पेट भर्न, नाङ्गो आँङ् छोप्न, बासको अधिकार सुनिश्चित गर्न, ज्ञान प्राप्त गर्न, सु-स्वस्थ रहन र भौतिक एवम मनोवैज्ञानिक रूपमा सुरक्षित भइन्छ ।

महत्त्व एवम औचित्य

विकास एवम समृद्धि नियमित, गतिशील र सापेक्षिक अवधारणा हुन्छ । यीनलाई दिगो, समयानुकूल, न्यायिक र सन्तुलित बनाउन सबै वर्ग, जाति, लिंग, धर्म, क्षेत्र समेतको मूलप्रवाहीकरण भएमा सहज हुन्छ भन्ने विश्वास छ । विकास तथा समृद्धिको प्रतिफलको, विशेष वर्ग र समूहका लागि क्षतिपूर्ति अग्राधिकार, पहिचान, प्रतिनिधित्व, सशक्तीकरण र मूलप्रवाहीकरण गरी न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्न समकालीन राज्य व्यवस्थाको ध्यान पुग्न आवश्यक छ । नेपालको विकासमा समानता र समता दुबै अवधारणाको विशेषता महसुस गर्न सकिएको छैन । बहिष्कृत, अल्पसंख्यक र पछाडि परेका वा पारिएको वर्ग कमजोर अबस्था भन भन कमजोर हुँदै गइरहेको छ । यसर्थ विकासलाई सर्वकालिक, सर्वव्यापी, पहुँचयोग्य र मौलिक अधिकारको रूपमा स्थापित गर्न समावेशी विकास आवश्यक छ भन्ने मान्यताका आधारमा नेपाली विकास मोडेल तय गर्न थालिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा समावेशीता र विकास एवम समृद्धिको महत्त्व र औचित्य यस प्रकार रहेको छ ।

- ❑ नेपालको भौगोलिक विविधता एवम क्षेत्रगत विशिष्टताका आधारमा पछाडि परेको क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा पारेर सबै क्षेत्रको समानुपातिक विकास गर्न;
- ❑ नेपाल बहुल सामाजिक विशेषता भएको मुलुक भएको हुनाले सबै भाषा, संस्कृति, सम्प्रदाय र पहिचान बोकेका समुदायको अपनत्वबोध हुने गरी सर्वात्म्य हित र भलाइ गर्न;
- ❑ नागरिकको विविध आवश्यकताको सम्बोधन र क्षमताको भरपूर उपयोग गर्न;
- ❑ विद्यमान विभेद र असमानताको अन्त्य गर्दै समुन्नत र न्याय र नैतिकतामा आधारित सभ्य समाज निर्माण गर्न;
- ❑ स्वविकास र पहिचानको अवधारणालाई साकार पार्न ;
- ❑ आर्थिक स्रोतको न्यायोचित वितरण गरि विविधताको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी सामाजिक एकता प्रबर्धन गर्न;
- ❑ राष्ट्र, राष्ट्रियता र आम नागरिकको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक, राजनीतिक र मानव अधिकारको प्रत्याभूत गराउन ।

मौजुदा प्रबन्ध

समावेशी विकासको प्रवर्धन र समृद्धिका सन्दर्भमा नेपाल सरकारले संविधान, विषयगत ऐन एवम नियमावली तर्जुमाका साथै कार्यान्वयन गरेर कानूनी व्यवस्थास नीति, योजना, कार्यक्रम निर्माण एवम कार्यान्वयन गरी नीतिगत व्यवस्थास संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा विभागीय मन्त्रालय, क्षेत्रगत आयोगहरू, विषयगत कार्यालयहरू स्थापना र संचालन गरेर संस्थागत व्यवस्था गरेको छ । त्यस्ता

कानूनी, नीतिगत र संस्थागत व्यवस्थालाई कार्यमुलक (Functional) बनाउन उपयुक्त कार्यवातावरण सृजना गरी वार्षिक रूपमा आवश्यक साधनस्रोत लगायत बजेट तथा कार्यक्रम, जनशक्तिको व्यवस्था गरी अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न अनुगमन, मुल्याङ्कन, समन्वय, नियमन, नियन्त्रण लगायतका व्यवस्थापकीय प्रबन्ध मिलाएको छ । तथापि उपरोक्त प्रबन्धहरू पर्याप्त नहुन सक्छन्स समिक्षा र विश्लेषण गरी सामयिक सुधार गर्दै लैजानु पर्दछ । सुधार र विकास अन्त्यहिन प्रकृत्या हुन, निरन्तरता दिंदैजानु पर्दछ ।

समिक्षा

समावेशि विकासको अवधारणा र समृद्धिको बारेमा विचारक एवम विश्लेषकहरूबाट सकारात्मक र नकारात्मक दुबै खालका टिप्पणीहरू व्यक्त भइरहेको पाइन्छ, जुन स्वभाविक पनि हो । स्वभावतः अभावमा आवश्यकता र अपेक्षा बढी हुने गर्दछ । नेपाल अल्पविकसित मुलुक हो । एकातिर नागरिकका गास, बास, कपास, स्वस्थ, शिक्षा, सुरक्षा जस्ता आधारभुत आवश्यकता परिपूर्ति गर्न र न्यूनतम मानवीय सभ्यता कायम गर्न समेत कठिनाई परिरहेको छ भने अर्कातिर आधुनिकता र सजावटी विकास एवम वाह्य शक्तिलाई रिजाउने गरी अनेक थरि एजेण्डा लादेर समय बर्बाद मात्र गरेका छैनौं समृद्धिको मार्गमा अवरोध समेत खडा गरिरहेको आरोप पनि खेपिरहेकै छौं । समृद्धिका निमित्त शिक्षित, सक्षम, इमानदार, योग्य, मेधावी, अनुभवि जनशक्तिलाई मुलुक हाँक्ने नेतृत्व सुम्पनुपर्ने आवश्यकताका सट्टा समावेशीता, सहभागिता, पहुँच, सम्मान, मर्यादा, सकारात्मक विभेद र आरक्षणका माध्यमबाट समृद्धिको तृष्णा मेटाउने आकांक्षालाई भन पर पर धकेल्ने आत्माघाति कार्य भइरहेको छ । मुलुकलाई सिक्ने र अनुभव हासिल गर्ने प्रयोगशाला बनाई आम नागरिकको विकासको अधिकार खोस्ने कार्य भइरहेको छ । पदिय दायित्व निर्वाह गर्न नसक्ने र योगदान गर्न नसक्नेलाई समावेशिताको नाममा जिम्मेवारी सुम्पेर मुलुक बर्बाद गर्नु बाहेक अरु केही हुन सक्दैन भन्ने कडा टिप्पणी सुन्न पढ्न पाइरहिएको छ। विवेकपूर्ण ढंगबाट ग्राह्यता दिनु उपयुक्त हुन्छ । समान ज्ञान, सिप, क्षमता, योग्यता अनुभव भएकाहरू मध्येबाट लक्षित वर्ग (मानव विकास सूचकाङ्कका दृष्टिले कमजोर जुनसुकै लिङ्ग, जाति, भूगोलको नागरिक होस वा अपाङ्गता भएको व्यक्ति) लाई अवसर र मौका दिनु उपयुक्त हुने भएतापनि विशिष्ट ज्ञान, सिप, क्षमता, योग्यता र अनुभव भएका प्रतिस्पर्धिलाई छेउ लगायर समावेशिताको बहनामा न्यून ज्ञान, सिप, क्षमता, योग्यता र अनुभव भएकाहरूले अधिकारको प्रयोग गर्ने, जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने पदमा पुग्दा आवश्यकता अनुरूपको नीति योजना तर्जुमा हुन नसक्ने, कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता आउन नसक्ने र स्वभावतः अपेक्षित नतिजा प्राप्त नहुने निश्चित छ । ड्राइभिङ्ग सिटमा सक्षम चालक मात्रै बस्नसक्छ र बस्नुपर्छ भन्ने सर्वमान्य मान्यता रहेको छ ।

अगाडीको बाटो

संवैधानिक प्रावधान बमोजिम समावेशि विकासको परिकल्पनालाई साकार पार्न समावेशितालाई साधन र साध्य दुबै रूपमा अंगिकार गर्दै सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शासकीय लगायतका विकास र समृद्धिका सबै आयामहरूका कार्यसंचालन प्रणालीमा आत्मसात गर्दै निम्न पक्षहरूमा विषेश ध्यान पुर्याउन सकेमा मात्र नेपालमा समावेशी विकासको अवधारणाले सार्थकता पाउन सक्ने र मुलुकको आवश्यकता र आम नागरिकको अपेक्षा अनुरूपको विकास र समृद्धि हासिल हुनसक्छ ।

- ❑ समावेशिकरणको सिद्धान्तले मुलुकी ऐनामा सबै नागरिकको अनुहार देखिनु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ। यस मान्यता अनुरूप साना-साना जातीय सांस्कृतिक समुहहरूलाई राष्ट्रिय एकतामा मनोवैज्ञानिक रूपमा नै आवद्ध गराउनु पर्दछ । नेपालमा विद्यमान संस्कृतिक, जातीय, धार्मिक लगायतका विविध वर्ग, समुदाय र समूहहरूलाई विकासका विभिन्न पहलुमा समेट्न उनीहरूका मौलिक मूल्य मान्यतालाई कदर गर्ने 'सांस्कृतिक बहुलवाद' को नीति अवलम्बन गरिनु पर्दछ । अहिले अवलम्बन गरिएको समावेशिकरण अन्तर्गत आरक्षण र सकारात्मक विभेदको नीति समयानुकूल परिमार्जन सहित वस्तुपरक ढंगले लागू गरिनु पर्दछ;
- ❑ विविध संस्कृतिको प्रवर्द्धन र संवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय सांस्कृतिक आयोग को गठन गरी नीतिगत सुझाव लगायत सांस्कृतिक संवर्द्धनको जिम्मेवारी दिइनु पर्दछ,
- ❑ विविध भाषाहरूको विकासको लागि आ-आफ्नो भाषाका अध्ययन केन्द्र खोल्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुन्छ,
- ❑ सेवा प्रवाह गर्ने अग्रपंक्तिका कार्यालयहरूमा नेपाली बाहेक त्यस क्षेत्रमा बढी बोलिने अर्को भाषाको समेत नागरिक वडापत्र एवम सूचना प्रकाशित गर्ने अभ्यास अवलम्बन गर्न आवश्यक देखिन्छ,
- ❑ सरकारी कार्यालयहरू र राज्यका अन्य निकायहरूमा विशेष धर्म र संस्कृतिलाई प्रतिनिधित्व गर्ने संकेतहरू राख्न निषेध गरिनु पर्दछ,
- ❑ साभा नेपाली राष्ट्रियताको पहिचानको लागि राष्ट्रिय पोशाक, चिन्हहरू तोक्नकोलागि सहमति निर्माण गर्नुपर्दछ,
- ❑ हरेक वर्ष 'विविध सांस्कृतिक महोत्सव' को आयोजना गरिनु पर्दछ । यसबाट एक अर्काको संस्कृति बुझ्ने र सहभागी हुने अवसर प्राप्त हुन्छ ।
- ❑ संसद जस्ता सबै तहका राजनीतिक संस्थामा कार्यसम्पादन क्षमतामा कुनै कमी नहुने गरी उपयुक्त निर्वाचनमा प्राणाली (मिश्रित समानुपातिक वा अन्य कुनै हुनसक्छ) लागू गरिनु पर्दछ । यसबाट विविध वर्गको प्रतिनिधित्वका अतिरिक्त सिनर्जि प्रभाव (Synergy Effect) का कारण नीतिगत कार्यसम्पादनको गुणस्तर पनि बढ्दै जान्छ;
- ❑ सरकारी प्रशासनिक निकायहरूमा समावेशिताको मर्मलाई कार्यान्वयन गर्न विविधता व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन जरूरी देखिन्छ । प्रतिनिधित्व सुनिश्चितताका लागी क्षमता विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिँदै विविधता व्यवस्थापन बारे साभा धारणा बनाउने, हालसम्मका उपलब्धिलाई प्रोत्साहनसँग आवद्ध गराउने, कर्मचारीतन्त्रका नीति, प्रक्रियाहरूमा समावेशिता प्रतिविम्बित गराउने, यसलाई कर्मचारी छनौट, तालिम र संचारमा आवद्ध गर्दै जाने, यसलाई व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण हिस्साको रूपमा सुनिश्चित गर्ने;
- ❑ सार्वजनिक संस्थाहरूमा कर्मचारी व्यवस्थापन गर्दा उपयुक्त व्यक्तिलाई उपयुक्त समयमा उपयुक्त ठाउँमा जिम्मेवारी दिने सिद्धान्त (Right Man in Right Time in Right Place) बमोजिम उमेर, समूह, लिङ्ग, जातीय, फरकरूपमा सक्षम, शिक्षाको स्तर, आर्थिक अवस्था, भाषा, धर्म आदि पक्षमा मध्येनजर राखेर समावेशिकरणको लाभ लिन सक्ने गरी पदस्थापनको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछस
- ❑ गुणस्तरीय सरकारी सेवा वितरणका माध्यमबाट विकास र समृद्धिको अपेक्षा पुरा गरी नागरिकहरूलाई सन्तुष्ट गराउन पश्चिमा मुलुकहरूले नवीन वितरण प्रणालीको विकास गरेका छन् जसलाई सह-

उत्पादन (Co-Production) भन्ने गरिन्छ । यस नयाँ अवधारणाले सरकारी सेवाको वितरणमा मात्र होइन यसको उत्पादनमा नै नागरिक र तेश्रो क्षेत्र (Citizen and Third Sector) समेत प्रत्यक्ष समावेश भएमा यसको प्रभावकारिता वढ्ने विश्वास गर्दछ । समावेशिता र सार्वजनिक सेवा वितरणको व्यापक अवधारणालाई आत्मसात गरी सेवा प्रवाहमा सहजता, मितव्ययिता, पर्याप्तता र गुणस्तर तथा निर्दिष्ट समय सिमामा कुनै सम्झौता नगरी विकास र समृद्धिको लक्ष्य पुरा गर्ने तर्फ कुनै कसर बाँकी राख्नु हुँदैन ।

निष्कर्ष

कुखुरा र अण्डा मध्ये कुन पहिला सृष्टी भयो भन्ने अन्त्यहिन अनुत्तरित सवाल जस्तै समावेशिता र समृद्धि कुन साधन र कुन साध्य हो भन्ने सवाल पनि बहसकै विषयमा सिमित छ । मुलुक समृद्ध भए समावेशिता आवश्यक पर्ने की नपर्ने ? समृद्ध विकसित मुलुकको अवस्था हेर्ने हो भने नेपालले जस्तो समावेशिता अबलम्बन नगरेर नै समृद्धिको शिखर चुमेका छन् । समृद्धिको एक चरणमा पुगिसकेका मुलुकहरूले समावेशिताको आवश्यकता महसुस पनि गरेको पाईँदैन । मुलुकको दीगो विकास र समृद्धिका लागी अवसरबाट बन्चित वर्गको शैक्षिक दायरा तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न र मर्यादित जिविकोपार्जनका निमित्त आवश्यक ज्ञान, सिप, क्षमता र स्वस्थ जीवनका निमित्त समावेशि सिद्धान्तका आधारमा अवसर उपलब्ध गराउनु सान्दर्भिक हुन्छ । नीति निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन र मुल्याङ्कन गर्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सक्षमता विकास गरेर मात्र सुम्पिनु उपयुक्त हुन्छ । गरिबीस्त्री राष्ट्रिय रोग विज्ञको परिक्षणबाट सिफारिस औषधी सेवनबाट मात्र निदान हुनसक्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री:-

१. नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताब व्यवस्था समितिस
२. पन्धौँ योजना १२०७६/०७७- २०८०/०८१०, राष्ट्रिय योजना आयोगस
३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ र नियमावली २०५०, कानून किताब व्यवस्था समितिस
४. प्रशासन पत्रिका, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयस
५. कामाद पत्रिकाका बिभिन्न अंकहरूस
६. गोरखापत्र, कान्तिपुर, नयाँ पत्रिका लगायतका पत्रपत्रिकाका बिभिन्न अंकहरू

सुवास कोइराला
नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
राष्ट्रिय बीमा कम्पनी लिमिटेड

बीमकको मर्जर पश्चात् कर्मचारी ब्यवस्थापन : समस्या र समाधान

हालै एक बीमा कम्पनी मर्जरको घोषणा हुने वित्तिकै सोही कम्पनीमा उच्च तहमा कार्यरत एक कर्मचारीले बीमा क्षेत्रमा आफ्नो भविष्य देखेनन् र बन्द अवस्थामा रहेको वित्तीय संस्था चलाउने भनी राजिनामा दिए । उनी चलिरहेको राम्रो कम्पनीबाट बन्द रहेको अर्को संस्थामा आफ्नो भविष्य खोज्दै छन् । मर्जर सकेर कारोबार शुरू भएलगत्तै सोही कम्पनीका अर्का उच्च तहकै कर्मचारी अर्को कम्पनीमा गई कार्य गर्दैछन् भने अन्य कर्मचारीहरू समेत अन्यत्र जाने क्रम शुरू भएको छ । यसरी एक कम्पनीबाट अन्यत्र जाने क्रममा कति कम्पनीमा पुग्ने र आफ्नो भविष्य सुनिश्चित गर्ने भन्ने तनाव थपिएको गुनासो समेत सुनिन थालिएको छ ।

माथिका प्रतिनिधि घटनाबाट बीमा क्षेत्रको मर्जर प्रक्रियामा मानव संसाधनलाई उच्च ब्यवस्थापनबाट हेर्ने नजर र सो सम्बन्धी विषयमा गरिएका ब्यवस्थाहरूमा हामी कहाँ छौं र कहाँ चुकियो भन्ने प्रश्न उब्जाएको छ । बीमा बजारमा समय बीमाकर्मीहरू तथा कर्मचारीहरू अन्यायमा रहेका छन् । यो अन्यायता थपिएको चाहीं बीमा कम्पनीहरूको स्थापना गर्दा आएको बाढी र लगत्तै नियामक निकायबाट पूँजी पुऱ्याउनका लागि अन्य विकल्पका बावजूत प्राप्ति र मर्जरलाई दिइएको प्राथमिकतालाई दिनु उपयुक्त हुन्छ ।

पृष्ठभूमि

नेपाली बीमा क्षेत्रलाई ब्यवस्थित, नियमित, प्रतिष्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउने उद्देश्यका साथ नेपाल बीमा प्राधिकरण (तत्कालिन बीमा समिति) को स्थापना भई नियमित रूपमा विभिन्न कम्पनीहरूको नियमन तथा निर्देशन मार्फत बीमा ब्यवसाय चलिरहेको छ । समयको क्रमसँगै १९ वटा जीवन बीमा कम्पनीहरू, २० वटा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू र २ वटा पुनर्बीमा कम्पनीहरूको स्थापना पश्चात् यस क्षेत्रमा जम्मा ४१ वटा कम्पनीहरू मार्फत बीमा कारोबार भई आएकोमा हालै भएको मर्जर पश्चात कम्पनीहरूको सङ्ख्या घट्दो क्रममा रहेको छ ।

यसै क्रममा नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट जारी बीमक गाभन, गाभिन तथा प्राप्ति गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०७६ को मिति २०७९/१०/१८ गतेको तेश्रो संसोधनबाट बीमकहरूलाई धेरै सहूलियत प्रदान गरेको समेत छ । सोही बमोजिम मिति २०७९/०३/०६ गतेको परिपत्र नं. ०८/२०७८/७९ तथा मिति २०७९/०३/२० गते पुनः वि.सं.३१०/२०७८/७९ च.नं. ५७९६ को परिपत्रमा कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा देहायको ब्यवस्था समेत गरेको छ ।

११. (क) गाभने, गाभिने संस्थाका कर्मचारीहरूलाई गाभिएर कायम हुने बीमकमा निजहरूले साविकमा रहेको पद अनुसारको तह वा श्रेणीभन्दा कम नहुने गरी पद मिलान गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) गाभने र गाभिने संस्थाका कर्मचारीहरूको गाभिएर कायम हुने बीमकका कर्मचारीहरूलाई कुनै मर्का नपर्नेगरी र निजहरूले साविकमा खाइपाई आएको तलब, भत्ता तथा सुविधाभन्दा नघट्ने गरी ब्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) गाभने र गाभिने संस्थाका कर्मचारीहरूको गाभिएर कायम हुने बीमकमा कार्यरत हुन इच्छुक नरहेका ब्यवस्थापकीय तथा अन्य कर्मचारीहरूको हकमा उपयुक्त सुविधा सहितको स्वेच्छिक अवकाशको योजना बनाई लागू गर्नुपर्नेछ ।

माथिको ब्यवस्था भए तापनि कार्यान्वयन भए/नभएको विषयमा अनुगमन भने भएको छैन । माथि उल्लेखित प्रतिनिधि घटनाहरूमा कम्पनी छोडी अन्य कम्पनीमा जाँदा पछिल्लो कम्पनीबाट ३ महिनासम्म पनि अन्तिम हिसाव नगरेको र कर्मचारीले पाउने रकम प्राप्त गर्न नसकेका र सुविधा प्राप्त गर्नका लागि अदालतको समेत गुहार लगाउन बाध्य भएका घटनाहरू समेत हात्रै बीमा क्षेत्रमा ब्याप्त रहेका छन् ।

बीमा क्षेत्रको विस्तारको क्रम र लगानीको अनुपातमा नाफामा हुनसक्ने बढोत्तरीका हिसावले कम्पनीहरूको मर्जरबाट कम्पनी तथा सोका सञ्चालकहरूलाई खासै लाभ हुने नदेखिए तापनि कर्मचारी बर्गलाई यसले नकारात्मक असर परेको यथार्थ हो । कर्मचारी ब्यवस्थापनमा उच्च ब्यवस्थापनबाट गरिएको उदासिनता र नियामक निकायको अस्पष्ट नीतिका कारणले नै बीमा क्षेत्रबाट दक्ष जनशक्ति पलायन हुने गरेको मान्न सकिन्छ । नेपालकै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको मर्जरलाई नियाल्यौं भने बैङ्कमा लामो समय कार्य गरेका कर्मचारीहरूलाई मर्जर अगावै केही सुविधा सहित स्वेच्छिक अवकाशको ब्यवस्था गरिएको र सम्मानजनक बहिर्गमनको मौका प्रदान गरिएको पाइन्छ । तर बीमा क्षेत्रमा यस किसिमको बहिर्गमनको ब्यवस्था गरिएको पाइँदैन ।

कर्मचारी व्यवस्थापन

कर्मचारी व्यवस्थापन भन्नाले कुनै पनि संस्थाको संस्थागत उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक जनशक्ति वा श्रमशक्ति भन्ने बुझिन्छ र यसको ब्यवस्थापन भन्नाले संस्थाका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको योजना बनाउने, छनौट गर्ने, तिनीहरूको क्षमता तथा दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने र त्यस्ता मानव श्रोतको उचित ब्यवस्थापन गर्दै संस्थाको रणनीतिक उद्देश्य प्राप्त गर्ने पद्दती भन्ने बुझिन्छ ।

कुनै पनि सङ्गठनको परिलक्षित लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्नका लागि उपयुक्त व्यक्तिलाई उपयुक्त स्थानमा प्रबन्ध गर्ने कार्य च्छनजत ाबल ष्ल च्छनजत एबिअभ नै मानव संसाधन व्यवस्थापन हो । सङ्गठनभित्रका मानिसहरूमा अन्तरनिहित ज्ञान, सीप र क्षमताको विकास गर्ने प्रक्रियालाई मानव संसाधन विकास भनिन्छ । यसले मानिसलाई एउटा संवेदनशील शक्तिको रूपमा उपयोग गर्न सक्दछ ।

सङ्गठनमा मानवीय श्रोतको प्राप्ति विकास तथा उपभोग गर्ने कार्य नै मानव संसाधन व्यवस्थापन भएकोले यसलाई सङ्गठनको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्ने कलाको रूपमा लिन सकिन्छ । सङ्गठनलाई नियमित र गतिशील बनाउने प्रकिया मानव श्रोत व्यवस्थापन हो । मानव श्रोत व्यवस्थापन

कार्यलाई सङ्गठनमा आवश्यक जनशक्ति अनुमान गर्ने, दक्ष जनशक्ति आकर्षण गर्ने, दक्ष एवम् गुणस्तरीय जनशक्तिलाई संगठनमा भित्र्याई उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने तालिम, आवश्यक सेवा सुविधा उपलब्ध गराई सङ्गठनको हितमा उनीहरूलाई उपभोग गर्ने कार्य मानवीय व्यवस्थापन कार्य हो र यसलाई कर्मचारी व्यवस्थापन पनि भनिन्छ ।

कर्मचारी व्यवस्थापनका कार्यहरू

कुनै पनि संस्थाको उद्देश्य प्राप्तमा मानव संसाधन पक्षले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ, संस्थालाई कहाँ र कता लैजाने, संस्थाको ख्याति के कति हुने वा गराउने ? भन्ने मानव संसाधन अन्तर्गत पर्ने विषय हो । त्यसकारण सङ्गठनले आफ्नो मानव संसाधनको विकासका लागि विभिन्न किसिमका कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ, जसमध्ये कर्मचारी नियुक्ति गर्नु, कर्मचारीको बृत्ति विकास गर्नु कर्मचारीको मुल्याङ्कन, क्षतिपूर्ति व्यवस्थापन, तालिम एवम् विकास आदि पर्दछन् ।

कर्मचारी व्यवस्थापनका कार्यहरूलाई व्यवस्थापकीय कार्य र संचालन कार्य गरी थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ । व्यवस्थापकीय कार्य अन्तर्गत निम्न कार्यहरू पर्दछन् :

□ योजना बनाउने (Planning)

संस्थाका लागि आवश्यक जनशक्ति निर्धारण, भर्ना, तालिम, विकास लगायतका आवश्यक नीति तथा योजना बनाउने कार्य, माग प्रक्षेपण, आपूर्ति प्रक्षेपण सामाजिकीकरण आदि कर्मचारी व्यवस्थापनको पहिलो कार्य हो ।

□ सङ्गठनात्मक संरचना बनाउने (Organizing)

कर्मचारी व्यवस्थापन अन्तर्गत योजना तयार गरिसकेपछि सङ्गठनमा काम गर्ने सम्पूर्ण कर्मचारीको काम, कर्तव्य, उत्तरदायित्व, अधिकार तथा जबाफदेहितालाई समेट्ने किसिमको संरचना निर्माण गर्ने कार्य, व्यवस्थापन विकास, बृत्ति विकास आदि दोस्रो महत्वपूर्ण काम हो ।

□ निर्देशन (Direction)

सङ्गठनका व्यवस्थापकीय तहका कर्मचारीले मातहतका कर्मचारीहरूलाई विविध विषयमा आवश्यक जानकारी दिने, आदेश दिने, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन कार्य र निर्देशन दिने कार्य पनि व्यवस्थापकीय कार्य अन्तर्गत पर्ने कार्य हुन् ।

□ नियन्त्रण गर्ने (Controlling)

कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनको आधारमा उनीहरूले गर्ने कार्यको मूल्याङ्कन, संस्थाप्रतिको इमान्दारिता, जिम्मेवारिता र जवाफदेहिताका आधारमा समय, गुणस्तर तथा प्रयासलाई नियन्त्रण गर्ने र संस्थाको समग्र उद्देश्य प्राप्तितर्फ अग्रसर बनाउने कार्य नै नियन्त्रण हो ।

उल्लेखित बाहेक अन्य कार्यहरू समेत व्यवस्थापनबाट गरिएका हुन्छन् । यस्ता कार्यहरूलाई सञ्चालन कार्यहरू भनी बर्गीकरण गर्न सकिन्छ । कर्मचारी व्यवस्थापनको सञ्चालन कार्य अन्तर्गत निम्न कार्यहरू पर्दछन् :

❑ कर्मचारी भर्ना तथा छनौट वा प्राप्ति (Acquisition)

संस्थालाई आवश्यक पर्ने मानवीय पक्षलाई प्राप्त गर्ने, तिनीहरूको स्तर निर्धारण गर्ने, भर्ना, आपूर्ति प्रक्षेपण, माग र आपूर्ति समायोजन, भर्ना छनौट विश्लेषण गर्ने तथा सामाजीकरण गर्ने कार्य कर्मचारी व्यवस्थापनको सञ्चालन कार्य अन्तर्गत पर्ने पहिलो कार्य हो ।

❑ आवश्यक तालिम र बृत्ति विकास (Training and Upgradation)

सङ्गठनका सम्पूर्ण ख्यातिमा बृद्धि गर्न सङ्गठनमा भएका कर्मचारीलाई समयानुकूल बनाई लक्ष्य प्राप्तिमा अग्रसर बनाउनका लागि आवश्यक तालिम प्रदान गर्ने र बृत्ति विकास गराउने कार्य समेत व्यवस्थापनबाट गरिनुपर्दछ ।

❑ क्षतिपूर्ति तथा लाभ (Compensation and Benefits)

कर्मचारीलाई उचित कार्य गर्ने उचित वातावरणका अतिरिक्त उसको दक्षता, क्षमतालाई मूल्याङ्कन गरी तलब तथा भत्ता सुविधा उपलब्ध गराउने तथा उचित पारिश्रमिक निर्धारण गरिने कार्य समेत व्यवस्थापनले गर्नुपर्दछ ।

❑ अभिलेख राख्ने (Record Keeping)

कुनै पनि सङ्गठन राम्रो हुनका लागि त्यहाँ भए गरेका कार्यहरूको ब्यवस्थित विवरण चाहिएको बेलामा हेर्न र त्यसलाई विश्लेषण गर्न सकिने गरी राखिएको हुनुपर्दछ । यस्ता कार्यहरूमा संस्थाका दैनिक कार्यसँग सम्बन्धित हुनसक्छन् तथा त्यस संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूका सख्या, बढुवा, सुविधा थप तथा कटौतीका बारेमा समेत हुने गर्दछन् ।

❑ मूल्याङ्कन तथा अनुसन्धान (Appraisal and Research)

कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन, नैतिकता, नीति र अभ्यासको मूल्याङ्कनका साथै कर्मचारीहरूले कार्य गर्दा आइपर्ने र दैनिक कार्य सञ्चालन गर्दा आइपरेका समस्या र प्रभावको बारेमा आवश्यक मूल्याङ्कन गर्ने, अनुसन्धान गर्ने र त्यस्ता कार्यले संस्थाको लक्ष्य प्राप्तिमा के कस्तो असर गरेको छ र त्यसलाई कसरी निर्मूल गर्न सकिन्छ ? त्यसको वैकल्पिक कार्यहरू समेत तयार गर्ने कार्य पनि कर्मचारी व्यवस्थापनका सञ्चालन कार्य अन्तर्गत पर्ने कार्यहरू हुन् ।

कर्मचारी व्यवस्थापनका चुनौतीहरू

कर्मचारी व्यवस्थापन गतिशील प्रक्रिया भएकोले सङ्गठनले कर्मचारी व्यवस्थापन कार्यमा विभिन्न चुनौतिहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । समयको परिवर्तनसँगै आज सङ्गठन-सङ्गठनबीचको तीव्र प्रतिस्पर्धाका कारण सङ्गठनको स्वस्व तथा आकारमा बृद्धि र परिवर्तन भइरहेको छ । यस अवस्थामा मानव संसाधन व्यवस्थापन निकै चुनौतिपूर्ण भइरहेको छ । नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक संस्थानहरूमा कर्मचारी व्यवस्थापनको सन्दर्भमा देखिएका मुख्य मुख्य चुनौतिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- ❑ विश्वव्यापीकरणको प्रभावले व्यवस्थापनमा देखिएका नवीनतम् अवधारणालाई आत्मसात गर्नु,
- ❑ Right man in Right Place AT Right Time को अवधारणालाई अवलम्बन गर्नु,
- ❑ परिवर्तनशील बातावरण व्यवस्थापन गर्नु,

- सीप र सिकाइको विकास गर्नु,
- सङ्गठनको उद्देश्य अनुसार कर्मचारी प्रशासनलाई प्रतिष्पर्धात्मक वातावरणको सामना गर्नसक्ने गराउनु,
- परिवर्तित नीति तथा कार्यविधि पालना गर्नु,
- जनशक्तिको आकार र कार्यक्षेत्र व्यापक पार्दै जनशक्तिको गुणस्तरीयता, गतिशिलता र विविधता बढाउनु,
- अनुभवी र सक्षम जनशक्तिलाई सङ्गठनमा टिकाइराख्नु,
- सङ्गठनमा कर्मचारीको बृतिविकास र व्यवसायिकतालाई सुनिश्चित गर्नु,
- अस्थायी, आङ्शिक ज्यालादारी र करारमा कर्मचारी राख्नुपर्ने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गर्नु,
- कर्मचारीमा सङ्गठनप्रतिको निष्ठा, समर्पणभाव र प्रतिवद्धता जोगाई राख्नु,
- राजनीतिक हस्तक्षेपको अन्त्य गर्दै कार्य प्रवृत्तिमा परिवर्तन ल्याउनु,
- कर्मचारी र सेवाग्राहीबीच असल सम्बन्ध विकास गर्नु,
- प्रविधिमा आएको परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै जनशक्तिको आकार र क्षेत्रलाई आवश्यक सम्बोधन गर्नु ।

वर्तमान अवस्थामा बीमा क्षेत्रमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू

नेपाल बीमा प्राधिकरणले हालै जारी गरेको बीमक गाभन, गाभिन तथा प्राप्ति गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०७६ अनुसार बीमकको घट्दो सङ्ख्यामा कर्मचारी व्यवस्थापन विषय विवादास्पद विषय बनेको यथार्थ हो । यसको मुख्य विवादास्पद विषय भनेको दुई बीमकबीच भएको मर्जरपछिको कर्मचारीको उचित व्यवस्थापन, उनीहरूको बढुवा, पद मिलान वा श्रेणी मिलान, स्वेच्छिक अवकास र कर्मचारीको समायोजन नै हो । बीमा कम्पनीका कर्मचारीहरू अझै पनि आधुनिक विधि, माध्यम र सिद्धान्तहरूमा भन्दा परम्परागत मूल्य, मान्यता र अभ्यासमा नै अडेका छन् । खासगरी कर्मचारी प्रशासनमा वैज्ञानिक पद्धतिको अभ्यास हुन सकि रहेको छैन । कार्यविवरणको अभाव तथा भएका कार्यविवरणको तयारीतर्फ भएका प्रयासहरूमा पनि कार्यकारी तहको प्रतिबद्धताको अभाव र समन्वयको कमीले गर्दा कर्मचारी व्यवस्थापनमा हाल समस्या देखिएको छ ।

कर्मचारीको व्यवस्थापनमा वैज्ञानिक छनौट प्रणाली, तालिम, पदस्थापन तथा प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र समन्वयमा जोड दिने प्रतिवद्धताहरू जाहेर गरिने एवम् योजना र नीतिहरू बन्ने गरे तापनि तिनीहरूको कार्यान्वयन बिरलै मात्र हुने गरेका छन् । आवश्यकता, उत्प्रेरणा र मनोबलमा जोड दिने भनिए पनि त्यसो गर्ने उपयुक्त कार्य योजनाको अभाव छ । प्रोत्साहन, उत्प्रेरणा, मनोबल र पुरस्कार सम्बन्धी व्यवस्थाहरू नभएकै त होइनन्, तर तिनको कार्यान्वयन गर्न सकारात्मक मनोवृत्ति, वस्तुगत मूल्याङ्कन र स्वच्छ अनि निष्पक्ष वातावरणको कमी छ । समूह मान्यता, मूल्य, प्रवृत्ति र वातावरणीय तत्वहरू बढी नियन्त्रणमुखी छन् ।

बीमा कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरूका मुख्य समस्याहरूमा कर्मचारीमा पेशागत विशेषज्ञताको अभाव, ज्ञान र सीप सिकाईमा समय सापेक्षताको अभाव, नवीनतम् प्रविधि तथा प्रशासनिक विधिहरू अवलम्बन गर्ने क्षमताको कमी, अध्ययन अनुसन्धान र रचनात्मकताको कमी, कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत

स्वार्थनिहित उद्देश्य र मान्यताप्रति उचित ध्यान दिननसक्नु, सङ्गठनात्मक व्यवहारको पाटोलाई वास्ता नगरिनु, अधिकार प्रत्यायोजन तथा सहभागितामूलक निर्णय गर्न नखोज्ने प्रवृत्तिले कर्मचारीहरूको कार्यदक्षता र क्षमतामा विकास हुन नसक्नु, पुरस्कार र दण्ड सजायको प्रभावकारी व्यवस्था हुननसक्दा कमजोर अनुशासन स्थिति, कर्मचारीका न्यूनतम आवश्यकता पूर्ति गर्नसम्म पनि नपुग्ने पारिश्रमिकको व्यवस्था, बीमा व्यवसायमा काम गर्न यस क्षेत्रलाई योग्य व्यक्तिहरूको आकर्षणको केन्द्र बनाउन नसक्नु, कर्मचारी प्रशासनलाई राजनीतिक प्रभावबाट अलग तुल्याउन नसक्दा कर्मचारीहरू सेवाग्राहीप्रति नभई राजनीतिप्रति बफादार हुनु आदि बीमा कम्पनीमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू हुन् । यी र यस्ता समस्याहरूलाई समाधान गर्न सकेमा मात्र समग्र बीमा व्यवसायलाई सबल, सक्षम र देशकाल सुहाउँदो बनाउदै बीमा क्षेत्रलाई सबै दक्ष जनशक्तिहरूको आकर्षणको केन्द्र बनाउन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

कम्पनीको मर्जर पश्चात कर्मचारी व्यवस्थापनमा देखिएका चुनौतिहरू

हाल बीमा कम्पनीहरूको मर्जर पश्चात् बीमा कम्पनीका कार्यरत कर्मचारीहरूमा अनिश्चितताको प्रश्न चिन्ह खडा भएको छ । यसमा नियामक निकायसँग गुहार र उच्च ब्यवस्थापनसँग आपसी समन्वय गरी अगाडि बढ्नुको बिकल्प नरहेको तथ्य हामीसामु रहेको छ । यसै सन्दर्भमा कम्पनीहरूको आपसी मर्जर र सो पश्चात् कर्मचारीको ब्यवस्थापनमा रहेका केही चुनौतिहरूलाई निम्नानुसार ब्याख्या गर्न सकिन्छ :

- कर्मचारीहरूको समायोजन र बृत्ति विकासका सम्बन्धमा समयसान्दर्भिक रूपमा कार्य गर्नु,
- उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूमा रहेको स्वार्थको अन्त्य गर्नु,
- विद्यमान कानूनको अनुसरण गर्दै अनुशासनहिनताको अवस्था हटाई स्वच्छता कायम गर्नु,
- बीमा कम्पनीहरूमा विद्यमान दण्डहिनताको अन्त्य गर्दै खराब कामलाई दुरस्ताना र असल कामलाई प्रोत्साहन एवम् पुरस्कृत गर्नु,
- आन्तरिक अशान्ति र अस्थिरताको सामना गर्दै अगाडि बढ्नु,
- बीमा क्षेत्रमा आएका नवीनतम् प्रविधिहरूलाई अधिकतम प्रयोग गर्नु,
- बीमा व्यवसायलाई समय सापेक्ष बनाई ब्यवसायलाई देश, काल र माटो सुहाउँदो बनाउदै समाजमा आफ्नो छवि सुदृढ गर्नु

बीमा कम्पनीहरूको मर्जर पश्चात् कर्मचारी व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याको समाधान

बीमा कम्पनीहरूको हालैको मर्जर पश्चात् विविध समस्याहरू देखिएका छन् र ती समस्याहरूले समग्र बीमा क्षेत्रलाई अल्पकालिन तथा दीर्घकालिन रूपमा असर गरेकै छन् । उल्लेखित समस्याहरूलाई समयमा नै सम्बोधन गरिएन भने यस क्षेत्रमा रहेका विज्ञहरूको पलायन र नयाँ तथा दक्ष जनशक्तिको आगमन नै नहुने भएमा बीमाको क्षेत्रमा दीर्घकालिन असर हुनजान्छ । यसलाई तुरुन्त समाधानतर्फ लैजानु आजको आवश्यकता हो । यसै सन्दर्भमा ती समस्याहरूलाई समाधान गर्न वा सम्बोधन गर्नका लागि निम्नानुसारका केही सुधारात्मक कदम चाल्नु जरूरी रहेको छ । यसले गर्दा यस क्षेत्रमा भएका दक्ष जनशक्तिहरू टिकाइराख्न मद्दत पुग्दछ भने नयाँ जनशक्ति समेत यतातर्फ आकर्षित हुनगई अन्ततः बीमाको दायरा फराकिलो बन्ने निश्चित हुन्छ :

- ❑ बीमकको मर्जर पश्चात् कर्मचारी ब्यवस्थापनमा प्रभावकारी नीति तथा कार्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्नुपर्ने,
- ❑ बीमाप्रति कर्मचारी तथा ब्यवस्थापनको पेशेवारिता (Professionalism) को विकास गर्ने,
- ❑ बीमकमा कार्यरत कर्मचारी र उच्च ब्यवस्थापनबीच उत्पन्न समस्याको समाधान गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सम्बन्धका सिद्धान्तहरूको परिपालन, अनुपालन गर्ने,
- ❑ बीमा आफैमा शुद्ध प्राविधिक बिषय भएको र प्रविधिमा भएका सम्पूर्ण उपलब्धीलाई बीमाको विकासमा उचित ब्यवस्थापन तथा समायोजन गर्ने,
- ❑ संस्थामा भएका विविध प्रणालीको विकास गर्ने र तिनीहरूको उपयोगितालाई दैनिक कार्यस्थलमा कार्यान्वयन गर्ने,
- ❑ विश्वव्यापीकरणले विश्वलाई एक स्थानमा जोडेको सन्दर्भमा विश्वव्यापीकरणले प्रदान गरेका नवीनतम् उपलब्धीलाई स्थानीयकरण गर्ने,
- ❑ संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूका सेवा, सुविधा तथा बृत्ति विकासको प्रक्रियाको सुनिश्चितता गर्ने तथा एकस्यता कायम गरी कार्य वातावरणको सुनिश्चितता कायम गर्ने,
- ❑ कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यस्थलको सुरक्षाको प्रत्याभूति विभिन्न दुर्घटना तथा जीवन बीमा मार्फत गर्ने,
- ❑ समग्र बीमा क्षेत्रमा ब्यवसायिकताको विकासका लागि विभिन्न अनुसन्धानहरू गर्ने र अन्य विकसित मुलुकहरूमा भए गरेका विभिन्न कार्यहरूको अनुरिण गर्ने र नवीनतम् उपलब्धीहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने,
- ❑ मानव संसाधनका मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक उत्प्रेरणाका अवसरहरूलाई यथोचित ब्यवस्थापन गर्ने र कार्य वातावरण तयार गर्ने ।

अन्त्यमा

बीमा क्षेत्रको शुस्वात भएको भण्डे आठ दशक भए तापनि यसको विकास र विस्तार तथा प्रोफेशनल विकासमा चाहिँ हामी पछाडि नै रहेका छौं । विगत आठ दशकको अभ्यासले बीमा व्यवसायलाई कसरी सबैको पहुँचमा पुऱ्याउने, बीमा ब्यवसायलाई कसरी नियमित एवम् व्यवस्थित बनाउने, बीमा ब्यवसायलाई समग्र अर्थतन्त्रको आधारस्तम्भको रूपमा स्थापित कसरी गर्ने ? भन्ने बारेमा यस विषयसँग सम्बन्धित निकायहरूले नीति, योजना र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरे तापनि बीमा ब्यवसायलाई गतिशील बनाउने मानवीय पक्ष हो भन्ने कुरालाई सम्बन्धित पक्षले मनन् गर्न नसक्दा यो क्षेत्र गुणस्तरीय एवम् दक्ष सीपयुक्त जनशक्तिको आर्कषकको क्षेत्र बन्न सकेको छैन ।

बीमा क्षेत्रमा हुने अनावश्यक खिचातानी तथा अस्वस्थ प्रतिष्पर्धाको कारण भएका जनशक्ती पनि यस क्षेत्रबाट पलायन हुनथालेको पाइन्छ । बदलिँदो परिवेश र अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै समग्र बीमा क्षेत्रलाई मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकताको विषय बनाई यसको विकास र विस्तार गर्न कर्मचारीहरूलाई आवश्यक नीति, योजनाको तर्जुमा मार्फत समयको विकास, प्रविधिको विकास तथा सञ्चार क्षेत्रले गरेको विकासलाई बीमाका हरेक क्षेत्रमा संस्थागत गर्दै अगाडि बढाउने जिम्मा कर्मचारीमा नै रहने सत्यलाई अत्मसात् गर्दै कर्मचारी क्षेत्रसँग सम्बन्धित हरेक मागहरूको न्यायोचित सम्बोधन मार्फत समग्र बीमा क्षेत्रको विकास गर्दै जानुको विकल्प हामीसामु छैन । ❖ ❖ ❖

इश्वर प्रधान

मुख्य प्रबन्धक नेपाल पुनर्बीमा
कम्पनी लिमिटेड

जीवन बीमा व्यवसायमा बीमा अभिकर्ताको भूमिका

परिचय

“जीवन बीमा” भन्नाले कुनै व्यक्तिको जीवन सम्बन्धमा निजको उमेरको आधारमा एकमुष्ट वा किस्ताबन्दीमा कुनै खास रकम बुझाएमा निज वा निजले अख्तियारी दिएको व्यक्तिले वा निजको मृत्यु भएको अवस्थामा बीमालेखमा उल्लेख भए बमोजिम निजले अख्तियारी दिएको व्यक्ति वा निजले इच्छाएको व्यक्ति वा निजको हकवालाले कुनै खास रकम पाउने गरी बीमकले बीमितसँग गरेको करार सम्झनु पर्छ । (बीमा ऐन, २०७९)

जीवन बीमा व्यवसाय अन्तर्गत बीमकले आजीवन जीवन बीमा, सावधिक जीवन बीमा र म्यादी जीवन बीमा गरी तीन किसिमका बीमा व्यवसाय गर्न सक्नेछन् । (बीमा नियमावली, २०४९)

“बीमा अभिकर्ता” भन्नाले बीमकको कर्मचारी बाहेक बीमकको तर्फबाट कमिसनको आधारमा काम गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त बीमा मध्यस्थकर्ता व्यक्ति वा संस्था सम्झनु पर्छ । (बीमा ऐन, २०७९)

बीमा अभिकर्ताले धेरै पक्षको हितलाई ध्यानमा राखि बीमा गर्नु गराउनु पर्ने हुन्छ । बीमा अभिकर्ताले बीमक, बीमित, बीमा बजार, बीमा अभ्यास तथा अन्य सरोकारवाला पक्षहरूको हितलाई समेत ध्यानमा राखेर आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ ।

बीमा अभिकर्ताको भूमिका

बीमा अभिकर्ताले मुख्य गरी बीमितको हितलाई विशेष ध्यान दिई बीमा गराउनु पर्दछ । उसले बीमकको हितलाई समेत ध्यान दिनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त सरकार, बीमा नियमनकारी निकाय, र अन्य बीमा सम्बन्धी सरोकारवाला पक्षको नीति तथा कार्यक्रमलाई समेत मध्यनजर गरेर आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ ।

१. बीमितप्रति अभिकर्ताको भूमिका

“बीमित” भन्नाले बीमा गर्ने व्यक्ति सम्झनु पर्छ र सो शब्दले बीमालेखबाट लाभ लिन पाउने अधिकार भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ । (बीमा ऐन, २०७९) जीवन बीमा व्यवसायमा बीमित भन्नाले बीमाबाट रक्षावरण हुने व्यक्तिलाई बुझ्न सकिन्छ । जसको बीमा गरिन्छ उही नै बीमित हो ।

अभिकर्ता जहिले पनि बीमित तथा ग्राहकसँगै हुने हुँदा उसको आवश्यकता पनि अभिकर्ताले बुझेको हुन्छ । ग्राहकलाई कस्तो प्रकारको बीमालेख बिक्री गर्न उचित हुन्छ भनेर अभिकर्ताले सहजै आंकलन गर्न सक्दछ । ग्राहकको आवश्यकतालाई गहिराई सम्म बुझ्नु पर्दछ । ग्राहकको लागि उचित हुने बीमालेख बिक्री गर्नु पर्दछ । ग्राहकलाई सही बीमालेख छनौट गर्न सल्लाह, सुभाष र सहयोग गर्नु पर्दछ ।

ग्राहकको आय स्तर के छ ? त्यसको आधारमा बीमाङ्क र प्रिमियम निर्धारण गर्नु पर्छ । बीमा गर्न मञ्जुर गर्यो भन्दैमा बीमा अवधि भर प्रिमियम तिर्ने नसक्ने गरी बीमा गराउनु हुदैन । आम्दानी नियमित छ कि छैन विचार गर्नु पर्छ । ग्राहकको आम्दानी नियमित र निश्चित छ भने उसलाई सावधिक जीवन बीमा गराउनु उचित हुन्छ । सावधिक जीवन बीमा निश्चित अवधिको हुन्छ । बीमितले उक्त अवधिसम्म नियमित रूपमा प्रिमियम भुक्तानी गर्नु पर्दछ । यस्तो बीमाले सोही अवधिसम्मको लागि जोखिम वहन गर्दछ । सावधिक जीवन बीमाको अवधि समाप्त भए पश्चात बीमा परिपक्व हुन्छ । त्यसबेला बीमितले बीमाङ्क रकम र आर्जित बोनस एकमुष्ट भुक्तानी पाउँदछ । त्यस पछि बीमा निष्कृत हुन्छ । सरकारी वा अन्य रोजगारी गर्ने व्यक्तिहरूको लागि सावधिक जीवन बीमा उपयुक्त हुन्छ । सावधिक जीवन बीमा अन्तरगत पनि अग्रीम भुक्तानी किसिमका बीमालेख प्रचलनमा रहेका हुन्छन् । बीमाको समयावधि सक्किनु भन्दा अगाडि नै पैसाको खाँचो पर्ने व्यक्तिलाई चाहिँ अग्रीम भुक्तानी किसिमको बीमालेख बिक्री गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसो हुँदा बीमितको वित्तीय आवश्यकता पनि पुरा हुन्छ साथै निजको जोखिमको पनि रक्षावरण हुन्छ ।

कतिपय ग्राहक वर्तमानको भन्दा भविष्यको चिन्ता गर्ने हुन्छन् । उनीहरू आफ्नो भन्दा आश्रित परिवारको पीर गरिरहेका हुन्छन् । त्यस्ता ग्राहकका लागि आजीवन जीवन बीमा गराउँदा उपयुक्त हुन्छ । आजीवन जीवन बीमा गर्दा बीमितको मृत्यु भए पश्चात आश्रित परिवारलाई एकमुष्ट रकम प्राप्त हुन्छ । आजकल कतिपय बीमा कम्पनीमा मृत्यु भए पश्चात दिनुको सट्टा वृद्ध अवस्थामा निश्चित उमेर पुरा भए पछि (जस्तै ८० वर्ष, ८५ वर्ष) पनि भुक्तानी गर्ने गरी बीमा योजना बिक्री गर्न थालिएको पाइन्छ ।

त्यसै गरी, जो सँग थोरै पैसा छ तर उसलाई आफ्नो आश्रित परिवारको भविष्यको चिन्ता छ भने उसलाई सानो बीमाङ्कको सावधिक जीवन बीमा खरिद गर्न सल्लाह दिनुपर्छ । आम्दानी बढेपछि मात्र ठूलो बीमाङ्कको बीमा खरिद गर्न सल्लाह दिनुपर्छ । थोरै पैसा हुने तर बीमा गर्न चाहनेलाई म्यादी जीवन बीमा बिक्री गर्दा पनि उचित हुन्छ । पैसाको अभाव भएका, जग्गा जमिन खरिद वा घर खरिद/निर्माण गर्दा ठूलो रकमको ऋण पर्न जान्छ । त्यस्ता व्यक्तिको ऋण चुक्ता नहुँदै मृत्यु भएमा परिवारले आयकर्ता गुमाउनुका साथै ऋणको भार थपिएको हुन्छ । उक्त ऋण नतिर्दा वित्तीय संस्थाले घर जग्गा लिलामी गरी असुली गर्दछ । यस्तो अवस्थामा आश्रित परिवारले अविभावक गुमाउनुका साथै जोडेको सम्पत्ति समेत गुमाउनु पर्ने अवस्था सृजना हुन सक्छ । त्यस्तो व्यक्तिको कम्तीमा ऋण रकम बराबरको भए पनि म्यादी जीवन बीमा गर्न सल्लाह दिनु पर्छ ।

बालबच्चा हुने परिवारको लागि बच्चा र अविभावक दुबै जनाको जोखिमको रक्षावरण हुनेगरी जीवन बीमा गराउनु उचित हुन्छ । बच्चाको बीमा गर्दा अभिकर्ता तथा प्रस्तावित बीमितले ध्यान दिनुपर्ने कुरा के छ भने । बच्चाको बीमामा बच्चा नाबालक हुने हुँदा प्रस्तावक अनिवार्य हुन्छ । जहिले पनि प्रस्तावक आयकर्ता हुन पर्छ । यदि प्रस्तावक आम्दानी गर्ने व्यक्ति नभएमा बीमाबाट राहत पाउनको सट्टा फन बोफ हुनसक्छ । उदाहरणको लागि - माता र पिता मध्ये माता चाहि गृहिणी र पिता चाहि आम्दानी कर्ता हुनुहुन्छ । प्रस्तावकमा आम्दानी कर्ता पिता राख्नुको सट्टा माताजी राखिएको अवस्थामा यदि पिताजीको निधन भएमा बीमालेख माताजी र बच्चाको नाममा भएकोले बीमकबाट कुनै पनि रकम पाईदैन किनकी त्यहाँ पिताजीको बीमा नै छैन । यसले गर्दा बीमाबाट कुनै पनि पैसा नआउने साथै बीमाको प्रिमियम पनि तिर्नुपर्ने, अर्कोतर्फ आम्दानी कर्ता पनि गुमाउनु पर्ने अवस्था आउछ । यसको सट्टा बीमा गर्दा आम्दानी कर्ता पिताजी प्रस्तावक बसेको खण्डमा पिताजीको निधन हुँदा आगामी प्रिमियम तिर्नु पर्दैन उल्टै बच्चालाई आर्थिक सहायता पनि प्राप्त हुन्छ । यसो हुँदा बीमाले सार्थकता पाउँछ ।

त्यसैले बच्चाको बीमा गर्दा प्रस्तावक राख्दा विशेष ध्यान दिनुपर्छ यो कुरामा अभिकर्ता चनाखो हुनुपर्छ ।

बच्चाको बीमा गर्दा बच्चालाई उच्च शिक्षा अध्ययन गर्दा उल्लेख रकमको आवश्यक पर्ने भएको उक्त रकमको योजनाबद्ध ढंगबाट बीमाङ्क निर्धारण गर्नुपर्छ । बीमा समाप्तिमा प्राप्त हुने बीमाङ्क र आर्जित बोनसले शिक्षाका लागि आवश्यक पर्ने पैसाको व्यवस्थापन हुने गरी गर्नुपर्छ । बीमा अवधि पनि बच्चाको उच्च शिक्षा पढाईको लागि मिलान हुने गरी निर्धारण गरेर बीमा गर्नुपर्छ । यस्ता कुरामा बीमितलाई ज्ञान नहुन सक्छ त्यसैले यसमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु अभिकर्ताको दायित्व हो ।

अभिकर्ताले बच्चाको जन्मदिन, दशैं, तिहार लगायतका चाडपर्वमा संकलन हुने पैसालाई बचतमा परिणत गरी सानो सानो बीमा गराउन प्रोत्साहन गर्नुपर्छ ।

बीमा अभिकर्ताले बीमितलाई बीमा गराउँदा कमिशन पाउने आसमा बीमा गराउने भन्दा पनि बीमितको सर्वोपरी हितको लागि बीमा गराउनु पर्छ । बीमितको उच्चतम् हितलाई ध्यान राखि बीमा गराउँदा अभिकर्ताले स्वतः कमिशन पाईहाल्छ ।

बीमा अभिकर्ताले बीमा गराउँदा बीमितलाई धेरै राम्रो गर्ने तर बीमा भैसकेपछि वास्ता नै नगर्ने गरेको पनि सुनिन्छ । तर त्यस्तो व्यवहार गर्नु हुँदैन । बीमितलाई अभिकर्ताले भगवान मान्नु पर्छ । बीमितलाई बीमा गराईसके पछि जीवनभर सेवा गर्नुपर्छ । बीमा सम्बन्धी सेवा त अनिवार्य रूपमा गर्ने पर्यो । त्यो देखि बाहेक अन्य आवश्यक सेवाहरू पनि पुऱ्याउनु पर्छ । जस्तै बीमित बिरामी पर्दा अस्पताल लान ल्याउन सहयोग गर्नुपर्छ । कुनै कानूनी समस्या पर्यो भने आफूले चिने जानेको कानूनी परामर्शदातासँग भेट गराइदिने आदि जस्ता कार्यमा बीमितलाई सर सहयोग र सल्लाह दिनु पर्छ । अभिकर्तासँग बीमा गराउने सन्दर्भमा विभिन्न पेश व्यवसायका व्यक्ति एवं व्यक्तित्वहरूसँग चिनजान रहेको हुन्छ । अभिकर्ताले बीमितलाई आफ्नो परिवारको सदस्य जस्तै सम्झी आफले जाने बुझेको मानवीय सहयोग र राय सल्लाह दिनुपर्छ ।

अभिकर्ताले आफूलाई बीमितको ठाउँमा राखेर निर्णय गर्न सल्लाह दिनु पर्दछ । जो अभिकर्ता बीमितको हितलाई उच्च प्राथमिकतामा राखि कार्य गर्छ आजको दिनमा उसैले सफलता हात पार्दछ । त्यसैले अभिकर्ताको बीमित प्रति अहम् भूमिका रहेको हुन्छ ।

२. बीमा कम्पनीप्रति अभिकर्ताको भूमिका

सामान्यतथा जीवन बीमा व्यवसाय अभिकर्ता मार्फत गर्ने गरिन्छ । यो विश्वव्यापी प्रचलन नै हो । बीमितलाई बीमा सम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान नहुने हुँदा अभिकर्ता मार्फत बीमितलाई बीमा सम्बन्धी जानकारी प्रदान गरिन्छ । बीमा कम्पनीले सबै ग्राहकहरूको सामुन्ने आफ्नो उपस्थिति पुऱ्याउन कठिन हुन्छ । यसो गर्दा बीमकलाई अधिक रूपमा व्यवस्थापन खर्च लाग्दछ । बीमा कम्पनीले दीर्घकालीन कर्मचारी खर्च र दायित्व न्यूनीकरण गर्ने हेतुले बीमा व्यवसाय अभिकर्ता कमिशन मार्फत सञ्चालन गरेका हुन्छन् ।

अभिकर्ताले बीमा कम्पनीको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । बीमा अधिकर्ताको माध्यमबाट नै बीमा व्यवसाय हुन्छ । कम्पनीको बजारीकरण पनि यिनै अभिकर्ताहरूबाट भैरहेको हुन्छ । बीमा कम्पनीको सफलता अभिकर्ताको हातमा हुन्छ भने अभिकर्ताको रोजीरोटी पनि बीमा कम्पनीमा निर्भर हुन्छ । त्यसैले बीमा कम्पनी र बीमा अभिकर्ता एक अर्काका परिपूरकको भूमिकामा रहेको हुन्छन् ।

बीमा अभिकर्ताको बीमा व्यवसायको कार्य गर्दा अत्यन्त निपुर्ण ढंगबाट प्रस्तावित बीमितको छनौट गरी बीमा गर्न सिफारिश एवं प्रस्ताव गर्नुपर्छ । वित्तीय जोखिमङ्कन प्रभावकारी रूपमा गर्नु पर्दछ । लामो अवधिसम्म प्रिमियम तिर्न सक्ने नसक्ने यकिन गर्नुपर्छ । आम्दानीको श्रोत कस्तो हो थाहा

हुनुपर्छ । यदि गैरकानूनी आर्जित सम्पत्तिबाट बीमा गर्न खोजिएको हो भने बीमितसँगै अभिकर्ता र बीमा कम्पनी पनि सम्पत्ति शुद्धिकरण तथा आतंकवादी कार्यमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरमा दण्डभागी हुने गर्दछ । त्यसैले प्रस्तावकको आयको स्रोत सही ढंगबाट यकिन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

बीमा अभिकर्ताले प्रस्तावकको स्वास्थ्य स्थितिको बारेमा पनि उत्तिकै चनाखो भई बीमा कम्पनीलाई प्रतिवेदन गर्नु पर्दछ । सानो तिनो बीमाङ्कको हकमा बीमा कम्पनीले स्वास्थ्य जाँच नगरी विस्वासको आधारमा स्वास्थ्य विवरणमात्र उल्लेख गर्न लगाउने गर्दछ । प्रस्तावकको स्वास्थ्य सम्बन्धमा कुनै कैफियत भएमा सोको जानकारी अभिकर्ताले बीमा कम्पनीलाई प्रतिवेदन गर्नुपर्दछ । ठूलो बीमाङ्कको हकमा बीमा कम्पनीले प्रस्तावकको स्वास्थ्य जाँच गरी रिपोर्ट माग गर्दछ । यस्तो स्वास्थ्य जाँच गर्दा प्रस्तावकले स्वास्थ्य संस्थामा वास्तविक स्वास्थ्य परिक्षण गराए नगराएको बारेमा बीमा कम्पनीलाई थाहा दिनुपर्छ । कतिपय प्रस्तावकले आफूलाई दीर्घकालीन रोग लागेको थाहा पाईसके पछि ठूलो बीमाङ्कको बीमा गरी आर्थिक लाभ लिन खोज्ने गरेको समेत देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा बीमितले जालसाजी गरी बीमा गराएको प्रमाणित भएमा कुनै पनि दाबी रकम पाउदैन । त्यसैले यस्ता कुराहरूमा अभिकर्ता चनाखो हुनुपर्छ ।

कतिपय अवस्थामा ठूलो रकमको बीमा गराई परिवारको सदस्य तथा अन्य व्यक्तिले बीमितको हत्या गरी दाबी लिने गरेको समाचार पनि सुन्ने गरिएको छ । यसका लागि अभिकर्ताले प्रस्तावकसँग बीमा गर्नुको मुख्य उद्देश्य के हो भनेर विश्वस्त हुने गरी सोध्नु पर्छ साथै उसको जवाफ वास्तविक हो कि होइन यकिन गर्नु पर्छ ।

बीमा अभिकर्ताले बीमितको प्रभावकारी जोखिमाङ्कन गरी बीमा कम्पनीलाई आर्थिक क्षति नहुने गरी बीमा व्यवसाय गर्नमा भूमिका खेल्न सक्दछ । बीमा कम्पनीको क्षति अनुपात न्यून भएमा बीमा कम्पनी नाफामा जान्छ । नाफाको आधारमा बीमितले पाउने बढी बोनस दरमा पनि बृद्धि हुने सुनिश्चित हुन्छ । अभिकर्ता पाउने कमिशनका अतिरिक्त प्रोत्साहन भत्ता लगायतका सुविधाहरू पनि बढ्ने गर्दछ । तसर्थ, बीमा कम्पनीको नाफा, बीमितले पाउने बोनस दर र अभिकर्ता सुविधामा पनि अभिकर्ताको उल्लेख्य भूमिका रहेको हुन्छ । यसबाट अभिकर्ता थप अभिप्रेरित भई थप बीमा गराउन खोज्दछन् भने बोनस दरमा बृद्धि भैसके पश्चात बीमितलाई बीमा र बीमा कम्पनी प्रति विश्वास दिलाउन समेत सहजता मिल्दछ । त्यसैले अभिकर्ताको कार्यले कम्पनीले प्रगति गर्ने नगर्ने निर्धारण हुन्छ ।

३. बीमा बजारप्रति अभिकर्ताको भूमिका

नेपालको बीमा बजार अपरिपक्व छ । एउटा कम्पनीले अर्को कम्पनीको खराबी कुरा भनेर बीमा व्यवसाय तानातान गर्ने प्रवृत्ति छ न कि आफ्नो राम्रो कुराको प्रचार प्रसार गरेर । जीवन बीमा कम्पनी जुनसुकै भए पनि जोखिमको रक्षावरण गर्ने कुरो एउटै हो । अलिकति बोनस दर धेरै थोरै होला । तर हालको बोनस दर घटबढ हुन सक्छ । अहिले बढी बोनस दर भएको कम्पनीको भन्दा नयाँ कम्पनीले राम्रो कार्यसम्पादन गरी आगामी वर्षमा त्यो भन्दा बढी बोनस दर कायम गर्न सक्दछ । मुख्य कुरा जोखिम वहन हुन्छ कि हुदैन त्यसमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

कतिपय अभिकर्ताले एउटा कम्पनीको बीमालेख सर्म्पण गर्न लगाई आफूले काम गरेको कम्पनीमा बीमा गराउन लगाउने गरेको समेत पाइन्छ । यसले गर्दा बीमितलाई दोहोरो घाटा हुन्छ । एक तर्फ बीमालेख सर्म्पण गदा चुक्तामूल्यमा Present Value Factor ले गणना गर्दा कम पैसामात्र फिर्ता आउछ अर्कोतर्फ नयाँ बीमालेख खरिद गर्दा हालको उमेर पहिलेको भन्दा बढी भएकोले प्रिमियम बढी लाग्ने गर्दछ । यसले बीमा बजार dropout rate मा बृद्धिहुन्छ । जुन rate लाई बीमा बजार

नकरात्मक सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसले गर्दा बीमा बजार प्रतिको विश्वासमा कमी ल्याउदछ ।

बीमा अभिकर्ताले आफ्नो कम्पनीको बीमा योजनाको बारेमा जानकारी एवं प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ । बीमितले बीमा योजनाको फाईदाहरू हेरेर बीमालेख खरिद गर्ने नगर्ने निर्णय गर्दछन् । बीमा बजारको बिकास गर्नका लागि अभिकर्ताहरू एकजुट भएर एकीकृत रूपमा बीमा अभियान सञ्चालन गर्नु पर्दछ । सानो सानो आयस्रोत भएका बीमितलाई पनि बीमा गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ । उनीहरूलाई लघुबीमाको दायरामा ल्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ । बास्तवमा धेरै पैसा हुनेलाई भन्दा थोरै पैसा हुनेलाई बीमाको आवश्यक पर्दछ । धेरै धेरै पैसा हुनेसँग त पैसा भैहाल्छ नि, पैसा नहुने निम्न वर्गीय मानिसलाई कुनै घटना घटी आर्थिक समस्या परेमा पैसा साह्रै खाचो पर्दछ । त्यसैले थोरै पैसा हुनेलाई बीमाको जरूरत पर्दछ । वास्तवमा उनीहरूले बीमा गर्नका लागि पैसा छुट्याउनै सक्दैनन । त्यसका लागि अभिकर्ताहरूको कमिशनबाट न्यूनतम १-२% रकम कट्टा गरी एउटा कोष निर्माण गर्ने र सो कोषबाट त्यस्ता निम्न वर्गको मानिसहरूको लागि एक लाख रुपैयाँको भएपनि म्यादी जीवन बीमा गर्ने गरी व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यसले गर्दा बीमा बजारमा अभिकर्ताको एक किसिमको योगदान रहन्छ ।

४. राज्य र समाजप्रति अभिकर्ताको भूमिका

अभिकर्ताको कमिशनमा पन्ध्र प्रतिशत स्रोतमा कर कट्टी गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यस व्यवस्थाको कारण अभिकर्ताहरूको कमिशन आम्दानीबाट राज्यलाई उल्लेख्य कर राजश्व प्राप्त भैरहेको हुन्छ ।

प्रायजसो बीमितहरू कुनै न कुनै अभिकर्ताबाट नै बीमा गर्न प्रेरित भएका हुन्छन् । बीमा अभिकर्ताले बीमितलाई सही समयमा बीमा गर्न अनुरोध गरी बीमा गरिएको अवस्था उक्त व्यक्तिको अकालमा मृत्यु भएको खण्डमा बीमा कम्पनीबाट भुक्तानी हुने दाबी रकमले उक्त मृत बीमितको परिवारलाई आर्थिक सहायताको काम गर्दछ । परिवारका बालबच्चाको पालन पोषण र शिक्षामा उक्त रकमको उपयोग हुन सक्दछ । यसले गर्दा उक्त परिवारको बिजोग हुनबाट बच्दछ । यसरी समाजमा घटना घटेका परिवारको मूल सदस्यको बीमा गरिएको खण्डमा आश्रितको बिचल्ली हुनबाट अभिकर्ता पेशाले जोगाउन सक्दछ ।

बीमा अभिकर्ताले समाजमा बचत गर्ने बानीको भावना बिकास गर्न भूमिका खेलेको हुन्छ । जीवन बीमाको वार्षिक तिर्ने प्रिमियम मध्ये चालीस हजार रुपैयाँसम्म कर छुट हुने हुँदा रोजगारी आयमा सो कर छुट वापतको रकम खर्च गर्न योग्य आयमा परिवर्तन हुन सक्दछ । बीमा गरेको बृद्ध बृद्धालाई आफ्ना सन्ततिले पैसाको लोभमा भएपनि माया र सम्मान हुने गरेको पाईन्छ जुन पैसा उहाँहरूको बुढेसकालको साहारा हुन सक्दछ । यसमा पनि बीमा अभिकर्ताको भूमिका रहेको मान्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा, उपरोक्तानुसार जीवन बीमामा अभिकर्ताको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । बीमा अभिकर्ताले बीमित, बीमा कम्पनी र समाजमा समेत उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ । बीमितको बचत परिचालन गर्न, लगानी व्यवस्थापन गर्न, बालबच्चाको उच्च शिक्षा र विवाहको लागि पनि सुनिश्चित गर्न, मानिसको फजुल खर्च गर्ने बानीलाई बचत गर्ने बानीमा परिवर्तन गर्न र मानिसको भविष्यमा आईपर्ने आर्थिक जटिलतालाई सहजीकरण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

जय बीमा, जय बीमा बजार ।

भीम राज उप्रेती

प्रबन्धक

नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण

नेपालमा पूँजीगत खर्च : एक समीक्षा

साराङ्ग

भविषयका लागि मूल्य सिर्जना हुनेगरी वर्तमान समयमा गरिने लगानी नै पूँजीगत खर्च हो । आर्थिक बृद्धि, आर्थिक विकास, रोजगारी र गरिबी निवारणका लागि गुणस्तरीय पूँजीगत खर्च पहिलो शर्त हो । नेपालको विगत १० वर्षको औसत पूँजीगत खर्च क्षमता ६० देखि ७० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ भने औसत बजेट खर्च गर्ने क्षमता ८३ प्रतिशत रहेको छ । सङ्घीय शासनको आठ वर्षको अनुभवमा पनि सो दर बढ्न सकेन । सोभै जनतासम्म पुग्ने विकास बजेट (पूँजीगत बजेट) न्यून खर्च भए पनि धान्ने नसक्ने गरी चालू (साधारण) खर्च बढिरहेको छ । कूल बजेटको दुई तिहाई रकम दैनिक प्रशासनिक, कर्मचारीको तलब भत्ता लगायतका साधारण काममा खर्च भइरहेको छ । राजस्वले साधारण खर्च धान्न कठिन हुने स्थिति दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धिका लागि चुनौतीपूर्ण मानिन्छ । तर, सरकारले यसको नियन्त्रणका लागि खासै पहल गरेको पाइँदैन । आर्थिक बृद्धि र विकासका लागि कम रकम विनियोजन हुने र त्यसमाथि विनियोजित रकम नै खर्च नहुने परिपाटीले विकासको अवसरलाई भन् पर धकेलिरहेको छ ।

निजीक्षेत्रको लगानीलाई समेत प्रोत्साहित गर्ने पूँजीगत खर्च नै नहुनु रोजगारी सिर्जना र आर्थिक विस्तारका दृष्टिले अत्यन्तै चिन्ताजनक अवस्था हो । परियोजनाको कूल लागतको ३० प्रतिशत श्रम खर्च हुने अर्थशास्त्रीय मान्यताका आधारमा हेर्दा पनि पूँजीगत खर्च पर्याप्त नभएर हरेक वर्ष हजारौं नेपालीले रोजगारीको अवसर गुमाइरहेका छन् । नेपालको वर्तमान अवस्थामा थप १ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न रु १ खर्ब ६० अर्बभन्दा बढी पूँजीगत खर्च गर्नुपर्छ । परियोजना छनौट बैज्ञानिक र विवेकशील बन्न सकेको छैन । चालू खाता घाटा, बढ्दो भुक्तानी असन्तुलन, घट्दो रेमिट्यान्स, नियन्त्रणबाहिर जान लागेको मुद्रास्फीति, वित्तीय प्रणालीमा तरलता अभाव र बढ्दो राष्ट्रिय ऋणको अवस्थाले अर्थतन्त्रको यथार्थता दर्साउँछ । यतिखेर नेपालको अर्थतन्त्र संरचनागतढङ्गले नै सङ्कटोन्मुख छ । राजनीतिक, शासकीय र वित्तीय स्थिरता कायम हुन नसक्दा मुलुकमा पूँजीगत खर्चको अवस्था कमजोर रहेको छ । निष्ठा र नैतिकताको खडेरीलाई आजको पूँजीगत खर्च कम हुनुको प्रमुख कारणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

विषय प्रवेश

पूँजीगत खर्च भनेको सम्पत्तिको जोहो मात्र नभई, थप सम्पत्ति आर्जनको माध्यम पनि हो । यसले अर्थतन्त्रमा पूँजी निर्माण र उत्पादकत्व एवम् आर्थिक बृद्धिका साथै रोजगारी बढाउँछ, गरिबी घटाई समतामूलक समाज निर्माणमा योगदान गर्दछ । पूँजीगत खर्च कम हुनुको कारण खोज्न आयोजना

छनौट पद्धतिसम्म पुग्नुपर्छ । हामी योजना छनौटको सर्वस्वीकार्य अनुशासनबाट टाढिएको दशकौं भयो । आयोजनाको सम्भाव्यता, प्राविधिक र आर्थिक तथा वातावरणीय पक्ष तिरस्कृत भइरहेका देखिन्छन् । जग्गा प्राप्ति, आयोजनास्थलका वन फडानी, आयोजनाको मोडालिटीको चयन, सडक र प्रसारण लाइन निर्माण, वन विभागको सहमति जस्ता विषय कार्यान्वयन समस्याका रूपमा दशकौंदेखि ज्यूँका त्यूँ छन् ।

आयोजना पूर्वतयारीका यी चरण पूरा नहुँदै छनौट गर्ने प्रवृत्ति खर्च कम हुनुको एउटा प्रमुख कारण हो । अध्ययन र अनुसन्धान विना नै परियोजना बैङ्कमा पर्नुलाई आफैंमा अनौठौं चलन रहेको छ । यसलाई निराकरण गर्न योजना आयोगले भन्ने गरेको 'प्रोजेक्ट रेडिनेस फिल्टर' अवधारणाको अवलम्बन जरूरी छ । वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने कतिपय आयोजना सरोकारवालाको सहभागिताबेगर अधि बढाइएको पाइन्छ । यसबाट स्थानीय आवश्यकता र सन्दर्भ नजरअन्दाज हुन्छ, जसले कार्यान्वयनलाई अप्ठ्यारो बनाउँछ । कतिपय दातृ निकायका कर्मचारीका सुविधा र वृत्ति विकास कतिवटा आयोजना स्वीकृत गरियो वा कति रकम निकास गरियो भन्ने आधारमा हुन्छ भन्ने पनि सुनिन्छ । यसले आयोजना वा परियोजनाको निष्ठा र नैतिकतासँग संगति राख्दैन । कतिपय वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित आयोजनामा सम्बन्धित मन्त्रालयले स्वामित्व लिएको देखिँदैन । अंग्रेजी वर्षलाई आधार मानेर दातृ निकायबाट तयार गरिने 'क्यालेण्डर अफ अपरेसन' ले नेपालको आर्थिक वर्षसँग संगति नराख्ने समस्या पनि छ ।

परियोजनामा द्रबलमधबनयल भाभअत र ब्म खबउयचबतष्यल पनि समस्याका रूपमा रहेका छन् । आयोजना व्यवस्थापनमा पर्याप्त निर्माण सामग्री, क्षमता, अनुभव, दक्ष जनशक्ति तथा चालू पूँजी अभावका बाबजुद टूलाटूला आयोजना ओगट्ने प्रवृत्ति छ । आपसी मिलेमतोमा कम रकम प्रस्ताव गर्ने र २० प्रतिशतसम्म मोबिलाइजेसन रकम लिई अन्य आकर्षक क्षेत्रमा लगानी गर्ने प्रवृत्ति छ । पूँजीगत खर्चलाई रोजगारीको आधार पनि मानिन्छ । परियोजनाको कूल लागतमध्ये करिब ३० प्रतिशत श्रमिकहरूमा खर्च हुने गर्दछ । तसर्थ, पूँजीगत खर्चमा बृद्धि गरी रोजगार सिर्जन गर्न सकिन्छ ।

पूँजीगत खर्च कम हुनुका प्रमुख कारणहरू

- ❑ विकास प्रक्रियामा देखिएको केन्द्रिकृत सोच र मानसिकताले गर्दा पूँजीगत खर्च नहुनु र भएको पनि गुणस्तरीय नहुनु,
- ❑ प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुने परियोजनाहरू समयमा नै हस्तान्तरण नहुनु । प्रदेश र स्थानीय तहहरूलाई हस्तान्तरण गरिनुपर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य, वन, कृषि, भूमि, सिंचाइ लगायतका कार्यक्षेत्रहरू र संगठनहरू पनि हस्तान्तरण नहुनु,
- ❑ कर्मचारीहरूको शास्त्रीय मान्यतामा परिवर्तन नहुनु,
- ❑ पर्याप्त निर्माण सामग्री, क्षमता, अनुभव, दक्ष जनशक्ति तथा चालू पूँजी अभावका बाबजुद टूलाटूला आयोजना ओगट्ने प्रवृत्ति कायम हुनु,
- ❑ योग्यता र क्षमताभन्दा पहुँचका आधारमा आयोजना प्रमुख तथा अन्य कर्मचारी पदस्थापन हुनु,
- ❑ सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय र अन्तर सम्बन्ध ऐन, २०७७ को दफा ४ १ ले साभा अधिकारमध्ये एकभन्दा बढी प्रदेश र तह समेट्ने आयोजनाहरू मात्र संघमा राख्ने भनेको छ, तर त्यसको विपरित टोलमा बाटो बनाउने खुद्रे योजना समेत सङ्घ र प्रदेशबाट सञ्चालित भइरहनु,
- ❑ अध्ययन नै पूरा नभएका परियोजनालाई बजेट छुट्याउने परम्परा कायम रहनु,
- ❑ निजीक्षेत्रको क्षमता विकासमा राज्यले पर्याप्त लगानी नगर्नु ।
- ❑ निर्माण ब्यवसायीहरूमा नैतिकता र व्यवसायिकताको कमी हुनु,

- सरकारी निकायहरूबीच समन्वय, सहकार्य, सहभागिता र सञ्चारको अवस्था निकै कमजोर रहनु,
- जोखिम लिएर काम गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, संसदीय समिति लगायत निगरानी गर्ने निकायले सोधखोज गर्ने डरका कारण कर्मचारीहरूले काममा जोखिम नउठाउने प्रवृत्ति देखिनु,
- कर्मचारीतन्त्रमा competency / Integrity को अभाव हुनु,
- कर्मचारीहरूको कार्य संपादनलाई Career development df tie -up गर्न नसक्नु,
- आयोजना छनौटदेखि कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनसम्म सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताको पक्ष निकै कमजोर देखिनु,
- वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजना दाताकै इच्छा, चाहना र उनीहरूकै खरीद मापदण्ड अनुसार अगाडि बढाउँदा कतिपय अवस्थामा सार्वजनिक खरीद ऐनको प्रावधानसँग बाफिने हुनाले द्विविधा भएर आयोजना कार्यान्वयनमा समस्या आउनु,
- रकमान्तरप्रति तीब्र मोहः पाँच वर्षको तथ्याङ्क हेर्दा औसतमा पूँजीगत बजेटको ३५ प्रतिशत रकमान्तर भएको देखिन्छ,
- मोबिलाइजेशन पेशकी लिएर काम नगर्ने, समयमा काम नसक्ने, गुणस्तर र लागतमा बेवास्ता गर्ने ठेकेदारलाई समयमै कालोसूचीमा राखी कानून अनुसार कारवाही गर्न नसक्नु,
- समयमा कामको पुष्टि, बिल स्वीकृति र भुक्तानी दिने कार्यमा सुधार नदेखिनु । बिल पेश गरेको महीनौंसम्म भुक्तानी नदिँदा एकातिर पूँजीगत खर्च वृद्धि नहुने, अविश्वास बढ्ने र अर्कोतर्फ विभिन्न बहानामा ठेकेदारले क्षतिपूर्ति माग गर्ने, नदिएमा अदालत गुहार्ने जस्ता समस्या कायम रहनु,
- Innovation and creativity भन्दा पनि कार्टेलिङ्ग, सिन्डिकेट, मोनोपोली, ओलीगोपोली जस्ता विचौलिया व्यापारमा रमाउने प्रवृत्ति निजीक्षेत्रमा कायमै रहनु,
- सरकारले निजीक्षेत्रको क्षमता विकासमा लगानी नगर्नु र आपसी अन्तरक्रिया गर्ने संयन्त्रहरू निर्माण नहुनु,
- बजेट विनियोजन भएर पनि मुद्दा मामिला वा सर्वसाधारणको अवरोधका कारण परियोजनाहरू अगाडि बढाउन नसक्नु,
- सरकारले प्रभावकारी अनुगमन गर्न बजेटबाटै प्रधानमन्त्रीको संयोजकत्वमा आयोजना कार्यान्वयन निर्देशक समिति, प्रधानमन्त्री नेतृत्वकै राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति, मन्त्रीको नेतृत्वमा विकास समस्या समाधान समिति पनि छ । राष्ट्रिय योजना आयोगमा केन्द्रीय अनुगमन महाशाखा छ । ठूला परियोजनाहरूलाई अर्थ मन्त्रालय आफैँले पनि अनुगमन गर्छ । मन्त्रालयपिच्छे आफू अन्तर्गतका परियोजनाहरूको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने गरिन्छ । तर पनि सार र रूप दुबैमा यी प्रभावकारी छैनन् ।

पूँजीगत खर्च बढाउने उपायहरू

- विकासको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सबै राजनीतिक दलहरू बीचमा राजनीतिक मतैक्यता कायम गरी निष्ठा कायम गर्ने,
- परियोजना छनौट गर्दा पूर्व संभाव्यता अध्ययन, डिपिआर निर्माण तथा साइट क्लियर गरेर मात्र बजेट बिनियोजन गर्ने,
- सबै तहका सरकारहरूले अनिवार्यरूपमा परियोजना बैङ्क निर्माण गरेर मात्र त्यसबाट योजना निर्माण गर्ने वाध्यकारी व्यवस्था गर्ने,

- ❑ पुँजीगत खर्च बढाउन बजेट तर्जुमाको क्रममा शीर्षकगतस्तरमा पर्याप्त छलफल र समन्वयका साथ आयोजना लागत लाभ विश्लेषणका आधारमा तथा युनिट मूल्यका आधारमा यथार्थस्तरमा हुने खर्चको पूर्वानुमान गरी नेपाल सरकारको स्रोत वा वैदेशिक स्रोत, भूक्तानीको तरिका एकीन गरी दक्षतापूर्वक बजेट विनियोजन गर्ने,
- ❑ परियोजनालाई कुशलस्तरमा व्यवस्थापन गर्न एकीकृत कानून तर्जुमा गरी लागू गर्ने,
- ❑ सार्वजनिक खरीद ऐनले उत्पन्न गरेका अप्टेराहरु पहिचान गरेर समस्यालाई सम्बोधन गर्ने,
- ❑ सार्वजनिक र निजीक्षेत्रबीच लगानीको लाभ, लागत, जोखिम र प्रतिफल बाँडफाँडका बीचमा स्पष्ट मानक र मापदण्ड निर्माण गरी पादर्शिता र जवाफदेहिता कायम गर्ने,
- ❑ पूर्वतयारी नै नगरिएका आयोजनालाई रकम विनियोजन नगर्ने,
- ❑ सार्वजनिक खरीद ऐन संशोधन गर्दा सबै वस्तु तथा सेवा र निर्माणको खरीद प्रणाली एउटै नगराई अहिले देखिएका समस्यालाई ध्यानमा राखी फरक फरक किसिमका प्रक्रिया र विधि अपनाउन सक्ने र ठेकेदारले एकपटकमा बढीमा ३ वटा मात्र ठेक्काको काम गर्न पाउने गरी संशोधन गर्नु उचित हुने
- ❑ महँगा सवारी साधन, कार्यालयका सामान, जग्गा, सफ्टवेयर जस्ता स्थिर सम्पत्ति र सामग्रीहरूको खरीदबाट पुँजीगत खर्च वृद्धि हुनुलाई प्रगति मान्ने मान्यताबाट बाहिर निस्किएर आयोजना प्रमुख, विभागीय प्रमुख र सम्बन्धित लेखा उत्तरदायी अधिकारीलाई आफ्नो दायित्वप्रति कानूनीस्तरमै जवाफदेही बनाउने,
- ❑ विकास प्रशासनका कर्मचारीलाई जवाफदेही र परिणाममुखी बनाउन सेवा सुविधा तथा वृत्ति विकासलाई परिणामसँग जोड्ने प्रणाली विकास गरी उनीहरूमा निष्ठा र नैतिकता कायम गर्ने,
- ❑ राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई स्वायत्त निकायको स्तरमा विकास गरी आयोजनाको निर्माण र गुणस्तरको प्राविधिक परीक्षण गर्ने जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक वहन गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- ❑ निगरानी गर्ने निकायले पनि काम शुरु नगर्ने वा कार्यान्वयनको चरणमा रहेको बेलामा फाइल फिकाई छानबिन गर्नुभन्दा काम सम्पन्न भएपछि विस्तृत छानबिन गर्दा कार्यान्वयनमा बाधा नपुग्ने र नियमकारी निकायबाट हुने Poor regulation, Over regulation / Regulatory capture को अवस्था आउन नदिनेतर्फ सबै सरोकारवाला निकाय सचेत हुनुपर्ने,
- ❑ ठेक्का प्रणालीमा बस्तुगत समीक्षा र पुनरावलोकनको आवश्यकता छ । ठेकेदारले समयमा काम अगाडि नबढाए, बीचैमा छोडे वा कुनै किसिमले ठेक्का तोड्नुपरेमा उसले गरेको कामको मूल्याङ्कन गरी क्षतिपूर्ति भराई बाँकी भूक्तानी दिने प्रावधान लागू गर्नुपर्छ । बाँकी कामको हकमा सोही बाँकी ठेक्का रकममा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रकाशन गर्ने वार्षिक राष्ट्रिय मूल्यवृद्धि सूचकाङ्क अनुसार वृद्धि गरी दोस्रो कम ठेक्का कबोल गर्ने ठेकेदार वा त्यसले नचाहेमा तेस्रोलाई दिने व्यवस्था गर्ने र मूल्यवृद्धिबाट बढ्ने रकम ठेक्का तोडिने ठेकेदारसँग क्षतिपूर्तिको स्तरमा असुल उपर गर्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने,
- ❑ पहिलो चौमासिक अवधिमा कुनै आयोजनाको कार्यान्वयन प्रक्रिया अगाडि नबढेमा तत्काल स्वतः बजेट तान्ने गरी अन्यत्र दिन सकिने व्यवस्था विनियोजन ऐनमै गर्ने । पूर्वयोग्यता निर्धारणको माध्यमबाट ठेक्का लगाउने प्रणालीले मूल्यमा प्रतिस्पर्धा नहुने र मिलेमतोमा आयोजना बाँडफाँड हुने जस्ता विकृतिहरू पनि देखिएकाले यस प्रक्रियामा संशोधन गरी आयोजना कार्यान्वयनमा बढीभन्दा बढी ठेकेदारले प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने किसिमको बनाउनेतर्फ जोड दिने,

- ❑ प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति र मन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको विकास समस्या समाधान समितिलाई अभि बढी सक्रिय बनाई यसैको मातहतमा रहने गरी प्रभावकारी अनुगमन संयन्त्र निर्माण गर्ने, राष्ट्रिय योजना आयोगले यस समितिका निर्णय र निर्देशन कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन गर्ने, अन्य विषयगत मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री कार्यालय र अर्थ मन्त्रालयसँग समन्वय गरी संयुक्त अनुगमन प्रणालीको विकास गर्ने जस्ता कार्यलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने,
- ❑ माटो सुहाँउदो र मागमा आधारित भएर मात्र बैदेशिक सहयोगमा आधारित परियोजनाहरू स्वीकार गर्ने,
- ❑ राजनीतिक, शासकीय र वित्तीय स्थिरतालाई निरन्तरता दिई गुणस्तरीय पूँजीगत खर्च गर्ने दिशामा राजनीतिक मतैक्यता कायम गर्ने,
- ❑ विकास व्यवस्थापनमा मानसिक, भावनात्मक र कार्यमूलक सहभागितालाई अनिवार्य गर्ने,

निष्कर्ष

पूँजीगत खर्चमा बृद्धि गर्न गुणस्तरीय मानव पूँजीको निर्माण, उत्पादनमूखी कार्य संस्कृति, प्राकृतिक स्रोत तथा साधनको दक्षतापूर्ण र औचित्यपूर्ण प्रयोग, उत्पादनमूखी कार्य संस्कृति, समावेशी तथा बलिया संस्थाहरूको निर्माण गरी सरोकारवाला सबै पक्षमा निष्ठा र नैतिकता प्रवर्द्धनमा जोड दिनु पर्छ । सरकार आफैँले रोजगारी दिने र स्वरोजगार बनाउन अनुदान दिने नीति लिने हो भने देश कहिल्यै विकासको पथमा हिँड्न सक्दैन । सरकारले धेरै श्रमिकलाई प्रत्यक्ष (परोक्ष) रोजगारी दिने उद्योगहरू निजीक्षेत्रबाट सञ्चालन गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ । सरकारको दायित्व नागरिकलाई श्रम बेच्न पाउने अवसर सिर्जना गर्ने हो, अनुदान दिएर स्वरोजगार वा लघु उद्यमी बनाउने होइन । पूँजीगत खर्चलाई सदाचारयुक्त बनाएर मात्र आर्थिक विकास र आर्थिक बृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ । पूँजीगत खर्चलाई प्रभावकारी बनाई यसमा हुने भ्रष्टाचारको न्यूनीकरणका लागि नागरिक संस्था, युवा क्लब, मिडिया र सामुदायिक संस्थाहरूका बीचमा साभेदारी र सूचना नेटवर्क तयार गरी तेस्रो पक्षबाट अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ । पूँजीगत खर्चलाई गुणस्तरीय र दिगो बनाउन खरिद प्रक्रियाको Structural Part भन्दा पनि Behavioral र Ethical Part लाई बलियो बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू :

- ❑ नेपालको संविधान
- ❑ पन्ध्रौँ योजना
- ❑ सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३
- ❑ सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४
- ❑ प्रशासन सुधार सुभाष समितिको प्रतिवेदन, २०७०
- ❑ सोपान मासिकका विभिन्न अङ्क
- ❑ राजन खनाल, सार्वजनिक व्यवस्थापनका सामयिक बहस, दोस्रो परिमार्जित संस्करण, सोपान मासिक, डिल्ली बजार, काठमाडौँ
- ❑ आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०७८/०७९
- ❑ राष्ट्रसेवक दपर्ण, २०७१
- ❑ विष्णु सुवेदी, प्रशासन, व्यवस्थापन, समावेशी लोकतन्त्रका नविन आयामहरू, पैरवी प्रकासन, पुतलीसडक, काठमाडौँ

रामप्रसाद गजुरेल
उप-प्राध्यापक, अर्थशास्त्र, त्रि.वि.

सार्वजनिक नीति तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन

परिचय (Introduction)

सार्वजनिक नीति मानव सभ्यताजत्तिकै पुरानो छ । राज्यका रूपमा समाज विभक्त नहुँदै पनि मानिसहरू समूहमा रहँदा विभिन्न नियमहरू वा आचारहरूको अभ्यास गर्थे, जसलाई हामी सार्वजनिक नीतिको शिशु अवस्थाको रूपमा लिन सक्दछौं । सार्वजनिक नीतिको प्राचीन इतिहास हेर्ने हो भने ग्रीक शासन (800-146 BC) र रोमन शासन (753BC-476 AD) लाई आधार बनाउन सकिन्छ । ग्रीक सभ्यताको शहर-राज्य (city-state), प्लेटोको आदर्श राज्य र क्रान्तिको चेत, एरिस्टोटलको नागरिक तथा संविधानप्रतिको धारणा आदिलाई आधुनिक सार्वजनिक नीतिको कोशेढुङ्गाको रूपमा लिन सकिन्छ । अर्कोतर्फ रोमन शासनको उदय, विभिन्न संस्थाहरूको अभ्यास, अगष्टसको राजीनामासँगै शुरु भएको राजतन्त्र, सिसेरो तथा सेन्ट अगष्टाइन आदिका बौद्धिक कार्यहरू, गणतन्त्रात्मक रोमनका शासन व्यवस्था र कानूनहरू, रोममा विकास भएका राजनीतिक संस्थाहरू आदिले सार्वजनिक नीतिको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका थिए । सार्वजनिक नीतिको विकासमा अलि फड्को मार्ने कार्य मध्ययुगमा भयो । त्यस्तै ईशा पूर्व 1215 को बेलायती शाही घोषणा म्याग्ना कार्टा (Magna Carta) ले पनि आधुनिक सार्वजनिक नीतिको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । त्यस्तै १५ औं देखि १७ औं शताब्दीतासम्म मध्ययुगमा युरोपको पुनर्जागरण (renaissance), शक्ति सम्बन्धी धारणाहरू, बलियो राज्यको स्थापना, युद्ध र बन्दुकको धुलो (gunpowder) आन्दोलनले विकसित गरेको वित्तीय क्रान्ति, बेलायत वा फ्रान्स वा रोमनको धार्मिक शासन सहितको नयाँ अधिराज्यको उदय आदिलाई पनि सार्वजनिक नीतिको पृष्ठभूमिको रूपमा लिन सकिन्छ । आधुनिक सार्वजनिक नीतिलाई हेर्ने हो भने पहिलो विश्वयुद्ध अघिदेखि हालसम्मको अवस्थालाई हेर्ने सकिन्छ । McCool (1995) का अनुसार आधुनिक नीति अध्ययन सन् १९२२ बाट मात्र भएको हो । यद्यपि सन् १९५० र १९६० को दशकमा भने यसले व्यापकता पायो ।

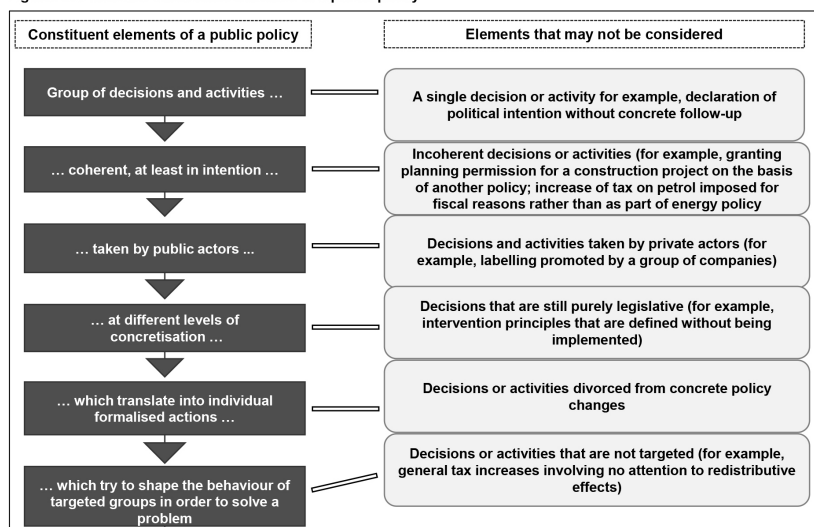
सामान्य अर्थमा सार्वजनिक नीति सरकारको के गर्ने वा के नगर्ने सम्बन्धी छनौट हो । त्यसैले, यसले मानिसहरूको व्यवहारलाई नियमन गर्ने, कर्मचारीतन्त्रलाई सङ्गठित गर्ने, लाभहरूको वितरण गर्ने र करहरू सम्बन्धी निर्णयहरू एकसाथ गर्ने गर्दछ (Dye, 2017) । सार्वजनिक नीतिलाई समग्र सरकारी क्रियाकलापको रूपमा लिइन्छ, जसमा प्रत्यक्ष वा एजेन्ट मार्फत नागरिकहरूको जीवनलाई प्रभाव पार्दछ (Peters, 1999) । यसरी सार्वजनिक नीतिलाई सामाजिक उद्देश्य हासिल गर्न कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने राजनीतिक निर्णयका रूपमा लिन सकिन्छ (Cochran & Malone, 1995) । प्लेटोले भनेभैँ सरकारको अस्तित्व नै नागरिकहरू र सम्पूर्ण सामाजिक बर्गहरूको लाभ र प्रतिद्वन्द्वीपूर्ण स्वार्थहरूको

मध्यस्थको लागि भएकाले सार्वजनिक नीति समग्र नागरिकप्रतिको सरकारको चासो हो । त्यसैले यसमा नागरिकहरूको सेवा गर्ने उद्देश्य हुन्छ । कुनैपनि व्यक्तिगत, सामाजिक, राजनीतिक तथा आर्थिक समस्या समाधानका लागि सार्वजनिक नीतिले समाधानको विकल्प प्रस्तुत गर्दछ । यो राजनीतिक बहस र विभिन्न ऐजेन्सीहरूबीचको लविङ्गको प्रतिक्रिया हो । अतः सार्वजनिक नीतिको कानूनी हैसियत समेत हुन्छ । त्यसैले यो सरकार र यसका घटकहरूद्वारा व्यक्ति वा गैरव्यक्ति वा स्वयम् आफैँमाथि लादिएको कानून, नियमन, आदेश, निर्णय, शासन वा अन्य विविध कार्यक्रमहरूको प्रस्तावना हो । यसले आम सरोकारका साथै राज्यको हित र सम्पूर्ण जनताहरूको हितको प्रवर्द्धन गर्दछ । यो सामाजिक समस्याको विरुद्ध तर्जुमा गरिन्छ ।

सार्वजनिक नीति शून्यतामा तयार हुँदैन । त्यसैले नीति निर्माताले सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शासनस्थिति र साँस्कृतिक सन्दर्भहरूलाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ (Kraft & Furlong, 2018) । त्यसैले सार्वजनिक नीतिमा सरकारले के गर्दै छ, किन गर्दैछ र यसले के भिन्नता ल्याउँछ (Dye, 1998) भन्ने कुराको औचित्य स्थापित गरिनु पर्दछ । त्यसकारण सार्वजनिक नीतिमा निश्चित लक्ष्य, मूल्यमान्यता, अभ्यास सहित कार्यक्रमहरूको अनुमान (Lasswell, 1971) गरिन्छ । सार्वजनिक नीति सार्वजनिक हित प्रवर्द्धन गर्न मात्र नभई तिनीहरूको प्रभावकारी प्रबन्धमा समेत केन्द्रित हुन्छ । त्यसैले बजार असफलताका विरुद्ध अर्थतन्त्रमा सुधारक सरकारी हस्तक्षेप पनि सार्वजनिक नीतिको एक अङ्ग हो ।

त्यसैले न्योफेल र अन्य (२००७) ले सार्वजनिक नीतिका ८ ओटा अन्तरसम्बन्धित तत्वहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । ती तत्वहरूमा - सार्वजनिक समस्याको समाधान, सामाजिक समस्याको सबैभन्दा तल्लो तहमा लक्षित समूहको अस्तित्व, कम्तीमा नियतगत सहअस्तित्व वा समभाव, विभिन्न निर्णय र क्रियाकलापहरू समावेश, हस्तक्षेपकारी कार्यक्रमहरू, सार्वजनिक कर्ता वा निकायहरूको मुख्य भूमिका, औपचारिक मापकहरूको अस्तित्व र विभिन्न सीमाहरू सहितको निर्णय तथा क्रियाकलापहरू हुन् । यिनीहरूबीचको सम्बन्धलाई तलको चित्रमा पनि देखाइएको छ ।

Figure. The different constituent elements of a public policy

Note. Adopted from Knoepfel, et al. (2007). *Public policy analysis*. Bristol: Policy Press.

सार्वजनिक नीतिहरू विभिन्न स्वरूपका हुन्छन् । यो जटिल र गतिशील हुन्छ । यो भविष्यमुखी, कार्यात्मक, सार्वजनिक चासो सहितको बहुआयामीक प्रकृतिको हुन्छ । यसलाई स्पष्टसँग बर्गिकृत गर्न सकिदैन । यद्यपि यो वस्तुपरक वा अर्थपरक (substantive), नियमनकारी (regulatory), वितरणमुखी (distributive) र पुनर्वितरणमुखी (redistributive) हुन्छ । सार्वजनिक नीति तर्जुमा एक व्यवस्थित प्रक्रिया हो । यसले लक्षित परिणामहरूलाई हासिल गर्न प्रभावकारी कार्यान्वयन, विश्लेषण, मूल्याङ्कन र संशोधनलाई नियमित गर्दछ । अतः यस लेखलाई परिचय खण्ड बाहेक नेपालमा सार्वजनिक नीति, सार्वजनिक नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन र निष्कर्ष शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ ।

नेपालमा सार्वजनिक नीति (Public Policy in Nepal)

मानव सभ्यतासँगै परिवार, समाज र राज्यको उदय हुँदै विभिन्न नीति नियमहरूको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । करिब एक करोड वर्षअघि बुटवल क्षेत्रमा देखिएको रामापिथेकसदेखि हालसम्म पनि मानव जीवनलाई विभिन्न नीति नियमहरूले बाँधिराखेको छ । वेद, पुराण, गीता, उपनिषद्, महाभारत आदि पनि सार्वजनिक नीतिका प्राचीन आयामहरू हुन् । ईसा पूर्व ४०० मा बुद्धको जन्म हुँदै विक्रम सम्वत् ९३६ तिरको नेपाल युग (Whelpton, 2005) हुँदै आधुनिक नेपालमा आइपुग्दा विभिन्न शासन व्यवस्था, विभिन्न सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक तथा कानूनी र नीतिगत परिवर्तनहरू भए र विविध रूपमा लिखित अलिखित नीतिहरूको संहिताकरण भयो । यसलाई सार्वजनिक नीतिको विकासका आयामको रूपमा लिन सकिन्छ ।

नेपालको ईश्वी सम्वत्को सुस्वातअधिको इतिहासको अध्ययन पर्याप्त नभएकाले त्यसअधिका नीतिहरूको बारेमा लिखित जानकारी पर्याप्त भेटिदैनन् । किरातकालपछिका नीति नियमहरू भने लिच्छवीकालको समयमा भेटिन्छन् । ईश्वी सम्वत्को सुस्वातसँगै सुरु भएको लिच्छवीकालका गोपालवंशीहरूको शासनकालमा विभिन्न सामाजिक, राजनीतिक विधिविधानहरू बने । महिषपालवंशी र किरातवङ्शीहरूले पनि लामो समयसम्म निश्चित परम्परा, रीत तथा नियमका आधारमा राज्य सञ्चालन गरे । लिच्छवी शासनकालमा त मानदेव, अङ्शुवर्मा, नरेन्द्रदेव, जयदेव आदिले शासन प्रणाली तथा राज्यका कानूनहरूमा व्यापक सुधार गरे र नयाँ आयामहरू थपे । पुर्वमध्यकाल, मध्यकाल तथा यस अवधिका राज्य निर्माण तथा एकीकरणका घटनाहरूले शासकहरूको विवेकलाई न्यायको आधार बनायो । मल्लकालीन समय त सार्वजनिक नीतिका लागि अनुकरणीय नै रह्यो । त्यसपछि वि.सं. १८२५ देखिको आधुनिक नेपाल (नेपाल परिचय, २०७९) मा पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेशलाई समेत सार्वजनिक नीतिको मार्गदशक सिद्धान्तको रूपमा लिइयो ।

एकीकरणपूर्व शास्त्रीय नीतिशास्त्रहरूको आधारमा हुने राजकाज, न्यायविधान, आदेश तथा हुकुमहरू नै सार्वजनिक नीति बन्ने गर्दथे । एकीकरणपछिको आधुनिक नेपालमा भने लिखित रूपमा नीतिनियमहरूको तर्जुमा हुनथाले । बेलायत भ्रमणपछि जङ्गबहादुरले वि.सं. १९१० मा जारी गरेको मुलुकी ऐनलाई आधुनिक नेपालको सार्वजनिक नीतिको लिखित दस्तावेजको रूपमा लिइन्छ । त्यसपछि वि.सं. २००४ मा प्रधानमन्त्री पद्म शमशेरले जारी गरेको तर लागू नभएको नेपाल सरकारको वैधानिक कानून, २००४ लाई नेपालको संवैधानिक कानूनको महत्वपूर्ण कोशेढुङ्गाको रूपमा लिइन्छ । यसैगरी नेपालमा विभिन्न कालखण्डमा जारी भएका संविधानहरू र कानूनहरू सार्वजनिक नीतिको विकासका

महत्वपूर्ण आधारहरू हुन् । वि.सं. २००७ सालमा जारी भएको नेपालको अन्तरिक शासन विधान २००७, त्यस्तै वि.सं. २०१५ मा जारी भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ ले मौलिक हक, सामाजिक न्याय तथा बहुदलिय र लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यताको व्यवस्थाले सार्वजनिक नीति निर्माणको अवस्थालाई चित्रित गर्दछ । पञ्चायतकालको सुखातसँगै नेपालको संविधान २०१९ जारी भयो । राजनीतिक वातावरण बेग्लै भएपनि यसबीच सार्वजनिक नीतिका लागि धेरै काम भएका थिए । २०४६ सालको आन्दोलनपछि संवैधानिक राजतन्त्र र उदार नीति सहित नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७, २०६२/६३ सालको आन्दोलनपछि जारी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ र यसलाई विस्थापन गर्ने नेपालको संविधान, २०७२ लाई हेर्ने हो भने नेपालमा समावेशी, गणतन्त्रामक, सङ्घीय र समाजवाद उन्मुख नीतिहरूलाई प्रवर्द्धन गरिएको छ । यसबीचमा बनेका ऐन, नियम, विनियम, कानून, कार्यविधिहरू, रणनीतिहरू, सामाजिक तथा आर्थिक योजनाहरू आदि समेत सार्वजनिक नीतिका उदाहरणहरू हुन् । हाल नेपालमा ९५ वटा यस्ता नीतिहरू वा ऐनहरू क्रियाशील रहेको पाइन्छ (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७९० ।

सार्वजनिक नीतिको तर्जुमा (Formulation of Public Policy)

सार्वजनिक नीति समाज र राज्यसँगको सम्बन्धको करारीय उपज हो । सार्वजनिक नीति निर्माण प्रक्रिया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, हालको अवस्था, भविष्यको योजनाका साथै सम्बोधन गर्न चाहेको समस्याको आवश्यकतालाई निश्चित उद्देश्य, लक्ष्य, विधि तथा मार्गदर्शनको आधारमा कार्यान्वयनयोग्य नीतिहरूको तर्जुमा गरी त्यसका लागि आवश्यक कानूनी र संस्थागत हैसियत व्यवस्थापन गर्ने समग्र कार्य हो । नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान (२०७९) का अनुसार, सार्वजनिक नीतिको तर्जुमाका लागि राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, प्राविधिक लगायतका विषय वा मुद्दासँग सम्बन्धित मानव सिर्जित स्रोतहरू; प्रकृतिमा भएका वस्तु वा पदार्थ तथा प्रकृतिमा आएको फेरबदलका कारण उत्पन्न परिस्थितिजन्य प्राकृतिक स्रोतहरू र विश्वव्यापीकरण, बजारीकरण तथा प्रविधि जगत्मा भइरहेको गुणात्मक र मात्रात्मक विकासका कारण कुनै पनि मुलुकको सार्वजनिक नीति निर्माणका बाह्य स्रोतहरूको आधारमा गरिन्छ । त्यसैले सार्वजनिक नीति तर्जुमा गर्दा सार्वजनिक स्वार्थ, त्यसको प्रभावकारिता, कानूनी वातावरण, न्यायपूर्ण र समतायुक्त तथा समाजको मूल्यमान्यता, स्वतन्त्रता, सुरक्षा, छनौट तथा विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने हुनुपर्दछ ।

नीति तर्जुमा सार्वजनिक नीतिहरू विकास गर्ने प्रक्रियाको एक भाग हो । यसले सरकारहरू र अन्य नीति निर्माताहरूलाई समावेश गर्दछ र कसरी समाजले आफ्ना लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि नागरिक र संस्थाहरूलाई असर गर्ने विभिन्न प्रकारका समस्या र परिस्थितिहरूको सामना गर्न सक्छ भन्ने प्रश्नहरू सोध्ने र जवाफ दिने कार्य गर्दछ । सामान्यतया नीति तर्जुमामा सार्वजनिक समस्यालाई सरकारको ध्यानाकर्षणको रूपमा पहिचान भइसकेपछि समस्याको समाधानहरू खोज्ने, योजना बनाउने र परिभाषित गर्ने गतिविधि संलग्न हुन्छ (Howlett & Mukherjee, 20017) । त्यस्तै Birkland (2011) ले नीति प्रक्रियाले केही प्रकारको प्रणाली मार्फत कार्यान्वयन हुने र सकारात्मक प्रभाव पार्ने नीति विचारहरूलाई वास्तविक नीतिहरूमा अनुवाद गर्ने कुरालाई जनाउँछ भन्दछन् । त्यसैले, उनले चरण नमूना (stage model) को रूपमा सार्वजनिक नीतिको प्रक्रियालाई मुद्दाहरूको उत्खनन, एजेण्डा निर्धारण, विकल्पहरूको छनौट, नीतिको निर्धारण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनको सिलसिलेवार चरणको रूपमा सार्वजनिक नीतिको

विकास हुने बताउँछन् । त्यस्तै, प्रणाली नमूना (system) को रूपमा सार्वजनिक नीतिलाई संरचनागत, सामाजिक-राजनीतिक तथा आर्थिक वातावरणभित्रको आगत (input) जस अन्तर्गत - चुनावी नतिजा, जनमत वा धारणा, निर्वाचित जनप्रतिनिधिसँगको संवाद, मिडियाले उठाउने मुद्दाहरू, नीति निर्माता तथा निर्णयकर्ताका व्यक्तिगत अनुभव; यसलाई नीतिमा स्थानान्तरण गर्ने राजनीतिक प्रणाली वा ब्याल्क बक्स (black box) जसअन्तर्गत - आगतलाई निर्गतमा स्थानान्तरण गर्ने राजनीतिक प्रणाली हुन्छ, त्यहाँ संरचनागत, सामाजिक, राजनीतिक तथा आर्थिक वातावरणको प्रभाव राजनीति र नीति निर्मातामा रहन्छ; निर्गत (output) जसअन्तर्गत - कानून, नियम तथा निर्णयहरू पर्दछन्; र यसलाई निरन्तर रूपमा पृष्ठपोषण दिने (feedback) कार्यको प्रणालीको रूपमा सार्वजनिक नीतिको प्रक्रियालाई ब्याख्या गरेका छन् । त्यस्तै HM Treasury (2013) ले नीति तर्जुमा चक्रलाई ROAMEF को रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यसले औचित्य (Rationale), उद्देश्य (Objectives), परीक्षण (Appraisal), अवलोकन वा निगरानी (Monitoring), मूल्याङ्कन (Evaluation) र पृष्ठपोषण (Feedback) को चक्रीय प्रक्रियालाई बुझाउँछ ।

सार्वजनिक नीतिको तर्जुमा क्षितिजीय रूपमा (horizontally) राष्ट्रिय, प्रादेशिक वा क्षेत्रीयस्तरका विभिन्न तहहरूबीचको समन्वय तथा लम्बीय रूपमा (vertically) राष्ट्रिय तहबाट सामान्यतया निर्णय भई अर्को तल्लो तह प्रादेशिक रूपमा कार्यान्वयन हुने गर्दछ (Gerston, 2015) । सार्वजनिक नीति तर्जुमा एक व्यवस्थित प्रक्रिया हो, जसमा मुद्दा पहिचान, नीति विश्लेषण तथा नीति औजार, परामर्श, समन्वय, सिफारिस, निर्णय, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन आदि कामहरू चरणबद्ध रूपमा हुन्छन् (Ayres, 2021) । नीति प्रक्रियाका सम्बन्धमा विद्वानहरूबीच विविध मतहरू पाइन्छन् । समस्याको उत्पत्ति, निजी र सार्वजनिक समस्याप्रतिको धारणा, एजेण्डा निर्धारण, विकल्पहरूको तर्जुमा, विधायिकी कार्यक्रमको प्रक्रिया, कार्यात्मक योजनाको कार्यान्वयन र नीतिगत प्रभावको मूल्याङ्कनको चक्रीय प्रक्रियाको रूपमा सार्वजनिक नीति निर्माणलाई हेर्न सकिन्छ (Knoepfel et al., 2007) । त्यस्तै, सार्वजनिक नीति प्रक्रियालाई एजेण्डा निर्धारण, नीति तर्जुमा, निर्णय निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन (Fischer, Miller, Sidney, 2007) गरी विभाजन गर्न समेत सकिन्छ । सार्वजनिक नीति निर्माणको चक्रलाई मालल (2018) ले पनि एजेण्डा निर्धारण, नीतिको तर्जुमा, नीतिको वैधानिकता वा स्वीकार, नीति कार्यान्वयन, नीतिको मूल्याङ्कन वा परीक्षण, नीतिको अनुकूलनता, नीतिको क्रमता तथा सफलता र नीतिको अन्त्यको रूपमा प्रस्ताव गरेका छन् । Dye (1998) का अनुसार, सार्वजनिक नीति निर्माणमा निम्न चरणहरू समावेश हुन्छन् :

- ❑ समस्या पहिचान (Problem identification): यसमा सामाजिक समस्याहरूको प्रचार र सरकारी क्रियाको मागको अभिव्यक्ति हुनुपर्दछ, जसका लागि आमसञ्चार, स्वार्थ समूह, नागरिक पहल, सार्वजनिक धारणा आदिले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् ।
- ❑ एजेण्डा निर्धारण (Agenda setting): यसमा कुन मुद्दाहरूका सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्दछ र कुन समस्यालाई सरकारले सम्बोधन गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको उजागर गरिन्छ । यसका लागि अभिजात्य (elites) राजनीतिक समुदाय (राष्ट्रपति समेत), संसद, जनप्रतिनिधिहरू तथा आमसञ्चारको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।
- ❑ नीति तर्जुमा (Policy formulation): यस चरणमा सार्वजनिक नीतिको प्रस्ताव तयार गरिन्छ ।

उक्त नीतिको प्रस्तावले मुद्दाहरूको सम्बोधनका साथै उजागर गरिएका समस्याहरूको समेत समाधान गर्नसक्ने गरी नीतिगत विषयवस्तु प्रस्तावित गर्दछ । यसका लागि बुद्धिजीविहरू, राष्ट्रध्यक्ष तथा कार्यकारीहरू, संसदीय समितीहरू र स्वार्थ समूहको खबरदारी तथा पहलकदमी आवश्यक हुन्छ ।

- ❑ नीतिको वैधानिकता (Policy legitimation): यस चरणमा प्रस्तावित नीतिको छनोट, राजनीतिक दलहरूको समर्थन, कानूनको रूपमा स्वीकार गर्न संविधानतः यसको निर्णय हुन्छ । यसमा समेत स्वार्थ समूह, राष्ट्रध्यक्ष, संसद, अदालत आदिको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।
- ❑ नीतिको कार्यान्वयन (Policy implementation): यस चरणमा नीतिको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन, विभाग तथा एजेन्सीहरूको व्यवस्थापन, आवश्यक पारिश्रमिकको व्यवस्था, कर लगायतका कार्यहरू पर्दछन् । सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रध्यक्ष, मन्त्रिपरिषद्, स्वतन्त्र निकायहरू, सरकारी निकायहरू वा संस्थानहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।
- ❑ नीतिको मूल्याङ्कन (Policy evaluation): यो नीति निर्माणको अन्तिम चरण हो । यसमा सरकारी कार्यक्रम वा नीतिहरूको कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गरिन्छ । नीतिगत कार्यक्रमहरूको उपलब्धी वा परिणामहरूको लेखाजोखा, लक्षित समूह र अन्य समूहमा नीतिको प्रभाव मूल्याङ्कन, प्रस्तावित परिवर्तन र सुधार आदिको मूल्याङ्कन यस चरणमा गरिन्छ । यस चरणमा पनि कार्यकारी सरकार, विभागीय प्रमुखहरू, एजेन्सीहरू, संसदीय अनुगमन समितीहरू, आमसञ्चार तथा बौद्धिक वर्गको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ ।

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान (२०७९) का अनुसार, नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक नीति निर्माणको प्रक्रियालाई तलको चित्र अनुसार तर्जुमा गर्न सकिन्छ ।

स्रोत : नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान (२०७९), सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया यसरी, नेपालमा नीति निर्माणका लागि सर्वप्रथम विषय, मुद्दा वा समस्याको पहिचान गर्ने; स्रोत तथा विषयवस्तुको प्राथमिकीकरण र विश्लेषण गर्दै नीतिको प्रारम्भिक मस्यौदा लेख्नुपर्छ । यस्तो

मस्यौदामाथि सार्वजनिक बहसपैरवी वा छलफल, आएका सुभाबको आधारमा परिमार्जन, परिमार्जित नीतिमा विज्ञको धारणा र आवश्यक पृष्ठपोषण र यसको खुला बहसका लागि नीतिको प्रस्तावको सार्वजनिकीकरण गर्नुपर्दछ । यसरी सार्वजनिक भएको मस्यौदामाथि आएका सुभाबहरूलाई समेटेर पुनः नीतिको अन्तिम मस्यौदा तयार गनुपर्दछ । त्यसपछि यसलाई आधिकारीक निकाय वा संसदबाट नीतिको स्वीकृती तथा अनुमोदन गराइएपछि यसको कार्यान्वयनको बन्दोबस्त गरिन्छ । अन्त्यमा कार्यान्वयन भएको नीतिको मूल्याङ्कन, समीक्षा सहित यसको निरन्तरता, परिमार्जन वा नयाँ नीतिका लागि आधारहरू तयार हुन्छन् । उप्रेती र विश्वकर्माले तयार पार्नुभएको सार्वजनिक नीति तर्जुमा मार्गदर्शनको मस्यौदा अनुसार, यसरी तयार गरिने नीतिहरूमा प्रथम खण्ड : ऐतिहासिक सन्दर्भ, वर्तमान अवस्था, समस्या, चुनौती र अवसर तथा नीति निर्माणको आवश्यकता र औचित्य सहितको पृष्ठभूमि; दोस्रो खण्ड : नीति-मार्गदर्शन, दूरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य सहितको नीति-मार्गदर्शन; तेस्रो खण्ड : नीतिका मुख्य प्रावधानहरू, नीतिका मुख्य प्रावधानहरू कार्यान्वयनका रणनीति, रणनीतिहरू कार्यान्वयनका कार्यनीति सहितको नीति-मार्गदर्शनका प्रमुख अङ्गहरू; चौथो खण्ड : संस्थागत संरचना, स्रोत व्यवस्थापन, कानूनी व्यवस्था, बाधा अड्काउ फुकाउ र जोखिम व्यवस्थापन सहितको नीतिको कार्यान्वयन तथा स्रोत र जोखिम व्यवस्थापन; र अन्तिम खण्ड : नीति अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, नीति परिमार्जन, नीति खारेजी, नयाँ नीति तर्जुमा सम्बन्धी नीतिको पुनरावलोकन समावेश हुन्छ ।

सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन (Implementation of Public Policy)

नीतिको आवश्यक विधायिकी तथा वैधानिकता प्राप्त गर्ने कार्य सम्पन्न भइसकेपछि यसलाई कार्यान्वयनमा लगिन्छ । सामान्यतया सार्वजनिक नीतिलाई अभ्यासमा लैजानु (putting policies on practice) लाई कार्यान्वयनको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यसको प्रभाकारी कार्यान्वयनले नै लक्षित वर्गलाई लाभ हुने, लक्षित समस्या समाधान हुने र आवश्यक परिवर्तनहरू सम्भव हुन्छ । नीतिको कार्यान्वयनमा नीतिका बारेमा बहस गर्ने विभिन्न मूल्य, मान्यताहरू, दृष्टिकोणहरू र प्राथमिकताहरू भएका संगठनहरू वा सरोकारवालाहरू र सदस्यहरूबीचको अन्तर्क्रियाको प्रक्रिया समावेश हुन्छ (Hogwood and Gunn, 1984) । त्यसैले सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन एक क्रियाउन्मुख (action-oriented) प्रक्रिया हो, जसले सार्वजनिक नीतिले तय गरेका विभिन्न योजना, लक्ष्य, उद्देश्य वा वृहत उद्देश्य, कार्यक्रमहरू वा आयोजनाहरूलाई भौतिक वास्तविकता वा परिणाममा रूपान्तरण गरिन्छ । सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन गर्न नीतिगत पहल र लक्ष्य तथा योजनाहरूको संगठनमार्फत कार्यान्वयनका रणनीतिहरू तयारी र वास्तविक रूपमा लक्षित समूहबीच नीतिको सञ्चार र सञ्चालन भई पृष्ठपोषण सहितको प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ ।

कार्यान्वयनले नीति योजनाहरूको सचेततापूर्वक वास्तविकतामा रूपान्तरण गर्ने कुराको प्रतिनिधित्व गर्दछ । यो सार्वजनिक नीति बनाउने प्रक्रियाको अनुगमन (follow through) तत्व हो, जहाँ हामीले सार्वजनिक नीतिलाई वास्तवमा कार्यान्वयन गरिएको छ कि छैन भनेर सिक्न सक्छौं (Gerston, 2015) । सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन सरकारले नीति लागू गर्ने र सम्बन्धित पक्षहरूलाई प्रभाव पार्ने प्रक्रिया हो । सार्वजनिक नीति कार्यान्वयनको अध्ययनका लागि Birkland (2011) ले दुई अवधारणा वा दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् :

- माथिल्लो तहबाट तलतर्फ कार्यान्वयनको दृष्टिकोण (Top-down approach of implementation): यस प्रकारको कार्यान्वयनको अध्ययनमा माथिल्लो तहका नीतिनिर्माताको लक्ष्यलाई ध्यान दिदै तल्ला तहका कार्यान्वयनकर्ताहरूद्वारा सार्वजनिक नीतिहरूको कार्यान्वयन गरिन्छ । यस दृष्टिकोणका महत्वपूर्ण मान्यताहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ (Birkland, 2011):
- ◆ सार्वजनिक नीतिहरूमा स्पष्ट परिभाषित लक्ष्यहरू र यसका कार्यासम्पादन मापकहरू समावेश हुन्छ । माथिल्लो तहका अधिकारीहरूको क्षमताले नीतिको कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्दछ ।
 - ◆ यस्ता नीतिहरूमा स्पष्ट परिभाषित लक्ष्य प्राप्तिका नीति औजारहरू समावेश हुन्छन् ।
 - ◆ नीतिहरूमा एकल कानून वा अन्य अधिकारिक धारणा हुन्छन् ।
 - ◆ नीति कार्यान्वयनको शृङ्खला (implementation chain) हुन्छ, जसको सुस्वात माथिल्लो तहको नीति सन्देशदेखि तल्लो तहको कार्यान्वयन अनुभूतिसम्म समावेश हुन्छन् ।
 - ◆ नीति निर्मातासँग कार्यान्वयन तहका जनशक्तिको क्षमता र प्रतिबद्धताको बारेमा जानकारी हुन्छ ।
- तल्लो तहबाट माथितर्फ कार्यान्वयनको दृष्टिकोण (Bottom-up approach of implementation): यस प्रकारको कार्यान्वयनको अध्ययनमा तल्ला तहका कार्यान्वयनकर्ताहरूको क्षमता र उत्प्रेरणालाई विचार गरी त्यस तहबाट सरकारको माथिल्लो तहसम्म नीतिलाई पछ्याउने कार्य गरिन्छ । यस दृष्टिकोण अनुसार सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन प्रभावकारी तुल्याउन सतहका कर्मचारीहरू (street-level bureaucrats) को प्रतिक्रिया वा अनुभूतिलाई हेर्नुपर्दछ (Birkland, 2011) । त्यसैले यस दृष्टिकोणलाई Elmore (1979) ले पछिल्लिको नक्साङ्कन (backward mapping) को रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्, जसमा कार्यान्वयन प्रक्रिया र सान्दर्भिक सम्बन्धहरूलाई अन्तिम कार्यान्वयनकर्तादेखि शीर्ष नीति निर्माताहरूसम्म पछाडितर्फबाट नक्साङ्कन गरिएको हुन्छ । यस दृष्टिकोणका महत्वपूर्ण मान्यताहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ (Birkland, 2011)M
- ◆ यसले लक्ष्यहरू व्यक्त वा स्पष्टभन्दा दुविधायुक्त (ambiguous) हुने र एउटै नीति क्षेत्रका अन्य लक्ष्यहरूसँग मात्र नभई तल्लास्तरका कर्मचारीहरूको मापदण्ड र प्रेरणासँग पनि द्वन्द्व हुनसक्छ भन्ने मान्यता राख्छ ।
 - ◆ यस दृष्टिकोणले कानूनी वा अन्य कुनै रूपमा एकल परिभाषित नीति हुनु आवश्यक छैन भन्ने मान्यता राख्दछ ।
- यसरी यी दृष्टिकोणहरूमा समेत बहसहरू भएको पाइन्छ । यसका मिश्रित स्वरूपहरू समेत प्रचलनमा रहेको देखिन्छ । त्यस्तै अर्कोतर्फ सार्वजनिक नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको आदर्श प्रक्रियामा तीनवटा महत्वपूर्ण तत्वहरू समावेश हुन्छन् (Fischer, et al., 2007):
- कार्यक्रमहरूको विस्तृत विवरण, जसमा सङ्गठन, सरोकारवाला वा एजेन्सीहरूको कसरी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्छन्, कसरी कानून वा कार्यक्रमहरूको ब्याख्या गर्छन् ? भन्ने कुरा समावेश हुनुपर्छ ।
 - स्रोतसाधनहरूको बाँडफाँड वा विनियोजन, जसमा बजेट कसरी विनियोजन गर्ने, कार्यक्रम वा नीति कार्यान्वयनको अधिकारी को हुने, कार्यान्वयनको लागि कुन विभाग वा सङ्गठन वा निकायलाई जिम्मेवारी दिने भन्ने कुराहरू समावेश हुनुपर्दछ ।

□ निर्णय, जसमा कसरी नीतिगत मुद्दाहरूको एकल निर्णय गर्ने भन्ने कुरा समावेश हुन्छ ।

नीति कार्यान्वयन गर्न वित्तीय साधन र जनशक्ति परिचालन गरी प्रशासनिक इकाईहरूद्वारा स्वीकृत नीतिहरू सञ्चालन गरिन्छ (Dunn, 2018) । यसरी सार्वजनिक नीतिहरूको कार्यान्वयन प्रभावकारी तुल्याउन उपयुक्त ढाँचा र व्यवस्थित प्रक्रिया अपनाउनुपर्दछ । सार्वजनिक नीतिहरूको कार्यान्वयनले नै निर्णय निर्माण प्रक्रियाको सबलता र दुर्बलतालाई दर्शाउँछ । नीतिहरूको कार्यान्वयन विशेषगरी यसका उद्देश्य र दिशाबोधतर्फको जोडाईमा विश्वास गर्दछ । त्यसैले नीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त साधनस्रोत सहितको एजेन्सी वा सङ्गठन, लक्ष्यलाई सञ्चालन ढाँचामा रूपान्तरण गर्नसक्ने कार्यान्वयन एजेन्सी र कार्यान्वयनको जिम्मेवारीकर्ताको कार्यप्रवाह र आफ्नो कार्यप्रतिको जवाफदेहिता आवश्यक पर्दछ । सार्वजनिक नीतिहरूको कार्यान्वयन क्षितिजीय र लम्बीय दुबै रूपमा हुन्छन् । सरकारका विभिन्न तह र यसभित्रका विभिन्न इकाईहरूबीचको कार्यान्वयन प्रयास तथा सङ्घीयता अन्तर्गत विभिन्न अन्तरसरकारी निकायहरूबीच कार्यान्वयनको प्रयासका रूपमा सार्वजनिक नीतिहरूलाई वास्तविक रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ (Gerston, 2015) ।

समग्रमा सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयनले नीतिगत रूपमा तर्जुमा गरिएका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावयुक्त तुल्याउँछ । नीतिका लक्ष्यहरू हासिल गर्न र आवश्यक परिवर्तनहरू गर्न यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि कानूनी कार्यदिशा र समर्थन, सबै पक्षहरूको सहकार्य, संरचनागत सुधार, आवश्यक साधनस्रोतको व्यवस्थापन, सामाजिक-आर्थिक परिवेश, नीति निर्माताको जिम्मेवारिपना र सम्बन्धित कर्ताहरूको जवाफदेहिता आवश्यक पर्दछ । वैद्विक, ऐतिहासिक, सामाजिक तथा राजनीतिक, विश्वव्यापी दृष्टिकोणको उपयोग सहित नीतिहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयनले नै सार्वजनिक नीतिहरू प्रभावकारी हुन्छन् । अन्यथा नीतिहरू केवल कागजी बाघ मात्र हुन्छन् ।

सार्वजनिक नीतिको मूल्याङ्कन (Evaluation of Public Policy)

कार्यान्वयनमा रहेका नीतिहरूको नीतिगत प्रभावलाई अध्ययन गर्ने कार्य सार्वजनिक नीतिको मूल्याङ्कन अन्तर्गत पर्दछन् । यस अन्तर्गत लक्षित कार्यक्रमहरूले अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सके नसकेको अध्ययन गरी नीति निर्मातालाई पृष्ठपोषण दिने गरिन्छ । मूल्याङ्कन भनेको कुनै कार्यक्रमले वाञ्छित वा कुन हदसम्म प्रभाव पारेको छ कि छैन भनी अन्वेषण गर्ने एक प्रक्रिया हो । Fischer, भत बाँ (2007) का अनुसार, मूल्याङ्कन अध्ययनहरू नीति चक्रको एक विशेष चरणमा सीमित छैनन्; यसको सट्टा, सम्पूर्ण नीति निर्माण प्रक्रियाको दृष्टिकोणमा र समयको सन्दर्भमा (ex ante, ex post) विभिन्न दृष्टिकोणबाट गरिन्छ । त्यसैले मूल्याङ्कनले नीति-सिकाइको विविध ढाँचाहरूको नेतृत्व गर्नसक्नुका साथै पृष्ठपोषण संयन्त्रको सन्दर्भका विभिन्न प्रभावहरू र नीति प्रक्रियाको सम्भावित पुनः सुस्वातको लागि समेत सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैले नीतिको मूल्याङ्कन नतिजामा आधारित भई प्रभावकारिता निर्धारण गर्ने एक सुव्यवस्थित र सचेत प्रक्रिया हो, जसले नीतिको निरन्तरता, नयाँ नीतिको पृष्ठपोषण र निर्णयकर्ताहरूको क्षमतालाई इङ्गित गर्दछ । त्यसैले यो प्रक्रिया (process) मात्र नभई परिणाम (outcome) को परीक्षण पनि हो ।

मूल्याङ्कन चरणले लक्षित समूह (प्रभाव) को व्यवहारको परिवर्तन र समस्या समाधान (परिणामहरू) को सन्दर्भमा नीतिको परिणाम र प्रभावहरू निर्धारण गर्ने लक्ष्य राख्दछ । यसले नीतिको दृश्य र अदृश्य परिवर्तनहरूको आँकलन गर्दछ । यसलाई निर्धारण गर्न नीतिगत प्रभाव (impact) वा हस्तक्षेप परिकल्पनाको परीक्षण गर्ने, प्रभावकारिता (effectiveness) का लागि कारक सम्बन्ध परिकल्पनाको परीक्षण गर्ने, दक्षता (efficiency) का लागि लाभ-लागत विश्लेषण गर्ने, सान्दर्भिकता (relevance) का लागि सामाजिक समस्या वा उद्देश्यको समीक्षा गर्ने र उत्पादक मितव्ययिता (productive economy) का लागि उत्पादन-साधन विश्लेषण जस्ता आधारहरूलाई लिन सकिन्छ (Knoepfel et al., 2007) . Howlett, et al. (2009) ले नीतिको मूल्याङ्कनका लागि विभिन्न रूपमा मूल्याङ्कनलाई विभाजन गरेका छन् :

- ❑ प्रशासनिक मूल्याङ्कन एभलुएशन प्रक्रिया भन्ने अर्थमा प्रशासनभित्र र यसका विभिन्न एजेन्सीहरू, तिनीहरूका आयोगहरू मार्फत गरिन्छ । यसले नीतिहरूको प्रभावकारीलाई मौद्रिक रूपमा वा अन्य विभिन्न स्वरूपमा प्राप्त प्रतिफलहरूलाई मूल्याङ्कन गर्दछ । साथै यसले प्रभावकारी जाँच संयन्त्रको प्रयोग गर्ने र मूल्याङ्कनमा नागरिकको सहभागितालाई प्रवर्द्धन गर्दछ ।
- ❑ कानूनी मूल्याङ्कन (Judicial evaluation): यसले विशेषगरी सरकारी नीतिहरूको कार्यान्वयनलाई कानूनी रूपमा मूल्याङ्कन गर्दछ । यसले संवैधानिक वा अन्य स्थापित प्रशासनीक मान्यता, व्यक्तिगत अधिकार आदि कोणबाट योग्य भए नभएको हेरी न्यायिक समीक्षा गर्दछ ।
- ❑ राजनीतिक मूल्याङ्कन (Political evaluation): यो प्रविधिक वा प्रणालीगत रूपमा त्यति आधुनिक मूल्याङ्कन होइन् । यसमा एकपक्षीय वा भेदभाव वा विभेद रहन्छ । यसमा विशेषगरी विभिन्न बौद्धिक चिन्तकहरू, परामर्शदाताहरू, विशेष समितीहरू, नीतिसम्बन्धी जानकारहरू, कार्यबल वा स्थायीरूपमा मूल्याङ्कन गर्ने विभिन्न समितीहरू समावेश हुन्छन् ।

मूल्याङ्कन वास्तविक संसारमा नीतिको प्रभावलाई अध्ययन गर्ने प्रक्रिया हो । त्यसैले यसमा नीतिको लागत र लाभलाई विश्लेषण गरिन्छ । त्यसैले यसमा लक्षित समूह वा अवस्थामा परेको प्रभाव, लक्षित समूहभन्दा बाहिर पर्ने प्रभाव (spillover effects), तत्काल र भविष्यमा पर्ने प्रभाव, नीतिका प्रत्यक्ष लागत (कार्यक्रमहरूमा विनियोजित स्रोत) र अप्रत्यक्ष लागत (अन्य काम गर्न गुमाउनु परेको अवसर) आदिको आधारमा लाभ-लागत विश्लेषण गरी नीतिको मूल्याङ्कन गरिन्छ (Dye, 2017) । मालल (2018) का अनुसार, मूल्याङ्कनमा विशेषगरी नीतिको मूल्य (value) केन्द्रित, तथ्य (fact)-मूल्यको अन्तरसम्बन्ध, पाश्चदशी वा क्रियापछि (ex post) र क्रियाअघि (ex ante) गरी वर्तमान र भविष्यमुखी, साधन र साध्यका रूपमा मूल्यको दोहोरोपना लगायतका विशेषताहरू हुन्छन् । त्यस्तै उनका अनुसार, मूल्याङ्कनले नीतिको सम्पादनको बारेमा विश्वसनीय र तथ्यपरक सूचना दिने, लक्ष्य वा उद्देश्यको मूल्यको स्पष्टीकरण र आलोचनात्मक समीक्षामा योगदान पुऱ्याउनुका साथै समस्या संरचनाकरण (problem structuring) र सिफारिस (prescription) लगायतका अन्य नीति विश्लेषणका विधिहरूको प्रयोगमा योगदान पुऱ्याउँछ । उनका अनुसार, नीति मूल्याङ्कनका आधारहरू, प्रभावकारिता, दक्षता, पर्याप्तता, समता, उत्तरदायित्व र उपयुक्तता हुन्छन् । Dunn (2018) ले तीनवटा नीति मूल्याङ्कनका विधिहरूको चर्चा गरेका छन् त्यसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका : मूल्याङ्कनका तीन विधि वा दृष्टिकोणहरू (Three Approaches to Policy Evaluation)

Approaches	Aims	Assumptions	Major forms	Techniques
Pseudo-evaluation	Use descriptive methods to produce reliable and valid information about policy outcomes	Measures of worth or value are self-evident or uncontroversial	<ul style="list-style-type: none"> • Social experimentation • Social systems accounting • Social auditing • Research and practice synthesis 	<ul style="list-style-type: none"> • Graphic displays • Tabular displays • Index numbers • Interrupted time-series analysis • Control-series analysis • Regression-discontinuity analysis
Formal evaluation	Use descriptive methods to produce reliable and valid information about policy outcomes that have been formally announced as policy-program objectives	Formally announced goals and objectives of policymakers and administrators are appropriate measures of worth or value	<ul style="list-style-type: none"> • Developmental evaluation • Experimental evaluation • Retrospective process evaluation • Retrospective outcome evaluation 	<ul style="list-style-type: none"> • Objectives mapping • Value clarification • Value critique • Constraint mapping • Cross-impact analysis • Discounting
Decision-theoretic evaluation	Use descriptive methods to produce reliable and valid information about policy outcomes that are explicitly valued by multiple stakeholders	Formally announced as well as latent goals and objectives of stakeholders are appropriate measures of worth or value	<ul style="list-style-type: none"> • Evaluability assessment • Multiattribute utility analysis 	<ul style="list-style-type: none"> • Brainstorming • Argumentation analysis • Policy Delphi • User-survey analysis

Source: Dunn (2018). Public Policy Analysis: An Integrated Approach (Sixth Edition)

यसरी मूल्याङ्कनका लागि विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गरी नीतिको परिणामहरू सम्बन्धी विश्वसनीय तथ्यहरू खोज्ने, नीतिले औपचारिक रूपमा तय गरेका उद्देश्यहरूको आधारमा त्यसको मूल्याङ्कन गर्ने र यसको प्रभावलाई वास्तविक रूपमा जाँच गरिन्छ । Lerner and Lasswell (1951) ले सार्वजनिक नीति मूल्याङ्कनका तीन विधिहरूको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

- ❑ प्रक्रिया मूल्याङ्कन (Process evaluation): यसमा नीति निर्णयका क्रममा तर्जुमा गरेका मार्गदर्शन अनुसार नीतिको कार्यान्वयन भए नभएको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।
- ❑ प्रभाव मूल्याङ्कन (Impact evaluation): यसमा नीतिको प्रभावको मूल्याङ्कन गरिन्छ । यसमा नीतिका लक्ष्यहरू प्राप्त भए वा भएनन् भन्ने सन्दर्भमा नीतिको सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभावहरूको मूल्याङ्कन गरिन्छ । नीतिपूर्व र नीतिपछि (ex ante and ex post) को

- अवस्थाको तुलना गरी नीतिको प्रभावकारिता निर्धारण गर्नु नै प्रभाव मूल्याङ्कन हो ।
- बृहत् मूल्याङ्कन (Comprehensive evaluation): यो प्रक्रिया र प्रभाव दुबै प्रकारका मूल्याङ्कनको संयुक्त रूप हो । त्यसैले यसमा नीति प्रक्रियागत रूपमा कार्यान्वयन भई अपेक्षित प्रतिफल वा प्रभाव पारे नपारेको बारेमा निष्कर्ष निकालिन्छ । यस मूल्याङ्कनबाट नीति कार्यान्वयनको वास्तविक अवस्था थाहा हुने र आवश्यक पृष्ठपोषण वा नीतिगत सुधारका लागि मार्गदर्शन प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

समग्रमा नीतिको प्रभावकारिताका लागि यसको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जरूरी छ । लक्षित समुदायलाई स्वदेशी तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति अनुस्यू नीतिगत रूपमा सरकारले सम्बोधनको प्रयास गर्ने भएकाले यसको प्रतिफलको सुनिश्चितता गर्न र आवश्यक परिवर्तन वा समस्या समाधान गर्न तर्जुमा गरिएका नीतिहरूका लागि कानूनी, राजनीतिक तथा आर्थिक प्रबन्धसहित उचित समन्वय र तालमेलपूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गरी त्यसको समीक्षा गर्नाले मात्र सार्वजनिक नीतिको उद्देश्य हासिल हुनसक्दछ ।

निष्कर्ष (Conclusion)

सार्वजनिक नीति एक योजनावद्ध र व्यवस्थित प्रक्रिया हो । यसमा समस्याको पहिचान वा मुद्दाहरूको अनुभूति अनुसार आवश्यक हस्तक्षेपकारी नीतिगत उपायहरू प्रस्ताव गरिन्छ । सार्वजनिक हित, सामाजिक समस्या समाधान, आवश्यक परिवर्तन सुनिश्चित गर्न सरकार, यसका एजेन्सीहरू वा मानव समाजको व्यवस्थापनका सम्पूर्ण अभ्यासहरूलाई समेत सार्वजनिक नीतिको रूपमा लिन सकिन्छ । सार्वजनिक नीतिहरू वैधानिक र कानूनी हैसियतयुक्त हुने भएकाले यसको कार्यान्वयन समेत सहज हुन्छ । यसलाई आवश्यक स्रोतसाधनहरू, संरचनाहरू वा वातावरणहरू तयार गरी बौद्धिक समुदायको सहयोग र जनताको सहभागितामा नीतिगत कार्यक्रमहरूको तर्जुमा हुने भएकाले पनि यसमा निर्णयकर्ताहरूको क्षमताको समेत परीक्षण हुन्छ । सामान्यतया सार्वजनिक नीति तर्जुमामा समस्याको अनुभूति वा उद्देश्य निर्धारण, एजेण्डाको तय, नीतिहरूको तर्जुमा, नीतिको कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन जस्तो सुव्यवस्थित प्रक्रिया समावेश हुन्छ । त्यसैले यसलाई कानून निर्माणको प्रक्रियाको रूपमा समेत बुझ्ने गरिन्छ । तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन र यसको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनले नीतिगत प्रावधानलाई वास्तविकतामा रूपांतरण गर्न सकिन्छ । नेपाल जस्तो देशमा उपलब्ध सीमित मानवीय, भौतिक, सूचना, प्राविधिक तथा वातावरणीय साधनहरूको समुचित उपयोग गरी प्राथमिकताका आधारमा राज्यले सम्बोधन गर्न अत्यावश्यक विषयहरूमा कानूनी हैसियत सहित तर्जुमा भएका सार्वजनिक नीतिहरूको लक्ष्य तथा प्रतिफलमा अभै लक्षित समुदायको अवसर नभइरहेको सन्दर्भमा नीति निर्माताहरूले नीतिको आवश्यकता, अन्तर्राष्ट्रिय सरोकार र स्वदेशी चासोलाई सम्बोधन गर्ने गरी सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराई सार्वजनिक नीतिको तर्जुमा गर्ने, जिम्मेवारपूर्वक कार्यान्वयन गर्ने र जवाफदेही रूपमा यसको प्रभावकारिताप्रति सचेत हुने हो भने सार्वजनिक नीतिको औचित्य स्थापित हुन सक्दछन् । त्यस्तै यस्ता नीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि विभिन्न समन्वयकारी नियामक, अवलोकनात्मक र दण्डात्मक वैधानिक संस्था र कानूनहरूको समेत प्रबन्ध गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू (References)

Ayres, R. (2021). Using the policy cycle: Practice into theory and back again. In T. Mercer, R. Ayres, B. Head, & J. Wanna (Eds.). *Learning policy, doing policy: Interactions between public policy theory, practice and teaching*. ANU E Press.

Birkland, T. A. (2011). An introduction to the policy process: Theories, concepts, and models

- of public policy making. Taylor & Francis.
- Cochran, C. L., & Malone, E. F. (1995). *Public policy: Perspectives and choices*. McGraw Hill.
- Dunn, W. N. (2018). *Public policy analysis: An integrated approach* (6th ed). Routledge.
- Dye, T. R. (1998). *Understanding public policy*. Pearson.
- Dye, T. R. (2017). *Understanding public policy* (15th ed.). Pearson Education, Inc.
- Elmore, R. (1979). Backward mapping: Implementation research and policy decisions. *Political Science Quarterly*, 94 (4), 601–16.
- Fischer, F., Miller, G. J., & Sidney, M. S. (2007). *Handbook of public policy analysis: Theory, politics, and methods*. CRC Press.
- Gerston, L. N. (2015). *Public policy making: Process and principles*. Routledge.
- HM Treasury (2013) *The green book: Appraisal and evaluation in central government*. The Stationery Office.
- Hogwood, B.W., & Gunn, L. A. (1984). *Policy analysis for the real world*. Oxford University Press.
- Howlett, M., & Mukherjee, I. (Eds.) (2017). *Handbooks of research on public policy*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Howlett, M., Ramesh, M., & Perl, A. (2009). *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems*. Oxford University Press.
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F., & Hill, M. (2007). *Public policy analysis*. Policy Press.
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F., & Hill, M. (2007). *Public policy analysis*. The Policy Press.
- Kraft, M. E. , & Furlong, S. R. (2018). *Policy: Politics, analysis, and alternatives*. SAGE Publications, Inc.
- Lasswell, H.D. (1971). *A preview of policy sciences*. American Elsevier.
- Lerner, D., & Lasswell, H. D. (eds.) (1951). *The policy sciences*. Stanford University Press.
- McCool, D. (1995). *Public policy theories, models, and concepts: An anthology*. Prentice Hal.
- Peters, B. G. (1999). *American public policy: Promise and performance*. Chatham House/Seven Rivers.
- Whelpton, J. (2005). *A history of Nepal*. Cambridge University Press
- उप्रेती, विष्णु राज र विश्वकर्मा भूम कुमार, (...), सार्वजनिक नीति तर्जुमा मार्गदर्शन । नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।
- नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान (२०७९), सार्वजनिक नीति निर्माणको विषयवस्तु, विधि र प्रक्रिया (नी.अ.प्र प्रकाशन सङ्ख्या ०३९), नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।
- नेपाल सरकार (२०७९), नेपाल परिचय २०७९, नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय ।

कुसुम शर्मा
कार्यालय प्रमुख
मधेश प्रदेश कार्यालय,
नेपाल बीमा प्राधिकरण

मधेश प्रदेशमा बीमाको अवस्था

भूमिका

मानव समुदायलाई पर्ने ठूलो वा सानो हानी नोक्सानीलाई आपसी सहयोगको माध्यमबाट आर्थिक रूपमा क्षतिपूर्ति गरिने व्यवस्था नै बीमा हो । मानवीय जीवनमा भविष्यमा आइपर्नसक्ने जोखिम हानी नोक्सानी आदिबाट हुनसक्ने आर्थिक एवम् मानवीय क्षतिको आर्थिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने माध्यम पनि बीमा हो । बीमा हुनको लागि जोखिम अपरिहार्य हुन्छ ।

वास्तवमा भन्ने हो भने बीमा दुःखको साथी हो । मानवीय क्षतिलाई कसैले परिपूर्ति गर्न सक्दैन तर परिवारमा कमाउने मुख्य व्यक्तिको मृत्यु पश्चात आश्रित परिवारलाई राहत दिने कार्य बीमाले गर्दछ । किनकि बीमा गरिएको छ भने भोलीका दिनमा मृत्यु भएमा (दुई वर्षभित्र आत्महत्याका घटनाहरूबाट बाहेक) आश्रित परिवारले त्यो दुःखद घडीमा राहत प्राप्त गर्दछ र भोलीका दिनमा परिवारका अन्य सदस्यहरूको जीवनयापनमा सहजता हुन जान्छ । बालबच्चा छन् भने तिनीहरूको शिक्षादीक्षालाई अगाडि बढाउन टेवा पुग्न जान्छ ।

त्यसैगरी, यदि हामीले आफ्नो सम्पत्ती, घर, गाडीका साथै बालीनाली पशुपन्छी आदिको पनि बीमा गर्नुभन्दा भने ती सम्पत्तीहरूमा क्षति हुँदा समेत बीमा कम्पनीले बीमालेखमा तोकिए अनुसारको रकम क्षतिपूर्ति रकम प्रदान गर्दछन् ।

यसरी हेर्दा उड्नेदेखि गुड्ने, मानवदेखि पशुपन्छी, अन्नबालीदेखि फलफूल आदि सबैको बीमा थोरै बीमाशुल्क (बीमा गर्दा तिरिने रकम) मा हुन्छ । तथापि अहिले पनि नेपालमा बीमाको पहुँच सोचे अनुसार भएको पाइँदैन ।

बीमा गर्दा दुई पक्ष बीमक र बीमितको सहमतीमा बीमाको विषयवस्तुमा पर्ने जोखिम बीमितबाट बीमकमा हस्तान्तरण गरिन्छ । सो जोखिम ग्रहण गरे बापत् बीमाशुल्क (Premium) बीमा कम्पनी (बीमक) लाई भुक्तान गर्नुपर्ने हुन्छ । बीमकले बीमाको विषयवस्तुमा उल्लेख भए बमोजिमको कारणबाट आर्थिक हानी नोक्सानी भएमा सोको क्षतिपूर्ति दिन स्वीकारेको हुन्छ । त्यसकारण बीमा नै एकमात्र औजार हो, जसबाट बीमितले आफ्नो आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नसक्ने हुन्छ । बीमित र बीमकको हित र चाहना अनुसारको कानूनी करार नै बीमा हो । यो करारले वैधानिकता पाउन बीमाशुल्क भुक्तानी भएकै हुनुपर्छ । सम्पत्तिमाथि पर्नजाने जोखिम तथा मानवीय जीवनमा आइपर्ने जोखिम वहन गर्नु नै बीमाको क्षेत्र हो । आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्ति गर्नु नै बीमाको प्रमुख कार्य हो ।

बीमाको शुरूवात

नेपालमा बीमाको इतिहासले ७ दशकभन्दा बढी अवधि पार गरिसकेको छ । नेपालमा परापूर्वकालदेखि गुठीको प्रचलन चलिआएको थियो । यसलाई बीमाको अविकसित रूप मान्न सकिन्छ । शुर्मा भारतमा खुलेका विभिन्न जीवन बीमा कम्पनीहरूले आफ्नो एजेण्टहरू मार्फत नेपालमा जीवन बीमा व्यवसाय गर्न थाले । विक्रम सम्वत् २००४ सालमा नेपाल बैङ्क लिमिटेडको सक्रियतामा नेपाल माल चालनी तथा बीमा कम्पनीको स्थापना गरियो, जसले निर्जीवन बीमा सम्बन्धी कार्य गर्दथ्यो । २०४८ सालदेखि सो कम्पनी हालको नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनीको रूपमा संचालित छ । त्यसैगरी विक्रम संवत् २०२४ सालमा स्थापना भएको राष्ट्रिय बीमा संस्थानले विक्रम संवत् २०२९ फागुनदेखि मात्र जीवन बीमाको कारोबार शुरू गरेको हो । यसरी निर्जीवन बीमाको इतिहासले ७ दशक र जीवन बीमाको इतिहासले करिब ५ दशक पार गरिसकेको छ । यति लामो समय बितिसक्दा पनि बीमा क्षेत्रले सोचे अनुसारको गति नलिए पनि पछिल्ला वर्षहरूमा भने बीमाको पहुँच उल्लेख्यरूपले बढ्दै गएको पाइन्छ ।

प्रदेश कार्यालय

नेपाल बीमा प्राधिकरणले सङ्घीय संरचना अनुसार हाललाई छवटै (कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेश) प्रदेशमा प्रादेशिक कार्यालय संचालनमा ल्याई हाल प्रदेश कार्यालयहरूबाट नियमित कार्यहरू हुँदै आएको अवस्था छ । प्राधिकरणले प्रादेशिक कार्यालय खोल्नुको मुख्य उद्देश्य बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउनका साथै बीमाका बारेमा जनचेतना अभिवृद्धि, बीमा दावी भुक्तानीका सम्बन्धमा बीमा कम्पनी र बीमितबीच उत्पन्न विवादमा मध्यस्थताका साथै बीमा कम्पनीको नियमन, निरीक्षण, सुपिरवेक्षण सम्बन्धी कार्य गर्नु रहेको छ ।

सोही क्रममा नेपाल बीमा प्राधिकरणको मधेश प्रदेश कार्यालयले कार्यालय सञ्चालनमा आई सकेपश्चात् मधेश प्रदेशका विभिन्न जिल्लाका विभिन्न पालिकाहरूमा बीमा सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने ग्रामिण भेगका जनताहरूमा बीमाका बारेमा जानकारी नभएको, जागरूक नभएको पाइयो । धेरैजसो जनताले बीमाको महत्वका बारेमा नबुझेको पाइयो ।

प्रदेशगत रूपमा हेर्दा मधेश प्रदेशमा अन्य प्रदेशको तुलनामा बीमाको पहुँचमा रहेको जनसङ्ख्या निकै न्यून रहेको देखिन्छ । भौगोलिक रूपमा विकट नभए तापनि जनचेतनाको कमीका कारण अझै पनि मधेश प्रदेशमा बसोबास गर्ने जनताले आफ्नो तथा आफ्ना सम्पत्तीहरूको सुरक्षणका लागि बीमालाई प्राथमिकतामा राख्ने गरेको पाइँदैन ।

स्थानीय जनतादेखि स्थानीय निकायले समेत बीमालाई प्राथमिकतामा राखेको पाइँदैन । स्थानीय निकायले प्राकृतिक विपद्का बेला जनतालाई राहत स्वस्म केही रकम अथवा बाढी, पहिरो, डुवान जस्ता काममा लत्ताकपडा, अन्न बाँड्ने गरेको देखिन्छ तर त्यो राहत पनि पहुँचवाला व्यक्तिकोमा पहिला पुग्छ, तिनीहरूकै बाहुल्यता रहन्छ, गरिब त सधैं पिडित नै रहन्छ । तसर्थ स्थानीय पालिका, त्यस अन्तर्गतका वडा कार्यालयहरूले बीमाका बारे बुझेर आफ्ना सम्पत्ती, सार्वजनिक मठ, मन्दिर आफ्ना जनताको जिउधन सम्पत्तीको बीमा गरी भविष्यमा आइपर्नसक्ने प्राकृतिक विपत्ती तथा दुर्घटनाहरूबाट

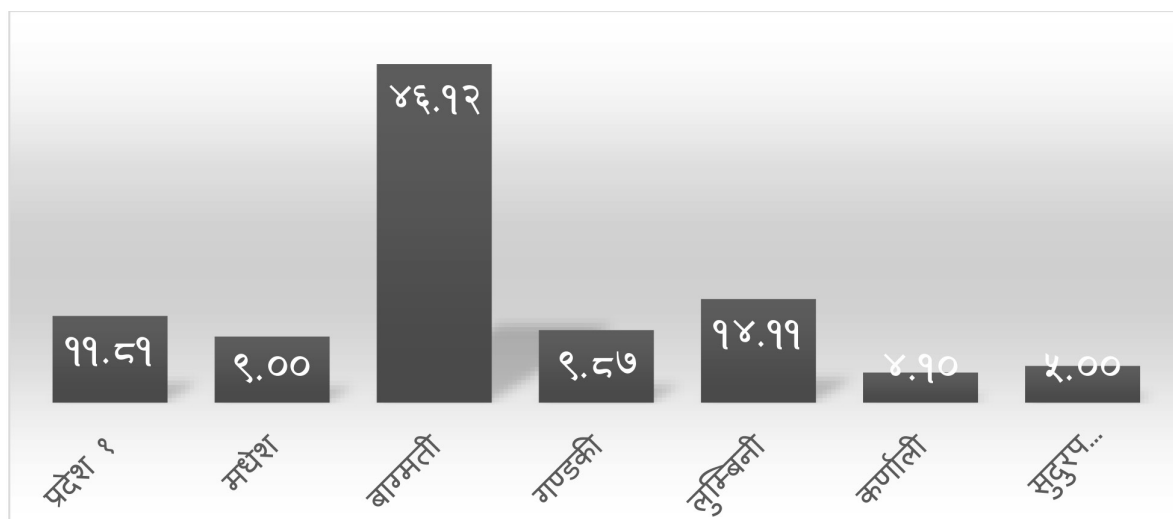

पालिकाहरू माथिको आर्थिक व्ययभारलाई कम गर्न र यस्ता समस्याहरूको दीर्घकालिन रूपमा समाधान गर्न सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले नेपाल बीमा प्राधिकरण, मधेश प्रदेश कार्यालयले मधेश प्रदेशका आठवटै जिल्लाका विभिन्न पालिकामा वडा कार्यालयका जनप्रतिधिहरू, कार्यपालिका सदस्य लगायत सरोकारवाला सम्पूर्ण पक्षको सहभागितामा बीमा सम्बन्धी छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरू गर्दै आएको छ । ती कार्यक्रमहरू मार्फत पालिकाहरू लगायत सरोकारवाला पक्षहरूलाई विपद्का बेलामा सधैं राहत बाँडेर सम्भव नहुने भएकाले पालिकाका सम्पत्तीहरू, सार्वजनिक मठ, मन्दिर आफ्ना जनताको जीउधन र सम्पत्तीको बीमा गरेर ढुक्क हुन अनुरोध गर्ने गरिएको छ ।

कतिपय पालिका तथा सरोकारवाला पक्षहरूले बीमा गर्न चाहेको तर प्रक्रियाका बारेमा जानकारी नभएको, बीमा कम्पनीहरूले कृषि तथा पशुपन्छी बीमा गर्न नमानेको गुनासो समेत गरिएको अवस्था रहेकोमा प्राधिकरणबाट सो क्षेत्रमा रहेका बीमा कम्पनीहरूलाई अविलम्ब पालिकासँग समन्वय गरी कार्य गर्न, साथै नियमानुसार कृषि पशुपन्छीको बीमा गर्न निर्देशन दिनुका साथै कृषि पशुपन्छीको बीमाका लागि जिल्ला तोकिएका बीमा कम्पनीहरूलाई १५-१५ दिनमा पालिकामा सम्पर्क गर्न निर्देशन समेत दिइँदै आएको छ । सोही क्रममा धेरैजसो पालिकाहरूबाट आगामी दिनमा नीति तर्जुमा गरी बीमालाई अगाडि बढाउँदै लैजाने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त भएको अवस्था देखिन्छ ।

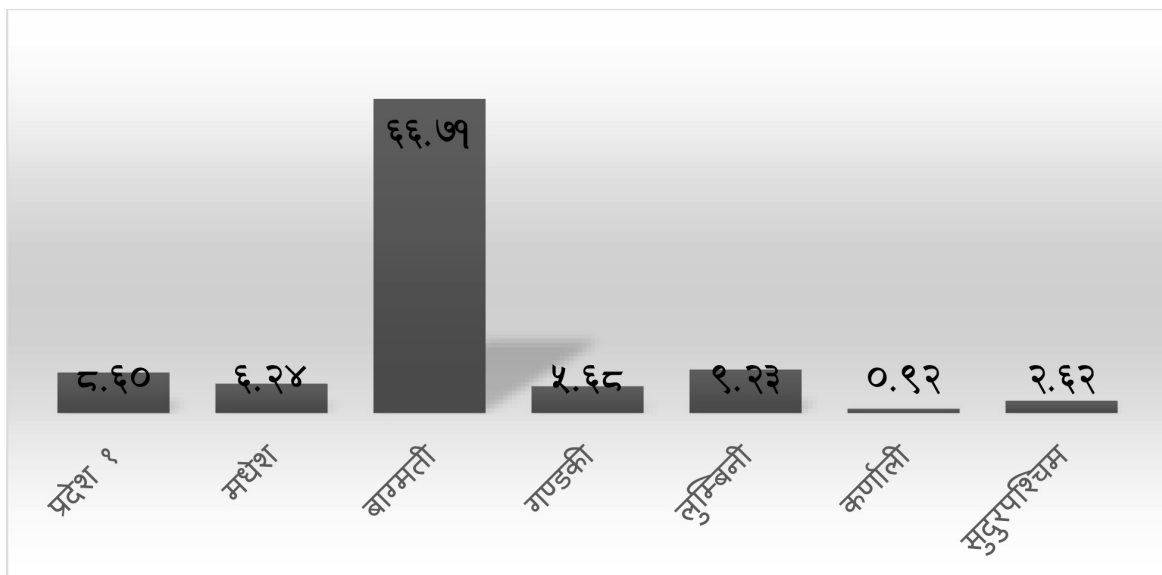
प्रदेशगतरूपमा कूल जीवन बीमाशुल्कको अवस्था

चालू आ.व. २०७९/८० को पौष मसान्तसम्म बीमकले सङ्कलन गरेको कूल जीवन बीमाशुल्क रु ७१ अर्ब ६५ करोड २० लाख ५४ हजारमध्ये प्रदेशगत रूपमा सङ्कलन गरेको कूल जीवन बीमाशुल्कको प्रतिशत यस प्रकार छ :

प्रदेशगतरूपमा कूल निर्जीवन बीमाशुल्कको अवस्था

चालू आ.व. २०७९/८० को पौष मसान्तसम्म बीमकले सङ्कलन गरेको कूल निर्जीवन बीमाशुल्क रु २० अर्ब ८ करोड २५ लाख १ हजार मध्ये प्रदेशगत रूपमा सङ्कलन गरेको कूल निर्जीवन बीमाशुल्कको प्रतिशत यस प्रकार छ ।

यसरी माथि देखाइएको तथ्याङ्कले पनि मधेशमा बीमाको अवस्थाका बारे चित्रण हुन्छ । प्रदेश अन्तरगत मधेशमा जनसङ्ख्याको तुलनामा बीमाको पहुँच कम रहेको पाइन्छ ।

मधेश प्रदेशमा जनसङ्ख्याको तुलनामा बीमाको पहुँच नबढ्नुमा निम्नलिखित अवस्थाहरू रहेको पाइन्छ :

१. जनचेतनाको कमी,
२. आयस्तर न्यून हुनु,
३. बीमा कम्पनीहरू गाउँ गाउँसम्म नपुगी शहरमा मात्र केन्द्रित हुनु,
४. बीमा कम्पनी र स्थानीय पालिकाबीच समन्वयको अभाव हुनु,
५. बीमाको महत्वका बारेमा राम्ररी बुझाउन नसक्नु, बीमा अभिकर्ता लगायत बीमा कम्पनीका कर्मचारीहरूमा समेत विषयगत ज्ञानको अभाव हुनु,
६. बीमा गर्ने समयमा बीमितलाई बीमालेखमा उल्लेखित शर्तहरूका सम्बन्धमा राम्रोसँग जानकारी नगराउनु,
७. बीमा क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु,
८. बीमा अभिकर्ताहरू एकपटक बीमा गराई सकेपश्चात् पुनः सम्पर्कमा नआउनु,
९. बीमा गरे पश्चात् दावी पर्दाको अवस्थामा बीमितले बीमकबाट आवश्यक सहयोग (कागजातहरूका सम्बन्धमा) नपाउनु,
१०. दावी भुक्तानी प्रकृया सरलीकृत नहुनु,
११. दावी भुक्तानी प्रक्रियामा ढिलाई हुनु (केन्द्रीकृत हुनु),
१२. बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना शाखा कार्यालयहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन नगर्नु,
१३. दावीयोग्य रकम नपाउनु ।

यसरी सरोकारवाला सबै पक्षहरूले बीमाको पहुँच सबै बर्गमा पुऱ्याउन पहल गर्नु जरूरी देखिन्छ । किनभने बीमा मात्र एउटा यस्तो माध्यम हो, जसले मानिसलाई बचत गर्न प्रोत्साहित गर्नुका

साथै भविष्यमा आईपर्नसक्ने जोखिमबाट हुने क्षतिमा आर्थिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ । साथै बीमितबाट बीमाशुल्क बापत प्राप्त सानो सानो रकमबाट देशको आर्थिक विकासमा समेत टेवा पुग्न जान्छ भने अर्कोतिर डुबान लगायतका घटनामा राहतको रकमलाई अन्य विकासका कार्यमा खर्च गर्न पाइने समेत हुन जान्छ ।

मधेश प्रदेशमा सुनिएका गुनासाहरू

एउटा गुनासो प्रायः सबै ठाउँमा सुनिँदै आएको छ कि बीमा गर्दाको समयमा बीमा कम्पनीका कर्मचारीहरू, बीमा अभिकर्ताहरू पटक पटक बीमा गराउन सम्बन्धित पक्षकामा धाउने तर दावी पर्दाका बखत् विभिन्न कागजातहरू मागेर विभिन्न बहानाहरूमा दुःख दिने गरेको भनेर । यो भनेको के भने हामी बीमा गराउने सम्बन्धित पक्षहरूले बीमा गराउँदा शुल्कै दिनमा बीमितलाई बीमालेखका बारेमा, बीमालेखले रक्षावरण गर्ने जोखिमहरूका बारेमा र कुन बीमालेख लिँदा बीमितले चाहे अनुसारको रक्षावरण हुन्छ भन्ने बारेमा पूर्णरूपमा जानकारी नगराएको अवस्थाले भएको हो ।

त्यसैगरी अर्को गुनासो के पनि सुनिन्छ भने बीमा कम्पनीभन्दा बैङ्क ठीक, किनकि बैङ्कले जम्मा गरेको रकम तोकिएको ब्याज सहित दिन्छ तर बीमा कम्पनीले दिँदैन भनेर । त्यो किनभने हामी सरोकारवाला सबै पक्षले जनतालाई बीमा बारे बुझाउन नसकेको अवस्था हो । हो, बीमा, बैङ्कभन्दा फरक हुन्छ । किनकि बैङ्कले जम्मा गरेको रकम तोकिएको ब्याज समेत दिन्छ भने बीमाले थोरै रकममा धेरै रक्षावरण गर्दछ र तोकिएको अवधिमा हानी नोक्सानी भएमा कबूल गरे अनुसारको रकम प्रदान गर्दछ । उदाहरणको लागि कसैले १० लाखको जीवन बीमा गराएको छ भने उसले बीमा कम्पनीलाई उसको उमेर र बीमा अवधि अनुसार वार्षिक वा अर्धवार्षिक रूपमा तोकिए अनुसारको बीमाशुल्क तिर्नु पर्दछ (अर्थात् १० लाख एकमुष्ट तिर्नु पर्दैन) र यदि बीमाशुल्क तिरी बीमालेख जारी भइसके पश्चात् बीमा अवधिभित्र कुनै घटना भएर (दुई वर्षभित्र आत्महत्याका घटनाहरूबाट बाहेक) निजको मृत्यु वा बीमालेखले रक्षावरण गर्ने अन्य रोग लागेको अवस्थामा (बीमालेखले रक्षावरण) पनि बीमा कम्पनीले नियमानुसारको रकम निजले इच्छाएको व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्दछ । त्यसैगरी, निर्जीवन बीमामा बीमितको सम्पत्तीको सुरक्षणका लागि लिइएको बीमालेखमा उल्लेख भए बमोजिमको शर्तमा रही वास्तविक क्षतिको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ । तसर्थ हामी सरोकारवाला पक्षहरूले जनतालाई बीमाका बारेमा राम्ररी बुझाउन आवश्यक छ ।

बीमा गर्ने प्रकृया

सर्वप्रथम, बीमा गर्न चाहने व्यक्तिले यदि जीवन बीमा गर्न चाहेको हो भने आफूलाई कस्तो बीमा लिँदा उपयुक्त हुन्छ भन्ने कुराको यकिन गर्नु पर्दछ । जीवन बीमा लामो अवधिका लागि गरिन्छ । लामो समयसम्म बीमाशुल्क तिर्नुपर्ने हुँदा आफ्नो आवश्यकता के हो ? आर्थिक अवस्था तथा आयश्रोत, बीमालेखका शर्तहरू के कस्ता छन् ? बीमालेखले कुन कुन जोखिमको रक्षावरण गर्दछ ? कुन अवस्थामा बीमा कम्पनीले दावी रकम भुक्तानी गर्दछन् ? लगायत बीमाशुल्क तिर्ने प्रक्रिया र मिति आदि सम्पूर्ण कुराहरूको जानकारी लिएर बीमा अभिकर्ता मार्फत वा सोभै बीमा कम्पनीमा गएर बीमा गर्नु पर्दछ ।

बीमा गर्न चाहने व्यक्तिले अस्को लहलहैमा लागेर नभई आफ्नो आवश्यकता अनुसार आफ्नो आर्थिक अवस्था हेरेर मात्र बीमा गर्नु पर्दछ र बीमा गर्ने बेलामा प्रस्ताव फारमा सोधिएका सम्पूर्ण प्रश्नहरूको जवाफ प्रष्टरूपमा सत्य र सही तवरबाट खुलाउनु पर्दछ ।

त्यसैगरी, निर्जीवन बीमाको अवधि अधिकतम १ वर्षका लागि हुन्छ र यो प्रत्येक वर्ष नवीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । आफूलाई कस्तो बीमा लिँदा उपयुक्त हुन्छ, लिएको बीमालेखले कुन-कुन जोखिमहरू रक्षावरण गर्दछ, नवीकरण मिति आदि सबै कुराको बारेमा बुझेर बीमा गर्नु पर्दछ । अलिकति रकमको बचत गर्ने लोभमा आफ्नो सम्पत्तिको मूल्याङ्कनभन्दा कमको बीमा गर्ने अथवा बढी रकमको लोभमा बढी मूल्यको बीमा गर्ने गर्नु हुँदैन । किनभने बीमाको सिद्धान्त अनुसार बीमाङ्क रकमभन्दा कम वा बढी दुवैमा बीमा गर्नु बीमाको सिद्धान्त विपरित हो । बीमा सुविधा हो, फाइदा होइन । तसर्थ परल मूल्यको बीमा गर्नु पर्दछ ।

बीमाका पनि अन्तराष्ट्रिय सिद्धान्तहरू छन् सोही सिद्धान्त अन्तर्गत रही बीमा गर्नु/गराउनु पर्दछ :

- १ बीमायोग्य हित (Principle of Insurable Interest),
- २ परम् सद्विश्वासको सिद्धान्त (Principle of Utmost Good Faith),
- ३ क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त (Principle of Indemnity),
- ४ योगदानको सिद्धान्त (Principle of Contribution),
- ५ प्रत्यासनको सिद्धान्त (Principle of Subrogation),
- ६ निकटतम कारणको सिद्धान्त (Principle of Proximate Cause),
- ७ क्षति न्यूनीकरणको सिद्धान्त (Principle of Mitigation of Loss) ।

बीमा अभिकर्ताको भूमिका

जीवन बीमामा बीमा अभिकर्ताको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । साँच्चै भन्ने हो भने जीवन बीमा कम्पनीको मुख्य खम्बाहरू भनेकै बीमा अभिकर्ताहरू हुन्, जसले बीमा कम्पनीका लागि मध्यस्थकर्ताको कार्य गर्दछन् । बीमा गर्ने व्यक्तिलाई बीमा कम्पनीले भन्दा पनि बीमा अभिकर्ताले राम्रोसँग चिनेका हुन्छन् । तसर्थ अभिकर्ताले आफ्नो कमिशनका लागि मात्र व्यवसाय बढाउनुभन्दा पनि सही र योग्य व्यक्ति छनौट गरी आफूले बिक्री गरिरहेको बीमालेख र बीमा कम्पनीका बारेमा सही, सत्यतथ्य जानकारी गराई बीमा गराउनुअघि र बीमा गराई सकेपछि (बीमा नवीकरण गराउने समयमा) समेत सेवा दिन उपयुक्त देखिन्छ ।

बीमा गर्न चाहने व्यक्तिलाई कस्तोखालको बीमाको आवश्यकता छ ? आर्थिक अवस्था कस्तो छ ? पारिवारिक अवस्था कस्तो छ ? भोलीका दिन बीमित (बीमा गर्ने व्यक्ति) ले सो बीमालेखलाई निरन्तरता दिन सक्छ वा सक्दैन ? लगायतका सबै विषयवस्तुहरू विचार गरेर सही सल्लाह दिएर बीमा गराउनु पर्दछ । जुनसुकै क्षेत्रमा पनि साना व्यवसाय नै नाफा र उचित हुने हुन्छ । तसर्थ ठूलो ठूलो रकमको बीमा गराएर धेरै कमिशन रकम हात पार्नेभन्दा पनि सानो सानो रकमको बीमा गराएर बीमालाई निरन्तरता दिनु नै असल बीमा अभिकर्ताको दायित्व हो । किनकि बीमा अभिकर्ताले बीमितको आवश्यकता अनुसारको बीमालेख बिक्री नगर्दा त्यस्ता बीमालेखहरू सरेण्डर, ल्याप्स हुने अवस्था सिर्जना

हुन्छ र बीमितलाई पनि बीमा गरे पश्चात् रकम नपाउने भन्ने भ्रम सिर्जना हुन्छ । तर वास्तवमा बीमालेखमा तोकिएको अवधिसम्म बीमालेख चालू रहेको अवस्थामा मात्र बीमा कम्पनीले कबुल गरे अनुसारको रकम भुक्तानी गर्दछ । यसरी बीमालेखहरू सरेण्डर/ल्याप्स हुँदा जनमानसमा भन्नु बीमाप्रति नकारात्मक भाव उत्पन्न हुन जान्छ । यसले गर्दा बीमाको दायरा बढ्नुको सट्टा घट्न जाने अवस्था रहन्छ । तसर्थ बीमाको दायरा बढाउनुमा बीमा अभिकर्ताको अहम् भूमिका रहन्छ । बीमा अभिकर्ताले बीमा व्यवसायलाई मर्यादित बनाउने कार्य गर्नु पर्दछ ।

मधेश प्रदेशमा अन्य प्रदेशको तुलनामा बीमा सम्बन्धी ज्ञानको अभाव तथा अरूको लहलहैमा लागेर होस् वा विभिन्न प्रलोभनमा परेर होस् ठूलो ठूलो रकमको बीमा गर्ने अनि एक वा दुई वर्ष पश्चात् सो बीमालेख विभिन्न बहानामा बन्द गर्न चाहेको देखिन्छ । त्यसका साथसाथै सो अवधिसम्म तिरेको रकमको ब्याज समेत माग गर्ने गरेको पाइन्छ । यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने मानिसले बीमा भनेको के हो, बुझ्नेकै छैनन् र सरोकारवाला पक्षबाट बुझाउन सकिनेकै छैन ।

किनकि बीमालाई बैङ्कसँग तुलना गरेको देखिन्छ । जबकि बीमा र बैङ्क दुई फरक विषय हुन् । बीमा गराउँदा बीमा अभिकर्ताले बीमाका हरेक पक्षका बारेमा विस्तृत जानकारी बीमितलाई गराउनु पर्दछ, जसले गर्दा भोलीका दिनमा बीमाशुल्क तिर्दा होस् वा दावी पर्दाका बखत होस्, बीमा सम्बन्धी कुनै समस्या सिर्जना नहुने गरी बीमाका बारेमा बीमितलाई बुझाउनु बीमा अभिकर्ताको दायित्व हो । बीमितले बीमा र बैङ्कका बारेमा फरक नछुट्याएसम्म बीमाको पहुँच बढ्दैन । तसर्थ, बीमा अभिकर्ताले बीमालेखका सम्पूर्ण शर्तहरूका बारेमा राम्ररी जानकारी गराई बीमा गराउने, नवीकरण र दावी पर्दाका बखत समेत बीमितलाई सहयोग गर्नु पर्दछ ।

सफल बीमा अभिकर्तामा हुनु पर्ने गुणहरू

आफूले बिक्री गर्न लागेको बीमालेख तथा बीमा कम्पनीका बारेमा पूर्ण जानकारी राख्नु पर्दछ : बीमालेखबाट बीमित तथा उसको परिवारलाई कस्तो फाइदा हुन्छ ? कस्तो बीमालेख लिँदा उपयुक्त हुन्छ ? कति रकमको बीमा गर्दा उपयुक्त हुन्छ ? कति बीमाशुल्क तिर्नु पर्छ ? बीमाशुल्क कसरी तिर्ने ? बीमाशुल्क तिर्न सक्षम छन् कि छैनन् ? बीमा गर्ने ग्राहक बीमितको पेशाको प्रकृति के हो ?

साथै बीमितलाई प्रस्ताव फारम भर्न आवश्यक सहयोग गर्ने, बीमितको बारेमा वस्तुगत तथ्य बुझ्ने, बीमितबाट लिएको बीमाशुल्क यथासमयमा बुझाउने, ऋण लिन वा तिर्न, बीमालेख पुनर्जागरण गर्न लगायतका बीमालेखसँग सम्बन्धित अन्य आइपरेका कार्यहरू गर्न बीमितलाई सहयोग गर्नु, बीमितको गोप्यताको आदर गर्नु सफल बीमा अभिकर्ताको कर्तव्य हो ।

यसरी बीमा अभिकर्ताले बीमा गराउँदा हुनसक्ने सम्भावित हानी नोक्सानी, जोखिमको अवस्थालाई मनन गरी जोखिमाङ्कन गर्न र उपयुक्त बीमाशुल्क निर्धारण गर्न बीमा कम्पनीलाई सहयोग समेत गर्नु पर्दछ ।

बीमा कम्पनीको दायित्व

बीमा अभिकर्तालाई बीमा बजारीकरण सम्बन्धी स्तरीय तालिम प्रदान गर्ने, तालिमलाई प्राधिकरणले तोकेको पाठ्यक्रम मापदण्ड अनुसार संचालन गर्ने र बजारमा पठाउँदा सकेसम्म उठेका जिज्ञासा पूरा गर्न सक्ने दक्ष अभिकर्ता बनाएर पठाउनु जरूरी देखिन्छ ।

यसैगरी, बीमा दावी भुक्तानी प्रक्रियालाई सहज, सरल बनाउन र बीमाका सम्बन्धमा बेलाबेलामा उठ्ने प्रश्नहरूको जवाफ दिन सक्नेगरी कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै, मानव संसाधनमा उचित लगानी गरी दक्ष जनशक्तिद्वारा बीमकका कार्यालय संचालन गर्न समेत उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

अबको बाटो

१. नेपाल बीमा प्राधिकरणले मधेशमा बीमा सम्बन्धी जनचेतनामूलक अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूलाई आगामी दिनमा पनि निरन्तरता दिनुपर्ने ।
२. बीमा अभिकर्ताको परिक्षा संचालन प्राधिकरणबाट हुने व्यवस्था गर्ने,
३. बीमा कम्पनीहरूको शाखा स्वीकृति गर्दा गाउँ ालिकामा दुईवटा शाखा खोले पश्चात् मात्र शहरमा एक शाखा कार्यालय खोल्न दिन उपयुक्त हुने ।
४. बीमा अभिकर्ताहरूलाई बीमाको महत्त्व, बीमालेख, अभिकर्ताले गर्न हुने/नहुने कार्यका साथै बीमा अभिकर्ता आचार संहिताका बारेमा पर्याप्त तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
५. प्राधिकरणबाट जारी बीमकको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशिकाको दफा ५७ क. मा तोके अनुसार बीमा कम्पनीहरूले अनिवार्य रूपमा आफ्ना कर्मचारीहरूलाई तालिम तथा वृत्ति विकासमा २ प्रतिशत रकम खर्च गर्नु पर्ने ।
६. बीमा कम्पनीका शाखा कार्यालयमा कार्य गर्ने कर्मचारीहरूलाई समय समयमा जोखिमाङ्कन पुनर्ताजगी तालिममा समावेश गराउनु पर्ने ।
७. बीमा कम्पनीको केन्द्रीय कार्यालयले आफ्ना प्रदेश शाखा कार्यालयहरूलाई बीमा प्राधिकरणबाट जारी भएको बीमकको शाखा कार्यालय संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९ को व्यवस्था बमोजिम अक्षरशः पालना गर्न लगाउने ।
८. बीमा गर्ने व्यक्तिलाई निजले खरिद गर्ने बीमालेखमा भएका व्यवस्था, रक्षावरण गर्ने जोखिमहरू लगायतका विषयमा बीमा कम्पनीका कर्मचारी तथा बीमा अभिकर्ताले पूर्णरूप जानकारी गराउने ।
९. कृषि बीमाको दावी भुक्तानीका लागि सरोकारवालाहरू सबै एकजुट भई सरोकारवालासँग पहल गर्ने ।
१०. प्रत्येक बीमकका कम्पनीमा प्रदेश कार्यालयमा जोखिमाङ्कन निर्देशिका, कर्मचारी विनियमावली, दावी सम्बन्धी निर्देशिका लगायतका निर्देशिकाहरू राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

बीमा ऐन, २०७९ ले बीमा कम्पनीलाई मात्र हैन कि बीमासँग आबद्ध सबै पक्ष (बीमकका संचालक, पदाधिकारी, कार्यकारी प्रमुख, कर्मचारी, बीमा मध्यस्थकर्ता, बीमित तथा अन्य बीमा सेवा प्रदायक) लाई जिम्मेवार बनाएको छ । त्यसैगरी बीमा कम्पनीको इजाजतपत्र निलम्बन र व्यवसाय गर्न रोक साथै कम्पनीको इजाजतपत्र खारेज गर्नसक्ने व्यवस्था ऐनमा रहेको छ । साथै सम्बन्धित सबै पक्षलाई अन्य सजायको अतिरिक्त जरिवाना गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको हुँदा सबैले आ-आफ्नो जिम्मेवारी बुझी सोही अनुसार कार्य गर्नुका साथै बीमा व्यवसायलाई मर्यादित बनाउन आवश्यक छ ।

ऋषि राम पण्डित,
निर्देशक,
नेपाल धितोपत्र बोर्ड

सूचना प्रविधिमा आधारित सार्वजनिक सेवा प्रवाह आजको आवश्यकता

बिषय प्रवेश

सा र्वजनिक सेवा राज्य र नागरिक विच जोड्ने सेतु हो । राज्यले आमनागरिकको हित, कल्याण र बिकासका लागि विनाभेदभाव प्रदान गर्ने सेवालाई सार्वजनिक सेवा भनिन्छ । सार्वजनिक सेवा आमजनताको आवश्यकता र चाहनामा आधारित हुनुपर्दछ । नागरिकलाई प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्नु सरकारको दायित्व हो भने नागरिकले उपयुक्त सेवा पाउनु अधिकार हो । त्यसैले सेवा प्रवाहको केन्द्रविन्दु जनता हुनुपर्दछ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह सुशासनको मानक हो । सेवा प्रवाह छिटो छरितो, गुणस्तरीय, पहुँचयोग्य, सहभागितामुलक एवं निष्पक्ष हुनुपर्दछ । सेवा प्रवाह प्रक्रियामुखि भन्दा परिमाणमुखी, जनमुखी एवं नतिजामुखी हुनुपर्दछ ।

राज्यले आफ्ना नागरिकलाई विभिन्न प्रकारको सार्वजनिक सेवा उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता गरेको हुन्छ । समय क्रमसँगै सार्वजनिक सेवाको दायरा जनताको जीउधन, सम्पत्ति र सुरक्षाबाट बिस्तार हुँदै लोककल्याण, बिकास र समृद्धिको पाटोसम्म जोडिन पुगेको छ । यस सम्बन्धमा राज्यले कानुनी, संस्थागत र संरचनागत व्यवस्थाहरू गरेको छ । सरकारले प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्रसँग उपयुक्त सहकार्य गरिरहेको हुन्छ । आजको विश्वव्यापीकरण, सूचना र सञ्चार प्रणालीको विस्तार र नागरिकको चेतना/जागरणले नागरिकको सेवा माग र प्रकृतिमा ठूलो परिवर्तन आएको छ भने राज्यको भूमण्डलीय सक्षमताको स्तर भएको सार्वजनिक सेवाको अपेक्षा वढ्दो छ । सार्वजनिक सेवा सरल, सहज र गुणस्तरिय हुनुपर्नेमा राज्यले प्रदान गरेको सेवा भन्फटिलो, असहज र कमसल प्रकृतिको रहेको छ । उदाहरणार्थ, अध्यागमन विभागको सर्भर डाउन हुँदा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा सयौं यात्रु अलपत्र, सेवा अनलाइन तर लाइनकै सास्ती, सरकारी अनलाइन सेवाको भद्रगोल, कार्यलय पिच्छे सरकारी एप, एकै व्यक्तिले धेरै किसिमको सरकारी कागजपत्र बोक्नुपर्ने बाध्यता, सूचना प्रविधिको पठनपाठन हुने क्याम्पसमा नै लाइन बसेर शुल्क भुक्तानी गर्नुपर्ने, अनलाइनले सुविधा होइन सास्ती दिएको सेवा ग्राहीको गुनासो यी र यस्तै प्रकारको टिप्पणी सेवाग्राहीहरूबाट दैनिक सुनिदै र पत्रपत्रिका, टेलिभिजन, रेडियोमा पढिदै/देखिदै/सुनिदै आइरहेको छ । राहदानी, सवारी चालक अनुमतिपत्र, राष्ट्रिय परिचयपत्र, शैक्षिक प्रमाणपत्र, मतदाता परिचयपत्र आदि बनाउन तथा अस्पतालमा नाम दर्ता, कर भुक्तानी, मालपोत कार्यलयमा घरजग्गा सम्बन्धी कार्य गर्न आमनागरिकले अनेकन सास्ती, भन्फट तथा हैरानी व्यहोर्नु परिरहेको तितो यथार्थ रहेको छ । फारम अनलाइन भरेपनि अन्य प्रक्रियागत कार्यका लागि घण्टौं लाम लाग्नु पर्ने नेपालीहरूको बाध्यता हेर्दा डिजिटल क्रान्तीको लाभ नेपालले लिन नसकेको देखिन्छ । विश्वव्यापीकरण, सूचना प्रविधिको बिकास

र नागरिकको चेतनाको स्तरमा वृद्धिले ल्याएको डिजिटल क्रान्तिको लाभ लिनका लागि नागरिकलाई डिजिटल साक्षरता सहित सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग आजको आवश्यकता रहेको छ ।

आवश्यकता

नेपालमा अहिले मोबाइलको करिव -करिव सर्वव्यापी प्रयोग र इन्टरनेटको प्रयोग पनि ६० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेकोले नेपालमा डिजिटल प्रणालीको स्वीकार्यता अहिलेसम्मकै उच्च रहेको देखिन्छ । हाल मोबाइल वालेट, डिजिटल भुक्तानी (ई-पेमेन्ट), ई-कमर्स, ई-सपिङ्ग, ई-लर्निङ, ई-बिडिङ जस्ता कार्यहरू लोकप्रिय हुँदै गईरहेका छन् । इन्टरनेटमा आधारित सेवाहरू तीव्र गतिमा विकास र बिस्तार हुँदाहुँदै पनि सार्वजनिक क्षेत्रमा यसको प्रयोग न्यून रहेको हुँदा नेपाली समाजले डिजिटल क्रान्तिको पूर्ण लाभ उठाउन सकेको छैन । यातायात कार्यालय, राहदानी विभाग, मालपोत, कर कार्यालय, अस्पताल, विश्वविद्यालय लगायत सार्वजनिक निकायबाट प्रदान गरिने सेवा लिनका लागि नागरिकले घण्टौं लाइन बसी सेवा लिनुपर्ने बाध्यता रहेको छ । यस प्रकारको सेवा प्रवाहलाई व्यवस्थित बनाउन अनलाइनबाटै फाराम भर्ने र राजस्व तिर्नेजस्ता सुविधा ल्याइए पनि पटक पटक सर्भर डाउन हुने, आधा काम मात्रै अनलाइनमा गर्न मिल्ने, जिज्ञासा राख्ने प्रभावकारी व्यवस्था नभएको, गुनासो सम्बोधन नहुने जस्ता समस्याले गर्दा अनलाइन सेवा भरपर्दो, विश्वसनिय तथा प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।

तसर्थ, सूचना प्रविधिमा आधारित सार्वजनिक सेवाले सेवा प्रवाहको लागत न्यूनीकरण हुनुका साथै समयमै सहि, यथार्थ र तथ्यपरक सूचना तथा जानकारीको संप्रेषण हुन्छ । यसले प्रभावकारी गुनासो सुनुवाई हुनुका साथै सेवाग्राही र सेवा प्रदायक बीच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी पृष्ठपोषण लिन सहज हुन्छ । सूचना प्रविधिको प्रयोगले पारदर्शीता र जवाफदेहिता वृद्धि भई सुशासन कायम गर्न सहयोग गर्दछ । भष्टचार र अनियमितता न्यूनीकरण हुन्छ । लालफित्ताबाद (रेड ट्यापिज्म), भनसुन, हालो इफेक्ट तथा हर्न इफेक्टलार्य कम गरी नाताबाद र कृपाबादलाई न्यूनीकरण गर्न सहयोग गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिमको सार्वजनिक सेवाप्रवाह गरी सर्वसाधारण जनताको खुशी र राष्ट्रको सम्वृद्धि हासिल गर्नमा सहयोग गर्दछ ।

पहल

नेपालीको साक्षरता दर करिव ७० प्रतिशत पुगेको, मोबाइल फोनको प्रयोग करिव करिव सर्वव्यापी बनेको र इन्टरनेट सेवाको पहुँच विस्तार भईरहेको वर्तमान अवस्थामा सरल, सहज, प्रभावकारी र मितव्ययी सार्वजनिक सेवाका लागि सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गईरहेको छ । सूचना प्रविधि र कम्प्युटरको प्रयोग मार्फत सरकारी सेवाप्रवाह चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउने आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी नेपालमा विद्युतीय सुशासन र सरकारी सेवाको अनलाइन पहुँच वृद्धिबारे केही नीतिगत पहल सहित करिव दुई दशकअघिदेखि नै चर्चा र कार्यक्रम बन्न थालेको हो । वि.सं. २०५७ को सूचना प्रविधि नीति, २०६३ को विद्युतीय सरकार गुरुयोजना, सुशासन ऐन २०६४, लगायत नीतिगत र संरचनागत पहल भएको छ । त्यस्तै, डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६ ले जम्मा ८ वटा प्रमुख क्षेत्रहरू छनौट गरी विभिन्न ८० वटा डिजिटल पहल मार्फत नेपालको आर्थिक सामाजिक प्रगति तर्फ उन्मुख गर्ने उद्देश्य राखेको छ । सार्वजनिक निकायमा रहेका विद्युतीय सूचना प्रणालीवबीच अन्तर आवश्यकता कायम गरी नागरिकलाई छिटो, छरितो, मितव्ययी र प्रभावकारी रूपमा एउटै विद्युतीय प्रणालीबाट सेवा

र सूचना प्रवाहको व्यवस्था गर्न नागरिक एपको सुर्वात २०७८ मा भएको छ । त्यस्तै, सार्वजानिक सेवा प्रवाह तथा सरकारी काम कारवाहीमा विद्युतीय प्रणालीको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्न तथा सोको प्रयोगलाई व्यवस्थित, भरपर्दो, सुरक्षित बनाउन एवं साइबर सुरक्षाका सम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्माण र सोको कार्यन्वयन गरी विद्युतीय सुशासन कायम गर्न विद्युतीय सुशासन आयोग २०७९ मा गठन भईसकेको छ । विद्युतीय सुशासन र सरकारी सेवाको अनलाइन पहुँचका विभिन्न नीतिगत र संरचनागत पहल हुँदाहुँदै पनि नेपालको सार्वजानिक सेवा प्रवाहमा देखिने गरी सुधार भएको देखिदैन ।

अवसर र चुनौती

आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स, रोबोटिक्स, स्वचालित प्रविधि, इन्टरनेट अफ थिङ्स, बिग डाटा एनालाइसिस जस्ता उदीयमान व्यापार मोडेलहरू र नवीनतम प्रविधिहरूले अहिलेको काम गर्ने तरिकामा परिवर्तन ल्याउँदैछन् । डिजिटल प्रविधिहरूको प्रयोगले विश्वव्यापी रूपमा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सरकार तथा निजी क्षेत्र दुवैलाई सम्भावनाका ढोका खोलिएका छन् । विश्व बैंकको अध्ययन अनुसार, इन्टरनेटमा १० प्रतिशतको लगानीमा वृद्धिले राज्यको १.३ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि ल्याउँछ । सामाजिक-आर्थिक विकास हासिल गर्दै सन् २०३० सम्ममा मध्यम आय राष्ट्र बन्नका लागि नवीनतम डिजिटल प्रविधिको प्रयोगद्वारा मात्र सम्भव रहेको छ । आम जनसमुदायसम्म इन्टरनेटको पहुँच र प्रयोग पुगेपछि यसको प्रभावबाट थप आर्थिक वृद्धि हासिल हुने देखिन्छ । सूचना प्रविधिले कागज विहिन सरकारको अवधारणा लागू गर्दै नागरिकलाई सहज, सुलभ र मितव्ययी सार्वजानिक सेवा प्रवाह गर्न सकिन्छ । जसबाट कार्यलयलाई स्वचालित बनाई सार्वजानिक सेवाको दक्षता एवं प्रभावकारीता वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

सरकारी सेवालाई सर्वसुलभ तथा गुणस्तरीय बनाउने, सेवा प्रवाहमा सर्वसाधारणको पहुँच बढाउने र सरकारी सेवालाई डिजिटाइज गर्ने सबै तहको सरकारको नीति तथा कार्यक्रममा रहेको देखिन्छ तर प्रविधिमा न्यून पहुँच, कमजोर नागरिक चेतना, स्रोतसाधनको न्यूनता, उपयुक्त सफ्टवेयरको अभाव, बारम्बार सर्भर सिस्टममा समस्या, तीव्र गतिको प्रभावकारी इन्टरनेट सेवा नहुनुका साथै दक्ष कर्मचारी अभावमा सरकारी सेवा प्रणाली धेरैजसो स्थानमा नाम मात्रको डिजिटल भएको छ । साथै, संविधानले प्रत्याभूत गरेको गोपनीयता कायम गर्नु, प्रविधिमा लगानी, साइबर सुरक्षाको प्रत्याभूती, प्राविधिक जनशक्ति र प्राविधिक क्षमता विकास, सेवाको विश्वसनियता कायम, अन्तरनिकायगत समन्वय, सूचना प्रविधिको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्वेषण र प्रविधिमा आधारित सेवाको उत्पादन चुनौतीको रूपमा रहेको छन् ।

अबको बाटो

सरकारको गतिविधि र सेवाप्रवाहमा कागजको प्रयोगको सट्टा कम्प्युटर, नेटवर्किङ र इन्टरनेटको प्रयोग गरी पूर्ण स्वचालित ढंगले विद्युतीय शासन सञ्चालन गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ । विद्युतीय शासन मार्फत सार्वजानिक सेवा प्रवाहमा सेवाग्राहीको सहज पहुँच हुनुका साथै सरकार र नागरिक बिचको अन्तक्रियामा वृद्धि हुन जान्छ । नागरिकले सहज, सुलभ र गुणस्तरिय सेवा उपभोग गर्न पाउने छन् भने सेवाप्रदायकको सेवामा निष्पक्षता, शिघ्रता, पारदर्शिता र प्रभावकारीता वृद्धि हुन जान्छ । स्रोत र साधनको समुचित उपयोग भई सुशासन अभिवृद्धि गराउन सकिने हुनाले सूचना प्रविधिमा आधारित सार्वजानिक सेवामा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । यस कार्यका लागि सरकार तथा सरोकारवाला निकायहरूले देहाय बमोजिम कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- ❑ **डिजिटल फाउन्डेशन तयार गर्ने:** सरकारले तिव्र गतिको उच्च गुणस्तरिय इन्टरनेट सेवाको पहुँच विस्तार र कनेक्टिभिटी, शहरी क्षेत्रमा 5G नेटवर्क विस्तार र देशव्यापी रूपमा 4G को पहुँच, डिजिटल साक्षरताको विस्तार तथा उचित समन्वय सहितको प्रभावकारी र न्यायोचित सेवा प्रवाहका लागि गभर्नमेन्ट इन्टरप्राइज आर्किटेक्चर कार्यान्वयन, साइबर सुरक्षा केन्द्रको स्थापना, डिजिटल हस्ताक्षरको कार्यान्वयन तथा डिजिटल सीप बिकास कार्यक्रम लगायतका कार्यबाट डिजिटल फाउन्डेशन तयार गरी प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्न सकिन्छ ।
- ❑ **कागजरहित सरकारको अवधारणा साकार पार्ने:** जन्मदर्ता, विवाह दर्ता, मृत्यु दर्ता, प्यान कार्ड, प्रहरी रिपोर्ट, सवारी चालक अनुमतिपत्रको नविकरण, श्रम स्वीकृतिको नविकरण, शैक्षिक प्रमाणपत्र आदि नागरिकहरूको अति आवश्यक र सम्बन्धित विवरणहरू सम्बन्धित निकायबाट प्रमाणीकरण गराई ई-डकुमेन्टको रूपमा प्रदान गर्न मिल्ने सुविधा ल्याई "स्मार्ट गभर्नमेन्ट: घरघर र हातहातमा सरकार" को अवधारणा बिकास गर्न सकिन्छ । दक्ष जनशक्तिको निर्माण, सूचना तथा सञ्चार प्रणालीको पूर्वाधार तथा संरचनाको विकास र डिजिटल साक्षरता मार्फत कागजविहिन सरकारको अवधारणा मार्फत चौविसै घण्टा र सातै दिन सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्न सकिन्छ ।
- ❑ **विद्युतीय शासन (इ-गभर्नेन्स) प्रणाली अबलम्बन गर्ने:** सरकारी कार्यलयबाट प्रवाह गरिने सेवाहरू सरकारले नागरिकलाई प्रदान गर्ने प्रत्यक्ष सेवाहरू (सरकार-नागरिक), सरकारले व्यापार वाणिज्यको प्रवर्द्धनका लागि प्रदान गर्ने सेवाहरू (सरकार-व्यावसायी) र सरकारले आफू मातहतका निकायहरूलाई प्रदान गर्ने सेवाहरू (सरकार-सरकार) मा वर्गीकरण गरी सूचना प्रविधिको माध्यमबाट सेवाप्रवाह गरी विद्युतीय शासनलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने जरूरी रहेको छ । सूचना सञ्चार प्रविधियुक्त सार्वजनिक सेवा प्रवाह संयन्त्र बनाई सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणा बमोजिम विभिन्न सार्वजनिक सेवाहरू प्रवाहका लागि एकद्वार शासकिय केन्द्र (वान स्टेप इ-गभर्नेन्स सेन्टर) को स्थापना गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह डिजिटलाइज गर्न सकेमा राज्यबाट प्रदान हुने सेवाहरूमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता, मितव्ययीता, प्रभावकारिता, कार्यशिघ्रता, निष्पक्षता, दुर्गममा सहज सेवा प्रवाह र पहुँचको स्थापना, सार्वजनिक निजी साभेदारीको प्रवर्द्धन, समन्वय र अनुगमन, मूल्यांकन तथा पृष्ठपोषण समेतमा उल्लेख्य सुधार भई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउन सकिन्छ ।
- ❑ **प्राविधिक जनशक्ति र क्षमता बिकास गर्ने:** सूचना प्रविधि समयक्रम सँगै परिवर्तनशिल बिषय भएकाले कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा कम्प्युटर प्रविधि, नेटवर्किङ र सूचना प्रविधि सुरक्षा तथा गोपनियतासँग सम्बन्धित बिषयमा तालिम तथा विकास कार्यक्रममा सहभागि गराउनु पर्नेछ । सूचना प्रविधिको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्वेषण र प्रविधिमा आधारित सेवाको उत्पादनका लागि क्षमता विकासमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । प्राविधिक दक्ष जनशक्तिलाई आकर्षित गर्नका लागि बिशेष सहूलियत तथा आकर्षक वित्तीय प्रोत्साहन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादन, खोज तथा अनुसन्धान, सुरक्षा, पहुँच अभिवृद्धि जस्ता कार्यमा लागि सूचना प्रविधि अध्ययन केन्द्रको स्थापना गर्न सकिन्छ ।

- ❑ **सरकारी कार्यालहरूलाई पूर्ण स्वचालित प्रणाली (अफिस अटोमेसन) मा लैजाने:** सरकारी कार्यलयहरू वेबमा आधारित भई स्वचालित रूपमा कार्यलय सञ्चालन प्रणालीको बिकास गर्ने तथा कार्यलयका कामकारवाहीहरू कम्प्युटरिकृत गर्ने । सरकारी कार्यलयमा दर्ता तथा चलानी व्यवस्थापन प्रणाली, विद्युतीय हाजिरी, कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत सूचना प्रणाली, जिन्सी व्यवस्थापन, विद्युतीय बोलपत्र, लेखा प्रणाली आदि सफ्टवेयरहरू पूर्ण स्वचालित प्रणालीमा कार्यलय सञ्चालन गर्न आवश्यक रहेका हुन्छ । यस बिषयसँग सम्बन्धित सरकारी कार्यलय वा संस्थाले आवश्यक सफ्टवेयर विकास गरी हरेक कार्यलयलाई वेब इन्टरभेस (Web Interface) प्रदान गरी सञ्चालन गर्न दिनु उपयुक्त हुन्छ । जस्तै: महालेखा नियन्त्रकको कार्यलयले लेखा प्रणालीसँग सम्बन्धित सफ्टवेयर सञ्चालन गर्ने । त्यस्तै, सरकारी वेवसाइटको डाटा स्टोरेज क्षमता निर्धारण गर्दा धेरै ट्राफिक हुने साइटका लागि छुट्टै अध्ययन वा पूर्वानुमान सहितको अफिस अटोमेसन सिस्टम बनाउने तथा क्षमता भन्दा बढी ट्राफिक आएमा के गर्ने भनेर ब्याकअप प्लान बनाई लागू गर्ने ।
- ❑ **सरकारी सेवासुविधाहरू एकिकृत एप मार्फत प्रदान गर्ने:** हाल नेपालमा नागरिक एप, अध्यागमन विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग, स्वास्थ्य विभाग सहित विभिन्न फरक फरक सरकारी संस्थाको सेवाका लागि फरक फरक एपको प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसले सर्वसाधारणलाई अनेक एप डाउनलोड गर्न झन्झट हुनुका साथै एप निर्माणमा समेत ठूलो खर्च लाग्दछ । उचित सुरक्षा तथा गोप्यता कायम हुने गरी युजर-फ्रेन्डली, प्रविधिक सुरक्षा जाँच गराई, नियमित रूपमा परीक्षण र अपडेट गर्ने गरी सरकारी सेवासुविधाहरू प्रवाहका लागि एकिकृत सरकारी एप बनाउनु उपयुक्त हुनेछ ।
- ❑ **अन्तक्रिया गर्न मिल्ने सरकारी वेबसाइट तयार गर्ने:** सरकारी कार्यलयको वेबसाइटमा अन्तक्रिया गर्न मिल्ने गरी सहज, सुलभ र प्रभावकारी सेवाप्रवाह गर्नका लागि च्याटबट राख्ने गरिन्छ तर नेपालको अधिकांश कार्यलयको वेबसाइटमा रहेको च्याटबट सुस्त, दोहोरो संवाद नगर्ने, गुनासो सम्बोधन नगर्ने प्रकारको रहेका छन् । आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (एआई) मा आधारित च्याटबट तयार गरी सरकारी कार्यलयहरूबाट प्राप्त हुने सेवा तथा सुविधाबारे खोज्न सजिलो हुने गरी अन्तक्रियात्मक सेवा प्रदान गर्न सक्ने च्याटबटको निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको निमित्त च्याटबटका फिचरहरू बढाउने, भाषाको समस्या समाधान गर्ने, इन्टरयाक्टिभ च्याटबट राख्ने, नेपाली र अंग्रेजी दुवै भाषाको प्रयोग गर्न मिल्ने बनाउने आदि ।
- ❑ **सर्भरको प्रभावकारी प्रयोग गर्ने:** सरकारी कार्यलयमा पटक पटक सर्भर डाउन भई सेवाप्रवाह प्रभावित हुँदै आइरहेको सुनिदै आइरहेको छ । जसरी 'सडक कालोपत्र गरेलगत्तै भत्किनु वा खाल्डो पर्नुमा कमसल सामग्री प्रयोग भएको बुझिएभैं सूचनाप्रविधि क्षेत्रमा सर्भर डाउन हुनु वा सिस्टम नचल्नुले यहाँ पनि अनियमितता भएको जनाउँछ' । तसर्थ, एआई प्रविधिमा आधारित प्रिमियम सर्भर र नियमित बिजुलीको उपलब्धताको लागि पावर व्यकाअप, उचित तापक्रम, भरपर्दो नेटवर्किङ सुविधा, सक्कली डाटावेस म्यानेजमेन्ट सिस्टम सहित भौतिक सुरक्षाको उचित प्रबन्ध गर्नुपर्नेछ । भने सरकारी कार्यालयहरूमा पछिल्लो समय सक्कली कम्प्युटरमा नक्कली सफ्टवेयर वा अपरेटिङ सिस्टम वा पाइरेटेड सफ्टवेयर जडान गर्ने परिपाटी रहेको

छ । जेन्वुन सफ्टवेयरको प्रयोग नगर्दा पटक-पटक सर्भर डाउन हुने तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाहमा समस्या परिरहेकाले नक्कली वा पाइरेटेड सफ्टवेयरको प्रयोग गर्नुहुँदैन ।

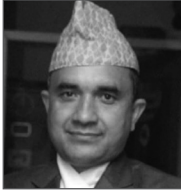
- ❑ **क्लाउड कम्प्युटिङमा डाटा स्टोरेज गर्ने:** नेपालको अधिकांश सरकारी कार्यलयहरूको डाटा स्टोरेज संरचना भौतिक किसिमले गर्ने गरी लोकल डिप्लोमेन्ट आर्किटेक्चर मोडलमा सर्भर प्रणाली चलेको छ । यसमा ब्याकअप साइट नहुने हुँदा प्राइमरी सर्भर बिग्रीए, सेकेन्डरी सर्भरले सेवा दिने प्रणाली हुँदैन । ग्लोबल डिप्लोयमेन्ट आर्किटेक्टमा प्राइमरी सर्भर डाउन हुँदा सेकेन्डरी सर्भरले सेवा दिन्छन् । चुस्त अनलाइन सेवाका लागि क्लाउड कम्प्युटिङ अपरिहार्य रहेकोछ ।

न्यूनतम संयन्त्रको अधिकतम प्रयोग गर्ने विधि सूचना प्रविधि हो । विद्युतीय माध्यमबाट हुने प्रभावकारी सेवा प्रवाहले स्मार्ट गर्भमेन्ट: घरघरमा र हातहातमा सरकारको अवधारणालाई सार्थक र्म दिन्छ । यसका लागि राज्यले संस्थागत क्षमता बिकास, भौतिक पूर्वाधार तथा उपकरण, मानव संसाधन विकास र सूचना प्रविधिमैत्री कानूनहरूको तर्जुमा गर्ने तर्फ विशेष ध्यान दिनु जरूरी छ । साथै, सार्वजनिक सेवाको आधुनिकिकरणमा व्यक्तिगत गोप्यता र सूचना प्रविधि सुरक्षाको प्रत्याभूती प्रमुख क्षेत्र हुन् ।

सन्दर्भ सामाग्री:

- ❑ नेपाल कानून आयोगको वेबसाइट (2080), <https://www.lawcommission.gov.np> ।
- ❑ उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको प्रतिवेदन, २०७६ ।
- ❑ अधिकार सम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुर्नसंरचना समितिको प्रतिवेदन, २०७४ ।
- ❑ सार्वजनिक सेवा प्रवाह र कार्यसंस्कृति सम्बन्धि अध्ययन प्रतिवेदन ।
- ❑ डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६ ।
- ❑ विद्यमान साइबर सुरक्षाका चुनौतहरू एवं साइबर अपराध नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायका सम्बन्धमा प्रतिवेदन पेश गर्न गठपत अध्ययन समितिको प्रतिवेदन ।
- ❑ सरकारी निकायमा विद्युतीय पत्राचार (ईमेल) व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७५ ।
- ❑ नेपाल सरकार सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयको आ.व. २०७८/७९ को बार्षिक प्रगति प्रतिवेदन ।
- ❑ सरकारी निकायका मोवाइल एप्पहरूको मापदण्ड, २०७५ ।
- ❑ सरकारी निकाय सञ्चालन सम्बन्धी एकीकृत विद्युतीय प्रणाली निर्देशिका, २०७८ ।
- ❑ नागरिक एप (सञ्चालन तथा व्यवस्थापन) निर्देशिका, २०७८ ।
- ❑ सरकारी कार्यालयको वेबसाइट निर्माण तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७८ ।
- ❑ मैनाली, उमेश प्र. (2062), सरकारी सेवा प्रभावकारी बनाउने उपायहरू, प्रशासन यवकास र व्यवस्थापन (चुनौती, रणनीति र समाधान) ।
- ❑ भट्टराई पूर्णचन्द्र (प्रशासन पत्रिका, २०७९ असार), सार्वजनिक सेवा प्रवाह ।

जुनारबाबु बस्नेत
प्रबन्ध सम्पादक
गोरखापत्र दैनिक

स्वास्थ्य बीमाको आयाम

१. विषय प्रवेश

बीमा व्यक्ति, परिवार, संघसंस्थाको आर्थिक आर्थिक सुरक्षाको आयाम हो । सामान्य शुल्क लिएर क्षति वा जोखिममा साभेदारी गरिने संस्थागत प्रणाली समेत हो बीमा । यसलाई जोखिम व्यवस्थापन भन्न सकिन्छ । बीमाले आपतविपद्मा आर्थिक सुरक्षा दिन्छ । जीवन र सम्पत्तिको सुरक्षा दिन्छ । दिनदैनिक्यमा आउने क्षतिलाई आर्थिक सुरक्षा दिई बीमाले न्यूनीकरण गर्छ । पूँजीको एकीकृत व्यवस्थापन गरी आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा ठूलो योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउँछ भने लगानी साधन जुटाउन पनि बीमाको ठूलो योगदान हुन्छ ।

बीमाको एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र हो, स्वास्थ्य बीमा । स्वास्थ्य बीमा धेरैजसो मुलुकमा राज्यको दायित्वभित्र पर्छ । स्वास्थ्य बीमालाई कतिपय मुलुकमा मेडिकल इन्स्युरेन्स समेत भनिन्छ । व्यक्ति तथा परिवारको पूरै वा आङ्शिक स्वास्थ्य सेवालाई यसले समेट्छ । न्यून बीमा शुल्कमा जोखिम बहन गर्ने स्वास्थ्य बीमा प्रणाली लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पाटो हो । कतिपय मुलुकमा सरकारले नै बीमा शुल्क व्यहोरेर नागरिकको बीमा गरेको हुन्छ । विकसित मुलुकमा बीमाका माध्यमबाटै राज्यले नागरिकको स्वास्थ्य सुरक्षाको जिम्मा लिएको हुन्छ ।

यो आलेखमा स्वास्थ्य बीमाको अवधारण, विकासक्रम र विभिन्न देशको अभ्यासको चर्चा गरिन्छ । साथै, नेपालमा स्वास्थ्य बीमाको प्रवेश र अभ्यासलाई समेत समेट्दै आउँदा दिनमा स्वास्थ्य बीमाका क्षेत्रलाई के कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने विषयवस्तुगत सुझाव समावेश गरिने यत्न गरिएको छ ।

२. स्वास्थ्य बीमाको अवधारणा

बीमा भन्नु नै जोखिम व्यवस्थापन हो । आकस्मिक रूपमा आउने क्षतिको वित्तीय साधन मार्फत् बीमाले सुरक्षा प्रदान गर्छ । बीमा कम्पनीले निश्चित शुल्कका आधारमा लिएको जिम्मेवारीलाई जोखिम व्यवस्थापनका निम्ति प्रयोग गरिन्छ । बीमा गरिएको छ भने अस्वभाविक क्षतिमा कुनै पनि व्यक्तिको जीवन र सम्पत्तिको सुरक्षा हुन सक्छ । बीमाले जीवनपछि पनि परिवारका सदस्यलाई राहत दिन्छ, तर स्वस्थ्य बीमा मानिसको जीवन सुरक्षासित सम्बन्धित छ । जीवन बीमा जीवनपछिलाई समेत हुन्छ भने स्वास्थ्य बीमाले जीवन बचाउन सहयोग गर्छ । उपचारमा सहयोग गर्छ ।

हेल्थ इन्स्योरेन्स एशोसियसन अफ अमेरिकाका अनुसार, स्वास्थ्य बीमाले स्वस्थमा रोगव्याधी तथा दुर्घटना हुँदा उपचारको सुनिश्चित गर्छ । यसमा विकसित प्रणाली तथा शुल्कको आधारमा दुर्घटना, चोटपटक, रोगव्याधी, अशक्ततादेखि मृत्युसम्मको क्षतिलाई वित्तीय सहयोग मार्फत् व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ । बीमाले निःशुल्क उपचारको व्यवस्था गरेको हुन्छ ।

स्वास्थ्य बीमा स्वास्थ्य लाभको विषयसित जोडिएको छ । यसमा बीमितले स्वास्थ्य बीमाशुल्कका आधारमा व्यक्तिले स्वास्थ्य लाभ पाउने छन् । दुर्घटना वा विरामी पर्दा उपचार पाउने छन् भने जीवन बीमा छ भने मृत्यु हुँदा परिवारका सदस्यले आर्थिक साधन प्राप्त गर्न पाउने छन् । स्वास्थ्य लाभका निम्ति जीवनमा पोषण प्राप्त गर्न सहयोग पुग्ने गरी सुरक्षा समेत दिइन्छ । बीमालेख कसरी विकसित गरिएको छ भन्ने आधारमा त्यसले जोखिम बहन गर्ने छ ।

३. स्वास्थ्य बीमाको विकासक्रम

स्वास्थ्य बीमाको विकासक्रममा संयुक्त राज्य अमेरिकाको ठूलो योगदान देखिन्छ । रोजेनथेल (२०१७) का अनुसार, सन् १८९० को दशकमा काष्ठ उद्योगसम्बद्ध उद्योगका कामदारको आर्थिक सुरक्षामा बीमाको अवधारण विकास भयो । त्यसक्रममा विरामी हुँदा उपचार गर्नका निम्ति चिकित्सकको व्यवस्थापन गरियो । काठको काम गर्दा व्यक्तिको स्वास्थ्यमा बढी जोखिम हुनेहुँदा चिकित्सकीय सेवा सुविधा दिइयो । व्यक्तिले पाउने ज्यालाको केही रकम जोगाएर जोखिम व्यवस्थापन गर्ने विधि अवलम्बन गरियो ।

स्वास्थ्य बीमाको अवधारणलाई व्यापक भने सन् १९२९ को अमेरिकी आर्थिक महामन्दीले संस्थागत बनायो । टेक्ससका कतिपय कम्पनीले श्रमिकको तलबबाट ५० सेन्ट अस्पताललाई बुझाउन थाले । श्रमिकको स्वास्थ्य उपचारमा त्यसले ठूलो योगदान पुऱ्याउन थाल्यो । श्रमिक विरामी हुँदा २१ दिनसम्म अस्पताल बसेर उपचार गर्नसक्ने भए ।

महामन्दीमा ल्याएको यो अवधारणलाई सन् १९४० को दशकमा अझ प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाइयो । दोस्रो विश्वयुद्धले पारेको प्रभावले समेत यो अवधारण अगाडि बढाउने भूमिका निर्वाह गर्‍यो । अमेरिकी कम्पनीहरूले स्वास्थ्य बीमाको अवधारणलाई राज्यले समेत प्रयोगमा ल्याउने दबाव पर्न थाल्यो । सीमित ज्यालामा पनि स्वास्थ्य उपचारमा बीमाले काम गर्न थालेपछि लोककल्याणकारी राज्यको अवधारण युरोप लगायत सबैतिर विस्तार हुन थाल्यो ।

त्यसो त युरोपेली देशमा बीमाको त्यसअघि नै विभिन्न किसिमले प्रयोग भइसकेको थियो । जर्मनीमा त्यसअघि नै हवाईट कलर काममा सम्लग्नका निम्ति ज्यालाबाट केही प्रतिशत कटौती गरी बीमा नै नभए पनि सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्थापन सुरु गरिएको थियो । विस्तारै जनसङ्ख्याको अन्य क्षेत्रलाई पनि बीमामा समेटियो । सन् २००९ पछि त जर्मनीका सबै नागरिकका निम्ति बीमा अनिवार्य गरिएको छ । कतिपय मुलुकमा संविधानमै स्वास्थ्य सुरक्षाका निम्ति स्वास्थ्य बीमाको अवधारण संस्थागत गरियो ।

क्यानडाको संविधानले स्वास्थ्य सुरक्षालाई प्रान्तीय सरकारको जिम्मेवारीको रूपमा व्यवस्थापन गरेको छ । संविधान अनुसार नै क्यानडामा स्वास्थ्य सम्बन्धी ऐनले नागरिको स्वास्थ्य सुरक्षाका निम्ति बीमाको व्यवस्था गरेको छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा मेडिकल एडका रूपमा स्वास्थ्य बीमाको अवधारण अगाडि बढाइएको छ । कतिपय देशमा व्यक्तिले केही व्यहोर्नुपर्छ भने कतिपय मुलुकमा भने राज्यले करबाट प्राप्त आयबाट स्वास्थ्य बीमाको व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् । स्वास्थ्य बीमालाई मुनाफाका निम्तिभन्दा राज्यको लोककल्याणकारी अवधारणलाई अगाडि बढाउने गरी कार्यान्वयन गरिन्छ ।

भारतमा राज्यपिच्छे स्वास्थ्य सेवाका विविध आयाय विस्तारित भए पनि पश्चिमा मुलुकको जस्तो लोककल्याणकारी अवधारणा कार्यान्वयनमा आइसकेको छैन । प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदीले आयुष्मान भारत योजना अन्तर्गत भारतवासीलाई बीमा योजनामार्फत् स्वास्थ्य सेवा दिने कार्यक्रम अगाडि बढ्दैछ । भारतमा जीवन र निर्जीवन बीमाको लामो अभ्यास रहे पनि स्वास्थ्य बीमाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन ।

४. नेपालमा बीमाको प्रवेश

नेपालमा बीमाको संस्थागत प्रवेश राणाकालदेखि नै भयो । नेपाल बैङ्कको स्थापना (वि.सं. १९९४) पछि उद्योग र व्यापार चलायमान हुन थाले । नेपाल बैङ्कले ऋण प्रदान गरेर गरिएका व्यवसायमा बीमाको आवश्यकता महशूस हुन थाल्यो । त्यसैको फलस्वरूप वि.सं. २००४ मा माल चलानी र बीमा कम्पनी स्थापना भयो । नेपालमा यो पहिलो बीमा कम्पनी थियो । यसैलाई पछि नेपाल इन्स्युरेन्स एण्ड ट्रान्सपोर्ट कम्पनी भनियो । यो पछि नेपाल बैङ्ककै भगिनी कम्पनीका रूपमा नेपाल इन्स्युरेन्सका रूपमा रहेको छ । सन् १९६८ मा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय बीमा संस्थान स्थापना गरेपछि नेपालमा जीवन र निर्जीवन बीमा व्यवसाय अगाडि बढ्न थाल्यो ।

वि.सं. २०४० कै दशकमा बीमा क्षेत्रमा उदारीकरण सुरु भएको थियो । निजीक्षेत्रमा बीमा आउने क्रम सुरु भए पनि वि.सं. २०४९ सालको बीमा समिति ऐनले बीमालाई व्यापक बनायो । बिदेशी लगानीमा कम्पनीहरू समेत क्रियाशील हुन थाले । अर्थतन्त्रको उदार नीतिकै कारण जीवन र निर्जीवन बीमाका थप कम्पनीहरू आउन थाले । पछिल्लो ऐनले बीमा क्षेत्रको नियायक निकाय नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई बलियो बनाएको छ भने जीवन र निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूको संस्थागत विकासले गति लिएको छ । बीमाको विस्तारसँगै कम्पनीहरूलाई चुक्ता पुँजीको माध्यमबाट मर्ज र एकीकरणको अवधारण समेत कार्यान्वयनमा ल्याई अर्थतन्त्रमा बीमाको योगदानलाई प्रभावकारी बनाउने प्रयास गरिएको छ । यो सहाहनीय छ ।

५. नेपालमा स्वास्थ्य बीमाको अवधारणा

जीवन र निर्जीवन बीमा व्यवसाय अगाडि बढे पनि स्वास्थ्य बीमाको अवधारण भने नेपालमा निकै ढिला आएको देखिन्छ । विशेषगरी स्वास्थ्य बीमा स्वास्थ्य क्षेत्रको पूर्वाधार र राज्यको जिम्मेवारीसित जोडिएकोले पनि बीमा क्षेत्रले मात्र यो अवधारणा अगाडि बढाउन सम्भव थिएन । नेपालमा सङ्घीय गणतन्त्र संस्थागत गर्ने संविधानसँगै स्वास्थ्य बीमाको अवधारण अगाडि बढाइयो ।

नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले स्वास्थ्य बीमालाई अगाडि बढाएको छ । आरम्भमा वि.सं. २०७२ साल चैत २५ गते कैलाली जिल्लाबाट नमूना परियोजनाका रूपमा स्वास्थ्य बीमा अगाडि बढाइयो । पछि इलाम र बागलुङ्गमा विस्तार गरिएको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अहिले देशको

७७ जिल्लामै पुगिसकेको छ । देशका ७४८ स्थानीय तहमा स्वास्थ्य बीमा पुगे पनि सबै नागरिक स्वास्थ्य बीमा जोडिन भने लामो समय लाग्ने देखिएको छ । स्वास्थ्य बीमा ऐन नआई सुरु भएको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई अर्को साल स्वास्थ्य बीमा ऐन ल्याई संस्थागत निरन्तरता दिइएको छ । तर अभै स्वास्थ्य बीमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयका अनुसार, स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा गत वर्षसम्म ५९ लाख ८८ हजार जना जोडिएका छन् । यो कूल जनसङ्ख्याको २०.५३ प्रतिशत हो । देशको सबै जिल्ला र लगभग सबैजसो पालिकामा स्वास्थ्य बीमाका विस्तार भए पनि अहिले पनि जनसङ्ख्याको ८० प्रतिशत नागरिक स्वास्थ्य बीमामा जोडिन सकेका छैनन् । यसले राज्यको लोककल्याणकारी अवधारणामा कार्यान्वयनमा समस्या खडा गरेको छ ।

पछिल्लो जनगणना अनुसार, नेपालको कूल जनसङ्ख्या दुई करोड ९९ लाखमध्ये ४५ लाख ७२ हजार मात्र बीमा कार्यक्रममा आवद्ध भएका छन् । गत वर्ष यो सङ्ख्या बीमामा आवद्ध भए पनि बीमा नविकरण गर्नेको सङ्ख्या घटेको छ । गत वर्ष २९ लाख ८६८ जनाले मात्रै बीमा नवीकरण गराएका छन् । बीमा गर्नेको सङ्ख्या बढ्दै जानुपर्नेमा नविकरण गर्नेको सङ्ख्यामा कमी आउनु यसमा आएको ठूलो चुनौती हो । कूल जनसङ्ख्याको दुई तिहाइभन्दा बढी जनसङ्ख्या बीमामा समेटिन सके नेपालमा स्वास्थ्य बीमाले प्रभावकारी रूपमा स्वनिर्भर भएर चल्नसक्ने स्वास्थ्य बीमा बोर्डको अवधारणा पाइन्छ ।

६. स्वास्थ्य बीमाको व्यवस्था

नेपालमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम नागरिकको योगदानमा आधारित छ । नागरिकको योगदानमा आधारित कार्यक्रम भए पनि अति विपन्न परिवारलाई सरकारले नै स्वास्थ्य बीमा गरिदिने प्रावधान छ । तर गरिव परिचयपत्रका कार्यक्रम विवादमा परेकोले के कति विपन्न भन्ने मापदण्ड छैन । यसले गर्दा बीमाशुल्क तिर्न नसक्ने विपन्न परिवारमा बीमाको पहुँच पुऱ्याउन कठिन भइरहेको छ ।

स्वास्थ्य बीमा बोर्डका अनुसार, नेपालमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम पारिवारिक बीमा योजना हो। पाँचजनाको परिवारबाट वार्षिक तीन हजार पाँच सय रुपियाँ लिने गरिएको छ । यसबापत पाँचजना परिवारको मात्र बीमा हुन्छ । यो बीमाशुल्कबाट पाँचजनाको परिवारले वार्षिक एक लाख रुपियाँसम्मको सेवा पाउने छन् । पाँचजनाभन्दा बढी सदस्य भएमा थप बीमा शुल्क तिनुपर्छ । परिवार थप हुँदा प्रति सदस्य अतिरिक्त रु. सय थप शुल्क तिर्नुपर्छ । यसबाट वार्षिक वार्षिक एक लाखमा बीस हजार बराबरको उपचार सुविधा पाउने व्यवस्था छ ।

नेपालमा स्वास्थ्य संस्था, खासगरी सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरूको गुणस्तर र सेवामा प्रभावकारी नहुँदा स्वास्थ्य बीमा कार्यान्वयनमा समस्या आइरहेको छ । कतिपय सेवाग्राहीले सामान्य रोगमा पनि स्वास्थ्य सेवा लिने, पहुँचका आधारमा सेवा र औषधिको दुरुपयोग गर्ने कार्यले समेत स्वास्थ्य बीमाको विस्तार, पहुँच र प्रभावकारितामा समस्या खडा गरिदएको छ ।

७. स्थायित्वमा गम्भीर प्रश्न

नेपालमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा विस्तार गर्नुको विकल्प छैन । तर मौजुदा कार्यक्रम नै दिगो हुनेमा प्रश्न उठ्न थालेको छ । प्रश्न उठ्नु सुधारका निम्ति मार्ग प्रशस्त समेत

हो । महालेखा परीक्षकको ६० औं प्रतिवेदनमा समावेश तथ्याङ्कले समेत यो विषयमा शङ्का गर्ने ठाउँ दिएको छ । स्वास्थ्य बीमा योजनामा २४ अर्ब ३१ करोड रुपियाँ शोधभर्ना भुक्तानी दिइएको छ । गत आर्थिक वर्षमा छ अर्ब ५६ करोड रुपियाँ बीमाशुल्क प्राप्त भएको थियो । बीमाशुल्कभन्दा ठूलो रकम भुक्तानीले स्थायित्वमा प्रश्न उठ्न थालेको हो ।

स्वास्थ्य बीमा वर्सेनी नविकरण गर्ने कार्यक्रम हो । एक पटक तिरेको शुल्क सो वर्षका निम्ति मात्र हुन्छ । अर्को वर्ष नयाँ शुल्क तिरेर नविकरण गर्नुपर्छ । तथ्याङ्ककै आधारमा पनि बीमा नबिकरण गर्नेको सङ्ख्या घट्दो क्रममा छ । चालु आर्थिक वर्षमा साढे दुई अर्ब रुपियाँ हाराहारीमा मात्र बीमाशुल्क उठेको छ । यसरी कूल नौ अर्ब रुपियाँ हाराहारीमा मात्र बीमाशुल्क उठेको देखिँदा शुल्क घट्दो क्रममा रहेको स्पष्ट हुन्छ । तर भुक्तानी भने १५ अर्ब रुपियाँ बढी भइसकेको छ । यसले स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमको स्थायित्वमा गम्भीर प्रश्न उठाएको छ । स्वास्थ्य बीमालाई प्रभावकारी रूपमा विस्तार गर्न थप नीति, योजना, कार्यक्रम र क्रियाशीलताको आवश्यकता औल्याइएको छ ।

८. नीतिगत र संस्थागत चुनौती

स्वास्थ्य बीमा पारदर्शितामा आधारित स्वास्थ्य कार्यक्रम हो । यसमा अधिक जनसङ्ख्या जोडिन सक्दा संस्थागत दिगोपना आउने छ । तर जनसङ्ख्याको २० प्रतिशत हाराहारीमात्र बीमामा जोडिएका छन् । धेरैलाई सरकारी अस्पतालमा सेवा प्रभावकारी हुँदैन भन्ने मान्यता छ र कतिपय सरकारी स्वास्थ्य सेवाले यो अवधारणालाई बल पुऱ्याइरहेका समेत छन् । विरामी तत्काल आवश्यक हुन्छ, तर एमआरआई, शल्यक्रिया आदिका निम्ति छ महिनापछिको पालो राखिएको हुन्छ । यसले पनि स्वास्थ्य बीमाप्रति सकारात्मक अवधारणा विकास हुन सकेको छैन ।

स्वास्थ्य सेवालार्इ राज्यको मातहतमा ल्याउनु जरूरी समेत छ । नेपालको संविधानको धारा ३५ ले स्वास्थ्य सम्बन्धी हकमा भनिएको छ :

- (१) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित गरिने छैन ।
- (२) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारका सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ ।
- (३) प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ ।
- (४) प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ ।

संविधानले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्रदान गर्ने व्यवस्था भए पनि त्यो राज्यको साधन र स्रोतका सीमितताले अहिले तत्कालै सम्भव छैन, तर त्यसतर्फको यात्राको प्रत्याभूति भने दिनु जरूरी छ । राज्यले राजस्वबाट प्राप्त गर्ने आम्दानीले साधारण खर्च पनि धान्ने अवस्था छैन । यो अवस्थामा निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न नसक्ने अवस्थाले कारण स्वास्थ्य बीमाको अवधारण कार्यान्वयनमा आएको हो । आधारभूत स्वास्थ्य सेवा त के आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा पनि निःशुल्क प्रदान गर्न सकेको छैन ।

साधन र स्रोतसँगै नीतिगत, संस्थागत र संरचनागत समस्या छन् । तिनको समाधान गर्दै अगाडि बढ्नु जरूरी छ । समाजवाद उन्मुख समाजको परिकल्पना गरेको संविधानले स्वास्थ्य सेवा प्रभावकारी बनाउन मार्ग निर्देश गरेको छ । तर कार्यान्वयनमा ल्याइएको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम

समेत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन नसकेको गम्भीर समीक्षा जरूरी भइसकेको छ । कमी कमजोरीको समीक्षा गरी तत्काल सुधार गर्दै अगाडि बढ्नु आवश्यक छ ।

देशको दुई तिहाईभन्दा बढी जनसङ्ख्यालाई स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध गराउनसक्दा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम आफै संस्थागत हुँदै जान्छ भन्ने विज्ञहरूको धारणा छ । वित्तीय रूपमा समेत धानिन सक्ने हुन पनि बढी जनसङ्ख्यालाई बीमामा आवद्ध गराउनु जरूरी छ । स्वास्थ्य बीमालाई विस्तार गर्न स्वास्थ्य संस्थाहरूको संस्थागत विकास हुनु जरूरी छ ।

निजी स्वास्थ्य संस्थाहरूले व्यापारिक मुनाफाका हिसाबमा स्वास्थ्य सेवा अगाडि बढाएका छन् । राज्यले सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरूको विकास र विस्तारमा ध्यान पुर्‍याउन सकेको छैन । भएको स्वास्थ्य संस्थाहरूमा समेत सेवाको गुणस्तरीयता कायम हुन सकेको छैन । त्यसैले सुधार सबैतिर जरूरी छ ।

९. निष्कर्ष

स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउनुको विकल्प छैन, तर सजिलो पनि छैन । संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई प्रदान गरेको स्वास्थ्य सम्बन्धी हकको कार्यान्वयन प्रभावकारी बीमा योजनाबाट सम्भव हुन्छ । अहिले योगदानमा आधारित स्वास्थ्य सेवालाई विस्तारै राज्यको करसित जोडेर लैजानुपर्ने हुन्छ । देशका अर्थतन्त्र बलियो भयो भने राज्यको आम्दानी समेत बढ्छ र स्वास्थ्य सेवालाई बीमा योजनामार्फत् प्रभावकारी बनाउँदै लैजान सकिन्छ । तीनै तहका सरकारले स्वास्थ्य बीमालाई प्रभावकारी बनाउन समन्वयात्मक रूपमा काम गर्नु वान्छनीय छ ।

अर्जुन निरौला
बरिष्ठ प्रबन्धक
कर्मचारी संचय कोष

सामाजिक सुरक्षा प्रणाली र कर्मचारी संचय कोष

सामाजिक सुरक्षा मानवीय मर्यादाको रक्षाको लागि आधारभुत आवश्यकताको परिपूर्ति सुनिश्चित गर्ने कार्य हो । आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणबाट जोखिममा परेका वर्ग तथा समुदायको संरक्षण, विरामी, अशक्त, वेरोजगारी, बृद्धावस्था र जिविकोपार्जनको आधार गुमाएको अवस्थामा आय सुरक्षाको सुनिश्चितता तथा स्वास्थ्य, सामाजिक सम्मान र मानव अधिकारको प्रत्याभूतिको विषय सामाजिक सुरक्षाको विषयमा पर्दछन् । नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९९१ मा सैनिक द्रव्य कोषको स्थापना सँगै यसको शुरुवात भएको मानिन्छ । वि.सं. २०१९ मा कर्मचारी संचय कोषको स्थापना भई यसले नेपाल सरकार र संगठीत संस्थाका कर्मचारीहरू, अन्य कर्मचारीहरू र स्वरोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको निमित्त संचयकोष, निवृत्तभरण कोष लगायत अन्य सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी लिएको पाइन्छ भने आर्थिक वर्ष २०५१/५२ को वजेट वक्तव्य मार्फत सामाजिक सुरक्षा सम्वन्धि कार्यक्रम ल्याएको पाइन्छ । त्यसैगरी नवौं योजनाले सामाजिक सुरक्षा सम्वन्धि नीतिलाई पहिलो पटक स्थान दिएको पाइन्छ । हाल सन्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका कार्यक्रमहरूको अपर्याप्तता र वित्तीय दिगोपनाको अभाव जस्ता समस्याहरूको सम्वोधन गर्न सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकताको सही पहिचान गरी सोही अनुरूप उपयुक्त नीति तथा कार्यक्रम निर्माण गरी त्यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा

मानवीय मर्यादाको रक्षाका लागि आधारभुत आवश्यकताको परिपूर्ति सुनिश्चित गर्ने कार्य नै सामाजिक सुरक्षा हो । सामाजिक सुरक्षाले आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा जोखिम वा वन्चितामा परेका व्यक्ति वा समुहको सुरक्षाको लागि भरपर्दो सेवा सुविधाको सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ । सामान्यत गरिव, अशक्त, बृद्ध तथा आर्थिक सामाजिक रूपमा असुरक्षित वा जोखिममा परेका व्यक्तिलाई सुरक्षा, उपचार, वीमा जस्ता पक्षलाई सम्वोधन गर्न ल्याइने नीति तथा कार्यक्रमहरू सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाभित्र पर्दछन् । यसलाई गरिवी निवारण र मानवीय सुरक्षाको महत्वपूर्ण साधनको रूपमा लिइन्छ ।

सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको परिभाषा

सामाजिक सुरक्षा मानवको सामाजिक सम्मान, मर्यादाका साथै मानव अधिकारको पनि विषय हो । जनसंख्या वृद्धि, विश्वव्यापीकरण र विभिन्न प्रकोप तथा समस्याहरूका कारण सामाजिक सुरक्षाको

आवश्यकता र औचित्य बढ्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा सामाजिक सुरक्षालाई विभिन्न निकायले विभिन्न आयामबाट हेर्ने गरेको पाइन्छ । मूलभूत रूपमा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धमा देहायका परिभाषाहरू रहेका छन् ।

- संयुक्त राष्ट्र संघ (UNO) ले सामाजिक सुरक्षालाई आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा व्याख्या गरेको पाइन्छ ।
- UNICEF का अनुसार सामाजिक सुरक्षा खास वर्ग र बालबालिकाको रक्षाको अधिकार हो ।
- ILO को दृष्टिमा श्रमिकको सुरक्षा र पुनर्वितरण नै सामाजिक सुरक्षा हो ।
- WHO ले सामाजिक सुरक्षालाई मानवीय श्वास्थ्य जोखिम बहन गर्नका लागि शिक्षा, उपचार, वातावरणीय संरक्षण र आवास जस्ता पक्षमा केन्द्रित रहने उद्देश्यमूलक कार्यको रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ ।
- UNHCR का अनुसार शरणार्थिका आधारभूत हक र भौतिक सुरक्षा नै सामाजिक सुरक्षा हो ।
- विश्वभरका सामाजिक सुरक्षण संस्थाहरूको छाता संगठन अन्तराष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण संस्था (International Social Security Association , ISSA) ले सामाजिक सुरक्षाको परिभाषा यसरी गरेको छ :

Social Security is a system to insure individual against interruption or loss of income and contingencies arising from retirement, marriage, birth, sickness, work injury, maternity, unemployment, death etc .

सामाजिक सुरक्षाको उद्देश्य

गरिवि न्यूनिकरण, मर्यादित जीवन र सुरक्षित भविष्यका लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयन अपरिहार्य छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमका प्रमुख उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन् :

- गरिवी र जोखिमलाई घटाउनु
- विपन्न र गरीवका लागि आधारभूत सेवाको सुनिश्चितता गर्नु
- श्रोत र साधनको समन्यायिक उपयोग गर्नु
- सामाजिक न्याय र समावेशी अवधारणालाई बढावा दिनु
- नागरिकहरूलाई आर्थिक, सामाजिक, भौतिक तथा मनोवैज्ञानिक सुरक्षा प्रदान गर्नु ।

सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रहरू

सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाको विकास लोककल्याणकारी राज्यका प्रादुर्भाव सँगै भएको हो । सामाजिक सुरक्षा विभिन्न तह र स्तरमा भएको पाइन्छ । मुख्य रूपमा राष्ट्रियस्तर र संगठनस्तरमा यसको प्रयोग देखिन्छ । राष्ट्रियस्तरमा गरिने सामाजिक सुरक्षा व्यापक हुन्छ भने संगठनस्तरमा गरिने सामाजिक सुरक्षा निश्चित दायरा भित्र समेटिएको हुन्छ । सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रलाई विभिन्न निकायले निम्नानुसार उल्लेख गरेका छन् ।

अन्तराष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण सस्था ISSA ले सामाजिक सुरक्षाका देहायका क्षेत्र पहिचान गरेको छ ।

- वृद्ध, अशक्त र आश्रितहरूको लागि निवृत्तभरण (Pension for aged, disable and survivors)
- बेरोजगार भत्ता (Unemployment allowances)
- विरामी तथा प्रसुति बीमा (Sickness and maternity insurance)
- पारिवारिक भत्ता (Family allowances)
- पुनर्स्थापना (Rehabilitation)
- श्रम क्षतिको पूर्ति (Work injury indemnation) ।

त्यसैगरी, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (ILO) को अभिसन्धि नम्बर १०२ ले देहायका विषयलाई सामाजिक सुरक्षाको न्यूनतम मापदण्डको रूपमा व्याख्या गरेको छ ।

- औषधोपचार सुविधा (The provision of medicare)
- बेरोजगारी सुविधा (Unemployment benefits)
- विरामी हुदाको सुविधा (Sickness benefits_
- वृद्धावस्थाको सुविधा (Old age benefits)
- रोजगारीमा हुने दुर्घटना र चोटपटक वापतको सुविधा (Work injury benefits)
- परिवार तथा बालवच्चाको हेरचाहको सुविधा (The provision for families with children)
- आश्रित परिवार हेरचाह सुविधा (Death benefits)
- मातृत्व संरक्षण सुविधा (Maternity benefits)
- अशक्तता सुविधा (Inviability benefits)

साथै OECD मुलुकहरूले सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई आधुनिकिकरण तथा दिगो विकासको माध्यमको रूपमा अवलम्बन गरेका छन् । आफ्नो मुलुकको गरिवि घटाउने मूल तत्व स्वीकार गरेका छन् ।

नेपालमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम

नेपालमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको इतिहास लाई केलाउदा वि.सं. १९९१ मा सैनिक द्रव्य कोषको स्थापना सँगै यसको शुरुवात भएको मानिन्छ । सैनिकहरूको अवकाश पछिको जीवनमा केहि सहयोग पुगोस भन्ने उदेश्यले शुरुवात गरिएको यो कार्यक्रमलाई नीतिगत निरन्तरताको रूपमा वि.सं. १९९३ मा कर्मचारीलाई अझ विस्तार गरी निवृत्तभरण प्रणालीको अवलम्बन गरेको पाइन्छ । वि.सं. २००१ मा निजामती कर्मचारीहरूको लागि निजामती प्रोभिडेण्ड फण्डको स्थापना गरिएको पाइन्छ भने वि.सं. २०१९ मा कर्मचारी संचय कोषको स्थापना भएको पाइन्छ । यस ऐनमा भएको व्यवस्था वमोजिम नेपाल सरकार र संगठीत संस्थाका कर्मचारीहरू, अन्य कर्मचारीहरू र स्वरोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको

निमित्त संचयकोष, निवृत्तभरण कोष लगायत अन्य सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्य लिएको पाइन्छ ।

पञ्चायत कालिन समयमा खाद्य ढुवानी, स्वास्थ्य सुविधा तथा गरिवि निवारणसँग सम्बन्धित केही लक्षित कार्यक्रमहरु संचालन गरिएको थियो ।

औपचारिक रुपमा आम नागरिक लाई लक्षित गरेर भने आर्थिक वर्ष २०५१/५२ को वजेट वक्तव्य मार्फत सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम ल्याएको पाइन्छ ।

नवौं आवधिक योजनाले सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धि नीतिलाई पहिलो पटक स्थान दियो । जसमा जेष्ठ नागरिक, महिला तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई लक्षित गरेर केही कार्यक्रमहरु समावेश गरिएको थियो ।

नेपालको संविधानले सामाजिक सुरक्षा, खाद्य सुरक्षा र खाद्य सम्प्रभुता, आवास, स्वास्थ्य, शिक्षा र रोजगारीको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको छ । सबै नागरिकको गुणस्तरीय जीवनको सुनिश्चितताको लागि राज्यले सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको नीति अवलम्बन गरेको छ ।

आर्थिक तथा सामाजिक वञ्चितकरण तथा जोखिममा परेका वर्गहरुको सामाजिक संरक्षणका लागि सामाजिक सुरक्षा ऐन २०७५ तथा श्रमिकको सामाजिक सुरक्षाको लागि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन २०७४ कार्यान्वयनमा रहेका छन ।

क्षेत्रगत रुपमा नेपाल सरकारका विभिन्न निकायबाट विभिन्न लक्षित समूहलाई खाद्यान्न, पोषण स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, श्रम तथा रोजगार आदि क्षेत्रहरुमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु संचालनमा रहेका छन ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल वजेटको ११.३४ प्रतिशत रकम सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको क्षेत्रमा विनियोजन गरिएको छ ।

पन्ध्रौं आवधिक योजनामा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण कार्यक्रम

सोच

सवैका लागि दिगो सामाजिक सुरक्षा प्रणाली, समतामूलक समाज र लोक कल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको आधार

लक्ष्य

सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणलाई दिगो, सर्वव्यापि पहुँचयोग्य बनाई नागरिक हकको कार्यान्वयन गर्ने र राज्यप्रति नागरिकको विश्वास सुदृढ गर्ने

एद्देश्य

- सवै नागरिकलाई अनिवार्य र सर्वव्यापि सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवबद्ध गर्नु
- आर्थिक सामाजिक वञ्चितकरण र जोखिममा परेका समुदायलाई सामाजिक संरक्षण प्रदान गर्नु

- सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण मार्फत नागरिकहरूको आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय र अन्य जोखिम न्यूनीकरण गर्ने ।

रणनीति

- सामाजिक सहयोग र संरक्षणका कार्यक्रम विस्तार गरी आर्थिक सामाजिक वञ्चितकरण तथा जोखिममा परेका क्षेत्र, लिङ्ग, वर्ग र समुदायको पहुँच बढाउने
- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनालाई औपचारिक क्षेत्रका साथै अनौपचारिक क्षेत्रमा समेत विस्तार गरी सर्वव्यापी बनाउने
- सामाजिक सुरक्षा, सहयोग र संरक्षणमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन अन्तर सरकार सूचना प्रणालीको विकास गर्ने ।

नेपालमा संचालनमा रहेका केही सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू

सामाजिक सहायता कार्यक्रम

- एकल (विधवा) महिला भत्ता
- जेष्ठ नागरिक भत्ता
- अशक्त भत्ता
- स्वास्थ्य उपचार भत्ता

रोजगार सुरक्षा योजना

- सार्वजनिक निर्माण कार्य
- कर्णाली रोजगार कार्यक्रम

कामदार/कर्मचारी सुरक्षा कार्यक्रम

- ट्रेड युनियन अधिकार
- कर्मचारी वीमा
- निवृत्तभरण प्रणाली
- श्रम कानून मार्फत श्रम सुरक्षा
- कर्मचारी संचय कोषको व्यवस्था
- नागरिक लगानी कोषको व्यवस्था
- सामाजिक सुरक्षा कोषको व्यवस्था

रोजगारीका लागि सीप विकास कार्यक्रम

- प्राविधिक तथा सीपमूलक तालिम
- लघुऋण कार्यक्रम ।
- स्वास्थ्य वीमा कार्यक्रम

अन्य लक्षित कार्यक्रम

दलित तथा महिला शिक्षाका लागि छात्रवृत्ति कार्यक्रम

- महिला पोषण कार्यक्रम
- खाद्यान्न सहायता कार्यक्रम
- विद्यालय खाजा कार्यक्रम

नेपालमा औपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने निकायहरू

- कर्मचारी संचय कोष
- नागरिक लगानी कोष
- सामाजिक सुरक्षा कोष
- स्वास्थ्य बीमा बोर्ड आदि ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमका समस्याहरू

- सामाजिक सुरक्षा योजनालाई व्यापक बनाउन नसक्नु
- सामाजिक सुरक्षा योजनाको तर्जुमा, लगानी र स्रोतको अनुमान गर्न आवश्यक पर्ने सूचना र तथ्याङ्कको कमी हुनु
- सरकारका विभिन्न निकायबाट संचालित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूमा एकीकृत ढाँचा नहुँदा खण्डीकृत र दोहोरो पर्ने अवस्था कायम रहनु
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा निजीक्षेत्रका रोजगारदाताको न्यून सहभागिता रहनु
- अनौपचारिक क्षेत्रका श्रमिकलाई सामाजिक सुरक्षाको दायरामा आवृत्त गर्न नसकिनु
- सामाजिक सुरक्षा वितरण प्रणाली प्रभावकारी नहुनु
- कार्यान्वयनस्तरमा सरकारी, सहकारी, निजी र सामुदायिक क्षेत्रबीच समन्वयको अभाव हुनु ।

सुधारका उपायहरू

- योगदानमा आधारित निवृत्तभरणको दायरा विस्तार गरी यसलाई पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्ने
- सामाजिक सुरक्षालाई समन्वयात्मक ढंगले कार्यान्वयन गर्नका लागि एकीकृत संरचना निर्माण गर्ने
- निजीक्षेत्रमा समेत सामाजिक सुरक्षा अनिवार्य गर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने
- गरीबी परिचयपत्र वा राष्ट्रिय परिचयपत्रमा नै कुन सामाजिक सुरक्षाको लागि योग्य हो सो स्पष्ट उल्लेख गर्ने
- वेरोजगारलाई भत्ता वितरण नगरी उनीहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्ने ।

कर्मचारी संचय कोषको सन्दर्भ

कर्मचारी संचय कोष ऐन २०१९ वमोजिम स्थापित कर्मचारी संचय कोष मुलुककै एउटा ठूलो वित्तिय तथा सामाजिक सुरक्षण संस्था हो । राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षण प्रदायकको अग्रणी भूमिकाद्वारा

कोषलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरको सामाजिक सुरक्षण संस्थाको रूपमा स्थापित गर्ने दूरदृष्टि (Vision) लिएको कर्मचारी संचय कोषले करिब रु. ५ खर्बको वित्तिय स्रोत परिचालन गर्दै आएको छ ।

आफ्ना करिब ६ लाख संचयकर्ताहरूलाई विभिन्न सेवाकालीन आवश्यकता परिपूर्ति गर्न विभिन्न सापटी सुविधाहरूको व्यवस्थापन गर्दै आएको संचय कोषले आफ्ना संचयकर्ताहरूलाई विभिन्न शीर्षकमा सामाजिक सुरक्षा सुविधा समेत उपलब्ध गराउदै आएको छ । कोषको आफ्नै श्रोतवाट संचयकर्ताहरूलाई देहाय बमोजिमका योगदान रहित सामाजिक सुरक्षा सुविधाहरू प्रदान गर्दै आएको छ ।

काजक्रिया अनुदान

संचयकर्ताको सेवाकालमा नै मृत्यु भएमा निजको हकवालालाई आर्थिक अनुदान स्वरूप रु. ४० हजार प्रदान गरिने व्यवस्था रहेको ।

दुर्घटना क्षतिपूर्ति योजना

कुनै दुर्घटनामा परी संचयकर्ताको सेवाकालमा मृत्यु भएमा वा पूर्ण अंगभंग भएमा निज वा निजको हकवालालाई आर्थिक सहयोग स्वरूप एकमुष्ठ रु. २ लाख प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको ।

सुत्केरी तथा शिशु स्याहार खर्च

नियमित रूपमा संचयकोष कट्टी गरिरहेका महिला संचयकर्ता आफै वा संचयकर्ताको पत्नि सुत्केरी भएमा यो सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । तमाम नोकरी अवधिमा यो सुविधा २ पटक (२ प्रसुति) सम्म प्राप्त गर्न सकिने र यसको रकम प्रति प्रसुति रु. ७ हजार ५ सय रहेको छ ।

संचयकर्ता स्वास्थ्योपचार योजना

- कर्मचारी संचय कोषमा आवद्ध संचयकर्ता अस्पताल भर्ना भई स्वास्थ्य उपचार गराउदा हुने वित्तीय दायित्व वहन गरी सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने उदेश्यले यो योजना कार्यान्वयन गरिएको हो । यस योजनामा सहभागी हुन निम्न कुराहरू पूरा गरेको हुनुपर्नेछ ।
- कोषमा रकम जम्मा गरेको ६ महिना पूरा भई नियमित रूपमा रकम जम्मा भैरहेको हुनुपर्ने
- संचयकर्ताले अस्पताल भर्ना भई उपचार गराएको हुनुपर्ने
- अस्पतालवाट डिस्चार्ज भएको मितिले ६० दिन भित्र कोषमा निवेदन दिएको हुनुपर्ने
- नेपाल सरकारवाट संचालन अनुमति प्राप्त गरी नेपाल राज्य भित्र संचालित अस्पताल, नर्सिङ होम, श्वास्थ केन्द्रमा उपचार गरेको खर्चको मात्र दावि गर्न पाइने
- अस्पताल भर्ना भई उपचार गराएको अवधिको उपचार खर्चको मात्र सोधभर्ना हुने
- साधारण रोग तर्फ प्रत्येक आर्थिक वर्षमा रु. १ लाख सम्म र घातक रोग तर्फ तमाम सेवा अवधिमा रु. १० लाख सम्मको उपचार खर्चको सोधभर्ना गरिने ।

निष्कर्ष

विगत लामो समय देखी नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक क्षेत्रबाट विभिन्न सामाजिक सुरक्षा सुविधा तथा संरक्षणका कार्यक्रमहरू संचालन हुदै आएका छन । प्रत्येक वर्ष सामाजिक सुरक्षाको माग गर्ने जनसंख्या वढ्दै गइरहेको छ जसको कारण एकातर्फ वितरण गरिएका सुविधाहरू अपर्याप्त हुदै गएका छन भने अर्कोतर्फ यसको वित्तिय दायित्व व्यवस्थापनको प्रत्यक्ष बोझ सरकार माथि वढ्दै गएको छ । सरकारका नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य मार्फत विभिन्न लोकप्रिय कार्यक्रमहरू घोषणा हुदै जाने तर त्यसको वित्तिय दिगोपनाको सुनिश्चितता नहुने हुदा कतिपय कार्यक्रमहरू घोषणामा नै सिमित हुने र कति कार्यक्रम वाटोमै अलपत्र हुने अवस्था छ । विभिन्न संस्थाहरू तथा निकायहरूबाट संचालित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू वीचमा पनि समन्वयको अभाव छ । तसर्थ नेपालमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूको दिगोपनको सुनिश्चितताको लागि बीमा योजनाको व्यवस्था तथा योगदानमूलक वनाउनुका साथै यसको प्रभावकारीताको लागि यसतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीको सूची

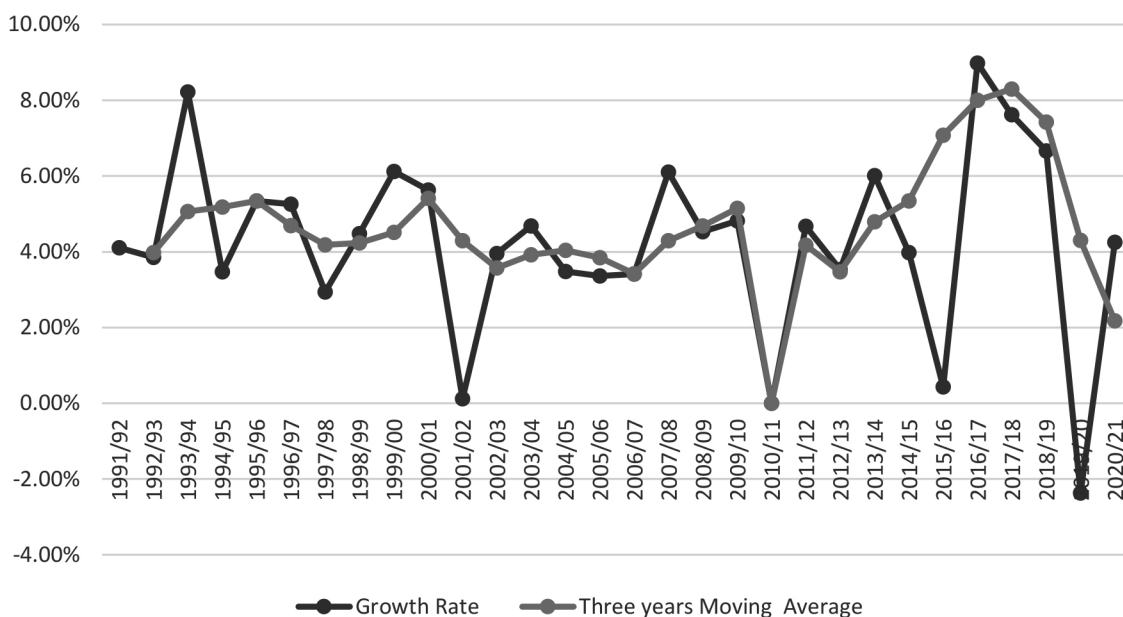
- नेपालको संविधान, नेपाल सरकार , कानून न्याय, संविधानसभा तथा संसदिय मामिला मन्त्रालय, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाण्डौ
- पन्ध्रौ योजना , नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगको , सिंहदरवार काठमाण्डौ
- कोष पत्रिकाका विभिन्न अंकहरू ,कर्मचारी संचय कोष, पुल्चोक ललितपुर
- आर्थिक सर्वेक्षण , नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार काठमाण्डौ
- नेपाल सरकारको वजेट वक्तव्य (आर्थिक वर्ष २०७९/८०)
- विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्टिय जर्नलहरू

गजेन्द्र बुढाथोकी
 पत्रकार

नेपाली अर्थतन्त्रका बहुआयामिक समस्या

नेपालको अर्थतन्त्र यतिखेर बहुआयामिक समस्याहरूबाट गुज्रिरहेको छ । पहिलो नेपालले सात दशकभन्दा लामो राजनीतिक सङ्क्रमणकाल पारित गरिसक्दा पनि देशको अर्थतन्त्रले आशातित रूपमा उन्नति हासिल गर्न सकेको देखिँदैन । राज्यको अधिकाङ्श ध्यान सत्ता परिवर्तन अथवा शासकीय स्वरूप परिवर्तन मात्र केन्द्रित भइरहँदा त्यसले मूलभूतस्तरमा अर्थतन्त्रको सुधार र समृद्धिका लागि अथवा जनताको जीवनस्तर सुधारका लागि खासै योगदान दिन सकेन ।

विगत ७० वर्षको नेपालको औसत आर्थिक वृद्धिदरको गणना गर्ने हो भने फरकफरक अवधिमा फरक फरक खालको वृद्धिदरको अनुपात देखिन्छ । वास्तविकस्तरमा आर्थिक वृद्धिदर ४ भन्दा मुनी नै रहन पुग्यो पञ्चायतकालको ३० वर्षीय अवधिलाई छोडेर वि.सं. २०४६ सालभन्दा यताको राजनीतिक परिवर्तनपछिको अवधिको मात्र अवस्था हेर्ने हो भने औसत ४.४ प्रतिशतमात्र आर्थिक वृद्धिदर कायम भएको देखिन्छ । (हेर्नुहोस चार्ट) । जबकि नेपालभन्दा पछाडि मात्र विश्व विकासको दौडमा हाम फालेका समान आयस्तर भएका देशहरूको आर्थिक वृद्धिदर मात्र नभई आम नागरिकको प्रतिव्यक्ति आयको वृद्धिदर पनि नेपालको भन्दा निकै उच्च रहँदै आएको छ ।

नेपालले विगत ३० वर्षमा आर्थिक विकासका क्षेत्रमा विभिन्न खालका उतारचढावहरू व्यहोर्दै आएको देखिन्छ । पहिलो चरणमा सन् १९९० पछि नेपालले अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरण र खुलाबजार अर्थनीतिको नीतिले गर्दा पहिलो ५ वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर पनि निकै उचालिएर गएको देख्न सकिन्छ । आर्थिक वर्ष १९९३/९४ मा वृद्धिदर ८ प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको थियो । त्यस अवधिमा नेपालको औद्योगिक क्षेत्रको वृद्धिदर यति उत्साहप्रद थियो कि यस क्षेत्रले करिब १९ प्रतिशतसम्म योगदान दिन सकेको थियो ।

उत्पादनमूलक क्षेत्रको विकास विस्तार नभइकन अर्थतन्त्रको वास्तविक विस्तार हुँदैन भन्ने कुरालाई हामीले बुझ्नै सकेनौं । हुन त नेपालको मात्र नभई विश्व अर्थतन्त्रमा अन्य मुलुकमा पनि पछिल्लो चरणमा सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्दै गएको देखिन्छ, तर तिनले उत्पादनमूलक क्षेत्रलाई पनि उत्तिकै प्राथमिकता दिए वा सेवाक्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको उत्पादकत्वसँग जोडे ।

आर्थिक संरचनामा आएको यस्तो किसिमको परिवर्तनलाई नेपालले सही अर्थमा उपयोग गर्न पनि सकेको देखिएन । यसको तात्विक अर्थ के हो भने नेपालको समग्र संरचनागत परिवर्तनमा राज्यको योगदान र लगानीभन्दा पनि अन्तर्राष्ट्रिय बहाव वा परिवर्तनका कारणले हासिल भएको उपलब्धिलाई नै हामीले आफ्नो उपलब्धि मान्दै आयौं । राज्यका सञ्चालकहरूमा अर्थतन्त्रको अवस्थाको बारेमा, अर्थतन्त्रको संरचनाको बारेमा, आर्थिक विकासका मुद्दाहरूको बारेमा अथवा जनताको जीवनस्तरलाई सुधार गर्ने विषयमा कुनै ठोस चिन्तन नभएको पाइयो ।

राज्यका केही शासकीय परिवर्तनसँगै संरचनागत परिवर्तनहरू जुनरूपमा हासिल भएका थिए, तिनको उपयोग अर्थतन्त्रको आमूल परिवर्तन अथवा आर्थिक विकासका लागि परिचालन गर्न सकिएको पाइएन । अर्थतन्त्रको विस्तार, आर्थिक क्रियाकलापको विस्तार, विकासको बहाव, जनताको जीवनस्तरको सुधार जस्ता कुरामा राज्यसँग भएका स्रोतसाधनहरूको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्नेमा यस्ता स्रोतहरूको निजीकरण गर्ने अथवा राज्यकोषको ढुकुटीबाट पैसा निकालेर व्यक्तिको सम्पत्ति बढाउने प्रवृत्ति हाबी भएर गयो ।

वि.सं. २०५६ सालयता राज्यको शासकीय अस्थिरता, राजनीतिक अस्थिरता, नीतिगत अस्थिरता, कानून कार्यान्वयन प्रणालीमा देखिएको कमजोरी लगायतको फाइदा उठाउँदै सीमित व्यक्तिहरू दिनप्रतिदिन धनाढ्य हुँदै जाने तर राज्यको विकास प्रतिफल प्राप्त हुनसक्ने अवस्था रहँदैआएको छ ।

सन् १९५४ देखि हालसम्म राज्यले विभिन्न विकास एजेन्सीहरूबाट ऋण अनुदान र प्राविधिक सहायताको नाममा अहिलेसम्म ८० खर्ब रुपैयाँभन्दा बढी परिचालन गरिसकेको छ, त्यसमध्ये राज्यले तिर्न बाकी बैदेशिक ऋणको अनुपात मात्रै १० खर्ब रुपैयाँ बराबरी छ । ऋण लिने क्रम अझै टुङ्गिएको छैन, जुन प्रतिदिन रूपमा बढ्दो क्रममा छ, किनभने राज्यको स्रोतसाधन कमजोर छ, थोरै छ र राज्यले गर्नुपर्ने खर्चको अनुपात निकै ठूलो छ । राज्यले गर्ने आम्दानी - राजस्वबाट कर्मचारीहरूको नियमित तलब भत्ता र प्रशासकीय खर्च पनि धान्न नसकिए त्यसका लागि समेत ऋण परिचालन गर्नुपर्ने अवस्था आएको छ ।

आन्तरिक ऋणबाट परिचालन गरिएको रकम पनि हरेक वर्ष बढ्दो क्रममा छ । आन्तरिक ऋण भनेको छोटो अवधिका लागि सरकारले देशभित्रैबाट परिचालन गर्नुपर्ने ऋण हो यो औषतमा ९१ दिनदेखि १५ वर्ष अवधिभित्रको मात्र हुन्छ । सरकारले हाल राष्ट्रिय ऋणपत्र, ट्रेजरी बिल, विकास

ऋणपत्र, राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार बचतपत्र मार्फत् आन्तरिक ऋण उठाउने गरेको छ ।

पछिल्ला केही वर्षयता पूँजीगत खर्चको शीर्षकमा विनियोजन गरिएको बजेट खर्च नगरी सञ्चित राख्ने र यसरी जम्मा भएको ठूलो पैसा आन्तरिक ऋणको साँवा तथा ब्याजमा खर्च गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । यसले आन्तरिक ऋण परिचालन त अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आईएमएफ) ले तोकेको तहभित्रै भइरहेको देखिएला तर वास्तविकतामा विकास प्रणालीलाई नै ठप्प पारिरहेको छ ।

अहिले हरेक वर्ष आन्तरिक तथा बाह्य दिनको साँवा तथा ब्याजमा ६० देखि ६५ अर्ब रुपैयाँ खर्च गर्ने गरिएको छ । विशेषरूपले वि.सं. २०४६ सालपछि विकासका नाममा लिएको ऋणमध्ये ठूलो अनुपात अबका केही वर्षभित्रमा परिपक्व हुँदैछ । विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क (एडीबी), अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आईएमएफ) जस्ता बहुपक्षीय दाताहरूले दिएको ऋणमध्ये ठूलो अनुपात परिपक्व अवधि छिट्टै सकिँदैछन्, यद्यपि तिनले थप ग्रेस अवधि दिने भएकाले केही वर्ष पूर्ण ऋण चुक्ता गर्नु नपरे पनि त्यो ऋणको साँवा ब्याजबापत तिर्नुपर्ने दायित्व अमेरिकी डलरसँग नेपाली मुद्राको अवमूल्यनका कारणले भन्नुपर्ने बढ्ने अवस्था छ । राज्य सञ्चालकहरूमा बढ्दो दायित्वको भुक्तानी कसरी गर्ने भन्ने कुनै चिन्ता र चिन्तन भएको पनि देखिँदैन ।

क्षणिक प्रचारबाजी अथवा राजनीतिक लाभ (भोट सुरक्षा) गणना गरेर सामाजिक सुरक्षा भत्ता जस्ता कार्यक्रमहरूमा नयाँ नयाँ स्किमहरूको घोषणा गर्ने प्रवृत्तिले गर्दा हरेक वर्ष सामाजिक सुरक्षा भत्ता वापतको दायित्व पनि बढ्दै गएर सवा खर्ब नाघिसकेको छ, यसमध्ये सरकारी कर्मचारी प्रहरी सेना आदिको पेन्सन रकम मात्रै ६५ अर्ब रुपैयाँ र ६६ अर्ब रुपैयाँ सामाजिक सुरक्षा भत्ता वापत खर्च हुने गरेको छ । यो दायित्व आगामी वर्षहरूमा तत्कालै घट्नसक्ने अवस्था छैन, किनभने जोखिम मोल्न कुनै पनि राजनीतिक दल तयार छैनन् । यदि कसैले केही गरी ८ मध्ये कुनै एक पनि सामाजिक सुरक्षा भत्ता शीर्षकको भत्ता रकममा कटौती गरेमा उसको भोट खस्किने अवस्था हुनसक्छ । सामाजिक सुरक्षा भत्ता घटाउनुको सट्टा राजनीतिक दलहरूले नयाँ शीर्षकमा बढाउने, उमेर समूह घटाउने जस्ता काम गर्दै आएका छन् । यसले आगामी वर्षहरूमा यो शीर्षकमा खर्च गर्नुपर्ने दायित्व बढ्नसक्छ ।

अर्कातिर सामाजिक सुरक्षा कोष नामक नयाँ संरचना बनाइए पनि त्यसको कार्यविधिका अन्यायहरू यति धेरै छन् कि सामान्य कर्मचारीहरू त्यसमा सहजै प्रवेश गर्न चाहिरहेका देखिँदैनन् । नयाँ सामाजिक सुरक्षा ऐन बनेपछिका कर्मचारीहरू योगदानमूलक पेन्सन प्रक्रियामा सहभागी भए पनि त्योभन्दा अगाडि नै गैर-योगदानमूलक पेन्सन पाउँदै आएका निजामती कर्मचारी, सेना र प्रहरीको दायित्व अहिले नै ६५ अर्ब भन्दा बढी पुगिसकेको अवस्था छ । हरेक पटक निजामती कर्मचारीहरूको तलब वृद्धि गर्दा पेन्सन रकम पनि बढाउनु पर्ने अवस्थामा छ, यो कसले, कसरी कहाँबाट व्यहोर्ने भन्ने अझै प्रष्ट भइसकेको छैन । यस्ता थुप्रै दायित्वहरू छन्, जसबाट सरकार तत्कालै पन्छिन सक्दैन ।

अर्कातिर राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विभिन्न कारणहरूले गर्दा नेपालको अर्थतन्त्रमा पर्ने धक्काको अनुपात पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । विगत लामो समयदेखि नै नेपालले आन्तरिक र बाह्य धक्का (सक्स) को सामना गर्नुपरेको छ, जसले आर्थिक विकासमा ठूलो प्रभाव पारेको छ । उदाहरणका लागि एक दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्व, सन् २००८ को विश्वव्यापी आर्थिक सङ्कट, सन् २०१५ को महाभूकम्प, २०१५ को भारतीय आर्थिक नाकाबन्दी र पछिल्लो समय कोभिड-१९ को महामारीजन्य आर्थिक सङ्कटको यहाँ चर्चा गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

गुमेको दशक

नेपालले सन् १९९० मा अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरण र खुला बजार अर्थतन्त्रको सकारात्मक प्रभावको लाभाङ्ग अर्थतन्त्रमा विस्तार नहुँदै २०५२ साल (सन् १९९६) मा माओवादीले सशस्त्र विद्रोह आरम्भ गर्‍यो । यो सशस्त्र विद्रोहमा परी माओवादी, सेना-प्रहरी र सर्वधारण गरी भन्डै १७ हजारको मृत्यु भयो ।

सबैभन्दा गम्भीर कुरा, यसले देशको आर्थिक विकास चक्रमा दीर्घकालीन असर छाडेर गयो । विश्व बैङ्कको तथ्यांक अनुसार सन् १९९६ देखि २००६ सम्मको अवधिमा नेपालको कूल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिदर करिब ३ प्रतिशत मात्र रहेको छ, जुन यस क्षेत्रका अन्य मुलुकको औसत वृद्धिदरभन्दा निकै कम हो ।

सन् १९९६ देखि २००६ सम्मको अवधिमा नेपालमा द्वन्द्वका कारण भएको आर्थिक क्षतिको अनुमान गर्न गरिएको अनुभवजन्य विश्लेषणको नतिजाले यस अवधिमा ९२ अर्ब रुपैयाँ बराबरको क्षति भएको देखायो । यसबाहेक द्वन्द्वपछिको पुनर्निर्माणमा ४८ अर्ब रुपैयाँ खर्च भएको छ ।

यस अवधिमा आर्थिक वृद्धिमा पारेको असरको प्रभावस्वरूप सन् १९९६ देखि २००६ सम्मको अवधिमा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय न्यून रह्यो, सन् १९९६ मा १९८ डलरबाट बढेर सन् २००६ मा ३४० डलर मात्र पुग्यो । यसले आमनागरिकको कठिन गरिबीयुक्त अवस्थालाई भल्काउँछ । सशस्त्र द्वन्द्वकालीन अवधिमा एक हजारभन्दा बढी मभौला उद्योग बन्द भएको नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको एक अध्ययनमा उल्लेख छ । उद्योग तथा लगानी सुरक्षाका कारण जनाउँदै विदेशी लगानी ठप्पै भयो । यस्तै पर्यटक आगमनमा असर पयो ।

विश्व आर्थिक सङ्कटका बाछिटा

लेम्यानस ब्रदर्सको सङ्कटबाट आरम्भ भएको सन् २००८ को विश्वव्यापी आर्थिक सङ्कटबाट यसको जननी अमेरिका मात्रै प्रभावित भएन, सम्पूर्ण विश्वमा नै यसका छालहरू फैलिए । यो क्रम सन् २०१० सम्म नै जारी रह्यो । सङ्कटको मूल कारण अमेरिका थियो, जहाँ रियलइस्टेट पानीको फोका फुटेको (रियल इस्टेट बजारको पतन) जस्तै भयो, प्रमुख लगानी बैङ्क लेहम्यान ब्रदर्सको असफलताले वित्तीय प्रणालीमा विश्वास गुम्यो र क्रेडिट बजारमा स्थिरता ल्यायो । विश्व अर्थतन्त्रमा सङ्कटको प्रभाव महत्वपूर्ण र दूरगामी पर्न गयो ।

अन्य विकासशील मुलुक र अतिकम विकसित मुलुकहरू, जस्तै नेपाल पनि यो विश्व आर्थिक सङ्कटको छालमा पयो । सुरुमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कका तत्कालीन गभर्नर र अन्य सरकारी अर्थशास्त्रीहरूले 'नेपालको अर्थतन्त्र विश्व अर्थतन्त्र, खासगरी अमेरिकी अर्थतन्त्रसँग सिधै आबद्ध नभएको, हाम्रो आर्थिक प्रणाली एकलकाँटे चरित्रको भएको र सानो अर्थतन्त्र भएकाले खासै असर नपर्ने' दाबी गरेका भए पनि सन् २०१० सम्म आइपुग्दा यो सङ्कटको बाछिटा पर्न थालिसकेको थियो ।

रेमिट्यान्स, निर्यात र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीमा कमी जस्ता असरहरू नेपाली अर्थतन्त्रमा पनि परे भने विश्वव्यापी रूपमा बढेको उच्च मुद्रास्फीति, विशेषगरी खाद्यान्नको उच्च मूल्य वृद्धिबाट नेपाल पनि गम्भीर रूपमा प्रभावित हुनपुग्यो । नेपाल राष्ट्र बैङ्कका अनुसार, सन् २००९ मा देशको एफडीआई प्रवाह ३६ प्रतिशतले घटेको थियो ।

भूकम्पको गहिरो घाउ

वि.सं २०७२ साल (सन् २०१५) मा गोरखाको बारपाक केन्द्रविन्दु भएर गएको भूकम्पले नेपालको अर्थ-सामाजिक क्षेत्रमा गहिरो घाउ छाडेर गयो । राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्वमा तयार पारिएको विपद्पछिको आवश्यकता मूल्याङ्कन (पीडीएनए) प्रतिवेदन अनुसार ७ खर्ब रूपैयाँ (७ अर्ब अमेरिकी डलर) क्षति भएको अनुमान गरिएको थियो, जुन नेपालको कूल गार्हस्थ उत्पादनको करिब एक तिहाई बराबर हो । यस बाहेक क्षति तथा नोकसानीको अनुमानित मूल्य आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कूल पूँजी निर्माणको सत्प्रतिशतभन्दा बढी हो ।

भूकम्पका कारण कूल ८ हजार ९६२ जनाको ज्यान गयो, २२ हजार ३०२ जना घाइते भए, करिब ८ लाख घरहरूमा क्षति पुग्यो । भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणमा मात्र करिब ९ खर्ब रूपैयाँ खर्च भएको आँकलन छ ।

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ (सन् २०१४/१५ मा) नेपालको अर्थतन्त्र ४.६ प्रतिशतले विस्तार हुने भूकम्पपूर्वको गणनाले देखाएको भए पनि ३.२३ प्रतिशतको मात्र आर्थिक वृद्धिदर हासिल भयो । अर्थात् अर्थतन्त्रको विस्तार आधाले खुम्चियो । भूकम्पका कारण ३ प्रतिशत विन्दुले गरिबी बढेको विश्व बैङ्कको आँकलन छ ।

भारतीय आर्थिक नाकाबन्दी

नेपालको संविधान, २०७२ जारी गर्दा 'मधेशका मागहरू सम्बोधन नभएको मूल कारण देखाउँदै तराई मधेश क्षेत्रमा सुरु भएको आन्दोलनलाई साथ दिन भारतले वि.सं २०७३ असोजदेखि माघसम्म नेपाललाई आर्थिक नाकाबन्दी गरिदियो । यसले नेपाली अर्थतन्त्रमा गम्भीर र दीर्घकालीन असर पऱ्यो । पाँच महिनासम्म देशभरिकै आपूर्ति प्रणाली ठप्प भयो । पेट्रोलियम पदार्थ, खाना पकाउने ग्यास समेतको सङ्कट सिर्जना गरियो, यसको ठूलो प्रभाव यातायात क्षेत्रमा देखियो । उद्योगधन्धा, व्यापार-व्यवसाय पूर्णरूपमा बन्द हुँदा त्यसले अर्थतन्त्रमा व्यापक सङ्कट सिर्जना भयो । भारतबाट आयात अवरुद्ध हुन थाले पश्चात् जीवन निर्वाहको लागि इन्धन, खाद्यान्न, औषधि लगायत अति आवश्यक वस्तुहरूको अभाव भयो भने न्यून परिणाममा उपलब्ध वस्तुहरूको समेत न्यायोचित वितरणको व्यवस्था हुन सकेन । परिणामस्वरूप: अस्वाभाविक मूल्य वृद्धि र कालोबजारीले प्रश्रय पायो ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्कले वि.सं. २०७२ मङ्सिर ३ गते सार्वजनिक गरेको भारतीय नाकाबन्दीले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन (जुन सार्वजनिक भएको दुई दिनपछि नै राष्ट्र बैङ्कको पब्लिक डोमेनबाट हटाइएको थियो) अनुसार, आर्थिक वर्ष २०७२/७३ करिव १ प्रतिशतले आर्थिक सङ्कुचन हुने र दोस्रो परिदृश्य अनुसार, आर्थिक वृद्धि १.७ प्रतिशतसम्म कायम हुने उल्लेख थियो । उक्त वर्षको बजेटमा ५.८ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुने अनुमान गरिएकोमा १.२ प्रतिशत हासिल भयो । यद्यपि यो पुनर्गणना गरी समायोजन गरिएको आर्थिक वृद्धिदर हो । स्वयम् तत्कालीन केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (हालको राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय)ले त्यसबेला तयार पारेको राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार, सो वर्ष आर्थिक वृद्धिदर शून्य तह (०.६ प्रतिशत) मा रहेको देखाएको थियो ।

भूकम्पबाट थिलथिलो भएको नेपाली अर्थतन्त्र पुनः लर्खराउँदै माथि उठ्न नपाउँदै भारतीय अघोषित आर्थिक नाकाबन्दीले नेपाली अर्थतन्त्रलाई गम्भीर धक्का दियो । लगातार दुई वर्षको आर्थिक सङ्कट नेपालले त्यसअघि कहिल्यै भोगेको थिएन ।

कोभिडजनित आर्थिक सङ्कट

सन् २०१९ को अन्तिम समयमा चीनको वुहानबाट शुरु भएको कोभिड-१९ महामारी नियन्त्रणका नाममा लगाइएको पाँच महिने बन्दाबन्दी (लकडाउन) र त्यसपछि पटक-पटक लगाइएका कडा प्रकृतिका निषेधाज्ञाहरूले नेपाली अर्थतन्त्रमा ठूलो असर पार्यो । राष्ट्रिय योजना आयोग मातहत गरिएको एक बृहत् अध्ययनका आधारमा अनुभवजन्य साक्ष विधि प्रयोग गरेर गरिएको गणना अनुसार पाँच महिने लकडाउनका कारण नेपाली अर्थतन्त्रमा कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको ८.३ प्रतिशत बराबरको क्षति पुग्यो । रकममा यो ३ खर्ब ३८ अर्ब हुन आउँछ । कोभिड महामारीका कारण अतिरिक्त ५.६ प्रतिशत नेपालीहरू पुनः गरिबीको रेखामुनी धकेलिएको आँकलन छ ।

पाँच महिने लकडाउन र त्यसपछिका निषेधाज्ञाहरू हटेपछि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा अर्थतन्त्रमा व्यापक माग सिर्जना भयो । अर्थतन्त्रको माग धान्नका लागि बैङ्कहरूले पनि आयात कर्जासहित अल्पकालीन प्रकृतिको ऋणमा व्यापक लगानी गरे । त्यसले आयातको अनुपात हवातै बढ्न गयो । आयात बढेसँगै विदेशी मुद्राको माग पनि यति बढ्यो कि राष्ट्र बैङ्कको विदेशी मुद्राको भण्डार घटेर पाँच महिनाको आयात पनि धान्न नसक्ने अवस्थामा पुग्यो । अतालिएको सरकारले गाडीलगायत अन्य धेरै वस्तुको आयातमा प्रतिबन्ध नै लगायो । अन्य थुप्रै वस्तुको आयातमा एलसीमा सत प्रतिशत मार्जिनको व्यवस्था गर्‍यो । त्यसले आयात नियन्त्रण भई विदेशी मुद्राको स्थितिमा सुधार त आयो तर अर्थतन्त्रमा आयात संकुचित भएका कारण पुनः आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आर्थिक सङ्कुचन ल्यायो ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को पहिलो ८ महिनामा सरकारले न खर्च बढाउन सक्यो, न त राजस्व नै लक्ष्यअनुसार उठाउन सक्यो । अर्थतन्त्रमा देखिएको सङ्कटले सरकारलाई पनि प्रभावित तुल्याएको देखियो ।

अबको बाटो

हरेक कालो बादलमा चाँदीको घेरा हुन्छ भने भैं सन् १९९० को दशकपछि अवलम्बन गरिएका आर्थिक उदारीकरण र खुला बजार अर्थतन्त्रको नीतिसँगै चालिएका कदमहरूले देशको गरिबीको अनुपात फन्डै २२ प्रतिशत विन्दुले घटेको छ । मातृ तथा शिशु मृत्युदर घटेको छ, मानव विकास सूचकांकमा नेपालको प्रगति उल्लेख्य छ । यसको अर्थ स्वास्थ्य र शिक्षाको पहुँचमा सुधार भएको छ । औषत आयु बढेको छ । सुस्त सही, विकासका केही पूर्वाधार बनेका छन्, केही बन्ने क्रममा छन् ।

नेपाल अतिकम विकसित मुलुक (एलडीसी) बाट स्तरोन्नति हुँदै सन् २०२६ मा विकासशील मुलुकको पंक्तिमा उक्लिदै छ । भलै, आयगत आधारमा नेपालको अवस्था केही कमजोर नै भए पनि आगामी दिनमा यथास्थितिबाट बाहिरिने भएकाले विगत साँढे तीन दशकमा अर्थतन्त्रका क्षेत्रमा देखिएका कमीकमजोरी, आर्थिक विकासमा देखिएको सुस्ततालाई सुधार गरेर अगाडि बढ्नु नै मुलुकका लागि हितकर हुनेछ । यसका लागि दिगो आर्थिक वृद्धिलाई मूल आधार बनाउद सरकारले पूर्वाधार र मानव पूँजीमा लगानी बढाउनमा ध्यान दिनैपर्छ ।

जमुना अर्याल
सहायक निर्देशक,
नेपाल बीमा प्राधिकरण

बीमा व्यवसाय विस्ताका लागि स्थानीय सरकारसंगको सहकार्यको अपरिहार्यता

संविधानमा बीमा

नेपालको संविधानले सङ्घीय शासन प्रणालीलाई आत्मसात् गरेको छ । सङ्घीयता आत्मसात् गरेको नेपालको संविधानले बीमा सम्बन्धी व्यवस्था समेतलाई उल्लेख गर्नु सुखद पक्ष हो । संविधानको अनुसूची ५ मा बीमा नीति उल्लेखित छ । संविधानको अनुसूची ५, सङ्घीय सरकारको एकल अधिकारको सूची हो । संविधानको धारा ५७ र १०९ बमोजिम बीमा सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने काम सङ्घीय सरकारको हो । बीमा व्यवसाय सञ्चालन र व्यवस्थापनको अधिकार भने सङ्घीय र प्रदेश सरकारको साभा अधिकारको सूची अन्तर्गत परेको देखिन्छ । बीमा प्रणाली तथा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित र प्रभावकारी बनाउने कार्यमा संविधानतः नगरपालिका र गाउँपालिकालाई कुनै अधिकार वा दायित्व प्रदान गरेको देखिंदैन ।

नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावली, २०७४ ले सङ्घीय सरकारको कार्य जिम्मेवारी अन्तर्गत बीमा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, नियमन, स्वास्थ्य बीमा तथा सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षाको अधिकार सङ्घीय सरकारलाई तोकेको छ । प्रदेश सरकारको कार्य विभाजन नियमावली अनुसार, बीमा र बीमा व्यवसायको संचालन, व्यवस्थापन, प्रवर्द्धन तथा विस्तार र नियमनको अधिकार प्रदेश सरकारलाई उपलब्ध छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ दफा ११ को उपदफा (४) को खण्ड (ख) को क्रमसंख्या (४) मा स्वास्थ्य बीमा लगायतका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार स्थानीय तहको हुने गरी तोकेको देखिन्छ । बीमा व्यवसायको विस्तार गरी यसबाट सर्वसाधारणलाई लाभान्वित गराउने विषय जनतासँग प्रत्यक्ष सम्पर्क र सम्बन्ध रहने भएकोले स्थानीय तहको सक्रिय भूमिका, सहकार्य र कार्यगत अपनत्व आवश्यक हुन्छ । कानूनमा सो व्यवस्था गरेको भए तापनि वर्तमान नेपालको संविधानले भने बीमा व्यवसायमा स्थानीय तहको भूमिकालाई एकल वा साभा अधिकारको कुनै पनि सूचीमा उल्लेख नगरी पूर्णरूपमा वेवास्ता गरिएको छ ।

बीमा ऐन, २०७९ मा स्थानीय तह

सङ्घीय संसदबाट भर्खरै नयाँ ऐन जारी भएको छ । बीमा सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको बीमा ऐन, २०७९ ले बीमा प्रणाली तथा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाई बीमाको विकास गर्ने, बीमा व्यवसायको स्वस्थ प्रतिस्पर्धाबाट सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बीमा सेवा उपलब्ध गराउने एवम् बीमा व्यवसायको प्रभावकारी

स्वमा नियमन गरी बीमितको हक हित संरक्षण गर्ने उद्देश्य लिएको देखिन्छ । उल्लेखित उद्देश्य पूरा गर्न ऐनले संवैधानिक अङ्ग तथा निकाय, नियमनकारी निकाय, बैङ्क तथा वित्तीय संस्था, विभिन्न सङ्गठित संस्था तथा अन्य सार्वजनिक निकायसँग समन्वय, सहकार्य र सहयोग तथा सूचना आदान प्रदान गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । तर, उक्त ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न वा बीमा व्यवसायलाई संस्थागत गर्न गराउन स्थानीय तहको भूमिका भने उल्लेख गरिएको देखिंदैन । अप्रत्यक्ष स्वमा वा घुमाउरो हिसावले सार्वजनिक निकायको स्वमा पनि स्थानीय तहलाई सम्बोधन गरिएको मान्न नसकिने त होइन । तर संविधानले स्पष्टस्वमा स्थानीय तह भनेर गाउँपालिका र नगरपालिका सम्बन्धी प्रशस्त व्यवस्था उल्लेख गरेको अवस्थामा स्थानीय तहलाई नाम नै नखुलेको सरकारी कार्यालयको स्वमा जवर्जस्त परिचित गराउनु भने उचित हुदैन ।

जोखिम घटाउन बीमा

सम्भावित जोखिमको व्यवस्थापन गर्ने सेवा वा व्यवसाय नै बीमा व्यवसाय भएकोले यसको महत्व अत्याधिक रहेको छ । प्रत्येक व्यक्तिको जीवनमा जोखिम छ भने जगत्का यावत् अवयव पनि जोखिममुक्त रहन सक्दैनन् । हरेक व्यक्तिको जीवनमा जोखिम छ र हरेक व्यक्तिका दिनचर्याका व्यापार, व्यवसाय वा क्रियाकलाप जुनसुकै बेला जोखिममा पर्नसक्ने र ठूलो धनराशीको क्षति हुनसक्ने भएकोले बीमा गर्ने प्रणाली विकास भएको हो । सम्भावित कुनै घटना वा दुर्घटनालाई पूर्णस्वमा टार्न त सकिंदैन तर त्यसबाट सृजना हुने जोखिमको भने व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । यही मान्यताबाट नै बीमा व्यवसायको प्रारम्भ भएको हो । जोखिम घटाउन बीमा जनस्तरमा पुग्न अपरिहार्य छ । नेपालमा नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई बीमाको पहुँच जनतासम्म पुर्याउन बीमा व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्ने, बीमा व्यवसायको विकास तथा विस्तारको लागि अध्ययन, अनुसन्धान, तालिम, अभिमुखीकरण तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी समेत तोकिएको छ । बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउने काम पनि नेपाल बीमा प्राधिकरणकै रहेको छ । बीमा विषयमा सरकारको सल्लाहकार समेत रहेको प्राधिकरणले नै प्रमुख भूमिका निर्वाह नगरी बीमा व्यवसायले व्यापकता पाउन सक्ने अवस्था देखिंदैन ।

विद्यमान संवैधानिक तथा कानुनी प्रबन्धबाट बीमा व्यवसायलाई विस्तार गर्ने वा बीमा व्यवसायलाई समुदाय तहमा वा जनस्तरमा पुर्याउन सङ्घीय र प्रदेश सरकारको भूमिकाको परिकल्पना गरिएको छ । बीमा व्यवसायको विस्तार तथा सेवा प्रवाहमा स्थानीय तहको भूमिकाको भने अपेक्षा गरे अनुसार प्रभावकारी बनाउन खोजेको देखिंदैन । सङ्घीय संरचनामा मुलुकका अन्य वस्तु तथा सेवा प्रवाह गर्ने वा शासकीय प्रबन्ध वा प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने कार्य स्थानीय तहबाट हुन थालेको छ । जनस्तरमा प्रवाह गर्नुपर्ने सेवा स्थानीय तहको पनि वडा तहबाट सम्पादन, समन्वय वा सहजीकरण गर्नु उपयुक्त हुने मान्यता र प्रचलन हुने गरेको छ । सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना तीन तहको हुने र तीनै तहका सरकारले देशको सर्वाङ्गीण विकास र समानतामा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्ने दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्व निर्धारित छ ।

राज्यशक्तिको बाँडफाँड संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि अलग अलग स्वमा भएको छ । एकल तथा साभा अधिकारका स्वमा संविधानका विभिन्न अनुसूचीहरूमा उल्लिखित छन् । ती अनुसूचीहरू

शासन प्रशासनको लागि मार्गदर्शन पनि हुन् । ती संवैधानिक व्यवस्थाहरू सबै तहका सरकारहरूले आफ्ना लागि तर्जुमा गर्ने नीति तथा कानूनहरूको श्रोत पनि हो । संवैधानिक अधिकारविना ऐन, नियम वा अन्य कार्यविधि बनाउन पाउँदैन, सकिँदैन । वास्तवमा संविधान भनेको राज्यको मूल कानून हो । संविधानले शासकीय संरचनाको मात्र व्यवस्था गर्दैन यसले त सरकारका अङ्गहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोकेको हुन्छ । तोकिएको अधिकारभन्दा बाहिर जान कानुनी व्यक्तिका लागि त भन् सम्भव नै हुँदैन । त्यसैले गर्दा बीमा व्यवसायको लागि जुन तहको सरकार र निकायका लागि भूमिका तोकिएको छ, सोही बमोजिम नै गर्नु गराउनु सबैको कानुनी कर्तव्य हो । अधिकारको सीमाभित्र बस्नु सबैका लागि बाध्यात्मक अवस्था पनि हो ।

बीमा व्यवसायमा स्थानीय तहसँग सहकार्य किन ?

बीमा क्षेत्रको विस्तार र विकास गरी बीमा प्रणालीलाई संस्थागत गर्न स्थानीय तहमा समेत बीमाको अधिकार हुनु उपयुक्त हुन्छ । दिनदिनैको काम कारवाही सम्बद्ध सेवा प्रवाह गर्ने निकायबाटै बीमा सम्बन्धी सेवा समेत सम्प्रेषण गर्न मनासिव हुन्छ । नेपालमा हाल ७५३ वटा स्थानीय तह रहेका छन् । ७५३ वटा स्थानीय तहमा ६,७९६ वटा वडा कार्यालय रहेका छन् । यदि स्थानीय तहको पनि वडास्तरबाट बीमा सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, सुसूचित गर्ने, बीमा गर्ने र सहज रूपमा बीमाको दावी भुक्तानी समेतको सेवा प्रवाह गर्न सकियो भने बीमाप्रतिको जनविश्वास पनि हवातै बढ्नसक्ने देखिन्छ । स्थानीय तह नै सर्वाधिक मानिस भेला हुने, सेवा लिने, विश्वास गर्ने, निकटस्थ, भरोसायोग्य र नजिकको सरकारी कार्यालय हो । आफ्नो निकटको सरकारी कार्यालयप्रति मानिसको सम्बन्ध र सहकार्य विशेष प्रकारको हुन्छ । प्रदेश र सङ्घीय सरकारसँग स्थानीय सरकार सरह जनतासँग सधैँ र धेरै भेटघाट वा सम्पर्क हुँदैन । त्यसकारण स्थानीय तहलाई घरदैलोको सरकार पनि भन्ने गरिन्छ । मानिसहरू यस्तो घरदैलोको सरकारसँग सेवा सुविधाको मात्र अपेक्षा गर्दैनन् विश्वास पनि गर्दछन् र अपनत्व पनि महशूस हुन्छ ।

बीमाको उपादेयता

बीमाको आवश्यकता मानिस, पशुपालन, विकास परियोजना, चल अचल सम्पत्ति सबैमा उत्तिकै हुन्छ । यसले जनजीवनलाई सहज, सरल र सुरक्षित महशूस गराउँछ । साथै सम्भावित क्षतिको परिपूरण गराउँछ । मानिसमा बीमाको कारण ऊर्जा प्राप्त हुन्छ । आफूले गर्ने काम कारवाही निर्धक्कताका साथ गर्नसक्ने अवस्थाको विकास हुन्छ । आजको जटिल संरचनायुक्त सामाजिक परिवेशमा हरेक कार्यमा जोखिम छ । त्यो जोखिम टूलाटूला उद्योगधन्दा भएको औद्योगिक तथा विकसित राष्ट्रका लागि मात्र नभई हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख गरिव, पछौटे तथा निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली भएको मुलुकका हरमानिसको दिनचर्यामा समेत उत्तिकै आवश्यक र उपयोगी छ । समाजमा जोखिम बढेसँगै जोखिम व्यवस्थापन गर्ने सटिक उपायको रूपमा विकास भएको प्रणाली नै बीमा हो । यो वित्तीय बजारको भरपर्दो औजार हो र जुनसुकै व्यवसायको लागि बलियो आड भरोसा पनि हो । हालसम्म बीमा सहरी क्षेत्रमा बढी केन्द्रित भएको छ । गाउँ गाउँमा बीमाको सेवा विस्तार गरी यसको लाभबाट आम सर्वसाधारण मानिसको जीवनमा खुसी र सन्तुष्टि पैदा गर्न सक्नु अहिलेको टड्कारो आवश्यकता हो ।

ग्रामीण क्षेत्रमा बीमा सेवा

बीमाको पहुँच बृद्धि निरन्तर भइरहेको छ, तर अपेक्षित मात्रामा हुन सकेको छैन । ग्रामीण क्षेत्रमा यसको विस्तार कम भएको छ । कृषिप्रधान देश नेपालमा कृषकका लागि कृषि व्यवसायमा ८० प्रतिशतसम्म अनुदानको सरकारी प्रबन्ध गरिदा समेत मानिसमा बीमाप्रतिको आकर्षण बढ्न सकिरहेको देखिंदैन । यसका लागि प्रयाप्त मात्रामा जानकारी उपलब्ध गराउन नसकिएको हुनसक्छ । सर्वप्रथम कुनै पनि कार्य गर्ने वा नगर्ने भन्ने निर्णयमा पुग्नुअघि मानिसहरू त्यस विषयमा जानकार, सचेत, उपादेयता, लाभहानी आदिको बारेमा बुझ्न चाहने मानव स्वभाव हुन्छ । कतै बीमाको दायरामा आउन अनिच्छुक हुनुमा बीमा के हो ? किन गर्ने बीमा ? बीमा गरेबाट के के फाइदा हुन्छ र नगरे के वेफाइदा हुन्छ भन्ने कुरा आम मानिसले थाहा पाएको हुनुपर्छ । बीमा कहाँ गर्ने ? कसरी गर्ने ? कति खर्च हुन्छ ? खर्चको जोहो कसरी गर्ने भन्ने जस्ता विषयहरू स्पष्ट नभई कोही पनि अन्यौलताकै बीचमा बीमा सेवामा आवद्ध हुन्छ भन्ने अनुमान गर्न सकिंदैन । सहरी क्षेत्रमा केही निजी सम्पत्तिहरूमा बीमा गर्ने गरिएको छ भने सरकारी सम्पत्ति तथा परियोजनाहरूमा समेत अपेक्षित मात्रामा बीमाको विस्तार हुन सकेको देखिंदैन । यस अवस्थामा ग्रामीण परिवेशमा त भन् मानिस बीमाको लाभसँग जानकार नै हुन नसकेको आभास हुन्छ ।

वडा तहमा समेत बीमा

बीमा जोखिमको रक्षा कवच हो । यो कुरा सबै बीमा कम्पनीहरूले मसिनोसँग आम नागरिकमा बुझाउन सक्नुपर्छ । नाफा कमाउने वा व्यवसाय गर्ने सोचबाट बीमा कम्पनीहरू केही माथि उठेर बीमा व्यवसाय सेवा पनि हो भन्ने भावबाट निर्देशित हुन आवश्यक छ । बीमा व्यापार हो भन्ने आम बुझाई बन्न गएको छ । सबै बीमा कम्पनीहरूको कार्यक्रम आफ्नो कम्पनीको हित र व्यापार बढाउनेतर्फ मात्र केन्द्रित भयो भने स्वभाविक रूपमा मानिसले बीमा कम्पनी व्यापारी हुन् र नाफा आर्जन गर्न मात्र आएका हुन् भन्ने बुझ्न पुग्दछन् । अहिले नेपालको बीमा व्यवसायमा देखिएको एउटा चुनौती यो पनि हो । कसरी सर्वसाधारणको जीवनमा बीमा मार्फत सहयोग गर्न सकिन्छ, कसरी बीमाको दायरामा प्रत्येक मानिसलाई ल्याउने र उनीहरूलाई पर्नसक्ने जोखिम घटाउने वा मद्दत गर्ने भन्ने विषयमा धेरै केन्द्रित भएको पाइँदैन ।

व्यवहारबाट नै बीमा कम्पनीहरूले बीमा व्यवसायलाई सेवा पनि हो भनेर गाँउ गाँउमा परिचित गराउन आवश्यक छ । त्यसरी परिचित गराउने सहज माध्यम भनेकै स्थानीय तह हो । स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी मार्फत समुदायस्तर वा टोल टोलसम्म जान आवश्यक छ । बीमा नियमनकारी निकायको रूपमा रहेको नेपाल बीमा प्राधिकरण र सबै बीमा कम्पनीहरूको साभ्ना पहल भयो भने स्थानीय तहको वडा कार्यालय समेतको सहयोगमा बीमा चेतना कार्यक्रमलाई व्यापक रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

विपद्का समयमा सरकारी तथा निजी सम्पत्तिहरूको धेरै क्षति भएको कुरा हाम्रो अघि सचित्र छ । भूकम्प, आगलागी, बाढी पहिरो, सवारी दुर्घटना आदिबाट बेला बेलामा नेपालले ठूलो क्षति व्यहोरिरहेको छ । विपद्को समयमा हुने ठूलो मात्राको धनजनको क्षतिको व्यवस्थापन गर्न पनि बीमाबाट सहज हुने कुरा सर्वसाधारण मानिसमा ज्ञान नहुन सक्छ । यसका लागि सचेतना कार्यक्रम र सरकारी

सहयोग वा अनुदान कार्यक्रमलाई जोड दिनुको विकल्प छैन । भौतिक पूर्वाधार, कृषि क्षेत्र, उद्योग व्यवसाय लगायतमा हुनसक्ने हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति बीमाबाट हुन्छ भन्ने कुरा सबैलाई जानकारी हुनसकेको देखिदैन । सबैले बीमाको विशेषता र आवश्यकता जानेको अवस्थालाई अनिवार्य मान्नुपर्ने हुन्छ । अर्थात्, बीमा के हो ? कसका लागि हो ? बीमाबाट के फाइदा हुन्छ ? बीमा नगर्दा के बेफाइदा हुन सक्छ ? भन्ने जस्ता विषयहरूमा प्रत्येक व्यक्ति शिक्षित र दिक्षित हुन अनिवार्य छ । यसो गर्न वडा वडामा नेपाल बीमा प्राधिकरण र बीमा कम्पनीहरू पुग्नुपर्छ । स्थानीय तहहरूसँग सहकार्य र समन्वय गर्न अत्यावश्यक देखिएको छ । कतिपय अवस्थामा त स्थानीय तहका संस्थागत संयन्त्रहरूसँग साभेदारी कार्यक्रम समेत सञ्चालन गरेर बीमाको पहुँच बृद्धि गर्न सकिन्छ ।

भौगोलिक रूपमा विकट, भौतिक रूपमा कमजोर अवस्था, ग्रामीण र दुर्गम क्षेत्रमा कसरी बीमाको दायरा बढाउने पहिलो चुनौति हो भने विपन्न, नियमित रूपमा आय आर्जन नहुने, निर्वाहमुखी कृषि पेशामा आवद्ध गरिवलाई कसरी बीमाको सेवाबाट लाभान्वित गराउने भन्ने आजको अर्को तर धेरै नै महत्वपूर्ण मुद्दा बनेको छ । बीमाको सेवाबाट विपन्न वा गरिवको पहुँच त्यत्तिकै बढ्ने देखिदैन । पहिलो कुरा जनचेतना हो भने दोस्रो कुरा उनीहरूको वित्तीय क्षमताको समस्या हो । वित्तीय क्षमता बृद्धि गर्न सरकारी तथा बीमा व्यवसाय गर्ने कम्पनीहरूले अनुदान तथा संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत भूमिका निर्वाह गर्नु आवश्यक देखिन्छ । सरकारले सधैं अनुदान दिएर बीमा गरिरहने विषय पनि दिगो समाधानको विषय होइन । यसका लागि हरेक मानिसको आय आर्जन कसरी बढाउन सकिन्छ भनेर चिन्तन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

आय आर्जनका कार्यक्रम संचालन तथा सीप विकास गर्न सकियो र बीमातर्फको चेतना बढाउन सकियो भने मात्र दूरदराजमा कष्टकर जीवन व्यतित गरिरहेका आम नेपालीलाई बीमाको सुविधा वा सेवाबाट लाभान्वित गराउन सकिने हुन्छ । यसरी आय आर्जनको नियमित स्रोत व्यवस्थापन गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरणले सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारसँग सहकार्य तथा साभेदारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन व्यवस्थापनमा समन्वय गर्न आवश्यक छ । मूलतः सङ्घीय सरकारको नीति, कानून र अनुदानको खाँचो हुन्छ भने प्रदेश तहको सरकार समेतको वित्तीय सहयोग र सहकार्य अनिवार्य देखिन्छ । स्थानीय तहसँग भने कार्यान्वयन तहमै सहकार्य गरी उनीहरूको सहभागिता र सक्रिय सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी संलग्न नभएको कार्यक्रम प्रायशः सफल हुन धेरै नै कठिन हुने भएकोले स्थानीय तहसँगको सहकार्य र बीमा सेवामा उनीहरूको अपनत्व अपेक्षित छ ।

बीमा सेवामा स्थानीय तहसँग सहकार्य

स्थानीय तहसँगको सहकार्य र संस्थागत सम्बन्ध कायम गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरणको नेतृत्वमा र बीमा कम्पनीहरूको सहभागितामा सम्बन्धित गाँउपालिका र नगरपालिकामा सिधै प्रस्ताव लिएर जाने र उहाँहरूलाई बीमाको आवश्यकता र महत्ववारे जानकारी दिन आवश्यक देखिन्छ । यसका लागि प्राधिकरणले विशेषतः स्थानीय तहसँग सहकार्य नीति, कार्यविधि र कार्ययोजना तर्जुमा गर्न आवश्यक छ । यस्तो नीतिमा सबै स्थानीय तहले अपनत्व महशूस गर्नेखालको भूमिका दिनुपर्ने हुन्छ । अस्का लागि गरिदिने वा खटिदिने कार्य दिगो हुँदैन । त्यसैकारण कुनै कुनै भूमिका स्थानीय तहको रहने, केही

वित्तीय स्रोत साधन स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने, उनीहरूले गरेको देखिने उपयुक्त अवस्थाको श्रृजना गर्ने प्रकृतिको प्रवन्ध वा कार्यविधिको निर्माण गर्न मुनासिव हुन्छ । कार्यविधि बनाउँदा बीमा कम्पनीहरूका लागि समेत यस अभियानमा अनिवार्य योगदान गर्ने पद्धति विकास गर्ने व्यवस्था पनि गर्न सकिन्छ ।

सङ्घीय सरकारले नीति बनाउने हो, प्रदेश सरकारले आवश्यक समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने हो भने स्थानीय सरकारले कार्यान्वयन तहमै सहयोग, समन्वय र सहकार्य गर्ने हो भन्ने स्पष्ट अवधारणा सहितको कार्यविधि बनेर कार्यान्वयन तहमा गयो भने निःसन्देह बीमाको क्षेत्र विस्तार गर्न सकिनेछ । यसका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरणले आवश्यक पहल कदमी गर्नुपर्ने छ । हालको नयाँ बीमा सम्बन्धी कानूनले पनि प्राधिकरणलाई राष्ट्रिय बीमा नीति तर्जुमा गरी नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने कर्तव्य तोकेकै छ । प्राधिकरण नेपालको बीमा व्यवसाय सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा नियमनकारी निकाय समेत भएको र यस व्यवसायका लागि आवश्यक पर्ने विनियम, निर्देशिका, मार्गदर्शन वा आदेश समेत जारी गर्न सक्ने भएकोले सबै बीमा कम्पनीहरूलाई कसरी परिचालन गर्ने भन्ने अधिकार पनि स्वयम् प्राधिकरणमै रहेको छ । यस अधिकारको समुचित प्रयोग गरी प्राधिकरणले सबै कम्पनीहरूलाई समेत स्थानीय तहसँग सहकार्य गरेर बीमाको सेवा विस्तारमा उपयुक्त कार्यक्रम सञ्चालन गर्न निर्देशित गर्न सक्छ ।

निष्कर्ष

नेपालमा बीमा व्यवसायलाई आम मानिसको जीवन पद्धतिको अनिवार्य अवयव बनाउन आवश्यक छ । दुर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विपन्न वर्गमा बीमाको सेवा विस्तार गर्न त्यति सहज छैन । यसका लागि सबै तहका सरकारहरूसँग आवश्यक सम्पर्क, समन्वय, सञ्चार, सहकार्य र साभेदारी समेतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न उचित हुने देखिन्छ । जुन तहको सरकारसँग जे गर्दा बीमाको सेवा विस्तारमा प्रभावकारिता बृद्धि हुन्छ सोही कार्य गर्नुमा नै परिणाम पनि सर्वश्रेष्ठ हासिल हुन्छ । ७५३ वटा स्थानीय तहसँग सहकार्य नगरी सबै गाँउमा बीमा सेवा पुग्न सहज हुने देखिदैन । सहज रूपमा बीमाको पहुँच कायम गरी शासकीय प्रणालीमा बीमालाई सबैका लागि र सधैँका लागि जीवन पद्धति बनाउने अभियान चलाउन वडा तहसम्म जनचेतनाका कार्यक्रम, सहलियतको प्याकेज र नियमित आय आर्जनमुखी योजना लिएर जान आवश्यक छ । संविधान तथा प्रचलित कानूनले धेरै वास्ता नगरेको स्थानीय तहसँग हातेमालो नगरी बीमा सेवा सर्वसाधारणको सहज पहुँचको विषय बन्न नसक्ने कुरा लगभग निश्चित हो । यसतर्फ सरोकारवालाहरू बीच बहस चलाउनु र चिन्तन मननु गर्नु अहिलेको टड्कारो आवश्यकता हो । सरकारी निकाय, पदाधिकारी र बीमा व्यवसायमा आवद्ध सबैको ध्यान एकसाथ यतातर्फ मोड्ने कि ?

केदार नाथ भट्ट
सहायक निर्देशक
नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपालमा विकास योजना: तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन

परिचय

निश्चित समयमा उत्पादन गरीने वस्तु तथा प्रवाह गरीने सेवा र सोको लागि आवश्यक भौतिक एवं पूँजीगत स्रोत साधनहरूको बाँडफाँडको सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रयत्न वा कार्यलाई योजना तर्जुमा,

देशको विद्यमान आर्थिक अवस्था, सार्वजनिक खर्च, निजी क्षेत्रको अपेक्षित विकास, अर्थतन्त्रको समष्टिगत प्रक्षेपण तथा सरकारका नीतिहरूको पुनरावलोकन सहितको अभिलेखलाई विकास योजना र मौजुदा आर्थिक अवस्थाको लेखाजोखा, निश्चित लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू पुरा गर्न अंगिकार गरीने नीति र कार्यनीतिहरूको विवरण तथा नीति कार्यान्वयनको निमित्त आवश्यक पर्ने खर्चको प्रस्ताव सहितको अभिलेख तयार गर्ने कार्यलाई विकास योजना तर्जुमा भनिन्छ। विकास योजना कुनैपनि मुलुकको समग्र विकासका उद्देश्यहरू निश्चित गर्ने, उद्देश्य परिपुर्तिको लागि साधन स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने र मुलुकका विकास सम्बन्धी समस्याहरूको समाधान गर्नको लागि सरकारद्वारा गरीने आदर्श पहल हो। सर्वसुलभ, गुणस्तरीय र आधुनिक पूर्वाधार निर्माण, उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारी अभिवृद्धि, उच्च, दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा गरिबी निवारण गर्दै समृद्धिको आधार निर्माण गर्न, गुणस्तरीय स्वास्थ्य तथा शिक्षा, स्वस्थ तथा सन्तुलित वातावरण, सामाजिक न्याय र जवाफदेही सार्वजनिक सेवा कायम गरी संघीय शासन व्यवस्थाको सुदृढीकरण गर्दै नागरिकलाई परिष्कृत र मर्यादित जीवनयापनको अनुभूति गराउन र सामाजिक-आर्थिक स्थान्तरण तथा स्वाधीन राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माण गरी देशको स्वाभिमान, स्वतन्त्रता र राष्ट्रिय हित संरक्षण गर्न कुनैपनि मुलुकको लागि विकास योजना एक अनिवार्य विषय हो।

नेपालमा विसं।२०१३ बाट योजनावद्ध विकास प्रक्रियाको थालनी भएसँगै योजना आयोगको स्थापना भएको थियो जुन हालसम्म पनि देशको विकास योजना तथा नीति तर्जुमामा सल्लाह दिने, विकास योजना, नीति तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने तथा विकास नीति र कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनको लागि सहजीकरण गर्ने केन्द्रीय वा उपल्लो निकायको रूपमा राष्ट्रिय विकास परिषद् अन्तर्गत रहेको छ, जसले आर्थिक विकासको निमित्त आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्था तथा विनियोजन गर्दछ। आयोगले देशको आर्थिक विकासका सम्बन्धमा विचार आदानप्रदान, वहस, छलफल र अन्तक्रियाका लागि मञ्चको रूपमा कार्य गर्ने तथा नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्थाहरू र निजी क्षेत्रको समस्याहरू विश्लेषण र समाधान गर्ने संस्थाको रूपमा समेत कार्य गर्दछ। नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ ले राष्ट्रिय योजना आयोग प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको कार्य जिम्मेवारी अन्तर्गत रहने व्यवस्था गरेको छ। आर्थिक कार्याविधि ऐन ले मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थावाट अनुदान र ऋणस्वरूप नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने नगदी वा जिन्सी सहायता लिनु

अधि त्यस्तो सहायता योजना तथा वार्षिक कार्यक्रमले निर्धारण गरेको प्राथमिकता, नीति तथा कार्यक्रम अनुस्यू भए नभएको सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना आयोगको परामर्श लिई अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृती लिने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी आर्थिक कार्यविधि नियमावली ले विकास आयोजनाको बजेट तर्जुमा गर्दा प्रस्तावित आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन र आर्थिक, प्राविधिक, वातावरणीय तथा प्रशासकीय उपयुक्तताको आधारमा त्यसबाट हुने प्रतिफलको समेत विचार गरी नेपाल सरकारबाट त्यस्तो आयोजना स्वीकृत भएको हुनु पर्ने, जिल्लास्तरीय आयोजना राष्ट्रिय योजना आयोगको नीतिभिन्न रही सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिवले र केन्द्रीयस्तरीय आयोजना राष्ट्रिय योजना आयोगले स्वीकृत गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

योजनाका लक्ष्यहरू कसरी हासिल गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय लिन तथा र भविष्यको पुर्वानुमान गरेर योजना तर्जुमा गर्ने सिलसिलामा विभिन्न ढाँचाहरू प्रयोग हुन्छन् । अर्थतन्त्रका आधारभुत संरचना वा उत्पादनका साधनहरू, वचत र आम्दानी, आयात र खर्च आदिबिचको सम्बन्ध तथा उत्पादन, बचत र लगानी, उत्पादन अनुपातको सम्बन्धलाई देखाउन समष्टिगत ढाँचाको प्रयोग गरीन्छ भने कृषि, उद्योग, पूँजीगत तथा उपभोग्य वस्तुका उद्योगहरू, सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रहरूको संरचनात्मक सम्बन्धको लेखाजोखा क्षेत्रगत ढाँचाले गर्दछ । यसैगरी, अन्तर औद्योगिक ढाँचाहरूले अर्थतन्त्रका उत्पादनशील क्षेत्रहरूको अन्तरसम्बन्धलाई देखाउछ भने परियोजनाहरूको लाभ र लागतको विश्लेषण गरेर परियोजनाहरूको काम गर्नको लागि परियोजनाको मुल्याङ्कन गर्ने ढाँचा र पद्धतिको प्रयोग हुन्छ ।

योजनाका प्रकारहरू

आर्थिक वृद्धि, रोजगारी, उत्पादन तथा उपभोग, औद्योगीकरण र शहरीकरण, गरिबी, भोकमरी, खानेपानी र ऊर्जा जस्ता मानव सभ्यताका आधारभूत पक्ष, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता, लैंगिक समानता, समावेशीकरण, सुशासन तथा सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य तथा शिक्षा, सार्वजनिक, निजी, सहकारी, सामुदायिक क्षेत्र लगायतका आन्तरिक र बाह्य सरोकारवालासँग समन्वय र साभेदारी लगायतका विषयहरू समेटिने विकास योजनाहरूलाई योजनाको अवधि, क्षेत्र, योजना तर्जुमा विधि, योजनाले समेट्ने आर्थिक, भौगोलिक वा उत्पादनको क्षेत्र, योजनाले अंगिकार गरेको शैली र उदेश्यका आधारमा योजनालाई देहायबमोजिम अध्ययन गर्ने सकिन्छ ।

१. दिर्घकालिन, मध्यकालिन र अल्पकालिन योजना

योजना कार्यान्वयन अवधिको आधारमा १० वर्ष भन्दा बढी अवधिका योजनालाई दिर्घकालिन, ३ देखि १० वर्षसम्मका योजनालाई मध्यकालिन र ३ वर्षभन्दा कम अवधिको योजनालाई अल्पकालिन योजनाको रूपमा लिइन्छ ।

२. राष्ट्रिय, क्षेत्रिय, जिल्लास्तरीय र गाउँ वा नगरस्तरीय योजना

योजनाले समेट्ने भौगोलिक क्षेत्र, योजना तयार गर्ने निकाय आदिको आधारमा राष्ट्रभर संचालन हुने योजनालाई राष्ट्रिय, कुनै खास भौगोलिक क्षेत्रको निमित्त तयार गरीएको योजनालाई क्षेत्रिय र कुनै खास जिल्ला, नगर वा गाउँको निमित्त तयार गरिएको वा स्थानिय स्तरमा संचालन भएको योजनालाई जिल्लास्तरीय र गाउँ वा नगरस्तरीय योजनाको रूपमा लिइन्छ ।

३. भौतिक योजना र वित्तीय योजना

योजनाको कार्यान्वयन बाट प्राप्त हुने उपलब्धिका सम्बन्धमा केन्द्रित भएर तयार गरीने योजनालाई भौतिक र योजनामा गरीने लगानीले राष्ट्रिय आम्दानीमा गर्ने वृद्धि वा पुर्याउने योगदानमा केन्द्रित भएर तयार गरीएको योजनालाई वित्तिय योजना भनिन्छ । दुवै योजना एक अर्काका परिपुरक हुन र दुवैको समन्वयबाट मात्र योजना पुर्ण हुन्छ ।

४. प्रेरणात्मक योजना र निर्देशनात्मक योजना

प्रेरणात्मक योजना पुँजीवादी अर्थतन्त्रमा संचालन गरिने योजना हो जुन लगानीकर्तालाई प्रेरणा र उत्साह दिएर अपेक्षित कार्य र लक्ष्य पूरा गराउने किसिमले तयार गरीन्छ । यसलाई अप्रत्यक्ष योजना पनि भनिन्छ जसमा सरकारले आर्थिक र उत्पादन कार्यको प्रत्यक्ष संचालन र नियन्त्रण गर्दैन बरु अभिप्रेरकको भुमिका खेल्दछ ।

सरकारको प्रत्यक्ष नियन्त्रण र निर्देशनमा संचालन हुने र समाजवादी अर्थतन्त्रमा संचालन गरिने योजनालाई निर्देशनात्मक वा प्रत्यक्ष योजनाको रूपमा लिइन्छ ।

५. सामान्य, क्षेत्रगत र आंशिक योजना

अर्थतन्त्रका सबै पक्ष र क्षेत्रलाई समेट्ने योजनालाई सामान्य योजना, कुनै खास क्षेत्र वा पक्ष जस्तै : कृषि, जलस्रोत, उद्योग, जनसंख्या, वातावरण आदी विभिन्न क्षेत्रलाई समेट्ने योजनालाई क्षेत्रगत र क्षेत्रहरूमध्ये कुनै एउटा वा केही क्षेत्रहरूलाई समेट्ने योजनालाई सामान्य योजनाको रूपमा लिइन्छ ।

६. परिवर्तनशील योजना र स्थिर योजना

योजना अवधिभित्र परिस्थितिमा आउने परिवर्तनका आधारमा बदलिदै जाने योजनालाई परिवर्तनशील र तयार भईसकेपछी योजना अवधिमा कुनै फेरबदल र परिवर्तन नगरीकन कार्यान्वयन गर्ने हिसाबले तयार गरीएको योजनालाई स्थिर योजना भनिन्छ ।

७. क्रियात्मक योजना र संरचनात्मक योजना

आधारभुत संरचनामा परिवर्तन नगरीकन उत्पादन र विकासको लागि निश्चित कृयाकलापहरूको संचालन गर्ने योजनालाई क्रियात्मक वा सुधारात्मक र अर्थतन्त्रको स्वरूपमा नै परिवर्तन ल्याउन प्रयास गर्ने योजनालाई संरचनात्मक योजना भनिन्छ ।

नेपालमा योजना तर्जुमा प्रकृया

नेपालमा राष्ट्रिय योजना आयोगले आधारपत्रको मसौदा तयार गरिसकेपछी मसौदा उपर सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी आवश्यक परीमार्जन पश्चात योजनालाई अन्तिम रूप दिने गरेको छ ।सर्वप्रथम विभिन्न मन्त्रालय र निकायहरूबाट आवश्यक सूचना र सुभावहरू संकलन गरी क्षेत्रगत नीति, उद्देश्य, प्राथमिकता र कार्यक्रमहरूको प्रस्ताव तयार गरिसकेपछी लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि लगानीका स्रोतहरूको प्रक्षेपण र समष्टीगत आर्थिक नीतिको प्रस्ताव सहितको समष्टिगत आर्थिक ढाँचा तयार गरी क्षेत्रगत नीति र कार्यक्रमहरूलाई सो अनुरूप समायोजना गरीन्छ । तत्पश्चात योजनाको उद्देश्य, रणनीति र प्राथमिकता निर्धारण गरी सो अनुरूप क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, प्राथमिकता र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गरीन्छ ।समष्टिगत आर्थिक ढाँचा सहितको आधारपत्र तयार गरिसकेपछि राष्ट्रिय विकास परीषद्को बैठकबाट आवश्यक परीमार्जन गरी कार्यान्वयन योजना सहितको योजनाको

दस्तावेज तयार गरीन्छ र उक्त दस्तावेज मन्त्रिपरीषदमा पेश गरी स्वीकृत भएपछी कार्यान्वयनको लागि तयार हुन्छ । स्थानीय तहहरूको सम्बन्धमा सम्बन्धित तहले आफ्नो स्थानको आवश्यकता र साधन स्रोतको उपब्धताको आधारमा योजना तर्जुमा गरी गाँउ वा नगर परिषदबाट स्वीकृत भएपछि लागु हुन्छ भने जिल्ला विकास योजनालाई जिल्ला परीषदले स्वीकृत गर्दछ । योजना तर्जुमाको सिलसिलामा विगतका योजनाहरूको प्रवृत्ति र कार्य सम्पादनको मुल्याङ्कन, उपलब्ध स्रोत साधनहरूको लेखाजोखा, प्रमुख समस्याहरूको पहिचान, भावि वृद्धको उपाय र नीतिहरूको निर्धारण लगायतका कार्यहरू गरिन्छ । नेपालमा योजना तर्जुमाको सिलसिलामा देहायका देखिएका समस्याहरू देहायबमोजिम छन ।

- अस्थिर लक्ष वा उद्देश्यहरू,
- साधनहरूको उपलब्धतालाई ख्याल नगरी महत्वकाक्षी योजनाहरू निर्माण गर्ने परम्परा र प्रवृत्ति,
- स्थानिय आवश्यकता र समस्या समाधान गर्ने योजना तर्जुमा हुन नसक्नु,
- आवश्यक सूचनाको अभाव तथा प्राप्त सूचनाको पर्याप्त र वस्तुगत विश्लेषण नहुनु,
- योजना तर्जुमाका क्रममा योजना आयोग र सम्बद्ध निकाय तथा पदाधिकारीको रुचि र चाहानको अनुचित प्रभाव तथा समन्वयमा कमि,
- योजना तर्जुमामा संलग्न पदाधिकारीहरूमा उत्तरदायित्वबोध नहुनु तथा सरोकारवालाहरूसँग छलफल, स्पष्ट मापदण्ड र कार्यविधिको अभाव,
- आयोग, मन्त्रालय र अन्य निकायको भुमिकामा अस्पष्टता ,
- योजना तर्जुमा सम्बन्धि पर्याप्त ज्ञानको अभाव,
- योजना निर्माणमा राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय संघ संस्था र पक्षहरूबाट प्राविधिक सहयोगको नाममा हस्तक्षेप आदी ।

योजना कार्यान्वयन र अनुगमन

योजनालाई व्यवहारमा उतार्ने वा विभिन्न क्रियाकलापहरू कसरी सम्पन्न गर्ने भन्ने कार्ययोजना बनाई सोको आधारमा सम्पादन गर्ने, कार्य सम्पादन भए नभएको हेर्ने, नियमित अनुगमन र सुपरिवेक्षण गरी के कस्ता समस्याहरू देखिएका छन र सोको समाधानको लागि के गनुपर्छ भन्ने कुराको पहिचान गर्ने कार्यलाई योजना कार्यान्वयन र अनुगमनको रूपमा लिइन्छ जसमा मन्त्रालय र सम्बद्ध निकायहरू जिम्मेवार रहन्छन। योजनाको कार्यान्वयन ऐन, कानून र कार्यविधिको आधारमा हुन्छ जसको लागि बजेटको निकास, कार्यक्रमको स्वीकृती, खर्च रकमको लेखापरिक्षण तथा अनुगमन गर्ने निकायबिच समन्वयको आवश्यकता पर्नुका साथै राजनीतिक दल, मन्त्रालय कर्मचारीत, बैंक तथा वित्तिय संस्था, निजि क्षेत्र र आमनागरिक सबैको सहयोग अपरिहार्य छ । नेपालको सन्दर्भमा योजनाको कार्यान्वयन र सोको अनुगमन प्रभावकारी ढंगबाट हुन नसक्दा योजनाका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू प्राप्ति सोचेअनुसार हुन सकेका छैनन् जसमा देहायका समस्याहरू प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

- अव्यवहारिक र महत्वकाक्षी योजनाको तर्जुमा,
- राजनितिक एवं प्रशासनिक प्रतिवद्धता र साधन स्रोतका अभाव,
- मूलभूत विकास नीति र कार्यक्रममा राष्ट्रिय सहमतीको अभाव,
- योजना, नीति तथा कार्यक्रम र बजेटको बीचमा तालमेलको अभाव,
- बजेट तथा वित्तिय प्रणाली सम्बन्धी अधिकार अर्थ मन्त्रालय र अन्य केन्द्रीय निकासमा केन्द्रीत हुँदा अर्थ मन्त्रालयको सहयोगबिना योजना कार्यान्वयन गर्न नसक्ने अवस्था,

- सम्बद्ध निकायको असहयोग, उदासिनता अनूत्तरदायी तथा स्वामित्व नलिने प्रवृत्ति,
- प्रभावकारी अनुगमन र सुपरिवेक्षण प्रणाली तथा कमिकमजोरी निराकरण गर्ने व्यवस्थाको अभाव,
- जटिल प्रशासनिक कार्यविधि, कर्मचारी सरुवा, राजनैतिक दवाब आदी ।

योजनाको मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त भए नभएको लेखाजोखा राख्ने कार्य योजनाको मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कन योजना कार्यान्वयनको सिलसिलामा, योजनाको समाप्तिपश्चात तथा योजनाले पारेको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावको आधारमा हुनसक्छ । मूल्याङ्कनको सिलसिलामा लागत, समय र गुणस्तरको लेखाजोखा गरी योजनामा देखिएका कमि कमजोरीहरू, तिनका कारणहरू, हटाउन गर्नुपर्ने कार्यहरू, योजनाका सवल पक्ष, प्रतिफल, परिणाम र प्रभावको पहिचान र विश्लेषण समेत गरिन्छ । नेपालमा योजना मूल्याङ्कनको सिलसिलामा देखिएका समस्याहरू देहायबमोजिम छन् ।

- योजनाको मूल्याङ्कनलाई औपचारिकताको रूपमा मात्र लिने प्रवृत्ति,
- प्रगती मूल्याङ्कन गर्न प्रतिफललाई भन्दा कार्यलाई महत्व दिने परिपाटि,
- योजना तय गर्दा पुराना योजनाको मूल्याङ्कनलाई आधार नबनाई निष्कर्ष निकाल्ने प्रवृत्ति,
- योजनाको प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अपेक्षित महत्व नदिने प्रवृत्ति आदी ।

पन्ध्रौ योजना आ.व. २०७६।७७-०८०।८१

नेपालमा २०१३ सालवाट योजनावद्ध विकास प्रयासको थालनी भई हालसम्म १४ वटा योजना कार्यान्वयन भईसकेपनि योजनाका लक्ष्य एवं उद्देश्यहरू पुर्णरूपमा प्राप्त हुन सकेका छैनन । उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने आधार निर्माण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य सहित हाल पन्ध्रौ योजना कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ । २५ वर्षे दीर्घकालीन सोचको अवधारणा, वि.सं. २१०० सम्ममा समुन्नत मुलुकको स्तरमा पुग्ने सोच, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा पदाधिकारी, निजी, सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रका प्रतिनिधिसँग अन्तरक्रिया, सरोकारवालासँग छलफल, इमेल मार्फत सुभाव, गैरआवासीय नेपालीबाट प्राप्त सुभावका आलवा २२ वटा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनास १८ वटा स्थान्तरणकारी आयोजनास ११७ वटा प्रमुख कार्यक्रमस विभिन्न प्रदेशका ३३ वटा प्रमुख कार्यक्रमस ९ वटा सार्वजनिक निजी साभेदारीका प्रमुख आयोजना समेतलाई आधार मानि तयार गरीएको चालु योजनामा देहायबमोजिम विशेषताहरू विद्यमान छन् :

- दीर्घकालीन सोच २१०० मा आधारित,
- 'समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली' को सोच हासिल गर्ने आधार योजना,
- प्रदेश र स्थानीय तहको मार्गदर्शक योजना,
- वृहत सहभागितामा तर्जुमा भएको,
- उच्च आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्य,
- पूर्वधार निर्माण, सूचना प्रविधि, कृषि, उत्पादनमूलक उद्योग, शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा प्राथमिकता,
- आयोजना बैंक र स्थान्तरणकारी आयोजनाको अवधारणा सहित आयोजना सुशासनमा जोड,
- तथ्याङ्क, अनुगमन तथा मूल्यांकन र प्रोत्साहनको व्यवस्था ।

पन्ध्रौ योजनाले निक्थील गरेका चुनौती तथा अवसरहरू

चालु पन्ध्रौं पञ्चबर्षिय योजना ले समन्यायिक आर्थिक वृद्धि र नागरिकको जीवनमा गुणात्मक सुधार गर्नु, गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको विकास र उपभोगमा वृद्धि गर्नु, दक्ष मानव संसाधनको विकासद्वारा उत्पादनशील रोजगारीको अवसर वृद्धि गरी जनसात्तिक लाभको उपयोग गर्नु, वित्तीय संघीयताको कुशल कार्यान्वयन गरी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नु, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी पुरा गर्न साधन-स्रोतको लागत अनुमान, वितरण र जनशक्ति एवम् संस्थागत प्रबन्ध गर्नु लगतयतका विषयहरूलाई चुनौती र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रियाशील सरकार र संस्थागत स्थायित्व, तहगत सरकारका बीचमा दिगो विकास, समृद्धि र सुशासनका क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धी भावना, उपलब्ध जनसात्तिक लाभलाई मुलुकको विकासमा उपयोगको उच्च सम्भावना, लगानी केन्द्रित गर्न सहज वातावरण निर्माण, प्राकृतिक, भौगोलिक, जैविक, पर्यावरणीय तथा सामाजिक सांस्कृतिक विविधताको बहुआयामिक उपयोग, निजी क्षेत्रको लगानी, व्यावसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि र सामुदायिक क्षेत्रको उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालनद्वारा राष्ट्रिय पुँजी निर्माण लगतयतका विषयहरूलाई अवसरको रूपमा लिएको छ ।

पन्ध्रौं योजना (२०७६।७७-८०।८१) ले अंगिकार गरेका राष्ट्रिय रणनीतिहरू

१. तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने : पूर्वाधार निर्माण, उर्जाको उत्पादन, व्यवसायिक कृषि, उत्पादन मूलक उद्योग र पर्यटनको विकास, अन्तर्राष्ट्रियरक्षेत्रिय आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास, पुजी, श्रम तथा प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग ।
२. सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चिता गर्ने : स्वास्थ्य सेवामा नागरिकको समतामूलक पहुँच, गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता, स्वास्थ्य बिमाको विस्तार, निःशुल्क शिक्षा, गुणस्तरीय शिक्षा, रोजगारमूलक र जीवनोपयोगी शिक्षाको विकास र विस्तार, उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने क्षेत्रीय केन्द्रको रूपमा विकास ।
३. आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआबद्धता एवम दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने : पुनर्निर्माण लगायत बृहत तथा निर्माणाधीन ठूला पूर्वाधार आयोजना सम्पन्न, निर्माण व्यवसायको क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि डु भौतिक पूर्वाधार विकास, आधुनिक, सुरक्षित र दिगो शहर एवम एकीकृत बस्ती विकास, विद्युतीय प्रणालीबाट सार्वजनिक सेवा वितरण ।
४. उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने: कृषिको यान्त्रीकरण, आधुनिकीकरण, व्यवसायिकीकरण र औद्योगीकरण, उद्योगहरूको नियमन गरी उत्पादन अभिवृद्धि, गुणस्तरीय पर्यटन प्रवर्द्धन गरी पर्यटन क्षेत्रको तीव्र विकास ।
५. पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रदान गर्ने: उत्पादनका साधन, रोजगारी र अवसरमा न्यायोचित पहुँच, सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयन, सीमान्तकृत तथा जोखिममा रहेका समुदाय तथा नागरिकको संरक्षणका कार्यक्रम कार्यान्वयन ।
६. गरिबी निवारण र आर्थिक सामाजिक समानता सहितको न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने: सुरक्षित, सभ्य र समतामूलक समाज निर्माण सम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयन, सबै प्रकारका अवसरमा समान पहुँच र वितरणमा जोड ।
७. प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालन तथा उत्थानशीलताको विकास गर्ने: भूमि, वन, जलस्रोत

तथा खनिज स्रोतको संरक्षण र परिचालन हुँ व्यापारिक तथा कृषि वन र गैरकाष्ठ वनजन्य उत्पादनमा वृद्धि ।

८. सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय सम्बर्द्धन गर्ने: चुस्त, पारदर्शी र जवाफदेही सार्वजनिक सेवा, नागरिकसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने सेवा सुविधा स्थानीय तहबाट प्रदान, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा विद्युतीय प्रणाली अवलम्बन तथा अन्तरआबद्धता विकास ।

अन्तमा, लगानीमैत्री वातावरण वृद्धि गरी आर्थिक सामाजिक विकासमा सहयोग र सहकार्य अभिवृद्धि गर्न, कृषि, उद्योग, सेवा क्षेत्रमा लगानी मार्फत आर्थिक वृद्धिको उद्देश्य हासिल गर्न, संस्थागत सुशासन तथा सामाजिक उत्तरदायित्व कायम गर्न, रोजगारी सिर्जना तथा आय आर्जन र गरिबी निवारणमा सहयोग पुर्याउन, सामाजिक शक्ति विकास निर्माणमा परिचालन गर्न, गरिबी निवारण र आम नागरीकको क्षमता अभिवृद्धि गर्न, दुर्गम र पछाडि परेको क्षेत्रको विकास र सेवा प्रवाहमा सहयोग गर्न विकास योजना अपरिहार्य शर्त हो । नेपालमा २०१३ सालवाट योजनावद्ध विकास प्रयासको थालनी भई हाल पन्ध्रौं योजना कार्यान्वयनको चरणमा रहेको अवस्थामा योजनाका समग्र लक्ष्य एवं उद्देश्यहरू पुरा गर्न व्यवहारीक योजनाको तर्जुमा, मूलभूत राष्ट्रिय विकास नीति र प्राथमिकताहरूमा राष्ट्रिय सहमति, कार्यक्रम र उपलब्ध साधनस्रोत बिच तालमेल र समन्वयको स्थापना, सरल कार्यविधि, कार्यान्वयन इकाइमा बजेट सम्बन्धी अधिकारको निक्षेपण, प्रभावकारी अनुगमन र निरिक्षण प्रणाली, उत्तरदायि कार्यान्वयन पक्ष, आवधिक योजना, नीति तथा कार्यक्रम र बजेट बिचमा तालमेल आदिमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । उल्लिखित कार्यहरूको आलवा मूलुककको वास्तवीक अवस्था भल्काउने र विश्वषनिय सुचनाको संकलन गर्ने, कार्यक्रमको निम्ती आवश्यक पुँजीगत तथा भौतिक साधनस्रोतको उपलब्धता र सोको प्रभावकारी परिचालन गर्ने, अशिक्षित र गरीबको रेखामुनि रहेको जनसंख्या साक्षर गर्ने तथा गरिबी निवारणमा जोड दिने, अवाच्छित कृयाकलापबाट धन आर्जन गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्ने, विकासका पूर्वधारहरू सवै भौगोलिक क्षेत्रमा समानूपातिक ढंगवाट पूर्याउनमा जोड दिने, राष्ट्रका दिर्घकालिन अवधारणा, उद्देश्य ,वातावरण, दिगो विकास लक्ष्य, विभिन्न क्षेत्रगत योजना आदि सँग योजना को उचित समन्वय गर्दै साध र स्रोतको उपयुक्त समन्वय मार्फत सहि योजनाको तर्जुमा गर्ने कार्यमा जोड, खुल्ला सिमानाको नियमन, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, उपयुक्त मापढण्ड सहित योजना र कार्यक्रमको छनौट, कर्मचारीतन्त्र सबलीकरण आदीमा ध्यान दिनु अपरिहार्य छ ।

सन्दर्भसूची

- नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४
- आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६
- कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, २०७७
- पन्ध्रौं योजना १२०७६।७७-८०।८१०
- https://npc.gov.np/en/category/periodic_plans

टेकराज पाण्डेय
सहायक निर्देशक
नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपालमा बीमाको विकासक्रम र नयाँ बीमा ऐन, २०७८ का बिषयताहरू

परिचय

मानिसको जीवन तथा निजका सम्पत्तिहरूमा विभिन्न किसिमका घटनाहरूका कारण भविष्यमा आईपर्न सक्ने सम्भाव्य हानी नोक्सानी तथा विभिन्न जोखिमहरूबाट उत्पन्न हुनसक्ने आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने माध्यमलाई सामान्य भाषामा बीमा भनिन्छ । यो अनिश्चिततालाई निश्चिततामा परिणत गर्ने माध्यम पनि हो । मानिसको जीवन तथा सम्पत्तिमा कुन समयमा के कस्ता किसिमका भवितव्यहरू आइपर्छन् भन्ने कुरा कसैलाई पनि थाहा हुँदैन । त्यसैले त्यस्ता किसिमका सम्भाव्य दुर्घटनाहरूबाट सृजना हुनसक्ने आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने माध्यम नै बीमा हो । यसलाई दुःखको साथी पनि भनिन्छ । बीमा बीमा कम्पनी (बीमक) र बीमित (बीमा गर्ने व्यक्ति वा संस्था) बीचको करार सम्झौता हो । बीमकले बीमा गर्ने व्यक्ति वा संस्थाहरूबाट निश्चित रकम लिएर जोखिमको बहन गर्ने गर्दछन् । सबै किसिमका जोखिमहरूलाई बीमा गर्न सकिँदैन, बीमा गर्नका लागि निम्न बमोजिमको जोखिमयोग्य तत्वहरू हुन आवश्यक पर्दछ :

- मूल्य किटान गर्न सकिने ।
- निश्चित बीमाशुल्क निर्धारण गर्न सकिने ।
- घटना अनिश्चित हुनुपर्ने ।
- हस्तान्तरण गर्नका लागि बीमायोग्य हित कायम हुनुपर्ने ।
- जोखिम जनहित विरुद्ध हुनु नहुने ।

बीमाको विकासक्रम

विश्व बीमाको विकासक्रम

विश्वमा बीमाको विकासक्रम हेर्दा यो धेरै पुरानो देखिन्छ । प्राचिन सभ्यताहरू भारत, चीन, बेविलोन, पर्सिया, रोम, मिश्र, ग्रीस आदि मुलुकहरूमा कुनै किसिमका घटनाहरू भएर, जस्तो कि कसैको घरमा चोरी भयो, आगलागी भयो, कसैको मृत्यु भयो वा अन्य कुनै कारणबाट व्यक्ति वा निजको सम्पत्तिमा क्षति वा हानी नोक्सानी भएमा अथवा निजको आश्रित परिवारमा आर्थिक समस्या उत्पन्न हुन गएमा समाजका सबै घरधुरीले नगद, जिन्सी वा श्रमदान गरी प्रभावित परिवारलाई दान वा सहयोग गर्ने प्रचलन रहेको कुराहरू हामीले सुन्दै आइरहेको छौं । यसरी क्षति पुग्ने समूहलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गरी जीवन तथा सम्पत्ति पुनःस्थापना गर्नका लागि र समाजमा सहयोगीको भावना सृजना गर्नका लागि

यस्तो कार्य गरीन्थ्यो । बीमाको प्राचिनकालको स्वस्व समय र घटनाक्रमले परिवर्तित हुँदै गएर आजको विकसित स्वस्वमा बीमाको विकास भएकोपाइन्छ । व्यवसायीहरूले अन्तराष्ट्रियस्तरमा एक देशबाट अर्को देशमा मालसामान ओसारपसार गर्दा सामुन्द्रिक मार्गको प्रयोग गर्ने हुँदा त्यसरी समुन्द्रमा ओहोरदोहोर गर्ने जहाजहरूलाई सामुन्द्रिक डाँकाहरूले लुट्ने, आँधी, हुरी आदिका कारणबाट सामुन्द्रिक मार्ग प्रयोग गर्ने व्यापारीहरूलाई हुनजाने हानी नोक्सानी र त्यसबाट पर्न जाने क्षतिको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नका लागि विभिन्न कोषहरू बनाउने गरीन्थ्यो र पछि त्यस्ता कोषहरूलाई नै बीमाको रूपमा विकसित गरेको पाइन्छ, जसका कारणले पहिलो पटक बीमाको सुस्वात सामुन्द्रिक बीमाबाट भएको पाइन्छ ।

नेपालमा बीमाको बिकासक्रम

नेपालमा बीमा र बैकिङ क्षेत्रको बिकासक्रममा करीब एक दशकको मात्र अन्तर रहेको पाइन्छ । नेपालमा बीमाको बिकासक्रमलाई हेर्दा लिच्छिवीकालदेखि नै यसको सुस्वात भएको पाइन्छ । लिच्छिवीकालमा गुठीको रूपमा बीमाको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेवार समुदायमा कसैलाई कुनै किसिमको समस्या पर्दा गुठीबाट राहत उपलब्ध गराउने प्रचलन रहेको कुरा हामीले इतिहासदेखि पढ्दै र सुन्दै आएका छौं । त्यस्तो किसिमको गुठीमा सबैले थोरै थोरै योगदान गरी क्षति वा नोक्सान हुने व्यक्तिलाई राहत दिनका लागि र विभिन्न किसिमका सामूहिक सामाजिक कार्य गर्नका लागि गुठीको प्रयोग हुने गरेको हालको समयमा पनि सुन्दै आएका छौं । नेपालमा वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैङ्कको स्थापनासँगै बैकिङ सेवाको सुस्वात भएको पाइन्छ । उक्त समयभन्दा अगाडि नेपालमा कानूनी रूपमा वित्तीय कारोबार गर्नका लागि कुनै पनि बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सञ्चालनमा रहेको पाइदैन । नेपालमा आधुनिक बीमा व्यवसाय सुस्वात भएको एक शताब्दी पनि पुगेको देखिदैन । नेपालमा नेपाल बैङ्कको स्थापना भएपछि पनि भारतीय बीमा कम्पनीहरू नेपालमा आउने र बीमाशुल्क सङ्कलन गरी भारत लैजाने प्रचलन रहेको पाइन्छ । नेपाल बैङ्कले बैङ्कबाट ऋण लिई अथवा बैकिङ प्रणालीको प्रयोग गरी आयात निर्यात हुने मालसामान तथा धितो राखेका बस्तुहरूको सुरक्षा गर्नका लागि बीमाको आवश्यकता महसूस गरी नेपालमा २००४ सालमा नेपाल बैङ्कको भगिनी संस्थाको रूपमा नेपाल मालचलानी तथा इन्स्योरेन्स कम्पनी हालको नेपाल इन्स्योरेन्स क.लि. नेपालको पहिलो बीमा कम्पनीको रूपमा स्थापना भएको थियो ।

नेपाल मालचलानी तथा इन्स्योरेन्स कम्पनीको स्थापनासँगै नेपालमा नै बीमा गर्न चाहनेहरूका लागि उक्त संस्थाले निकै महत्वपूर्ण भुमिका खेलेको पाइन्छ । नेपालमा बीमाको आवश्यकता र महत्व बढ्दै गएको महसूस गरी तत्कालिन सरकारले राज्यको आफ्नै स्वामित्व तथा लगानीमा वि.सं. २०२४ सालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थान प्रा.लि. को स्थापना गर्‍यो । उक्त संस्थालाई वि.सं. २०२५ सालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थान ऐन, २०२५ जारी गरी सरकारी स्वामित्वको कम्पनीका रूपमा राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा परिवर्तन गरियो । राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापनासँगै सरकारले बीमा क्षेत्रको नियमन गर्नका लागि छुट्टै संस्थाको आवश्यकता महसूस गरी अर्थ मन्त्रालयको एउटा कोठामा वि.सं. २०२५ सालमा बीमा समिति (हाल नेपाल बीमा प्राधिकरण) को स्थापना गरेको थियो । सुस्वाती समयमा राष्ट्रिय बीमा संस्थानबाट निर्जीवन बीमा सम्बन्धी कार्यहरू हुँदै आएकोमा वि.सं. २०२९ सालबाट जीवन बीमाको काम पनि सुरु भएको पाइन्छ । त्यस समयसम्म पनि नेपालमा भारतीय बीमा कम्पनीहरू नेपाल आउने र बीमाशुल्क सङ्कलन गरी जाने गरेको पाइन्छ ।

वि.सं. २०४४ सालमा नेपालमा निजीक्षेत्रको प्रयासमा विदेशी कम्पनी र नेपालीको संयुक्त लगानीमा नेपालमा जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने उद्देश्यले नेशनल लाइफ एण्ड जनरल इन्स्योरेन्स कम्पनी लि. को स्थापना भएको थियो । वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्र प्राप्तिका लागि भएको राजनितिक आन्दोलनबाट आएको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात् सरकारले लिएको आर्थिक उदारीकरण अर्थनीतिका कारण बजारमा निजीकरणको सुर्ख्वात भयो । जसका कारण नेपालमा निजीक्षेत्रको लगानीमा उद्योग व्यवसाय तथा बैङ्क बित्तीय संस्थाहरू खुल्न सुरु भयो । त्यसको सफलता स्वस्थ बीमा क्षेत्रमा समेत निजीक्षेत्रको आकर्षण बढ्न लाग्यो र नेपालमा निजीक्षेत्रको लगानीमा बीमा कम्पनीहरू सञ्चालन हुने क्रम बढ्दै जान थाल्यो ।

नेपालमा २०४६ सालको प्रजातन्त्र प्राप्तिको समयसम्म ३/४ वटा मात्र बीमा कम्पनीहरू सञ्चालनमा रहेका थिए । आर्थिक उदारीकरण तथा निजीकरण पश्चात् नेपालमा बीमा कम्पनीहरू खुल्ने क्रममा वृद्धि हुँदै गयो । योसँगै नेपालमा निजीक्षेत्रको लगानीमा बीमा कम्पनीहरू खोल्ने हाडबाजी नै चल्यो र वि.सं. २०७४ सालसम्म आइपुग्दा नेपालमा २० वटा बीमा कम्पनीहरूको स्थापना हुन पुगे, जसअन्तर्गत १९ वटा जीवन बीमा कम्पनी, २० वटा निर्जीवन बीमा कम्पनी र १ वटा पुनर्बीमा कम्पनी गरी जम्मा ४१ वटा बीमा कम्पनीहरू सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । नेपालमा वि.सं. २०७१ सालसम्म एउटै बीमा कम्पनीले जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न मिल्ने व्यवस्थालाई नेपाल बीमा प्राधिकरण (तत्कालीन बीमा समिति) ले परिवर्तन गरी जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसायका लागि छुट्टाछुट्टै कम्पनी हुनुपर्ने व्यवस्था गर्यो । नेपालमा बीमाको पहुँच वृद्धि गर्नका लागि बीमा कम्पनीको सङ्ख्यामा आएको वृद्धिसँग बीमा कम्पनीहरूले आफ्नो व्यवसाय वृद्धि गर्नका लागि प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने अवस्थाले बीमा कम्पनीहरू गाउँगाउँसम्म पुग्दा बीमाको पहुँचमा रहेको जनसङ्ख्यामा पनि वृद्धि भएको पाउन सकिन्छ ।

नेपालमा सञ्चालित बीमा कम्पनीले विश्व बैङ्कको गाइडलाइन अनुसार नै जोखिममा आधारित पूँजी कायम गर्नुपर्ने र नेपाली बीमा बजारमा बीमा कम्पनीको सङ्ख्यामा भएको वृद्धिले बजारमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको अवस्था सृजना हुनेदेखि नेपाल बीमा प्राधिकरणले मर्जर सम्बन्धी नीति ल्याएको छ । यसबाट हाल बीमा कम्पनीहरू एक आपसमा मर्जर भई बीमा कम्पनीहरूको सङ्ख्या घट्नेक्रम चलिरहेको पाइन्छ । न्यून आय भएका बर्गलाई समेत बीमाको दायरामा समेट्न र त्यस्ता बर्ग तथा निजका सम्पत्तीहरूको सुरक्षा गर्नका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरणले छुट्टै बीमा कम्पनीको रूपमा लघुबीमा कम्पनी सञ्चालनका लागि ७ वटा लघुबीमा कम्पनीहरूलाई इजाजतपत्र प्रदान गरेको छ र हाल ती कम्पनीहरू सञ्चालनको क्रममा रहेका छन् । लघुबीमा कम्पनीहरूको केन्द्रीय कार्यालय प्रादेशिक रूपमा रहने छन् ।

नेपालमा बीमा क्षेत्रको नियामक निकायका रूपमा वि.सं. २०२५ सालमा बीमा समिति (हाल नेपाल बीमा प्राधिकरण) को स्थापना भई बीमा ऐन २०२५, जारी गरी सोहि ऐनका आधारमा बीमा कम्पनीहरूको नियमन, निरीक्षण हुँदै आएकोमा वि.सं. २०४९ सालमा आएर बीमा ऐनलाई समय सापेक्ष रूपमा परिमार्जन गरी नियामकीय भूमिकामा अझ प्रभावकारी रूपमा वृद्धि गरेको पाउन सकिन्छ । त्यस समयमा नियामक निकायको मुख्य उद्देश्य नेपालमा बीमा व्यवसायलाई नियमित, व्यवस्थित, विकसित र नियन्त्रित गर्ने रहेको थियो । नेपालमा बीमा क्षेत्रमा देखिएको परिवर्तन तथा बीमा क्षेत्रमा देखापर्ने

नयाँ नयाँ जोखिमहरूका कारण तथा यसअघिको बीमा ऐनमा धेरै कुराको कमी भएकाले नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई थप स्वायत्तताको व्यवस्था सहित नयाँ बीमा ऐन, २०७९ आएको छ । व्यवस्थापिका संसदबाट पारित भई राष्ट्रपतिबाट प्रामाणीकरण भएको बीमा ऐन, २०७९ मिति २०७९ कात्तिक २२ गतेदेखि लागू भएको छ । नयाँ बीमा ऐन लागू भएसँगै बीमा समितिको नाम समेत बीमा समितिबाट नेपाल बीमा प्राधिकरणमा परिणत भएको छ । साथै, यो बीमा ऐनले नेपालमा बीमा क्षेत्रको विकासका लागि धेरै महत्वपूर्ण कुराहरूलाई समेटेको पाइन्छ । यस ऐनको विशेषताहरू निम्न रहेका छन् :

- बीमा समितिको नाम परिवर्तन गरी नेपाल बीमा प्राधिकरणमा रूपान्तरण गरीएको,
- नेपालमा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउने मुख्य उद्देश्य रहेको,
- बीमा व्यवसायको प्रभावकारी नियमन गरी बीमितको हकहितको संरक्षण गर्ने व्यवस्था रहेको,
- तेस्रो पक्ष सहजकर्ताको व्यवस्था गरेको,
- नेपाल बीमा प्राधिकरणको काम, कर्तव्य र अधिकार विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको ।
- बीमित हित संरक्षण कोष सञ्चालन तथा अन्य आवश्यक कार्य गर्ने सम्बन्धमा ऐनमा व्यवस्था भएको,
- नेपाल बीमा प्राधिकरणको सञ्चालक समितिमा हेरफेर गरी एकजना महिला सञ्चालक सदस्य अनिवार्य गरेको,
- अध्यक्षको नियुक्ति प्रक्रियाका सम्बन्धमा स्पष्ट व्याख्या गरिएको,
- अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको योग्यता तथा अयोग्यताका सम्बन्धमा ऐनमा स्पष्ट उल्लेख भएको,
- प्राधिकरणले कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये प्राधिकरणको कार्य सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा बीमा विकासका लागि बार्षिक रूपमा छुट्याइएको रकमको अतिरिक्त ५० प्रतिशतले हुन आउने रकम बाहेक अन्य रकम बार्षिक रूपमा सङ्घीय सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको,
- बीमकले आफ्नो प्रबन्धपत्र वा नियमावली संसोधन गर्नुपरेमा प्राधिकरणको पूर्वस्वीकृती लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको,
- बीमकले कायम गर्नुपर्ने विभिन्न कोषहरूका सम्बन्धमा ऐनमा उल्लेख गरिएको,
- बीमकले नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट स्वीकृती लिई विदेशमा तोकिए बमोजिम शाखा कार्यालय सञ्चालन गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको,
- बीमकको सञ्चालक समिति र प्रमुख कार्यकारी अधिकृत सम्बन्धमा ऐनमा नै व्यवस्था गरिएको,
- बीमकको सञ्चालकको पदावधि सम्बन्धमा ऐनमा उल्लेख गरिएको,
- बीमकले साभेदारीमा व्यवसाय गर्न वा सम्पत्ती जोड्न नहुने सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको,
- बीमा व्यवसायका किसिमहरू ऐनमा उल्लेख भएको,
- तीस दिनभन्दा लामो अवधिको बैङ्क जमानतमा बीमालेख जारी गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको,
- बीमकले बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न इजाजतपत्र प्राप्त गरेको एक बर्षभित्र परिपालन अधिकृत नियुक्त गरिसक्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको,

- लघुबीमा कम्पनी सञ्चालनका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको,
- जीवन तथा निर्जीवन बीमकहरूको नियमन शुल्क बीमकले बार्षिकरूपमा आर्जन गरेको कूल बीमाशुल्कको ०.७५ प्रतिशत र लघु बीमाको ०.५० प्रतिशत नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको,
- बीमकले आर्थिक बर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र वासलात र नाफा नोक्सान विवरण प्राधिकरणबाट तोकिएको ढाँचामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको,
- बीमकले आर्थिक बर्ष समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र प्रचलित कानून बमोजिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने, यदि तोकिएको अवधिभित्र लेखापरीक्षण गराउने नसक्ने बीमकले मनासिब कारण खुलाई लेखापरीक्षण गराउने अवधि थपको लागि अनुरोध गरेमा प्राधिकरणले दुई महिनासम्मको अवधि थप गरिदिन सक्ने व्यवस्था गरिएको,
- बीमा मध्यस्थकर्ता तथा अन्य बीमा सेवा प्रदायकको इजाजतपत्रको अवधि ३ बर्ष हुने र पुनः नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको,
- बीमा सर्भेयरको इजाजतपत्र दिँदा एउटा प्रकारको पोर्टफोलियो बीमाको मात्र सर्भे गर्न पाउने व्यवस्था रहेको,
- जीवन बीमा अभिकर्ताले एउटा बीमकको मात्र अभिकर्ता भई कार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको,
- नियमन, निरिक्षण तथा अनुगमनका सम्बन्धमा ऐनमा नै स्पष्ट व्याख्या गरिएको,
- समस्याग्रस्त बीमकको सुधारका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरणले विशेष व्यवस्थापन समूह गठन गर्नसक्ने र त्यस्तो विशेष व्यवस्थापन समूहको काम, कर्तव्य र अधिकार ऐनमा नै स्पष्ट उल्लेख गरिएको,
- बीमा व्यवसायको हस्तान्तरण तथा बीमक गाभ्ने वा गाभिने सम्बन्धमा ऐनमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको,
- संस्थागत सुशासन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू ऐनमा नै स्पष्ट गरिएको,
- प्रदेशमा बीमा व्यवसाय सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा ऐनमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको,
- कारवाही, कसूर तथा दण्ड सजायलाई विस्तृतरूपमा उल्लेख गरिएको,
- बीमित हित संरक्षण कोषको स्थापना गरिने सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको,
- बीमा विकास कोषको स्थापना सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको,
- बीमा सूचना केन्द्रको स्थापना सम्बन्धी व्यवस्था रहेको,
- नेपालमा बीमा प्राधिकरणले आर्थिक बर्ष समाप्त भएको मितिले ४ महिनाभित्र ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिमको विवरण समावेश गरी नेपाल सरकार समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको,
- बीमा ऐन २०४९ को खारेजी,
- राष्ट्रिय बीमा संस्थान ऐन २०२५ खारेजी,
- राष्ट्रिय बीमा संस्थान ऐन प्रारम्भ भएको मितिले १ बर्षभित्र पब्लिक लिमिटेड कम्पनीमा परिणत हुने भन्ने व्यवस्था उल्लेख गरीएको ।

निष्कर्ष

नयाँ बीमा ऐनको प्रस्तावनामा नै नेपालमा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाउने मुख्य उद्देश्य रहेको पाइन्छ । यसभन्दा अगाडि प्रचलनमा रहेको बीमा ऐन, २०४९ मा धेरै कुराहरूको व्यवस्था नरहेको हुँदा प्राधिकरणले बीमा क्षेत्रको नियमनका लागि निर्देशिकाहरू जारी गर्दै आवश्यक कार्यहरू अगाडि बढाएको पाइन्छ्यो जुन कुराहरू हालको ऐनमा समेटेको पाइन्छ । बीमा ऐन, २०७९ ले नेपाल बीमा प्राधिकरणलाई अधिकाङ्श कार्यहरूका लागि स्वायत्तता समेत प्रदान गरेको पाइन्छ ।

हाल जारी भएको बीमा ऐनमा दण्ड सजायका सम्बन्धमा स्पष्टसँग उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसअघिका ऐनमा भएका कतिपय भ्रष्टाचल प्रक्रियाहरू जस्तै प्रत्येक बर्ष बीमा अभिकर्ता तथा बीमा सर्भेयरहरूको नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई हालको ऐनले परिमार्जन गरी उक्त नवीकरणको समयलाई तीन बर्ष बनाएको छ । हाल लागू भएको बीमा ऐनबाट बीमा क्षेत्रको विकास तथा विस्तारका साथै आम नागरिकलाई बीमासँग आबद्ध गर्न तथा न्यून आय भएका व्यक्तिहरूलाई समेत बीमासँग जोडेर भविष्यमा आइपर्न सक्ने सम्भाव्य हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नका लागि समेत सहयोग पुग्ने गरी कार्य गर्न मद्दत पुग्ने देखिएको छ । बीमा ऐनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि बीमा नियमावलीमा धेरै कुराहरू समेट्नु पर्ने देखिन्छ । बीमा क्षेत्रको विकास र विस्तारका लागि सरोकारवाला सम्पूर्ण पक्षहरूको साथ र सहयोग जरूरी देखिन्छ । सबैको साथ र सहयोग भएमा आगामी दशकभित्र नै बीमा क्षेत्रले प्रभावकारीरूपमा फड्को मार्ने देखिन्छ ।

अञ्जना शर्मा
सहायक निर्देशक
नेपाल बीमा प्राधिकरण

सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था र सुधारका क्षेत्र

१. पृष्ठभूमि :-

लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरूप राज्यको भूमिका बढ्न गएसँगै सार्वजनिक संस्थानको आवश्यकता महशुस गरियो । सन १९३० को विश्वव्यापी महामन्दी पछि अर्थतन्त्रलाई गतिशिल र योजनावद्ध ढङ्गले संचालन गर्न सरकारी लगानीका सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापना गर्न थालियो । आर्थिक मन्दिले सरकारको भूमिकामा परिवर्तन ल्याउनु पर्दछ भन्ने मान्यताको विकास भयो र उत्पादन तथा विक्रि वितरणमा सरकार आफैँ संलग्न हुन थाल्यो । द्वितीय विश्व युद्धले थिलो थिलो भएका देशहरूमा पून निर्माण र द्वन्द्वतोर विकास गर्न सरकार सहजकर्ता मात्रै नभई सञ्चालकको भूमिकामा रहनु पर्दछ भन्ने मान्यताबाट सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना भएका हुन् ।

नेपालमा पहिलो सार्वजनिक संस्थानको रूपमा वि.स. १९९३ सालमा विराटनगर जुटमिलको स्थापना भएको थियो । यद्यपि योजनावद्ध विकासको थालनीसँगै सार्वजनिक संस्थानहरूको उत्पत्ति र विकासले गति लिए सँगै सातौँ आवधिक योजनाको अन्तसम्म आइपुग्दा ६२ वटा सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएको देखिन्छ । नेपाल सरकारले विभिन्न समयमा अवलम्बन गरेको सार्वजनिक संस्थान निजीकरणको नीति कार्यान्वयन पश्चात हाल संस्थानहरूको संख्या ४४ वटामा सीमित भएको छ ।

२. उद्देश्य

आम सर्वसाधारणलाई आवश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ बनाउने, रोजगारी वृद्धि गर्ने, राजश्व अभिवृद्धि गर्ने, वस्तु तथा सेवाको स्वस्थ प्रतिस्पर्धा कायम गराउने, बजारको एकाधिकार नियन्त्रण गर्ने, कृतिम अभावको नियन्त्रण गर्ने आयत प्रतिस्थापन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने , औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्ने, नयाँ प्रविधि भित्राउने निजी क्षेत्रमा हुने पूँजी तथा उद्यमशीलताको अभावलाई पुरा गरी औद्योगिक विकास गर्ने, वित्तीय सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने, आर्थिकतथा सामाजिक विकासमा सहयोग गर्ने, निजी क्षेत्रलाई मार्गदर्शन गर्ने, निजी क्षेत्रले लगानी गर्न नचाहेको र सरकार आफैँले सेवा उपलब्ध गराउन सम्भव नहुने क्षेत्रमा सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वमित्वमा रहेर सेवा प्रवाह गर्न सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापना गर्ने गरिन्छ । सार्वजनिक संस्थानहरूमा सरकारी र निजी क्षेत्रको मिश्रित चरित्र रहेको हुन्छ । जसको प्रमुख उद्देश्य नै सार्वजनिक सेवालाई एजेन्सीकरण र अर्ध बजारीकरणको माध्यमबाट थप प्रभावकारी बनाउनु हो ।

३. सञ्चालन र व्यवस्थापनमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास :

विश्वमा सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा फरक- फरकअभ्यास रहेको पाइन्छ । विश्व बैकले सार्वजनिक संस्थानको संचालन र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा देहाय अनुसार चार प्रकारका मोडेलहरू विकास गरेको छ ।

- (A) The decentralized model, where ownership responsibilities are dispersed among different line ministers.
- (B) The duel model, a variation of the decentralized model, where in addition to line ministries a second ministry, such as ministry of finance, may also have certain responsibilities.
- (C) The advisory model , where ownership remains dispersed but an advisory or coordinating body is created to advise ministries on ownership matters .
- (D) The centralized model, where ownership responsibilities are centralized in an entity or entities that may be independent or may fall within government.

विकेन्द्रित मोडेल अपनाउने देशहरू बंगलादेश, पाकिस्तान लगायत छन् । द्वैध मोडल अपनाउने देशहरू श्रीलंका, अफगानिस्तान, नेपाल, मेक्सीको, जाम्बिया लगायत छन् । सल्लाहकारी मोडेल अपनाउने देशहरू भारत, सेसेल्स, न्यूजिल्याण्ड, थाइल्याण्ड लगायत छन् । केन्द्रिकृत मोडेल अपनाउने देशहरू भुटान, इण्डोनेसिया, फ्रान्स, नर्वे, फिनल्याण्ड, पोल्याण्ड, चीन, मलेसिया, सिङ्गापुर, भियतनाम, पेरु, मोजाम्बिक, दक्षिण अफ्रिका लगायत छन्।

४. नेपालका सार्वजनिक संस्थानको गठन तथा व्यवस्थापन

नेपालमा सञ्चालित सार्वजनिक संस्थानहरू विभिन्न ऐनहरूले गठन तथा सञ्चालन भएको देखिन्छ। संस्थानको शेयर पूँजीमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी सरकारको स्वामित्व भएका निकायहरूलाई मात्र सार्वजनिक संस्थानको रूपमा परिभाषित गर्ने व्यवस्था अन्तर्गत नेपालमा अहिले औद्योगिक क्षेत्रमा १० व्यापारिक क्षेत्रमा ४, सेवा क्षेत्रमा ११, सामाजिक क्षेत्रमा ५, जनउपयोगी क्षेत्रमा ५, वित्तीय क्षेत्रमा ९ वटा गरी हाल ४४ वटा सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनमा रहेका छन् । कम्पनी ऐनअनुसार स्थापना र गठन हुने सार्वजनिक संस्थानहरूको हकमा पाँचदेखि एघार जनासम्म सञ्चालक रहन्छन् भने अन्य संस्थानमा ऐनअनुसार फरक-फरक प्रावधान रहेको देखिन्छ।

हाल सञ्चालनमा रहेका ४४ संस्थानहरू मध्ये ३३ संस्थान कम्पनी ऐन, ७ संस्थान विशेष ऐन, २ संस्थान सञ्चार संस्थानन ऐन, १ संस्थान सहकारी ऐन, र १ संस्थान ऐन बमोजिम स्थापना भएका छन् । यी संस्थानहरू मध्ये सबै भन्दा बढीबाट क्रमश उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत १४, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत ९, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अन्तर्गत ५, उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय अन्तर्गत ३, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत ३, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्यन मन्त्रालय अन्तर्गत ३, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय अन्तर्गत २, वन तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत २, शहरी विकास मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत १/१ संस्थान रहेका छन् ।

स्थापना भएका ४४ संस्थानमा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको २१ तथा अधिकांश स्वामित्वमा रहेका संस्थान २३ छन् । स्थापना भएका संस्थानहरू मध्ये ४२ संस्थान मात्र सञ्चालनमा रहेका छन् । जनकपुर चुरोट कारखाना लि., बुटवलधागो कारखाना लि., नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लि., नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लि. र नेपाल ओरेण्ड म्याग्नेसाइट प्रा. लि कानुनी रूपमा अस्तित्वमा रहे तापनि यी संस्थान कुनै व्यावसायिक कारोबारमा संलग्न छैन । नेपाल मेटल कम्पनी लि. सञ्चालनमा आएको छैन । धौवादी कम्पनी लि. र नेपाल पूर्वाधार निर्माण कम्पनी लि. सञ्चालनमा आएको छैन । धौवादी फलाम कम्पनी लि. र नेपाल पूर्वाधार निर्माण कम्पनी लि. पछिल्ला समयमा स्थापना भएका सार्वजनिक संस्थान हुन् ।

५. नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको कार्यसम्पादन अवस्था

सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक प्रगति स्थिति समिक्षा २०७९ तथा महालेखा परीक्षकको ६०औं वार्षिक प्रतिवेदन २०७९ अनुसार ४४ सार्वजनिक संस्थानमा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ सम्म ३ खर्ब ७४ अर्ब ऋण लगानी र रु. ३ खर्ब ५७ अर्ब शेयर लगानी गरेको छ । सार्वजनिक संस्थानहरूको समग्र अवस्था देहाय अनुसार रहेको छ ।

- हाल सञ्चालित ६९ सार्वजनिक संस्थान मध्ये विभिन्न वर्ष विनिवेशभएका ३० तथा पछिल्लो समयमा स्थापना भै थप भएका समेत गरी हाल अस्तित्वमा रहेका ४४ संस्थानमध्ये ४२ संस्थान सञ्चालनमा रहेका छन् । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार नेपाल सरकारले गत वर्षसम्म विभिन्न ११४ संस्थान र अन्तराष्ट्रिय संस्थामा रु. ३ खर्ब ४२ अर्ब ११ करोड ११ शेयर लगानी गरेकोमा यस वर्ष रु. १५ अर्ब ५२ करोड ७८ लाख थप भै आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ सम्म रु. ३ खर्ब ५७ अर्ब ६३ करोड ८९ लाख शेयर लगानी भएको देखिन्छ । यस वर्ष ९ संस्थाबाट रु. ४ अर्ब २४ करोड ३७ लाख नगद लाभांश प्राप्त भएको देखिन्छ । यो वर्ष प्राप्त गरेको लाभांश गत वर्ष प्राप्त गरेको भन्दा ६६.७२ प्रतिशतले न्यून हो ।
- २२ संस्थान नाफामा रहेका छन भने १९ संस्थान नोक्सानीमा रहेका र ३ संस्थानको कारोबार शून्य रहेको छ ।
- अधिकांश सार्वजनिक संस्थान नोक्सानीमा रहेको कारण साँवाब्याज भुक्तानी नगरेको अवस्था छ ।
- बन्द भएका एवं सञ्चालनमा नरहेका संस्थानमा समेत सरकारले लगानी विस्तार गरिरहेको छ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूको कोष रहित दायित्व सिर्जना गरेको, व्यवसायिक योजना तयार नगरेको र व्यवस्थापकीय क्षमताकमजोर रहेको ।
- सर्वाधिक नाफा आर्जन गर्ने ५ सार्वजनिक संस्थानहरूमा क्रमशः नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि., नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कृषि विकास बैंक लि., राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. र नेपाल बैंक लि. रहेका छन । यिनीहरूको खुद नाफा संस्थानको खुद नाफाको ८७ प्रतिशत रहेको छ ।

- ❑ कुल लाभांश प्राप्तिमा सबै भन्दा बढी लाभांश नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि. बाट ८१.७ प्रतिशत, नेपाल आयल निगमबाट २.८ प्रतिशत र अन्य वित्तीय क्षेत्रबाट १५.५ प्रतिशत प्राप्त भएको छ ।
- ❑ कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सार्वजनिक संस्थानको कुल सञ्चालन आयको अनुपात १०.२ प्रतिशत रहेको छ ।
- ❑ आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा नेपाल सरकारको सञ्चित कोषमा सार्वजनिक संस्थानबाट रु. १४ अर्ब ८२ करोड आयकर दाखिला भई कुल आयकरमा ६.२ प्रतिशत योगदान रहेको छ थियो ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानमा प्रत्यक्ष रोजगारीको संख्या करिब २८ हजार रहेको छ ।
- ❑ आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ सम्म नियमित लेखापरीक्षण गराउने सार्वजनिक संस्थानको संख्या १६ रहेका छन् ।
- ❑ सञ्चालनमा रहेका संस्थान मध्ये ६ संस्थान नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेडमा सूचीकृत भएका छन् ।

६. निजीकरण गरिएका संस्थानको वर्तमान अवस्था

निजीकरण ऐन, २०५० बमोजिम नेपालमा हालसम्म निजीकरण गरिएका ३० सार्वजनिक संस्थान मध्ये १२ संस्थान खारेज भएका छन् खारेज भएका १२ संस्थान मध्ये कृषि चुन उद्योग लि. को मात्र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता खारेजी भई कानुनी रूपमा अस्तित्व समाप्त भएको छ । १८ संस्थान पूर्ण वा आंशिक निजीकरण गरिएकोमा हाल १२ संस्थान सञ्चालनमा रहेका छन् । बन्द अवस्थामा रहेका संस्थान भृकुटी कागज कारखाना, हरिसिद्धी ईटा टायल कारखाना, बाँसबारी छाला जुत्ता कारखाना, चलचित्र विकास कम्पनी लिमिटेड, बालाजु कपडा उद्योग र काँचो छाला संकलन तथा बिक्री केन्द्र रहेका छन् ।

निजीकरण पश्चात सञ्चालनमा रहेका केही सार्वजनिक संस्थानको कार्यसम्पादनमा सुधार रहेको छ भने केहीको अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन सकेको छैन । सञ्चालनमा रहेका १२ सार्वजनिक संस्थानहरू मध्ये नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी, नेपाल बैंक लिमिटेड, बुटवल पावर कम्पनी, भक्तपुर ईट्टा तथा टायल कारखाना, नेपाल चिया विकास निगम, नेपाल ल्युब आयल, नेपाल ढलौट उद्योग, नेपाल विटुमिन तथा व्यारेल उद्योग र रघुपति जुट मिल्स नाफामा सञ्चालनमा रहेका छन् । नोकसानीमा रहेका ३ सार्वजनिक संस्थानहरू विराटनगर जुट मिल्स लि., नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन प्रा. लि. र लुम्बिनी चिनी कारखाना हुन्।

७. सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू

संसार भर नै सार्वजनिक संस्थान स्थापना हुनुमा विविध कारण र औचित्य देखिएको छ । खास गरी सन् १९६० को दशक देखि नेपालमा सार्वजनिक संस्थान खुल्ने क्रमले व्यापकता पायो । राज्यको लगानी स्वामित्व रहेका सार्वजनिक संस्थानले लक्ष्यअनुसारको प्रतिफल दिन नसक्दा भने वर्षौंदेखि सार्वजनिक संस्थानमा भएको लगानी आलोचनामुक्त हुन सकेको छैन। कतिपय सार्वजनिक संस्थानले नीतिगत दिशानिर्देश गर्न नसक्दा चाहे जसरी प्रतिफल दिन सकेका छैन । कतिपय

सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापकीय कमजोरी छ । सुशासनको अभाव छ । दक्षजनशक्ति छैन । कतिपयमा भने प्रभावकारी व्यवस्थापन नहुँदा पनि सार्वजनिक संस्थानले लक्ष्य गरे अनुसारको प्रतिफल दिन नसकेको देखिन्छ ।

विश्व अर्थतन्त्र तथा राष्ट्रिय अर्थ व्यवस्थामा आएको परिवर्तन र नीतिगत एवं व्यवस्थापकीय कमजोरीका कारण अहिले पनि केही संस्थान समस्याग्रस्त भई निरन्तर घाटामा छन् । सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनमा देखिएका मुलभुत समस्यालाई देहाय अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

- ❑ सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापनको एकिकृत कानुनको अभाव रहनु ,
- ❑ सबै सार्वजनिक संस्थानहरूले समयमै लेखापरीक्षण गराई लेखापरीक्षण प्रतिवेदनले दिएका सुभाव कार्यान्वयन नगर्नु ,
- ❑ अधिकांश सार्वजनिक संस्थानले नेपाल सरकारबाट लगानी भएको ऋणको साँवा तथा सोको ब्याज लामो समयसम्म पनि फिर्ता गर्न नसक्नु ,
- ❑ सार्वजनिक संस्थानको उद्देश्य र कार्य प्रकृति अनुसार संघीय संरचना अनुसार संघ प्रदेश र स्थानीय तहको अपनत्व र स्वामित्व प्रवर्द्धन हुने गरी साभेदारी गर्न नसक्नु ,
- ❑ सञ्चालन र व्यवस्थापन, अनुगमन - मूल्याङ्कन, सम्पत्तिको विवेपूर्ण परिचालन, निरन्तर सुधारका लागि अध्ययन (अनुसन्धान तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन लगायत विविध पक्षमा नेतृत्वदायी नियामक संरचना नहुनु ,
- ❑ उद्यमशिलता, व्यवसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर रहँदा निजी क्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धा गरी सञ्चालन दक्षता बढाउन व्यावसायिक कार्य योजना बनाई लागु गर्न नसक्नु ।
- ❑ कार्यसञ्चालनका लागि निर्माण भएका विनियमावलीमा एकरूपता नहुँदा सञ्चालकहरूको नियुक्ति, जनशक्तिको व्यवस्थापन र संगठनात्मक संरचनालाई व्यवस्थित गर्न नसक्दा कतै अधिक जनशक्ति कतै न्यून जनशक्तिको अवस्था छ ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानका कर्मचारीहरूलाई सेवा सुविधा, अवसरको वितरण र वृत्ति विकास लगायतका विषयमा एकरूपता नहुनु ।
- ❑ बन्द अवस्थामा रहेका सार्वजनिक संस्थानको अचल सम्पत्ति घरजग्गा, मेशिनरी सामान तथा अन्य सम्पत्तिको एकिन अभिलेखन, उपयोग तथा परिचालन गर्न नसक्नु ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानमा कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व निरन्तर रूपले बढ्दै जानु ।
- ❑ संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्दै पारशिर्ता र जवाफदेहिता, व्यावसायिकता, नवीन अन्वेषण र प्रविधिको प्रयोग, वित्तियअनुशासन र मितव्ययी पद्धतिको बिकास हुन नसक्नु।
- ❑ संस्थानका प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको नियुक्ति, योग्यता र क्षमताको आधारमा खुला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने कार्य वैज्ञानिक र वस्तुनिष्ठ हुन नसक्नुका साथै कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधार पुरस्कार र दण्ड प्रणाली विकास गर्न नसकिएको ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापकीय सुधार र कार्यक्षमतामा अभिवृद्धि हुन नसक्दा दैनिक प्रशासनिक खर्च तलव, भत्ता लगायतका अनिवार्य दायित्वको आकार बढ्दै गएको ।
- ❑ केही सार्वजनिक संस्थान निरन्तर घाटामा सञ्चालन हुँदा त्यसबाट सिर्जित वित्तीय जोखिमले

सरकार माथि वर्षेनी आर्थिक दायित्व एवं भार बढ्दै गएकोले त्यसको पुनसंरचना गरी सञ्चालन गर्न नसकिएको ।

- ❑ सरकारको सहभागीतामा सञ्चालन गरिरहन आवश्यक नदेखिएका संस्थानहरूको उपयुक्त विधि र प्रक्रियाबाट विनिवेश गर्न नसकिएको ।
- ❑ बन्द प्रायः रहेका संस्थानहरूको सम्भाव्यताको आधारमा गर्ने सञ्चालन वा विनिवेश गर्ने भन्ने बारे नीतिगत स्पष्टता हुन नसकेको ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानमा रहेको अधिक राजनीतिकरण र ट्रेड युनियनको हस्तक्षेपबाट मुक्त गरी कार्यसम्पादनमा सुधार ल्याउन नसकिएको ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानले कारोबार गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि र विविधिकरण मार्फत बजार विस्तार गर्न नसक्नु ।
- ❑ कतिपय सार्वजनिक संस्थानहरूमा सरकारले प्रतिवद्धता जनाए अनुसारको अनुदान लगायतका आर्थिक श्रोतहरूको निकास हुन नसक्नु तथा सरकारको प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्र भन्दा बाहिर गएर लगानी गरिनु,
- ❑ निजीकरण गरिएका सार्वजनिक संस्थानले निजीकरणको उद्देश्य र सम्भौता अनुसार कार्यसम्पादनमा सुधार ल्याए नल्याएको सम्बन्धमा निजीकरण पश्चातको सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन र मूल्याङ्कन हुन नसकेको अवस्था छ ।

८. सार्वजनिक संस्थानसुधारका क्षेत्रहरू

नागरिकको संविधानप्रदत्त मौलिक हक,राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीति, आवधिक योजना तथा सरकारका वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन र विपदको समयमा अत्यावश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवाको नियमित र सुलभ आपूर्तिको लागि सार्वजनिक संस्थानको आवश्यकता थप सशक्त बनेको छ। संस्थानको कार्यसम्पादन स्तरमा थप सुधार गर्न व्यवस्थापकीय, प्राविधिक, व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि सँगै नीतिगत एवं संरचनागत सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । आगामी दिनमा सार्वजनिक संस्थानको प्रभावकारी सञ्चालन र व्यवस्थापनको लागि देहाय अनुसार सुधारका क्षेत्र प्रस्तुत गरिएको छ।

(क) नीतिगत तथा कानुनी सुधारः

- ❑ सार्वजनिक संस्थानको कुशल एवं व्यावसायिक सञ्चालनका लागि सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन तथा व्यवस्थापन नीति तर्जुमा गरिनु पर्दछ ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न संस्थान सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धी एकिकृत कानून तर्जुमा गरिनु पर्दछ ।
- ❑ लगानी खाका, प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको नियुक्ति, कर्मचारीको सेवा सुविधा सम्बन्धी मापदण्ड निर्माण गरी लागु गर्न विषयगत मन्त्रालयबाट प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ ।

- ❑ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश अनुसार आर्थिक सामाजिक पक्षको विश्लेषण गरी सार्वजनिक संस्थानको व्यावसायिक कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानहरूको कार्य प्रकृतिका आधारमा संस्थानहरूको पुनसंरचना गरी एक आपसमा गाभ्ने, गाभिने तथा प्राप्ति नीति अंगिकार गरिनु पर्दछ।

(ख) सार्वजनिक संस्थानहरूको प्राथमिकता निर्धारण र वर्गिकरण मार्फत सुधार :

- ❑ सार्वजनिक संस्थानले प्रदान गर्ने सेवा, प्रतिस्पर्धा, सञ्चालन लागत एवं संस्थानको सान्दर्भिकता विश्लेषणगरी सरकार संलग्न रहनु पर्ने, विनिमेश गर्नुपर्ने, सार्वजनिक निजी साभेदारीमा सञ्चालन गर्ने, व्यवस्थापन करारमा दिने, पूर्ण रूपमा निजी क्षेत्रलाई सञ्चालन गर्न दिने तथा खारेज गर्नुपर्ने गरी प्राथमिकता निर्धारण र वर्गीकरण गरिनु पर्दछ ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानको कार्यसम्पादनस्तर, व्यवसायिकता र समग्र सक्षमताको नियमित रूपमा अध्ययन - विश्लेषण गरी सुधार गर्न पेशाविद र विज्ञ समूह गठन गरी निरन्तर रूपमा सुधार तथा विकास कार्य गर्ने।
- ❑ सञ्चालनमा रहेका संस्थानहरूलाई वर्गिकरण गरी राष्ट्रिय आवश्यकताका सार्वजनिक संस्थानहरू सरकारले सञ्चालन गर्ने र निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्दा व्यवस्थापकीय कार्यकुशलता अभिवृद्धि हुने, उत्पादकत्व बढ्ने प्रकृतिका संस्थानहरूलाई निजीकरणको प्रक्रियमा लैजानु पर्दछ ।

(ग) संस्थानको पुन संचालन तथा पुनसंरचना मार्फत सुधार र

- ❑ हाल सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक संस्थान मध्ये ठूला संस्थानको आवश्यकता, सान्दर्भिकता र कार्य प्रकृतिका आधारमा पुनसंरचना गरिनु पर्दछ ।
- ❑ समान उद्देश्य तथा एकै प्रकृतिका कार्य गर्ने संस्थानलाई एक आपसमा गाभ्ने (Merger), प्राप्ति गर्ने (Acquisition) तथा ठूला संस्थानलाई कार्य विशिष्टिकरणका लागि छुटयाउने (Unbundling) नीतिको कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।
- ❑ विविध कारणले सञ्चालनको सम्भावना नै नभएका, बन्द एवं रूग्ण सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनको सम्भावना नरहेको भए त्यस्ता संस्थानको खारेजी, पुनः सञ्चालनवा बहिर्गमन सहितको कार्य योजना तयार गरी लागु गर्ने ।
- ❑ बन्द रहेका र खारेज गरिएका संस्थानको जग्गा, भवन मेशिनरी र पार्टपूजाको प्रतिफल युक्त क्षेत्रमा उपयोग गर्ने ,
- ❑ सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा सुधार गर्न निजी क्षेत्रको स्वामित्व र अपनत्व अभिवृद्धि गर्ने तथा निजी क्षेत्रको असल अभ्यासलाई सार्वजनिक संस्थानले अनुशरण गर्नु पर्दछ ।

(घ) व्यवस्थापकीय सुधार :

- ❑ प्रत्येक संस्थानको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसँग तालुक मन्त्रालयले कार्य सम्पादन सूचक सहितको माइलस्टोन तोकेर सम्भौता गर्ने र कार्य सम्पादन प्रगतिको आधारमा निरन्तरता दिने वा अवकास दिने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

- ❑ सार्वजनिक संस्थानको काममा छरितो र कार्यदक्षता अभिवृद्धि गर्न वर्तमान संगठन संरचनालाई पुनरावलोकन गरी कार्यमुलक बनाउँदै कार्यसम्पादन सूचकलाई वृत्ति विकाससँग आवद्ध गरिनु पर्दछ ।
- ❑ वित्तीय अनुशासनलाई कडाइका साथ लागु गर्न समयमै लेखापरीक्षण गर्ने, लेखापरीक्षणबाट देखिएका वेरुजुहरुको समयमै फर्सीट गरिनुका साथै लेखाप्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान अनुरूप बनाउदै सबै संस्थानहरुमा नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मानहरु (Nepal Financial Reporting Standards) कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।
- ❑ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई निरन्तर सधार गर्दै अन्तिम लेखापरीक्षणसँग आवद्ध गरिनु पर्दछ ।
- ❑ सबै सार्वजनिक संस्थानहरुको व्यावसायिक योजनाको आधारमा आर्थिक र वित्तीय सम्भावनाका क्षेत्रमा लगानी गर्ने तथा जोखिमको उचित व्यवस्थापन गर्न सम्भाव्य दायित्व र नोक्सानी व्यहोर्ने कोष खडा गर्ने ।
- ❑ सरकारको ठूलो लगानी रहेका नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नेपाल नागरिक उड्यन प्राधिकरण , नेपाल टेलिकम तथा बैंक लगायत संस्थानहरुको सुधारका लागि रणनीतिक साभेदार भित्राउने तथा लगानी साभेदारीको विधि अवलम्बन गरी प्रतिस्प्रधात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरिनु पर्दछ ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानहरुले प्रदान गर्ने सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउन अधिकतम रूपमा सूचना प्रविधि प्रणालीको विकास गरिनु पर्दछ ।
- ❑ संस्थानहरुका काम कारबाहीलाई सुदृढ बनाउन अन्तरनिकाय समन्वय, नतिजामुलक व्यवस्थापन, नतिजा मूल्याङ्कन सूचक, कार्यसम्पादन प्रोत्साहन तथा अनुगन तथा पृष्ठपोषण प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनु पर्दछ ।

(ङ) निजीकरण व्यवस्थापन तर्फ सुधार:

- ❑ निजीकरणका सम्बन्धमा देखिएका विवादहरुलाई निराकरण गर्न उच्च स्तरीय विवाद समाधान संयन्त्र निर्माण गर्ने ।
- ❑ निजीकरण गर्दा सम्भौताका शर्तहरु पालना भए नभएको सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गरी कार्यान्वयन गराउनु पर्दछ ।
- ❑ विगतमा निजीकरण गरिएकोमा सो को प्रभाव मूल्याङ्कन गरी आगामी दिनमा निजीकरण गर्दा अबलम्बन गर्नु पर्ने रणनीति तय गरिनु पर्दछ ।

(च) अन्य सुधार

- ❑ सार्वजनिक संस्थानलाई संघीय शासन प्रणाली अनुसार संघीय शासन प्रणाली अनुसार संघ प्रदेश र स्थानीय तहको अपनत्व र स्वमित्व रहने गरी लगानी नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- ❑ सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालक समितिमा रहने विषयगत मन्त्रालयको पदाधिकारीहरुलाई सल्लाहाकार समितिमा राख्ने व्यवस्था गरी सार्वजनिक संस्थानहरुको निर्णय प्रक्रियमा स्वयत्ता प्रदान गरिनु पर्दछ ।

- सार्वजनिक संस्थानको सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू अन्तर्गत क्रमशः लगानीको लागि स्रोत व्यवस्थापन, उत्पादनको लागि कच्चा पदार्थको आपूर्ति प्रणाली र बजार शृत्ला समेतलाई जोडने प्रणालीको विकास गरिनु पर्दछ ।

९. निष्कर्ष :

नेपालको संविधानलेसंघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको शासकिय व्यवस्था र सार्वजनिक, निजीरसहकारीक्षेत्र समेत३खम्बेअर्थनीति अवलम्बन गरेको अवस्थामा सार्वजनिक संस्थानहरूको भूमिकालाई थप प्रभावकारी र गतिशील बनाउनु आजको आवश्यकता हो । निजीकरण गरिएका संस्थानहरूले पनि उल्लेख्य रूपमा सफलता प्राप्त गर्न नसकिरहेको वर्तमान अवस्थामा हाल कायम रहेका संस्थानहरूमध्ये एकै प्रकृतिका संस्थानहरूलाई एक आपसमा मर्ज गरी व्यावसायिक दक्षता, कार्यकुशलता, प्रभावकारिता र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ननीतिगत, संस्थागत र संरचनागत र व्यवस्थापकीय सुधार सँगै संघीय शासन प्रणाली अनुसार संघ प्रदेश र स्थानीय तहको अपनत्व र स्वमित्व रहने गरी लगानी नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न सकेमा मात्र **समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली** को राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

नेपालको संविधान, २०७२ कानुन किताब व्यवस्था समिति, काठमाण्डौं ।
सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा,२०७९ अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौं ।
महालेखा परीक्षकको ६० औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९ महालेखा परीक्षकको कार्यालय, अनामनगर, काठमाण्डौं ।
आर्थिक वर्ष २०७९।०८० को बजेट बक्तव्य, २०७९ अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौं ।
आर्थिक सर्वेक्षण २०७८।०७९ अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौं ।
पन्ध्रौं योजना ९२०७६।०७७(२०८०।०८१),राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाण्डौं ।
<https://www.aarthikdainik.com>
<https://gorkhapatraonline.com>
<https://annapurnapost.com>
<https://oag.gov.np/ne>
<https://www.mof.gov.np>

विनोद भुसाल
सहायक निर्देशक
कर्णाली प्रदेश कार्यालय,
नेपाल बीमा प्राधिकरण

कर्णाली प्रदेशमा बीमा : एक संक्षिप्त सिंहावलोकन

१. पृष्ठभूमि

भौगोलिक रूपमा विकट प्रदेशको पहिचान पाएको कर्णाली प्रदेश बीमा तथा वित्तीय साक्षरतामा पछाडि रहेको छ । नेपालको कूल जनसङ्ख्याको करिब ५.८ प्रतिशत मानिस बसोवास गर्ने यस प्रदेशमा पर्यटकीय एवम् प्राकृतिक हिसाबले प्रचुर सम्भावनाहरू हुँदाहुँदै पनि कर्णाली भन्नासाथ दुःखका गीत लेख्ने र सहानुभूति बटुल्ने थलो मात्र बन्नु दुर्भाग्य हो । यस क्षेत्रका मानिसहरूको जीवनस्तर उकास्दै वित्तीय साक्षरता, चेतना र पहुँच मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न बीमा एक महत्वपूर्ण माध्यम बन्नुपर्दछ ।

मानव समाजमा जोखिमका पर्याप्त सम्भावनाहरू रहेका हुन्छन् । व्यक्तिगत जीवन, पेशा वा रोजगारी, सम्पत्ति व्यवसायिक कारोबार आदिमा जोखिम व्याप्त रहेको हुन्छ । अनिश्चित जोखिमलाई हस्तान्तरण गरी आर्थिक क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने माध्यम बीमा हो । अनिश्चितता मानिसको दैनिक जीवनको आधारभूत सत्य हो । बीमाको माध्यमबाट यस्ता जोखिम तथा अनिश्चितताको हस्तान्तरण गर्ने गरिन्छ । हुनतः जोखिम हस्तान्तरण र व्यवस्थापन गर्ने विभिन्न माध्यमहरू हुन्छन् । जोखिमको परित्याग गर्नु (Avoidance), क्षतिको रोकथाम तथा न्यूनीकरण गर्नु (Loss Prevention, reduction and control), जोखिमको केही वा सबै अङ्ग धारण गर्ने (Risk Retention), गैरबीमा हस्तान्तरण गर्नु (Non-Insurance Transfer) तथा बीमा (Insurance) को माध्यमबाट हस्तान्तरण गर्नु आदि जोखिम व्यवस्थापन गर्ने तरिकाहरू हुन् । ती जोखिम व्यवस्थापन गर्ने विविध तरिकाहरू मध्ये बीमा एक अति महत्वपूर्ण कानूनी तरिका हो । यो क्षतिको कोषगत/केहीको क्षतिलाई धेरैमा मिलान (Pooling of losses) गर्ने क्षतिको सामूहिक विभाजन (Sharing of loss by entire group) र बढ्दो सङ्ख्या सम्बन्धी नियम (Law of large number) मा आधारित हुन्छ अर्थात् यो धेरैको योगदान मार्फत थोरैलाई क्षतिपूर्ति दिने उत्तम विधि हो ।

बीमा प्रणाली तथा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिष्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाई बीमा क्षेत्रको विकास गर्न, बीमा व्यवसायको स्वस्थ प्रतिस्पर्धाबाट सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बीमा सेवा उपलब्ध गराउन तथा बीमा व्यवसायको प्रभावकारी रूपमा नियमन गरी बीमितको हक हित संरक्षण गर्नका लागि बीमा ऐन, २०७९ अनुसार नेपालको बीमा नियमनकारी निकायको रूपमा नेपाल बीमा प्राधिकरणको स्थापना भएको छ । २०२५ सालबाट बीमा समिति मार्फत कार्य गर्दै आएको यस निकायले हालै मात्र संघीय संरचना अनुसार ६ वटा प्रदेशमा आफ्ना कार्यालय स्थापना गरेको

छ । यस आलेखमा कर्णाली प्रदेशबाट भए गरेका केही गतिविधिलाई समेत सङ्क्षेपमा समेटेर कर्णाली प्रदेशमा बीमाको अवस्था प्रष्ट्याउने प्रयास गरिएको छ ।

२. कर्णाली प्रदेशमा बीमाको अवस्था

नेपालमा २०७९ साल चैत्र मसान्तसम्ममा १७ जीवन बीमा कम्पनीहरू, १६ वटा निर्जीवन बीमा कम्पनी तथा २ वटा पुनर्बीमा कम्पनीहरू रहेका छन् । तथापि बीमा कम्पनीहरूको सङ्ख्यात्मक उपस्थितिलाई कम गरी स्वस्थ प्रतिस्पर्धा कायम गर्न तथा पूँजी आधार बलियो बनाई जोखिम बहन गर्न थप मजबूद बनाउने गरी नेपाल बीमा प्राधिकरणले बीमकहरूको चुक्ता पूँजी वृद्धि गरे बमोजिम पूँजी पुन्याउन बीमकहरू मर्जर तथा प्राप्तीमा जान थालेकाले आगामी दिनमा बीमकहरूको यो सङ्ख्या कम हुने निश्चित प्रायः छ । आ.ब. २०७८/०७९ सम्म जीवन तथा निर्जीवन बीमाले कूल १ खर्व ७७ अर्ब ८१ करोड बीमाशुल्क सङ्कलन गरेका थिए । अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा यो १६.४८ प्रतिशतको वृद्धि हो । यसरी नेपालको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको योगदान करिव ३.७ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने कर्णाली प्रदेशको योगदान नगन्य मात्रमा रहेको छ । तथापि कर्णाली प्रदेशबाट सङ्कलन भएको बीमाशुल्कलाई कर्णालीकै जनतामा उपभोग हुनेगरी आवश्यक व्यवस्था गर्नु जरूरी छ ।

कर्णाली प्रदेशमा बीमाको अवस्थालाई हेर्न खासगरी यस प्रदेशमा भएका बीमालेख सङ्ख्या, बीमाशुल्क सङ्कलन, बीमा घनत्व, दाबी भुक्तानी, शाखा तथा उप-शाखा कार्यालयहरू, बीमकका कर्मचारी सङ्ख्या, बीमा सम्बन्धी यस प्रदेशबाट हुने गरेका गतिविधिहरू लगायत यस प्रदेशबाट बीमा सेवा विस्तार गर्न केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय सरकार, नेपाल बीमा प्राधिकरण, सम्बन्धित बीमक लगायत सरोकारवालाहरूबाट गरिएका प्रयासहरू समेत समेटी यस प्रदेशमा रहेका बीमा सम्बन्धी समस्याहरू र समाधानका उपायहरू उल्लेख गर्न वाञ्छनीय हुन्छ ।

२.१ कूल बीमालेखको अवस्था

जीवन बीमामा २०७९ साल फाल्गुण मसान्तसम्ममा जारी भएका कूल सक्रिय बीमालेख १ करोड ४० लाखभन्दा बढी रहेका छन् भने कर्णाली प्रदेशमा यस्तो बीमालेख सङ्ख्या ३ लाख ३५ हजार ४ सय मात्र रहेको छ, जुन कूल बीमालेखको २.४ प्रतिशत मात्र हो । राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको २०७८ सालको जनगणना अनुसार, कर्णाली प्रदेशको कूल जनसङ्ख्या १६ लाख ८८ हजार रहेको छ । यसरी हेर्दा कर्णाली प्रदेशमा कूल जनसङ्ख्याको करिब २० प्रतिशत बीमालेख जारी भएको छ । जुन अन्य प्रदेशको तुलनामा उत्साहपूर्ण अवस्था हो । त्यसैगरी निर्जीवन बीमाको हकमा कूल बीमालेख १८ लाख ७६ हजार मात्र रहेका छन् भने कर्णाली प्रदेशमा ३७ हजार ९ सय बीमालेख जारी भएका छन्, जुन कूल निर्जीवन बीमालेखको २ प्रतिशत मात्र हो । यसरी समग्रमा हेर्दा कर्णाली प्रदेशमा बीमालेखको अवस्था यही प्रदेशको जनसङ्ख्यासँग तुलना गर्दा भने अन्य प्रदेशको तुलनामा सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ । बीमालेखको प्रदेशगत अवस्थालाई तलको तालिकामा हेरौं ।

	जीवन	निर्जीवन	जम्मा
कोशी प्रदेश	७,५२,७०२।००	२,३२,८२६।००	९,८५,५२८।००

मधेश प्रदेश	११,२०,२०४।००	१,६०,९२२।००	१२,८१,१२६।००
बागमती प्रदेश	९७,०७,२२८।००	८,५८,०१९।००	१,०५,६५,२४७।००
गण्डकी प्रदेश	६,९३,८४८।००	१,९४,७०२।००	८,८७,५५०।००
लुम्बिनी प्रदेश	९,१०,५२५।००	२,९४,७४३।००	१२,०५,२६८।००
कर्णाली प्रदेश	३,३५,४०९।००	३७,९३६।००	३,७३,३४५।००
सुदूरपश्चिम प्रदेश	४,८२,६६०।००	९७,३०५।००	५,७९,९६५।००
कूल	१,४०,०१,५७६।००	१८,७६,४५३।००	१,५८,७८,०२९।००

२.२ कूल बीमाशुल्क सङ्कलनको अवस्था

जीवन तथा निर्जीवन गरी २०७९ फाल्गुण मसान्तसम्ममा कूल रु १ खर्ब १९ अर्ब ५९ करोड बीमाशुल्क बीमकहरूले सङ्कलन गरेकोमा कर्णाली प्रदेशमा कूल रु ४ अर्ब १० अर्ब सङ्कलन भएको देखिन्छ । जुन कूल बीमाशुल्कको ३.४ प्रतिशत भन्दा बढी हो । देशको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा समेत कर्णाली प्रदेशको अङ्ग ४.१ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै सबैभन्दा बढी बीमाशुल्क सङ्कलन बागमती प्रदेशमा करिब ५० प्रतिशत भएको देखिन्छ । यसरी अन्य प्रदेशको तुलनामा कर्णाली प्रदेशले सबैभन्दा कम बीमाशुल्क सङ्कलन गरेको छ । बीमाको पहुँच तथा देशको बीमा विकासको अवस्था देखाउने अर्को महत्वपूर्ण सूचक बीमा घनत्व पनि हो । यो कूल बीमा सङ्कलनलाई कुनै पनि देशको कूल जनसङ्ख्याले भाग गरी निकालिन्छ । २०७८/०७९ मा बीमा घनत्व रु ४५४३ प्रतिव्यक्ति रहेकोमा कर्णाली प्रदेशको औसत भन्दापनि कम रहेको पाईन्छ । कुनै पनि भौगोलिक क्षेत्रको बीमाको स्तरलाई समेट्न त्यस भौगोलिक क्षेत्रमा सङ्कलन भएको बीमाशुल्क हेर्ने गरिन्छ । प्रदेशका सबै नागरिकलाई बीमासँग आवद्ध गर्न र मानवीय, प्राकृतिक तथा आर्थिक अनिश्चिततासँग लड्न बीमाको सहारा लिई सक्नेबाट पूरा बीमाशुल्क सङ्कलन गर्ने र बीमाशुल्क भुक्तानी गर्न नसक्नेहरूका लागि स्थानीय सरकारले बीमाशुल्क भुक्तानी गरी नागरिकको जीवनयापन सहज बनाउनु आवश्यक छ । बीमकको लगानीयोग्य रकमलाई कर्णाली क्षेत्रमा भएका सम्भाव्य क्षेत्रहरू खोजी लगानी गर्ने वातावरण तयार गरेमा यस प्रदेशमा सङ्कलित बीमाशुल्क यसै प्रदेशका जनताले अप्रत्यक्ष रूपमा उपभोग गर्न पाउने अवस्था बन्न सक्दछ । बीमाशुल्कको प्रदेशगत अवस्थालाई तलको तालिकामा हेरौं ।

२०७९ फाल्गुण सम्ममा बीमाशुल्क सङ्कलनको प्रदेशगत अवस्था (रु. लाखमा)								
बीमाशुल्क	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	कूल
जीवन	११२,५४३।९४	८५,७२०।२५	४२,४२९।३६	९३,४०९।४४	१३५,६९४।९९	३८,२५१।४८	४७,३४०।१२	९३७,२५२।५०
निर्जीवन	२२,९०१।२८	१६,४७४।४४	१७०,५८२।०२	१४,९००।०९	२४,१६८।८४	२,८०९।३३	६८,९७।६९	२५८,७३३।६९
कूल	१३५,४४५।२२	१०२,१९४।६९	५१४,८७४।३८	१०८,३०९।५३	१५९,८६३।७५	४१,०६०।८१	५४,२३७।७३	१,१९५,९८६।१९

२.३ कर्णाली प्रदेशमा बीमकको शाखा तथा उप-शाखा

कर्णाली प्रदेशमा बीमकका शाखा तथा उप-शाखा सङ्ख्या समेत न्यून रहेको छ । खासगरी जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकसँग सर्वसाधारणको केही हदसम्म पहुँच हुने गरे पनि निर्जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकसँग सर्वसाधारणको पहुँच न्यून छ । यसो हुनुको पछाडि जीवन तथा निर्जीवन बीमाका मध्यस्थकर्ताहरूको समेत भूमिका रहन्छ । जीवन बीमाका अभिकर्ता तथा मध्यस्थकर्ताले बीमितलाई निर्जीवन बीमा व्यवसायको बारेमा समेत बुझाउने गरेमा समग्र बीमा व्यवसायको समेत विस्तार हुन सक्दछ । कुनै एक प्रकारको बीमालाई पछाडि छाडेर बीमाको विस्तार हुन सक्दैन ।

बीमकका शाखा तथा उपशाखा सङ्ख्या											
जिल्ला	सुर्खेत	दैलेख	डोल्पा	हुम्ला	जाजरकोट	जुम्ला	कालिकोट	मुगु	सल्यान	रूकुम पश्चिम	जम्मा
जीवन	२९	१५	४	४	९	१३	५	६	१४	११	११०
निर्जीवन	१७	५	२	२	२	५	२	२	३	५	४५
कूल शाखा तथा उपशाखा सङ्ख्या											१५५

यस प्रदेशमा २०७९ साल फाल्गुण मसान्तसम्ममा जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकका कूल शाखा तथा उप-शाखा जम्मा १५५ वटा रहेकोमा पछिल्लो समयमा बीमकको मर्जर तथा प्राप्तिले सस्थाको संस्थागत सुशासन अभिवृद्धि गरी स्वस्थ प्रतिस्पर्धा कायम गर्दै सोही अनुसार बीमकका शाखा सङ्ख्या समेत विस्तार हुनु पर्दछ । हालै प्राधिकरणद्वारा जारी गरिएको बीमकको शाखा सञ्चालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९ ले समेत इजाजतपत्र बीमकले प्रत्येक जिल्लामा कम्तीमा एउटा शाखा कार्यालय स्थापना गर्ने, शाखा कार्यालय खोल्दा स्थलगत सम्भावता अध्ययन गर्नुपर्ने, काठमाण्डौ बाहिर तीनवटा शाखा खोली सञ्चालनमा ल्याएमा मात्र उपत्यकामा एक शाखा खोल्नसक्ने लगायतका व्यवस्था रहेकाले आगामी दिनमा कर्णाली जस्ता दुर्गम क्षेत्रमा शाखा विस्तार हुने आँकलन गर्न सकिन्छ । बीमकको शाखा विस्तारसँगै आफ्ना सेवाहरूलाई थप सरल एवम् सूचना प्रविधिमैत्री बनाउँदै दुर्गम क्षेत्रमा बीमा पहुँचको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

कर्णाली प्रदेशमा अन्य प्रदेशको तुलनामा अत्यन्तै न्यून सङ्ख्यामा शाखा तथा उप-शाखा रहेकाले बीमकलाई यो निर्देशिका कार्यान्वयन गर्न तत्कालै केही गाह्रो परे तापनि प्राधिकरणबाट जारी यो निर्देशिकाको कार्यान्वयनबाट प्रादेशिक संरचना बलियो हुने, सेवा प्रवाहमा सुधार हुने र बीमाको दाबी भुक्तानीमा हुने गरेको केन्द्रीकृत अवस्थाको अन्त्य भई दाबी भुक्तानी प्रक्रिया सरल र सहज हुनेछ । जसले गर्दा हालसम्म सेवाग्राही तथा बीमितहरूबाट सुनिँदै आएका बीमा दावी भुक्तानी सम्बन्धी समस्या सहज हुनेछन् । बीमा ऐन, २०७९ को परिच्छेद - १८ को दफा १३२ र १३३ मा बीमकले समेत सम्बन्धित प्रदेशमा बर्षभरीमा गरेका काम कारबाहीको विवरण तथा प्रतिवेदन तयार गरी प्रदेशको सम्बन्धित निकायमा पेश गर्नुपर्ने र सो प्रतिवेदनको एकप्रति प्राधिकरणमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था गरेकाले समेत बीमकको प्रादेशिक संरचना अनिवार्य विस्तार हुनु जरूरी छ ।

२.४ कर्णाली प्रदेशमा बीमकको जनशक्ति

देशमा रोजगारीको अवसर नहुँदा नेपालीहरू दैनिक हजारौंको सङ्ख्यामा विदेशिने गरेका छन् । तर पनि कर्णाली प्रदेशमा बीमा कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीको अवस्था हेर्दा बीमा कम्पनीहरूले कर्मचारी नै नपाएको भान हुने गरी तथ्याङ्क देखिन्छ, जुन दुर्भाग्यको कुरा हो । न्यून सङ्ख्यामा कर्मचारी हुनु, अधिकृतस्तरका कर्मचारी नै नहुनु र कर्मचारीलाई तालिम तथा विकासका कार्यक्रममा समावेश नगरिनुले बीमा सेवा विस्तारमा जटिलता थपेको छ । तसर्थ प्राधिकरणको निर्देशिका वमोजिम छिटोभन्दा छिटो आवश्यक सङ्ख्यामा कर्मचारी प्रबन्ध गरी कर्णाली प्रदेशमा बीमा विस्तार गर्नु पर्दछ ।

बीमकका कूल कर्मचारी सङ्ख्या											
जिल्ला	सुर्खेत	दैलेख	डोल्पा	हुम्ला	जाजरकोट	जुम्ला	कालिकोट	मुगु	सल्यान	रू कु म पश्चिम	जम्मा
जीवन	७१	२९	४	७	१८	१७	१३	१०	२७	१९	२१५
निर्जीवन	६८	८	३	४	४	१२	५	५	७	१२	१२६
जम्मा कर्मचारी सङ्ख्या											३४१

प्रस्तुत तालिकामा कूल कर्मचारी सङ्ख्या निर्धारण गर्दा अधिकृतस्तर, सहायकस्तर तथा करारका कर्मचारी समेत समावेश गरिएको छ ।

देश सङ्घीय संरचनामा गइसके पश्चात् बीमा कम्पनीहरूले समेत आफ्नो संरचनालाई प्रदेशस्तरमा कार्यालय रहने गरी स्तरीकृत गर्नुपर्ने हो । तर पछिल्लो अवस्था हेर्दा अधिकाङ्श बीमकहरूको प्रदेशस्तरको संरचना छैन र भएका संरचनामा पनि आवश्यकता अनुसार अख्तियार प्रत्यायोजन गरिएको छैन । त्यसैमाथि कर्णाली प्रदेशको अवस्था हेर्दा कर्णाली प्रदेशका अधिकाङ्श जिल्लामा बीमकका शाखा समेत नहुनु, शाखा स्थापना गरे पनि न्यूनतम कर्मचारी पनि नरहनु, बीमकले कर्मचारीको Retention गर्न नसक्नु, कर्मचारीमा बीमा सम्बन्धी आवश्यक न्यूनतम ज्ञान समेत नहुनु, तालिम तथा विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन नगरिनु, शाखा कार्यालयको प्रभावकारी नियमन नगरिनु लगायतका समस्या विद्यमान छन् । हालै नेपाल बीमा प्राधिकरणले जारी गरेको बीमकको शाखा कार्यालय सम्बन्धी निर्देशिका, २०७९ ले सबै बीमकले आफ्ना शाखा तथा उप-शाखा कार्यालयबाट हुने बीमा व्यवसाय तथा सेवा प्रवाहलाई समन्वय गर्ने गरी प्रत्येक प्रदेशमा अधिकार सहितको प्रादेशिक संरचना स्थापना गर्नुपर्ने र प्रदेश कार्यालयमा कम्तीमा एकजना व्यवस्थापकीय तहको प्रमुख र अधिकृत तथा अन्य कर्मचारी सहित ७ जना, प्रदेश अन्तरगतका शाखा कार्यालय अन्तरगत अधिकृतस्तरको प्रमुख सहित कम्तीमा ५ जना तथा उप-शाखा कार्यालयमा कम्तीमा ३ जना कर्मचारी र कार्यबोभ हेरी आवश्यकता अनुसार अन्य अधिकृत तथा कर्मचारी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२.५ कर्णाली प्रदेशमा कृषि बीमा

नेपाल कृषि प्रधान मुलुक हो । कृषि क्षेत्रको विकासका लागि राज्यका हरेक संयन्त्रले प्रभाकारी रूपमा आफ्नो क्षेत्रबाट अनिवार्य सेवा प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसमाथि कर्णाली प्रदेशका जनताको

जीविकोपार्जनको मूल स्रोत कृषि रहेकोले यसमा आत्मनिर्भर हुन जनताका लागि बीमा सारथी बन्न सक्नु पर्दछ । साविकको बीमा समिति (हाल नेपाल बीमा प्राधिकरण) ले २०६९ सालदेखि निर्वाहमुखी कृषि पेशालाई व्यवसायिक कृषि पेशातर्फ उन्मुख गराउने उद्देश्यले बाली तथा पशुपन्छी बीमा निर्देशन मार्फत कृषि बीमा शुरु गरेको देखिन्छ । हाल सो निर्देशिका परिमार्जन हुँदै कृषि, पशुपन्छी तथा जडिबूटी बीमा निर्देशिका, २०७९ कार्यान्वयनमा छ । मुलुकको कृषि क्षेत्रको पवर्द्धन गरी आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र विकास गर्ने कृषिबीमाको उद्देश्य रहेको छ । नेपाल सरकारले २०७० साल श्रावणदेखि कृषि तथा पशुपन्छी बीमाको बीमाशुल्कमा ५० प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराउने निर्णय गरेकोमा २०७१ सालमा ७५ प्रतिशत र फेरी आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ मा ५० प्रतिशत हुँदै २०७८ आश्विनदेखि ८० प्रतिशत अनुदान दिँदै आएको छ । कर्णाली प्रदेश सरकारले थप १० प्रतिशत अनुदान दिने भनेकोमा सो सम्बन्धमा स्पष्ट कार्यविधि बनिनसकेकोले हाल कर्णाली प्रदेशका जनताले सो १० प्रतिशत अनुदान प्राप्त गर्न भने सकेका छैनन् । आगामी दिनमा कर्णाली प्रदेशमा कृषकको अवस्था हेरी स्थानीय तहहरूले समेत बाँकी रकम अनुदान दिई कृषि पेशामा जनतालाई आकर्षित गर्न सक्नुपर्दछ ।

नेपाल बीमा प्राधिकरणद्वारा जारी गरिएको कृषि, पशुपन्छी तथा जडिबूटी बीमा निर्देशिका, २०७९ को दफा ३ को उपदफा (१) मा यो निर्देशिका प्रारम्भ भएपछि प्रत्येक निर्जीवन बीमा व्यवसाय गर्ने बीमकले यस निर्देशिकामा उल्लेख भए बमोजिमको कृषि, पशुपन्छी तथा जडिबूटी बीमा व्यवसाय गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै सोही दफाको उपदफा (२) मा बीमकले अनुसुचीमा तोकिएका जिल्लाहरूमा उपदफा (१) बमोजिमको बीमा व्यवसाय गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था अनुसूची कर्णाली प्रदेशमा सुर्खेत, दैलेख र कालिकोटका लागि हिमालयन एभरेष्ट इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेड, सल्यान, पश्चिम रूकुम र डोल्पा एनएलजी इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेड, जुम्ला, जाजरकोट र मुगुमा सगरमाथा लुम्बिनी इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेड र हुम्ला जिल्लामा युनाइटेड इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडलाई तोकिएकोमा कतिपय बीमकले तोकिएको जिल्लामा शाखा नै नखोलेको, शाखा खोले पनि न्यूनतम कर्मचारीको व्यवस्था नगरेको तथा आवश्यक सङ्ख्यामा कृषि बीमालेख जारी नगरेको अवस्था छ । आगामी दिनमा सो सम्बन्धमा समेत प्राधिकरणले थप निगरानी गरी कृषि बीमा गर्न थप निर्देशन दिनु आवश्यक छ ।

२.६ कर्णाली प्रदेशमा बीमा गतिविधि

नेपाल बीमा प्राधिकरणको कर्णाली प्रदेश कार्यालयले वित्तीय साक्षरता मार्फत बीमा सेवा विस्तार गर्नका लागि वार्षिक कार्यक्रममै समेटेर कर्णाली प्रदेशका सरोकारवालाहरू तथा प्रदेश र स्थानीय सरकारसँग बीमा सम्बन्धी सचेतना, छलफल तथा अन्तरक्रियाहरू गर्दै आएको छ । स्थानीय जनप्रतिनिधि मार्फत तल्लो तहका जनतासम्म बीमाको बारेमा जानकारी गराई जोखिम न्यूनीकरण मार्फत जीवनस्तर सुधार गर्न यस्ता कार्यक्रमले सहयोग पुग्नु सक्छ । कर्णाली प्रदेशमा बीमकले समेत विभिन्न स्थानीय तहसँग बीमा सम्बन्धी छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम मार्फत बीमा व्यवसाय विस्तार गर्न आवश्यक छ । यस्ता सचेतनामूलक जानकारी र कार्यक्रमले कर्णाली प्रदेश जस्तो भौगोलिक रूपले जटिल र प्राकृतिक जोखिमका हिसावले संबेदनशील रहेको क्षेत्रमा बीमा हरेक नागरिकको साहारा बन्न सक्दछ ।

कर्णाली प्रदेश सरकारले समेत कर्णाली प्रदेशमा स्थायी बसोबास भएका र अन्य प्रदेशमा स्थायी बसोबास भई कर्णाली प्रदेशभित्रका सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको सेवामा कार्यरत नेपाली नागरिकको प्राकृतिक विपद्को कारणबाट हुने मानवीय क्षतिलाई सामूहिक विपद् दुर्घटना बीमा कार्यक्रम मार्फत सम्बोधन गर्न कार्यविधि नै बनाएर राष्ट्रिय बीमा कम्पनीसँग सम्झौता गरी प्रतिव्यक्ति रु २ लाखको विपद् जोखिम विरुद्ध सामूहिक दुर्घटना बीमा गरिदिएको छ । कर्णाली प्रदेश सरकारको यो लोकप्रिय कार्यक्रमबाट अन्य प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारले समेत सिक्न सक्दछन् ।

नेपाल बीमा प्राधिकरणको कार्यक्षेत्र नभए पनि नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको रूपमा सुरु गरेको स्वास्थ्य बीमामा समेत कर्णाली प्रदेशमा उत्साहपूर्ण सहभागिता देखिन्छ । गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने नागरिकको अधिकारको संरक्षण गर्न, स्वास्थ्य बीमाद्वारा पूर्वभुक्तानीको माध्यमबाट बीमितको आर्थिक जोखिम न्यूनीकरण गर्न तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदायकको दक्षता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गरी स्वास्थ्य सेवामा आम नागरिकको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि स्वास्थ्य बीमा ऐन, २०७४ मार्फत स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम लागू भएको छ । स्वास्थ्य बीमा बोर्डको तथ्याङ्क अनुसार कर्णाली प्रदेशमा स्वास्थ्य बीमामा २२ प्रतिशत जनसङ्ख्या आबद्ध भएका छन् भने प्रदेश अन्तरगत सबैभन्दा धेरै जुम्ला जिल्लामा ६० प्रतिशत र सबैभन्दा कम सल्यान जिल्लामा ७ प्रतिशत आबद्धता रहेको छ ।

३. कर्णाली प्रदेशमा बीमा क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

हालसम्म कर्णाली प्रदेशमा अधिकांश बीमकका प्रादेशिक कार्यालय नरहनु, भएका प्रादेशिक कार्यालयमा समेत अख्तियार प्रत्यायोजन नगरिनु, दावी भुक्तानी पूर्ण रूपमा केन्द्रिकृत हुनु, अधिकृतस्तरका कर्मचारी प्रमुखको रूपमा नहुनु, साना दावी भुक्तानी सम्बन्धी अधिकार शाखा कार्यालयलाई प्रत्यायोजन नगरिनु, जोखिमाङ्कन सम्बन्धी पर्याप्त अधिकार नहुनु, बीमा व्यवस्थापन तथा बजारीकरणमा समस्या रहनु, पेशागत तथा व्यवसायिक मध्यस्थकर्ताहरू नहुनु, बीमक तथा बीमा सेवा प्रदायक अन्य मध्यस्थकर्ताहरूबाट बीमित तथा सर्वसाधारणहरू ठगिनु, भौगोलिक विकटता रहनु, ग्रामिण क्षेत्र तथा आयस्तर न्यून रहनु, कृषि क्षेत्रलाई अपेक्षित रूपमा समेट्न नसकिनु, बीमा गरिएका सम्पत्तिको स्थलगत निरीक्षण नहुनु, बीमकका कर्मचारीलाई तालिम तथा क्षमता विकासका अवसर नहुनु आदि यस क्षेत्रका समस्याको रूपमा रहेका छन् ।

४. समाधानका उपायहरू

कर्णाली प्रदेशमा बीमा क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूको समाधानका लागि नेपाल बीमा प्राधिकरणले समय समयमा जारी गरेका निर्देशनहरूको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने, जोखिमाङ्कन गर्ने प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने, बीमा बजारीकरणलाई ग्रामिण वडास्तरसम्म विस्तार गर्नुपर्ने, बीमाप्रति आम नागरिकको चेतना, विश्वास र भरोसा बढ्दै जाने वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने, बीमकहरूले दावी भुक्तानीलाई सरल, शीघ्र र भ्रष्टाचाररहित बनाई शाखा कार्यालयसम्म अख्तियारी प्रत्यायोजन गर्नुपर्ने, बीमा क्षेत्रमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकासमा जोड दिनुपर्ने, बीमा सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू रेडियो, टेलिभिजन लगायतका आमसञ्चारको माध्यमबाट जनतासम्म पुऱ्याउनुपर्ने, बीमामा जालसाजी नियन्त्रण गर्न आवश्यक संरचनात्मक व्यवस्था गर्नुपर्ने, कर्णाली प्रदेशमा पहुँच वृद्धिमा बीमकले कार्ययोजना बनाई

कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, प्राधिकरणले बीमकको निरीक्षणलाई शाखासम्म पुऱ्याउनुपर्ने लगायतका कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. निष्कर्ष

भौगोलिक कठिनता तथा न्यून आयस्तर रहेको यस प्रदेशको आर्थिक विकासका लागि बीमा एक महत्वपूर्ण माध्यम बनाउनका लागि बीमाका सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले बीमा सम्बन्धी देखिएका समस्याहरूको समाधानको लागि आ-आफ्नो ठाउँबाट भूमिका खेल्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । बीमा क्षेत्रलाई प्रभावकारी र दिगो बनाई दुर्गम तथा न्यून आय भएका बर्ग लगायत कर्णाली प्रदेशका सबै तह र कारोबारमा बीमा सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने गरी पहल गरेमा १५ औं योजनाले बीमा सम्बन्धमा लिएको सुदृढ र विस्तारित बीमा सेवाबाट जोखिम न्युनीकरण मार्फत उत्थानशील समाज र अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने सोच पुरा गर्न कर्णाली प्रदेशले योगदान गर्न सक्दछ । वित्तीय साक्षरतासँगै बीमा साक्षरतामा वृद्धि गर्नका लागि यस क्षेत्रमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले नेपाल राष्ट्र बैङ्कसँग सहकार्य गर्दै यस क्षेत्रका जनताहरूलाई औपचारिक वित्तीय क्षेत्रसँग जोड्नुपर्ने देखिन्छ । यसका साथै न्यून आर्थिक स्थिति भएका जनताहरूलाई नै आर्थिक जोखिम विरुद्ध सुस्क्षामा प्राथमिकता दिनु समग्र आर्थिक विकासको मूल आधार हुनेहुँदा यस क्षेत्रका जनताको जीवन तथा सम्पत्तिहरूको सुरक्षाको लागि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारहरूसँगै मिलेर नेपाल बीमा प्राधिकरण र बीमकहरूले कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । अतः नेपाल बीमा प्राधिकरण, जीवन तथा निर्जीवन बीमकहरू, वित्तीय प्रणालीमा जोडिएका अन्य संस्थाहरू, नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारको संयुक्त प्रयासबाट मात्रै कर्णाली प्रदेशमा बीमाको विकास, विस्तार र पहुँच वृद्धि हुने देखिन्छ ।

मेलिना खरेल
सहायक निर्देशक
कोशी प्रदेश कार्यालय
नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपाली अर्थतन्त्र र बीमा

प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित जोखिमबाट मानव जीवन, व्यवसाय, सम्पत्ति र दायित्वको सम्भावित क्षतीमा वित्तीय सुरक्षा प्रदान गर्न बीमाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । बीमाको अवधारणा अनुसार, बीमा व्यवसाय सहकारीताको सिद्धान्त अनुस्यू एउटालाई हुने क्षति सबैले मिलेर व्यहोर्नु हो । बीमा अनिश्चित जोखिम हस्तान्तरण गरी क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने माध्यम हो । बीमा नेपालको वित्तीय प्रणालीको महत्वपूर्ण अङ्ग हो । बीमाले लगानीकर्ताको जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गरी दीगो आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने काम गर्दछ ।

मानिसको दैनिक जीवन तथा व्यवसायिक कारोबार, मृत्यु, आगलागी, भूकम्प, चोरी, विष्फोटन, सडक एवम् हवाई दुर्घटना जस्ता कारणले क्षति पुऱ्याउने अवस्था जहिले पनि आइपर्न सक्दछ । यस्ता दुर्घटना अनिश्चित हुन्छन् र यस्ता दुर्घटना भएमा त्यसको क्षतिको परिणाम के कस्तो हुन्छ ? भन्ने कुरा पनि अनिश्चित नै हुन्छ । हुनतः यस्ता अनिश्चित जोखिममुक्त रहने धेरै उपायहरू हुन सक्छन् । जस्तैः जोखिम पूर्णरूपमा हटाउन सवारीसाधन नै प्रयोग नगर्नु, व्यवसाय नै नगर्नु, अनपेक्षित सम्भावित घटनाको पुर्वविश्लेषण गरी सोबाट हुने सम्भावित क्षतिको वैकल्पिक स्रोतको व्यवस्था गर्नु, आदि । यद्यपि जोखिम व्यवस्थापनका यस्ता उपायहरू व्यवहारिक हुँदैनन् । व्यवहारिक रूपमा न्यूनतम खर्चमा बीमा गरी (तोकिएको बीमाशुल्क बुझाई) आफ्नो सम्पत्ती, आम्दानी, दायित्व आदिको अनपेक्षित जोखिम हस्तान्तरण गर्नु नै जोखिम व्यवस्थापनको उत्तम उपाय हो । यो नै बीमा हो र जसलाई आधुनिक युगको जोखिम व्यवस्थापन पनि भनिन्छ । बीमाका सिद्धान्तहरू जस्तैः बीमायोग्य हितको सिद्धान्त, परम् सद्विश्वासको सिद्धान्त, नजिकको सम्बन्धको सिद्धान्त, क्षतिपूर्तिको सिद्धान्त, प्रत्यासनको सिद्धान्त, योगदानको सिद्धान्त आदिको पूर्ण पालना गर्दै आजको आधुनिक युगमा जोखिम व्यवस्थापनको सर्वोत्कृष्ट उपायको रूपमा बीमाको स्थान उल्लेख्य रहेको छ ।

नेपालको बीमाको इतिहासलाई हेर्दा वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैङ्क लि. को स्थापना भए पनि नेपालमा सबै प्रकारका बीमा भारतीय बीमा कम्पनी मार्फत नै गर्ने गरिन्थ्यो । त्यसैले नेपालमा नै आफ्नो बीमा कम्पनीको आवश्यकता महशूस गरी सर्वप्रथम वि.सं. २००४ सालमा नेपाल बैङ्क लिमिटेडको सहायक कम्पनीको रूपमा नेपाल माल चलानी तथा बीमा कम्पनीको स्थापना भएको थियो, जुन हाल नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनीको नामबाट सञ्चालित छ । यसले नेपाली वस्तुहरूको बीमा नेपालमा नै गर्नसक्ने बाटो खुल्ला गर्‍यो । वि.स. २०२५ सालसम्म धेरै भारतीय बीमा कम्पनीहरूको आउने जाने क्रम चलिरह्यो ।

वि.स. २०२५ सालमा नेपाल सरकारले जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न

राष्ट्रिय बीमा संस्थान (जसले हाल जीवन बीमा व्यवसाय गर्दछ) को स्थापना गऱ्यो । साथै, सोही वर्ष बीमा क्षेत्रको सुपरीवेक्षकीय र नियमनकारी निकायको आवश्यकता महशूस गर्दै बीमाको विकासको लागि बीमा समिति स्थापना भयो । वि.सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात् सरकारले आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेसँगै निजीक्षेत्रको लगानीमा बीमा कम्पनीहरू स्थापना गर्ने लहर नै चल्यो । सोही अनुस्रय बीमा कम्पनीहरू क्रमिकस्त्रयम स्थापना भई ४० वटासम्म हुन पुगे । नेपाल बीमा प्राधिकरणले बीमा कम्पनीहरूको सङ्ख्यात्मकभन्दा पनि गुणात्मक विषयमा जोड दिई कम्पनीहरूलाई अझ बढी सबल र सक्षम बनाउने उद्देश्यले कम्पनीहरूको पूँजी वृद्धिको निर्णय गरेपश्चान् सोही बमोजिम पूँजी पुऱ्याउन बीमा कम्पनीहरू मर्जर तथा प्राप्तीमा जान थाले । जस अनुसार, वि.सं. २०७९ चैत मसान्तमा जीवन बीमा कम्पनी, निर्जीवन बीमा कम्पनी र पुनर्बीमा कम्पनीको संख्या क्रमशः १७, १६ र २ वटा गरी हाल जम्मा ३५ कायम भएको छ र मर्जर एवम् प्राप्तीबाट यो सङ्ख्या अझ घट्ने क्रममा रहेको छ ।

नेपालको हालको बीमाको दायरालाई हेर्दा वैदेशिक रोजगार समेत गरेर ४१.२० प्रतिशत जनसङ्ख्यामा बीमाको पहुँच पुगेको देखिन्छ । यसमा एउटै व्यक्तिको धेरैवटा बीमा समेत गणना भएको हुँदा वास्तविक पहुँच अझै कम नै छ भन्न सकिन्छ । यसले हालसम्म पनि नेपालमा बीमा क्षेत्रको विकास प्रारम्भिक अवस्थामा नै रहेको देखाउँछ । यद्यपि, नेपालमा बीमा क्षेत्रको विकासको लागि पर्याप्त अवसर समेत रहेको देखिन्छ ।

बीमाले वित्तीय मध्यस्थकर्ताको रूपमा देशको आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । संयुक्त राष्ट्र संघको व्यापार र विकास सम्मेलन (UNCTAD) ले बीमा र पुनर्बीमा बजारलाई राष्ट्रको बलियो आर्थिक वृद्धिको आवश्यक विशेषताको रूपमा उल्लेख गरेको छ । (फोयल, लेस्टर र रोचा, २०११) का अनुसार, बीमा र पुनर्बीमाले अनिश्चितता कम गर्ने हुनाले कुनै पनि देशको आर्थिक विकासको लागि बीमा अत्यन्त आवश्यक विषयको रूपमा रहेको छ । बीमाले दीर्घकालीन लगानीलाई प्रोत्साहन गर्दछ । बीमाले लगानी र नवप्रवर्तन (Entrepreneurship) लाई बढावा दिनको लागि निश्चितताको वातावरण सिर्जना गरेर, तरलता सिर्जना गरेर, बचत परिचालन गरेर, वित्तीय क्षेत्र सुदृढतामा सुधार गर्दै, व्यापार, लेनदेन र आर्थिक विकासलाई सहज बनाउन मद्दत गर्दछ । (सृजना पन्त र फत्त बहादुर के.सी, २०१७) ले नेपालको सन् २००४ देखि २०१५ सम्मको आर्थिक वृद्धि र बीमाका निर्धारक तत्वहरू जस्तै, जीवन तथा निर्जीवन बीमाको प्रिमियम, रोजगारी, लगानी जस्ता तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरी नेपालको कूल आर्थिक वृद्धिमा बीमाको योगदानको अनुसन्धान गर्ने प्रयत्न गर्नुभएको छ । उक्त अनुसन्धानले बीमाले लगानीको वातावरण सिर्जना गरेर र जोखिमलाई अझ प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गरेर आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउँदछ भन्ने निश्कर्ष निकालेको छ । (वर्मा र वाला, २०१३) ले गरेको एक अनुसन्धानले भारतको आर्थिक वृद्धिमा जीवन बीमाको सकारात्मक र उल्लेखनीय योगदान रहेको निश्कर्ष निकालेको छ । Harrod-Domar, Slow-Swan जस्ता आर्थिक विकासका सिद्धान्तहरूले बचत, लगानी र पुँजी एक्युमुलेसन, प्रविधि, ज्ञान जस्ता पक्षहरूलाई आर्थिक वृद्धिको निर्धारक तत्वहरूको रूपमा स्थापित गरेका छन्, जुन बीमा व्यवसायबाट सम्भव छ । तसर्थ, उल्लेखित सैद्धान्तिक तथा अनुभवजन्य अध्ययनले मुलुकको आर्थिक वृद्धिमा बीमाको महत्वपूर्ण योगदान रहेको तथ्यलाई थप पुष्टी गर्दछ ।

बीमाले जोखिम हस्तान्तरण, बचत, लगानी, उद्योग, व्यापार र उद्यमशील क्रियाकलापलाई विशेष प्रोत्साहन गर्दै अर्थतन्त्रलाई थप चलायमान बनाउन सहयोग गर्दछ । आ.व. २०७८/७९ को तथ्याङ्क हेर्दा बीमा क्षेत्रले १२,०३१ जनालाई प्रत्यक्ष रोजगारी प्रदान गरेको छ । साथै, अप्रत्यक्ष रूपमा २,९६,४०३

जना बीमा अभिकर्ता र १,२४० जना बीमा सभेयरहरू मार्फत रोजगारी र आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याइरहेको छ । बीमा व्यवसायले मुख्यतया मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत कर र आय करको रूपमा राज्यलाई कर भुक्तानी गरी सरकारको राजश्व सङ्कलनमा योगदान पुऱ्याइरहेको हुन्छ । आ.व. २०७८/७९ मा जीवन बीमा बाट रु १ खर्ब ३८ अर्ब ६४ करोड र निर्जीवन बीमा बाट रु ३९ अर्ब १७ करोड गरी कूल रु १ खर्ब ७७ अर्ब ८१ करोड बराबरको बीमाशुल्क सङ्कलन भएको छ । लुकास (१९८८) का अनुसार, लगानीको स्तर र लगानीको गुणस्तरले आर्थिक वृद्धिको दरलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । तसर्थ, बीमा व्यवसायबाट देशमा छरिएर रहेको स-साना बचतलाई प्रिमियमको रूपमा सङ्कलन गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न सकेमा यसले आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउँदछ । आ.व. २०७८/७९ मा न्ययकक एचभषफ तय न्प चबतष्य ३.६७ प्रतिशत रहेको छ जुन अधिल्लो आर्थिक वर्षमा ३.५७ प्रतिशत रहेको थियो । उल्लेखित तथ्याङ्कलाई आधारमान्दा नेपालमा बीमाको विस्तार क्रमिक रूपमा भइरहेको देखिए तापनि समस्टिगत वित्तीय संरचनामा यस क्षेत्रको स्थानलाई अझ उल्लेखनीय बनाउन निरन्तर प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बिगत केही समययता अर्थतन्त्रमा देखिएको Post-covid impact र यस लगत्तै चलेको रूस-युक्रेन युद्धको राष्ट्रिय तथा यसबाट अन्तराष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावसँगै देखिएको मुद्रास्फीति, अन्तराष्ट्रिय व्यापारमा परेको दबाव, आमजनताको खरिक्दो क्रयशक्ति, अन्तराष्ट्रिय बैङ्किङ क्षेत्रमा देखिएको break down साथै बैङ्किङ क्षेत्रमा बारम्बार आइपर्ने तरलताको उतारचढाव जस्ता समस्याहरूबाट हाम्रो देश पनि अछुतो रहेको छैन । अर्थतन्त्रमा आइपरेका यस्ता आर्थिक सङ्कटहरूले समग्र बीमा क्षेत्रको विकास र विस्तारमा थप चुनौती थपेको छ ।

पछिल्लो समयमा नेपालतर्फ हुने आयात र निर्यात दुबैमा कमी आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैङ्कको तथ्याङ्क अनुसार आ.व. २०७९/८० को सात महिनामा कूल वस्तु आयात १९.९ प्रतिशतले कमी आई रु ९१९ अर्ब १७ करोड कायम रहेको छ । अधिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात ४२.८ प्रतिशतले बढेको थियो । कूल आयातमा सवारी साधन, स्पोज आइरन तथा स्पेयर पार्टस, औषधि, एम.एस विलेट, दूरसञ्चारका उपकरण तथा पार्टस, चाँदी लगायतका वस्तुको आयात घटेको छ । यससँगै नेपालमा बीमाको ठूलो हिस्सा ओगटेको मोटर बीमा व्यवसायका साथै सामुहिक बीमा व्यवसायमा पनि कमी आएको छ । त्यस्तै ज्यगकप्लन, च्मबिक्तबतभ, ज्थमचयउयधभच मा नयाँ काम अपेक्षित रूपमा हुन नसक्नु, बैङ्कबाट प्रदान हुने घर कर्जामा कमी आउनु र नयाँ कर्जामा समेत कमी आउनाले पनि समग्र बीमा व्यवसायको विस्तारमा यसको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभाव पर्दछ ।

नेपालको पन्ध्रौ पञ्चवर्षीय योजनाले लिएको खाद्य र पोषण सुरक्षा तथा खाद्य संप्रभुता सहितको दीगो, प्रतिस्पर्धी एवम् समृद्ध कृषि अर्थतन्त्रको सोचलाई साकार पार्न बीमाको महत्वपूर्ण योगदान रहन्छ । देशलाई खाद्य सम्प्रभु तुल्याउन र स्वाधीन अर्थतन्त्रको विकास गर्न कृषिक्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा लगानी बढाउन आवश्यक हुन्छ । कृषि बीमाले कृषि लगानीमा हुनसक्ने सम्भावित जोखिम हस्तान्तरण गरी सुरक्षाको अनुभूति दिलाउँदछ ।

नेपालमा २०६९ सालदेखि कृषि बीमा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । नेपाल सरकारले कृषि तथा पशुपन्छी बीमामा बीमा शुल्कको ५० प्रतिशत अनुदानबाट वृद्धि हुदै ७५ प्रतिशत अनुदान दिने व्यवस्था गरिएकोमा आ.व. २०७८/७९ देखि उक्त सीमालाई बढाएर ८० प्रतिशतसम्म अनुदान दिने व्यवस्था गरिएको छ । सरकारको कृषि बीमा सम्बन्धी यस्तो नीतिले आम जनतालाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न सुरक्षित महशूस गराउनुको साथै कृषि लगानीतर्फ युवा तथा आम जनतालाई प्रोत्साहित गर्दछ । यद्यपि,

व्यवहारिक रूपमा कृषि बीमा सम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयन पक्षलाई अझ सफल बनाउनको लागि बीमक, बीमितसँगै समग्र सरोकारवाला पक्षहरूबाट अझ धेरै मिहेनत गर्नु जरूरी देखिन्छ ।

आ.व. २०७८/७९ फागुनसम्म, कृषि तथा पशुपन्छी बीमातर्फ करीब रु १९ अर्ब २ करोड बीमाङ्क बराबरको बीमा भएकोमा रु ८४ करोड ८९ लाख ९ हजार बीमाशुल्कमध्ये अनुदान वापतको रकम रु ६० करोड ५० लाख ५९ हजार रहेको छ । उक्त अवधिमा रु १३ करोड ३५ लाख १७ हजार बराबरको रकम दाबी भुक्तानी भएको छ । कृषि बीमालाई आधुनिकरण र बैज्ञानिक तवरबाट अगाडि बढाउन सकेमा रोजगारी सिर्जना, आय-आर्जनमा वृद्धि, गरिबी निवारण हुँदै समृद्ध र दीगो अर्थतन्त्र निर्माणमा थप टेवा भने अवश्य पुग्दछ । यसर्थ, कृषि बीमाको विस्तारमा नेपाल बीमा प्राधिकरणले विशेष जोड दिएको छ । कृषि बीमाले, नेपाली अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको लगानी तथा उत्पादन बढाई समग्र अर्थतन्त्रको सन्तुलित विकासमा थप सहयोग गर्दछ ।

यसको अलावा नेपालमा तीब्र, दीगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने र गरिबी निवारणसँगै आर्थिक सामाजिक समानता सहितको न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्ने राष्ट्रिय रणनीति हासिल गर्न लघुबीमाले महत्वपूर्ण भुमिका खेल्दछ । नेपालमा बीमाको क्रमिक विस्तार हुँदै गए तापनि अझै पनि ठूलो जनसङ्ख्या बीमाको रक्षावरण बाहिर रहेका छन् । त्यसमा पनि ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने, न्यून आय भएका समुहको बीमामा पहुँच अझै कम छ । अझ नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख अर्थव्यवस्था अङ्गालेको मुलुकको देशका न्यून आय भएका लक्षित बर्गप्रति विशेष दायित्व रहन्छ । लघुबीमाले न्यून आय भएका बर्गको जीवनमा प्राकृतिक विपत्ति वा भवितव्य घटना आइपरेमा वित्तीय क्षतिपूर्ति प्रदान गरी यस्ता समुहलाई पुनः गरिबीको दुश्चक्रमा फस्नबाट जोगाउँदछ ।

यसरी न्यून आय भएका लक्षित बर्गलाई बीमाको दायरामा समेट्न र सो बर्गको जीवन र सम्पत्तिको रक्षावरण गर्न नेपाल बीमा प्राधिकरणले लघुबीमा निर्देशिका २०७१ जारी गर्‍यो । साथै, नेपाल सरकारले न्यून आय भएका लक्षित बर्गलाई बीमाको पहुँचमा समेट्न आ.व. २०७६/६६ को बजेट वक्तव्यमा प्रत्येक बीमकले कूल बीमाशुल्कको ५ प्रतिशत रकम बराबरको लघुबीमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा आ.व. २०७७/७८ मा सो बीमालाई वृद्धि गरी १० प्रतिशत पुऱ्याइएको छ । हाल लघुबीमा व्यवसायको विकास, प्रवर्द्धन तथा व्यवस्थापन गरी बीमा मार्फत यस्ता लक्षित बर्गको जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने उद्देश्य अनुस्यू नेपाल बीमा प्राधिकरणले लघुबीमा निर्देशन, २०७९ जारी गरेको छ । साथै, प्राधिकरणले यस्ता समुहको उत्थान गर्न र यस्ता समुहलाई बीमाको दायरामा ल्याउन उल्लेख्य रूपले टेवा पुऱ्याउँदै आइरहेको छ । सोही क्रममा हरेक स्थानीयस्तरसम्म लघुबीमाको पहुँच पुगोस् भन्ने अभिप्रायले आ.व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्यमा नै लघुबीमाको प्रावधान राखेर हाल सातैवटा प्रदेशमा लघुबीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न स्वीकृती प्रदान गर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । यसरी लघुबीमा मार्फत न्यून आय भएका लक्षित बर्गको जीवन र सम्पत्तिको वित्तीय सुरक्षा सुनिश्चित हुनुको साथै, छरिएर रहेको सानो रकमबाट सो बर्गको हित प्रवर्द्धनमा लगानी गर्दै गरिबी निवारण र सन्तुलित दीगो आर्थिक विकासमा समेत टेवा पुऱ्याउन मद्दत पुग्दछ । यसर्थ, नेपाल बीमा प्राधिकरणले ल्याएको लघुबीमाको अवधारणाले समग्र अर्थतन्त्रको सन्तुलित विकासमा उल्लेखनीय सहयोग गर्दछ ।

नेपालमा पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना, वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति, बजेट वक्तव्य जस्ता नीतिगत व्यवस्था मार्फत बीमा क्षेत्रको विकास र विस्तारमा आवश्यक पहल गरिएको छ । बीमा ऐन, २०४९ खारेजी गरी समग्र बीमा प्रणाली तथा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी तथा विश्वसनीय बनाई समग्र बीमा क्षेत्रको विकास गर्न, बीमा क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन, बीमा व्यवसायको

प्रभावकारी रूपमा नियमन गरी बीमितको हक हितको संरक्षण गर्नका लागि बीमा ऐन, २०७९ जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ । देशका हरेक स्थानीय तहका सर्वसाधारणसम्म बीमा सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने अभिप्रायले बागमती प्रदेश बाहेक सबै प्रदेशमा प्राधिकरणका प्रादेशिक कार्यालय स्थापना भई सञ्चालनमा आइसकेका छन् । प्राधिकरणको प्रादेशिक कार्यालयहरूले सम्पूर्ण नागरीकहरूलाई बीमाप्रति जागरूक तथा सजक बनाउन स्थानीय निकायहरू, विद्यालयहरू, बीमकका शाखा प्रमुखहरू, बीमित र अन्य सरोकारवालाहरूसँग बीमा सम्बन्धी छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम निरन्तर अगाडि बढाइरहेका छन् । नेपाल बीमा प्राधिकरणको दोस्रो रणनीतिक योजना समेत समग्र बीमा क्षेत्रलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी र विश्वसनीय बनाउन केन्द्रित रहेको छ ।

अन्त्यमा, एकातर्फ समग्र बीमा क्षेत्रको प्रभाव अर्थतन्त्रमा पर्ने र अर्कोतर्फ अर्थतन्त्रको अवस्थाले बीमा व्यवसायको विकास र विस्तारको गति निर्धारण गर्ने हुँदा सरकार, प्राधिकरण, बीमक र सम्पूर्ण सम्बन्धित पक्षबाट आवश्यक नीतिगत र व्यावहारिक पक्षमा विशेष पहल गर्दै पर्याप्त खोज अनुसन्धान गरी बीमा क्षेत्रमा भएका चुनौतीहरूलाई अवसरमा रूपान्तरण गरी रचनात्मक रूपले यस क्षेत्रको विकासमा विशेष जोड दिनु आजको आवश्यकता रहेको छ । साथै, अगामी दिनहरूमा ग्रामीण क्षेत्र, न्यून आय भएका विपन्न वर्ग समेतमा बीमा सेवाको पहुँच विस्तार गरी बीमालाई आम नागरिकको जीवनको एउटा महत्वपूर्ण अङ्गको रूपमा स्थापित गराउनेतर्फ सरकार, प्राधिकरण, बीमक र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको पहल महत्वपूर्ण हुन्छ । दीगो अर्थतन्त्रको मेरूदण्डको रूपमा रहेका विभिन्न वित्तीय क्षेत्रहरूमध्ये बीमा पनि एक रहेको कुरालाई महशूस गर्दै नेपाल सरकारले विगत केही वर्षदेखि आफ्नो वार्षिक कार्यक्रममा बीमालाई महत्वका साथ समेट्दै आएको छ । आगामी दिनहरूमा सरकारले आर्थिक सहायता, चन्दा, वितरणमुखी खर्चहरूलाई जनताको आर्थिक सुरक्षाको लागि बीमा कार्यक्रम मार्फत योजनाबद्ध रूपमा प्रयोग गर्न सकेमा बीमा क्षेत्रको तीव्र विकासमा सहायता पुग्ने कुरामा दुई मत छैन ।

सन्दर्भ सामग्री

on Panel of Developed and Developing Countries. Policy Research Working Paper, Verma, A., & Bala, R. (2013). The relationship between life insurance and economic growth: evidence of India. Global Journal of Management and business studies.

Pant, S., & KC, F. B. (2017). Contribution of insurance in economic growth of Nepal. Journal of Advance Research.

BeemaChinari (2078), BeemaSamiti, Kupandol, Lalitpur

Current Macroeconomic and Financial Indicators of Nepal, Nepal Rastra Bank.

The Fifteenth Plan (2019/20-2023/24), National Planning Commission, GoN

Nepal Insurance Authority official website (www.nia.gov.np)

Economic Survey, F.Y. 2078/79,

Insurance Act 2079

मिलन विश्वकर्मा
आर्थिक पत्रकार
नयाँ पत्रिका दैनिक

मर्जरले बीमा क्षेत्रमा ल्याउने क्रान्ति

जुन बेला नेपालमा बीमा कम्पनी स्थापना भएका थिएनन्, त्यसबेला भारतीय बीमा कम्पनीहरू यहाँ आएर बीमा सेवा व्यवसाय गर्दै आएका थिए । विशेषगरी भारतीय बीमा कम्पनीहरूले नेपालमा आएर जीवन बीमा व्यवसाय गर्दै आएका थिए ।

सोही क्रममा वि.स. २००४ मा नेपालकै बीमा कम्पनी स्थापना भयो । त्यसबेला नेपाल बैङ्कले नेपाल माल चलानी तथा बीमा कम्पनी (हालको नेपाल इन्स्योरेन्स) स्थापना गरेर निर्जीवन व्यवसाय सुरु गर्‍यो । त्यसपछि वि.स. २०२५ मा सरकारले आफ्नै स्वामित्वमा राष्ट्रिय बीमा संस्थान स्थापना गर्‍यो । त्यसपछि नेपालमा जीवन बीमा व्यवसाय पनि सुरु भयो । त्यस लगत्तै बीमा क्षेत्रको नियमन गर्न बीमा समिति (हालको नेपाल बीमा प्राधिकरण) पनि स्थापना भयो ।

नेपालमै बीमा कम्पनी स्थापना भएपछि भारतीय बीमा कम्पनीहरू बाहिरिए । उनीहरूले नेपालमा गरेको व्यवसाय राष्ट्रिय बीमा संस्थानलाई हस्तान्तरण गरेर बाहिरिएका थिए । यसरी सुरु भएको नेपाली बीमा क्षेत्रले हालसम्म आउँदा साढे ७ दशकको यात्रा पारगरिसकेको छ । यसबीचमा विभिन्न आरोह अवरोध पार गर्दै बीमा क्षेत्र अर्थतन्त्रको अभिन्न अङ्गको रूपमा समेत स्थापित भइसकेको छ ।

बीमा क्षेत्रको विकासको क्रममा १९ जीवन बीमा कम्पनी र २० निर्जीवन बीमा कम्पनी स्थापना भए । साथै, २ वटा पुनर्बीमा कम्पनी पनि सञ्चालनमा छन् । यसका अलावा ७ वटामध्ये नयाँ लघुबीमा कम्पनीमध्ये चारवटा सञ्चालनमा आएका छन् भने ३ वटा सञ्चालनको तयारीमा छन् ।

यसरी सुरु भएको बीमा क्षेत्र हालसम्म आउँदा अर्थतन्त्रकै अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित भइसकेको छ । तर, बजारको आधारमा नेपालमा बीमा कम्पनीको सङ्ख्या भने धेरै नै देखिन्थ्यो । भौगोलिक रूपमा समेत कम्पनीको सङ्ख्या धेरै भएको महशूस भइसकेको थियो ।

यद्यपि, लामो समयसम्म निकै सुस्त गतिमा अघि बढेको बीमा क्षेत्र केही बर्षअघि नयाँ कम्पनी थपिएपछि मात्र नै द्रुत गतिमा अघि बढ्न थालेको हो । तर, त्यसको केही बर्षमै बीमा कम्पनीहरूको सङ्ख्या बढी भएको महशूस नियामक निकायदेखि बीमा कम्पनीहरूलाई हुन थालिसकेको थियो ।

नेपालको भूगोल र बजारभन्दा कयौं गुणा ठूलो मानिने भारतमा जीवन कम्पनीको सङ्ख्या २४ र निर्जीवन बीमा कम्पनीको सङ्ख्या २८ मात्रै छ । तर, नेपालमा जीवन बीमा कम्पनीको सङ्ख्या १९ र निर्जीवन बीमा कम्पनीको सङ्ख्या २० थियो । यद्यपि, भारतमा जति बीमा कम्पनी छन्, त्यसकै आधारमा अन्य देशमा बीमा कम्पनी सञ्चालन हुनुपर्छ भन्ने होइन । तर, नेपालमा बजार र भूगोलको आधारमा बीमा कम्पनीको सङ्ख्या धेरै भएको महशूस भएको थियो । त्यसले गर्दा व्यवसायमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढ्ने लगायतका नकारात्मक असर देखिन थालिसकेको थियो ।

तर, नियामक निकाय नेपाल बीमा प्राधिकरण (साविक बीमा समिति) र स्वयम् बीमा कम्पनीहरू

भने यसको सङ्ख्या घटाउने तर्फ अग्रसर भएनन् । कम्पनीहरूको सङ्ख्या घटाउने एक मात्र उपाय नै मर्जर हो । तर, यसमा कुनै पनि निकायको ध्यान केन्द्रित भएको थिएन । तर, अहिले भने जीवन तथा निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू उत्साहजनक रूपमा मर्जरमा अगाडि बढेका छन् । हालसम्म आउँदा थुप्रै कम्पनीको मर्जर सफल भइसकेको छ ।

बीमा कम्पनीको सङ्ख्या त बढी थियो नै, बढ्दो व्यवसायसँगै बीमा कम्पनीहरूको चुक्तापूँजी पनि बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिएको थियो । बीमा कम्पनी आफैमा जोखिमको व्यवसाय गर्ने कम्पनी हो । त्यसका लागि कम्पनीको चुक्तापूँजी लगायतका वित्तीय सूचक बलियो हुनैपर्छ । तर, व्यवसायको आधारमा नेपाली बीमा कम्पनीको चुक्तापूँजीको आकार सानो भइसकेको थियो ।

एकातिर कम्पनीको सङ्ख्या बढी भएको र चुक्तापूँजी कम भएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी नियामक निकाय नेपाल बीमा प्राधिकरणले चुक्तापूँजी बढाउने नीति ल्यायो । त्यसका लागि मर्जरलाई बढी प्राथमिकतामा राखियो ।

पहिला जीवन बीमा कम्पनीको २ अर्ब रूपैयाँ र निर्जीवन बीमा कम्पनीको १ अर्ब रूपैयाँ न्यूनतम चुक्तापूँजी हुनुपर्ने व्यवस्था थियो । तर, अहिले जीवन बीमा कम्पनीको ५ अर्ब रूपैयाँ र निर्जीवन बीमा कम्पनीको २ अर्ब ५० करोड रूपैयाँ न्यूनतम चुक्तापूँजी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि पहिलो पटक गत चैत मसान्तसम्मको म्याद दिइएको थियो । तर, त्यस अनुसार अधिकांश कम्पनीले चुक्तापूँजी पुऱ्याउन सकेनन् । सोही अवस्थालाई लक्षित गर्दै कम्पनीहरूलाई चुक्तापूँजी पुऱ्याउन यही २०८० साल असार मसान्तसम्म समय थप गरिएको छ ।

यसरी चुक्तापूँजी बढाउने नीति ल्याएपछि बीमा कम्पनीहरू मर्जरमा जान थालेका हुन् । केही बीमा कम्पनीहरू मर्जरको प्रक्रिया तथा तयारीमा छन् । यसले बीमा कम्पनीको सङ्ख्या घट्दैछ । हालसम्म आउँदा २० निर्जीवन बीमा कम्पनीको सङ्ख्या १६ र १९ जीवन बीमा कम्पनीको सङ्ख्या १७ वटामा भरिसेका छन् । अन्य कम्पनीहरू पनि मर्जरको प्रक्रियामा छन्, त्यस अनुसार यो सङ्ख्या अझै घट्ने छ ।

यसरी बीमा कम्पनीहरू मर्ज हुँदा बहुपक्षीय रूपमा फाइदा पुग्ने देखिएको छ । समग्रमा यसले अब बीमा क्षेत्रलाई नयाँ ढङ्गले अगाडि बढाउन ठूलो सहयोग गर्नेछ । तर, कम्पनीहरूले कसरी काम गर्छन्, त्यो भने प्रतिक्षा गर्नुपर्ने छ ।

बिशेषगरी बीमा कम्पनीको सङ्ख्या घटेपछि बीमा क्षेत्रमा भएको अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हट्ने आधार बनेको छ । नेपालमा कम्पनीको सङ्ख्या बढी हुँदा बजारमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढिरहेको थियो । यसैपनि कम्पनीहरू शहर तथा सुगम ठाउँ केन्द्रित थिए । यतिका बीमा कम्पनीहरू सिमित क्षेत्रको व्यवसायमा केन्द्रित हुँदा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा व्यापक थियो । उधारोमा बीमा गर्ने, न्यून दरमा बीमा गर्ने, ग्राहकलाई अनावश्यक प्रलोभन देखाउने, ग्राहक खोसाखोस गर्नेसम्मका गतिविधि बीमा क्षेत्रमा थिए । सस्तोमा मूल्यमा बीमा गर्दा विदेशी पुनर्बीमा कम्पनीहरूले हाइड्रोपावर आयोजना सम्बन्धी बीमाको पुनर्बीमा नै गर्न मानेनन् । अन्त्यमा नियामक निकायले हाइड्रोपावर बीमाको लागि न्यूनतम दर नै तोक्नुपर्ने अवस्था आयो, यो अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको एउटा उदाहरण मात्रै हो । यसरी कम्पनीको सङ्ख्या बढी हुँदा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा पनि बढी भइरहेको थियो । अब कम्पनीको सङ्ख्या घट्ने भएसँगै अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा निरूत्साहित हुने आधार बनेको छ । किनकि, कम्पनीको सङ्ख्या थोरै भएपछि प्रतिस्पर्धा पनि कम हुन्छ, त्यसपछि अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुने सम्भावना निकै कम हुन्छ । यसरी मर्जरले अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हटाउन निकै ठूलो भूमिका निर्वाह गर्ने देखिन्छ ।

यस्तै, मर्जरपछि कम्पनीको चुक्ता पूँजीसँगै बीमा कोष, जगेडा कोष लगायतका अन्य वित्तीय सूचकको आकार पनि बढ्छ, त्यसले बीमा कम्पनीहरूको क्षमता बिकासमा ठूलो सहयोग पुग्छ र समग्र बीमा क्षेत्रलाई बहुपक्षीय रूपमा फाइदा हुने देखिन्छ ।

नेपालमा जोखिममा आधारित चुक्तापूँजी कार्यान्वयनमा आइसकेको छैन । त्यो अवस्थामा बीमा व्यवसाय गर्नका लागि चुक्तापूँजी नै ठूलो व्याकअप हो । तर, बीमा व्यवसायको आकार बढिरहँदा बीमा कम्पनीहरूको चुक्तापूँजी भने बढेको थिएन । मर्जरसँगै अब भने बीमा कम्पनीहरूको चुक्तापूँजी बढ्दैछ । त्यसले बीमा कम्पनीहरूको जोखिम बहन गर्ने क्षमता बढेको छ । साथै, थप बीमा व्यवसाय विस्तार गर्ने क्षमता समेत बढेको छ । साथै, बीमा सेवा भौगोलिक रूपमा विस्तार गर्ने, सेवालाई गुणस्तरीय बनाउने तथा इनोभेटीम सेवा दिने क्षमता पनि बढेको छ । फलस्वरूप अब बीमा क्षेत्रलाई नयाँ ढङ्गले अघि बढाउन मर्जरले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दैछ ।

शाखाका आधारमा बीमा कम्पनीहरूको सेवा सबै जिल्लामा पुगेको छ । बीमा अभिकर्ताको आधारमा सबै स्थानीय तहमा बीमाको सेवा पुगेको दावी नियामक निकायले गर्दै आएको छ । तर, पनि दुर्गम ठाउँहरूमा बीमा कम्पनीहरूको पहुँच आवश्यकता अनुरूप बढ्न सकेको थिएन । त्यस पछाडिको एउटा कारण बीमा कम्पनीको पूँजीगत क्षमता पर्याप्त नभएर पनि थियो । किनकि, दुर्गम ठाउँमा व्यवसाय विस्तार गर्दा लागत बढी लाग्छ । त्यो अवस्थामा पहिला बीमा कम्पनीहरूलाई दुर्गम ठाउँहरूमा सेवा विस्तार गर्न आर्थिक रूपमा पनि चुनौती थियो । तर, मर्जरपछि बीमा कम्पनीहरूको आर्थिक क्षमता बढ्दैछ । त्यो अनुसार अब बीमा कम्पनीहरूलाई दुर्गम ठाउँमा गएर बीमा सेवा प्रवाह गर्न समेत सहज हुनेछ ।

किनकि, मर्जरपछि कम्पनीहरूको एकै ठाउँमा पर्ने शाखा (दोहोरो शाखा) पनि मर्ज हुन्छन् । यसरी शाखा मर्ज गर्दा एउटा शाखामा हुने खर्च स्वतः घट्छ । त्यसपछि त्यो रकमले अन्य ठाउँमा शाखा विस्तार गर्न सकिन्छ । फलस्वरूप भइरहकै पूँजी तथा जनशक्तिबाट दुर्गम ठाउँमा बीमा सेवा विस्तार गर्न सकिन्छ । यसरी मर्जरले बीमा सेवालाई दुर्गम ठाउँमा पुऱ्याउने आधार पनि तय गरेको छ ।

यसैगरी, बीमा कम्पनीहरूको जोखिम धारण गर्ने क्षमता पनि बढ्छ । बीमा कम्पनीहरूले आफूले लिएको सबै जोखिम आफैँले धारण गर्न सक्दैनन् । बीमाको सिद्धान्त अनुसार सबै जोखिम आफैँले राख्न पनि हुँदैन । किनकि, भविष्यमा भुकम्प, महामारी लगायतका कारणबाट ठूलो मात्रामा दावी पर्दा कम्पनी एकलैले भुक्तानी गर्न सक्दैनन् । त्यस्तो अवस्था आएमा कम्पनी टाट पल्टिने सम्भावना पनि हुन्छ । सोही अनुसार कम्पनीहरूले आफूले धारण गर्नसक्ने जोखिम राखेर बाँकी जाखिम पुनर्बीमा कम्पनीलाई हस्तान्तरण गर्दै आएका छन् । अब कम्पनीको जोखिम धारण गर्ने क्षमता बढेसँगै कम्पनीहरूले पुनर्बीमालाई हस्तान्तरण गर्ने जोखिमको अनुपात पनि घटाउन सक्छन् । त्यसले बीमा कम्पनीकै व्यवसाय बढाउन सहयोग पुग्छ । साथै, पुनर्बीमा मार्फत बाहिरिने रकम समेत घट्छ । यसका अलावा नेपाली बीमा क्षेत्रप्रति विदेशी पुनर्बीमाको विश्वास पनि बढ्छ । यसले पनि बीमा क्षेत्रलाई विकास गर्न थप सहयोग पुग्नेछ ।

नेपाली बीमा कम्पनीहरूले बढी अनुपातमा जोखिम हस्तान्तरण गर्दै आएका कारण विदेशी पुनर्बीमा कम्पनीहरूको नेपालप्रति त्यति राम्रो दृष्टिकोण छैन । उनीहरूले नेपाललाई बीमा व्यवसायका लागि जोखिमयुक्त देश मानिरहेका हुन्छन् । तर, अब नेपाली बीमा क्षेत्रको जोखिम धारण गर्ने क्षमता बढ्दैछ, त्यो अवस्थामा नेपालप्रति विदेशी पुनर्बीमा कम्पनीको विश्वास पनि बढ्ने आधार पनि तय भएको छ ।

समग्रमा दुईभन्दा बढी कम्पनी एकै ठाउँ हुदाँ वित्तीय सूचकहरू त बढ्ने नै भए । साथै, फरक फरक सीप तथा क्षमता भएका कर्मचारी (जनशक्ति) पनि एकै ठाउँमा आउने भए । फरक फरक ज्ञान, सीप तथा क्षमता भएका कर्मचारी एकै ठाउँमा आउँदा अब नयाँ ढङ्गले कम्पनीहरूले काम गर्न सक्छन् । अनुसन्धानात्मक काम गर्न सक्छन् । इनोभेटिभ काम गर्न सक्छन् । इनोभेटिभ बीमा प्रडक्ट ल्याउन सक्छन् ।

साथै, मर्जरपछि कम्पनीमा कुनै न कुनै रूपमा जनशक्ति बढी हुन सक्छन् । तर, त्यस क्रममा कर्मचारी कटौती गर्न नदिने नीति नियामक निकायले ल्याएको छ । अब कम्पनीहरूले त्यो जनशक्तिलाई अनुसन्धानमूलक तथा इनोभेटिभ काममा परिचालन गर्न सक्छन् । साथै, बजारको आवश्यकता तथा भौगोलिक अवस्था अनुसार बीमा पोलिसी बनाउन, इनोभेटि प्रडक्ट ल्याउन पनि सक्ने छन् । फलस्वरूप आम ग्राहकले पनि भने जस्तो सेवा पाउन सक्नेछन् । यसले बीमा क्षेत्रलाई नयाँ ढङ्गले अघि बढाउन सहयोग पुग्छ ।

मर्जरपछि कम्पनीको खर्च अनुपात पनि घट्छ । त्यो हित चुक्तापूँजी, बीमा कोष लगायतका सूचक बढ्दा कम्पनीको लगानी गर्ने क्षमता बढ्छ । हालसम्म बीमा कम्पनीहरूले आफ्नो लगानीयोग्य पूँजी बढी मात्रामा बैङ्कको मुद्दती निक्षेपमा राख्दै आएका छन् । जोखिमको व्यवसाय गर्ने भएकाले कम्पनीहरूले चाहेर पनि अन्य क्षेत्रमा लगानी बढाउन सकेका थिएनन् । किनकी, कुनै पनि दावी पर्दा कम्पनीले तत्काल भुक्तानी त दिने पर्छ । त्यो अवस्था कम्पनीले जोखिम कम हुने र तत्काल प्रतिफल दिने ठाउँमा लगानी गर्नुपर्ने बाध्यता छ । तर, मर्जरपछि कम्पनीहरूको पूँजी बढेसँगै लगानीयोग्य रकम पनि बढ्छ । त्यो अनुसार अब बीमा कम्पनीहरूले केही केही न अनुपातमा बढी प्रतिफल दिने क्षेत्र (पुराधार, ऊर्जा, घरजग्गा कारोबार) मा लगानी बढाउन सक्नेछन् । त्यसपछि कम्पनीहरूको आम्दानी पनि बढ्छ । फलस्वरूप लगानीकर्ताले पाउने प्रतिफल बढ्छ । साथै, बीमितले पाउने बोनसदर पनि बढ्ने देखिन्छ । साथै, बीमाशुल्कको दर समेत सस्तो हुने देखिन्छ ।

यस्तै, सूचना प्रविधि (आईटी) मा समेत कम्पनीहरूको लगानी गर्ने क्षमता बढेको छ । सूचना प्रविधिमा स्वभाविक रूपमा लगानी बढी लाग्छ । लगानी बढी लाग्ने भएकै कारण बीमा क्षेत्रमा अभै ग्राहकमैत्री प्रविधिको विकास भइसकेको छैन । तर, अब कम्पनीको क्षमता बढेसँगै ग्राहकमैत्री प्रविधिको विकास हुने आधार तय भएको छ ।

समग्रमा मर्जरका कारण बीमा क्षेत्रको जोखिम धारण गर्ने क्षमता बढ्ने, प्रतिफल बढ्ने, बोनस दर बढ्ने, प्रविधिको विकास हुने, बजार विस्तार हुने र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा निरस्तसाहन हुने आधार तय भएको छ । साथै, बीमा कम्पनीहरूको क्षमता बढ्दै छ । पूँजीगत तथा वित्तीय रूपमा मात्रै नभएर कम्पनीहरू प्राविधिक रूपमा पनि बलियो हुँदैछन् । मर्जरले बीमा कम्पनीहरूलाई धेरै पाटाहरूमा फाइदा फाइदा नै छ । तर, अब बीमा कम्पनीहरूले कसरी काम गर्छन् ? नियामक निकायले कसरी काम गर्छ ? त्यो भने प्रतिष्ठाकै बिषय छ ।

मर्जरपछि पनि बीमा कम्पनीहरू पुरानै ढङ्गमा अघि बढे भने मर्जरको महत्व रहँदैन । कम्पनीको चुक्तापूँजी लगायतका सूचक त बढ्दान, तर मर्जरको महत्व भने सकिन्छ । तसर्थ, बीमा कम्पनीहरू पनि नयाँ ढङ्गले अघि बढ्नुपर्छ । विशेषगरी मर्जरले दिएको यस्ता अवसरको भरपुर सदुपयोग गर्न कम्पनीहरू आफै अग्रसर हुनुपर्छ । भौगोलिक रूपमा सेवा विस्तार गर्न, नयाँ इनोभेटिभ प्रडक्ट ल्याउन, प्रविधिको प्रयोग बढाउने लगायतका काममा कम्पनीहरूले जोड दिनुपर्छ । साथै, नियामक निकायले पनि नियन्त्रितभन्दा सहजीकरण हुने गरी नियमन गर्नुपर्छ । त्यसपछि भने मर्जरले साच्चै नै बीमा क्षेत्रमा नयाँ क्रान्ति ल्याउछ ।

विश्वराज भट्टराई
सहायक प्रथम
कर्णाली प्रदेश कार्यालय,
नेपाल बीमा प्राधिकरण

नेपालमा बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रमा मर्जर : एक उपादेयता

पृष्ठभूमि

वि. सं. १९९४ कार्तिक ३० गते नेपाल बैङ्क लिमिटेडको स्थापना भएदेखि नेपालमा औपचारिक बैङ्किङ प्रणालीको शुर्वात भएको हो । शुर्वातमा यसले केन्द्रीय बैङ्कले गर्ने केही कार्यहरू समेत गर्ने जिम्मेवारी पाएको थियो । वि.सं. २०१३ बैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०१२ बमोजिम केन्द्रीय बैङ्कको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कको स्थापना भएपछि नेपालमा बैङ्किङ क्षेत्रको नियामकको औपचारिक शुर्वात भएको पाइन्छ । २०४० को दशकमा नेपाल आर्थिक उदारीकरणमा जानुअगाडी नेपालको बैङ्किङ प्रणाली पूर्णरूपमा सरकारी स्वामित्वमा रहेको पाइन्छ भने उक्त अवधिमा बैङ्किङ क्षेत्रको नियामकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कको भूमिकामा समेत सीमितता रहेको देखिन्छ । नेपालको बैङ्किङ क्षेत्रमा आएको उदारीकरणपश्चात् नेपालमा निजी क्षेत्रका बैङ्कहरूको उल्लेख्य स्थापना तथा संचालन हुन थालेपछि नेपाल राष्ट्र बैङ्कको नियमनकारी भुमिकालाई समेत थप प्रभावकारी बनाउदै लगेको देखिन्छ । जसअन्तर्गत वि.सं. २०५८ सालमा साबिकको नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०१२ लाई खारेज गरी नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ लागू भएको थियो । त्यसैगरी नेपालको बैङ्किङ प्रणालीलाई थप सबल, सक्षम र प्रतिष्पर्धी बनाउने उद्देश्यले सम्पूर्ण बैङ्किङ कानूनहरूलाई एकीकृत गर्दै छाता ऐनको रूपमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी अध्यादेश, २०६२ खारेज गरी वि.सं. २०६३ सालमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू भएपश्चात नेपालको बैङ्किङ प्रणालीको नियमनमा थप सहजता देखिएको थियो । हाल नेपाल राष्ट्र बैङ्कले नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ तथा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ अन्तर्गत रहेर देशको मौद्रिक नीति संचालन र व्यवस्थापन गर्दै नेपालको समग्र बैङ्किङ प्रणाली तथा मुद्रा बजारको नियमन गर्दै आईरहेको छ ।

नेपाल बैङ्क लिमिटेडको स्थापना भएसंगै नेपालमा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको स्थापना हुन थालेको देखिन्छ । जसको फलस्वरूप नेपालमा बीमाको आवश्यकता महशुस हुनथाल्यो र वि.सं. २००४ सालमा नेपाल बैङ्क लिमिटेडको पूर्ण स्वामित्वमा नेपाल माल चलानी तथा बीमा कम्पनीको स्थापना भएसंगै नेपालमा बीमाको औपचारिक शुर्वात भएको पाइन्छ । वि.सं. २०१६ सालमा यो कम्पनी नेपाल इन्स्योरेन्स एन्ड ट्रान्सपोर्ट कम्पनी लिमिटेडमा परिवर्तन भयो । यसलाई पुनः वि.सं.२०४८ सालमा नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडको नाममा पुर्णरूपमा निर्जिवन बीमकमा परिणत गरियो । त्यस्तै वि.सं.२०२४ साल पौष १ राष्ट्रिय बीमा संस्थान स्थापना भयो र राष्ट्रिय बीमा संस्थान ऐन, २०२५ आएपछि यसलाई

राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा परिवर्तन गरियो । यसले प्रारम्भमा निर्जीवन बीमाको कार्य गरी २०२९ देखि जीवन बीमा सेवा प्रारम्भ गरेको पाइन्छ । नेपालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना हुदाँसम्म समेत बीमा नियामकको स्पष्ट व्यवस्था भएको पाइँदैन भने वि.सं. २०२६ सालमा बीमा ऐन, २०२५ अनुसार नेपालमा बीमा नियामकको रूपमा बीमा समितिको स्थापना भएको हो । बैङ्किङ क्षेत्रमा जस्तै बीमा क्षेत्रमा पनि आर्थिक उदारीकरणसंगै निजी क्षेत्रको प्रवेश हुनुअगाडी बीमा नियामकको भूमिका सीमित रहेको देखिन्छ । वि.सं. २०४४ सालमा नेशनल लाइफ एण्ड जनरल इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडको स्थापनासंगै नेपालको बीमा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रका प्रवेश भएको हो । नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको अवलम्बन तथा प्रजातन्त्रको पुनर्बहालीसंगै बीमा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेशले बीमा नियामकको भूमिकालाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने आवश्यकता रहयो । जसको फलस्वरूप साबिकको बीमा ऐन, २०२५ लाई खारेज गर्दै वि.सं. २०४९ मा बीमा ऐन, २०४९ लागू भयो । जसलाई थप समयानुकूल बनाउन तथा बीमा क्षेत्रको विकास र बिस्तार गर्न हालै बीमा ऐन, २०४९ लाई खारेज गर्दै बीमा ऐन, २०७९ लागू भएको छ भने साबिकको बीमा समितिलाई समेत नेपाल बीमा प्राधिकरणमा स्थानान्तरण गर्दै ऐनले थप अधिकारसम्पन्न बनाएको छ ।

नेपालको वित्तीय प्रणालीको अध्ययन गर्दा मुद्रा बजार, बीमा, पूँजी बजार, गैर बैङ्किङ वित्तीय संस्था तथा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । जसलाई नियमन गर्नको लागि समेत छुट्टाछुट्टै नियामक निकाय रहेको छ । बैङ्किङ क्षेत्र अर्थात् मुद्राबजारको नियामकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले कार्य गर्दै आएको छ भने बीमा क्षेत्रको नियमन नेपाल बीमा प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । त्यस्तै नेपालको पूँजी बजारको नियामन नेपाल धितोपत्र बोर्डले गर्दै आइरहेको छ । बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको नियमन सहकारी विभागले गर्दै आइरहेको छ भने बैङ्किङ कारोबारका लागि सहकारीहरूले नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट समेत स्वीकृती लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नेपालको आर्थिक विकासका लागि नेपालको वित्तीय प्रणालीमा रहेका संस्थाहरूको अन्तरआबद्धता एक महत्वपूर्ण पक्ष रहन्छ । पछिल्लो समय बैङ्किङ क्षेत्रमा आएको मर्जर तथा प्राप्तीको लहरले बीमा क्षेत्रमा समेत प्रवेश पाइसकेको छ । नेपाल जस्तो सानो अर्थतन्त्र भएको तथा आर्थिक विकासका प्रचुर सम्भावनाहरू रहेको मुलुकको बृहत्तर आर्थिक हितका लागि वित्तीय क्षेत्रका सम्पूर्ण पक्षहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहने हुँदा वित्तीय क्षेत्रको अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गराउदै समग्र वित्तीय प्रणालीको प्रभावकारितामा बृद्धि गर्न नेपालका वित्तीय क्षेत्रका नियामकहरूको समेत मर्जर गर्नुपर्ने कुरालाई बहसमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । नेपालमा पूँजी बजार, बीमा र पेन्शन फण्डहरूको एकल नियामक कायम गरी नियामकिय दायरा तथा प्रणालीलाई सुव्यवस्थित, कुशल र प्रभाकारी बनाउन विगतमा पनि केही अनौपचारिक बहसहरू भएको पाइन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास हेर्दा कतिपय देशहरूमा मुद्रा बजार र पूँजीबजारलाई समेत नियमन गर्ने एकै निकाय रहको पाइन्छ । यद्यपी पूँजी र मुद्रा बजारलाई एकै नियामकद्वारा नियमन गर्दा स्वार्थको द्वन्द्व सिर्जना भई समग्र वित्तीय प्रणालीमा नकारात्मक प्रभाव देखिने सम्भावना हुँदा यस लेखमा विशेषगरी नेपालमा बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको एकल नियामकको आवश्यकता तथा सम्भावनाको बारेमा जोड दिइएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा हेर्दा वित्तीय क्षेत्रको नियामकको रूपमा विभिन्न देशहरूमा फरक-फरक अभ्यासहरू हुँदै आइरहेको छन् । कतिपय देशहरूमा सम्पूर्ण वित्तीय क्षेत्रको नियमन गर्ने एकल निकाय रहेको पाइन्छ भने कतिपय देशहरूमा बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको मात्र एकल नियामक रहेको पाइन्छ । त्यस्तै कतिपय देशहरूमा मुद्राबजार, पूँजीबजार तथा बीमा क्षेत्रको फरकफरक नियामकको अभ्यास समेत रहेको पाइन्छ । यहाँ बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको एकीकृत नियामक रहेका केही देशहरूको सफल अभ्यासलाई चर्चा गरिएको छ ।

सिङ्गापुर : सिङ्गापुरमा वित्तीय क्षेत्रको एकल नियामकको अभ्यास रहेको पाइन्छ । Monetary Authority of Singapore (MAS) सिङ्गापुरको केन्द्रीय बैंक र एकीकृत वित्तीय नियामक हो । केन्द्रीय बैंकको रूपमा MAS ले सिङ्गापुरको विनिमय दर, आधिकारिक विदेशी सञ्चिति र बैङ्किङ क्षेत्रमा तरलता व्यवस्थापन गर्छ । साथै एक एकीकृत वित्तीय पर्यवेक्षकको रूपमा, MAS ले सिङ्गापुरका सबै वित्तीय संस्थाहरू (बैंक, बीमा, पूँजी बजार, र स्टक एक्सचेन्जहरू) को नियमन गर्दछ । यसरी एकल एवं प्रभावकारी वित्तीय नियामक भएको सिङ्गापुर विश्वकै एक उत्कृष्ट अर्थतन्त्र भएको मुलुकको रूपमा स्थापित रहेको छ ।

अष्ट्रेलिया : Australian Prudential Regulation Authority (APRA) ले अष्ट्रेलियामा एक स्वतन्त्र वैधानिक प्राधिकरणको रूपमा बैङ्किङ, बीमा र सेवानिवृत्ति लगायतका संस्थाहरूको नियमन गर्दछ । विवेकपूर्ण नियमनद्वारा वित्तीय संस्थाहरूको सुरक्षा र सुदृढता कायम गर्दै APRA ले आफ्नो नियमनकारी अधिकारको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस्तै अष्ट्रेलियाका प्रमुख वित्तीय नियामकहरूबीचमा समन्वय गर्ने निकायको रूपमा Council of Financial Regulation (CFA) समेत रहेको छ । जसले अष्ट्रेलियाको वित्तीय प्रणालीको स्थिरता प्रवर्द्धन गर्न र अष्ट्रेलियाको वित्तीय नियामक निकायहरूको नियमनलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्दछ । यसले अष्ट्रेलियाको वित्तीय प्रणालीलाई प्रतिस्पर्धात्मक, कुशल र निष्पक्ष बनाउन सहयोग गरेको पाइन्छ ।

रसिया : बैङ्किङ प्रणालीको नियामकको रूपमा काम गर्दै आएको Bank of Russia लाई सन् २०१३ मा सम्पूर्ण वित्तीय बजारहरू नियमन, नियन्त्रण र पर्यवेक्षण गर्ने अधिकार दिइएको थियो । एक मेगा-नियामकको रूपमा Bank of Russia ले वित्तीय बजारका सबै क्षेत्रहरूको विकास र समग्र रूपमा वित्तीय प्रणालीको स्थिरताको लागि कार्य गर्दछ । यसले सम्पूर्ण बैङ्किङ क्षेत्रका साथै क्रेडिट संस्थाहरू, बीमा कम्पनीहरू, पेन्सन कोषहरू, लघुवित्त संस्थाहरू र अन्य वित्तीय बजार सहभागीहरूको पर्यवेक्षण र नियमन गर्दै आइरहेको छ ।

न्यूजिल्याण्ड : Reserve Bank of New Zealand न्यूजिल्याण्डको एकल वित्तीय नियमनकारी निकायको रूपमा रहेको छ । जसले देशको सम्पूर्ण वित्तीय क्षेत्र (बैङ्किङ, बीमा, पूँजीबजार लगायत) को नियन्त्रण, नियमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने गर्दछ ।

फ्रान्स : बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको एकल नियामकको सफल अभ्यासको रूपमा फ्रान्सलाई लिन सकिन्छ । Prudential Control and Resolution Authority (ACPR) ले बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको नियमन, नियन्त्रण, निरीक्षण, सुपरीवेक्षणका साथसाथै बैङ्किङ ग्राहक तथा बीमितहरूको हित संरक्षणमा समेत एकीकृत कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ ।

माल्दिभ्स : दक्षिण एसियाली देशमा एकल वित्तीय नियामकको अभ्यास माल्दिभ्समा पाउन सकिन्छ । Maldives Monetary Authority (MMA) माल्दिभ्सको केन्द्रीय बैङ्क का साथ साथै सम्पूर्ण वित्तीय क्षेत्रको नियामकको रूपमा रहेको छ । जसले देशको मौद्रिक नीतिको संचालन तथा व्यवस्थापनका साथ-साथै बीमा तथा अन्य वित्तीय क्षेत्रको पनि बृहत नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने गर्दछ ।

यस्तै, बेलायतमा Financial Conduct Authority (FCA) ले Prudential Regulation Authority (PRA) को साथमा रहि सम्पूर्ण वित्तीय क्षेत्रको नियमन गर्ने गर्दछ । क्यानाडामा Office of the Superintendent Financial Institutions (OSFI) ले संघीय रूपमा क्यानाडाका सम्पूर्ण बैङ्कहरू, कर्जा कम्पनीहरू, बीमा कम्पनीहरू, क्रेडिट सहकारीहरू तथा निजी पेन्सन योजनाहरूको एकीकृत नियमन गर्ने गर्दछ । Danish Financial Supervisory Authority डेनमार्कको वित्तीय सुपरीवेक्षक हो, जसले बैङ्क, क्रेडिट कम्पनी, बीमा लगायतको संयुक्त नियमन गर्ने गर्दछ । त्यसैगरी विशाल अर्थतन्त्र भएको चिनमा समेत China Banking and Insurance Regulatory Commission (CBIRC) ले संयुक्त रूपमा बैङ्किङ तथा बीमा नियमनको कार्य गर्दै आइरहेको छ । जापानमा Financial Services Agency (FSA), आयरल्याण्डमा Central Bank of Ireland, दक्षिण अफ्रिकामा Financial Sector Conduct Authority (FSCA), स्वीजरल्याण्डमा Swiss Financial Market Supervisory Authority (FINMA) लगायतका विभिन्न देशहरूले समेत संयुक्त बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको अभ्यास गरिरहेको पाइन्छ । यसरी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूलाई हेर्ने हो भने पनि एकिकृत वित्तीय नियामकको माध्यमद्वारा अर्थतन्त्रको विकासमा वित्तीय क्षेत्रमा समन्वय कायम गर्दै नियमन तथा सुपरीवेक्षणलाई थप प्रभाकारी एकीकृत तथा मितव्ययी बनाउँदै समग्र आर्थिक विकासमा सकारात्मक नतिजा प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

नेपालमा बैङ्किङ र बीमा नियामकको मर्जरको आवश्यकता तथा औचित्यता

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विभिन्न देशहरूको सफल अभ्यासलाई हेर्दा नेपालको सन्दर्भमा समेत एकल बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको अभ्यासको आवश्यकतालाई थप बहसमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । नेपालको अर्थतन्त्रको आकारलाई हेर्ने हो भने पनि बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरको आवश्यकतालाई थप बल दिन्छ । नेपाल जस्तो सानो अर्थतन्त्र भएको देशमा बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको संयुक्त प्रयासले यहाँको आर्थिक विकासलाई गति प्रदान गर्न सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिदैन । यसका साथै जनताहरूको आर्थिक उन्नतिका लागि बैङ्किङ प्रणालीको विकास र बिस्तार जति आवश्यक रहन्छ त्यती नै आवश्यक आर्थिक जोखिम व्यवस्थापनको लागि बीमाको पनि रहने हुँदा बैङ्किङ तथा बीमा क्षेत्रको आपसी समन्वय महत्वपूर्ण हुने गर्दछ ।

नेपाल जस्तो सानो अर्थतन्त्र भएको तर आर्थिक विकासको प्रचुर सम्भावना भएको देशमा उपलब्ध वित्तीय श्रोत साधनहरूको प्रभावकारी उपयोग गरी आर्थिक विकासको अधिकतम लाभ लिन सरकार, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी समग्र वित्तीय प्रणालीप्रति साभ्ना धारणा निर्माण गर्नका लागि समेत बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरको आवश्यकतालाई अगाडि ल्याउदछ । यसका साथै नियामकिय ढाँचा तथा प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिष्पर्धी बनाई देशको सबल र सक्षम प्रतिनिधित्व गर्न तथा वित्तीय क्षेत्रका दुई उपक्षेत्रलाई सँगसँगै देशको आर्थिक विकासमा जोडनका लागि समेत यस्तो मर्जरले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्दछ ।

नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा बेलाबेलामा देखिने विभिन्न उतारचढावहरू तथा समस्याहरूको बृहत पहिचान तथा दीर्घकालिन व्यवस्थापनका लागि समेत नियामकको मर्जर लाभप्रद हुने गर्दछ । बैङ्किङ तथा बीमाको एकल नियामक भएमा अर्थतन्त्रमा देखिएका समस्याहरूलाई क्षेत्रगत रूपमा नहेरी समग्र पहिचान तथा व्यवस्थापनमा समेत सहयोग पुग्दछ । अर्कोतर्फ चालू खर्चको अत्याधिक तुलो हिस्सा रहेको नेपालमा यस्तो मर्जरले नियमनकारी लागतमा कटौती गरी आर्थिक मितव्ययीतालाई समेत प्रबर्द्धन गर्दछ ।

बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरले नेपालको दुई तुला वित्तीय क्षेत्रलाई एक-आपसमा एकीकृत गर्दै अर्थतन्त्रका प्रणालीगत जोखिम तथा तिनीहरूले अर्थतन्त्रमा ल्याउने चुनौतिहरूको पहिचान तथा समाधानमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ । यसका साथै यसले सम्पूर्ण आर्थिक स्थिरता कायम गर्दै बृहत वित्तीय उपभोक्ता हित संरक्षणमा समेत सहयोग गर्दछ । एक बृहत एवम् एकीकृत नियामकले बैङ्किङ र बीमा सम्बन्धी सम्पूर्ण वित्तीय सेवाहरूको प्रभावकारी नियमन तथा नियन्त्रणको माध्यमद्वारा उपभोक्ता हित संरक्षणमा व्यापकता समेत प्रदान गर्दछ । सम्पूर्ण वित्तीय सेवासम्बन्धी समस्या, गुनासो तथा वित्तीय अपराधको प्रभावकारी अनुगमन तथा समाधानको माध्यमबाट एकल बैङ्किङ तथा बीमा नियामकले उपभोक्ताहरूमा वित्तीय क्षेत्रको विश्वासनियता समेत बृद्धि गर्दछ ।

बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरले बलियो र प्रभावकारी शासन संरचनाको निर्माणमा समेत सहयोग गर्दछ । नियामकलाई वित्तीय क्षेत्र तथा वित्तीय क्षेत्रका आवश्यकताहरूप्रति बढी उत्तरदायी हुन सक्षमता प्रदान गर्दछ र फराकिलो अर्थतन्त्र निर्माणमा समेत मद्दत पुग्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक कुटनीतिको दृष्टिकोणले हेर्ने हो भने समेत नेपालमा बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरलाई सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ । यस्तो मर्जरले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा नियामक दक्षता र प्रभावकारीता सुधारको प्रतिबद्धता देखाउँछ । साथै विश्वासनीय एवम् भरपर्दो वित्तीय वातावरणको निर्माण गर्दै नेपालको प्रतिष्ठामा समेत सुधार ल्याई विदेशी लगानीकर्ताहरू आकर्षण गर्न र आर्थिक बृद्धिलाई प्रोत्साहन गर्न समेत सहयोग गर्दछ । अर्कोतर्फ बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरले नेपालको नियामक ढाँचालाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा रहेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूसँग समेत समानता ल्याउँदछ, जसले अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय तथा नियामकका मुद्दाहरूको सम्बन्धमा समेत नेपालको उपस्थितीलाई प्रबर्द्धन गर्दछ ।

निष्कर्ष

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू र बीमा कम्पनीहरूमा भएको मर्जर तथा प्राप्तिले यस क्षेत्रको नियामकहरूको मर्जरलाई समेत बहसमा ल्याएको छ । माथि उल्लेख गरे अनुस्यू बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जर गरी एकीकृत नियामक निकाय निर्माणका कैयौँ फाइदाहरू रहेका छन् । तर मर्जरे पछि आउन सक्ने चुनौतीहरूको बारेमा समेत प्रारम्भिक रूपमा नै ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ । दुई नियामकको उद्देश्यमा रहेको भिन्नता मिलान, भिन्न नियामकको संरचना तथा श्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन तथा समन्वयको समस्या, सम्भावित द्वन्द्व जस्ता चुनौतीहरू समेत यस किसिमको मर्जरले ल्याउने गर्दछ । समग्रमा, नेपालको बैङ्किङ तथा बीमा नियामकको मर्जरलाई नेपालको वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व, दक्षता एवं प्रभावकारीता बढाउने सकारात्मक कदमको रूपमा हेर्नु उपयुक्त हुन्छ । नेपालजस्तो विकसिल अर्थतन्त्र भएको मुलुकले उपलब्ध आर्थिक साधनहरूका एकीकृत एवं व्यवस्थित उपयोग गरी आर्थिक विकास हासिल गर्नका लागि वित्तीय क्षेत्रमा एकस्यता, सामञ्जस्यता तथा समन्वय गर्न आवश्यक हुन्छ, जसका लागि यस बिषयमा सरकार तथा सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालहरूले सोच्नुपर्ने देखिन्छ ।

कविता पाण्डे
सहायक प्रथम
नेपाल बीमा प्राधिकरण

बीमामा हुने ठगी र नेपालको बीमा बजार

पृष्ठभूमि

बीमा भनेको जीवन र सम्पति उपर भएको आर्थिक क्षति वा नोक्सानीमा दिइने क्षतिपूतीको ग्यारेन्टी हो । अप्रत्यासित रूपमा कुनै घटना घटी बीमा गरिएको जीवन र सम्पतिमा पर्न सक्ने हानी नोक्सानी गराउने सम्भाव्य घटना नै बीमा जोखिम हस्तान्तरण गर्ने उपाय हो । त्यसैले बीमा हुन अनिश्चित प्रकारको जोखिम हुनैपर्दछ ।

प्राचीन कालमा व्यापारिक कर्महरू प्रारम्भ भए त्यसबेला देखि नै व्यापारको सुरक्षाको खोजी र जोखिमबाट बच्ने उपायको खोजिबाट नै बीमाको जन्म भएको हो । नेपालमा बीमाको इतिहास धेरै पुरानो छैन । वि. स. २००७ सालको क्रान्ति भन्दा पहिले जुद्ध म्याच फ्याक्ट्री, विराटनगर कटन मिल आदि जस्ता उद्योग स्थापना भएका थिए त्यसको वित्तीय सहयोगका निम्ति नेपाल बैंक लिमिटेड वि.स. १९९४ मा स्थापना भइसकेको थियो । बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा धितोको बीमा गर्ने प्रावधान रहेकोले भारतका केही बीमा कम्पनीले नेपालमा निजीवन बीमा गर्ने गरेको पाइन्छ । हाल नेपालमा १७ जीबन, १६ निजीवन र २ पुनबीमा गरि ३५ बीमा कम्पनि संचालनमा छन भने केहि बीमा कम्पनि गाभ्ने गाभिने प्रक्रियामा रहेका छन, साथै ३ जीबन लघुबीमा र ४ निजीवन लघुबीमा कम्पनीले प्राधिकरणबाट लाघुबीमा कम्पनी संचालन गर्न इजाजतपत्र प्राप्त गरिसकेका छन ।

परिचय: बीमा ठगी

बीमा कम्पनी तथा बिमितबाट अनुचित रूपमा वित्तीय लाभ प्राप्त गर्नको लागि गरिने फजी दाबीलाई बीमामा हुने ठगी भनिन्छ । बीमा प्रस्ताव फारम भर्दा गलत सुचना दिएर, सूचना लुकाएर, स्वास्थ्य जोखिममङ्कनमा लापरवाही गरेर दाबी प्राप्त गर्न तथा बीमाका सिद्धान्तको पालना नगरी भुटा विवरण उपलब्ध गराई बीमामा जालसाजी (Frauds) गर्ने तथा ठगी गर्ने प्रचलन बीमा बजारमा बढ्दै गइरहेको देख्न सकिन्छ ।

बीमामा हुने ठगी एक अपराध हो । बीमामा हुने ठगी विरुद्धमा बीमा क्षेत्रको नियामक निकाय बीमा प्राधिकरणले बीमा ऐन, २०७९ बमोजिम दण्डको दायरामा ल्याउन सक्दछ । बीमा ऐन, २०७९ को दफा १०१ मा बीमकबाट बीमा जालसाजी (Insurance Fraud) भएमा बीमक समस्या ग्रस्त भएको मानिने तथा बीमकलाई समस्या ग्रस्त बीमक घोषणा गर्न सक्ने भनि उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै बिमित

तथा बीमा अभिकर्ताबाट बीमा जालसाजी भएमा विभिन्न दण्ड सजाय उल्लेख गरी बीमा अभिकर्ता र बिमितलाई कानूनी रूपमा जिम्मेवार बनाइएको छ । त्यस्तै सम्पति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ ले बीमा मार्फत सम्पति शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्न उच्चपदस्थ ब्यक्तिको पहिचान गर्ने, शकास्पद ब्यक्ति तथा कारोबारको खास ध्यान दिनुपर्ने, वास्तविक धनिको पहिचान गर्नुपर्ने जस्ता ब्यबस्था गरेको छ । सम्पति शुद्धीकरण सम्बद्ध कसुर मध्ये ठगी पनि एक हो । गैरकानूनी स्रोतबाट आर्जित लाभलाई विभिन्न चरणगत प्रकिया अपनाई कानुन तह योग्य बनाउन बीमाको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ ।

बीमाका विभिन्न पक्षहरू जस्तै बीमा अभिकर्ता, बीमा कम्पनी, बिमित, बीमा सर्भेयर, तथा सरोकारवालाहरूबाट बीमा ठगी तथा जालसाजी हुन सक्दछ । बीमामा हुने ठगी तथा जालसाजी रोक्न बीमा नियमनकारी निकायले नीति निर्माण गर्ने, दण्ड सजाय निर्धारण गर्ने तथा सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने जस्ता कार्य गर्दछ ।

बीमा प्रस्ताव फारम भर्दा गलत सूचना दिने, पूर्ण जानकारी नदिने, अभिकर्ताद्वारा संकलित बीमाशुल्क व्यतिगत प्रयोजनमा खर्चिने जस्ता कार्य हुन सक्दछन । यस्ता कार्यले गर्दा बीमा दाबीमा बिमितले कानूनी अधिकार गुमाउनुपर्ने अवस्था हुन्छ । सम्पतिको जोखिमाङ्कन गर्ने समयमा सम्पतिको उचित मूल्याङ्कन नगरी न्यून मूल्याङ्कन गरी बिमितको कर्जा बमोजिमको अशंको मात्र बीमा गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यस्तो अवस्थामा कुनै कारणवश सबै भौतिक सम्पति आगलागी वा अन्य कुनै कारणले नष्ट भएको अवस्थामा बीमा बापत नोक्सानी भएको दाबीको रकम भुक्तानि हुदैन । यस्तो प्रकारको न्यून मूल्याङ्कन गरी बीमा गर्नु पनि बीमामा हुने ठगी हो ।

बीमालेख खरिद गर्ने बिमितले दाबी प्राप्त गर्न भुटा विवरण उपलब्ध गराउने, सूचना लुकाउने जस्ता किर्ते गरेर बीमा ठगी गरेको पाइन्छ । जस्तै क्यान्सर पिडित बिमितले रोग लागेको थाहा पाइसकेपछि दाबी प्राप्त गर्न भुटा विवरण उपलब्ध गराइ बीमा गर्ने र ठगी गर्ने । प्राकृतिक विपती हुलदङ्गा आन्दोलन लगायतको अवस्थामा सूचना संयन्त्र, राज्यको उपस्थिति कमजोर भएको मौका छोपेर वास्तविकता भन्दा बढी क्षतिपूती दाबी गर्ने प्रवृत्ति नेपाली समाजमा समाजमा यदाकदा देख्न सकिन्छ ।

बीमा सर्भेयर भनेको क्षतिग्रस्त सम्पति तथा दायित्वको मूल्याङ्कन गर्ने इजाजतपत्र प्राप्त बीमा मध्यस्ताकर्ता व्यक्ति वा सस्थालाई बुझिन्छ । सर्भेयरले स्वतन्त्र रूपमा क्षति मूल्याङ्कन नगरी निहित स्वार्थ तथा बिमक वा बिमितसँको मिलेमतोमा क्षति मूल्याङ्कनलाई प्रभाव पारी बीमा ठगी गर्ने गरेको गुनासो तथा उजुरी सुन्ने गरिन्छ ।

बीमा गर्ने क्रममा संलग्न विभिन्न पक्ष मध्ये कुन पक्षद्वारा ठगी भएको हो भनि पत्ता लगाउनु चुनौति पूर्ण कार्य हो । उदाहरणको लागि प्रस्ताव फाराम भर्दा हुने ठगी अभिकर्ताको गलत कार्यले भएको हो वा बिमितको अज्ञानताले गर्दा जानकारीमा परिवर्तन गरेको हो पत्ता लगाउन कठिनाई सिर्जना हुन्छ । नेपालको बीमा बजारको अवस्था हेर्दा बीमा चेतनाको कमि साथै जीवन बीमामा अभिकर्ताको भूमिका महत्वपूर्ण हुने हुदा ठगी भएको प्रमाणित गर्नु अर्को चुनौतिपूर्ण कार्य हो । त्यस्तै गरि नियम कानूनमा समय सापेक्ष परिमार्जन नहुदा बिधमान नियम कानूनमा भएका छिद्रहरूलाई प्रयोग गरि बीमा ठगी गर्ने हरेको पाउन सकिन्छ । यस प्रकारका कानूनी प्रकियालाई समय सापेक्ष बनाई कानूनमा भएका छिद्रहरूलाई नियन्त्रण गर्ने कार्यले थप चुनौती सिर्जना गर्दछ ।

ठगीहरू

बीमालेखको बारेमा व्याख्या गर्दा, बिमितले आफ्नो बारेमा जानकारी दिदा, तेस्रो पक्ष दाबीकर्ताको सेवा प्रदायकबाट कुनै पनि बेला ठगी गरिएको हुन सक्दछ । वास्तविकता भन्दा बढी क्षति देखाएर क्षतिपूर्ती दाबी गर्ने, काल्पनिक वा नियोजित घटनाको आधारमा क्षतिपूर्ती दाबी गर्ने प्रवृत्ति धेरैजसो देखा पर्ने गरेको छ । यसरी बीमामा हुने ठगीलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. दाबी भुक्तानीमा हुने ठगी

बीमाका विभिन्न पक्षबाट दाबी प्राप्त गर्न तथा दाबी भुक्तान गर्ने क्रममा विभिन्न प्रकृतिका ठगीहरू हुन सक्छन । जस्तै :

- क्षति मूल्याङ्कनमा बढी क्षति देखाएर हुने ठगी,
- काल्पनिक वा नियोजित घटनाको आधारमा क्षतिपूर्ति दाबी गरि हुने ठगी,
- फर्जी प्रमाण पेश गरी हुने ठगी,
- क्षति मूल्याङ्कनमा प्रभाव पारी हुने ठगी,
- न्यून दरमा बीमा गरी दाबी भुक्तानी प्रकृत्यालाई नियोजित ढङ्गबाट प्रभावित पारी हुने ठगी ।

२. बीमाका सिद्धान्तको पालना नगर्दा

बीमाका सामान्य सिद्धान्तको पालना नगरी तथा सिद्धान्तको उल्लंघन गरी ठगी तथा जालसाजी हुने गर्दछ । जस्तै:

- सूचना लुकाउने तथा गलत सूचना प्रदान गरी परम सदविश्वासको सिद्धान्तको पालना नगरी हुने ठगी,
- दाबी भुक्तानीलाई भन्फटिलो बनाउने मनासयले बीमाका शर्तको अपव्याख्या गरी हुने ठगी,
- गलत सूचना प्रदान गरी हुने ठगी ।

३. प्रस्ताव फारम भर्दा

बिमितले प्रस्ताव फारम भर्दा हुने ठगी साथै अभिकर्ताले जानकारीलाई अनुमानित ढङ्गले उल्लेख गरी ठगी हुन सक्छ । जस्तै:

- स्वास्थ्य बीमा गर्दा वास्तविक जोखिमाङ्कन नगरी हचुवाको भरमा जानकारी उपलब्ध गराई हुने ठगी,
- गलत तथा भुटा विवरण प्रवाह गरी हुने ठगी,
- जोखिमाङ्कनमा प्रभाव पारी हुने ठगी ।

४. प्रतिवेदन तयार गर्दा

बीमा सर्भेयरद्वारा क्षति मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्दा बीमा ठगी तथा जालसाजी हुन सक्छ । जस्तै:

- सर्भेयर र विमकको मिलेलतो भएमा,
- सर्भेयर र विमितको मिलेलतो भएमा,

- प्रतिवेदन तयार गर्दा तथ्यांकमा जानजान हेरफेर भएमा,
- सर्भेयरको निहित स्वार्थ भएमा ।

५. अनैतिक कृत्याकलाप (Moral Hazard) बाट हुने ठगी

बीमा दाबी प्राप्त गर्न अनैतिक कार्य गरी बीमामा ठगीका कृत्याकलाप बढ्दै गएको देखिन्छ । जस्तै:

- बीमा दाबी प्राप्त गर्न व्यक्तिको जीवनलाई नै जोखिममा राखि हुने ठगी ,
- काल्पनिक घटना सृजना गरी हुने ठगी,
- नियोजित ढङ्गले घटना घटाइ हुने ठगी ।

ठगीका असरहरू

न्यूनतम खर्चमा आफ्नो सम्पत्ति, आम्दानी, पर्ने दायित्व एवं कामदारको यथोचित अधिकतम सुरक्षाको व्यवस्थापन हो। बीमामा हुने ठगी तथा जालसाजीले बीमाद्वारा वास्तविक जोखिम व्यवस्थापन गर्ने वर्ग तथा प्रकृत्यालाई समेत प्रभाव पारेको छ । यसरी बीमामा हुने ठगीबाट हुने असर तथा प्रभावहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

१. बीमा व्यवसाय विस्तार गर्न समस्या

बीमामा बढ्दै गएको बीमा ठगीले सर्वसाधारण जनतामा बीमा सम्बन्धमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गई सर्वसाधारणको बीमा प्रति अविश्वास बढ्न थाल्दछ । जसले गर्दा बीमा व्यवसाय विस्तार गर्न समस्या सृजना हुन्छ ।

२. जनतामा बीमा सम्बन्धमा गलत धारणाको विकास

बीमामा बढ्दै गएको ठगीले जनमानसमा गलत धारणा विकास हुन्छ । यसले बीमा क्षेत्र र बजार प्रति जनताको नकारात्मक प्रभाव परि यसले समग्र बीमा क्षेत्रलाई नै नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । बीमा गर्दा न्यून जोखिमाङ्कन गर्ने, बीमालेखका शर्तको गलत व्याख्या गर्ने परिपाटिले सर्वसाधारण जनताको बीमा प्रतिको विश्वासमा ह्रास आएको पाउन सकिन्छ । जसले समग्र बीमा क्षेत्रलाई नै प्रभाव पारी नेपालको बीमा बजारको विकास र विस्तारमा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको छ ।

३. जनमानसमा बीमा सम्बन्धमा नकारात्मक प्रभावको वृद्धि

बढ्दो बीमा ठगीले बीमाले जोखिम रक्षावरण गर्ने नभई जनतामाभ्र बिमाले ठगी कार्य गर्छ भन्ने धारणा सृजनाभई बीमा सम्बन्धमा जनमानसमा नकारात्मक भावना वृद्धि गर्दछ । बीमामा हुने ठगीले बीमाको वास्तविक अवधारणालाई नै प्रभाव पारी जनतामा बीमा प्रति नकारात्मक भावना सृजना गर्दछ ।

४. शेयर धनिको लाभाशंमा न्यूनता

बीमा ठगी वृद्धि हुदै जादा बीमा व्यवसाय खस्कदै जान्छ । जसले गर्दा बीमाका शेयर धनिको लाभाशंमा कमि आउदछ भने यसले लगानि कर्तालाई निरुत्साहित बनाउदछ । जसको परिणाम स्वरूप बीमा क्षेत्रको दायरा सागुरिनुका साथै समग्र अर्थतन्त्रमा नै नकारात्मक प्रभाव पर्दछ ।

५. बीमाशुल्कमा वृद्धि

बीमामा फजी दाबी गर्ने प्रकृया बढदै जाने, तथा दाबी भुक्तानी प्राप्त गर्न विभिन्न ठगी कार्य वृद्धि हुदै जादा यसले जोखिमलाई वृद्धि गर्दछ । बीमाको सिद्धान्त बमोजिम जति जोखिम वृद्धि हुन्छ त्यति नै बढी मात्रामा बीमा शुल्क बढ्ने हुदा यसले अप्रत्यक्ष रूपमा बीमाशुल्कलाई प्रभाव पार्दछ । जसको परिणाम स्वरूप बीमाशुल्कमा वृद्धि हुन पुग्दछ । त्यस्तै बढ्दो बीमा ठगीले वास्तविक पिडितलाई समेत दाबी प्राप्त गर्न भन्फटिलो हुने गर्दछ ।

६. बीमा दाबी भुक्तानी प्रकृया भन्फटिलो हुने

बीमा दाबी प्राप्त गर्दा हुने ठगी रोक्न बीमा दाबी भुक्तानी प्रकृया जटिल हुने हुँदा भन्फटिलो बनाउदा वास्तविक विमित मर्कामा पर्न सक्ने अवस्था हुन सक्छ जसले गर्दा बीमा प्रति जनविश्वासमा कमि हुन गई बीमा व्यवसायलाई यसले नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ ।

७. विश्वसनीयताको कमी

बीमा भनेको विश्वासमा निर्भर भएको साथै परम सदविश्वासमा व्यवसाय सञ्चालन हुने क्षेत्र हो । बीमा गर्दा तथा बीमा गरिसकेपछि दाबी गर्ने समयमा हुने विभिन्न अनैतिक क्रियाकलाप, भुट्टा जानकारीर विवरण तथा जालसाजी पूर्ण कार्यले बीमाप्रतिको विश्वसनीयतामा कमि ल्याउनका साथै बीमा क्षेत्रको विस्तारमा समेत बाधा पुर्याउदछ । बीमामा हुने ठगी तथा जालसाजीले सर्वसाधारण जनतामा बीमा प्रतिको विश्वासमा कमि ल्याउदछ ।

ठगी समाधानका उपायहरू

बीमामा हुने विभिन्न ठगी तथा जालसाजीबाट बच्ने तथा ठगी न्यूनिकरण गर्ने उपायको खोजि गर्नुपर्दछ । यसरी बीमामा हुने ठगी समाधान गर्ने उपायहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. बीमा सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम सन्चालन गर्ने,
२. बीमादर सम्बन्धमा जोखिमाङ्कन कार्यलाई प्रभावकारी बनाइ कार्यान्वयनलाई जोड दिने,
३. बीमा शिक्षालाई विद्यालय स्तरमा नै अनिवार्य गर्ने,
४. बीमा साक्षरता वृद्धि गर्न स्थानीय स्तरमा अन्तरकृया कार्यक्रमलाई प्रभावकारी सन्चालन गरी कार्य योजना समावेश गर्ने,
५. ठगीमा संलग्न विमितलाई समेत उत्तरदायि र जिम्मेवार बनाइ दण्डको दायरामा ल्याउने,
६. दक्ष जनशक्तिको उत्पादन गर्न लगानी वृद्धि गरी सहज वातावरण सृजना गर्ने,
७. बीमाशुल्क कायम गर्दा तथा बीमा गर्दा जोखिमाङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउने,
८. भ्रामक विक्री रोक्न बीमा अभिकर्तालाई तालिम सन्चालन गरी जनचेतना वृद्धि गर्ने,
९. बीमा प्राधिकरणको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने,
१०. सम्पति शुद्धीकरण निवारण ऐनको पूर्ण पालना गरि बीमाद्वारा सम्पति शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने,
११. बीमा प्राधिकरणद्वारा बीमा बजार सुपरीवेक्षण कार्यलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने ।

नेपालको बीमा क्षेत्रका चुनौतीहरू

मुलुकको वित्तीय प्रणालीको महत्वपूर्ण स्तम्भका रूपमा रहेको बीमा बनाउन बीमा प्राधिकरणको मुख्य कार्य हो । नेपालमा बीमा क्षेत्रको इतिहास लामो भएतापनि बीमा क्षेत्र भर्खर वामे सडै छ । चुनौतिलाई व्यवस्थापनका कच्चा पदार्थ हुन भन्ने गरिन्छ । सोहि चुनौतिका आधारमा भविष्यको बाटो तय गर्नुपर्ने हुन्छ । गहन चिन्तन र विश्लेषणले मात्र असहज अवस्थामा अगाडी बढन तथा समस्यालाई सहि ढङ्गले बुझ्न सकिन्छ । विकास हुने क्रममा रहेको बीमा क्षेत्रमा देखिएका चुनौतिहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- १) बीमामा हुने ठगी तथा जालसाजी न्यूनीकरण गर्नु,
- २) बीमाको भ्रामक बिक्रीलाई नियन्त्रण गर्नु,
- ३) बीमालाई बिमितको आवश्यकताको रूपमा विकास गर्नु,
- ४) बीमा साक्षरता वृद्धि गर्नु,
- ५) बीमा दाबी प्रकृतिलाई सहज र निष्पक्ष बनाउनु,
- ६) जनताको बीमा प्रतिको धारणा सकारात्मक बनाउनु,
- ७) पन्ध्रौं योजनाको लक्ष्य बमोजिम आ.व. २०८०/८१ सम्ममा बीमाको पहुँचलाई ६० प्रतिशत पुर्याउने,
- ८) पन्ध्रौं योजनाको लक्ष्य बमोजिम आ.व. २०८०/८१ सम्ममा कृषि बीमाको पहुँचलाई १० प्रतिशत पुर्याउने,
- ९) कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा बीमाको योगदान अभिवृद्धि गर्ने,
- १०) बीमा बजारलाई पारदर्शी, जवाफदेही, जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउने,
- ११) बीमा बजारमा स्वास्थ्य प्रतिस्पर्धा कायम गर्ने,
- १२) लघु बीमालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।

नेपालको बीमा बजारका सकारात्मक पक्षहरू

बीमा बजारका बिभिन्न चुनौतीले बीमा क्षेत्रमा अवसरको सिर्जना गर्दछ । चुनौतीले बजार विस्तार गर्न ढोका खोल्दछ भने आफ्ना कमीकमजोरीलाई सुधार गर्ने मौका पनि दिन्छ । चुनौतीले सकारात्मक र नकारात्मक दुवै अवस्था उत्पन्न गर्न सक्दछ । त्यस्तै नेपालको बीमा बजारमा रहेका सकारात्मक पक्षहरू देहाय बमोजिम रहेका छन ।

- १) बीमामा हुने ठगी रोक्न बीमामा दण्ड सजायको दायरालाई ऐनद्वारा नै फराकिलो बनाइ स्पष्ट गरिएको,
- २) भ्रामक बिक्रीलाई नियन्त्रण गर्न बीमा प्राधिकरणद्वारा नै अभिकर्ता तालिम कार्यक्रम सन्चालन गरी स्थलगत अनुगमनलाई प्रभावकारी रूपमा सन्चालन गरिएको,
- ३) बीमा अभिकर्तालाई थप जिम्मेवार बनाउन ऐनमा नै नवीकरण नगर्ने, खारेजी गर्ने साथै दण्ड सजायको व्यवस्था गरिएको,
- ४) बीमा दाबी भुक्तानी वृद्धि हुदै गएको,
- ५) बीमाको दायरामा रहेको जनसत्त्यामा उल्लेखनीय वृद्धि हुनु,

- ६) बीमा प्राधिकरणद्वारा प्रदेश शाखा सन्चालनमा ल्याइएको,
- ७) ७७ वटा जिल्लामा नै बीमा पहुँच पुग्नु,
- ८) बीमाको दायरामा रहेको जनसङ्ख्या वृद्धि हुनु,
- ९) सरकारद्वारा बीमा कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन तथा कृषि बीमालाई अनुदानको व्यवस्था गरिएको,
- १०) आ.व. २०७९/८० को बजेटमा खेलाडीको बीमा सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको,
- ११) जोखिममा आधारित बीमा सन्चालन गर्न प्राधिकरणले तयारी गरेको,
- १२) गुनासो सुन्ने अधिकारी र सूचना अधिकारीको व्यवस्था गरिएको,
- १३) लघु बीमालाई प्रोत्साहन गर्न लघु बीमा कम्पनीलाई सन्चालन इजाजतपत्र प्रदान गरिएको,
- १४) बीमा बजारमा स्वास्थ्य प्रतिस्पर्धाको बाताबरण बढ्दै जानु,
- १५) सबै बीमा कम्पनीहरू नाफामा सन्चालित रहेका,
- १६) विपद जोखिमसंग बीमालाई आबद्ध गर्दै लैजानु ।

निष्कर्ष:

बीमा करार गर्दा राखिएका शर्तहरू व्याख्या गर्दा, पालना गर्दा तथा कार्यान्वयनमा ल्याउदा बीमामा ठगीहरू हुन सक्दछन । बीमामा हुने ठगीले समग्र बीमा व्यवसायलाई नै प्रभाव पार्दछ । बीमामा हुने ठगी नियन्त्रण गर्न बीमा क्षेत्रका सम्पूर्ण पक्षहरू, बीमा प्राधिकरण, बीमा कम्पनी, बिमित, बीमा अभिकर्ता सबैको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । ठगीका घटना हरेक प्रकारका व्यवसायमा देखिन्छन, त्यसलाई समाधान गर्ने प्रमुख दायित्व सरकारको हो । त्यस्तै बीमा क्षेत्र पनि ठगी कार्यबाट अछुतो रहेको पाइदैन । यसर्थ बीमामा हुने ठगी निराकरण गर्ने मुख्य जिम्मेवारी नेपाल बीमा प्राधिकरण र बीमा क्षेत्रका सरोकारवाला सबैको हो । सरोकारवाला सबैको सहकार्य र समन्वयन मार्फत बीमामा हुने ठगीलाई नियन्त्रण गर्नेसबैको ध्यान जानु जरुरी देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

- बीमा प्राधिकरणको वार्षिक प्रतिवेदनका विभिन्न अंकहरू
- बीमा समाचार र विचारका विभिन्न अंकहरू
- बीमा चिनारी
- बीमा ऐन, २०७९
- विभिन्न वेवसाइट तथा लेखहरू ।

रिना खत्री
उपसम्पादक
बीमापोष्ट डट कम

नेपाली बीमा क्षेत्रको अवस्था र अबको कार्यदिशा

विषय प्रवेश

अर्थतन्त्रमा बीमा क्षेत्रको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । बीमा क्षेत्र देशको मेरुदण्डको रूपमा हेरिएको हुन्छ । बीमितसँग सानो सानो रकम बचत सङ्कलन गरी देशको लागि पुँजी निर्माण गरिरहेको हुन्छ । बीमा देशको मेरुदण्ड हुनुको नाताले बीमा क्षेत्रको अहम् भूमिका राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा रहेको हुन्छ । बीमा गतिविधिले देशको अर्थतन्त्रमा पुँजी निर्माण भई उत्पादन, रोजगारी, आम्दानी बढी समग्र आर्थिक वृद्धि बढ्ने गर्छ ।

तसर्थ, बीमा क्षेत्रको विकासका लागि सबै देशले प्राथमिकता दिने गर्छन् । वित्तीय क्षेत्रमा बीमा बाहेक बैंकिङ, पुँजी बजार र सहकारीहरूले बचत सङ्कलन गर्ने संस्थाले पनि गर्छन् । साना साना रकम दुरदराजसम्म पुगेर जम्मा गरेर बैंक तथा विविध क्षेत्रमा लगानी गर्ने काम वित्तीय संस्थाहरूले गर्दछन् ।

यस बाहेक बीमा कम्पनीहरूले दीर्घकालिन लगानीको रूपमा बीमा क्षेत्रमा ठूलो मात्रामा पुँजी संकलन गरेका हुन्छन् । निर्जीवन बीमा, पुनर्बीमा कम्पनीहरूसँग ठूलो मात्रामा पुँजी रहेको हुन्छ ।

नेपालमा वित्तीय उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेपछि बीमा क्षेत्रको तीव्र विकास हुन गयो । यस क्षेत्रमा निजी क्षेत्रले उत्साहजनक सहभागिता जनायो । बीमा क्षेत्रभित्र रहेका बीमा कम्पनी, पुनर्बीमा कम्पनी, इन्स्योरेन्स ब्रोकर, रि इन्स्योरेन्स ब्रोकर बढ्दै गएका छन् । बीमा क्षेत्रबाट अन्तराष्ट्रिय स्तरमा समेत कारोबारको दायरा विस्तार गर्न सहयोगा पुराएको छ ।

बीमा क्षेत्रको भूमिका अवस्था:

बीमा क्षेत्रको विस्तारको रफ्तारअनुसार समग्र अर्थतन्त्र बढ्न नसकेको हुँदा २०७८ सालदेखि नेपाल बीमा प्राधिकरणले बीमा कम्पनीहरूलाई मर्जर गर्ने नीति अख्तियार गरी बीमा क्षेत्रलाई सुदृढीकरण गर्ने काम सुरु गर्‍यो ।

यसपछि बीमा कम्पनीहरू क्रमशः मर्जरतर्फ गएका छन् । नेपालमा बीमा कम्पनीहरूको मर्जरपछिको पर्फरमेन्स भने हेर्न बाँकी नै छ ।

मर्जर प्रक्रियाले गर्दा कुनै बेला ३९ वटासम्म पुगेका बीमा कम्पनीहरू अहिले १७ जीवन र १६ निर्जीवन बीमा कम्पनीसहित कूल ३३ वटामा भरेका छन् । मर्जरको प्रक्रिया अझै जारी छ । अझै चार वटा निर्जीवन र पाँच वटा जीवन बीमा कम्पनीको मर्जर प्रक्रिया अन्तिमतिर पुगेको अवस्था छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को अन्त्य सम्ममा नेपाली बीमा क्षेत्रका जीवन बीमामा कूल बीमा शुल्क बापत एक खर्ब ३८ अर्ब ६४ करोड पाँच लाख १० हजार रूपैयाँ संकलन भएको थियो । सो

मध्ये प्रथम बीमा शुल्क ४९ अर्ब ४४ करोड ७० लाख ४० हजार रुपैयाँ संकलन हुँदा नविकरण बीमा शुल्क ९७ अर्ब ९९ करोड ३४ लाख ६९ हजार रुपैयाँ कूल बीमा शुल्क आम्दानी भएको थियो ।

उल्लेखित बीमा शुल्क रकम नेपालभरि बसोबास गर्ने सर्वसाधारणलाई कूल एक करोड ३० लाख ९९ हजार ६ सय ३२ वटा बीमा पोलिसी बिक्रीमार्फत संकलन भएको थियो । त्यस्तै, बैदेशिक रोजगारीमा जानेहरुको म्यादी बीमा बापत दुई अर्ब २७ करोड ४६ लाख ५५ हजार रुपैयाँ बीमा शुल्क संकलन भएको थियो ।

त्यस्तै निर्जीवन बीमातर्फ कूल ३९ अर्ब ९६ करोड ९९ लाख ८९ हजार रुपैयाँ बीमा शुल्क संकलन भएको थियो । सो बीमा शुल्क रकम २७ लाख ८८ हजा ९८ वटा बीमा पोलिसीमार्फत संकलन भएको हो ।

बीमा क्षेत्रमा जीवन बीमा कोष, बीमा कोष, जगेडा कोष, महाविपत्ति कोषहरुमार्फत ठूलो मात्रामा पुँजि संकलन भएको छ । हालसम्म करिब पाँच खर्ब रुपैयाँ यस्तो कोषमा रकम जम्मा रहेको छ । नेपाली बैंकहरुमा रहेको कूल निक्षेप करिब ४५ खर्बको ९० प्रतिशतभन्दा बढि निक्षेप नेपाली बीमा क्षेत्रबाट प्रवाह हुँदै आएको अवस्था छ ।

अबको गन्तव्य कता ?

यो परिवेशमा बीमा क्षेत्रको अबको कार्यदिशा के हुने र के हुनुपर्छ भन्ने सन्दर्भमा बहस हुन आवश्यक देखिएको छ । बीमा क्षेत्रले अवलम्बन गर्नुपर्ने केही कार्यदिशा देहायअनुसार हुन सक्छ ।

पहिलो:- डिजिटल बीमाको युगमा प्रवेश गरौं

अब भौतिक शाखा विस्तारभन्दा पनि डिजिटल प्रविधि प्रयोग गरेर शाखारहित बीमा पहुँच पुर्‍याउन जोड दिनुपर्ने आवश्यकता छ ।

प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर पनि सस्तोमा बीमाको पहुँच पुर्‍याउन सकिन्छ । बीमाशुल्कको अधिकेन्द्रितलाई मध्यनजर राख्दा बीमा क्षेत्रले सर्वसाधारणमा बीमा पहुँच बढाउन आवश्यक रहेको छ ।

बीमा क्षेत्रले सञ्चालन लागत घटाएर कम बीमाशुल्कमा काम गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्नुपर्छ । बीमा पोलिसी सरेण्डर हुन रोक्नु अबको मुख्य एजेण्डा बनाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

हुन त पोलिसी सरेण्डर नियमित प्रक्रिया हो । तर, अहिलेको आर्थिक संकटका बीचमा पोलिसी सरेण्डर बृद्धि हुनु स्वाभाविकै रूपमा लिएपनि मिससेलिडका कारण हुँदै आएको पोलिसी सरेण्डर बीमा कम्पनी र बीमित दुवैको हितमा नहुने हुँदा पहिचान गरी रोक्नु आवश्यक छ । बीमा अभिकर्ताहरुले बीमितको क्षमता हेरेर मात्रै बीमा गराउनु अबको आवश्यक देखिन्छ ।

दोस्रो:- विशिष्ट क्षेत्रमा लगानी

बीमा कम्पनीहरुले अर्थतन्त्रका थुप्रै क्षेत्रमध्ये आफूलाई कुनै एक वा दुई क्षेत्रमा विशिष्टिकृत गराउनुपर्ने देखिन्छ । यसले प्रतिस्पर्धात्मक स्थिति कम गर्नुपर्ने हुन्छ ।

आफूले केन्द्रीकृत गरेका क्षेत्रहरुको जानकारी प्राविधिक कर्मचारीसमेत राखेर त्यो क्षेत्रको उत्पादन चक्र र अन्तरनिर्हित फाइदा र बेफाइदा केलाई जोखिम न्यूनीकरण गर्दै सम्बन्धित व्यवसायको विकास हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमता र प्रवृत्ति विकास गर्नुपर्छ ।

तेस्रो:- बीमा क्षेत्रको विकृतिमाथि शून्य सहनशिलता नीति

वास्तवमा बीमा क्षेत्रको नाफा र दीगोपना वास्तविक क्षेत्रको विकास र विस्तारमा भरपर्छ । बीमा पोलिसी सरेण्डर, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, बीमा विकृति र उधारो बीमाले बीमा क्षेत्रको स्थायित्वमाथि नै जोखिम सिर्जना गर्छ । त्यसैले यस्तो विकृतिमाथि नियामकले शून्यसहनशिलता नीति अपनाउनुपर्दछ ।

बीमा क्षेत्रले बीमा व्यवसाय पारदर्शीता बनाउनु नै पर्छ । त्यसको साथ साथै लगानीको क्षेत्र समेत विस्तार गर्नुपर्दछ । बैंकको मुद्धती निक्षेपबाट बाहिर निस्केर बीमा कम्पनीहरूले अब अर्थतन्त्रमा आर्थिक वृद्धिदर बढाउने गरी नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्नुपर्छ ।

यसका लागि अर्थतन्त्रका उत्पादनशील क्षेत्र पहिचान गर्ने, उद्यमशीलता विकासमार्फत ती क्षेत्रमा उद्यमी विकास गर्ने, अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रमा कार्यरत व्यवसायीको व्यावसायिक र प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग गर्ने, विभिन्न व्यवसायमा अन्तरनिहित जोखिम न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने र उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्मको कार्यमा उद्यमव्यवसायीसँग सहकार्य र सहयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चौथो:- मर्जरपछि कर्मचारी समायोजनमा ध्यान दिऔं

बीमा कम्पनीहरूको मर्जर र प्राप्तिा कारण ठूलो आकार भएका छन्। यस्तो ठूलो संस्थाको व्यवस्थापन गर्न त्यही अनुस्यको कर्मचारीको क्षमता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । आकार ठूलो हुँदै गर्दा केही फाइदा छन् भने केही बेफाइदा पनि छन्। ठूलो सत्त्यामा रहेका कर्मचारी र शाखा सञ्जालको व्यवस्थित व्यवस्थापन हुनुपर्ने हुन्छ ।

त्यससँगै बढ्दो डिजिटलाइजेशनले सिर्जित जोखिम न्यूनीकरणमा पनि ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता छ । डिजिटल प्रविधिको प्रयोगसँगै बीमामा बढेको सुरक्षा चुनौतिका विषयमा बीमा प्राधिकरण, बीमा कम्पनी, नेपाल सरकार तथा निजि क्षेत्र सबै मिलेर हातेमालो गर्न ढिलाई गर्नुहुदैन । बीमा पहुँच बढाउन उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग र डिजिटल वित्तीय साक्षरताको विस्तारमा पनि बीमाक्षेत्र लाग्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

पाँचौं:- जोखिम मूल्याङ्कनको अभ्यास गरौं

बाह्य र आन्तरिक अर्थतन्त्रमा आउने उतारचढावले बीमा क्षेत्रलाई फाइदा बेफाइदा पुऱ्याइरहेको हुन्छ । विश्व र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा आउने परिवर्तनलाई समयमा नै विश्लेषण र आकलन गर्न सकिएमा बेफाइदा तथा जोखिम कम गर्न सकिने र फाइदा बढी हासिल गर्न सकिने परिवेशमा अर्थतन्त्रको विश्लेषण र अनुमान लगाउन सक्ने अर्थशास्त्रीहरूको समेत व्यवस्था गरी बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्नुपर्ने अबको आवश्यकता छ ।

छैठौं:- नाफाको लागि भन्दा पनि जोखिम रहित लगानी गरौं

नाफाका लागि अन्धाधुन्ध लगानी गर्दा बीमा कम्पनीहरूमाथि जोखिम बढ्ने हुन्छ । तसर्थ, सही लगानीको पहिचान गर्ने क्षमता विकास आवश्यक छ । बीमा भनेको जोखिमको विविधकरण गर्नु हो । त्यसैले बीमा कम्पनीहरूले लगानी गर्दा जोखिम विविधकरणको सिद्धान्तबाट बिचलित नभई लगानी गर्नुपर्दछ ।

उच्च प्रतिफलको लक्ष्य किटान गरी उच्च ब्याज दरमा लगानी गर्ने, दीर्घकालिन लगानीको बाटो खोज्ने कार्यमा बीमा कम्पनीहरू आफैँ सक्रिय हुनुपर्दछ । लगानी केवल बैंकमा मुद्धति मात्रै थुपार्ने

भन्दा पनि मुद्दतिमा पनि राख्ने र प्रतिफलमुखी, देशमा विकासको मूल फुटाउने क्षेत्रमा लगानी गर्न बीमा कम्पनीहरू तयार हुनुपर्दछ ।

यसले गर्दा पनि कर्जाको उत्पादनशील प्रयोग हुन सकेको छैन । तसर्थ, नगद प्रवाह र व्यवसाय प्रकृतिको आधारमा परियोजना कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमता वृद्धि गरिनुपर्छ ।

सातौं:- विवादरहित बीमा दावी भुक्तानीको अभ्यास

बीमितहरूको समस्या परेर बीमा दावी भुक्तानी दिन नसक्दा बीमा क्षेत्र समस्या पर्ने हुँदा यस बिषयमा विस्तृत अनुगमन गनुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कनको दरिलो व्यवस्था गरिनुपर्छ । बीमितहरूले बीमा दावी भुक्तानी नपाउने, नपाएको भन्दै गुनासो बढिरहेको सन्दर्भमा बीमा दावी भुक्तानी विवादरहित बनाउन आवश्यक छ ।

आठौं:- प्रविधि, दक्षतासहितको प्रभावकारी नियमन

बीमा क्षेत्रले अर्थतन्त्रको विकासमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने सक्ने गरी, बदलिँदो परिवेशअनुसृत सिर्जित जोखिम न्यूनीकरण गर्न सहयोगी हुने गरी नेपाल बीमा प्राधिकरण र सुपरीवेक्षण व्यवस्था थप सुदृढ र प्रभावकारी बनाउँदै लैजानु पर्छ ।

नवौं:- अति विपन्न, गरिब जनतामा बीमाको पहुँच

बीमा कम्पनीहरूको सिद्धान्त र मान्यताहरूबाट विचलन आउँदा नै समस्यामा पर्न थालेका हुँदा यो क्षेत्रको दिगोपनका लागि पुनः ती सिद्धान्त र मान्यतालाई सही ढङ्गले अवलम्बन गरेर अघि बढ्नु पर्छ । अति विपन्न र मध्यम वर्गमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने गरी कार्य शैलीमा परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

दशौं:- बीमा व्यवसायमा नयाँ योजना

बीमा क्षेत्रमा देखा परेका समस्याले बीमा तथा वित्तीय अवस्था एवम् समग्र अर्थतन्त्र पनि प्रभावित हुन सक्ने हुनाले यो क्षेत्रको पनि नियमन र सुपरीवेक्षण बढाउने कार्यमा जोड दिनुपर्छ ।

नेपालमा वित्तीय उदारीकरणसँगै तीव्र विकास र विस्तार भएको क्षेत्रमा बीमा क्षेत्र पर्छ । यसको तीव्र विस्तार र विकासले गर्दा वित्तीय सेवा पहुँच बढेको छ र अर्थतन्त्र विविधीकरण भएको छ ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पनि बीमा क्षेत्रको उल्लेखनीय भूमिका छ । बीमा क्षेत्रको विस्तार भएअनुसृत आर्थिक वृद्धिदर बढ्न नसकेको र अर्थतन्त्रको उत्पादनशील स्प्रान्तरण हुन नसकेको हुँदा बीमा क्षेत्रको वर्तमान अवस्था र कार्यशैलीमा समसामायिक सुधार गरिनु पर्छ ।

आर्थिक वृद्धिदर दरिलो र अर्थतन्त्रको उत्पादनशील स्प्रान्तरण नभएसम्म बीमा क्षेत्र पनि दिगो रहन नसक्ने र वित्तीय स्थायित्व नै जोखिम रहने हुँदा बीमा क्षेत्रले अब नयाँ कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

एघारौं:- खुल्ला सिमानाबाट हुने बीमामा रोक

खुल्ला सीमानाका कारण विशेषगरी भारतीय कम्पनीले नेपालभित्र प्रवेश गरी बीमा गराउने गरेका छन् । नेपाल बीमा प्राधिकरणले यस बिषयमा भने यथाशिघ्र रोक लगाउनु जरुरी छ । यसलाई पूर्णतः रोक्नुपर्छ ।

यसरी बीमा क्षेत्रमा समय सापेक्ष सुधारको प्रयासलाई निरन्तरता दिनुपर्छ । यी सबै कामको नेतृत्व बीमा प्राधिकरणले गर्ने हुँदा यस विषयमा गम्भीर भएर नतिजामुखी परिणाम आउने कामगर्नुपर्दछ ।

बाह्रौं:- बीमाङ्गी पेशा तथा अध्यापनमा जोड दिई दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा जोड

दुःखका साथ भन्नैपर्ने हुन्छ, तर नेपालमा बीमा व्यवसायको लगभग ७६ वर्षे इतिहासमा हालसम्म नेपालमा उचित मात्रामा फेलो बीमाङ्गी समेत उत्पादन गर्न सकेको छैन ।

नेपालको बीमाङ्कीको चरम अभावको परिस्थितिमा समेत नेपालमा बीमाङ्कीको अध्यापन र इजाजत दिने निकाय हालसम्म गणित विज्ञान स्कूल मात्रै छ ।

अन्य कुनै एकचुरीसम्बन्धी इन्टिच्युट स्थापनाका लागि कुनै अवधारणागत सोच हुन नसकेको अर्को दुःखद अवस्था अन्त्यको लागि नेपाल सरकारको ध्यानाआकर्षण हुनु जरुरी छ ।

केहि ढिलै भए पनि त्रिभुवन विश्व विद्यालय विसं २०७३ सालबाट पेशागत नभई एकेडेमिक स्नातकस्तरको अध्यापनको कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ ।

हाल नेपाली बीमा बजारमा गणित विज्ञान विद्यालयबाट उत्पादन भएका एकचुरीहरू नियामक निकाय, नेपाल रि देखि बीमा कम्पनीहरूसम्म रहेका छन् ।

तेह्रौं:- स्थानीय तहसँग बीमा प्राधिकरण

बीमा प्राधिकरण तीन तहकै सरकारसँग समन्वय गर्दै बीमाको दायरा फराकिलो बनाउने अभियानमा लागेको छ । खासगरी, जीवन बीमा मार्फत अनिवार्य बचत परिचालन र जोखिम व्यवस्थापनलाई सगसँगै लैजाने, सबै प्रकारका सम्पतिको बीमाका लागि जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने, संघीय सरकारले अघि सारेको कृषिमा स्वरोजगारी सृजना गर्दै आत्मनिर्भर बनाउन कृषि बीमामा नगरपालिकाहरूले पनि अनुदान दिने नीतिलाई स्थानीयस्तरमा लैजाने र न्यून आय भएको बर्गलाई बीमाको दायरामा ल्याउने उद्देश्य यस कार्यक्रमको रहेको छ ।

यो निकै उपलब्धीमूलक पनि छ । बीमा प्राधिकरणको अध्यक्ष सूर्य प्रसाद सिलवाल र कार्यकारी निर्देशक राजुरमण पौडेल र उच्च तहका पदाधिकारहरू नै स्वयंम उपस्थित भएर नै जनचेतनामूलक कार्यमा संलग्न भई लागि रहेको छ ।

यसले बीमा कम्पनीहरूका कर्मचारीहरूलाई थप हैसला मिलेको छ । प्राधिकरणले न्यून आय भएकाहरूको लागि लघुबीमा कम्पनी छुटै ल्याउने कार्ययोजना बनाएर कम्पनी चाडौं नै विस्तारमा समेत आउँदैछ ।

त्यसैगरी, स्थानिय स्तरमा सम्पत्ति कर कार्यक्रम स्थानीय सरकारबाट संचालन हुने भएकोले प्राधिकरणले लागु गरेको एकिकृत सम्पत्ति बीमालेख नीतिलाई स्थानिय सरकार मार्फत संचालन गर्नका लागि समेत यो कार्यक्रम प्रभावकारी हुने देखिएको छ । प्राधिकरणले विगत एक वर्षको अवधिमा सातै प्रदेशका विभिन्न स्थानीय तहसँग अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गरेको छ । यसलाई थप प्रभावकारी ढंगबाट अघि बढाउनुपर्ने देखिन्छ । यस्तै साना उद्यमी र परिवारसम्म बीमाको पहुँच पुग्ने प्योकज ल्याउनु जरुरी हुन्छ । बीमा प्राधिकरणले गरेको यस्तो अभियान जारी राख्नुपर्दछ ।

चौधौं:- कूल ग्राहस्थ्य उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको योगदानलाई ज्यामितिय ढङ्गले बृद्धि गर्न जरूरी

माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनामा सरकारी बीमा कम्पनीले लगानी गरेको छ । यसै अनुसार बीमा कम्पनीहरूको लगानीको दायरा फराकिलो पार्न नेपाल बीमा प्राधिकरणले भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ ।

नियामक निकायले बीमा कम्पनीहरूलाई लगानीको दायरा विस्तार गर्न निर्देशन दिएको छ। तर पनि बीमा कम्पनीहरू बैंकको मुद्दती निक्षेप भन्दा बाहिर जान हिचकिचाईरहेको छन् ।

प्राधिकरणले बीमा कम्पनीहरूको सहजताको लागि लगानी निर्देशिका थप संसोधन गरेर सहज बाटो निकाले पनि बीमितको जोखिमको रकमलाई अन्य क्षेत्रमा लगानी गर्न तयारी अवस्थामा छैनन् । यो स्वभाविक पनि हो । यस बिषयमा बीमा प्राधिकरणको थप ध्यान पुग्नु जरूरी छ ।

नेपालमा स्थापित पुनर्बीमा कम्पनीको स्तरोन्नति गर्दै जानुपरेको छ । साथै, कूल ग्राहस्थ्य उत्पादनमा बीमा क्षेत्रको योगदानलाई ज्यामितिय ढङ्गले बृद्धि गर्न जरूरी छ ।

यस अतिरिक्त, बीमा बिषयको अध्ययन अध्यापन हुने गरी विश्वविद्यालयमा छुट्टै विभाग खडा गर्ने प्रस्ताव अघि बढे पनि त्यसले पूर्णता भने पाउन सकेको छैन । यस बिषयमा बीमा प्राधिकरणले ध्यान दिनु जरूरी छ ।

यथार्थमा, सबै बीमा कम्पनीको व्यवसायिक रकम भनेको ग्राहकरूपी जनताले बुझाएको रकम हो । यो केबल निजीक्षेत्रले व्यवस्थापन गरेको सार्वजनिक कम्पनी हो भनी बुझ्नु पर्छ ।

यसर्थ, बीमा कम्पनीहरूले आफ्ना इन्स्योरेन्स पोलिसी, स्किम र प्रडक्टस्का बारेमा आम नेपाली जनतालाई व्यापकरूपमा सही र सत्य सूचना प्रवाह गर्नुपर्छ ।

प्रत्येक बीमालेख (पोलिसी) ले समेटेका र नसमेटेका जोखिमहरू आम ग्राहक/उपभोक्ता/सेवाग्राही जनतालाई जस्ताको त्यस्तै जानकारी दिनुपर्छ । यस कुरामा प्राधिकरण चनाखो हुनुपर्छ ।

बीमा व्यवसायका क्षेत्रमा बीमा अभिकर्ता र बीमा सर्भेयरहरूको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । यसर्थ, यी अभिकर्ता र सर्भेयरहरू कुन कुन बीमा कम्पनीसँग आबद्ध छन् भन्ने सपष्ट जानकारी प्राधिकरणलाई हुनुपर्दछ ।

पन्धौं:- ग्रामीण क्षेत्रमा बीमा कम्पनीहरूको प्रभावकारी उपस्थिति

ठूला सहरमा नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट इजाजतपत्रप्राप्त बीमा कम्पनीहरू अतिरिक्त ठूलै संख्यामा पाईन्छ । नियामक निकाय बीमा प्राधिकरणले जिल्ला तोकेर नै शाखा संजाल विस्तार गर्न निर्देशन दिएपनि सो मात्रामा हुन सकेको छैन ।

ग्रामीण क्षेत्रमा कम्पनी सङ्ख्यात्मक भएपनि बीमा सेवा पर्याप्त नभएको बीमितहरूको गुनासो रहेको छ। यसलाई बीमा प्राधिकरणले मध्यनजर गर्नु जरूरी छ । ग्रामीण क्षेत्रमा बीमा कम्पनीहरू बीमितमैत्री बन्न जरूरी छ ।

यसले के देखाउँछ भने संचालनमा रहेका इजाजतपत्रप्राप्त बमा कम्पनीहरूले सबै क्षेत्रका मानिसहरूको बीमा सेवाको मागलाई पूरा गर्न सकिरहेका छैनन् । बीमा प्राधिकरणले बीमा कम्पनीहरूको शाखा विस्तारमा मात्रै नभई सेवा सुविधाको बिषयमा समेत अनुगमन गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ ।

अङ्ग्रेजी खण्ड English Part

Rabindra Ghimire
Associate Professor,
Pokhara University

Multifaced of Insurance, Emerging Concepts, Trends, Challenges and Opportunities: Global Perspectives and Nepalese Milieu

Background

Insurance is becoming a globally accepted product, well-practiced system and most debated and explained phenomenon (Prince, 2017). Some people think that insurance is unnecessary and luxury things but this is not true. In fact, it is a basic and fundamental thing for the human life. Insurance is a key component of economic development (Liedtke, 2007). The article tries to cover several aspects of insurance, explicate the sagacity of "insurance" from different perspectives based on global practices and Nepalese experiences in concise form.

1. Insurance: A Multidisciplinary Subject

The term "Insurance" is understood differently in different context as it has multifaced. It is interconnected with most of the subjects we have. Insurance is recognized as a specific branch of knowledge, institution, sub sector of the economy, a financial instrument of risk management, a legal contract, a financial market, and a financial sub system as well.

From the legal perspective, insurance is defined as "a bilateral legal contract where one party pays premium and another party promises to pay the compensation in case of loss due to the covered loss". Concept of theory of cooperation defines insurance as a "cooperative device where large members in the society creates a pool of risk to manage the losses of few members of the society" (Gardner et al., 2016). Mathematician defines the insurance based on the law of large number which is also known as or "the Golden Theorem" or "Bernoulli's theorem and annuity"(Greene, 1961). Statistician explains the insurance based on the theory of probability(Dillingh et al., 2016). Finance explains the insurance based on time value of money, discount rate, and maximizing the shareholders' value. Some major foundation disciplines of insurance and their contribution in the development of the insurance subject is discussed in the following section.

Economics: Economics is mother of insurance and still insurance is a branch of economics. The macroeconomics explains the insurance in the macro perspective, viz. contribution of insurance in economic development, creation of employment, supporting domestic and international trade and investment. Microeconomics explains the demand and

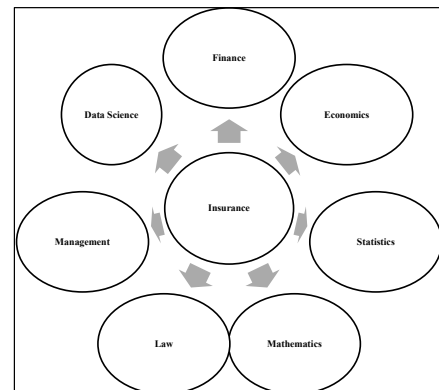
supply of the insurance by individual and firms, utility theory that explains why insureds are willing to pay premium larger than the net premium (Kaas et al., 2008), and how insurance markets works (Rees & Wambach, 2008) and what is the economics of health insurance (Schansberg, 2014). Insurance Economics which brings together the economic analysis of decision making under risk, risk management and demand for insurance by individuals (Zweifel & Eisen, 2012).

Mathematics: Great mathematicians, Elizur Wright is known as "father of life insurance" invented actuarial life tables. The table later on was improved by other mathematicians Graunt, Greville, and Keyfitz. Life insurance products, annuity product and pension plan products are developed with the support of life table. Mathematics is used in insurance for the prediction and modelling of risk, valuation of reserves, calculate the financial cost of risk (Misco et al., 2012), determining the premium of nonlife products (Das, 2022).

Statistics: Insurance applied statistics for the various purposes viz. optimization of reinsurance coverage, estimation of solvency measures and capital requirements, development and assessment of catastrophe scenarios, profitability analysis, development and monitoring of key performance, claim data analysis, fraud detection and claims management, technical premium calculation and ratemaking, customer segmentation, price sensitivity analysis, customer preferences analysis and price optimization under different scenarios of sales (Grize, 2015).

Actuarial Science: Actuarial Science has been emerged blending various subjects like Statistics, Mathematics and Finance. The science has gone through revolutionary changes since 1980s after proliferation of high-speed computers and the union of stochastic actuarial models with modern financial theory.

Law: Insurance became matured support of legal debate, legal principles, theories and improvement of the terms and conditions of the contract. Large number of court decisions and explanation enriched the legal aspects of insurance. The prudential regulation is required to protect the rights of the customers, stability of the market, ensuring the corporate governance, sufficient capital and reserves, adequate solvency margin, justifiable and fair pricing and fair underwriting and claim management (Rees et al., 1999).

Finance: Insurance companies are a type of financial institutions which contribute to economy like a bank. Theories of finance like interest rate model, insurance mathematics, behavioral corporate finance, modern portfolio theory. With the support of financial planning,

business forecasting, and presentation of the financial statements, insurers earn better profit and sustain for longer period (Garven, 1987).

Management: Nowadays, management colleges teach Insurance and risk management courses. However, insurance interlinks with many subjects, it is treated as a subject under management. All management theories are equally applied in different aspects viz. products marketing, human resources planning, servicing the customers and shareholders, and minimizing cost and maximizing the return, strategic planning, managing intermediaries and agency system (Diacon, 1990). Most of the researches and studies are carried out under the management faculties and by management scholars.

Data Science & Information Technology: Data science is applied in insurance companies for the data exploration, data scouting, text mining and unstructured data, predictive modelling, improving accuracy of uses cases and risk categorization, Text mining, communication indexation and routing, business process engineering. It helps companies effectively use this to increase sales and improve their product offerings. Data science can help insurers do a lot of things, including creating customized products, analyzing risks, supporting underwriters, and putting in place fraud detection mechanisms. But first, let's talk about machine learning before moving on to the challenges and uses of machine learning in the insurance sector. (Data Science in Insurance, n.d.) Information Technology plays an important role in underwriting and, analyzing the customers' behaviours, fraud detection, claim management system, and fund management.

Beside, insurance deep rooted with other many discipline like Medicine, Engineering, Sociology, Psychology, Philosophy, History, Geography, and language and literature.

2. Classification of Insurers, Products and Market

Insurance Companies: There is no common classification criteria of insurance companies. Some bases are ownership structure, products types, geographical scope and religions. Beginning of the history, insurers were established by society and the ownership was only mutual. Still more than 700 Mutual insurance companies are in operation (*About AMICE – AMICE, n.d.*). Nepal had never thought on establishing of mutual insurance company which seems to be essential as majority of the population is economically poor, mindset of the society is supportive, and team culture. All of the insurers are joint stock company.

Some countries have Takaful insurers which are established based on Sharia law, some countries permitted comprehensive or composite insurers (selling life and nonlife products by the same company). The composite insurance business was in practice in Nepal till 2014. Another type of company is "Monoline insurance company" that guarantees the timely repayment of bond principal and interest in exchange for insurance premiums. Similarly, if single product is sold by a company also called monoline or Standalone Company. Multi lines companies sell more than two types of policies. "Life" and "nonlife" insurers are common in Nepal.

Captives are established by parent organization to fulfil own insurance demand. Captives are common in advanced countries but in Nepal, a company cannot sell its product to major shareholders (*Captive Insurance Companies, n.d.*). The company which sells insurance policy to insurance companies and or reinsurance companies is called Reinsurance company. Sometimes, insurance company also does the job of reinsurance company. Nepal has both (solely reinsurance and insurance cum reinsurance) types of company.

Insurance Products: Classification of insurance products is not easy as there is no rule of thumbs. Americans classify insurance products as Life and Health and Property and Casualty insurance whereas British used to say Life and General. Rest of the European countries segregate in to Life and Nonlife Insurance. In the latest literature, it can be seen that products are classified as i) Life, ii) Health, and iii) Property and Casualty. Property is further divided as motor and non-motor and somewhere it is divided as Motor, Property, Liability and Accident. Asian countries, including Nepal are more influenced by the British concept. Reinsurance products are categorized as Treaty (i) proportionate (surplus, quota share, facultative-obligatory) and (ii) nonproportionate: Risk Excess of Loss, catastrophe excess of loss, aggregate excess of loss) and Facultative. Insurance products are classified based on the subsidies on premium. Social insurance has subsidy whereas commercial insurance has not. Microinsurance is another type of products having lower sum assured, premium, and specific rules (flexible and short period) of underwriting, and claim settlement.

Insurance Markets: Generally, Insurance market is categorized as soft and hard market. A soft insurance market occurs when underwriting standards are looser and premiums are lower intended to capture more market. Hard insurance market adopts sterner underwriting criteria and charges higher premiums. Domestic and foreign market is another classification. Reinsurers are allowed to go foreign countries but insurance companies are not allowed to go abroad easily. Europe is common market for the insurers originated in Europe. Market is also categorized based on the products like life and nonlife insurance market, agriculture market, engineering market etc.

3. Components of Insurance Industry

Insurance industry of every country comprises of various players regulator (one or more regulators exists), operator (different types of insurance and reinsurance companies), buyers (institutional and individuals buyers; domestic and foreign buyers), intermediaries (agents, brokers, third party administrator), risk managers, risk assessors, loss assessors, loss adjustors, researchers, academic institutions, training institutions, professional (Actuaries, data analysts), Fraud Investigation Centre, Data Management and Analysis Centre, Credit Rating agencies, Policyholders Rights Advocacy Group, Whistle Blowers, Web Aggregators, InsurTech Companies as well as insurance reporting media and insurance experts journalists.

Regulator: Insurance industry requires a strong, energetic, resourceful and commanding regulator for the good governing and well-discipline insurance market.

Some economies have supra regulator above the regulator. Some countries practice single regulating unit for entire financial sector whereas some countries have separate regulators for three sub sectors like Bank, insurance and capital market like Nepal. USA practices two tier regulation; India has single tier and Nepal has two tier regulation (central and province) but still only tier is in implementation.

Insurers: Three types of insurers viz. life, non-life, and reinsurance companies (they are called operators) are in practice in Nepal but composite insurers practice is available in different countries. These are the commercial insurers, Beside the commercial insurers, there are another three types of insurance market in practice The market pie of the almost 30 million population is divided under the four domains, a) Commercial insurance sector, b) Social Health Insurance Sector, c) Social Security Sector, d) Deposit and Credit Insurance Sector.

Brokers: Brokers' service (for both insurance and reinsurance) is an essential to insurance market. They provides technical and administrative supports to the insurers. Nepalese insurance market completely depends on foreign reinsurance brokers (RIB) since long back. Recently, domestic brokers have got license for the reinsurance broking but their presence in the market is not significant. There is no existence of broker in Nepalese insurance market but foreign countries, they have contributed significantly. Regulator needs to be serious on grooming of local (re)brokers for the development and strengthening of the insurance industry.

Intermediaries: Life insurance products are selling by agents since inceptions of Rastriya Beema Sansthan. Professional agency service is most important to life insurance but there is sufficient room to be improved. Third Party Administrator (TPA) is a specialized institution that provides claim settlement services, data management and clients behavior analysis services to insurers. Health insurance providers hire TPA to make the claims settlement faster, accurate and mitigating the frauds.

Customers: Customers includes existing policyholders, potential policyholders, beneficiaries and nearer and dearer of the policyholders, individuals and institutions who are direct and indirect customers of the insurance market. They are very dynamic, sensitive and rational. However, they show irrational behavior while buying insurance services and filing the claims. All details of the customers need to keep in the database so that insurers can identify the customers behaviour as and when necessary(Poon et al., n.d.).

Other Ancillaries: Actuary is heart of the insurance industry but industry entirely depends on outside the country as a result insurers' financial report has not been prepared on time. Similarly, new products are not brought in market frequently. Except Actuary,

qualified human resource is need of the hours but none of the academic institution offers professional Insurance and Risk Management courses. Some of the institutions produce human resources having knowledge of the insurance but they are not being able to fulfil the requirement of the industry. More professional courses are required to serve the industry in professional way.

Scientific research is essential for the advancement of the insurance market. Valid and updated data are the crucial component of research and decision making which to be served through the well-equipped Data Management Centre. There is the dearth of the scientific research in the area of insurance.

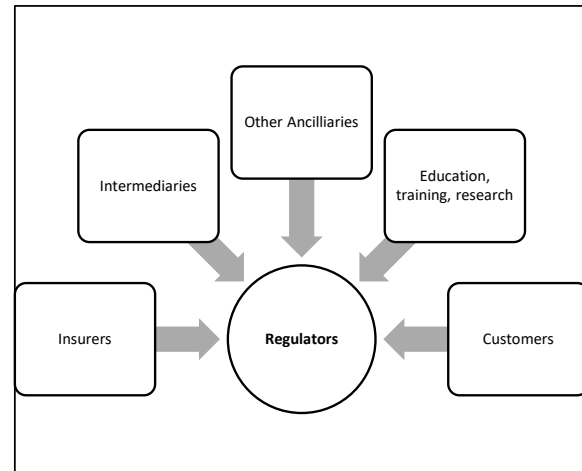
Financial greed is a human nature (D'Souza & Adams, 2016). Anti-Fraud Bureau, Whistle Blowers, and ethical media are essential to fight against the fraud (Wang & Zhan, 2022). ICP 21 of IAIS clearly specified that "supervisor requires that insurers and intermediaries take effective measures to deter, prevent, detect, report and remedy fraud in insurance" (Sarper, n.d.)

Customers are the king and they have the rights to choose best alternatives. Web Aggregators and brokers provide the best platform to customers choose the right product in minimum cost. Nepalese customers have not got such facilities but in many countries these things are in practice since long years. Recently, InsureTech companies have been emerged and served the industry faster and accurate way in minimum cost.

Nepalese insurance industry as compared to the advance economy, is far behind in terms of quantity and quality of the services. Until, we fulfil the presence of all players, we cannot get the minimum level of quality services.

4. Emerging Themes and Concept

Multiple channels of distributions, cyber insurance, direct-to-consumer, health & wellness, InsurTech, personalization, and robo-advisory are some of the recently developed issues of the insurance market. More emerging concept are climate changes and environment, health and ageing, socio-economic resilience, new technologies and data, cyber, evolving liabilities, and public policy and regulation. However, these concepts are not very new but are always genuine and important (emerging) for the insurance industry (*Research Topics, 2021*).

Bancassurance is an emerging concept which was practiced in Nepal massively few years back but currently it is implemented with corrective measures. In coming years, the concept needs to assume with due process and discipline.

Adoption of advanced technology and digitization of the business is an urgent need of the industry but we are far behind the modern insurance practices. The global insurance market is experiencing a transformation to 'digital-first' business models which is a good learning platform to Nepalese insurers and other ancillaries.

New Models, Personalized Products helps for the deeper understanding of customer behaviors will lead to more accurate risk assessments, personalized premiums and value on a sustainable basis for better customer experience and brand loyalty, plus reduced false claims. Some personalized products are usage-based insurance (UBI), pay-as-you-drive (PAYD) and pay-how-you-drive (PHYD).

Artificial Intelligence and Automation for Faster Claims: Robotic Process Automation (RPA) and AI will occupy center stage in insurance, driven by newer data channels, better data processing capabilities and advancements in AI algorithms. For example, InsurTech company Lemonade's business model deploys AI and behavioral economics as its core elements.

Advanced Analytics and Proactiveness and Mainstreaming Blockchain: Use of the advanced analytics Property and Casualty insurers will be able to extract real-time and accurate data on the loss exposure of individual consumers. This will help them proactively respond with timely and highly personalized interventions. Drone is heavily used to take high-definition image for remote and accurate property estimations and analysis. Blockchain technology provides the advantage of secure data management across multiple interfaces and stakeholders without loss of integrity.

Holistic Framework for the assessment and mitigation of systemic risk in the insurance sector recognizes that systemic risk may arise not only from the distress or disorderly failure of an individual insurer, but also from the collective exposures and activities of insurers at a sector-wide level. It consists of three key elements: Risk assessment through the annual Global Monitoring Exercise (GME), an enhanced set of the assessment and mitigation of systemic risk supervisory measures, and robust assessment of the comprehensive and consistent implementation of the Holistic Framework supervisory (*FSB Endorses the IAIS Holistic Framework and Discontinues Identification of Global Systemically Important Insurers (G-SIIs)*, 2022). This guideline is very important and need to follow by the local regulators too.

5. Misconceptions and Biasness

Misconception: Various myths we have seen in insurance sector due to the lack of insurance education and awareness among the customers. Even educated people also have

lots of misconceptions, some of them are: life insurance policies need to purchase as it saves or reduces tax liabilities, only rich people need life insurance, insurance provides benefits only after death, rate of return from life insurance is lower than return from other investment, unhealthy people need health insurance, getting claims is not easy from insurance, you always get less than you ask for, so inflate your claim. These conceptions are not true but some of them are somewhat true in special condition and specific context.

Biasness: Insurers need to avoid the biasness specially in these points of decision viz. regulations, pricing, underwriting biasness, risk assessment and loss assessment, firm valuation, and claim settlement. The decision making needs to be fact based and derived by the principles. If customers feel bias on the decision making, society hardly believe insurers and trust the industry. Insurance biasness can be reduced significantly if regulators and insurers able to appoint highly educated, ethical and professional employees and use the technology. There is an example in Europe, it is interesting matter that till 2011, premiums was not fair and the benefits also not equal between male and female so that Court of Justice of the European Union ruled that different premiums for men and women constitute sex discrimination (*Null*, n.d.). Now, both sex are equally treated in Europe, but in Nepal, some biasness exists between male and female. Underwriting barriers can be observed to different types of female viz. in the time of pregnancy, single staying women, divorcee, and women involved in prostitutions.

Controversies arises when buyers and sellers fail to follow the seven fundamental principles of insurance (FPI) viz. indemnity, insurable interest, utmost good faith, subrogation, risk mitigation, proximate causes and contribution. Massive insurance education to all level of people needs to provide that may help to reduce misunderstanding about the insurance to some extent. The controversies exist to certain level since human being sometimes exhibit irrational behaviour while taking the financial decisions (Frydman & Camerer, 2016).

6. Opportunities and Challenges

6.1 Opportunities in Insurance Industry

Nepalese insurance industry is experiencing higher growth of the gross premium and number of policies enforced. There is the enough opportunities to establish the ancillaries' activities, possibility of introducing innovative products. Insurance carriers, regulators and other allies are looking for large number of qualified human resources to deploy so in future insurance industry is regarded as a large employment providers.

Almost one third population is economically deprived, there is more possibility for the Microinsurance product. InsurTech companies can get benefits from both traditional and microinsurance market. A farmer requires credit from bank to buy agriculture inputs and equipment along with agriculture insurance product. There is an opportunity of bundling of insurance services.

Infrastructural development needs long term financing which is conceivable from the long-term saving. Life insurance companies are the sources of long-term fund so developing

and emerging economies are more benefited from the insurance industry. Similarly, insurers get attractive investment opportunities as a result bonus of policyholders and return of shareholders also increase.

6.2 Challenges of Insurance Industry

There are various challenges faced by the insurance (Lpineux, n.d.). In developing economies there are more opportunities over challenges. Frequent changes in the regulatory regime, lack of awareness among the people, lack of qualified and experience human resources are major challenges in local market. Major challenges are pointed out as:

- Underinsurance that delays and hinders rebuilding, compounds the trauma of loss and weakens people's and communities' ability to rebound from devastating events, and also makes delay or derail into litigation.
- Increasing number of unexpected life insurance policy lapses and surrender due to the various reasons specially after COVID 19. The saving cuts down severely, increase competition, and low level of understanding of both agents and policyholders.
- Premium increases due to the increases in the selling and administrative cost, pressure of investors to increase rate of return and fraudulent activities.
- Increasing the cost of insurance due to the political risk, climate changes and unexpected and huge losses.
- Inclusive insurance aims closing the protection gap for emerging customers but still large portion of the population far from the insurance services. About 48% Americans has either no life insurance or underinsurance in 2022(LIMRA, 2021).
- Regulating the market and preventing from the collapse of the insurers, establishing a sound corporate governance. There are many challenges faced by insurance industry. Regulation of globally systemically important financial institutions (G-SIFIs) is major challenge. The word GSIFIs was coined in 2011. GSIFIs are identified based on these criteria: (a) size, (b) cross-jurisdiction activity, (c) complexity, and (d) substitutability. In our context, regulators (NIA/NRB/SEBON) need to identify such insurers as their impact will be huge in Nepalese economy in case of collapse or fail. Such organizations need to be supervised seriously than other organization.
- Risk is increasing due to the changing risk profiles and risk exposure, and threats of massive amounts of insurance data, and climate change. These factors increase the cost of insurance (premium) as a result, price of goods and services will be increased, and profit of (re)insurers also will be decreased.
- Moreover, other risks also need to face by the insurance industry. Frequent change in insurance regulations, cyber security threats, lack of efficient and professional human resources to cope the challenges, innovative products to suit the changing interest and lifestyle of the individuals and organizations, increasing risk.

Some challenges are common for the industry (all types of business) whereas some are business specific.

Common	Life	Nonlife
Changing landscape of risk profiles Data security and privacy Digitizing products underwriting and claims Effect of the global level changes Frequent changes in the regulation Increased competition Increasing premium Intention of fraudulent activities Lack of human resources Lack of insurance literacy Lack of proper assessment of risk Rising cost of business	Fail to assess the mortality and morbidity risk Increasing selling costs Increasing the lapse of the policies Increasing the surrender policies Lack of investment opportunities Low number of exposures Misselling Over insurance Risk of Assets quality Slow growth rate Threats from the channel of distribution	Lack of proper valuation Tough competition in pricing Underinsurance of the property Reinsurance Climate change risk Different assumptions, aggregation and coverage units Different measurement model Inadequate premium rates Limited market Unpredictable market risk

All the challenges can be managed formulating a good strategy and implementing effectively. The strategies should fact based, well understood by entire staff and should implement in integrated approach. Many strategies are common that "Go digital", "think as global and act as local"

7. The Way Forward

The article discussed the multifaced of insurance, components of insurance industry, emerging themes, concept and misconceptions. We have a dream of sound and sustained insurance industry having a high level of corporate governance, ethics and integrity. Following are some suggestions to concerned authorities of insurance industry:

- Robust regulatory framework, latest and scientific guidelines for the supervision of the market, sufficient, highly qualified, experience and ethical human resources, extensive use of information technology are requisites of effective market regulation.
- Need to establish a Data Centre, Anti-Fraud Bureau, and Training and Teaching Institute.
- Sufficient number of professional viz. Actuaries, Data analytics, researchers, instructors should be produced.
- Coordination among the various social and commercial insurance service providers and social security service providers and integrate the insurance with these products.
- Try to use the technology, follow the international practices and acquire the experiences, knowledge of experts to increase the quality of services and access of insurance to the marginalized sector, untapped market.

References

About AMICE – AMICE. (n.d.). Retrieved March 23, 2023, from <https://amice-eu.org/about-amice/>

- Captive Insurance Companies*. (n.d.). Retrieved March 23, 2023, from <https://content.naic.org/cipr-topics/captive-insurance-companies>
- Das, K. P. (2022). Application of Mathematics to Risk and Insurance. In E. E. Goldwyn, S. Ganzell, & A. Wootton (Eds.), *Mathematics Research for the Beginning Student, Volume 2: Accessible Projects for Students After Calculus* (pp. 295–308). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08564-2_10
- Data Science in Insurance: Use Cases and Challenges*. (n.d.). Retrieved March 23, 2023, from <https://www.knowledgehut.com/blog/data-science/data-science-in-insurance>
- Diacon, S. (Ed.). (1990). *A Guide to Insurance Management*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-07495-2>
- Dillingh, R., Kooreman, P., & Potters, J. (2016). Probability Numeracy and Health Insurance Purchase. *De Economist*, 164(1), 19–39. <https://doi.org/10.1007/s10645-015-9258-8>
- D'Souza, J., & Adams, C. (2016). Towards a Humanistic Definition of Greed. *American International Journal of Social Science*, 5, 9–12.
- Frydman, C., & Camerer, C. F. (2016). The Psychology and Neuroscience of Financial Decision Making. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(9), 661–675. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.07.003>
- FSB endorses the IAIS Holistic Framework and discontinues identification of Global Systemically Important Insurers (G-SIIs)*. (2022, December 9). International Association of Insurance Supervisors. <https://www.iaisweb.org/2022/12/fsb-endorses-the-iais-holistic-framework-and-discontinues-identification-of-global-systemically-important-insurers-g-siis/>
- Gardner, A., Griffin, A. S., & West, S. A. (2016). Theory of Cooperation. In *ELS* (pp. 1–8). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470015902.a0021910.pub2>
- Garven, J. R. (1987). On the application of finance theory to the insurance firm. *Journal of Financial Services Research*, 1(1), 57–76. <https://doi.org/10.1007/BF00114082>
- Greene, M. R. (1961). Application of Mathematics to Insurance and Risk Management. *The Journal of Insurance*, 28(1), 93. <https://doi.org/10.2307/250320>
- Grize, Y. L. (2015). Applications of Statistics in the Field of General Insurance: An Overview: Applications of Statistics in General Insurance. *International Statistical Review*, 83(1), 135–159. <https://doi.org/10.1111/insr.12066>
- Kaas, R., Goovaerts, M., Dhaene, J., & Denuit, M. (2008). *Modern Actuarial Risk Theory*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-70998-5>

- Liedtke, P. M. (2007). What's Insurance to a Modern Economy? *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 32(2), 211–221. <https://doi.org/10.1057/palgrave.gpp.2510128>
- Lpineux, F. (n.d.). *The Insurance Business and its Image in Society*:
- Misco, T., Lee, L., Malone, K., Goley, G. S., & Seabolt, P. (2012). *Insurance and Mathematics: Developing Democratic Citizenship Through Interdisciplinary Approaches to Contemporary Issues*. 2(2).
- Null. (n.d.). [Text]. European Commission - European Commission. Retrieved March 23, 2023, from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_1581
- Poon, J., Kim, M., Rooney, P., & Han, L. (n.d.). *Human Behaviour and the Life Insurance Application Journey*.
- Prince, A. E. R. (2017). Insurance Risk Classification in an Era of Genomics: Is a Rational Discrimination Policy Rational? *Nebraska Law Review*, 96(3), 624–687.
- Rees, R., Gravelle, H., & Wambach, A. (1999). Regulation of Insurance Markets. *The Geneva Papers on Risk and Insurance Theory*, 24(1), 55–68. <https://doi.org/10.1023/A:1008733315931>
- Rees, R., & Wambach, A. (2008). The Microeconomics of Insurance. *Foundations and Trends(R) in Microeconomics*, 4(1–2), 1–163.
- Research topics*. (2021, April 26). The Geneva Association. <https://www.genevaassociation.org/research-topics>
- Sarper, E. (n.d.). Countering Fraud in Insurance. . . *Introduction*.
- Schansberg, D. E. (2014). *The Economics of Health Care and Health Insurance*. The Independent Review, 18(3), 401–420.
- Wang, D., & Zhan, C. (2022). Why Not Blow the Whistle on Health Care Insurance Fraud? Evidence from Jiangsu Province, China. *Risk Management and Healthcare Policy*, 15, 1897–1915. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S379300>
- Zweifel, P., & Eisen, R. (2012). *Insurance Economics*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-20548-4>

K Subrahmanyam
Consultant Actuary, Nepal
Nepal Insurance Authority

Appointed Actuary system in Nepal

The Appointed Actuary System is a regulatory requirement in Nepal's insurance industry. Its purpose is to manage risks effectively by ensuring that every insurance company has an appointed actuary who assesses the company's financial position and determines the adequacy of its reserves; recommends bonuses to participating policyholders entitled to a share of the surplus emerging in the product, and discloses solvency status of the insurer.

Nepal Insurance Authority (NIA) is responsible for regulating the insurance industry and sets specific requirements for individuals who can be appointed as an actuary in the interests of policyholders and financial stability of the market. The NIA requires the appointed actuary to be a qualified actuary and a fellow of a recognized professional body, such as the Institute of Actuaries of India, the Institute of Actuaries of Australia, or the Institute and Faculty of Actuaries in the UK, or Society of Actuaries of USA. In the past, NIA has rejected cases where aspirants who could produce certificate of practice issued by their professional body could not produce a certificate of fellowship or failed to show proof of passing actuarial exams of the relevant professional body. This highlights the importance of having proper credentials and meeting all the necessary requirements to become an appointed actuary in Nepal.

To become a qualified actuary, an individual must complete a recognized actuarial program and pass a series of actuarial exams covering topics such as mathematics, statistics, finance, economics, and risk management. The aspirant must produce a valid certificate of fellowship awarded to him or her by the actuarial professional body recognized by the NIA. The NIA also requires the appointed actuary to have at least two years of relevant experience in the office of life insurers before taking up the job of appointed actuary. He or she should not be over 75 years of age.

Appointed actuary must be an individual or a partner of a firm of actuaries. If he or she is a partner, his/her firm must have been registered with the professional body to engage in actuarial practice. Companies [or body corporates] are not permitted to engage in practice as appointed actuaries. Further only one partner of the firm is allowed to be an appointed actuary of an insurer in Nepal. This means, if a firm has two partners, X and Y, and if X is an appointed actuary of an insurer in Nepal, Y cannot be an appointed actuary of any insurer in Nepal. The Reason is to rule out the conflict of interests and privacy of data of insurer.

Appointed actuaries should not be employees. If X is an aspirant, X cannot be appointed as employee by the insurer to act as appointed actuary. X cannot be employee of any enterprise [which is a firm, LLP, or a company or a body corporate or a sole proprietorship firm]. The reasons for this are that a member of a professional body cannot be in practice as well as in service.

In addition to the above qualifications, the NIA requires the appointed actuary to be a "fit and proper person." The individual should have a good reputation, be of sound character, and possess the necessary skills and knowledge to perform the duties of an actuary. The NIA considers several factors to determine whether an individual is fit and proper, including criminal record and professional conduct. The aspirant should not be held guilty [that is, he/she was convicted by the professional body as guilty]. However, an aspirant who was held guilty by the professional body five years ago can be considered now. This means the gap between the date of conviction and date of application shall be over 5 years. NIA does not recognize allegations. There should be conclusive proof of guilt –which is established by publication or order by the respective professional body as per international norms.

If it comes to the knowledge of NIA or insurer, that if X furnished false information in his application to become an appointed actuary, X shall be held responsible, and may not be allowed to function as appointed actuary of any insurer in Nepal. According to nature of information, action may be taken against the actuary.

If X is an appointed actuary of an insurance company in India, as per Regulations of the insurance regulator in India, he or she cannot be considered as appointed actuary for any insurer in Nepal. Similarly, X shall be not an appointed actuary of another insurer in Nepal [This means that X cannot be appointed actuary for more than one insurer in Nepal at any time].

The appointed actuary plays a critical role in the insurance industry. They must ensure that the company's reserves are sufficient to meet its obligations to policyholders and assess the risk profile of the company. The actuary provides actuarial opinions on matters such as insurance policy pricing, financial soundness, and adequacy of reserves, helping insurance companies make informed decisions and manage risks effectively. They also prepare actuarial reports for the NIA and inform whether that the company complies with all regulatory requirements.

There were some doubts regarding actuarial experience in the office of life insurer. It is necessary that the aspirant must have working knowledge of actuarial jobs in the office of life insurer only, after qualifying as an actuary. The experience before becoming actuary was not considered. Not working in the actuarial department of life office is a big handicap, and NIA cannot afford to relax experience requirement.

Product design and pricing

One of the roles of an appointed actuary in the office of an insurer is to design product and determine fair premium rates.

An actuary who is fully aware of the definition of life insurance business, and the culture of Nepal, will be successful. Essentially the product design should conform to the definition of life insurance business, and should not be a one that relates to non-life insurance business, or some other business e.g. health insurance products, sickness, only personal accident policies, linked contracts, savings contracts.

It is necessary that the product design should not be a complex one so that the salient features of the product are not easily understood by a lay person. The insured and the policyholders should know when benefits are payable, and how payable, and to whom and what amounts, on happening of specified events. The event must include 'death' due to any reason. The events must be defined clearly. For instance, Death is the irreversible cessation of all biological functions that sustain a living organism. It is a natural process that marks the end of a person's life, and can be caused by a variety of factors such as disease, injury, or old age. In medical terms, death is typically declared when the heart stops beating and there is no sign of brain activity. This needs to be certified by a qualified doctor, and the same should get recorded in the registry of births and deaths. However, the definition of death can vary depending on cultural, legal, and religious beliefs, and there are ongoing debates about the criteria used to determine it.

Death due to an accident refers to a situation in which a person's life is unexpectedly and unintentionally ended as a result of an unexpected and sudden event, such as a car crash, fall, or drowning. Accidental deaths are often the result of external forces that cause severe physical trauma or injury to the body, such as blunt force trauma, severe burns, or head injuries. For all this, certificate from qualified doctor, and/or the policeman is required. The Certificate of death is always registered with cause of death.

The pricing of the product should be fair, and within reach of the insurable population. The Actuary shall make all reasonable assumptions to determine the premium rates according to age attained. The certificate from actuary is necessary regarding soundness of the product.

Insurer shall get clearance from NIA before sale of the product in the market, through a 'file and use' application.

The Actuary plays a critical role in the product design and pricing of insurance products. They use mathematical and statistical methods to analyse data and evaluate the potential risks associated with insuring individuals or entities. Here are some of the ways actuaries contribute to the product design and pricing process:

Assessing risk: Actuaries help insurance companies assess the risk of insuring a particular individual or entity by analysing data on factors such as age, health, occupation, and past insurance claims. They use this information to determine the likelihood of future claims, which is a key factor in setting the premium for the insurance policy.

Developing pricing models: Actuaries develop pricing models that take into account the potential costs associated with insuring a particular risk. They may also use predictive modelling techniques to estimate the likelihood of future claims and the potential severity of those claims.

Evaluating product features: Actuaries help insurance companies evaluate the potential impact of different product features on the risk of claims and the cost of insurance. For example, they may analyse the impact of offering different levels of coverage or deductibles.

Monitoring profitability: Actuaries monitor the profitability of insurance products over time by analysing data on claims, premiums, reinsurance and other factors. They use this information to make adjustments to pricing and product features as needed to ensure that the company remains profitable while still providing value to customers.

Meeting the regulatory requirements: Actuaries shall ensure that the product design [minimum Sum Assured, Premium, term, age at entry, age at maturity, etc] conform to the acceptable practices in Nepal.

Overall, the role of actuaries is to help insurance companies manage risk and develop products that are financially sustainable and meet the needs of customers.

Valuation of Policy Liabilities and declaration of bonuses.

Another important role is to perform valuation exercise in respect of business of life insurer and disclose the policy liabilities in the forms designed by the NIA. Apart from this, the actuary recommends the amount of surplus that should go to policyholders and shareholders, and also certifies the solvency measurement.

In this the role of appointed actuary are (a) to make proper assumptions in line with valuation directives of NIA; (b) to declare bonuses out of the surplus arising in each product, and (c) to certify the solvency ratio of insurer considering the admissible assets (determined in the balance sheet) and solvency margin requirements stipulated by NIA, and (d) to report the deficiencies / developments needed in the office of insurer to maintain financial health of insurer.

While performing the valuation exercise the actuary should keep in mind the requirements of NIA, the profession, and expectations of policyholders and shareholders. Main thrust is on the interests of policyholders while ensuring financial stability.

An actuary plays a crucial role in the valuation of policy liabilities and Distribution of surplus for a life insurer. Actuaries are professionals who specialize in the measurement and management of financial risks, particularly those related to insurance and pensions.

In the context of a life insurer, the actuary is responsible for determining the value of the insurer's policy liabilities, which represent the future obligations the insurer has to pay out to policyholders. This involves analysing the insurer's portfolio of policies, assessing the likelihood of future claims, and calculating the expected value of those claims. The actuary then uses this information to determine the amount of reserves that the insurer must hold to ensure that it can meet its future obligations to policyholders.

Once the policy liabilities have been valued, the actuary is also responsible for determining the distribution of any surplus that the insurer may have. Surplus represents the amount of assets that the insurer has in excess of its policy liabilities. The actuary will

assess the insurer's financial position, taking into account factors such as investment returns, expenses, and claims experience, and determine how much surplus should be distributed to policyholders.

In summary, the actuary plays a critical role in ensuring the financial stability of a life insurer by accurately valuing policy liabilities and determining the appropriate distribution of any surplus. This helps to ensure that the insurer can meet its obligations to policyholders and continue to operate in a sustainable manner.

Yes, the actuary plays a crucial role in assessing the solvency of a life insurer. Solvency refers to the ability of an insurer to meet its financial obligations, particularly in the event of adverse events such as unexpected claims or changes in market conditions.

The actuary is responsible for assessing the insurer's financial position and determining whether it has sufficient capital and reserves to absorb potential losses. This involves analysing the insurer's assets and liabilities, projecting future cash flows, and conducting stress tests to assess the impact of various scenarios on the insurer's financial position.

Based on this analysis, the actuary will determine whether the insurer meets the solvency requirements set by regulatory authorities, such as the amount of capital and reserves that must be held to ensure the insurer can meet its obligations. If the insurer is found to be at risk of becoming insolvent, the actuary may recommend actions such as increasing capital or reducing risk exposures to mitigate this risk before the NIA takes actions.

Overall, the actuary's role in assessing solvency is essential to ensuring the financial stability of the insurer and protecting the interests of policyholders.

However, there are several challenges faced by insurers in Nepal, such as selecting actuaries within budget and lack of resources to check credentials. The main challenge is the shortage of qualified actuaries in the country, making it difficult for insurance companies to find suitable candidates. Another challenge is the complexity of the actuarial work, requiring a strong academic background and extensive training to develop necessary skills. Despite these challenges, the Appointed Actuary system remains an essential component of Nepal's insurance industry, helping to ensure financial stability and protect policyholders' interests.

Nirmala Malla
Deputy Director
Nepal Insurance Authority

Actuarial Valuation of Life Insurance Company - Regulatory Perspective

Introduction

Insurance contracts are legal contracts designed to meet the customer's need of financial security from the future uncertainties. It is the promise sold by insurer to a policyholder through direct channel like sales force, websites, or indirect channel like agent, broker etc. by setting out terms and conditions between the insurer and policyholders with regard to payment of specified amount on the happening contingency. Insurance company has long term liabilities; so it has to maintain adequate reserves in order to meet future liabilities. The life-insurance companies determine future liabilities and ensure that they have enough funds to cover those liabilities; for this, they perform actuarial valuation.

Actuarial valuation refers to the evaluation of the entire range of financial health and obligations of an insurance company. Insurance company appoints actuarial professionals for undertaking the valuation of business. According to the Institute of Actuaries of India, "Actuary" means a person qualified to calculate financial and commercial impact and valuation of uncertainty and risk of future events by using advanced techniques and models based on future scenarios under financial, economic, social, demographic, technology and probabilistic situations.

Generally, the actuary estimates the liability of the insurer in respect of policies on its books like estimates for unpaid claim liabilities, surrenders etc. Likewise, insurer shall maintain the fund required to pay the estimated liability i.e. promised benefits to policyholders mentioned in the contract. This is also called reserving of estimated liability. Therefore the reserves determined by the appointed actuary should be adequate to meet all liabilities (including contingent) of its policyholders. The method of estimating the liability and then reserve of the business and future expected premium is very technical and complex.

Valuation Assumptions

Since the future is unknown, actuarial valuations must be based on certain assumptions. Actually assumptions are the factors or determinants that affect the result of valuation. Therefore, the actuaries must select the prudent assumptions and regularly review them to ensure stability and sustainability of the business. Normally, in order to improve the process of assumption and if there is no reliable assumptions are available, the assumptions

are used on the basis of company's own experience study, industry study or other relevant studies for various drivers from time to time to ensure their relevance and credibility. The key assumptions use in valuation purpose has been explained below:

Mortality Rate: Mortality table is prepared by actuaries using past data collected from large populations over extended periods of time. The table is also called life table or actuarial table. The table contains mortality rate for each age; it is the probability that a person will die within the next one year. Actuaries use the mortality rate for the pricing of an insurance product and valuation of liability. If an actuary assumes a higher mortality rate, they will estimate that more people in a particular population will die at a given age. As a result, estimated liability for the valuation will go higher. Nepal Assured Lives Mortality (NALM) 2009 table is used for mortality rate assumption by Nepalese insurers and Nepal Insurance Authority (NIA) for the calculation of premium and valuation purpose.

Discount factor: It is the interest rate to find out present value of future cash flows. All the probable cash flows like payment of premium, survival benefits, expenses and death benefits are discounted using this rate. In fact, it is the rate that affects the results of the whole valuation calculation. Higher the discount rate, lower the present value of future liabilities and vice versa. NIA has been using conservative approach saying that the valuation rate of interest should be minimum of 6% or actual yield on the life fund in the valuation directives 2020. On the one hand, using a conservative approach can provide an extra layer of protection against future uncertainties and risks. By using a lower discount rate than actual yield on life fund, the insurer's liabilities are discounted at a lower rate, as a result a higher reserve requirement for the insurer. On the other hand, using lower discount rate than actual investment return means a mismatch between assets and liabilities and as a result, reduces the insurer's profitability.

Future bonus assumptions: Future bonus assumptions refer to the projections made by insurance companies regarding the bonus payment they will make to their policyholders. It ensures that the insurance companies meet its future financial obligations to policyholders. As per the Annexure IV (Article 5) of the Life Insurance Valuation Directive and the circular dated 16/1/2078, the insurance companies are required to set the future bonus rates in the calculation of future bonus reserves to 100% of the proposed declared bonus rates by FY2080/81. However, the provision has been changed; insurers are now required to maintain at least 50% of proposed declared bonus at the valuation FY2080/81. The revised provision provides insurer more flexibility to manage its surplus and solvency requirements.

Investment Returns: Actuaries also make assumptions about the investment returns that the life fund will earn in future. Generally, it is common practice for companies to use the average investment yield earned in the past as a basis for estimating future investment returns. The past investment performance can provide valuable insights into the investment strategy and capabilities of a company; it is not a guarantee of future performance. There

are a variety of factors that can impact investment outcomes, such as changes in market conditions, interest rates, exchange rates, and other economic factors. Regulatory bodies may also provide guidance on the methods and assumptions used for estimating investment returns.

Expenses: The expenses for the acquisition of the business like administrative costs, sales commission, regulatory fees etc. are also considered by actuaries while valuation of liability.

Apart from these, the actuary also considers economic condition such as inflation, unemployment rate, behavior of policyholders like lapse, revival while valuing the company's liability. The reasonable actuarial assumptions are very important for company's wellbeing as sudden change in these assumptions can mislead the results.

Importance of actuarial valuation

Life insurance valuation is an important tool for regulators in monitoring and regulating the life insurance business. Nepal Insurance Authority (NIA), the insurance regulatory body of Nepal has issued latest "Valuation Directive for Life Insurers 2020" in order to provide uniform regulatory reporting format and organize the life insurance business. As per the directives, the life insurer shall perform an actuarial valuation on an annual basis. The Appointed Actuary shall be responsible for the valuation of actuarial liabilities (technical provisions). The valuation of life insurance liabilities on prudent, realistic and consistent manner is important for the financial soundness of the insurer, and ultimately the protection of policyholders. Here are some reasons why life insurance valuation is essential for insurance supervisors:

Statutory compliance: Life Insurance companies should regularly conduct actuarial valuation to demonstrate their financial strength and ability to meet their obligations. The regulatory body might place restrictions on the method or process used in actuarial calculations for ensuring policyholders' protection and maintaining ethical standards. Failure to comply with these requirements might results in monetary penalty or legal actions.

Monitor solvency margin: Each company is required to set aside capital in the form of a statutory solvency margin. One of the responsibilities of the actuary is to determine the solvency position of the company to ensure financial stability and policyholder's protection. As per the NIA directives, the company having solvency ratio of 1.5 or above is considered solvent and is financially sound in the insurance market; for them routine action is needed. Similarly, the insurer with solvency ratio of below 1.5 and above 1 is assumed to be in amber zone which means the necessary steps need to be taken to improve the solvency position. For example regulator might ask capital plan from the board of insurer. Regulatory intervention is imposed for insurer with solvency ratio below 1. The responsibility of actuary is that he/she can recommend transfer of share of surplus arising at the valuation date to shareholders only when the insurer maintains the solvency prescribed by regulator. Therefore, regulatory

body determines that whether the insurers are meeting their solvency requirements or not by reviewing actuarial valuation report.

Ensure adequacy of reserving

It is great challenge for regulator to ensure that the reserves maintained by life insurer is adequate or not. Generally, insurer has to set aside at least or equal to the amount of net liability as a reserve in order to pay potential future claims, losses, or expenses. However, it is important to note that the reserve amount needed may vary depending on a number of factors, such as the type of insurance, the insurer's risk profile, and the level of uncertainty in the market. An insurer has not maintained adequate reserves means that the insurer does not have enough money to cover its obligations, which could lead to financial difficulties or even bankruptcy. On the other hand, the surplus arising in the valuation year may shrink due to over reserving. Therefore, it is the responsibility of regulator to review and assess the adequacy of reserving to meet policyholders liabilities.

Oversee surplus allocation: Actuarial valuation helps to estimate surplus generated and liabilities for each portfolio. The appointed actuary of the insurer analyzes the income generated or expected to be generated from the premium and investments and then the income is compared with the expected liabilities or expenses of the company in order to determine the surplus of the business; it also called valuation surplus or actuarial surplus. The surplus get distributed either to policyholder in the form of cost of bonus or shareholders in the form of bonuses or dividends for the long term sustainability of the company. As per the section 5 (2) of Valuation Directive for Life Insurers 2020, a minimum 90% of surplus arising in the valuation year (excluding unallocated surplus b/f) in each key product line of the Participating Policies Account should be allocated to policyholders' fund for distribution to the policies. Therefore, the regulator monitors surplus allocation through actuarial valuation to ensure that the insurer remain financially strong and able to meet their obligations to policyholders as well as meet policyholder reasonable expectations (PREs).

Review performance of product portfolios: Life insurer sells different type of participating polices like endowment, anticipated (money back), endowment cum whole life etc. The regulator has to review the performance of each line of product category and risk associated through actuarial valuation and take corrective action if needed. Normally, life insurers manage product portfolio separately, so each portfolio has its own investment strategy and risk management policies. Therefore, insurers are not allowed to use the funds of one portfolio to subsidize or support other portfolios or lines of business. For example, let us consider a company with endowment and anticipated-portfolios such that the endowment portfolio is generating surplus and anticipated is in deficit. In this situation, insurer may not be able to use the funds from endowment to compensate the loss of anticipated. The cross-subsidization between portfolios may not be permitted by regulator to prevent conflicts of interest and ensure fair treatment of policyholders. Similarly, regulator may suggest insurer to discontinue the policy which is causing loss to the company.

Assess risk management process of insurer: The valuation of a life insurance company is an important tool for assessing its risk management process, as it provides insights into the company's financial health and the adequacy of its reserves to meet its obligations to policyholders. Generally, regulator examines the result of sensitivity analysis and stress test to assess the risk of life insurer by modeling different scenarios and assessing the impact of changes in key assumptions. Regulators may require insurance companies to conduct sensitivity analysis and stress tests to evaluate the risks and vulnerabilities of the company, and to identify the key drivers of financial performance.

Make appropriate decision: When an actuary performs the job of valuation, he /she provides an opinion regarding financial condition and obligations; and provides recommendation to take corrective action. The recommendation and issues raised by actuary in valuation can be a basis for regulator to take regulatory action. For example, suppose the appointed actuary pinpoints that the insurance company has an aggressive investment strategy that exposes it to excessive risk. On the basis of that comment, the regulator may instruct the company to change or adjust its investment strategy.

Challenges of Actuarial Valuation

There are several challenges that actuaries face when performing actuarial valuations. Some of these challenges include:

Data quality and availability: For actuarial valuation quality of data is very important. Actuaries rely on a wide range of data provided by insurer to perform valuations, including premium, age, sum assured, policy terms, claim history, investment returns, mortality rates, and other relevant data. However, data quality and availability can vary widely, which can make it difficult to perform accurate and reliable valuations.

Regulatory and accounting changes: Actuarial valuations are often subject to regulatory and accounting requirements that can change over time. While performing the valuation, the actuary has to follow all the relevant regulations/directives/guidelines prescribed by the regulator. It is important that the actuary must have a thorough understanding of the relevant regulations and to have regular communication with insurance company or regulator throughout the valuation process. Hence, ensuring compliance can be a challenge for actuaries.

Complexity: Actuaries use mathematical models to estimate future liabilities, where the models have a series of assumptions. These assumptions might not be relevant to fully capture the complexity and variability of real-world events. As actuarial valuations are highly technical, it is difficult to accurately estimate liabilities and assess risks of life insurer, which has diversified insurance products.

Actuarial Model Risk: The actuaries use their own valuation model to produce the results. Model risk refers to the risk that a model used by actuary to estimate the value

of an insurance company's assets or liabilities may produce inconsistent, inaccurate or unreliable results. If the model used by actuary to estimate reserves produces inaccurate or unreliable results, the insurance company may be under or over-reserved, which can impact its financial stability and ability to meet its obligations to policyholders. If there is any doubt on the results of valuation, the regulator instructs insurer to do independent peer review of valuation report by another actuary to assess the accuracy and reliability of the results.

From a regulatory perspective, actuarial valuation is an important tool for regulators to monitor and manage the risks associated with insurance companies, protect the policyholder interest, and ensure the stability of the insurance industry as a whole. In Nepal, the life insurers shall submit the valuation report of its assets and liabilities conducted by their Appointed Actuary within the five months after the completion of fiscal year. The appointed actuary shall carry out the actuarial valuation in accordance with the Act, Regulation, Directive, Circulars, and relevant regulations issued by Nepal Insurance Authority. Failure to comply with these directives can result in significant financial and reputational damage, as well as legal and regulatory consequences.

Devendra Dhital
Chartered Accountant
Nepal Insurance Authority

2008 Global Financial Crisis: General Overview

Financial crisis in our general imagination is synonymous with the failure of large financial institution followed by runs on bank and rapid loss of value of money. How does such nightmarish situation come to be? One way, which sadly has been common sight, is that one or more category of assets, say real estate, experiences steep fall in their value. One or more banks which had invested heavily whether directly on these assets or against the security of these assets or in any instruments backed by these assets will not be able to recover significant chunk of their investment anytime soon. It would experience liquidity problem and be unable to pay its obligation which would result in trust of people on its ability to fulfill the obligation dwindling and people flocking to the bank to protect their lifelong savings. This would create a sort of positive feedback loop with the initial liquidity problem growing bigger and ultimately resulting in collapse of the institution. Financial sector being so closely interlinked, failure of one big financial institution tends to create cascading effect causing multiple failures. As financial institutions are the cog that holds the economy together, their failure in many cases smothers the functioning of entire economy resulting in rapid fall in production of goods and services, huge loss of jobs, rise in the price of commodities which would directly affect common people. Hence prevention of financial crisis is and should be the concern of everyone and for that purpose financial sector should be well regulated by government and its institutions. Here I try to explore about the infamous 2008 financial crisis and if there is anything we can learn from that mishap.

The crisis that enveloped whole world started in the place where most of the big things, both good and bad, of our times tend to start, The United States. Interest rates were low for a long time preceding the crisis as part of expansionary monetary policy aimed at encouraging borrowing to boost productions by business and spending by consumers. Federal funds rate, which is the rate at which banks lend to each other, had been reduced from 6.5% in May 2000 to 1% in June 2003. Borrowing swelled rapidly as a result and huge amount of borrowing went to one particular sector which was at the center of crisis, Housing. Banks lent not only to low risk customers with good credit ratings but also to high risk customers having low or no credit rating called sub-prime customers, albeit at a higher interest rate. This seemed like a profitable operation for bank as the price of house was continuously rising and bank could easily possess the property to recover their loan in case

of default. Hence banks considered these subprime mortgage lending the be safe investment with good return. At the same time, people who had dreamed for a long time to own a house found wonderful opportunity in the form of cheap mortgage loan.

Additionally, making things more complicated and increasing the risk, many banks that provided loans to buy houses did something that is not seen in economies like ours. They sold the loans like any commodity or service to the investment banks in the Wall Street which then combined these various mortgage loans into instrument called Mortgage Backed Security (MBS). These instruments were sold like shares or bonds to public and institutional investors like pension funds worldwide and were traded in secondary markets around the world. They provided liquidity to lending banks and reduced their exposure to loans whereas with rising prices of house, price of these instruments also continued to rise making investment in them seem profitable opportunity. These multiple layers and structure around the house mortgage loan ensured that big slice of global financial sector and huge number of people would be impacted if anything was to go wrong.

And sure enough the unsustainable bubble of housing sector burst as the house ownership reached saturation point, the interest rate slowly started to rise and the prices of house started to fall during early 2006. Many Americans were left with huge mortgage obligation amidst rising interest rate and house that was worth very little. Defaults were inevitable and with that followed failure of financial institutions. 25 Subprime lenders which provides loans to higher risk borrowers filed for bankruptcy during February and March 2007. This was just the beginning of mighty collapse looming in horizon.

Financial institutions around the world started to report losses as the values of trillions of dollars' worth of Mortgage Backed Security in their books started to decline at rapid pace. Due to the uncertainty, global interbank market which keeps money circulating around the world ground to halt. Stock markets around the world dropped precipitously. Huge British bank, Northern Rocks faced the shortage of liquidity creating panic and inducing bank run in UK for the first time in 150 years. Northern Rocks ultimately had to be nationalized by British government. Similar nationalization had to be done by US government of two huge financial institutions engaged in buying mortgage loan and facilitating their sale into secondary market in form of instruments like MBS.

The biggest bankruptcy of the crisis which was also the largest bankruptcy in US history was that of Lehman Brothers and it had economic and psychological impact around the global financial system. Bigger bankruptcies than this was halted only by intervention of government including 85-billion-dollar loan provided to American International Group (AIG), the largest insurer in US. It had sold an instrument called Credit Default Swap (CDS) which insures its holder against the risk of default in other investment like MBS. Failure of AIG would have resulted in multiple failures of other banks which had bought the CDS which is why it was considered too big to fail and protected by government.

It was soon apparent that stop gap measures would not be sufficient and a forceful measure was required to avert huge economic recession with long term consequences. So

government introduced a legislation called Emergency Economic Stabilization Act, which would authorize government's secretary of treasury to purchase from the trouble banks, bad assets like MBS of up to \$700 billion. Realizing later that even that was not enough to halt the crisis, authority was expanded to purchase even the preference shares in the troubled financial institutions making the government part owner of these banks. In spite of loud voices of dissent over the use of taxpayer's money to save imprudent undue risk taking banks, the legislation was ultimately passed. Besides these, US central bank took various measures called quantitative easing with the aim of injecting money created by the central bank into capital markets and troubled financial institute to ease their liquidity crunch. Governments and central banks of affected countries around the world followed similar strategy. These actions, though maybe morally questionable and still hotly debated, did help prevent what would probably have been catastrophic global economic recession.

Although crisis was over, its impacts were long lasting and particularly for those at the bottom of socio-economic hierarchy. Millions of people lost their jobs, houses and business or fell to poverty and the net worth of American household declined by about 26%. There still is deep resentment among general public that bankers who with their greed and undue risk taking helped create crisis walked away without any consequences and even with big severance payments whereas the middle and lower class had to suffer with no fault of their own. It took the form of movements like Occupy Wall Street which have probably created moral and political pressure to work on reducing the glaring income inequality in US.

Its easy to point finger and say why was a particular thing not done after the incident has occurred. Not surprisingly, similar things did happen during and in the aftermath of this crisis. But such finger pointing also may be necessary to keep people on their toe and try to prevent similar failings in the future. Although the economic makeup of country like ours cannot be more different than that of developed economy like United States, some underlying lessons from the crisis may still be useful in our context.

During 1999 there was the repealing of Glass-Steagall Act which allowed banks, security firms and insurers to involve in each other's activity and also merge and this created formation of gigantic financial institutions that are "too big to fail". In 2004, Security and Exchange Commission (SEC), securities regulator of US, also reduced the net capital requirement for large investment bankers encouraging their leveraging and investment in riskier assets. These actions helped increase the profitability of the financial institutions immensely in the short run but as was later apparent, they created accumulation of risk underneath the surface. Similarly, the credit rating agencies which rated the MBS as low risk securities were being paid by the same banks whose securities they were rating creating glaring conflict of interest. These are the sort of things regulators are supposed to be monitoring. Lax regulatory practice has since been heavily criticized as the contributory to the crisis. Realizing this, US congress on 2010 passed Wall Street Reform and Consumer Protection Act with the aim of wider oversight over banking activities and curbing the riskier

activities by banks. Continuous supervisory monitoring and proactive Supervisory action is of paramount importance to decrease the likelihood of such crisis occurring in future.

Since mid-1980s economy of US and most western countries went through a period of stability and growth and there had not been economic crisis of large scale for a long time. This gave a sense of confidence to people with decision making power and position, from top government officials to top bank executives and economists advising them that financial crisis and extreme economic upheavals are a thing of past. This narrative fitted perfectly into the political and ideological environment advocating for deregulation, allowing market to regulate itself and small government. It further fueled the risk taking behavior explained earlier. Only too late was it realized that this was a recipe for disaster.

This crisis gave further proof, if any was needed that today's multifaceted economy is a complex system with so many moving parts that even the best of science and model struggle to make valid predictions. So a sense of humility, healthy discussion about the pros and cons of the policy and studying the best practices seems very important before making any policy decisions to ensure that those decisions are scientifically informed. Unintended consequences of policies which were not foreseen can cause dire consequences even when intentions were perfectly good like when interest rates were reduced to bring about life in the economy.

Is our economy exposed to financial crisis of such great scale as GFC and what can we do about it? Our economy is not as complex as that of richest countries. However, we also don't have the technological knowhow or technical capacity of great sophistication to monitor and take early action in case of arising of crisis. Maybe our economy of tiny size which is at the early growth stage with financial sectors highly regulated cannot face crisis of great scale. Maybe such certainty that we will not face great crisis merged with the hunger for fast growth, deregulation and weak governance is taking us closer to crisis. I think the key word here is maybe, which opens the room for discussion, debate, research and further study trying to take us closer to the truth followed by formulation and implementation of effective policy. Hence, I think our best hope to try to avert the crisis of any size and scale, if and when it comes, lies far away from the sea of certainty we currently seem to inhabit in the island of doubt.

Keshab Sharma,
Dr. Swotandra Dangi,
Er. Saroj Paudel,
Basant Prasad Bohara

Existing Agriculture Insurance Practice in Nepal

Introduction:

Agriculture has a considerable share contribution to the Nepalese economy with 27% Gross Domestic Product (GDP) while livestock sub-sector contributes 24% of total share within agricultural GDP (MoALD, 2019) and plays a crucial role in Nepalese economy. Agriculture insurance is most common forms of risk transfer in agriculture product (World Bank, 2011). Agriculture insurance is for financial compensation arising from uncertain loss of crop and livestock under agricultural business. Agricultural and livestock insurance has been developed to protect the risk of cultivated food, vegetable, fruits, cash crop, industrial crops, fish farming, beekeeping, mushroom farming and domestic animal and birds.

It can play the important role in protection of farmer's consumption and productive assets that enable farmers to take decision towards riskier, but potentially much more profitable farming activities, which demands the use of credit to purchase new production technology (FAO, 2011)

Before 10 years the population engage in agriculture sector was around 65%, at now agriculture sector engages around 56% of the total population of Nepal which means the population involved in agriculture sector is in declining order but increasing in population day by day.

Agriculture is the major sector of Nepalese economy. Therefore, the development of agriculture sector is Key for the development of national economy.

Most of the agriculture production is due to the lack of irrigation facilities in the suitable land, especially in the hilly areas, agriculture is dependent on sky/rain water. The production and productivity of agricultural commodities is very low due to subsistence agriculture farming. Subsistence farmers are more affected by various types of damage such as damage to crop drains due to sometimes drought and sometimes excessive rain, sometimes floods, storms, landslides, various diseases affecting crops and livestock, grazing by wild animals and climate change. With the aim of reducing the burden of risk in agricultural insurance and maintaining the economic progress and branches of farmers, the subsistence agriculture profession is directed towards commercial agriculture profession by the insurance committee. Agriculture and livestock insurance is important to protect the financial loss caused by natural risk such as: wind, heavy rains, drought earthquake, flood, landslides, lightening, and insect pest disease and pest outbreak.

Brief History of Insurance in Nepal:

Looking back to the history of Nepalese insurance industry, it is almost seven

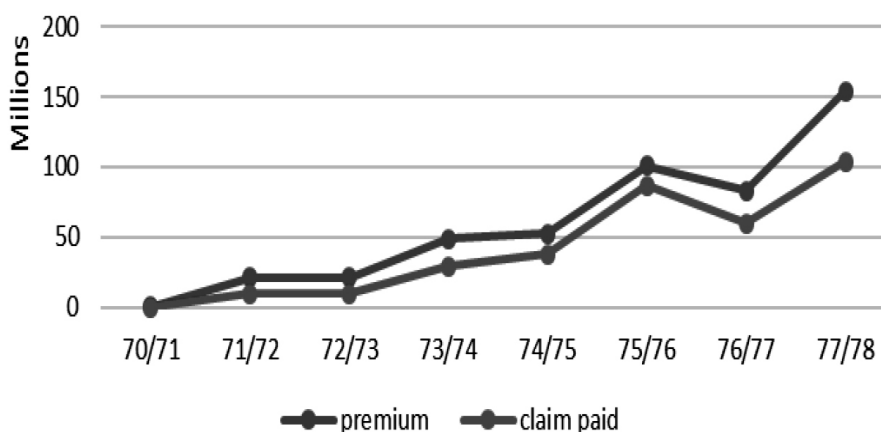
decades long however; agricultural insurance still has not introduced in massive scale with systematic and organized way.

The agriculture insurance in Nepal started in January, 2013 Nepal Insurance Authority (*Former Beema Samiti*) of Nepal has released Crop and Livestock Insurance Directives, which has helped to secure the agriculture investment in the country through insurance. The Crop and livestock directive 2013 is now converted into the Agriculture, Livestock and Herbs directive, 2079 that regulates agriculture insurance market in Nepal. Agriculture insurance policy and procedure are according to the guidelines provided by agriculture, livestock and herbs directives 2079. The non-life insurance companies have been involved in crop and livestock insurance since 2013. The Nepal Insurance Authority has assigned the districts to the individual companies to work in those areas mandatorily for better reach of agriculture insurance in Nepal. Currently, the insurance companies have increased the agriculture insurance at local level through collaboration at local level with microfinance institutions. The government of Nepal has also led initiative for agriculture insurance awareness to bloom this insurance business and for the betterment of the farmers. It is found that the share of Agriculture insurance in total insurance business has reached to 12%. It is reported that the overall insurance market coverage is particularly higher for livestock than the crop sector (Nepal Insurance Authority, 2023)

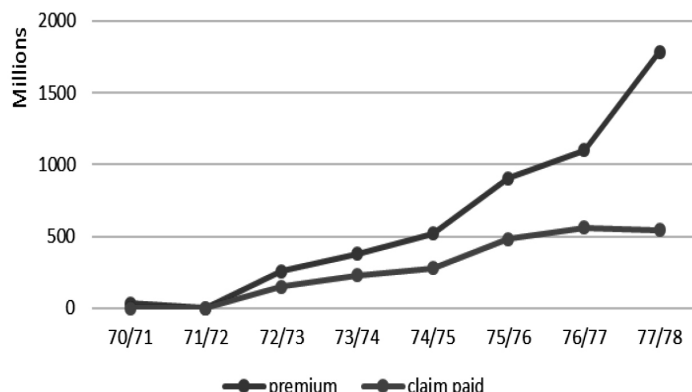
Agriculture insurance claim by a stated cause in insurance policy sets a lump sum benefit payable to the insured, hence gives financial security to farmers. Even under appropriate conditions can subject agriculture & livestock farmers to risk. High the risk, higher is the chance of insuring. The farmer pays the premium to the insurer to transfer the risks. Insurer then issues an insurance policy specifying risks coverage, the insured amount and when the policy responds to a loss for the insurance period. Valuation is a critical step in insurance which is done based on the cost of production and product value in case of agriculture products. In case of livestock, it is done base on mutual understanding between, farmers, companies and technician based on market price (Dangi, 2022).

Statistics of Agriculture and livestock insurance

Statistics of Agriculture Insurance: Premium and claim paid

Statistics of Livestock Insurance: Premium and Claim Paid

Source: Agriculture and livestock insurance report, 2078

The line chart illustrates the premium and claim paid amount over the last eight years from 2070/71 to 2077/78. The claim amount paid is zero in the first year 2070/71 for both agriculture and livestock insurance. The maximum premium collected for agriculture insurance is more than 150 million while the livestock insurance premium collected is more than 1700 millions in the year 2077/78 that is 11.3 times more premium collected than agriculture insurance. The least premium collected for agriculture and livestock insurance is in the year 2070/71.

Regarding the trend of claim amount paid in agriculture insurance, there is sharp decline in claim amount paid from year 2075/76 to 2076/77 while there is slight decrease in claim amount paid from year 2076/77 to 2077/78 in livestock insurance in Nepal.

List of coverage in insurance products and service delivery model of agriculture insurance in Nepal

Insurance policy	Risk cover under policy	Risk uncovers
Vegetable	<ul style="list-style-type: none"> • Fire, Lightening • Earthquake • Flood, Sinking, Drought • Landslide • Wind Storm, hail, Frost, fog • External emergency and accidental causes • Damaged by disease and insect 	<ul style="list-style-type: none"> • Carelessness or purpose of enjoyment of family members • Jealousness or rivalry behavior • Loss due to order of government or authorized person or agency • Stolen / theft • Sale • War, foreign attack, civil war or insurgency • Revolution • Radiation and Nuclear effect • Misrepresentation, concealed and hiding the information use for different purpose

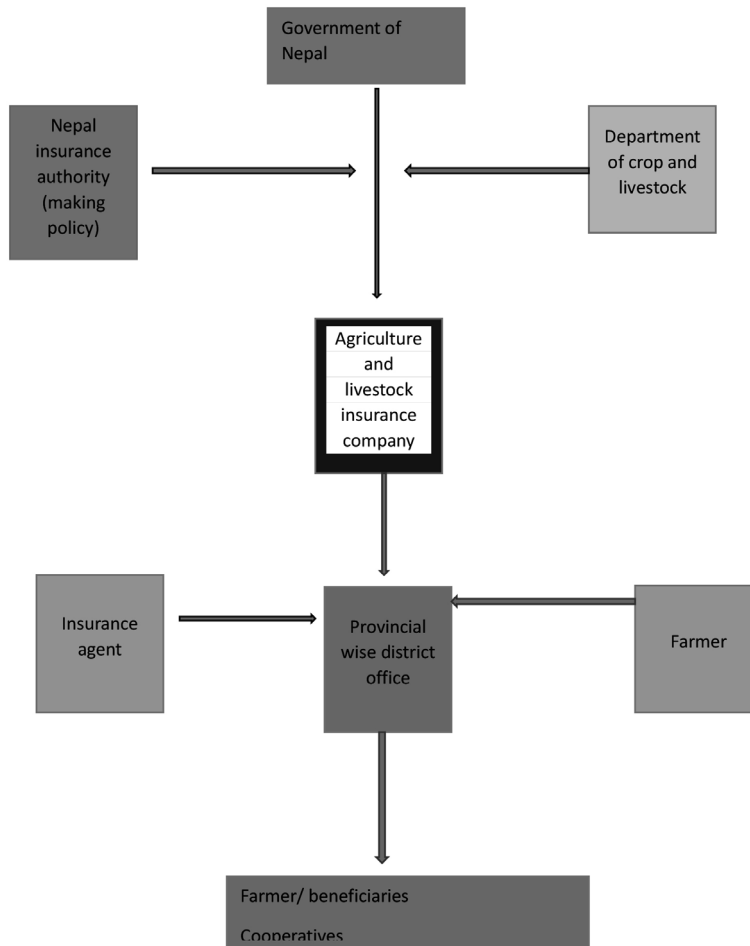

Fruits	<ul style="list-style-type: none"> • Fire, Lightening • Earthquake • Flood, Sinking, Drought • Landslide • Wind Storm, hail, Frost, fog • External emergency and accidental causes • Loss due to insects and diseases 	<ul style="list-style-type: none"> • Carelessness or purpose of enjoyment of family members • Zealousness or rivalry behavior • Loss by order of government or authorized person or agency • Stolen / theft • Sale • War, foreign attack, civil war or insurgency • Revolution • Radiation and Nuclear effect • Misrepresentation, concealed and hiding the information use for different purpose
Fish	<ul style="list-style-type: none"> • Fire, Lightening • Earthquake • Flood, Sinking, Drought • Landslides • Wind Storm, hail, Frost, fog • Disease • Accident • Lack of ammonia and loss due to ammonia • In case of death from poisonous substance. 	<ul style="list-style-type: none"> • if the fish dies due to negligence of the proposer or a member of his household or intentionally or by the act of receiving theft/ stolen • if the fish dies while cleaning the raceway of the pond or when the water is reduced or if the fish are reared more the specified standard • If the fish dies due to disease within 15 days of insurance • Other or additional expenses or losses incurred due to damage to fish or pond/ raceway
Livestock Cattle, buffalo, sheep, goat, donkey, horse, yak	<ul style="list-style-type: none"> • Fire/lightening • Earthquake • Landslides • Storm/hails /snow • Accidental/accidental external causes • Loss due to disease 	<ul style="list-style-type: none"> • Carelessness or purpose of enjoyment of family members • Jealousness or revelry behavior • Loss by order of government or authorized person or agency • Stolen / theft • Sale • War, foreign attract, civil war or insurgency • Revolution, army coupe • Radiation and Nuclear effect • Misrepresentation, concealed and hiding the information use for different purpose
Beekeeping	<ul style="list-style-type: none"> • Fire, Lightening • Earthquake • Flood, Sinking, Drought • Landslide • Wind Storm, hail, Frost, fog • Accidental/ accidental external causes • Epidemics of bee disease/ parasites and natural enemies • Bees are destroyed due to pesticides in pastures or hives 	<ul style="list-style-type: none"> • Honey is not produced • In case of theft of bees/hives • If the damage is caused by the negligence of the beekeeper or a member of his single household or intentionally for the purpose of entertainment or by reason of receptive behavior • In case of damage to the insured beehive due to war, encroachment, foreign military action, civil war, treason, revolution • Any accident caused by directly or indirectly by exposure to nuclear radiation or the activation of radioactivity, accident arising out of or directly or indirectly connected with nuclear weapons

Poultrybirds, parent, duck	<ul style="list-style-type: none"> • Fire, Lightening • Earthquake • Flood, Sinking, Drought • Landslide • Wind Storm, hail, Frost, fog • External emergency and accidental causes • Loss due to insects and diseases (except for diseases mention in cases where the insurance does not provide compensation) 	<ul style="list-style-type: none"> • Carelessness or reckless behavior of the house holder • Dies due to widespread infectious disease (bird flu) • Stolen/theft • Death happens in case of commercial farming, 50 meters far from cage and in case of domestic farming 1 km far from cage • War, foreign military action (whether war has been declared or not) civil war • Any accidents arising directly or indirectly from the activation of nuclear radiation or radioactive decay and directly or indirectly connected with nuclear weapons. • If information is false information or hides true information
-------------------------------	---	---

(Source: Agriculture and Livestock Insurance report, 2078)

Framework: Service model delivery of agriculture Insurance

Agriculture and Livestock Insurance types and their respective premium rate

Insurance Policy Types of Agriculture Product	Premium rate
Based on production	7 %
Based on cost	5 %
Chaite Dhan	5 %
Grass Crops	7 %
Ginger	7 %
Turmeric	5 %
Cardamom	5 %
Apple (Seasonal Based on Index)	8 %
Lemon, Citrus	5 %
Banana	5 %
Beekeeping	5 %
Sugarcane	5 %
Tea	5 %
Coffee	5 %

Livestock Insurance	Types	Premium rate (% of sum insured)
Livestock Insurance	Livestock (Cattle, Buffalo, Ox, Bull, Calves)	5 %
	Goat	1 month-90 days:7% 91 days to 5 years:5% Above 5 years to 7 years:7%
Birds Insurance	Ostrich	2 %
	Chicken (Broiler)	1.25 %
	Layers, Parent, Duck	5 %
	Kalij (No Subsidy)	1.25 %
Fish Insurance	Fishery	2 %
	Pond structure	1 %

(Source: Nepal Insurance Authority, 2078)

Challenges of agriculture and livestock in Nepal

There are many challenges such as operational, institutional, technical, operational, and geographical and lack of trust worthiness and high operational cost (Ghimire, 2013). The overall problems are the traditional agriculture system, lack of awareness programs both at the central level (institutional level) and farmer level, geographical difficulty, lack of transportation facilities, lack of insurance education, lack of insurance agent and agriculture technicians for agricultural insurance and procedural lack of knowledge (Mahul, 2009).

Major challenges related to agriculture insurance:

1. Institutional level or regulation related challenges

Lack of agriculture and livestock professionals in insurance businesses as well as regulators. There is also a lack of agro technician, statistician, and risk analyst at central-level for job effectiveness.

2. Operational challenges

Many farmers are unaware of the advantages and function of insurance. Agriculture products vary from place to place and the nature of risk is also different based on geography and topography. There is a lack of accurate time series animal mortality data and crop production loss or damage data on which basis to establish technical premium rates.

3. Local level problems

Due to lack of knowledge of the norms and principles of insurance, lack of implementation of agriculture insurance and lack of good coordination between local level, provincial level and central level.

- Overall challenges of agriculture insurance in Nepal:
- Lack of public awareness.
- Geographical difficulty which restricts the access to roads.
- Lack of insurance education
- Unemployment and low income
- Low involvement/participation of insurance companies at rural areas
- Lack of trust on insurance company.
- Lack of coordination at local, regional & provincial level.
- Lack of real time evaluation of sum insured on different agricultural products.
- Moral hazards in field condition.
- Lack of proper monitoring of insured crops.
- Lack of technical manpower in the insurance companies to deliver the quality services.
- Frauds by some of the dishonest farmers (Such as intentional damage of crops, false claim)

Conclusion and recommendation:

Agricultural insurance can lower farmers' risks and improve credit availability. Agriculture insurance, though, works best when used in conjunction with risk management strategies. Agriculture needs a comprehensive effort from many stakeholders, including the commercial sector, to de-risk it and make it a profitable enterprise. Many stakeholders including the commercial sector, to de-risk it and make it a profitable enterprise.

It is found that the progress in agriculture is limited, despite the urgent need to protect agriculture from ever-increasing risk exposure and relentless government and development

agency effort to expand the outreach of agriculture insurance by providing financial and technical support, especially in developing countries. In Nepal, the agriculture insurance remains restricted to subsidy and credit driven initiatives and has not gained credence as an insurance product that should be voluntarily purchased.

The major reasons behind the constraint to adoption of agriculture insurance in Nepal are lack of insurance services and limited awareness. Thus, by realizing the limited flow of agriculture insurance in Nepal, GoN has taken an initiative to make agriculture insurance compulsory through linking agriculture insurance with special government's agricultural programs and mega projects.

The challenges in the agriculture in Nepal could be addressed by raising awareness among the farmers about the benefits of insurance and relevant procedures during insurance are very crucial to increase insurance adoption. Public awareness campaigns should be intensified through the combined efforts of all the stakeholders including local government authorities, media, insurance companies, and farmers or cooperatives. Accessibility of the insurance services even in the rural areas should be enhanced increasing the number of insurance or extension agents. Furthermore, the insurance agents should be provided the appropriate training and insurance procedure guidelines so that they can approach and convince farmers to insure their agriculture products and livestock species. In addition to it, government effort with collaboration with many stakeholders like development organizations, insurers and reinsurers, technology providers, financial institution are necessary to de-risk insurance and make it a profitable enterprise.

References:

- Agriculture and Livestock Insurance report, 2078.
- Dangi, D. (2022). Overview of Livestock Insurance in Nepal. Academia Letters, Article 5977. <https://doi.org/10.20935/AL5977>
- Ghimire, R. (2013). Crops and Livestock Insurance Practices in Nepal. *Journal of Business and Social Sciences*, 1(1).
- Mahul, O. (2009). Agricultural Insurance Feasibility Study for Nepal.
- MoALD. (2019). Statistical information on Nepalese agriculture. In Ministry of agriculture and livestock development. Government of Nepal.
- Nepal Insurance Authority. (2023).
- Timsina, K. P., Ghimire, Y. N., Kandel, G., & Devkota, D. (2018). Does program link with insurance makes agriculture insurance sustainable? *Journal of Agriculture and Natural Resources*, 1(1), 6-20.
- World Bank. (2011). Weather Index Insurance for Agriculture: Guidance for Development Practitioners. Agriculture and Rural Development Discussion Paper 50.

Sushma Paudel,
Assistant Director
Nepal Insurance Authority

Intrinsic Motivation And Its's Role In Behavioural Change

Many employees are struggling with motivation. A Gallup study found only a mere 32% of employees said they were thriving in life which means almost two in three employees have been struggling in some way, and were more likely to report daily worry, stress, depression, sadness, or anger, feelings that can impact motivation at work. With more than four in five (85%) senior decision-makers wishing to explore new ways of improving employee productivity, engagement and motivation, senior leaders, HR teams and managers need to work together to look at new ways they can improve motivation. (Munir, 2021)

Extrinsic motivation is no longer enough

Extrinsic motivation refers to behavior that is driven by external rewards which involves avoiding external punishment or seeking rewards. A pay rise, employee benefits and perks, and a bonus scheme are all examples of extrinsic motivators. However, in workplaces today, where employees are motivated less by pay, and more by flexibility and appreciation, a bonus or pay rise may not be enough to motivate employees. There will be a percentage of people that are purely motivated by money, but there'll be others that won't be motivated by money but more by intrinsic rewards, such as being treated with respect or helping the company achieve its goals. Intrinsic motivation is the motivation to engage in behavior that arises from within the individual rather than from without. This means that the motivation comes solely from oneself and not from external forces such as incentives like compensation.

Research has found that feeling appreciated and motivated for their contributions are two of the top three predictors of employee retention and satisfaction today, showing that organizations need to focus on improving intrinsic motivation (Bullinger, 2021).

The intrinsic motivation theory was originally based on human necessities such as hunger, thirst, and basic psychological needs. This is connected to the social psychology and self-determination theory, which is a framework for the study of motivation and suggests people become self-determined when their needs for competence, connection, and autonomy are filled.

With the right motivation, a company can empower team members, increase team efficiency, and boost morale. People can engage in the same behavior for different reasons and, therefore, different motivations. At its core, fostering intrinsic motivation is about helping

employees become more productive, engaged, and happier in their work. Over the longer term, this contributes to better organizational performance and enables workers to develop and lead more independently.

Intrinsic motivation: Fostering internal commitment.

Performance, productivity, and sheer enjoyment of work have all been found to be greater in people with higher levels of intrinsic motivation, as have related behaviors such as initiative and concentration. This appears to hold true for behavior change, too. People with higher levels of intrinsic motivation for particular behaviors are better able to do those things and to sustain them over time. Decades of research on what drives this type of positive internal commitment shows that intrinsic motivation involves three essential factors:

- **Autonomy:** Autonomy refers to the feeling of having a choice in what one does and not being controlled by others.
- **Mastery:** Mastery is about feeling competent in one's abilities mixed with the right level of challenge and achievement.
- **Connection:** Connection has to do with experiencing a sense of purpose in what one does as well as how one relates to other people.

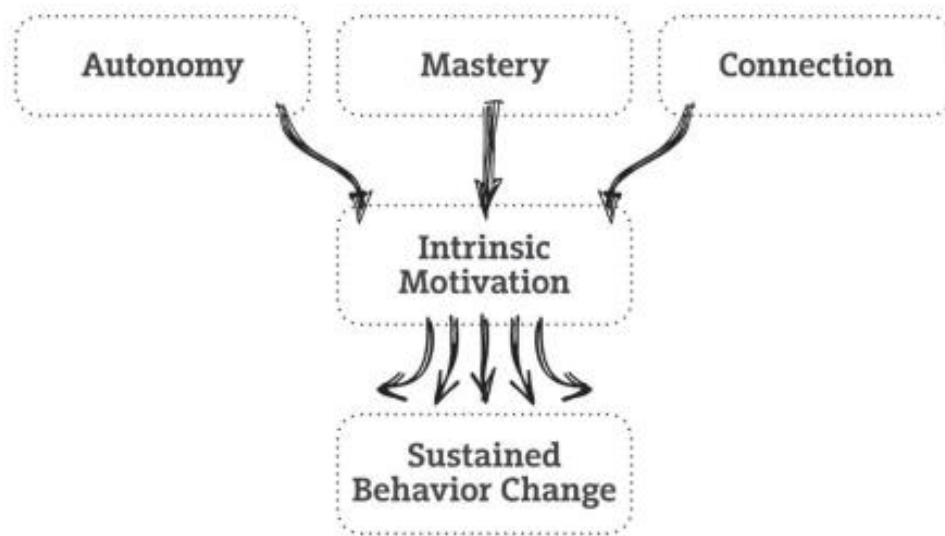

Figure: Model of Intrinsic Motivation

Individuals may be motivated to different degrees and in various ways by these three factors. To increase intrinsic motivation for change, managers therefore need to foster employees' feelings of Autonomy, Mastery and Connection with regard to the desired change.

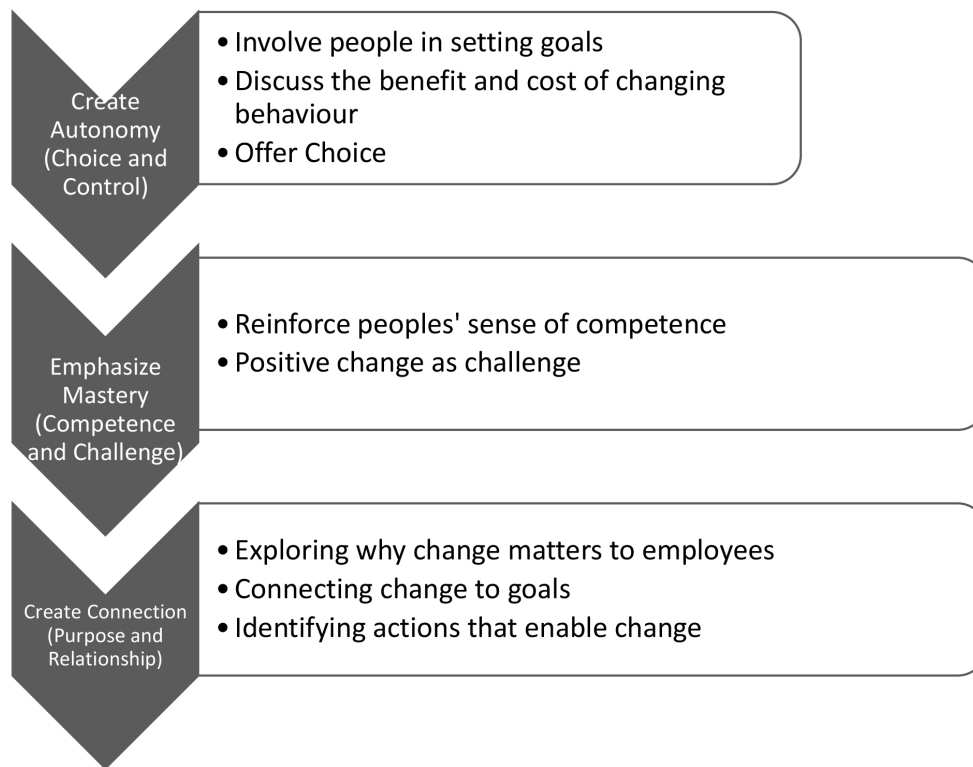

Figure: Techniques of fostering Intrinsic Motivation

The above figure summarizes number of actions that managers can take in the course of day-to-day work to increase employees' intrinsic motivation for behavior change. Research demonstrates that age, gender, national culture, and role in the organization can influence the relative importance of Autonomy, Mastery and Connection in motivating people. (Beh-Hur and Kinley, 2016)

It is important to stay attuned to individuals and teams to get a sense of what things can have the most impact. One way that managers can do this is to recognize how different employees relate to their work. The view that individuals take of their own careers and the way they approach risk can affect what they find motivating. By understanding these personal attitudes and preferences, managers can emphasize the factors that are most apt to produce internal commitment to change. Another characteristic that can influence what individuals find motivating relates to their tendencies to adopt a promotion-focused vs. a prevention-focused mindset. Someone who adopts a promotion approach plays to win and may be more likely to take chances, seize opportunities and be creative. Responding to their need for autonomy and providing opportunities for challenge and growth may be most effective in fostering their commitment to change. By contrast, someone who takes a

prevention approach tries to avoid failure and may prioritize thoroughness and planning in order to minimize mistakes. For this type of worker, intrinsic motivation may be driven by boosting their sense of competence and security.

Career Concept Profile:

Along with the role in behavioral change, intrinsic motivation can be linked to career progression of employees. The table below shows how intrinsic motivation helps in career professionalism accompanied by the behavioral change.

Career Profile	Description	Ingredients of Intrinsic Motivation
Expert	<ul style="list-style-type: none">Committed to their occupation and motivated by a desire to go in-depth and be an expert in their field.	<ul style="list-style-type: none">Mastery: Being an expert & being intellectually challengedConnection: Contributing to a field of expertise
Linear	<ul style="list-style-type: none">People focus on upward movement with only rare changes in the types of role undertaken.The higher up in an organization they go and the more influence they have, the more successful they feel.	<ul style="list-style-type: none">Autonomy: Freedom to progressMastery: Challenge of reaching ever higher roles
Spiral	<ul style="list-style-type: none">People strive for mastery but also make additional career moves beyond their original career choice.Motivated by variety and broadening their horizons with each new career choice focused on developing new skills	<ul style="list-style-type: none">Mastery: Building breadth of skillsAutonomy: Freedom of choice
Transitory	<ul style="list-style-type: none">Involves frequent changes of organizations and types of role,Variety and a sense of independence are the key motivators	<ul style="list-style-type: none">Autonomy: Variety and choiceConnection: Meaningfulness and enjoyment of the job

Table: Career Concept Profile

The Science of Motivation

Knowing what drives a person can help people to get motivated. Whenever possible, it is important to seek out intrinsic motivation by looking for aspects of the activity that is interesting or reasons that can help internalize it into personal goals. Organizations need to talk to employees, get to know them better, find out what kind of person they are both inside and outside of work, and use this knowledge to build a close bond with employees. Managers can also find out what exactly motivates each individual and then take relevant action by building trust on both ends.

Intrinsic motivation involves employees achieving their full potential when they are given freedom and responsibility over their work. By building a relationship of trust, organization grant workers greater autonomy. The more the employer communicate with employees about where the company is going, and what they want to achieve, the greater understanding they have around the importance of their role and work, which can motivate them to perform better for the sake of the company's success. One way of communicating this to employees is by sharing quarterly updates from the CEO.

Managers can also help to create a culture where people can pursue their interests. They should aim to make employees feel like they have a community at work that they belong to, which doesn't necessarily need to be work-related. Organizations need to build their own culture so that employees want to come into work and do things they are passionate about.

Self Determination Continuum

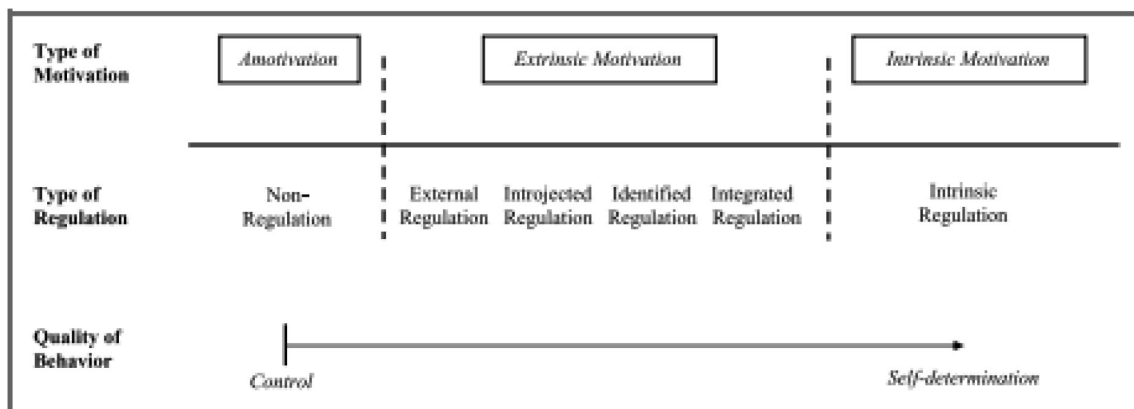

Figure: Self-Determination Continuum

Self-determination theory proposes a continuum. The self-determination continuum represents the idea that motivation can be of a more extrinsic quality or of a more intrinsic quality, with several intermediate steps along the way. The lowest point on the continuum is amotivation. This is when a person does not even know why he or she is engaging in a behavior and sees no personal relevance in it. The next point is external regulation, when people engage in a behavior only for some outcome separable from the behavior itself. They still see no personal value or relevance of the behavior, they only do it to get something else such as payment or a reward. Reasons like losing weight are external. Next is introjected regulation, when a behavior is performed to avoid guilt or shame or due to pressure from others. Identified regulation is when the exerciser values the behavior and its outcomes but still does not actually enjoy doing it. The next level is integrated regulation, when the person exercises because it is a part of his or her identity and is congruent with his/her life goals and core values. Finally, internal (or intrinsic) regulation is when a person exercises only for the value and enjoyment of performing the behavior itself. They like exercise and do it for its

own sake and not because of what they might get as a side effect. These different qualities of motivation are associated with worse to better behavioral persistence and with worse to better psychological outcomes such as wellbeing and personal satisfaction. More attention is to be focused on the motives further along the continuum in terms of self-determination. These are the motives most likely to be associated with positive outcomes like better persistence and feelings of personal satisfaction. (Rodgers and Loitz, 2008)

Way Forward

An intrinsically motivated employee works for the enthusiasm and challenge involved, rather than the external benefits. Here, the reward is the opportunities that employees get to learn, grow, and use their potential. Undoubtedly, it is a more vibrant and more in-depth concept as compared to extrinsic motivation. Emerging research on workplace motivation suggests that it is better to concentrate more on intrinsic motivation with the following factors. These factors are the drivers for behavioural change. (Bullinger, 2021):

1. Building trust and respect

When employers trust their employees, workers are more likely to become creative, productive, and inspired to do their job. Techniques include listening to employees and giving them the space.

2. Grant autonomy

A 2021 survey found almost two-thirds (63%) of remote workers said they felt free to do their work in a time that suits them best, and, since this increased the sense of trust, half of workers (51%) said they felt more motivated to do a better job – proving the impact of greater autonomy on motivation.

3. Praise workers

Companies should let employees know that their work is meaningful by communicating to them where their work sits on the path to the organization achieving its goals. Recognition schemes in this case can be a big help.

4. Encourage growth and learning

Giving employee opportunities to learn new skills and grow in their career can show them that company care about their development and want them to achieve their best helping organization to motivate and retain talent.

5. Offer flexible working

The pandemic forced many office-based employees to work remotely, and the signs suggest that employers who force people to return to their workplaces will struggle to

motivate employees. According to a survey by the Centre for the Modern Family, 23% of UK workers would be willing to take a pay cut in order to have more flexible working hours, while another global study found that 77% of workers would prefer to work for a company that gives them the flexibility to work from anywhere.

Reference:

Ben-Hur, S., Kinley, N., (2016). Intrinsic Motivation: The Missing Piece in Changing Employee Behaviour. *International Institute for Management Development*.

Bernazzani, S. (2017). *Intrinsic and Extrinsic Motivation: What's the Difference?* Retrieved from <https://blog.hubspot.com/marketing/intrinsic-and-extrinsic-motivation#:~:text=Intrinsic%20motivation%20involves%20doing%20something,a%20reward%20or%20avoid%20punishment>.

Bullinger, K. (2021). *Amid The Great Resignation, Perks And Pay Are No Longer Enough*. Retrieved from thehrdirector.com

Munir, M. (2021). *How can You Improve Intrinsic Motivation?* Retrieved from [How can you improve intrinsic motivation? - Ciph](http://www.ciph.com)

Rodgers, W. M., Loitz, C. C., (2008). The Role of Motivation in Behaviour Change. How do we Encourage Our Clients to be Active? *ACSM's Health & Fitness Journal*.

Team Asana., (2021). *What is Intrinsic Motivation and How does it Work?* Retrieved from <https://asana.com/resources/intrinsic-motivation>

Milan Raj Nepali
Vice President
Centre for Cyber Security
Research & Innovation (CSRI)

Cyber Security Situation in Nepal

ABSTRACT

This paper aims to examine and study the Cyber Security Situation in Nepal. Cyber Security is generally known as the procedure that ensures all the networks, devices and programs are safe. Cyber Security is an evaluation of the risks and mitigating attack vectors. It applies to everything within that creating a barrier to safeguarding the person's online and offline status. Cyber-security has emerged as a longtime discipline for pc systems. Security helps to ensure the confidentiality, availability, and integrity of information systems by preventing Cyber security attacks. Cybersecurity plays an important role in the development of IT, as well as internet services. Through the invention of the Internet and growth in the field of IT technology performing different type of activities we perform using computer and handheld devices online has been made possible and phenomenally emerged the entire world to a global village. The Technological advancement in society has increased over time. As a result, lifestyles are continually and phenomenally revolutionized. Nepal, as a developing country, must opt towards better security system to be deployed with the implementation of Information system for effective and efficient utilization of the resources. A resilient cyberspace is required for our daily life, economic vitality, and national security. Developing resilience for national security requires strategic, operational, and tactical forms of cyber security. A secure organizational information asset in the present interconnected world is a true challenge that becomes more difficult with each new IT-based product and each new global IT threat. This paper aims provide recommendations for policymakers to draft national cyber security strategies to respond to this growing threat. Paper also explores the competing paradigms for views problems of cyber security, and some of the strategies already implemented to identify best practices in national cyber security strategy and cyber law.

Keywords: *Cyber-crime, cyberthreat, cyber security, cyber law, e-Governance, e-Government.*

INTRODUCTION

1.1 Overview:

Cyber security is not limited within the system or hardware. In today's world of technology and advancement, it has further adopted the concept of ensuring not only physical safety but facilitates the psychological effects and errors. In short Cyber Security is

an evaluation of your risks and mitigating attack vectors. It applies to everything within that creating a barrier to safeguarding the person's online and offline status.

Cyber-security has emerged as a longtime discipline for pc systems. Security helps to ensure the confidentiality, availability, and integrity of information systems by preventing Cyber security attacks. Cyber-security covers physical protection each hardware and computer code of private data and technology resources from unauthorized access gained via technological means that is a challenging issue in the country public-private partnership may be a key element of cyber security. The public-private engagement may take a variety of forms and may address awareness, training, technological improvements, vulnerability remediation and recovery operations.

Enhancing cyber-security and protective crucial data infrastructure area unit essential to every nation's security. Cybersecurity plays an important role in the development of IT, as well as internet services. These five basic controls are essential for better cyber security in our organization.

- 1) Use a firewall to secure your net affiliation,
- 2) choose the most secure settings for your devices and software,
- 3) Control who has access to your data and services,
- 4) Protect yourself from viruses and other malware and
- 5) Keep your devices and software up to date.

The traditional protections of small size and remote geography do not extend to cyber threats, attract and crime. The international recommendations for cyber security often mention human and technological capacity building and development.

Cyber security is very important to protect the IT services in the corporate establishment, government organizations as well as the one used by the general public. Developing countries where IT has reached the apex, the security of data compiled, stored and transmitted is almost important. No country has been able to claim the full understanding of possible reason for cybercrime and possible damages that can come from it. No cyber knowledge can be made controlled fully by security forces.

1.2 Cyber Security Strategies:

The inclusion of nasty hidden functions within the IT will undermine confidence in merchandise and services, and have an effect on national security. Making the common subject of the country a lot of tuned in to the threats. The prime concern of every nation is cyber-security today. The security situation of a country is affected by:

- (1) Country's own strategy to maintain security and execution of the strategy,
- (2) Increasing globalization trends and
- (3) Use and misuse of ICT practices of the country and global world.

Safety and security have become the principal prerequisites and obligations of a sovereign nation. Scientific invention and innovation have altered the world and Nepal too. The strategy's objectives included the reduction of cyber threats, the establishment of

international support, capacity building, and public private cooperation. There are competing paradigms for viewing the cyber security problems. The motivations of nations developing national cyber security strategies. The designation of responsibility for cybersecurity within government is varies. The strategy focused on the three objectives:

- (a) Raise awareness among individuals and small business,
- (b) Improve government cybersecurity, and
- (c) Build strategic relationship to secure critical infrastructure.

The United States published an international strategy for cyberspace security. The United States divided responsibility between defense and homeland security. Panama focused on six pillars in its strategy: protecting privacy and human rights, prevention and punishment of cybercrime, fortifying national critical infrastructure, building a national cybersecurity, industrial foundation, developing an ethnicity of cybersecurity, and improving the security and response capability of public entities.

Cyber-security helps to protect e-Government systems against attack, detect abnormal activities services. Information security practice is needed to protect e-governance projects. Security policy, plans, practices procedures must be in position as well as utilization of security technology. The organization's cyber security level and cyber security is verified by independent experts. There are several key recommendations to improve the current cyber-security posture.

Accept cyber terrorism as a viable near term threat, organize for success and establish the new Department of Cyber Security and debate the issues with the Parliament and the public to raise awareness.

Increase punishment for cybercrimes with terror or death as a motive and finalize the national cyber security plan and implement it.

Commit Parliamentary functioning to improve cyber security and manpower training to implement the plan effectively.

1.3 Cyber Law:

Cyber law is the law that has a spread of problems associated with the web and different communication technology, as well as belongings and jurisdiction which control the cyber space. In Nepal cyber law is called as Electronic Transaction Act (ETA) 2063, which were passed in 2004. Cyber law is the law governing the facts that happen in the intangible digital world such as giving legal status to the intangible information in the cyberspace. The cyber laws area unit vital and valid for control cyber matters. The Government needs to be transparent in its function and for the same. It is the accountability of the State to bring in sufficiently strong legislation to discourage cybercrime, threat, attract and put down the abuse of the Internet and other cyber media for any illegal activities.

Security is mainly about safeguarding the ICT tools of any organization. The assets could be internal or external such as data, information, knowledge resources, programs, hardware, and networks and so on. Cyber warfare poses a large threat to highly computerized

societies and culture. No country has been able to develop a safety policy that guarantee full security in the communication practices within the context of globe. Regulatory changes are required for a host of activities from procurement to service delivery. Different countries have completely different cyber laws and cyber laws control bodies. In Nepal, cyber law is termed as Electronic dealing Act (ETA) 2063 which is available at: <http://www.lawcommission.gov.np>.

Due to lack of proper mechanism to rule, monitor and policies. The technology may threats the nation by criminal activities. Cyber laws are very important. They provide security not only to the intellectual property of IT companies but also help to maintain the privacy of internet users. It helps to keep us safe and to boost the IT economy in the world.

Cyber Security in Nepal at a Glance

Nepal has seen a paradigm shift in social, economic and political sectors in the last decade. As one of the oldest nations in the region transitioning to the newest republic, people's movement and republic centric ideas have been thrust to the center stage. Nepal has also made remarkable progress in adopting information and communication technologies. While the digital divide has been narrowing, there still exists barriers for marginalized, low income and less educated population to participate in the globalization trends. But, the global surge of the rise of the Internet hasn't left Nepal untouched.

The internet service in Nepal started in 1993 in a venture of the Royal Nepal Academy of Science and Technology (RONAST) and Mercantile Office System (MOS). The Nepal Telecommunications Authority's (NTA) MIS indicates that the country has more than 1.3 times the population of mobile communication subscriptions and 22.87 million Nepalese connected to the internet as of September 2020 who uses it for almost all sorts of applications and work-related stuff, for professional services, IT services, entertainment, social media and chatting, and e-Commerce. Employee of business organizations, International organizations and private home users use Internet services each and every day. Moreover, the number of computer users around rural areas is increasing due to the opportunities provided by schools, colleges, and computer training institutes. Today, more than fifteen million people use social media. The most massive cybersecurity issue currently is related to social media. People aren't aware of maintaining their privacy on the internet and lack the judgment about which information should be shared on social media.

With this astounding number of people sharing and transferring an enormous amount of data on the internet, a danger arises which does and should alarm every internet user. "Cybercrimes" are offenses that are committed against individuals or institutions to cause physical, mental or financial harm using telecommunication networks such as the internet. The number of cybercrimes is currently increasing in Nepal.

Huge amounts of citizen data that influence public policy, academic research, intellectual property, politics, military, and financial data are shared on the internet. Managing, monitoring, and securing digital data is a daunting task to the government, private and public

entities.

This astounding amount of digital data, if leveraged well, can empower law enforcement and government line agencies for planning, intelligence and operations. Unfortunately, it also makes cyberspace a new battleground for adversaries. The digital transformation is also helping businesses to innovate and secure intellectual property and citizen data for privacy. The increasing dependence of our life in technology is one of the most serious national security challenges of the 21st century. Data from government and private sector networks are being exploited at an unprecedented scale by a growing array of state and non-state actors. This is a new challenge for national security both in developing and developed nations to mitigate cyber security challenges for unintended ways.

A resilient cyberspace is required for our daily life, economic vitality, and national security. Developing resilience for national security requires strategic, operational, and tactical forms of cyber security. In the US and other developing countries, one of the biggest challenges of national security is cyber security. It can impact the fabric of democracy with information propaganda to influence elections and billions of data sets are shared with criminals on the dark web with state and non-state actors. Today, cyber security has been recognized as a critical component of national security.

Developing a resilient national cyber security requires a strategic shift in national security policy. Protection of critical digital infrastructures-- banks, power-grids, telecom infrastructures, and airports-- need to be guarded like physical security. A national cyber security center should be established that should act as a hub for threat intel and defensive and offensive security to mitigate cyber threats. There are huge policy and technical deficits in cyber security. The policies governing data protection, privacy, intellectual property, cybercrime, and cyber terrorism should be developed and revised in legislative bodies. The recent cases of information system breaches in the banks in Nepal highlight the challenge of securing critical infrastructure and the importance of having a national policy of cyber security.

The government of Nepal has weak structures and regulations regarding cybercrimes together with a lack of skilled specialists in cybersecurity. However, most of the people are unaware of cybersecurity, especially about maintaining privacy, lack of judgment about which information should be shared and the use of pirated software. As a result, cybercrimes such as ATM attacks, POS attacks, Distributed Denial of Service, Ransomware, Spear Phishing, Privacy Leaks, Data Breaching, and Social Media related crimes, dissemination of false information and others have been increasing in Nepal. Nowadays many cases of cybercrime are registered daily. Among which majority cases are from the Capital City Kathmandu Valley alone and other cases from outside the valley. Nepal police deal with cybercrimes under the Electronic Transaction Act 2006. Before 2006, cybercrimes were dealt with under the Public Offence Act. Later, "Electronic Transaction Act 2063 (ETA 2008)" was authenticated and published in 2006 as a cyber-law which protects the user against cybercrimes.

Although the law is present, it does not address the changing elements and dynamics of the rapidly growing internet. ETA has criminalized cybercrime such as piracy, destroying and altering of computer source code, unauthorized access in computer materials, damaging any computer and information system, publishing illegal materials in electronic form, disclosing confidentiality, committing computer fraud, abetment to commit computer-related offense and accomplice of offense. Other than ETA, the Nepalese cyber law regime governing the cybercrime is Banking Offence and Punishment Act 2008, Children's Act 1992, Some Public (Crime and Punishment) Act 1970, The Patent, Design, and Trademark Act 1965, Copyright Act 2002, and Consumer Protection Act 1998.

As for the organizational measure for cybersecurity, the Cyber Bureau of Nepal Police and Kathmandu District Court is responsible for investigating and prosecuting cybercrime respectively.

In response to the increasing cybercrimes in Nepal, an independent Computer Emergency Response Team (CERT) under supervision and monitoring of Ministry of Communication and Information Technology is proposed by Department of Information Technology (DoIT) to deal with cybersecurity threats, identify and respond to cyber risks and to collaborate with security operations center teams conducive to establish detection rules and coordinate responses.

The CERT is to publish security alerts, perform security audits and assurances, conduct cybersecurity awareness and training, perform analysis and forensic investigations of cyber incidents, response to cybersecurity incidents and coordinate with local and global agencies towards cybercrime. The DoIT, Training, Research and Development Sector have formed CERT Committee under the regulation of Director General of DoIT for the design and implementation of CERT. CERT Committee is the juncture of different concerned authority regarding cybersecurity of Nepal, including the members from the Office of the Prime Minister and Council of Ministers, Ministry of Home Affairs, Ministry of Communication and Information Technology, Ministry of Law, Justice and Parliamentary Affairs, Nepal Rastra Bank, NTA, Nepal Army, Nepal Police and Office of Controller of Certification. Preparedness for strong cybersecurity policies will not only help Nepal to mitigate the threats in the cyberspace but also challenges in the border and physical security. The committee is responsible for addressing the upcoming IT Umbrella ACT of Nepal, and also in authority for identification of IT Infrastructure, Hardware and Software as well as the Security tools for the CERT.

Currently, CERT related services are being provided by the DoIT in line with NPCERT, such as IT system audit, website and web application audit, vulnerability assessment and penetration testing, cybersecurity awareness and training, and IT system security-specific training for building the capacity of the team member.

STATEMENT OF PROBLEM

Cybercrime is one of the fastest growing areas of crime around the globe. Nepal

is not an exception to attract, threat of cybercrime. Increasing internet and computer users and the growth of technology are grooming cybercrime. Nepal faces a huge hindrance due to its limited policies and regulation. Cybercrimes has grown day by day, individuals, organizations, and governments have struggled to find ways to defend against the cyber attract and threat. IT is changing all aspects of human activity and in such case Cyber law is essential now.

The major issues of Cyber Security in Nepal involve various actions and reparations of practices were due to lack of proper policy and awareness people are falling victim to various externalities. These activities or action range from online to offline where it is related to frauds, scandals and even personal pride and prestige. The problems and issues range at various level of information theft to duplication of identity to fake information and manipulation. In most of these case due to lack of infrastructure and resources, the act goes unnoticed. People at times fail to report it and when they do also report the concern authorities due to their insignificant skills and behavior further detritus the situation.

In most of the cases, Cybersecurity is a result of lack of awareness and lack of internet core values. If you look at the current stage of Nepal, then the major of Cyber Security issues occurs due to lack of Nepal government turning a blind eye towards issues of internet governance process in Nepal. The ICT industry is limited within the complexity of business and limited stakeholder where the government and regulator fail to recognize civil society and user groups as the stakeholder.

In Nepal, news and reports of cyber security breaches had been regularly broadcasted to the public many times in the past and recent days by the Medias and Police department. It has been very risky and challenging critical IT environment Nepal faces today despite their high regard for security and privacy, relevant policies regarding cyber security in Nepal are still not able to address the growing security breach concerns of the cyber users.

The cyber security policies and their role in minimizing the threats they experience on their network infrastructure and on the facets that can be improved on to ensure security. For the country of Nepal, it is important to know that the information regarding issues and concerns on the existing cyber security policies in understanding the inability to ensure minimal risks of cyber security breach in Nepal, as reflected in the country's sensitive risk of cybercrimes on the rise, despite their high concern for security and privacy.

In Nepal, public, private, and nonprofit entities are all in the process of introducing Information and Communication Technology (ICT) to improve their computing performance which was introduced in 2008. The e-policy in Nepal targets the use of ICTs in program and services delivery as well as the use of information infrastructures to improve overall internal administrative processes and procedures. To support the e- policy initiative, several legal instruments have been crafted and the necessary institutional mechanism has been created. However, the issue of digital divide at both the individual and institutional levels is obvious in Nepal. Still, even with these issues, Nepal is, in general, optimistic about the role that ICTs can play in overall economic improvement and poverty

alleviation.

ICTs are a fairly new phenomenon in Nepal. In addition, while many users are becoming attracted to what ICTs can do, ICT users in general lack knowledge in technical cyber security. It is important that all cyber users have this knowledge, especially in Nepal, because of reports of heightened risk of cybercrimes users are increasingly at risk of being exposed to cyber security threats.

The Nepalese, as members of the Asian community, regard privacy with high importance; thus, more sophisticated security policies are expected. Security, as an important aspect of upholding privacy, is an important aspect that cyber users consider when performing online tasks. Security has been proven to be an important factor considered by computer and Internet users in Asia; many cyber users are raising concern regarding cyber security in the region, specifically Nepal.

Methodological Aspects

The content analysis methods are used for data collection. The data is collected from Nepal Telecommunications Authority, Center Bureau of Statistics, other relevant publications and the website as well as contacting the employees of ISPs, Government Organizations, NGOs, INGOs, Private Companies and Home users through emails, google forms and telephony conversations at different part of the nation. International journals, books, government reports are also reference of the study.

Results And Discussions

In developing countries like Nepal, three areas have been identified related to cyber security threats: (a) poor digital access, (b) institutional instability, and (c) regime instability. However, cyber security policies in Nepal still cannot address the cyber security threats and issues in the country. It was found through my research conducted in Nepal that majority of the people mainly believed that there are ineffective cyber security policies as no proper cyber law in Nepal has been implemented. Based on the survey, 67% provided this perception. There is no proper cyber law in Nepal. If an individual commits a cybercrime, there is very little chance that the Nepal government can do in terms of enforcing the legal policies. Cyber Security is important for e-Government.

The country's cyber law progress has moved very slowly because email and computer transactions are not considered trustworthy by the government. The country does not utilize the same level of technology as other developed countries. The Nepal government believes that passwords can be easily guessed, thus leading to the hacking of user's accounts, which is largely due to outdated IT systems being used by high-profile government agencies. Part of the problem is that Nepal citizens tend to make easily-guessed passwords using numbers and information significant in their lives including their first and last names, birthdays, phone numbers, and locations. The Nepal Police department is working with the outdated Cyber Law Act of 2006/2007. Since the legislation (Electronic Media Act) was

passed in 2006/2007, there has been little to no cyber law reform, which is crucial for staying up-to-date on information regarding changing technology. Laws on cyber-matter should be updated frequently and regularly.

Nepal faces a general lack of policy, up-to-date software, and IT knowledge which has led to frequent spamming, fishing, and password piracy issues. These problems indicate a very ineffective cyber policy based on the perceptions of IT professionals. Another observation was that there are effective cyber security policies as institutions have been established to prevent crimes; 17% professionals believed that there are effective cyber security policies in Nepal. According to the Central Investigation Bureau (CIB) Department, the government punishes individuals who commit cybercrimes, with consequences based on the level of the crime committed. The Cyber Law Act of 2006/2007 declared hacking, stealing data, pirating software, and posting defamatory information online as being criminal and civil offences. Under this law, the government can punish cyber-offenders with up to five years of imprisonment and/or a fine of up to \$1,000 depending on the severity. According to CIB, the agency keeps systematic records of the reported crimes.

The police department has also claimed that awareness programs are being conducted in many locations on a regular basis. Conversely, the banking sector claims to have appropriate security measures in place. This sector claims to utilize primarily genuine software, VPN access for branches, firewalls, awareness programs for employees, password updating policies, proper backup systems, and high availability with SAN and VMware technologies. They also claim that all systems are being updated regularly; however, there are some locations in Nepal where the ATMs are still using Windows XP as an operating system. Microsoft stopped supporting Windows XP in April of 2014 after it was identified that the operating system had the highest number of vulnerabilities. Meanwhile, based on the survey, 11% IT professionals also believed that there were ineffective cyber security policies for the institutions as they feel unavoidable of receiving cyber threats and viruses. IT professionals perceived that the computer devices used on many college campuses could easily transfer viruses, as most had pirated antivirus software installed on those devices. Pen-drive is largely to blame for the transferring of viruses because the software does not detect malware. It is not fully scanned by the anti-virus software. Many citizens of Nepal are not aware of how to conduct a virus scan on their devices. 6% of IT professionals believed that the country is lagging behind other countries in technology sector due to ineffective polices.

It was found through the observation that the decision of minimizing the risks of cyber security would incur extra costs, primarily the reason why the users have not made concrete efforts to ensure their cyber safety. 44% of the study shared this major perception. Professionals stated that using genuine versions of operating systems would create additional costs because they are generally more expensive. For example, computer parts cost about \$150, antivirus software is about \$30, a genuine operating system is about \$150, and if the user wishes to add SQL Apache this would cost an additional \$200. The total can be anywhere between \$350 and \$400 compared to \$200 for pirated software. It is

common practice for the sellers of the devices to provide customers with both a pirated and genuine software option. Companies and institutions are unwilling to fully invest in cyber security unless they are able to realize immediate benefits.

Another perception why cyber security policies are not maximized for the safety of the users was the lack of awareness with regard to security on the users' end. The security has not improved because the preventive actions the government has taken still largely depend on the clients or users. IT professionals also commented that there was a perceived lack of awareness on the part of parents. Many parents are unaware of their children's online activities, which often include misusing social networks such as Facebook, twitter etc. and sharing passwords, activities, and statuses without understanding the consequences. The lack of awareness of the users is one of the main reasons why minimizing security risks have been difficult for the government to pursue.

Most cybercrime cases are never reported. In the majority of cases, victims themselves are unaware that they have become victims. There was also the issue of the unwillingness of the old generation to see changes, this the interference of ensuring minimal risks of cyber security breach in Nepal is not achieved. Professionals also shared that because of the generation gap or the fear of change, cyber security policies have not been implemented properly. Many government agencies and companies are afraid to upgrade software due to not understanding how it works. Participants also cited language barriers and lack of education as other potential issues. Members of an older generation tend to hold power in government agencies which can sometimes lead to lack of willingness to change. Thus, Cybersecurity is must for e-Government.

The competition between IT professionals became a barrier in achieving a full protection from cyber risks. Another factor was competition between professionals, highlighting a lack of support to reduce and solve cyber security issues because of personal and business interests. There is a sense that if companies make individuals more aware of ways to maximize cyber security they may lose their businesses.

It was determined that the self-awareness and literacy of the users are the main protections and answers deemed by the IT professionals to develop more efficient actions in minimizing risks of cyber security breach in Nepal. 67% of IT professionals stated this perception. Self-awareness and the literacy of users are crucial to solving and achieving the goal of minimizing the risks of cyber security breaches in Nepal.

Users should be made aware of the rules of cyber security to have a more effective system in not only the schools, but also the country as a whole. Providing proper training and sharing knowledge will also help to minimize the risks. Management should provide continuous support and awareness, and users should carefully protect their accounts and passwords. Passwords should not be saved on any computer or be stored openly where they can be seen. Users should frequently change and update passwords with different letters and numbers. Security can be improved by avoiding unauthorized software. Additionally, the existing Cyber Act of 2006/2007 should be reconsidered for reform. Many individuals

in Nepal are not aware of the country's cyber laws. The government should make such information available in order for citizens to be aware of the consequences. Professionals also suggested that cyber laws should be strictly enforced. Large-scale companies such as Microsoft, Apple, RedHat and other major companies should also reconsider pricing, particularly making products more affordable. Poorer countries such as Nepal should not be charged the same prices as those of more developed nations. Participants also commented that it would be helpful to have a data center in Nepal so as to eliminate the use of servers in other countries.

The government should strengthen the cyber security policies; this was 44% of IT professionals stated that the government should focus on and target cyber policies and maintaining a strong security process while strengthening the rules and regulations and enforcing the law. They also indicated that cyber cafés, public locations with internet access, should be closely monitored. The government should also make it mandatory for cyber cafés to keep records of user logins and logouts, as many of the locations are unregulated. The government should take more action against piracy. The existing legislation is inadequate in a number of ways. For example, the law does not cover some of the most common forms of cybercrime such as Social Medias, and as a result respondents suggested amending the cyber law. Participants added that maintaining strong and skilled IT employees in Nepal for both the government and private sector would be useful. Many skilled IT engineers are being outsourced for higher wages in other developed countries.

The traditional response of installing anti-viruses that can block inadequate internet sites to reduce the risks of cyber security breaches. Users have to install genuine version of anti-virus software to prevent viruses from contaminating the computers. Another preventive major could be that in order to have access to Wi-Fi a user must login, which adds a level of security to the system. Users, staff members, and administrators should be assigned and allocated a certain amount of bandwidth and management teams should carefully watch over the different systems being used.

Private sector and Nepalese government to bring their focus and target in strengthening the cyber security policies of Nepal, considering how their economy and society is now technologically advanced and dependent. My findings based on IT professionals were that currently, the Nepalese government is ineffective in producing and implementing policies to make their society who are largely internet users feel safe and protected. The key hindrance to maximizing the means for cyber security was the total investment or costs that the changes for protection may incur. Lastly, IT professionals believed that self-awareness and literacy of the users is the main answers to the cyber security issues looming today.

Somehow, these solutions can be utilized to improve the overall state of cyber security not only in Nepal but in other countries in need of a similar policy development as well. With the inevitable advancement of computer technology and the use of the internet all over the world, interested person could help spread the awareness for a safer and more protected employment of the internet for different functional purposes. A smarter use of the internet

can be another implication for the stakeholders; awareness of safe-internet uses thus the reduction of cyber risks and crimes. General decline of cyber issues with the internet users, becoming more aware and educated of the dos and don'ts when surfing and browsing over the internet.

Moreover, Cyber security is considered as a national security. An issue of each nation could impact the lives of citizens each day. Implementation of commanding national cyber security strategies must enhance the percentages for fulfillment. Cyber security coverage that inhibits loose expression within the name of safety is inconsistent with human right. For the protection of e-governance projects, there is a need for information security based practices. Security policies and plan help to protect e-government systems against threat and attack, and to detect abnormal activities services.

UK cyber security method set up a brand new workplace of cyber security inside the cabinet workplace at the side of multi-enterprise cyber security operation middle located within the army headquarters. The U.S. cyber security strategy turned into additional weighted in the direction of national security models. The law deals with problems associated with a digital signature, belongings, cybercrime, etc. Due to lack of proper monitoring, supervision, and updates, protecting user's online data through cyber law is present.

The global and regional agencies inclusive of the ITU, European Union, and OECD have posted pointers for national cyber security strategy development. The private sector's function in national safety approach has all started to emerge. The method blanketed recommendations for setting up excessive stage government accountability for cyber-security, establishing a national cyber-security coordinator, and the improvement of training packages for most of the people and the cyber-security workforce. Why not recruit cyber army and make different defense cyber security force?

Conclusion

Nepal being in the geographic middle of two of the most populous countries is susceptible to being caught up in a cyber-battle with both state and non-state actors. Having strong cyber security preparedness will help Nepal be well prepared, not only to mitigate the threats in cyberspace but also challenges in border and physical security. There is a necessity of international harmonization in context to cybersecurity. For strengthening the cybersecurity in Nepal, the guidelines governing the data protection, intellectual property, privacy, cybercrime and cyber terrorism should be established and revised in the judicial body. In general, cybersecurity strategy should be able to ensure confidentiality, integrity and accessibility of electronic information and services provided in cyberspace, safeguard electronic communication networks, information systems and critical infrastructure against incidents and cyber-attacks, and protect personal data and privacy. Furthermore, resilient national cybersecurity requires a strategic shift in the national security policy paradigm. Regarding the future national security threats, Nepal should consider the aspects of cyber threats or maybe cyber warfare with both the states and non-state actors. Preparedness for

strong cybersecurity policies will not only help Nepal to mitigate the threats in the cyberspace but also challenges in the border and physical security. Moreover, ‘zero-trust security strategy’, summarized as ‘trust no one, verify everything’ policy can be implemented with secure browsing solutions to modernize the Cyber Security Strategy of Nepal.

Recommendation

As mentioned earlier, Nepal is a developing country in almost all the fields that it is associated with. And Cyber Security is not an exception. There are many instances where Nepal has seen success in. IT field is a field where we cannot surely say that we are having success. There are three areas where countries like Nepal have some improvement to do.

They are:

Poor Digital Access

Institutional Instability

Regime Instability

Poor Digital Access:

In cities like Kathmandu and Pokhara, it is evident that people are getting excellent digital services. However, this is still a matter to be concerned about in other parts. The ISPs may not be as safe as it is in the urban areas. Information shared on the internet is still not considered to be 100% safe in the whole country of Nepal.

Institutional Instability:

It is not a matter of surprise that Nepal is facing an issues in terms of institutional instability. The laws for it keeps on changing from time to time. This does not allow for any institution to maintain a proper service to be provided. Also, the institutions that are looking for competition are not looking for a healthy competition. Rather, they would rather do any means possible to beat their competitors. Hence, usage of “Quantity over Quality” rule is maintained resulting in compromization of security.

Regime Instability:

Every nation needs a regime to last long to see the progress that it can bring. In Nepal, no regime lasts for long. Either in a hither or thither way, the regime is brought to an end. This impacts every field that the country wants to develop on with Cyber Security not being an exception.

Suppose a law comes that focusses on IT security. That law is removed from the other person in line. This is such a to-and-fro process that nobody even thinks about Cyber Security these days. Maybe this is the reason why the security of personal information is not being given an attention to.

References

- A. Klimberg (ed). *National cybersecurity framework manual. Trailing, Estonia: NATO CCD COE Publication, (2012).*
- A.M. Dario SGOBBI and Marco PAGGIO. *Intrusion in a Mission Critical Network: A Tutorial on Intrusion Detection Systems and Intrusion Prevention Systems. Modelling Cyber Security: Approaches, Methodology, Strategies U. Gori (Ed.), (2009) IOS Press, doi:10.3233/978-1-60750-074-2-68.*
- Administration Reform Implementation Report (ARIR). High level administrative reform implementation and monitoring committee, Singhadarbar, Nepal, (2014).*
- Asian Development Bank Report, (2007).*
- C. Subramanian. *Cyber Security. International Journal of Recent Scientific Research, (2012). 3(3) pp 197-200. Available online at: <http://www.recentscientific.com>.*
- Cabinet Office. Cyber security strategy of the United Kingdom: safety, security and resilience in cyber space, (2009). Available at: www.cabinetoffice.gov.uk/media/216620/css0906.pdf, retrieved at 3 February, 2019.*
- Department of Information Technology (DoIT): <https://www.doit.gov.np/en/spage/computer-ert> Accessed at 07 December 2020.*
- D. Kumar and N. Panchanatham *Enforcing Transparency in Indian E-Governance Through ICT, International Journal of Business Management & Research, (2015b), Jan 2015.*
- D. Kumar and N. Panchanatham. *A case study on Cyber Security in E-Governance. International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET), (2015). 2(8) pp 272-265. Available at: www.irjet.net*
- D. Kumar and N. Panchanatham. *Strategies for Rebooting the Government in e-Mode. Global Journal for Research Analysis, (2014a). Aug 2014, Vol 3 Issue 8.*
- Electronic Act 2063. Government of Nepal. Available at: www.lawcommission.gov.np Retrieved at 05 December 2020.*
- European Commission. High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions. Cybersecurity strategy of the European Union: An open, safe and security cyberspace, (2013). Retrieved Available at: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/dae/document_cfm?doc_id=167.*
- False, N., Gavrilu, R., Rlenstrup, M.R., Moulinous, K.(2012). *National cyber security strategies: Practical guide on development and execution.*

Retrieved from the website: <http://www.enisa.europa.eu/activities/Resilience-and-CIIP/national-cyber-security-strategies-ncsss/national-cyber-security-strategies-an-implimentation-guide>

F. Wamala. *The ITU national cybersecurity strategy guide*. Geneva, Switzerland: International Telecommunications Union, (2011). Retrieved from www.itu.int.

<https://www.cyberessentials.ncsc.gov.uk/> Retrieved at: 07 December 2020.

Giri, Shailendra "Cyber Crime, Cyber threat, Cyber Security Strategies and Cyber Law in Nepal"

<https://www.researchgate.net/publication/338986738> (2019) *Pramana Research Journal*

K. Newmeyer. *Who should lead U.S. Cybersecurity efforts?*, (2012). *Prism*, 3(2), 99-120. Available at: http://www.ndu.edu/press/lib/pdf/prism3-2/prism115-126_newmeyer.pdf.

Mulligan, D.K. & Schnelder, F.B.(2011). *Doctrine for cybersecurity*. *Daedalus* 140(4), 70-92. Doi:10.1162/DAED_a_00116.

Nepal Telecommunication Authority website: <https://www.nta.gov.np/en/mis-reports/> Accessed at 09 December 2020.

Newmeyer, K. (2012). *Who should lead U.S. cybersecurity efforts?* *Prism*, 3(2), 99-120. Retrieved from http://ndu.edu/press/lib/pdf/prism3-2/prism115-126_newmeyer.pdf.

Obama, B. (2011). *International strategy for cyberspace: Prosperity, security and openness in a network world*. The White House.

Panama: Consejo Nacional para la Innovación Gubernamental, Republica de Panama.

Pandey, B. P.(2017), *Challenges of the grievance handling in public service delivery and the use of information technology*, *Journal of Personnel Training Academy*. Lalitpur: PTA, Nepal. 5(1). 1, pp. 124-136.

Phahamohlaka, L., Jansen van Vuuren, J., & Coetzee, C. (2011). *Cybersecurity awareness toolkit for national security: An approach to South Africa's cyber security policy implementation*. *Proceeding of the South African Cyber Security Awareness Workshop (SACSAW 2011)*. Retrieved from http://www.csir.co.za/dpss/docs/SACSAWFinal_16Aug.pdf.

Ragnarsson, J.K., & Bailes, A.J. (2010). *Iceland and cyber-threats*. Retrieved from <http://skemman.is/stream/get/1946/19284/STJbok-ritstvrt-helld.pdf#page=69>.

Republica de Panama (2013). *Elements de la estrategia nacional de seguridad cibernetica y protection de infraestructura critica (Gacta Oficial Digital No. 27289. Resolucion No. 21)*. 34-43. Panama,

- R.J. Harkneet and J. Stever. *The cybersecurity triad: Government, private sector partner, and the engaged cybersecurity citizen*, *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, (2009). 6(1), Article 79. Doi:10.2202/1547-7355.1649.
- R.J. Harkneet and J. Stever. *The new policy world of cybersecurity*. *Public Administration Review*, (2011). 71(3), 455-460. Doi:10.1111/j.1540-6210.2011.02366.x.
- R.J. Harkneet, J.P. Callaghan, & R. Kauffman. *Leaving deterrence behind: War-fighting and national cyber security*. *Journal of Homeland Security & Emergency Management*, (2010). 7(1), 1-24.
- R. Moore. "Cybercrime: Investigating High-Technology Computer Crime," Cleveland, Mississippi: Anderson Publishing, (2005).
- Shrestha, T.M. and Ojha, S.K.(2017). *Globalization, ICT and national security issues*. *Journal of Personnels Training Academy*. Lalipur: PTA, Nepal. 5(1),5, 8-29.
- Smith, Geoff et al.,. *Cybersecurity Policy Making at a Turning Point: Analyzing a New Generation o National Cybersecurity Strategies for the Internet Economy*. Organization for Economic Cooperation and Development, (2012).
Available at <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/cybersecurity%20policy%20making.pdf>.
- Van Lamsweerde A. *Elaborating Security Requirements by Construction of Intentional AntiModels*, *Proceedings of the 26th International Conference on Software Engineering*, Edinburgh, May, ACM-IEEE, (2004) pp. 148-157.
- V. Gurusamy and B. Hirani. *Cyber Security for Our Digital Life (2018) Proceeding Paper- February 2018*. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/323605373>. Retrieved on 1 February 2019.
- Warren G. Kruse and Jay G Heiser. *Computer forensics: incident response essentials*, (2002). Addison-Wesley. p. 392. ISBN ISBN 978-0-201-70719-9.
www.unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf.
- Z.K. Shalhoub and S. L. Qasimi. *Cyber Law and Cyber Security in Developing and Emerging Economie.*, (2010). Published by Edward Elgar Publishing Limited. The Lypiatts 15 Lansdown Road Cheltenham Glos GL50 2JA UK.

Roshan Kumar Mahaseth.
Assistant Director.
Nepal Insurance Authority

Corporate Governance: A Theoretical Aspect

Background:

The approach of corporate governance is simply associated with day-to-day operation of a corporate sector complying with the basic rules and regulations associated with specific sectors for moving and achieving the company's ultimate goals and objectives along with maximizing the worth of investors. Corporate Governance is the set of the system of rules, practices, and processes by which a company is directed and controlled. It is very much essential aspect of running a successful and sustainable business, as it helps to provide a framework for attaining a company's objectives while also addressing the issues to stakeholders.

In the early days of corporate governance, the power was concentrated in the hands of a few individuals, typically the founders or owners of the company. These individuals had complete control over the company's management and decision-making processes. This led to a lack of accountability and transparency, which often resulted in poor management practices and conflicts of interest. In the 1960s and 1970s, there was a renewed focus on corporate governance following a series of high-profile corporate scandals and those scandals high-lightened the need for stronger governance structures to prevent corporate fraud and abuse. In the mid of 1990s, governments around the world introduced new regulations and guidelines aimed at improving corporate governance practices.

Today, corporate governance is an important concern for companies, investors, and regulators around the world. Companies are expected to have strong governance structures in place to ensure that they are managed in an ethical and responsible manner. Investors are increasingly looking at a company's governance practices when making an investment decision, and regulators are continuing to introduce new regulations and guidelines aimed at improving corporate governance standards.

Corporate governance is based on principles such as conducting the business with all integrity and fairness, being transparent with regard to all transactions, making all the necessary disclosures and decisions, complying with all the laws of the land, and having accountability and responsibility towards the stakeholders and commitment for conducting business in an ethical manner. Corporate Governance is too often associated with listed companies, corporate scandals, and with compliance and controls. It is time to view corporate

governance as an enabler of the sustainability of companies, as an enabler of better decision-making, and as a pillar for company performance.

Corporate governance in the financial sector is more important than in other industries or sectors. Basically, corporate governance helps in building trust and confidence in a company among its stakeholders. This includes shareholders, employees, customers, suppliers, financiers, the government, and the community. It also helps to mitigate risk and ensure compliance with legal and regulatory requirements. By establishing clear lines of responsibility and authority, and ensuring that decisions are made in the best interests of the company and its stakeholders, corporate governance helps to minimize the risk of fraud, corruption, and other unethical practices. The effectiveness of corporate governance is very essential for ensuring the long-term sustainability of an organization.

Objectives of Corporate Governance:

The objectives of corporate governance are to ensure that a company is run in a responsible and transparent manner, with the interest of all the stakeholders. The main objectives of corporate governance are:

1. **Enhancing Accountability:** Corporate governance seeks to establish clear lines of accountability, ensuring that the board of directors and senior management are accountable to shareholders and other stakeholders.
2. **Transparency in business transactions:** Corporate governance aims to ensure that a company's activities and performance are transparent and open to scrutiny, with regular reporting to shareholders and other stakeholders.
3. **Statutory and legal compliances:** Corporate governance seeks to promote ethical behaviour within a company, ensuring that it operates in a responsible and sustainable manner.
4. **Risk management:** Corporate governance seeks to ensure that a company has effective risk management processes in place to identify, assess, and manage risks.
5. **Strategic guidance:** Corporate governance aims to ensure that a company has a clear and effective strategy, with appropriate decision-making processes and controls in place.
6. **Shareholder value:** Corporate governance seeks to maximize shareholder value by ensuring that a company is managed effectively, with appropriate financial control and risk management processes in place.
7. **Stakeholder engagement:** Corporate governance aims to ensure that a company engages with its stakeholders in a meaningful way, taking into account their interests and issues.

The aim of “Good Corporate Governance” is to ensure the commitment of the board to managing the company in a transparent manner for maximizing the long-term value of the company for its shareholders and other partners. It integrates all the participants involved in a process, which is economic, and at the same time social.

The fundamental objectives of corporate governance are to enhance share shareholders value and protect the interests of other stakeholders by improving corporate performance and accountability. Hence it helps to harmonize the need for a company to strike a balance at all times way being detrimental to the interest of the other stakeholders in the company. Further, its objective is to generate an environment of trust and confidence amongst those having competing and conflicting interests.

It is integral to the very existence of a company and strengthens investor's confidence by ensuring the company's commitment to higher growth and profits. Broadly, it seeks to achieve the following objectives:

- ❑ A properly structured board capable of taking independent and objective decisions is in place at the helm of affairs;
- ❑ The board is balanced as regards the representation of an adequate number of non-executive and independent directors who will take care of the interests and the well-being of all the stakeholders;
- ❑ The board adopts transparent procedures and practices and arrives at decisions on the strength of adequate information;
- ❑ The board has an effective machinery to sub-serve the concerns of stakeholders;
- ❑ The board keeps the shareholders informed of relevant developments impacting the company;
- ❑ The board effectively and regularly monitors the functioning of the management team;
- ❑ The board remains in effective control of the affairs of the company at all times.

The overall endeavour of the board should be to take the organization forward so as to maximize the long-term value of the organization and shareholders' wealth.

Principles of Corporate Governance:

The OECD Principles of Corporate Governance:

In the context of corporate governance of the banking and financial industries, corporate governance seeks to determine the weight that should be given to the interests of directors, shareholders, employees, and other stakeholders, and how precisely can these interests be expressed, aligned, and reconciled. The OECD Principles of Corporate Governance provides the foundation for the Framework of the Corporate Governance rules:

- ❑ Ensuring the Basis for an Effective Corporate Governance Framework.
- ❑ The corporate governance framework should promote transparent and efficient markets, be consistent with the rule of law and clearly articulate the division of responsibilities among different supervisory, regulatory, and enforcement authorities.
- ❑ The Rights of Shareholders and Key Ownership Functions.
- ❑ The corporate governance framework should protect and facilitate the exercise of shareholders' rights.
- ❑ The Equitable Treatment of Shareholders.
- ❑ The corporate governance framework should ensure the equitable treatment of all

shareholders, including minority and foreign shareholders. All shareholders should have the opportunity to obtain effective redress for violation of their rights.

- ❑ The Role of Stakeholders in Corporate Governance.
- ❑ The corporate governance framework should recognize the rights of stakeholders established by law or through mutual agreements and encourage active cooperation between corporations and stakeholders in creating wealth, jobs, and the sustainability of financially sound enterprises.
- ❑ Disclosure and Transparency
- ❑ The corporate governance framework should ensure that timely and accurate disclosure is made on all material matters regarding the corporation, including the financial situation, performance, ownership, and governance of the company.
- ❑ The Responsibilities of the Board
- ❑ The corporate governance framework should ensure the strategic guidance of the company, the effective monitoring of management by the board, and the board's accountability to the company and the shareholders.

The relevance of IAIS Principle of Corporate Governance:

The International Association of Insurance Supervisors (IAIS) is a global organization of insurance regulators and supervisors that sets international standards of regulations for the insurance industry. The IAIS has developed a set of core principles for effective insurance supervision, including a principle focused on corporate governance.

The IAIS Principle 7 on Corporate Governance states that insurance companies should have a sound and effective system of corporate governance that promotes the long-term success of the company, protects the interests of policyholders, and takes into account the interests of other stakeholders.

The key elements of IAIS Principle 7 include:

1. **Board of Directors:** The board of directors should have the necessary skills, knowledge, and experience to provide effective oversight and guidance to the company's management. The board should establish clear objectives and strategies for the company, and monitor the company's performance against these objectives.
2. **Management:** The company's management should have the necessary skills, knowledge, and experience to effectively manage the company's operations. Management should be accountable to the board of directors and should implement the board's policies and strategies.
3. **Risk Management:** The company should have a robust system of risk management in place to identify, assess, and manage the risks that the company faces. The board of directors should oversee the company's risk management activities and should ensure that the company has adequate resources and processes to manage its risks effectively.
4. **Internal Controls:** The company should have effective internal controls in place

to ensure that its operations are conducted in compliance with applicable laws and regulations, and to prevent fraud and other forms of misconduct.

5. **Transparency and Disclosure:** The company should be transparent in its operations and disclose relevant information to its stakeholders. This includes providing timely and accurate financial information, as well as information on the company's governance structure and practices.

Overall, IAIS Principle 7 emphasizes the importance of effective corporate governance in ensuring the long-term success of insurance companies and protecting the interests of policyholders and other stakeholders.

Corporate governance practices in the Nepalese insurance sector:

Corporate governance practices in the Nepalese insurance sector are supervised and regulated by the Nepal Insurance Authority (NIA), which is the regulatory body for the insurance industry in the country. The NIA has set guidelines through various directives for corporate governance that all insurers are required to follow. Here are some of the key corporate governance practices in the Nepalese insurance sector:

Risk Management: Insurers in Nepal are required to have a risk management policy that outlines the process for identifying, assessing, and managing risks. The policy should be regularly reviewed and updated, and the board of directors should oversee the implementation of the policy.

Board of Directors: Insurers in Nepal are required to have a board of directors consisting of at least three members, and at least one-third of the directors must be independent. The board is responsible for the overall management and strategic direction of the company.

Internal Controls: Insurers are required to have internal controls in place to ensure that their operations are conducted in compliance with applicable laws and regulations. The internal controls should be designed to prevent and detect fraud and other forms of misconduct.

Audit Committee: Insurers are required to have an audit committee that is responsible for overseeing the company's financial reporting and auditing activities. The audit committee should be composed of at least three members, and at least one member must be an independent director.

Remuneration: Insurers are required to have a remuneration policy that outlines the process for setting and reviewing the remuneration of the company's directors, executives, and other employees. The policy should be designed to align the interests of the company's management with those of the company's shareholders.

Disclosure: Insurers are required to disclose relevant information to their stakeholders, including their financial statements, governance structure, and other corporate governance practices. The disclosure should be timely, accurate, and transparent.

The corporate governance practices in the Nepalese insurance sector aim to promote transparency, accountability, and responsible management practices. The NIA

regularly regulates and supervises the insurance industry through updated Circulars, Directives, and the insurance act, 2079. The NIA is closely monitored to ensure that insurers comply with the practices and take steps to improve their corporate governance aspects wherever necessary.

Conclusion:

Corporate governance is very crucial for every organization. Corporate governance effectiveness is critical for building trust and confidence in a company among its stakeholders, and for ensuring its long-term sustainability. By focusing on factors such as the board of directors, shareholders engagement, transparency and accountability, ethical decision-making, risk management, and achieving their objectives while meeting the needs of their stakeholders. The corporate governance framework should ensure the strategic guidance of the company, the effective monitoring of management by the board, and the board's accountability to the company and the shareholders.

Sudha Kafle
Assistant Director
Nepal Insurance Authority

Emerging Issues in Insurance Industry

Background

Insurance Business has become more dynamic unlocking new potential and transforming the global insurance market. Impact of climate change on the risk profile, growth without sacrifice in profitability, omni-channel distribution needs and growing customer need for personalized products has become quite challenging. Technological advancement with its “Digital First” business models as an emerging player has made the industry executives take the strategic choices aggressively rather than just hoping for incremental changes. The Covid-19 pandemic also seems to have accelerated the difficulty of addressing these challenges. The expectations and perception of customers and employees have changed more in last eighteen months than they did in last two decades. This has impacted the overall industry immensely.

Emerging Issues

In this regard, the insurance companies are increasingly concerned about optimizing their operating margins induced by competitiveness of market, high risk exposure, high inflation, economic slowdown, and reinsurance cost, making the regulation process more challenging and complicated. Emerging issues concerned with insurance industry are highlighted below:

Climate Change

Climate change is a major risk emerging at a global level affecting the developing countries more than the developed ones. Currently, Nepal is facing huge number of landslides, flood, which is affecting numerous people and making them homeless. Furthermore, according to the “Climate Risk Profile-Nepal” report by World Bank group, natural hazards like flood, outburst of glacial lake flooding, and drought are projected to become more intense and have adverse effect thereby putting human life at risk. Also by 2030, the number of people to be affected annually by river flooding will be doubled due to climate change.

The insurance industry is likely to be affected highly with increase in natural disasters as the insurers have to pay out more in claims. With increase in risk profile, complications also arise in estimating risk premium. The recent study by ADB also highlighted that Nepal

could possibly have a loss of 2.2% of annual GDP by 2050 as a result of climate change. With reduction in GDP, purchasing power and per capita, the whole economy is likely to be affected thereby affecting people's investment in insurance for their safety as their income is likely to be less.

Unlike other countries, Nepal seems to be vulnerably affected by such as according to the Global Report on Disaster Risk, Nepal ranks 11th in terms of earthquake risk. Looking back at the 2015 earthquake of Nepal, we can clearly make out how devastated the situation was and how difficult was it to cope up with growing insurance needs with destruction of property worth more than 700 billion and loss of 8000 lives. In this context, parametric insurance policies could be helpful as it pays out the claims on basis of predetermined index like Richter scale for earthquake, rainfall level, etc. Insurers can work closely with governments using the climate related data for more accurate data analytics. Digital earth observation imagery is one of those system that helps to identify features which could be added to the risk profiles for policy pricing and accommodating to high risk profile regions. Hence, Insurance is not a solution but only a potential preventive measure against such catastrophic risks.

Cyber-security Insurance and Block-chain Technology

The growing use and scope of digitization and technology shows that the digital security risks are also likely to be increased thereby affecting the integrity, confidentiality, and the availability of information. According to the 2017 Global Risk Report by World Economic Forum, cyber related risk is identified as the risk of topmost concern for doing business in more than one third of the OECD countries. According to Pulami (2020), 180 cybercrime related cases were registered in Nepal until 2020 among which 125 cases were from Kathmandu Valley. Cybercrimes specifically, privacy leaks, disseminating false information, data breach have been increasing rapidly. In many instances, hackers have made unauthorized access to Websites of many Government Institutions/Ministries. Unidentified cybercriminals have reportedly hacked the SWIFT system of NIC Asia Bank to steal money, exposing vulnerability in the information technology system. It cannot be denied that similar cases can be seen in the insurance industry. Hence, increasing policy attention is required against cybersecurity related incidents as it could lead to data breach, privacy and security concerns thereby increasing burden and risk on insurance.

In this regard, cyber security insurance helps to mitigate the risk from cybercrimes like cyberattacks and breaches of data which are not often covered by traditional insurance products and policies. It is becoming increasingly important for all the organizations as data loss kind of events impact the organization at huge from losing its customers to its revenue and reputation. It is a tool for risk management as the network users can transfer the risk to insurance company in return for premium and get the coverage for financial loss that might arise out of cyber events, cost associated with legal assistance, recovery, and remediation. However, the cost of cybersecurity insurance is higher than other traditional

insurance coverage products as PWC (2015) reported that for the same amount of coverage, cybersecurity insurance is three times more expensive than the general coverage for liability and six times more expensive than coverage for property insurance.

Although cyber-insurance is small, it is a growing market and additionally, blockchain technology can help in reaping its benefits. Blockchain is the advanced mechanism of database that stores data in blocks which are linked together by a chain of network. Particularly, in the insurance business, it can help in developing smart contracts and streamlining the process of insurance claims.

According to Bramblet (2020), the global market for use of blockchain in insurance is expected to grow by annual growth rate of 84.9% i.e. from \$64.5 million in 2018 to \$1.39 billion in 2023. The information cannot be changed in blockchain without changing all the records. Technology can help underwriting departments through transmission of digital evidence like electronic health records. Similarly, it can be used for estimation about pricing and product development and also reinsurance. Blockchain Insurance Industry Initiative (B3i) is the group of 15 member companies where Munich Re is also the founding member and it has been used in automation of paying out the claims and secure data management. Thus, block chain technology helps in preventing cybersecurity attacks through the information managed in blocks across the chains. However, security audit and due diligence are required for such technologies to be fully leveraged in insurance industry.

Mis-selling

Mis-selling in insurance refers to selling a product to customers without giving them accurate information and advice regarding the product and policy. Life insurance policies are prone to mis-selling mainly due to the front-loaded higher commission structure. According to schedule 11 of the Insurance regulation 2049, the first-year commission for insurance agents is 25% for 20 years plus for life insurance policies. Subsequently the commission rate ranges from 25 to 5 %, gradually decreasing over years. Also, the complex structure of life insurance products with savings plan has created misunderstanding among the agents and the customers. The customers end up buying the wrong plan which often leads to higher surrender at later phase.

There is a popular phrase in the insurance industry that “Insurance is sold- not bought”. This phrase clearly highlights the fact that insurance is an agent-based business, and the companies are highly dependent on them. However, they are found to be misleading the industry and the people’s perception of insurance has not been so positive. In this context, Nepal Insurance Authority has been carrying out agent-based training programs, the provincial offices have also been setup to carry out regular inspection of insurance companies and also awareness programs have been facilitated at local levels.

Surrender

Surrender refers to policyholders exiting the policy before its maturity. After the surrender, the benefits of the policy are cancelled. Higher rates of surrender have been a major

issue in the life insurance industry. According to the Life insurance Policy Directive 2079, issued by Nepal Insurance Authority, insured is entitled to receive the surrender value only after payment of premium for three years. Although, there is such provision in the directive, according to NIA, more than 6500 insured individuals surrendered the life insurance policies worth Rs. 1.3 billion during mid-November and mid-December.

The surrender cases have been increasing highly and insurance is one of the highly affected sectors due to the current economic slowdown with higher rates of inflation and interest rates charged by the banks. Although life insurance access has been increased to 41.2% as per NIA, the cases of surrender also have gone up. The other factor contributing to surrender is due to mis-selling by agents where customers do not have accurate information about the policies they have purchased. They are unaware of the excess and the terms and conditions and much more concerned only about the returns. People have misconception that insurance is only an investment typically associated with endowment products, rather than a protection and risk mitigation measure against their life and property.

Hence, proper agent training, appropriate medical and financial underwriting, regular client follow-up, redefinition of agents commission structure may help in reducing surrender in insurance companies.

Lapse

Lapse Policy in life insurance refers to those inactive policies which are due to delay in premium payment (including grace period given by the company) or failed to make premium in specific time period of the policy term. Lapse ratio explains how much the policy holder fails to renew their insurance policy during the policy period. According to Vidyavathi (2013) Lapses impact the profitability and liquidity as the acquisition cost and the loss of income from renewal premiums are associated with it.

Although there is no clear direction regarding the lapse ratio to be maintained by the insurance companies, a ratio below 5% is preferred considering the international practices. However, only a few life insurance companies seem to have maintained such ratio.

The internal reasons of lapse could be due to mis-selling and force selling by the agents while the external reasons could be due to economic condition of the nation like economy slowdown and reduced purchasing power of people thereby affecting the premium collection and net worth of the company. An increase in new number of policies resulting in an increase in profitability only does not ensure the proper growth of the company. Hence, the insurance company needs to ensure minimum to zero rate of lapse for its sustainability through awareness, training to agents, restructuring agents' commission rates and strict regulation by NIA.

Conclusion and Implications

Although insurance industry is slowly booming, it seems to be highly affected by increase in fraudulent activities, under insurance, poor corporate governance practices, lack

of qualified personnel, lack of comprehensive regulation, insurance resource centers and ancillary institutions. Still more than half of the population (only 41.2% are covered) do not have insurance coverage thereby providing ample opportunities to grow in the untapped market. The impact of climate change, cyber risks, and technological advancements must be addressed by adopting new business models and innovative strategies to stay competitive and relevant.

The implications of such issues shall be applicable to both the regulators and the insurers. Regulatory body need to focus on the Anti-money laundering policies and regulation to minimize frauds and cybercrimes, agent regulation along with risk-based supervision is highly essential to minimize surrender, lapses and mis-selling. With regards to insurers, they need to come up with innovative business models, strong corporate governance practices, adoption of latest technology with regular system and security audits such that challenges could be turned into opportunity leading to new advancement in the industry. Similarly, the scope of commercial and social insurance should be increased especially through research-based regulations and minimization of unethical practices for healthy competition. Therefore, the insurance industry must embrace change and be agile to adapt to the evolving environment leading to sustainable growth of the industry.

References

- Bramblet, J. (2020), Ultimate Guide to Blockchain in Insurance. Retrieved: <https://insuranceblog.accenture.com/ultimate-guide-to-blockchain-in-insurance>
- OECD (2017), *Enhancing the Role of Insurance in Cyber Risk Management*. Retrieved from: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/enhancing-the-role-of-insurance-in-cyber-risk-management_9789264282148-en.
- Pulami, M. (2020), *Cyber Security and Internet Governance in Nepal*. Retrieved: <https://english.khabarhub.com/2020/22/90611/>
- PwC(2015), *Insurance 2020 & Beyond: Reaping the dividends of cyber resilience*, PwC.
- World Bank Group (2018), *Climate Risk Profile- Nepal*.
- World Economic Forum (2017), *Global Risk Report*.

Sudip Poudel
Ajod Insurance Limited.

Agri-Insurance; the big pillar of Nepalese economy

Crops and livestock insurance in Nepal is an important aspect of agricultural risk management. Nepal is an agricultural country with 65% of the population directly engaged in agriculture and contributing to around 27% of the country's GDP. The Nepalese geography is bit diversified covering maximum area of hills, mountains and less area covering

plain land which is usually appropriate for farming. However, this sector is highly vulnerable to various risks such as natural disasters, pests, and diseases, which can cause substantial losses to farmers and affect the economy as a whole. Agriculture insurance can be a vital pillar for Nepal's economy as it can help mitigate these risks associated with agricultural production and ensure food security, stability, and sustainability. The government has also introduced several programs to promote crops and livestock insurance and has been working to increase the coverage of insurance for farmers. Despite the efforts to promote crops and livestock insurance in Nepal, the uptake of insurance among farmers remains relatively low. This is due to a lack of awareness of insurance among farmers, low levels of trust in insurance companies, and the high cost of insurance premiums in relations to the farmers income. However, with continued efforts to promote insurance and to make it more affordable and accessible to farmers, it is hoped that more farmers will take up insurance to protect their crops and livestock.

Crops and livestock insurance is an important tool for managing risk in agricultural production systems. Globally, insurance schemes for crops and livestock are available in many countries, both in developed and developing nations. More than 100 countries presently offer agriculture and livestock insurance, either through well-established systems or pilot projects. However, the uptake of insurance in agriculture varies widely across different regions and types of farmers. Only one third of middle- and low-income nations presently offer such products and programs, compared to the vast majority of high income countries, who have well-established crop insurance markets. Given that there are already more than 70 agriculture

insurance programs operating globally, the international experience with crop insurance is extensive. Most recently, governments have increased their involvement in agricultural insurance, particularly in developing nations, as well as in major markets like the USA and Europe (e.g., subsidized multi-peril crops insurance) MPC I in France and emerging markets like Poland and Romania). (e.g. New subsidized programs in China, South Korea, Brazil, Chile and Turkey) (World Bank, 2009). Various kinds of agriculture insurance are being used in the Asia and Pacific region. India and the Philippines use the public sector model, China and the Republic of Korea are adopting public private partnerships (PPPs), Australia and New Zealand use only private markets and models, and Bangladesh and India are all big proponents of informal mutual and community-based crops and livestock initiatives. China commands the largest market share (50 percent of the total premium) in the area, followed by Japan (31 percent) and India (11 percent). In developed countries, such as the United States and European nations, crop insurance programs are well established, and government subsidies often make it more affordable for farmers. Livestock insurance is also available in these countries, covering risks such as disease, accidents, and theft too which is not included in Nepal in any policies for various reasons . In developing countries, crop and livestock insurance schemes have been introduced in recent years, primarily as a way to mitigate risks associated with climate change and extreme weather events. In India, for example, the government has introduced a crop insurance scheme to cover losses from natural calamities, pests, and diseases. Similar schemes have been introduced in other countries such as China, Brazil, and Kenya. However, the uptake of insurance in agriculture is often low in developing countries, due to various factors such as low awareness and education levels, limited access to financial services, and administrative challenges in implementing insurance schemes. In recent years, new technology, such as satellite imagery and remote sensing, has been utilized to enhance the accuracy and efficiency of crop insurance products. These tools allow insurers to accurately assess crop yields and damages, improving the speed and accuracy of claims settlement.

Overall, crop and livestock insurance is an important tool for managing risk in agriculture and improving the financial resilience of farmers. However, further efforts are needed to increase access to insurance among smallholder farmers, particularly in developing countries where the need for risk management tools is most acute. Looking at the countries all over the world, almost every countries has the provision of subsidy, grant or facilities provide by the government to the help farmers. Its all because to reduce production cost of the farmers and to increase overall production and productivity of the agricultural products which will directly benefit the countries economy. So its the basic rule of economics used by government to strengthen countries economy. Like every country, Government of Nepal is also contributing to farmers in the all ways as much as the government can. Bulk amount of budget is allocated in Agriculture sector every year to upgrade Nepalese agriculture system. That's the reason why farmer get 80% subsidy in premium they need to pay while buying any kind of agricultural policy so that the farmers can be benefited in several ways.

Agriculture insurance can play a crucial role in Nepal's economy by:

1. Protecting income loss especially of marginalized farmers : Crops and livestock insurance can protect farmers from income loss due to Crops failure, livestock death, or other risks. By providing a safety net for farmers, agriculture insurance can help to stabilize incomes, reduce poverty, and enhance livelihoods.
2. Encouraging investment in agriculture: Agriculture insurance can encourage farmers to invest in their farms, improve production, and adopt new technologies. With the knowledge that their investments are protected, farmers may be more willing to take risks and invest in their farms, which can lead to increased productivity, higher yields, and higher incomes.
3. Promoting financial inclusion: Agriculture insurance can also promote financial inclusion by enabling farmers to access credit and other financial services. By providing insurance coverage, lenders may be more willing to lend to farmers, who may otherwise be seen as too risky to lend to.
4. Mitigating the impact of natural disasters: Agriculture insurance can also help to mitigate the impact of natural disasters on the economy. With insurance coverage, farmers can recover more quickly from disasters such as floods, droughts, and earthquakes, which can reduce the economic impact of such events.

Agriculture insurance has just touched the 10 years marks starting from January 14, 2013. Looking at the agriculture insurance figure, it is increasing in increasing rate year by year be it total number of policies or total premium collected. The approach to overall non-life insurance has increased in this last 10 years drastically, so we cannot deny the fact that the agriculture insurance has played the vital role to increase the awareness among people about the insurance even to marginalized peoples.

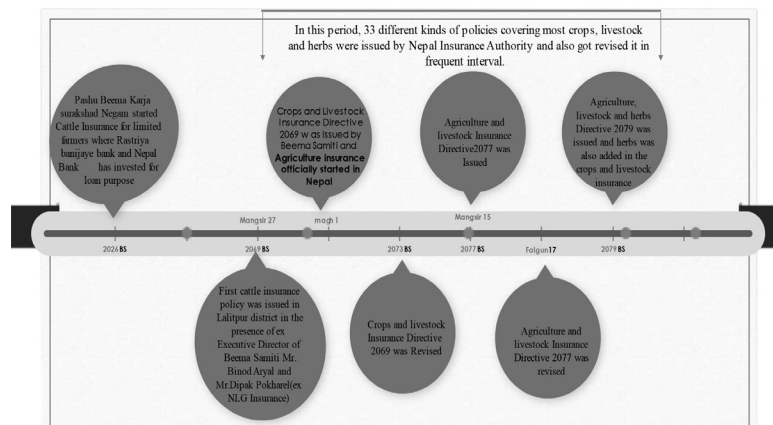

Figure: Timeline Showing the history of Crops and Livestock Insurance.

Looking at this 10 year figure, agriculture insurance has not achieved the top level like other insurance policies; thus, it is still in the work-in-progress stage, but the policy makers from Nepal Insurance Authority and Ministry of Agriculture and Livestock Insurance(MOALD) are keeping agriculture insurance in top priority and publishing new policies in regular interval as well as updating old policies having drawbacks which makes both farmers and insurance company easier to collaborate. Agriculture insurance is still a work in progress because less than 10% of total livestock population is insured in the animal sector and even less in the crops sector, despite the fact that crop GDP contribution is nearly 80% and livestock GDP contribution is around 20% including fish. These are the minor issue but with the pace Government sector is prioritizing on Agriculture insurance, the next ten years scenario will be completely different. Presently there is a clause for every insurer given by Insurance authority to sell at least of 5% agriculture insurance policy in one fiscal year but this will also be removed in upcoming days as every insurance company are moving towards agri-insurance because they are gradually becoming familiar towards the process.

Agriculture insurance in Nepal faces several challenges, some of the major challenges are listed below:

1. Lack of Awareness: Many farmers in Nepal are not aware of the importance of agricultural insurance and how it works. This lack of awareness often leads to a low demand for insurance products.
2. Limited Reach: Agriculture insurance programs in Nepal are limited in terms of their reach, especially in rural areas. This is due to inadequate infrastructure, lack of access to technology, and poor connectivity.
3. High Transaction Costs: The high cost of administering agricultural insurance programs in Nepal is a major challenge. This is due to the large number of smallholders and the high administrative costs involved in underwriting and claims processing.
4. Inadequate Data: The lack of reliable data on crop yields, weather patterns, and other key variables makes it difficult for insurers to accurately assess risk and price premiums.
5. Insufficient Risk Management: The absence of effective risk management practices is another challenge facing agriculture insurance in Nepal. This includes poor crop management practices, inadequate agricultural inputs, and lack of knowledge of good agricultural practices.

The main challenge now for crops and livestock insurance is involving farmers of rural areas too. Looking at the last 10 years figure, big farmers and the farmers living in places near to big cities has done agriculture insurance and have been benefited from the claim too. But the farmers living in the remote areas don't get any reach to insurance companies, agriculture agent or any other stake holders encouraging them to initiate crops and livestock insurance. The other big problem with the farmers in rural areas is that the maximum number of farmers are illiterate and the aren't aware about the basic meaning of insurance which will be the big challenge for all the organizations to solve. Keeping this factor in mind, recently

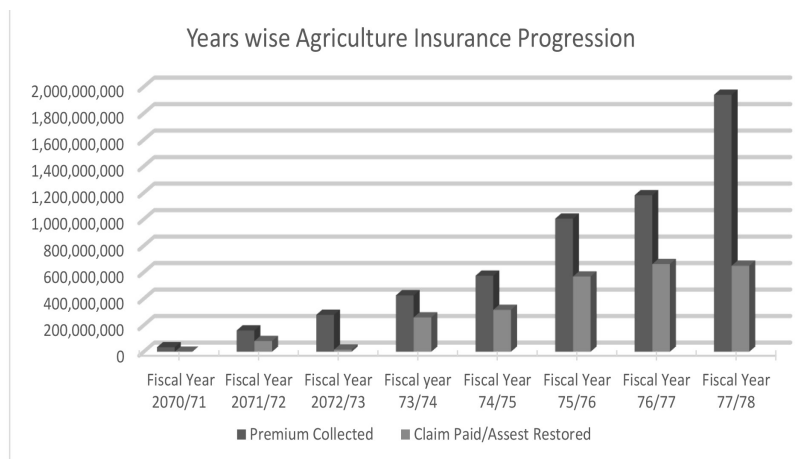

Nepal Insurance Authority has given license to Mico-insurance Companies to operate in 7 provinces of Nepal.

The other big challenge existing in current time is that the insured farmers are also not fully aware about the insurance policy they brought and the kind of risk covered. They don't have the clear knowledge about the claim process which later on has brought the dispute among insured and insurer in some occasion.

Addressing these challenges requires a multi-faceted approach that involves the government, insurers, farmers, and other stakeholders. This includes promoting awareness of agriculture insurance, investing in technology and infrastructure, improving risk management practices, and providing policy and regulatory support.

As we cannot deny the fact that all insurance companies are not services-oriented organization but profit oriented organization; all the expenses, management work and staff salary are given through the earning from the money generated from the premium. Insurance sector is only sector where there is farmers monitory contribution, although 80% of premium subsidy is provided by the government. Any kind of other organizations like NGO, INGO, private company or even Government Organizations working in the agriculture field has more investment in famers and very less return or no return.

- Agriculture and Livestock Insurance report 2077(NIA)

In conclusion, agriculture insurance can be a vital pillar for Nepal's economy, promoting food security, stability, and sustainability. Starting from 2069 Magh 1st to fiscal year 2077/78 total claim paid by all the Insurance company in Agri-Insurance is 265 crore plus which means 265 crore assets has been restored of the farmers which has played a big big role in holding the country economy. Most of the Nepalese farmer are engaged in subsistence farming because of various risks but if their all losses are restored by insurance company, then most of the farmers growing crops and livestock sufficient for their own use will definitely shift themselves towards the commercial farming. This will not only increase the income of the farmer but also improve the country's economy in a whole. By

protecting farmers from income loss, encouraging investment in agriculture, promoting financial inclusion, and mitigating the impact of natural disasters, agriculture insurance can help to build a more resilient and prosperous agriculture sector in Nepal. Therefore, it is essential to promote the uptake of agriculture insurance among farmers in Nepal through education, awareness-raising campaigns, and affordable insurance premiums. Agriculture insurance in Nepal is still in its early stages, but there is a growing need for innovative insurance solutions to help farmers manage their risks and protect their livelihoods. With the government's continued support and the participation of private insurance companies, agriculture insurance has the potential to play a critical role in supporting the agriculture sector in Nepal and promoting long-term sustainability in agriculture.

In addition, agriculture insurance can also support the government's efforts to promote agricultural modernization and reduce poverty in rural areas. By providing farmers with access to credit and other agricultural inputs, agriculture insurance can help to improve the productivity and competitiveness of the agricultural sector, leading to increased employment opportunities and higher incomes for farmers. Furthermore, agriculture insurance can also contribute to the overall economic growth of Nepal by reducing the government's expenditure on disaster relief and reconstruction. By providing financial protection to farmers, agriculture insurance can reduce the government's burden of compensating farmers for losses due to natural disasters, which can have a significant impact on the government's budget.

References

- (MoF), G. of N. (2020) 'Economic survey 2019/20', *Ministry of Finance*, pp. 1–144.
Available at: [https://mof.gov.np/uploads/document/file/Economic Survey 2019_20201125024153.pdf](https://mof.gov.np/uploads/document/file/Economic%20Survey%202019_20201125024153.pdf).
- ADS (2015) *Agriculture Development Strategy (ADS) 2015 to 2035, Ministry of Agricultural Development*.
- Nepal Insurance Authority (2013) *Crop and Livestock Insurance Directive-2069*.
- CBS (2019) *Nepal Statistical Year Book 2019*. Available at: www.ncsi.gov.om.
- Ghimire, R. (2014) 'Crops and Livestock Insurance Practices in Nepal', *SSRN Electronic Journal* [Preprint], (January 2014). Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2427605>.
- Ghimire, R. and Kumar, P. (2014) 'Agricultural Insurance Products in Nepal: Practice and Prospects', *SSRN Electronic Journal* [Preprint]. Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2374820>.
- Ghimire, Y., Timsina, K. and Gauchan, D. (2016) *Risk management in agriculture: Global experiences and lessons for Nepal, Researchgate.Net*. Available at: <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.2670.4882>.

Ministry of Agricultural Development (MoALD) (2020) *Statistical Information on Nepalese Agriculture*.

MoHA (2017) *Ministry of Home Affairs. Nepal Disaster Report 2017: The Road to Sendai*. Available at: <http://drrportal.gov.np/uploads/document/1321.pdf>.

Mahul, O. and Stutley, C.J. (2010) 'Government Support to Agricultural Insurance : Challenges and Options for Developing Countries', *Government Support to Agricultural Insurance* [Preprint]. Available at: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8217-2>.

Insurance Authority, N. (2021) *Cattle Insurance Policy*.

Insurance Authority, N. (2022) *Agriculture, livestock and herbs Directives*.

World Bank (2009) *World Development Report 2009*. World Bank. Available at: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7607-2>.

Romila Sharma
Senior Assistant,
Nepal Insurance Authority

Know Your Right And Responsibilities As An Insurance Buyer

Abstract

As in the market there are number of insurance companies, it is very crucial to have a proper understanding and do research for choosing the most beneficial plan. Remembering that we have all the rights to check the policy related information and documents and know the pros and cons of the policy. By knowing your right and privileges towards the policy, you can easily spot the discrepancy and make the best use of policy.

Background

Life is full of uncertainties. Unwanted event can happen at any time. Unwanted event can bring a huge financial burden in our life. Accidents, natural disasters, or medical emergencies are example of unwanted event. To manage and mitigate such type of risk and burden is very important part for us.

These types of risk cannot be ignored or controlled by human being, but we must be prepared to face the effects caused by these risk.

There are various ways of managing such risk. For example, by avoiding, by mitigating, by accepting risk or by risk sharing. Insurance is best tool and way to manage risk and get relief from financial burdens caused by any bad events. It transfers risk from individual to company.

Insurance is financial product that provides protection against risks or losses. It is very important thing for both individual and business. Insurance covers a wide range of risk including risk related to property, health, liability, life etc. Each type of insurance provides coverage against different hazards.

Insurance provides financial security and peace of mind. Now a days, insurance has become very important thing in human life. The importance of getting insured is something which most people are aware of, these days.

Today's world where everything is uncertain or tough to predict especially about human life future, Insurance policies as a risk managing tools are getting better.

Insurance customers are the people or entities who purchases insurance policy as per their need and requirements.

Generally, insurance policies are purchased by customers as per decision taken by

agent or insurer as they know very little about insurance and insurance company. What many insurance buyers are simply not aware of, their rights and privileges before and after having purchased an insurance policy. However, things are changing slowly.

- Which company is best for me?
- How much return will I get?
- Can I withdraw money before maturity?
- When will I get return?
- What happens if I cannot pay?
- What will be covered by policy?

These are major questions which insurance buyer must know. Nepal insurance authority has played a vital role to upgrade the literacy level of general people about insurance and its benefits in their life.

Know Your Rights when you buy Insurance

Right to Information: Before you purchase a particular policy from an insurer, you have the right to know all about the policy. Before buying an insurance policy it is important to know your rights regarding the policy that you wish to avail. This will help you take the insurer to ask if you feel you are being taken advantage of. You must know about grace period for premium payment, free look period within which you can return the policy, what the claim settlement process involved, who can you approach if the insurer is not updating you on the claim status, what are the premiums which you must pay, what can you do if your claim settlement process has stretched beyond a the specified duration promised by the insurer, the insurer's claim settlement ratio, etc. If you are committing to pay the premiums towards a policy, it is your right to know all these aspects, which are extremely important.

To protect the interests of the policyholders, NIA (Nepal Insurance Authority) has laid down guidelines under which an insurance provider is required to communicate all policy related information to a policyholder, without fail. As per rules, the insurance provider is required to provide the policyholder with a form wherein the latter is supposed to certify whether they are aware of the information related to the policy.

Justifying the Premium:

Insurance buyer must be able to determine whether the premium charged by insurance company is okay or not for them. Is your insurance company charging a premium at high rate or not?

Premium charged by insurance company must be as per Nepal Insurance Authority (NIA) compliance.

Right Regarding Payment of Premium:

Making premium payments may not be consistently easy for a policyholder, especially in case of lump sum payments. To provide customers with relief in terms of making premium payments, the NIA allows policyholders to change their policy premium payment frequency. Policy holder can choose frequency of making payment of premium as per his or her ability and requirement. Insurers usually allow policyholders to change their premium payment frequency.

Right to File Complaints against the Insurer:

Some of the most commonly occurring issues which warrant a complaint are where the insurer may have charged premium in excess to what the policy document states or if they delay in making maturity payments.

Many policyholders, when faced with such situations, are at a loss to take the necessary action because they are not aware of their rights. Many also consider it an unnecessary hassle and a lost battle to go up against insurance providers who are large conglomerates. However, if one faces a situation similar to this, they must take action and file a complaint, as no insurer would want to have their image tarnished and would do go to lengths to remedy the situation.

While some of the insurance buyer may think that winning a case against the insurance company is next to impossible, but it's not true. If you have a well-equipped knowledge and your case is legally valid then the insurance company will surely be questionable by NIA.

Rights Regarding Claims:

The essence of an insurance policy is to provide cover to policy holder by way of settling their claims. For the benefit of the common customer, the NIA has laid out a set of instructions to be followed by insurers, especially regarding claim settlements.

In life insurance, claim can be filed in case of;

- Maturity
- Surrender
- After death

In non-life insurance, claim can be filed in case of;

- After event

If an insurer has received a death claim on a policy, they must inform the claimant within a period as mentioned by NIA and submit the documents which require to be submitted for claim processing. In case the claim requires additional investigation, the same must be completed by the insurer as specified by NIA. If no additional investigation is required to process the claim, then the claim must be settled by the insurer is as soon as possible from

the date when all claim supporting documents have been received.

When it comes to insurance policies, customers often feel apprehensive of voicing their issues or complaints given the widespread belief that it is impossible to have complaints and issues resolved by an insurance company. However, this is not so. If you have a watertight case regarding your claim or complaint, you can confidently file a complaint, which will be investigated the by NIA itself.

Rights When Applying for the Policy:

If a customer has applied for a policy, the insurance company is required to update them on the status of their application (approval or rejection). Following this, in case the application has been approved, the insurer must ensure that the policy document reaches the policyholder as soon as possible.

In case the policyholder is taking the services of an insurance agent associated to a company, and they feel that the agent might be unduly pressurizing them into purchasing a specific policy or being vague in providing information about other policies, they can report the same to the concerned authority of the company itself. Also, it is the customer's right to safeguard their confidential information. As per stated rules, insurance companies may only ask the policyholder for information which is required for approval or rejection of the application, and nothing beyond. It is also the insurer's responsibility to ensure that the data provided by the policyholder stays confidential and is not shared or leaked.

Also Know Your Responsibilities When Buying Insurance Policy

Being an informed consumer means understanding that you have an active role to play when purchasing insurance.

Responsibilities or duties of insurance buyer can be subcategories into three parts.

1. Responsibilities before purchasing policy.
2. Responsibilities while purchasing policy and
3. Responsibilities after purchasing policy.

Here are some major things which should be kept in mind while purchasing insurance policy:

Provide complete information. It is responsibilities of insurance policy buyer to provide complete information as asked by insurance agent and needed by insurance company.

Be as accurate and concise as you can. Provide the insurance agent with accurate information to the best of your knowledge and be clear about what insurance coverage you're looking for, and why — this helps the agent to better assess your needs and provide you with

the most appropriate insurance product options.

Take the time you need to ensure you understand what you are buying. Ask questions regarding the product(s) being recommended, and make sure you understand what your coverage entails, what it will cost, as well as your own responsibilities to maintain coverage.

Review the restrictions on your insurance coverage. Some forms of insurance will have certain restrictions on insurance coverage while the insurance company is underwriting the policy. Insurance is usually subject to many restrictions, so take the time to ensure you understand what those restrictions are, and how they may affect you.

Find out what will happen if you change your mind. Ask your insurance agent what the consequences are if you decide to change or cancel your coverage.

Ask questions regarding your confusion to agent. Always feel free to ask your insurance agent to confirm any transaction or information.

Read all proposals carefully. Take the time you need to review the information provided by your insurance agent and ask as many questions as you need to clarify details.

Clarify the acronyms. Ask your insurance agent to explain any acronyms you don't understand; for example, "DSC" (Deferred Sales Charge).

Processing within deadline: Since, claims are settled by insurance company by following some specific process. It takes some time. Therefore, to get claim settled at time, insurance buyer must submit all required documents and information within deadline to company.

Pay your premium at time: It is responsibility of insurance buyer to pay premium on timely basis and keep record safely.

Report loss or damage to authorities: When any accident happens then it is responsibility of insured to report within the time limit or as soon as possible to related authorities. So that it would be easy to claim the benefit.

Safeguard evidence and provide proof of loss to insurer. To file claim and get compensation in time it is important thing to safeguard evidence and provide proof.

Updating personal information to company. If there is any change related to personal information such as address, phone number, medical issues, working sector or any other important thing that may affect the policy then we must update such information to insurer.

Conclusion

Rights are freedoms and power we have that are protected by laws, while responsibilities are duties or things that we should do. Nepal Insurance Authority, Insurance

companies, broker and agents are committed to safeguard your rights when you shop insurance policy and claim following a loss. But as an insurance consumer, you also have to ensure that you have fulfilled all duties and responsibilities required by insurance company and policy. Then only you can enjoy the best benefit given by the sector. Otherwise there may be situation where companies may deny compensating your claim.

Given the vast variety of insurance policies that are available in the market, it can often become challenging to choose one which is best suited to one's requirements. Before purchasing insurance, it is important for one to have adequate knowledge and proper understanding of how their chosen plan works and can provide benefits. As a customer, it is your right to find out everything, know exactly what to expect from it. After all, we are investing our hard-earned money in it, we have every right to know every detail so we can get the maximum benefit from policy.

The good news is that the NIA as regulatory body in the past couple of years have empowered the customer with many provisions. As an insurance policy buyer, you only need to know all about these provisions and keep updating therefore, you can get best benefit.

Bipana Panthi
Senior Assistant
Nepal Insurance Authority

Human Resource Management Perspective on Merger & Acquisition of Insurance Companies

Introduction

Mergers and acquisitions (M&A) is the process of combining two companies into one. The goal of combining two or more businesses is to achieve synergy where the whole (new company) is greater than the sum of its parts (the former two separate entities). A merger occurs when one or more companies join another company and then the original company disappears or doesn't exist anymore, while an acquisition on the other hand, involves the transfer of share ownership of a company to another company or in other words, the shares or assets of a company are bought by the buyer (Reed et.al.,2007). M&A is one of the ways companies take to grow faster than organic business growth and can be a channel for companies to strengthen their global market position and increase competitiveness (Sui et al, 2016).

Although the first insurance company, *Nepal Malchalani Tatha Beema Company*, was established in 2004 BS, liberalization after 2046 Nepal Insurance Authority (Former Beema Samiti) promoted many insurance companies in Nepal with the maximum count of insurance companies as 41 including 20 non-life, 19 life, and 2 re-insurance during the peak of the insurance boom. However, the growing number of companies also meant a weak capital base, increased management expenses, issues in claim settlement, weak corporate governance, and diminishing profitability. Furthermore, with a small population/market size, the Nepali insurance market displayed unhealthy competition among companies. So, there was an understanding of the right number of institutions for quality insurance services and a healthy competitive environment.

With this realization, Nepal Insurance Authority (NIA) encouraged M&A through the issuance of Merger and Acquisition Directive 2073, later amended in 2076. Similarly, NIA also directed companies to increase their paid-up capital and to maintain 2.5 billion for nonlife insurance and 5 billion for life insurance. This direction formally initiated the practice of M&A among insurance companies since Fiscal Year 2079/80, as many companies opted for this strategy for the mandated capital increment. For instance, the merger between Himalayan General Insurance company ltd. and Everest Insurance company ltd. to form Himalayan Everest Insurance Company Ltd. started this journey by encouraging the number of M&A to six till Chaitra 2079 BS.

From a global perspective too, Merger and acquisition (M&A) activity has become increasingly common in the insurance industry. The primary reasons for this are the potential to achieve economies of scale and scope, gain access to new markets and customers, and enhance competitiveness in the global marketplace.

However, the M&A process also has significant implications for human resource management (HRM) practices in firms. Most of the time, M&A is analyzed only through the financial perspective to discount its effects on human capital. So, it is vital that stakeholders are aware of the human side of this amalgamation as an insurance company, like any other service business, requires effort, coordination, and communication between its teams and people. To that end, this article will discuss the implications of M&A in the insurance industry for HRM.

Potential Job Losses

One of the most significant implications of M&A for HRM is the potential for job losses. As firms merge and consolidate their operations, they may look to reduce duplication and improve efficiency by cutting staff. This can have significant implications for employees, who may face redundancy or changes to their roles. According to Lehto and Bockerman (2008), M&A activity in the European market can have job losses of as much as 10% as the demand for human resources decreases after the change.

In the context of Nepal, the shortage of jobs in the insurance industry after the merger is negligible. Surya Jyoti Life Insurance Company has seen the largest decrease in employment i.e. 5.86 percent and Sanima GIC Insurance Company Limited has the lowest job loss i.e 1.03%.

Employment State of Insurance Companies before and after Merger

Name of Insurance Company	No. of Employee before Merger	No. of Employee after Merger	Change
Himalayan Everest Insurance Co. Ltd.	440	421	-4.32%
Sanima GIC Insurance Co. Ltd.	388	384	-1.03%
Surya jyoti Life Insurance Co. Ltd.	716	674	-5.86%
Siddhartha premier Insurance Co. Ltd.	704	678	-3.69%
Sagarmatha Lumbini Insurance Co. Ltd.	689	679	-1.45%

Source: Nepal Insurance Authority

Compared to the world scenario, the case of the insurance industry of Nepal is not much to worry about in terms of job loss. This can be attested to the proper regulatory achievement of NIA as the overall industry figure is almost similar. However, the potential for job losses can cause significant anxiety among employees, which can lead to decreased productivity and increased turnover.

HRM must be proactive in addressing these concerns by developing effective communication strategies to ensure that employees are kept informed throughout the process. HRM can also work with employees to develop new skills and competencies to enhance their employability in the post- M&A environment.

Cultural Integration

M&A activity can also have significant implications for organizational culture and values. As different firms come together with different structures and ways of operating, HR professionals must manage the integration process to ensure that employee's feel supported and engaged. Successful cultural integration is critical for the success of M&A activity in the insurance industry. In many cases, companies that are merging or acquiring each other have very different organizational cultures, which can lead to conflict and tension among employees. M&A can have effects of friction between cultures and structures, and friction between different cultures on the functioning of the organization (Bijlsma- Frankema, 2001).

Similarly, the successful integration of organizational cultures is Key to ensuring employee engagement and retention. Cultural integration could be facilitated by focusing on shared values and building a shared vision for the future so that the entities have built trust with each other. Lakshman (2011) recommends the creation of infrastructure for the management of tacit knowledge flows through the use of an integration leader and the assignment of critical responsibility of reducing uncertainty, confusion, and causal ambiguity are the critical steps for the effectiveness of the integration.

HR professionals must work closely with employees to ensure that they feel valued and supported during the transition. This can involve developing strategies to build trust, respect, and understanding between employees from different firms. It may also involve developing programs to support cross-cultural communication and collaboration.

The case of a merger between Sagarmatha General, a JV insurance company, and Lumbini General, a purely Nepali investment is a prime example where two institutions with different work cultures are merging. So, in order for the management and stakeholders to extract the optimal returns out of this merger, they must emphasize team bonding through team building exercises, retreats, expectation mapping, and communication, training, and development to acclimatize them to new roles. This will develop two different cultured teams as one and motivate them to work together as a single entity with a common shared vision.

Talent Management

M&A activity can present significant opportunities for HRM to engage in strategic talent management. By identifying key skills and competencies that will be required for

the merged firm to succeed, HR professionals can support the recruitment, retention, and development of talent in the post-M&A environment. Effective talent management is critical for the success of M&A activity in the insurance industry. Light (2001) emphasized that very little attention is paid to talent management, and human capital is often over shadowed by financial capital. The quicker a company develops and implements a retention strategy, the sooner its most important team members feel at ease with the merger and acquisition.

HR professionals must work closely with managers to identify key talent and develop strategies to retain and develop that talent over the long term. This can involve developing employee training and development programs, offering competitive compensation packages, and providing opportunities for career advancement (Lee & Park, 2013).

Organizational Restructuring

M&A activity can also lead to significant organizational restructuring as firms look to align their structures and processes. HR professionals must play a key role in supporting this process, ensuring that new structures and processes are effectively communicated and implemented. Effective communication is critical for the success of organizational restructuring in the insurance industry.

HR professionals must work closely with managers and employees to ensure that new structures and processes are understood and accepted. This can involve developing training programs to support the transition, providing clear communication about changes to job roles and responsibilities, and developing programs to support employee engagement and motivation during the transition.

Change Management

Finally, M&A activity can present significant change management challenges for HRM. Employees may experience uncertainty and anxiety during the transition, and HR professionals must provide clear communication, training, and support to help them navigate the changes. Effective change management is critical for organizational success and smooth transition during the tumultuous times of merger and acquisition (Kansal & Chandani, 2014).

Furthermore, according to Seo and Hill (2005), no change is similar and there are different M&A integration stages; depending on such stages, the requirement for change management varies. So, the implementation leader of M&A must assess the level of change and management required according to the integration framework.

Similarly, another important issue in human resource management in mergers and acquisitions is the need for effective communication so that employees have common ground due to this organizational change of M&A. This process can be highly disruptive for employees, and communication is key to ensuring that employees feel informed and supported throughout the process (Papadakis, 2005). Ineffective communication can lead to fear, uncertainty, and decreased morale among employees, which can in turn lead to decreased productivity and even employee turnover. The role of effective communication is

Key to ensuring employee engagement and retention. Clear and transparent communication is essential to building trust among employees and minimizing the negative impact of the merger on the workforce.

The South Asian insurance market is also popular in the use of M&A as the strategy for growth, efficiency, and competitive edge over its competitors. The implications of mergers and acquisitions of insurance companies in human resource management in South Asia are similar to those seen in other regions of the world. However, there are also some unique challenges and considerations that must be taken into account.

One of the main challenges in South Asia is the region's diversity of cultures and languages. Companies that are merging or acquiring each other may have vastly different organizational cultures, which can lead to cultural conflicts and misunderstandings. Additionally, language barriers can make effective communication more difficult. Another challenge in South Asia is the prevalence of family-owned businesses in the insurance industry. Family-owned businesses may have different values and priorities than non-family-owned businesses, which can lead to conflicts during mergers and acquisitions. The companies should take steps to understand the values and priorities of family-owned businesses and work to build trust and rapport with the families involved.

As previously mentioned, the insurance industry in Nepal has also undergone a wave of mergers and acquisitions in recent years and the case for cultural integration and adjustment is not different. Raju, B R and Dhakal (2015) studied the impact of the merger on employees in the Nepalese banking sector. The results showed that employees were satisfied with work, wages, and working conditions but they were intensely impacted by HR issues like cultural clashes, position issues, socialization, and favoritism.

Similarly, Gautam (2022) examined the organizations' initiation for cultural integration in the M&A process in Nepalese banking institutions, the result of the study revealed poor cultural integration initiation from the top management during M&As. The feeling of workplace injustice is increasing which causes deviant work behavior of the employees. This study emphasizes the urgent need for organizational justice and enhancing the social identity of the employees working in all M&A organizations. The consequences of poor cultural integration initiation are associated with organizational justice and social identity.

Baniya and Adhikari (2016) studied factors that influence the turnover intention of employees after a merger. The result clearly exhibits that the turnover intentions of employees after the merger are affected by post-merger organizational identification. If the new management after the merger and acquisition cannot provide a proper identity to its employees, the firm could suffer an exodus of human capital. This calls for timely interventions by the HR professionals in the organization.

The findings of these studies suggest that mergers and acquisitions in financial institutions can have significant implications for human resource management. While mergers and acquisitions can lead to increased efficiency and financial performance, they

can also have a negative impact on employee job satisfaction and well-being as the process of merging or acquiring companies can lead to uncertainty and anxiety among employees, and effective human resource management on post-merger insurance companies is essential to ensuring employee engagement and retention.

Management of Nepalese Insurance Companies should take steps to minimize the negative impact on employees and create a sense of stability and belonging during the transition period. Additionally, it is important to carefully consider the potential impact on both companies before pursuing a merger or acquisition. So, there is a need for the proper communication channel, training for coordination, change management, and cultural integration to successfully manage the merger and acquisition and its sustainability. This builds trust among employees through clear and transparent communication, and by focusing on shared values, and building a shared vision for the future, companies can minimize the negative impact of mergers and acquisitions on their workforce.

References

- Baniya, R., & Adhikari, S. (2016). Mergers and Acquisitions of the Financial Institutions: Factors Affecting the Employee Turnover Intention. *NRB Economic Review*.
- Bijlsma-Frankema, K. (2001). On managing cultural integration and cultural change processes in mergers and acquisitions. *Journal of European Industrial Training*, 25(2/3/4), 192-207.
- Gautam, S. (2022). Organizational culture integration initiation in merger and acquisition, changing work culture and employees' work behavior. *International Journal of Management*, 20(1), 45-56.
- Kansal, S., & Chandani, A. (2014). Effective Management of Change During Merger and Acquisition. *Procedia Economics and Finance*, 11, 208-217. doi: 10.1016/S2212-5671(14)00189-0
- Lakshman, C. (2011). Post-acquisition cultural integration in mergers & acquisitions: A knowledge-based approach. *Human Resource Management*, 50(5), 605-623.
- Lee, E., & Park, H. (2017). Best Practices for Retaining Employees During Mergers and Acquisitions. Cornell University ILR School, Executive Summaries on Current HR Topics, 1-6. <https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1686&context=student>
- Lehto, E., & Bockerman, P. (2008). Analysing the employment effects of mergers and acquisitions. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 67(1), 111-124.
- Light, D.A. (2001) Who goes, who stays? Harvard Business Review January, 39.
- Papadakis, V. M. (2005). The role of the broader context and the communication program in merger and acquisition implementation success. *Management Decision*, 43(2), 236-255.

- Raju, J. K., B R, M., & Dhakal, H. (2015). Impact and challenges of merger and acquisition in Nepalese banking and financial institutions. *Journal of Executive Management Science*, 4(8), page range.
- Reed SF, Lajoux AR, Nesvold HP. 2007. A Merger Acquisition Buyout Guide, Fourth Edition. New York. McGraw Hill.
- Seo, M.-G., & Hill, N. S. (2005). Understanding the Human Side of Merger and Acquisition. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 41(4), 422–443. doi:10.1177/0021886305281902
- Sui, Y, Peculea A. 2016. Financial Risk Identification and Control of Cross-Border Merger and Acquisition Enterprises. *Audit Financiar*, vol. XIV, no. 12(144), 1368- 1377.

Jeevan Hari Acharya
Integrated Rural Development
and Research Center Nepal.

Overview of The Nepal Insurance Authority: Promoting Insurance Industry Growth & Regulation for Consumer Protection.

The Nepal Insurance Authority (NIA) is a regulatory body established under the Insurance Act, 2049 B.S. (1992) to oversee and regulate the insurance sector in Nepal. Its primary goal is to promote the development and growth of the insurance industry, protect the interests of policyholders, and ensure the financial stability and soundness of insurance companies. The NIA is responsible for issuing licenses to insurance companies and intermediaries, as well as regulating their activities to ensure compliance with applicable laws and regulations. NIA sets stringent licensing and renewal requirements for insurance companies and intermediaries, including agents and brokers. This ensures that only qualified and financially sound entities are allowed to operate in the insurance industry, reducing the risk of policyholders being exposed to unscrupulous operators. NIA has issued various directives to regulate insurance companies' conduct and protect the interests of insurance consumers. These directives cover areas such as disclosure of policy terms and conditions, sales practices, claims settlement procedures, and grievance handling. The directives mandate insurers to provide clear and transparent information to consumers, ensure fair treatment of policyholders and establish efficient claims settlement processes. NIA regulates premium rates charged by insurance companies to ensure that they are fair and reasonable. Premium rates must be approved by NIA before implementation, and insurers are required to justify any changes in premium rates to ensure that policyholders are not subjected to arbitrary or excessive premium increases. NIA has established a mechanism for consumers to lodge complaints against insurance companies and intermediaries. The complaints are investigated by NIA, and appropriate action is taken against the offenders, including fines, penalties, and license revocations. This ensures that policyholders have a platform to seek redressal in case of any grievances related to insurance products or services. NIA places a strong emphasis on consumer education and awareness programs to promote financial literacy and educate consumers about the importance of insurance. These programs aim to empower consumers with knowledge about insurance products, coverage, claims procedures, and their rights and responsibilities as policyholders, thereby enabling them to make informed decisions. NIA sets stringent solvency and capital requirements for insurance companies to ensure their financial stability and ability to fulfill policyholders' claims obligations. This protects consumers by

minimizing the risk of insurer insolvency and ensuring that insurers have sufficient financial resources to pay claims when due. NIA monitors and regulates market practices to ensure that insurance companies and intermediaries operate in a fair and ethical manner. NIA takes action against unfair market practices, including mis-selling, misrepresentation, and unfair trade practices, to protect consumers from unfair treatment. The Nepal Insurance Authority plays a crucial role in ensuring the stability and growth of the insurance sector in Nepal, and in protecting the interest of policyholders and the broader public.

The NIA in terms of management is ensuring that insurance companies have qualified and competent individuals in leadership positions. The NIA requires insurance companies to have a board of directors that is responsible for overseeing the company's management and making strategic decisions. The NIA also sets requirements for the qualifications and experience of key executives in insurance companies, such as the chief executive offices and the chief financial officer. These individuals are responsible for ensuring that the company is managed effectively and that it is operating in compliance with all applicable laws and regulations. In addition, The NIA requires insurance companies to have internal controls and risk management processes in place to ensure that management is aware of and able to manage the risks associated with the company's operations. This includes requirements for internal audits and regular reporting to the board of directions on the company's financial condition and risk profile. In terms of management analysis, NIA may conduct assessment of individual insurance companies to evaluate their management practices, finance performance, and risk management strategies. The analysis helps the NIA to identify any potential weakness or areas of concern, and it takes appropriate action to address them. The NIA may also conduct industry-wide analysis that can help to inform policy decisions and regulatory actions aimed at promoting a healthy and competitive insurance market. The economy of Nepal is largely based on agriculture and remittances, with tourism and manufacturing also playing a significant role. The country faces challenges related to poverty, inequality, and infrastructure development. The insurance industry is an important component of the economy of Nepal as it helps to manage risk, encourage savings, and promote investment. By providing protection against unforeseen events, such as natural disasters, accidents, and illnesses, insurance helps to mitigate the financial impact of these events on individuals, businesses, and the broader economy. The NIA plays a crucial role in ensuring that the insurance industry operates in a sound and stable manner, which in turn contributes to the overall stability and growth of the economy. By regulating the activities of insurance companies and ensuring that they maintain adequate financial reserves, The NIA helps to protect policyholders and maintain the confidence of investors and other stakeholders where it plays a vital role in promoting a stable and prosperous insurance sector that supports the growth and development of the broader economy. Talking about insurance sector growth where The NIA oversight and policies contribute to the growth of the insurance sector in Nepal. By ensuring that insurance companies operate in a compliant and transparent manner, The NIA helps promote consumer confidence in the insurance industry. This, in turn, leads

to increased demand for insurance products and services, which stimulate the growth of the insurance sector. A growing insurance sector can have positive effects on the overall economy, such as by providing risk protection to individuals and business, encouraging long-term saving, and supporting investments in critical sectors like infrastructure, agriculture and healthcare. The NIA's role in overseeing the financial performance and stability of insurance companies helps safeguard the interest of policyholders and the other stakeholders. By setting prudential norms and standards, The NIA ensures that insurance companies maintain sound financial health and are able to meet their obligation toward policyholders. This promotes financial stability in the insurance sector, which is an important component of overall financial stability in the economy. A stable insurance sector contributes to the stability of the financial system, which is crucial for sustainable economic growth. The NIA efforts in promoting consumer protection in the insurance industry help build trust and confidence among consumers. When consumers have confidence in the insurance industry, they are more likely to have available insurance products and services, which can protect them from various risks and uncertainties. This, in turn, can contribute to economic stability and resilience by reducing the financial burden on individuals and businesses in case of unexpected events like accidents, natural disasters, or health emergencies. The NIA guidelines and regulation on investment by insurance companies can impact the broader economy by promoting investment in key sectors. Insurance companies are required to invest a certain portion of their funds in approved investment instruments, which can include government securities, infrastructure projects, and the other sectors of the economy. These investments can help mobilize capital for productive purposes, support economic development, and contribute to job creation and economic growth. Mainly, contribution to government revenue is crucial where insurance companies in Nepal are required to pay various fees, and taxes to the government, as per the regulation set by the NIA. These contributions to government revenue can help fund public expenditures, including infrastructure development, social welfare programs, and other priority areas of the economy. Talking about a capital market is a financial market where companies and governments can raise long-term funds through the sale of securities, such as stocks, bonds, and other financial instruments. In a capital market, investors buy and sell these securities with the aim of generating return on their investment. The capital Market is regulated by the Securities Board of Nepal (SEBON). The SEBON is responsible for regulating the securities market, including the stock exchange, bond market, and other financial instruments. Its main functions include overseeing the issuance and trading of securities, ensuring transparency and fairness in the market, and protecting the interest of investors. The Capital market can have a significant impact on the NIA by providing investment opportunities, it provides a range of investment opportunities for insurance companies, including stocks, mutual funds, and other securities that are listed on the stock exchange. Insurance companies can also invest in bonds issued by government and corporate entities, which provides a relatively safe and stable source of income where it helps insurance companies to generate returns on their investments and improve their

financial performance. This can benefit policyholders by enabling insurance companies to offer more competitive premiums and provide better coverage options. In addition, a strong and stable capital market can help to support the overall stability of the insurance companies. This can help to ensure that insurance companies are able to meet their obligations to policyholders, even in times of financial stress. It can play a role in shaping/influencing the regulatory framework for the insurance industry by providing feedback and input on proposed regulations and guidelines. Capital Market participants, such as investors, brokers, and financial institutions can work with the NIA to help shape the regulatory frameworks in a way that supports the development of the capital market and the insurance industry. Capital Market can also have an impact on the overall market conditions for insurance companies in Nepal. For example, fluctuations in the stock market or interest rates can affect the value of investment portfolios held by insurance companies and impact their ability to generate returns. Changes in market conditions can also influence the pricing of insurance products and the demand for insurance coverage. The Capital Market can also contribute to the overall development of the financial sector in Nepal. As the capital market grows and becomes more sophisticated, it can support the development of new financial products and services, which can benefit insurance companies and other financial institutions. In addition, a strong and stable capital market can help to attract foreign investment and promote economic growth. In summary, while Nepal Insurance Authority is responsible for regulating the insurance industry, the Capital Market is responsible for regulating the securities market in Nepal.

As for the banking sector, the central bank of Nepal is the Nepal Rastra Bank (NRB). Nepal Rastra Bank (NRB) was established in 1956 and is responsible for regulating and supervising the banking industry in Nepal. Its primary objective is to ensure the stability and soundness of the banking system in Nepal and to promote monetary and financial stability. The NRB is responsible for issuing and regulating monetary policy, managing foreign exchange reserves, and supervising and regulating banks and financial institutions in times of financial crisis. Talking about the relation between the NIA and the Nepal Rastra Bank (NRB), both are the separate regulatory bodies with different mandates, but they do have some overlapping responsibilities when it comes to the regulation of financial institutions in Nepal. Both organizations work together to ensure that financial institutions in Nepal operate in a safe and sound manner. For example: both NIA and Nepal Rastra Bank (NRB) have a role in ensuring that banks and insurance companies maintain adequate capital levels to protect against financial risks. NRB also plays a role in supervising the activities of insurance companies that are affiliated with banks, as these companies may be subject to both banking and insurance regulations. Changes in monetary policy, such as adjustments to interest rates or changes in the money supply, can have a significant impact on the overall economic and financial condition in Nepal, which in turn can affect the insurance industry. For example: changes in interest rates can impact the cost of borrowing for insurance companies, which can impact their ability to provide insurance products at competitive prices. Similarly, changes in the money supply can affect inflation rates, which can impact the overall cost of insurance products for consumers. Therefore, The NIA needs to monitor the impact of

monetary policy on the insurance industry and make any necessary adjustments to ensure that the industry remains stable and competitive. For example: NIA may need to adjust insurance premiums or other regulatory requirements in response to changes in monetary policy. Overall, while NIA is not directly involved in monetary policy, it is indirectly affected by the decisions made by the central bank and must remain aware of the impact of monetary policy on the insurance industry in Nepal. As an insurance regulatory authority, NIA does not have a direct relationship with the bank. However, there may be certain indirect interactions between NIA and different categories of banks in Nepal. Particularly in relation to insurance-related transactions and services. For example, Bancassurance refers to the distribution of insurance products through banks. In Nepal, banks can act as intermediaries for insurance companies and offer insurance products to their consumers. NIA regulates and oversees the bancassurance activities of banks, including the licensing and registration of banks as insurance intermediaries, and the compliance of bancassurance activities with relevant laws, regulation, and guidelines. NIA may also provide guidance to banks on the sale and marketing of insurance products, disclosure requirements, and consumer protection measures related to bancassurance. Investment of insurance premiums where insurance companies in Nepal require to invest their premiums in approved investment instruments, as per the regulations set by the Nepal Insurance Authority. These investment instruments can include government securities, fixed deposits with banks, and other approved investments. Banks may play a role in holding and managing these investments on behalf of insurance companies, as per the investment guidelines prescribed by the NIA. In case of insurance claims, banks may be involved in the process of claims settlement, particularly for insurance products such as credit life insurance or mortgage insurance, where the bank may be beneficiary of the insurance proceeds. NIA may oversee the claims settlement process to ensure that it is carried out in compliance with relevant laws, regulations and guidelines, and the rights and interest of the policyholders, including banks, are protected. NIA may collaborate and cooperate with banks and other financial institutions in Nepal for information sharing, coordination, and mutual support in areas related to insurance regulation and supervision. This may include sharing information on regulatory requirements, conducting joint inspections or investigations, and exchanging best practices for promoting sound insurance practices and protecting consumers. Insurance regulation and guidelines in place to protect the interest of insurance policyholders, including requirements related to policy disclosures, transparency, and fair treatment of customer, banks that offer insurance products as part of their bancassurance activities are expected to comply with these customer protection requirements set by the NIA. It is important to know that the relationship between the NIA and different categories of banks in Nepal would be governed by relevant laws, regulations, and guidelines, and may vary depending on the specific circumstance and nature of the interaction. Banks and insurance companies operating in Nepal are expected to comply with the regulations and guidelines set by the Nepal Insurance Authority to ensure compliance with insurance laws and regulations, and to protect the interest of policyholders and consumers.

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट ईजाजतपत्र प्राप्त जीवन बीमा कम्पनीहरू

क्र.सं.	बीमकको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नं.	इमेल
१	श्री राष्ट्रिय बीमा संस्थान	रामशाहपथ	4262520	info@rbs.gov.np
२	श्री नेशनल लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि	लाजिम्पाट	4414799	nlgilife@mail.com.np
३	श्री नेपाल लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	कमलादी	4169082	info@nepallife.com.np
४	श्री लाइफ इन्स्योरेन्स कर्पोरेशन (नेपाल) लि.	पुतलीसडक	4443616	liccorporate@licnepal.com.np
५	श्री मेट लाइफ (ALICO)	पूल्चोक	5555166	service-nepal@metlife.com.np
६	श्री एशियन लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	मैतिदेवी	4410115	asianlife@asianlife.com.np
७	श्री सूर्या ज्योति लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	ज्ञानेश्वर	4545941	info@suryalife.com
८	श्री हिमालय लाइफ इन्स्योरेन्स लि.	हात्तिसार	5970057	info@himalayanlife.com.np
९	श्री आइएमई लाइफ इन्स्योरेन्स कं.लि.	लैनचौर	4024071	info@imelifeinsurance.com
१०	श्री सन नेपाल लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	कमलादी	4436126	info@snlic.com
११	श्री सानिमा रिलायन्स लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	नयाँबानेश्वर	5970400	info@sanimareliancelife.com
१२	श्री रिलायबल नेपाल लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	ज्ञानेश्वर	4523618	info@reliablelife.com.np
१३	श्री सिटिजन लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	थापाथली	5970217	info@citizenlifenepal.com
१४	श्री प्रभु लाइफ इन्स्योरेन्स कं. लि.	कमलादी	536223	info@prabhulife.com
१५	श्री महालक्ष्मी लाइफ इन्स्योरेन्स लिमिटेड	कमलपोखरी	4545740	info@mahalaxmilife.com

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट ईजाजतपत्र प्राप्त निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू

क्र.सं.	बीमकको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नं.	इमेल
१	श्री नेपाल इन्स्योरेन्स कं. लि.	कमलादी	5321353	nic@nepalinsurance.com.np
२	श्री दिओरियण्टल इन्स्योरेन्स कं.लि.	डिल्लिबजार	4416439	oriental@orientalinsurance.com.np
३	श्री नेशनल इन्स्योरेन्स कं. लि.	त्रिपुरेश्वर	4260366	info@nicnepal.com.np
४	श्री हिमालयन एम्बेष्ट इन्स्योरेन्स लि.	थापागाउँ	5245099	ktm@hgi.com.np
५	श्री यूनाईटेड इन्स्योरेन्स कं. (नेपाल) लि.	थापाथली	5111111	info@unitedinsurance.com.np
६	श्री सिद्धार्थ प्रिमियर इन्स्योरेन्स कं. (नेपाल) लि.	बबरमहल	5705766	siddharthpremier@spil.com.np
७	श्री नेको इन्स्योरेन्स लि.	ज्ञानेश्वर	4542236	info@neco.com.np
८	श्री सगरमाथा लुम्बिनी इन्स्योरेन्स कं. लि.	नक्साल	4529042	info@salico.com.np
९	श्री प्रभु इन्स्योरेन्स लि.	तीनकुने	5199220	info@prabhuinsurance.com
१०	श्री आइजीआई प्रुडेन्सियल इन्स्योरेन्स लि.	नक्साल	4511510	info@igiprudential.com
११	श्री शिखर इन्स्योरेन्स कं. लि.	थापाथली	5336101	shikharins@mos.com.np
१२	श्री एनएलजी इन्स्योरेन्स कं. लि.	लौनचौर	4442646	info@nlgi.com.np
१३	श्री राष्ट्रिय बीमा कं. लि.	रामशाहपथ	4258866	info@rbcl.com.np
१४	श्री अजोड इन्स्योरेन्स कं. लि.,	सुन्धारा	5333743	info@ajodinsurance.com
१५	श्री सानिमा जिआइसि इन्स्योरेन्स कं. लि.	हात्तिसार	4427170	info@sgic.com.np

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट ईजाजतपत्र प्राप्त पुनर्बीमा कम्पनीहरू

क्र.सं.	बीमकको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नं.	इमेल
१	श्री नेपाल पुनर्बीमा कं. लि.	थापाथली	5970401	nepalre@ntc.net.np
२	श्री हिमालयन रि-इन्स्योरेन्स कं. लि.	महाराजगंज	4443432	contactus@himalayanre.com